INTRODUCERE ÎN LINGVISTICĂ

EDITURA ȘTIINȚIFICĂ

INTRODUCERE ÎN

LINGVISTICĂ

INTRODUCERE ÎN LINGVISTICĂ

de un colectiv sub
conducerea
acad. prof. **AL. GRAUR**

Ediția a II-a

EDITURA ȘTIINȚIFICĂ,
București, 1965

CUVÎNT ÎNAINTE

Lucrarea de față are ca punct de plecare cursurile de lingvistică pentru anul întîi ținute la Facultatea de filologie a Universității din București. Conform programei, cursul a fost intitulat, din 1948 pînă în 1951, *Teoria limbii*, iar de atunci încoace *Introducere în lingvistică.*

Curînd după ce am început să țin acest curs, am atribuit cîte o lecție sau două colegilor tineri care lucrau la aceeași catedră. În edițiile litografiate, acești tovarăși își redactau personal lecțiile pe care le ținuseră. Componența colectivului a variat mult în decursul timpului, astfel încît mulți tineri, de la diverse catedre ale facultății (filologie clasică, limba romînă, rusă, franceză, germană), au participat mai mult sau mai puțin la pregătirea cursului.

Modul de lucru a fost, în general, următorul: cel însărcinat cu pregătirea unei lecții lua ca bază lecția din anul precedent, în versiunea litografiată, pe care avea obligația să o îmbunătățească. Colectivul trebuia să aprobe întîi planul prezentat de autorul lecției, apoi însăși lecția redactată. După ce era ținută în fața studenților, în prezența întregului colectiv, se făcea o nouă discuție, și numai apoi se trecea la redactarea definitivă, pentru cursul litografiat. Astfel, întreaga lucrare are un caracter cu adevărat colectiv, și ar fi foarte greu de spus ce aparține unuia și ce aparține altuia.

Componența actuală a colectivului este următoarea: N. Anghelescu, I. Diaconescu, F. Hasan, Al. Ionașcu, I. Marian, P. Miclău, T. Popa-Tomescu, E. Slave, S. Stati, A. Vasiliu, L. Wald. Trebuie să adaug că în ultimii ani n-am mai ținut personal nici o lecție, răspunderea cursului trecînd asupra lectorilor tineri.

Forma prezentă a lucrării, a doua ediție tipărită, a fost redactată de membrii actuali ai colectivului, la care s-au mai adăugat: F. Vanț-Ștef (colaboratoare a colectivului în cursul anului școlar 1955—1956) și C. Poghirc, lectori la catedra de filologie clasică, A. Avram, cercetător principal la Institutul de lingvistică din București, și autorul acestor rînduri. Ce a redactat fiecare se arată la tabla de materii.

Au redactat lecții în variantele litografiate: Fl. Dimitrescu, I. Fischer, L. Grecu-Macarie, M. Iliescu, M. Nichita, M. Rădulescu, Gh. Tohăneanu, J. Vilan.

Au ţinut lecţii fără să participe la redactarea lor în scris: M. Caragiu-Marioţeanu, T. Costa, P. Creţia, Fl. Demetrescu, V. Guţu-Romalo, G. Klaster-Ungureanu, Al. Niculescu, H. Rohrlich.

Într-o formă sau alta, toţi cei numiţi au contribuit la îmbunătăţirea lucrării şi socotesc că e just să-i numesc aici. Cît priveşte lipsurile care se vor găsi, e tot atît de just ca de ele să răspundă subsemnatul.

Cea de-a doua ediţie tipărită se deosebeşte de cea dintîi, apărută în 1958, pe de o parte prin îmbunătăţirea multor capitole şi prin punerea la zi a bibliografiei, pe de altă parte prin introducerea cîtorva capitole noi, privitoare la ramurile lingvisticii care s-au dezvoltat în ultimii ani. Astfel, noua ediţie se justifică nu numai prin epuizarea celei vechi, ci şi prin aducerea lucrării la nivelul ştiinţei actuale.

iunie 1964

AL. GRAUR

I. NOȚIUNI GENERALE

1. Importanța limbii și a lingvisticii

Lingvistica este știința limbii. Limba este un factor de cea mai mare importanță în societate, pentru că mijlocește comunicarea între oameni. Limba permite comunicarea gîndurilor, aceasta asigură posibilitatea de colaborare între oameni și deci îi ajută să se folosească de avantajele societății. Cu ajutorul limbii se păstrează și se transmite din generație în generație experiența multiseculară a înaintașilor, care altfel ar trebui mereu refăcută de la început.

Fără limbă nu ar putea exista nici gîndirea, căci omul, așa cum este el constituit, nu poate gîndi fără cuvinte, fără să aibă nume sonore pentru diversele noțiuni, pe care le leagă în judecăți și raționamente. Dar fără gîndire nu ar exista nici omul, căci posibilitatea de a gîndi este o trăsătură care deosebește pe om de celelalte animale. Prin urmare, limba este o condiție esențială a existenței omului.

Faptul că am învățat încă de mici să vorbim nu înseamnă că am făcut în această direcție tot ce era necesar. În orice domeniu al activității omenești, practica trebuie luminată cu ajutorul teoriei. Știm să vorbim, dar dacă studiem științific limba ajungem să vorbim (și să scriem) mai bine. Studiul limbii ne ajută să ne exprimăm mai clar, mai precis, și prin aceasta să convingem mai ușor pe cei care ne ascultă. Și deoarece între limbă și gîndire este o unitate indisolubilă, dacă învățăm să vorbim mai bine, înseamnă implicit că am ajuns să și gîndim mai bine.

Cît de rău se poate exprima cineva care nu cunoaște regulile gramaticii, se poate vedea după următorul text extras dintr-un ziar din trecut:

„Subsemnatul..., proprietar al moșiei B., județul Vlașca, venind fata mea Victoria, ce este măritată la Berlin, suferind de ochi prin mărirea pupilei, numai vedea, am întrebuințat tot felul de medicamente de la mulți doctori, dar grație consultației ce am avut cu Dr.S., care din 5 băi electrice cu iod, azi este pe deplin sănătoasă, pentru care îi mulțumim din inimă."

Există mai multe feluri de a studia limba. Încă de mici, învățînd în școală regulile elementare ale gramaticii, căpătăm o serie de cunoștințe foarte folositoare pentru îmbunătățirea felului nostru de a vorbi, și acestea sînt necesare tuturor. În general însă, studiul unei limbi luate aparte nu ne deschide un orizont destul de larg pentru a înțelege problemele limbii. Și dacă majoritatea oamenilor trebuie să se mulțumească cu această situație,

oamenii cultivați, și în special filologii, trebuie să meargă mai departe: să studieze limba în evoluția ei, să cunoască istoria unui grup întreg de limbi și principiile generale conform cărora evoluează limbile. Trebuie să facem o distincție între învățarea limbilor și studierea principiilor lingvisticii. Un poliglot, adică un om care vorbește mai multe limbi, nu este neapărat lingvist; de asemenea, cineva poate fi lingvist fără să știe să vorbească multe limbi. Dar lingvistul trebuie să cunoască structura limbilor, să înțeleagă evoluția lor.

Chiar din cele spuse pînă aici se poate vedea că există o lingvistică descriptivă, care examinează o stare de fapt existentă la un moment dat, și o lingvistică istorică, studiul limbii în evoluția ei. Dintr-alt punct de vedere, ținînd seama de elementele constitutive ale limbii, de materialele pe care le folosește, lingvistica se împarte într-o serie de discipline subordonate: fonetica — studiul sunetelor pe care le folosește limba; lexicologia — studiul elementelor vocabularului (aici trebuie să distingem studiul fondului principal lexical, adică al cuvintelor celor mai importante din limbă, apoi etimologia, care studiază originea și istoria cuvintelor, și semantica, adică studiul înțelesurilor cuvintelor și studiul evoluției înțelesurilor cuvintelor); gramatica — studiul structurii gramaticale, adică al morfologiei și al sintaxei; stilistica — studiul particularităților de limbă ale diverselor categorii de vorbitori din aceeași colectivitate, în diferite situații; în sfîrșit, dialectologia, studiul ramificațiilor teritoriale, pe care le cunoaște orice limbă.

Toate aceste ramuri ale lingvisticii sînt legate între ele prin legăturile pe care le au între ele părțile constitutive ale limbii: vocabularul nu poate fi folosit fără gramatică, gramatica nu există fără cuvinte, deci fără vocabular, și așa mai departe; deci, lexicologia nu poate face abstracție de structura gramaticală, structura gramaticală nu se poate studia independent de vocabular etc. (vezi capitolul *Caracterul sistematic al limbii*).

Fiecare dintre ramurile citate mai sus se poate studia în chip descriptiv și istoric. Pentru limba romînă, de exemplu, există gramatici descriptive și gramatici istorice. Dar aspectul descriptiv și cel istoric nu pot fi rupte unul de altul (cum încearcă să facă unii lingviști): descrierea unei stări de fapte, existentă la un moment dat, nu poate fi completă și corectă dacă ignorăm cum s-a ajuns la acea stare de fapte și nu este de ajuns de folositoare dacă nu ne ajută să înțelegem și să prevedem ceea ce decurge din ea; deci și pentru lingvistica descriptivă este nevoie de ajutorul lingvisticii istorice. Iar lingvistica istorică nu poate exista decît sub forma comparării unei serii de stări succesive, deci nu poate exista fără studii descriptive.

În vremea noastră, știința nu mai poate face pași serioși înainte dacă nu e călăuzită de concepția materialist—dialectică, care ne învață să privim fenomenele în interdependență și în evoluția lor. Fiecare știință trebuie să-și aibă metodele ei, deosebite de ale celorlalte științe, după cum și obiectul de studiu diferă de la o știință la alta. Principala metodă specifică lingvisticii este așa-numita metodă comparativă — istorică, care pune comparația limbilor în slujba istoriei limbii. În afară de aceasta, mai există și alte metode specifice lingvisticii: geografia lingvistică — prezentarea pe hărți și studierea repartiției faptelor de

limbă stabilite cu ajutorul unor anchete; f o n e t i c a e x p e r i m e n t a l ă — studiul sunetelor cu ajutorul unor instrumente speciale etc.

După cum diversele ramuri ale lingvisticii sînt legate între ele, tot astfel și o serie întreagă de științe se ajută și se completează una pe alta. Dintre toate științele, cea mai apropiată de lingvistică este f i l o l o g i a, astfel încît mulți chiar le confundă și zic f i l o l o g i e pentru l i n g v i s t i c ă. Într-un sens mai restrîns, filologia este studiul textelor vechi, editarea lor, redactarea de comentarii asupra lor etc. Într-un sens mai larg, filologia este studiul literaturii, vechi și noi, și chiar studiul culturii în general. Pentru a-și atinge scopul, filologul are nevoie de istorie, de arheologie, de istoria științelor, a artelor etc. Și, deoarece pentru toate acestea trebuie să consulte documente vechi, iar pentru edițiile de texte trebuie să se cunoască particularitățile lingvistice ale diverșilor autori și ale diferitelor epoci, filologul trebuie să aibă cunoștințe de lingvistică. La rîndul lui, lingvistul, studiind limbile vechi numai din texte, trebuie să aibă cunoștințe de filologie. Chiar pentru limbile contemporane, lingvistul are nevoie de cunoștințe cu privire la literatură, căci nu se poate dispensa de a întrebuința materiale din opere literare. Dar lingvistul studiază și limbi care nu au încă scriere și de asemenea cercetează felul cum vorbesc oamenii fără știință de carte. În această privință, el depășește terenul filologiei, pe cînd în celelalte privințe filologia este în general mai cuprinzătoare decît lingvistica. De aceea, lingvistica este considerată în general ca o parte a filologiei.

În secolul trecut, cînd lingvistica era o știință începătoare, iar științele naturii repurtau mari succese, ilustrate cel mai bine prin teoria lui Darwin, lingviștii s-au lăsat tîrîți la remorca științelor naturii; ei afirmau că limba este un organism și încercau să o trateze în lucrările lor ca pe o plantă. Astăzi se recunoaște că lingvistica este o știință socială, deoarece limba există numai în societate și pentru a servi societatea, iar studiul ei trebuie strîns legat de studiul istoriei societății. În afară de legătura fundamentală cu istoria, lingvistica este legată de logică, știința care cercetează legile gîndirii, apoi de psihologie, iar prin latura sonoră a limbii (sunetele) este legată de fizică (mai precis de acustică) și de fiziologie, care explică poziția organelor în procesul rostirii sunetelor, de matematică etc.

Foloasele pe care lingvistica le poate aduce sînt multe și importante. O latură care la noi a fost complet neglijată în trecut este legătura cu practica (învățătura marxistă însă pune accentul principal pe legătura teoriei cu practica). Deoarece lingviștii noștri au nesocotit de obicei problemele practicii, acestea au trebuit să fie tratate și uneori rezolvate de oameni care nu erau lingviști, în special de scriitori. În secolul trecut, fruntașii literaturii noastre, ca C. Negruzzi, Alecsandri, Russo, Eminescu, Odobescu și alții, au dus lupta contra teoriilor nesănătoase ale latiniștilor, ale fonetiștilor și ale altor școli dăunătoare, și încă în vremea noastră mari scriitori ca M. Sadoveanu și-au spus adesea cuvîntul în această materie.

Este, de fapt, datoria lingviștilor să elaboreze gramatici, dicționare, și să precizeze normele limbii literare, în special cele ortografice și ortoepice. Lingviștii mai trebuie să alcătuiască manuale pentru învățarea limbilor străine (gramatici paralele, stabilirea cuvintelor celor mai uzuale pentru a fi folosite în lecțiile de început). De asemenea, trebuie să-și dea concursul pentru unificarea termenilor tehnici ai diverselor profesiuni și pentru alcătuirea de dicționare tehnice. Acolo unde mai există limbi fără scriere,

lingviştii trebuie să ajute la crearea de alfabete. Lingviştii sovietici au elaborat alfabete pentru zeci de limbi nescrise mai înainte.

Astăzi, lingviştii dau ajutor pentru realizarea traducerilor cu maşina şi pentru descifrarea mesajelor cifrate.

Spre deosebire de ceea ce se crede de obicei, cunoştinţele de lingvistică istorică sînt necesare oricărui om cult. V.I. Lenin arată că istoria limbii este utilă pentru teoria cunoaşterii[1]. Iar Engels spune că „«Materia şi forma limbii proprii» pot fi însă înţelese numai dacă se urmăreşte naşterea şi dezvoltarea treptată a limbii, ceea ce nu este posibil fără a studia în primul rînd formele sale moarte şi în al doilea rînd limbile înrudite vii şi moarte"[2]. Prin urmare, nu poate spune că-şi cunoaşte cu adevărat limba cineva care nu-i cunoaşte măcar în linii mari trecutul, care nu-şi dă seama cum s-a ajuns la formele de azi. Aplicînd în practică acest principiu, Engels a studiat personal problemele istoriei limbii germane şi a redactat un studiu intitulat *Dialectul franconic*; fiind perfect familiarizat cu problemele şi metodele lingvisticii din timpul său, el a tras concluzii importante cu privire la teoria dialectelor.

Dacă studiul limbilor vechi este de mare folos pentru istorie, căci permite descifrarea documentelor, care constituie materialul principal al istoriei, apoi adesea istoria limbii vine să suplinească direct istoria. Există perioade şi regiuni pentru care documentarea propriu-zis istorică ne lipseşte cu totul şi deci, dacă ne bizuim numai pe istorie, nu putem afla nimic. În aceste cazuri, adesea, studiul limbii permite să se lămurească multe fapte care pot fi puse la baza istoriei. Vom da cîteva exemple de acest fel.

Multă vreme nu s-a ştiut nimic precis asupra originii ţiganilor. Se ştia că au apărut în Europa acum cîteva sute de ani, dar nimeni nu putea spune de unde vin. S-au elaborat diverse teorii neştiinţifice, bazate pe poveşti, care pretindeau, de exemplu, că ţiganii vin din Egipt. Pe această bază li s-a dat şi numele de „egipteni" (în catalană *giptá*, în spaniolă *gitano* etc. iar la noi uneori li se zice şi *faraoni*, după numele vechilor domnitori ai Egiptului). După ce limba ţiganilor a putut fi studiată cu metode ştiinţifice, s-a stabilit în mod categoric că ei vin din India, deoarece limba lor provine dintr-un dialect indian, avînd elementele esenţiale moştenite din limba veche indiană. Mai mult decît atît, s-a putut stabili cu destulă precizie drumul pe care l-au urmat pentru a ajunge în diversele locuri unde se află astăzi, căci din toate ţările prin care au trecut au rămas în limbă împrumuturi de vocabular. Astfel, istoria ţiganilor, asupra căreia astăzi sîntem relativ bine informaţi, se sprijină în primul rînd pe date furnizate de lingvistică.

Studiul limbilor indigene din America a demonstrat că, înainte de Columb, America a avut relaţii cu Polinezia şi cu Australia, deoarece s-au putut alcătui liste lungi de cuvinte care au paralele exacte în Polinezia sau în Australia. Faptul a părut curios, căci distanţa pe care au avut-o de parcurs oameni înapoiaţi, cu mijloace de navigaţie rudimentare, este enormă. Dar materialul lexical arată categoric că au existat legături intercontinentale. De altfel, teoria a fost mai tîrziu confirmată de arheologie, care a scos la iveală în America obiecte asemănătoare cu cele din Australia şi Polinezia,

[1] Vezi V. I. Lenin, *Caiete filozofice*, E.S.P.L.P., Bucureşti, 1956, p. 289.
[2] Fr. Engels, *Anti-Dühring*, E.S.P.L.P., Bucureşti, 1955, p. 355.

făcîndu-se astfel dovada concretă a faptelor pe care lingvistica le stabilise pe bază de vocabular.

Înainte de greci și romani, în bazinul Mediteranei trăia o populație care ajunsese la un înalt nivel de civilizație. Năvălind în regiunile în care s-au instalat, grecii și italioții au distrus în parte această civilizație, în parte și-au însușit-o. Despre felul de viață al băștinașilor avem astăzi informații mulțumită arheologiei. Dar arheologia nu ne spune decît foarte puține lucruri cu privire la plantele pe care le cultivau acei oameni. Asupra acestui punct ne poate da lămuriri lingvistica. Grecii și romanii au făcut cunoștință cu o serie de plante mediteraneene numai după ce s-au instalat în apropierea mării. Ei au împrumutat numele acelor plante din limba băștinașilor (romanii, uneori, indirect). Anumite fapte trădează împrumutul: cuvîntul grecesc și cel latinesc seamănă între ele, dar nici unul nu poate fi socotit originea celuilalt, și nici nu pot fi socotite ambele ca moștenite din limba-bază, deoarece se opun unele diferențe de amănunt (de exemplu: grec. σῦκον, lat. *ficus* „smochină"). Singura explicație care rămîne este că ambele limbi au împrumutat în mod independent acele nume de plante din limba băștinașilor. Mai mult decît atît, studiind cuvintele de soiul acesta în grecește și în latinește, lingviștii au ajuns să izoleze unele sufixe de origine mediteraneană, au ajuns deci să pătrundă chiar în structura limbii, din care nu s-a descifrat pînă astăzi nici un text scris.

Și la noi în țară istoricii se pot sprijini pe date furnizate de lingviști. Pentru primele timpuri ale evului mediu, datele scrise sînt foarte rare. Asupra populației care ocupa diferite regiuni din țara noastră nu avem informații directe decît de natură arheologică. Dar studiul numelor de locuri ne arată că numeroase localități, ape, regiuni poartă nume slave, ceea ce dovedește că într-o etapă mai veche, în țara noastră, alături de vorbitorii de limbă romanică, au trăit și populații de limbă slavă.

Se pot trage concluzii istorice și din evoluția sensului cuvintelor. De exemplu, cuvîntul rusesc *стена* „perete", „zid" este înrudit cu germanul *Stein* „piatră". Chiar în vechea slavă bisericească se găsesc derivate ca стѣньскъ „de piatră", care arată că și în slavă înțelesul primitiv al cuvîntului a fost „piatră". Prin urmare, în epoca veche, pereții caselor rusești erau de piatră, ceea ce nu se potrivește cu faptul că în Rusia casele s-au făcut mai mult din lemn. Astfel, cuvîntul rus *стена* aduce o mărturie prețioasă pentru istoria poporului rus: patria lui primitivă a fost într-o regiune unde abunda piatra de construcție.

Am arătat în paginile de mai sus ce loc ocupă lingvistica printre cele lalte științe și ce foloase aduce. Mai rămîne să vedem care este rolul și importanța lingvisticii generale. Spre deosebire de diversele domenii ale lingvisticii, pe care le-am enumerat mai sus, și de studiul istoriei cutărei sau cutărei limbi sau familii de limbi cercetate în special, lingvistica generală studiază problemele generale ale limbii și se bazează pe cunoștințe din toate domeniile, adică din istoria tuturor limbilor și din toate compartimentele fiecărei limbi. Lingvistica generală mai are sarcina de a stabili legăturile lingvisticii cu celelalte științe și în special de a cerceta bazele materialist-dialectice ale studiului limbilor.

Scopul cărții de față este să dea cunoștințe elementare de lingvistică. Primul sector conține informații cu caracter general, care pregătesc pe citi-

tori să înțeleagă datele concrete ale structurii limbii, iar acestea, la rîndul lor, îi înarmează pentru a putea face cunoștință, la sfîrșit, cu problemele cele mai generale ale lingvisticii.

2. Istoricul lingvisticii. Metoda comparativă-istorică

Lingvistica științifică propriu-zisă a fost creată la începutul secolului al XIX-lea. Și mai înainte oamenii se preocupau de problemele limbii, numai că fără o metodă de control a ipotezelor. Ei ne-au lăsat multe informații valabile, dar au elaborat și multe teorii greșite. În ce privește vocabularul, totul se reducea la etimologii fanteziste, bazate pe simple asemănări formale și pe gustul personal al fiecărui autor. Încă din antichitate s-au publicat numeroase liste de etimologii, din care multe astăzi nu pot decît să ne facă să rîdem. De exemplu, scriitorul latin Quintilian ne prezintă teoria că, adesea, cuvintele se explică prin contrariul lor, bunăoară *lucus a non lucendo* „luminiș, pentru că nu e luminos" (de fapt, *lucus* „luminiș" este într-adevăr înrudit cu *lucere* „a fi luminos", dar luminișul este un loc luminat, în comparație cu pădurea înconjurătoare).

Mai adesea, și în antichitate și în evul mediu, cuvintele erau despărțite în silabe și se considera că fiecare silabă a fost mai înainte începutul unui cuvînt: *cadauer* „cadavru" ar fi venit în latinește din *caro data uermibus* „carne dată viermilor". Aceste și alte asemenea etimologii neserioase l-au făcut pe Voltaire să exclame că etimologia este o știință foarte interesantă, în care consoanele joacă prea puțin rol, iar vocalele nici un rol.

Gramatica se studia numai descriptiv, sarcina principală a gramaticilor latini fiind să împiedice limba de a se schimba. Iar cînd latina a devenit o limbă moartă, formele gramaticale ale limbilor contemporane erau încadrate cu orice preț în tiparele gramaticale ale limbii latine, care nu întotdeauna se potriveau. Situația aceasta mai dăinuiește în parte pînă azi. De exemplu, într-o frază ca *deși ești rău, nu te pedepsesc*, prima propoziție e numită concesivă, ca în latinește, deși, dacă ar fi să vedem aci o concesie, ea ar fi exprimată prin cea de-a doua propoziție.

Calea spre crearea unei lingvistici științifice a fost deschisă prin descoperirea de către filologii europeni a limbii sanscrite. Aceasta este o limbă literară a vechilor indieni, care apare păstrată în texte numeroase și ample, cunoscute, pînă la cucerirea Indiei de către englezi, numai de cărturarii indieni. Textele sanscrite au fost scrise în primul mileniu înainte de era noastră, dar ele circulau de mai înainte în versiune orală, astfel că data redactării lor este anterioară datei la care au fost redactate textele grecești cunoscute pe atunci (ulterior, s-au descoperit și descifrat texte hitite, din prima jumătate a mileniului al doilea înaintea erei noastre, și, de curînd, texte grecești, din a doua jumătate a aceluiași mileniu, deci mai vechi decît cele sanscrite). De aceea, textele sanscrite prezintă unele arhaisme, care au permis să se explice originea multor fapte din greacă, latină, slavă etc.

Mai important este însă alt lucru. Gramaticii indieni au ajuns, în antichitate, la înțelegerea multor transformări fonetice pe care gramaticii europeni nu le-au putut înțelege nici în antichitate, nici în perioada modernă pînă la începutul secolului al XIX-lea. De exemplu, esența alternanțelor vocalice, rămasă inexplicabilă pentru gramaticii greci și europeni în general, a fost

perfect prinsă de gramaticii indieni, deși în limba indiană alternanțele sînt voalate de unele transformări care le fac mai puțin inteligibile decît în greacă sau în germanică. Ca un exemplu care să ilustreze capacitatea gramaticilor indieni din antichitate poate servi faptul că ei au clasat literele alfabetului, nu la întîmplare, nici după un criteriu tradițional, imposibil de apărat din punct de vedere logic (așa cum e clasat pînă azi alfabetul nostru), ci după un criteriu strict fonetic, bazat pe felul cum sînt pronunțate sunetele.

Studiind textele și mai ales lucrările de gramatică indiene, filologii europeni s-au apropiat de o concepție științifică în ce privește evoluția limbilor. Ei au ajuns să înțeleagă că limba sanscrită este înrudită cu greaca, latina, slava, germanica etc., ceea ce le-a lărgit orizontul (mai înainte se considera că greaca și latina sînt singurele limbi vechi interesante pentru filologi; cei care adăugau la acestea ebraica nu aduceau decît o încurcătură în plus, deoarece puneau ebraica în legături genealogice cu limbile clasice, cu care de fapt nu este înrudită). Felul în care trebuie privite diferențele de structură între aceste limbi a fost înțeles grație cunoașterii lucrărilor de gramatică ale vechilor indieni, astfel că ideea studiilor de gramatică comparativă începuse să se contureze.

În anul 1786, W. Jones arăta că sanscrita prezintă o asemănare atît de mare cu latina și greaca, încît trebuie să credem că ele provin toate dintr-un izvor comun, care probabil nu mai există.

În 1811, un memoriu rămas pînă azi anonim, prezentat Academiei de Științe din Petersburg, susținea înrudirea limbii ruse cu sanscrita. Multe apropieri între rusă și sanscrită prezentate acolo s-au dovedit a fi juste. În 1816, germanul Franz Bopp a publicat prima lucrare de gramatică comparativă a mai multor limbi înrudite (sanscrita, greaca, latina, limbile germanice etc.). Ceva mai tîrziu, independent unii de alții, danezul Rasmus Rask, germanul Jakob Grimm, rusul Aleksandr Hristoforovici Vostokov au publicat și ei lucrări de gramatică comparativă: primii doi au pus bazele istoriei limbilor germanice iar ultimul, ale istoriei limbilor slave. Abia în 1836, germanul Friedrich Diez a aplicat metoda la studiul limbilor romanice. Încetul cu încetul, toate limbile mai cunoscute au început să fie clasate și studiate cu noua metodă.

Această metodă, numită comparativă, sau, cu mai multă justețe, comparativă-istorică, se sprijină pe comparația limbilor înrudite pentru a le lumina istoria. Se pornește de la constatarea că între sensul cuvîntului și grupul de sunete care exprimă acest sens nu există o legătură obligatorie, că sensul nu condiționează complexul de sunete. Astfel, ideea de „om" este redată în rusește prin *человек*, în nemțește prin *Mensch*, în ungurește prin *ember*, în greaca modernă prin *ἄνδρας*, în turcește prin *adam* etc. Dacă în noțiunea de „om" s-ar cuprinde ceva care să ceară să fie numit cu sunetele *o-m*, toate limbile ar numi-o astfel. Dar acest lucru nu se întîmplă. Pe de altă parte, în diverse limbi, același grup de sunete (pronunțate, eventual, cu unele mici diferențe de la o limbă la alta) are sensuri diferite, de exemplu *apa* în ungurește înseamnă „tată"; *cot* în nemțește (scris *Kot*) înseamnă „noroi", în franțuzește (scris *côte*) înseamnă „coastă", în englezește (scris *coat*) înseamnă „haină", în rusește înseamnă „motan" etc. Mai mult decît atît, chiar în una și aceeași limbă se întîmplă ca două complexe sonore să aibă același sens (sinonimele) sau ca un singur complex sonor să aibă mai multe sensuri (omonimele).

Cum se face atunci că în mai multe limbi același grup de sunete exprimă același înțeles? Se pot ivi mai multe cazuri. În primul rînd ne vom referi la onomatopee și, în general, la cuvintele imitative. „Cuc" se zice în grecește κόκκυξ, în latinește *cuculus*, în rusește *кукушка*, în nemțește *Kuckuck*, în englezește *cuckoo*, în ungurește *kakuk*, în turcește *guguk* etc. Cum se explică această asemănare? Se explică prin aceea că la cuvintele de acest soi există o legătură între complexul de sunete și înțeles, și anume în cazul de față vorbitorii încearcă, prin sunetele pe care le folosesc, să imite sunetele scoase de pasăre, sunete care nu diferă de la o țară la alta.

Asemănătoare cu această categorie este aceea a cuvintelor așa-numite „infantile", de tipul *mamă*, *tată*, *țață*, *papă* etc. Formal, aceste cuvinte provin din articulațiile involuntare care se produc cînd copiii „gînguresc" și numărul acestor articulații este, bineînțeles, limitat, mai ales că, de obicei, e vorba de o singură silabă care se repetă. Nu ne vom mira deci dacă vom constata că „mamă" se spune în chinezește *mama*, iar surorii mai mari i se spune, în aceeași limbă, *țieție*. Dar cuvintele infantile, bazate pe un inventar de sunete redus, și onomatopeele, la care sunetele sînt cerute de înțeles, sînt relativ rare și în nici un caz ele nu sînt caracteristice pentru nici un grup de limbi.

O categorie mai numeroasă este cea care urmează: cuvintele noastre *bivol*, *brazdă*, *gît*, *milă*, *rană*, *stîlp* și multe altele se regăsesc în forme asemănătoare în limbile slave. Explicația este că noi le-am împrumutat de la populațiile slave cu care am venit în contact acum aproape o mie cinci sute de ani și cu care am rămas în contact pînă astăzi. Iată și un caz puțin deosebit de cel prezentat mai sus: cuvintele noastre *drag*, *mac*, *vifor* seamănă bine cu cuvintele maghiare *drága*, *mák*, *vihar*, care au același înțeles cu cele romînești; dar nici romîna nu le-a împrumutat din maghiară, nici maghiara din romînă. Explicația este că ambele limbi le-au împrumutat din aceeași sursă, din slavă.

Mai există încă posibilitatea ca în două limbi același înțeles să fie exprimat din întîmplare prin același grup de sunete. În limba tătarilor de pe Volga, pronumele personal de persoana întîi are la acuzativul singular forma *mine*, deci întocmai ca în romînește. În limba altaică, vorbită în Asia centrală, „drag" se spune *karu*, deci aproape ca în latinește *(carus)*. Dar asemenea coincidențe sînt extrem de rare, astfel că ele pot fi neglijate fără nici un pericol: între două limbi fără legătură între ele (nefiind nici înrudite, nici în contact) nu vom găsi niciodată mai mult de una sau două asemănări de acest fel.

Dar constatăm că între mai multe limbi, vecine sau nu, există asemănări privind sute și mii de cuvinte care nu sînt imitative, nici infantile, și nu se pot explica prin împrumut. Nici de hazard nu poate fi vorba la atît de multe cuvinte. De exemplu, în italienește, în franțuzește, în spaniolește „om" se zice cam tot ca în romînește: ital. *uomo*, fr. *homme* (pronunțat *om*), span. *hombre* (pronunțat *ombre*). Motivul asemănării este faptul că toate limbile citate reproduc un același cuvînt latinesc, *homo*, *hominis*. Trebuie să mai adăugăm că printre cuvintele care seamănă între ele se găsesc multe dintre cele care formează nucleul vocabularului și care se împrumută destul de greu. Iată cîteva exemple din limbile indo-europene: „mamă" se zice în sanscrită *mātā(r)*, în greacă μήτηρ (în dialectul atic) și μάτηρ (în dialectul dorian), în latină *māter*, în vechea slavă мати (genit. матере), în vechea

germană de sus *muoter* (în germana modernă *Mutter*), în engleză *mother* etc.; „nas“ se zice în sanscrita (vedică) *nāsā*, în latină *nāsus*, în vechea slavă носъ, în vechea germană de sus *nasa* (în germana modernă *Nase*), în engleză *nose*; „trei“ se zice în sanscrită *trayaḥ* (citit *traias*), în greacă τρεῖς, în latină *trēs*, în vechea slavă трьѥ, în germană *drei*, în engleză *three* etc.

Aceste și multe alte coincidențe de același fel, neputîndu-se explica nici prin împrumut, nici printr-un joc al hazardului, permit să se tragă concluzia că sanscrita, greaca, latina, slava, germanica și alte limbi provin dintr-o singură limbă de bază, din care au moștenit aceste cuvinte asemănătoare. O probă încă și mai concludentă de înrudire o constituie asemănările în morfologie și, mai ales, coincidența formelor neregulate. Constatînd că „este“ se spune *asti* în sanscrită, *est* în latină, ѥстъ în vechea slavă, *ist* în gotică (limbă din familia germanică), iar „(ei) sînt“ se spune *santi* în sanscrită, *sunt* în latină, сѫтъ în vechea slavă, *sind* în gotică, sau că „eu“ se spune ἐγώ în grecește, *ego* în latinește, *ik* în gotică, iar „pe mine“ se spune με în grecește, *mē* în latinește, *mik* în gotică, trebuie să recunoaștem că este exclus ca o asemenea flexiune bizară să fi apărut în diverse limbi în mod independent (de împrumutat, nu se împrumută niciodată și nicăieri forme gramaticale atît de uzuale și atît de neregulate). Singura explicație posibilă a prezenței lor în limbile pomenite este faptul că aceste limbi sînt înrudite între ele, provin toate dintr-o singură limbă de bază. Din această limbă nu ne stă la dispoziție nici un text scris, și de altfel este sigur că nici nu a fost scrisă niciodată, pentru că cei care o vorbeau nu cunoșteau scrierea. Cum se numea limba și ce nume purtau vorbitorii ei, nu avem de unde ști, de aceea li s-au dat nume convenționale: unii îi numesc a r i e n i, ceea ce e greșit, deoarece acest nume și-l dădeau numai vechii indieni și persani (e ca și cum am numi pe latini, portughezi); germanii au creat termenul i n d o g e r m a n i, dînd importanță specială limbii lor, ceea ce nu are nici o justificare științifică; alții au propus ca limba-bază să se numească i n d o-c e l t i c ă, folosind numele limbii celei mai orientale și al celei mai occidentale din familia discutată; dar de fapt indiana nu este cea mai de răsărit, căci la începutul secolului nostru s-au găsit, la răsărit de India, texte provenind de la populații înrudite, în ce privește limba, cu cele pomenite mai sus. Numele care s-a impus în cele mai multe țări este i n d o-e u r o p e a n ă. Acest nume nu este fără cusur, căci în Asia nu e numai limba indiană din această familie, iar în Europa nu-i aparțin toate limbile. Dar în formarea lui nu a avut rol șovinismul, și, dacă sîntem lămuriți asupra înțelesului exact pe care trebuie să i-l atribuim, putem să-l păstrăm.

Spuneam mai sus că, înainte de a se fi constituit lingvistica științifică, etimologia se făcea numai pe baza asemănării cuvintelor între ele, ceea ce ducea la concluzii greșite. În ce măsură asemănarea constituie astăzi o probă de înrudire? Asemănarea servește numai pentru a ne pune pe calea cea bună ca să găsim primele materiale cînd vrem să stabilim înrudirea limbilor, iar faptul că complexul sonor nu este determinat de sensul cuvintelor (și deci cuvintele nu sînt obligate să aibă aceeași formă în toate limbile) este numai una din cele două constatări care fac posibilă aplicarea metodei comparative-istorice. Cea de-a doua o constituie așa-numitele legi fonetice (despre care se va vorbi pe larg mai departe), adică faptul că schimbările neîncetate la care sînt supuse sunetele nu se fac la întîmplare, ci cu multă regularitate: de obicei, cînd un sunet este schimbat, schimbarea se produce în toate cuvin-

tele în care condițiile pentru producerea ei sînt îndeplinite. Astfel, dacă se constată că *l* intervocalic latin a devenit în romînește *r* în *sole* > *soare*, vedem că aceeași schimbare s-a petrecut și în *gula* > *gură*, în *mola* > *moară*, în *palus* > *par*, în *uolunt* > *vor* și așa mai departe.

Prin urmare, cînd e vorba de a stabili originea unui cuvînt, nu ne putem mulțumi cu simpla asemănare exterioară a formelor, ci trebuie să cercetăm dacă sunetele confruntate respectă regularitatea schimbărilor. În cazul contrar, dovada originii comune nu este făcută pînă ce nu se explică abaterea de la regulile schimbărilor fonetice. În acest sens, putem să spunem că prea marea asemănare este adesea dovada originii diferite a celor două cuvinte. Dacă, de exemplu, găsim în italienește cuvîntul *scuola* și în romînește *școală*, sîntem siliți să ne întrebăm de ce în romînește apare tot *l* ca și în italiană, căci, dacă cuvîntul ar fi moștenit din latinește, *l* trebuia să se transforme în *r*. Și astfel aflăm că *școală* în romînește nu e moștenit din latinește (ci provine din sîrbă, bulgară sau polonă) și deci nu poate contribui la crearea unei gramatici comparative a limbilor romanice. Mai mult decît atît: cele două cuvinte puse alături pot să nu semene de loc; este cazul cuvintelor germ. *zwei* și armean *erku*, care înseamnă ambele „doi". Ca să fim convinși că ele provin dintr-o bază indo-europeană comună, este destul să ni se arate că schimbările de sunete de la indo-europeanul *dwō* pînă la germanul *zwei* și pînă la armeanul *erku* sînt conforme cu regulile. Dacă însă schimbările fonetice s-ar face la întîmplare, n-am avea nici un mijloc să știm dacă comparațiile pe care le facem sînt îndreptățite sau nu.

Dar aplicarea metodei comparative-istorice nu urmărește ca prim scop stabilirea înrudirii între limbi pe baza asemănării dintre cuvinte. Înrudirea apare adesea de la prima vedere și de altfel ea este presupusă ca o condiție esențială tocmai pentru aplicarea metodei comparative-istorice. Scopul principal al aplicării acestei metode este luminarea trecutului limbilor, în special pentru perioadele din care nu avem mărturii scrise. Diversele limbi înrudite se modifică fiecare în alt chip, într-un punct inovează una, într-alt punct alta. Chiar dacă toate limbile inovează, modificările sînt în fiecare limbă altele. Dar grație caracterului regulat al schimbărilor fonetice, comparînd limbile în formele lor atestate și servindu-ne de istoria lor, atîta cît ne este cunoscută, ajungem să putem stabili, în fiecare caz în parte, care dintre limbi a păstrat forma primitivă, sau, dacă au schimbat-o toate, din ce formă primitivă se pot explica toate variantele atestate. Astfel, pe baza faptelor din limbile indo-europene cunoscute nouă, putem reconstrui în oarecare măsură limba-bază indo-europeană, din care nu ne-a rămas nici un document direct. Iată exemple:

„Zece" se spune în sanscrită *daśa*, în grecește δέκα, în latinește *decem*, în vechea slavă десѧть, în gotică *taihun* (cf. germ. *zehn*, engl. *ten*). Constatăm că primul sunet este peste tot *d*, cu excepția limbilor germanice, unde apare un *t* (sau *ṭ*). Istoria limbilor germanice ne arată că acestea au transformat pe *d* primitiv în *t* (este așa-numita mutație a consoanelor), deci primul sunet indo-european, în cuvîntul pe care îl discutăm, era *d*. Al doilea sunet este peste tot vocala *e* (în gotică *ai* se citea *e*), cu excepția sanscritei, care are *a*. Există însă dovada că sanscrita a transformat pe *e* primitiv în *a* (căci în unele cuvinte consoana care precedă acest *a* a fost modificată de influența vocalei următoare, pe vremea cînd aceasta se rostea încă *e*); deci, al doilea sunet în indo-europeană era *e*. Consoana care urmează apare sub aspec-

tul *k* în greacă și latină (scris în această din urmă limbă *c*), *h* în germanică, *s* în slavă, *ś* (un fel de *ș*) în sanscrită. Care dintre aceste consoane este cea primitivă? În germanică, *h* provine din *k* (prin mutația consoanelor); în slavă și în sanscrită (ca și în alte cîteva limbi vecine cu ele), găsim *s* sau *ș* acolo unde în limbile apusene este *k*. Diferite considerente au adus pe lingviști la concluzia că primitiv este în cazul acesta *k*. Mai departe, limbile diferă complet între ele. Dar sub aceste diferențe se poate recunoaște unitatea inițială: este vorba de o consoană *(m)* care, în poziția specială în care se găsește, dezvoltă peste tot o vocală: în sanscrită și în greacă devine *a*, în gotică *un*, în vechea slavă ѧ (adică *e* nazal), iar în latină *em*. Lucrul se poate perfect dovedi cu ajutorul alternanțelor vocalice, căci găsim, chiar în interiorul limbilor atestate, cuvinte în flexiunea cărora *m* alternează cu o vocală.

Prin urmare, în limba indo-europeană, „zece“ se zicea **dekm* (steluța pusă înainte arată că e vorba de o formă reconstruită de noi, nu de una atestată în texte). Sfîrșitul cuvîntului în slavă se explică prin modificări interne slave.

Iată și un exemplu mai dezvoltat. „Fiică“ se zice în vechea slavă дъшти (gen. дъштере), în bulgărește *гъщеря*, în rusește *дочь* (gen. *дочери*), în ucraineană *доч* (gen. *дочери*), în sîrbo-croată *kćî* (din *dъći*; gen. *kćěre*), în vechea cehă *dci* (gen. *dceře)*, în poloneză *cora* (se citește *țora*). Care era forma din slava comună, care stă la baza tuturor limbilor slave? În primul rînd e de observat că această formă începea cu *d*, pe care-l găsim în cele mai multe dintre limbi; în poloneză, această consoană a căzut înainte de altă consoană, iar în sîrbo-croată s-a schimbat în *k*. Dar în limba primitivă *d* nu era urmat de o consoană: în vechea slavă era o vocală redusă, care în sîrbă, cehă și polonă a dispărut, în bulgărește a devenit *ă* (scris ъ), iar în rusă și ucraineană a devenit *o*, și toate aceste transformări se pot dovedi prin istoria atestată a limbilor slave. Urmează în unele limbi grupul *șt*, în altele *č* sau *c* (citit *ț*); istoria ne arată că la origine este grupul *kt*; apoi, la genitiv apare peste tot *er*, care trebuie să fie primitiv. Prin urmare în slava comună „fiică“ se spunea **dъkti*, gen. **dъkter-*.

Dar slava comună, care este baza limbilor slave, este o limbă indo-europeană, deci rezultatul la care am ajuns prin reconstrucție poate fi comparat cu faptele prezentate de celelalte limbi indo-europene. În felul acesta vom putea ajunge la reconstruirea formei indo-europene. „Fiică“ se zice în sanscrită *duhitā* (tema *duhitar-*) în greacă θυγάτηρ, în gotică *daúhtar* (în germană *Tochter*, în engleză *daughter*), în lituană *duktē* (gen. *dukteřs*). Sunetul primitiv trebuie să fi fost *d* aspirat (adică *dh*), căci numai acesta poate explica pe *d* din limbile germanice (prin mutația consoanelor) și din slavă și lituană, iar în greacă pe θ (pronunțat *th*) și în sanscrită pe *d*, acest din urmă sunet fiind explicat prin influența consoanei următoare. Vocala următoare e peste tot *u*, care însă în slava comună s-a scurtat și a devenit ъ, iar în limbile germanice a suferit diverse schimbări. Urmează altă consoană aspirată, *gh*, care nu e atestată nicăieri, dar care singură poate explica diversitatea pe care o găsim în limbile atestate; *t* următor e general și moștenit din limba de bază; urmează *e* în greacă, lituană și slavă (la genitiv); în sanscrită știm deja că *e* primitiv a devenit *a*, iar în gotică, printr-o schimbare proprie acestei limbi (nu și celorlalte limbi germanice) *e* a devenit *a*, deci limba primitivă avea aici *e*; *r* următor e general și provine din limba primi-

tivă. Deci aceasta avea pentru „fiică" cuvîntul **dhughter*[1]. Faptul că forma slavă comună reconstruită se potriveşte în schema indo-europeană şi îşi joacă rolul în mod corect dovedeşte că ea a fost just reconstruită.

Cu o neasemuită migală, lingviştii au strîns o masă de fapte mărunte, care ne ajută în diverse cazuri să stabilim care limbă a păstrat mai fidel sunetul primitiv. În felul acesta, reconstrucţiile mai vechi au fost treptat corectate, iar cunoştinţele noastre asupra indo-europenei primitive s-au perfecţionat necontenit. Astfel, ajungem să ne facem o idee despre limbi pe care, fără ajutorul metodei comparative-istorice, le-am fi ignorat în întregime. Astăzi, cînd se descoperă o nouă limbă indo-europeană, nu mai sîntem siliţi să o cercetăm fără nici un punct de plecare în istoria ei mai veche, ci pornim de la cunoştinţele noastre asupra limbii indo-europene de bază, pe care le aplicăm la limba nou-descoperită, ambele formînd două etape în dezvoltarea unei singure limbi. De exemplu, acum vreo patruzeci de ani, cînd s-au descifrat textele hitite şi s-a constatat că aparţin unei limbi indo-europene, aceste texte au fost comparate cu limba-bază reconstruită, aşa cum am compara o limbă romanică cu limba latină. Textele hitite, fiind scrise la o dată foarte veche, au fost la rîndul lor un mijloc pentru îmbunătăţirea cunoştinţelor noastre asupra limbii-bază indo-europene.

Prin urmare, graţie metodei comparative-istorice putem reconstrui, cu oarecare aproximaţie, limbi-bază dispărute, şi cu ajutorul acestora putem apoi lumina istoria limbilor pe care le avem atestate, şi chiar starea lor actuală. În acelaşi timp, reconstruind cuvintele din limba-bază dispărută, putem să ne facem o idee despre stadiul de civilizaţie al populaţiei vechi care vorbea acea limbă, căci în vocabularul reconstruit se oglindesc obiectele şi instituţiile pe care le cunoştea acea populaţie. De exemplu, prin comparaţia limbilor indo-europene se ajunge la reconstruirea unor termeni privitori la agricultură, ceea ce dovedeşte că cei care vorbeau indo-europeana cunoşteau agricultura.

După ce specialiştii în istoria limbilor indo-europene au avut mari succese folosindu-se de această metodă, lingviştii care studiau limbile romanice au pornit să se folosească peste tot de reconstrucţie, în studiile lor, fără să se gîndească că limba-bază a limbilor romanice, adică latina, ne este destul de bine cunoscută din texte, deci nu mai are nevoie să fie reconstruită. Ce e drept, sînt cazuri în care textele nu ne ajută, pentru că nu toate cuvintele şi nu toate formele latine au ajuns să fie scrise în texte şi nu toate textele latine au ajuns pînă la noi. Dar aceste cazuri sînt rare şi formează de fapt excepţii, unde trebuie să ne folosim de reconstrucţie pentru limba latină. Pe de altă parte, reconstrucţia e folosită fără nici o socoteală de unii cercetători, ajungîndu-se uneori la rezultate ridicole. De exemplu, pe vremuri, un lingvist romîn, voind să descopere originea adjectivului regional *mierîu* „albastru", a pornit de la adjectivul latin *caeruleus* „azuriu", care, după cum se vede uşor, nu are nimic comun cu *mierîu*; dar, din *caeruleus*, autorul nostru a fabricat un derivat latin neatestat **caerulimen* „albăstreală", din care mai departe a refăcut alt derivat latin, tot neatestat, şi mai monstruos, **caerulemineus*, apoi, lăsînd la o parte începutul cuvîntului, a reţinut numai sfîrşitul, *-mineus*, pe care, prin diverse artificii, a încercat să-l transforme în *mierîu*. De remarcat că reconstrucţiile şi le-a confecţionat fără comparaţie,

[1] Am simplificat puţin faptele.

adică fără să se bizuie pe forme din mai multe limbi. În marea majoritate a cazurilor însă, nu putem reconstrui o formă dispărută decît bazîndu-ne pe forme din mai multe limbi. Și chiar cînd avem forme din mai multe limbi trebuie să ne punem întrebarea dacă aceste forme n-au fost cumva create independent în fiecare limbă în parte. Astfel, este greșit să reconstruim un plural neutru latin **somnora* pentru masculinul singular *somnus* „somn", deși există pluralul romînesc *somnuri* și pluralul italian regional *somnora*: ambele aceste forme de plural au fost create în mod independent, la o dată relativ tîrzie, în romînă și în italiană, iar reconstrucția latină nu este decît o proiectare în trecut a realităților actuale.

Existența unor abateri similare de la folosirea justă a metodei a putut face pe unii cercetători să creadă că metoda însăși trebuie părăsită. Dar justețea metodei poate fi dovedită chiar cu exemple din lingvistica romanică. S-a întîmplat ca, după ce s-a reconstruit, pe bază de comparație, o formă latină, aceasta să fie descoperită într-un text, arătîndu-se astfel că reconstrucția fusese corectă. De exemplu, „lăcustă", se zice în latinește *locusta*, dar forma aceasta nu poate explica cuvintele romanice, care pornesc de la o formă *lacusta* (rom. *lăcustă*, vechi fr. *laoste* etc.); după ce aceasta a fost reconstruită, s-a descoperit într-un manuscris al scriitorului latin Plaut forma căutată, *lacusta*, dovedindu-se astfel că ea a existat în realitate.

Metoda are însă fără îndoială limite și lipsuri. În primul rînd, ea nu poate fi folosită acolo unde nu avem date suficiente. De exemplu, dacă am compara între ele formele romanice ale cuvîntului „lup" (rom. *lup*, ital. *lupo*, fr. *loup*, span. *lobo* etc.), am putea reconstrui pentru limba latină forma *lupu*, dar n-am avea nici un mijloc să stabilim că în latinește era și un *s* final *(lupus)*. Urmează de aici că nici reconstruirea indo-europenei nu este fără cusur și formele pe care le reconstruim nu pot fi considerate ca absolut sigure. Cu timpul, ele se pot îmbunătăți. De exemplu, în cazul citat mai sus, pornindu-se de la cuvinte franțuzești ca *fils* „fiu", unde, din anumite motive, *s* final latinesc s-a păstrat (în latinește „fiu" se zicea *filius*), s-ar putea corecta reconstrucția imperfectă citată mai sus.

În altă ordine de idei, dacă e relativ ușor să reconstruim cuvintele și formele morfologice, faptele de sintaxă sînt mult mai greu de reconstruit, din motive care se vor arăta mai departe. Lingvistul german A. Schleicher, vestit pe la 1860, a tradus în limba indo-europeană reconstruită o poveste întreagă. Din cele arătate mai sus e ușor de văzut că o asemenea încercare era sortită unui eșec sigur.

Formele pe care le reconstruim noi, bazîndu-ne pe datele limbilor existente, pot aparține unor epoci diferite, adică unele au putut fi create în perioada cea mai veche a limbii-bază, iar altele au putut apărea mult mai tîrziu, aproape de momentul destrămării ei în limbi înrudite, iar noi studiem aceste forme ca și cum ar fi fost situate pe același plan temporal. Pe de altă parte, bazîndu-ne pe forme aparținînd numai cîtorva dintre limbile înrudite, noi putem reconstrui drept elemente generale din limba comună cuvinte care de fapt erau dialectale, sau chiar cuvinte care au fost împrumutate într-un trecut foarte îndepărtat dintr-o limbă într-alta.

Acestea sînt lipsuri generale ale metodei, care nu pot fi remediate printr-o transformare a ei. Se pot însă descoperi mijloace de a repara treptat greșelile de amănunt, consolidîndu-se astfel cunoștințele obținute prin recon-

strucție, și, chiar prin aceasta, se îmbunătățește folosirea metodei. Deci, sarcina lingviștilor nu este de a lepăda o metodă care a adus și aduce foloase, ci ei trebuie să o îmbunătățească mereu și să-i smulgă rezultate tot mai apropiate de perfecție.

*

Lingviștii din prima jumătate a secolului al XIX-lea au atras tot mai multe limbi în comparație și au dezvoltat astfel cunoștințele asupra familiei indo-europene. La începutul celei de-a doua jumătăți a secolului, lingvistica era dominată de concepția naturalistă. Deoarece științele naturii repurtaseră mari succese (în special prin descoperirile lui Darwin), lingviștii se sileau să aplice și ei ideile care aveau curs în lucrările naturaliștilor: limba era asimilată cu un organism, cu o plantă, care se naște, crește, înflorește și moare. Această concepție întărea ideea greșită, acceptată de Bopp, că limba cunoaște două perioade, una în preistorie, cînd limba se dezvoltă și crește, și alta istorică, în care decade.

Personalitatea cea mai proeminentă a acestei perioade a fost A. Schleicher, care cel dintîi a folosit pe scară largă reconstrucția, ceea ce l-a dus la o mai mare adîncire a problemelor de fonetică istorică. De asemenea, el a pus pentru prima oară în mod consecvent problema clasificării genealogice a limbilor și a studiat unele limbi vii, ca lituana.

Pe la 1870, apare în Rusia un curent care combate tezele greșite ale școlii naturaliste. I.A. Baudouin de Courtenay și A.A. Potebnea arată că limba nu poate fi asimilată cu un organism. Cel dintîi combate și teoria greșită a celor două perioade și răspîndește ideea caracterului sistematic al limbii.

Ideile acestea sînt duse mai departe și lărgite de școala așa-numită a n e o g r a m a t i c i l o r, al cărei principal reprezentant a fost K. Brugmann, și care s-a dezvoltat în Germania. În manifestul acestei școli, publicat la 1878, se afirmă cu tărie regularitatea schimbărilor fonetice, care mai tîrziu vor fi considerate ca legi oarbe, fără excepții. Se recomandă studierea de preferință a limbilor vii, a dialectelor, dar în practică neogramaticii continuau să se ocupe de limbile moarte. Se părăsește credința că limba sanscrită reprezintă peste tot o fază mai arhaică și se recunoaște că în multe cazuri forma indo-europeană se găsește păstrată mai fidel în alte limbi decît în sanscrită. Lipsa principală a școlii neogramatice este că nu a putut privi evoluția limbii în ansamblu, ci a examinat fiecare trăsătură separat și fiecare schimbare, oricît de fragmentară, ca ceva izolat (deși F. de Saussure, care avea legături cu neogramaticii, a demonstrat, tot pe atunci, că limba are caracter sistematic). Neputîndu-se ridica la conceperea limbii ca un fenomen social, neogramaticii socoteau că la baza fenomenelor lingvistice este individul, că fiecare individ își are limba lui, în oarecare măsură deosebită de a celorlalți, de aceea căutau cauzele schimbărilor în psihologia indivizilor și nu au putut ajunge la legi cu caracter general. Totuși, ei au lăsat o masă uriașă de materiale, în cea mai mare parte valabile pînă azi, cu privire la morfologia istorică și mai ales la fonetica istorică.

Lingviștii ruși au stat adesea pe poziții mai înaintate decît cei din Apus, deși nu totdeauna s-a ținut seama de lucrările lor. În afară de cei citați mai înainte, trebuie să pomenim pe F.F. Fortunatov, care a lămurit multe probleme de fonetică istorică, pe A.A. Șahmatov, care a pus un accent puternic pe

cercetarea istorică a limbilor, şi pe L. V. Şcerba, unul dintre cei mai de seamă foneticieni.

Spre sfîrşitul vieţii sale, F. de Saussure a părăsit lingvistica istorică şi s-a preocupat de lingvistica generală, dezvoltînd o teorie cu multe merite, dar şi cu grave greşeli. El părăseşte legătura cu istoria societăţii şi nu vede în limbă decît opoziţii, fără să se intereseze de termenii care se opun. Dar concepţia lui din tinereţe nu s-a pierdut: un elev al lui, A. Meillet, a reluat firul şi a creat un curent, existent pînă azi, care a reuşit să îndrepte multe erori ale neogramaticilor şi chiar să corecteze în unele puncte metoda comparativă-istorică.

În secolul al XX-lea se dezvoltă însă mai cu seamă curentele idealiste şi metafizice. Şcoala aşa-numită idealistă, creată de K. Vossler, pretinde că în limbă nu interesează decît individualul, singurii care au activitate creatoare în limbă sînt indivizii geniali, iar masele nu au nici un rol. Legătura cu istoria societăţii este privită de această şcoală în chip aproape mecanic: se caută în limbă transformări radicale imediat ce a avut loc o schimbare oarecare în societate.

Mult mai răspîndite sînt astăzi ideile curentului structuralist, care porneşte de la concepţiile emise de F. de Saussure în a doua parte a activităţii lui. Acest curent a apărut la Praga în anii dintre cele două războaie, avînd ca principali reprezentanţi pe N.S. Trubeţkoi şi R. Jakobson, apoi a găsit centre la Copenhaga, în America, Uniunea Sovietică şi în alte ţări. Punctul de plecare îl formează ideea justă că limba are caracter sistematic şi că în lingvistică trebuie să se oglindească acest caracter. Cea mai mare parte a structuraliştilor neglijează nu numai istoria societăţii, ci şi istoria limbii. Mulţi dintre ei părăsesc şi interesul pentru înţelesul comunicării şi se ocupă numai de opoziţia dintre sunete.

La noi, toată prima jumătate a secolului al XIX-lea a fost dominată de încercările latiniste de a transforma limba în aşa fel încît să nu se vadă că cuprinde şi elemente nelatine, încercări care nu puteau să nu dea greş.

Primul lingvist romîn care a folosit metoda comparativă-istorică a fost B.P. Hasdeu, format la şcoala lingviştilor ruşi şi avînd legături cu precursorii neogramaticilor; el a făcut mult pentru popularizarea studiilor de lingvistică la noi, a combătut pe latinişti şi a lăsat lucrări de mare valoare pentru timpul lui. Al. Cihac a arătat importanţa elementului slav pentru limba romînă. Al. Lambrior a făcut primele studii de fonetică. H. Tiktin a făcut lucrări de mare importanţă în domeniul lexicografiei şi al gramaticii, valabile pînă azi. Ion Bogdan a fost primul nostru slavist. L. Şăineanu a publicat lucrări de lingvistică generală şi un amplu studiu despre influenţa orientală asupra limbii romîne, valabil pînă azi. Al. Philippide a răspîndit la noi doctrina neogramaticilor şi a făcut studii de istoria limbii romîne. Ov. Densusianu a dat lucrări de mare valoare în materie de istoria limbii romîne şi în special etimologii. S. Puşcariu a lucrat în mai multe ramuri lingvistice. Astăzi avem un mare număr de lingvişti, în cea mai mare parte tineri, care lucrează în facultăţile de filologie şi în institutele de lingvistică ale Academiei R.P.R.

În ultimele decenii, lingvistica a început să fie influenţată de concepţia marxistă, care priveşte limba în mişcarea ei (chiar cînd e vorba de studii descriptive), în legătura ei indestructibilă cu gîndirea, accentuînd caracterul sistematic al faptelor de limbă. Principalul scop al lingvisticii marxiste

este descoperirea legilor interne de dezvoltare ale limbii, grație cărora limba progresează de la stări inferioare la stări superioare, și, în același timp, stabilirea legăturii dintre istoria limbii și istoria societății. Limba este considerată ca cel mai important mijloc de comunicare între oameni în societate și e studiată în legătură nemijlocită cu societatea pe care o servește. Se dezvoltă, pe această bază teoretică, o nouă lingvistică marxistă.

BIBLIOGRAFIE

A. Meillet, *La méthode comparative en linguistique historique*, Oslo, 1925.

A.V. Desnițkaia, *Вопросы изучения родства индоевропейских языков*, Moscova-Leningrad, 1955.

Lucia Wald, *Despre unele aspecte ale lingvisticii burgheze contemporane*, în „Studii și cercetări lingvistice", V, nr. 3—4, 1954, p. 383—408.

I. Rizescu, *Unele contribuții la reconsiderarea operei lui H. Tiktin*, în „Studii și cercetări lingvistice", V, nr. 3—4, 1954, p. 409—432.

Al. Graur și Lucia Wald, *Scurtă istorie a lingvisticii*, București, 1961.

3. Limba, fenomen social

Problema esenței, a naturii limbii este una dintre cele mai importante ale lingvisticii. Numai înțelegerea justă a naturii limbii a permis să se vadă legătura ei cu alte fenomene, evoluția ei și rolul pe care-l joacă în viața oamenilor. În decursul istoriei lingvisticii, această problemă a fost rezolvată în mod diferit, teoriile emise oglindind, cum e și firesc, concepția despre lume a cercetătorilor. Într-o perioadă mai veche se accepta explicația biblică după care limba a fost dată oamenilor de divinitate. În prima jumătate a secolului al XIX-lea, sub influența unei concepții materialist-mecaniciste și a puternicului avînt al științelor naturii, după cum s-a văzut și mai sus, limba a fost prezentată ca un fenomen biologic, un organism cu viață independentă, care, ca orice organism, se naște, se dezvoltă, decade și piere. Ulterior, s-a ajuns la ideea că limba este creată de oameni, dar unele curente lingvistice au înțeles prin aceasta că limba este creația spirituală a unor indivizi izolați.

Pe măsură ce analiza limbii a devenit mai profundă și mai precisă, a apărut din ce în ce mai clar faptul că limba este un fenomen social, un produs al societății. Teza „limba este un fenomen social" apare destul de frecvent în lucrările multor lingviști din secolul nostru. Dar nu s-au tras din această afirmație concluziile cuvenite și, în practică, lingviștii n-au ținut seama în mod consecvent de natura socială a limbii ci, de multe ori, au tratat limba ca pe un fenomen nelegat de societate.

Esența socială a limbii. Dacă cercetăm felul în care a apărut și s-a dezvoltat în cursul istoriei, ajungem la concluzia că limba este un fenomen social prin *originea* ei, prin *dependența* ei *de societate* și prin *funcțiile* ei.

1. Limba a apărut în societate pentru a satisface nevoile întregii societăți. În lucrarea *Rolul muncii în procesul transformării maimuței în om*, Fr. Engels a arătat că necesitatea comunicării apare pentru prima oară în procesul muncii colective (vezi cap. *Originea limbajului*). Nu se poate concepe crearea limbii de către un singur individ: fiind singur, el nu ar fi simțit nevoia de a comunica; admițînd că un individ ar fi creat singur un mijloc de comunicare, acesta nu s-ar fi păstrat, ci s-ar fi pierdut o dată cu creatorul lui.

Limba nu poate fi considerată fenomen biologic. Însușirile biologice ale oamenilor se pot dezvolta și la un individ care trăiește izolat de societate. Un copil mic, ținut departe de societatea oamenilor, va învăța singur să mănînce, să umble etc., dar nu va ști să vorbească. Limba este un fenomen social pentru că se naște numai în societate, iar individul dobîndește limba societății în mijlocul căreia trăiește. Un copil începe cu adevărat să vorbească nu atunci cînd emite sunete în mod inconștient, ci cînd începe să cunoască semnificația, conținutul cuvintelor, valoarea complexelor sonore, diferită de la limbă la limbă.

2. Istoria limbii este strîns legată de istoria societății. Există o concordanță generală între dezvoltarea societății și dezvoltarea limbii, în sensul că o societate primitivă are o limbă înapoiată, cu un vocabular sărac și cu o structură gramaticală mai puțin sistematizată; o societate evoluată are o limbă dezvoltată, cu un vocabular bogat și cu o structură gramaticală mai sistematizată. Limba este nemijlocit legată de activitatea omului, în toate sferele muncii lui. Schimbările din societate la care reacționează o limbă în procesul evoluției ei se reflectă în limbă în concordanță cu particularitățile diferitelor ei compartimente. Astfel, pe măsura dezvoltării tehnicii, științei, culturii etc., vocabularul se îmbogățește cu cuvinte noi, iar cuvintele care nu mai sînt necesare sînt eliminate treptat din circulație. Perfecționarea gîndirii, rezultat al progresului vieții sociale, face ca structura gramaticală să devină mai sistematică și mai complexă, capabilă de a exprima idei abstracte și nuanțe subtile ale gîndirii. Laturile limbii sînt legate de fenomenele din societate în mod diferit: în timp ce în vocabular schimbările din societate se reflectă în mod direct, în structura fonetică și în cea gramaticală ele se reflectă indirect, prin intermediul întregii experiențe a societății.

Afirmînd că există o legătură strînsă între limbă și societate, nu trebuie să înțelegem prin aceasta că ar exista vreo legătură și între limbă și rasă (așa cum în mod greșit s-a afirmat uneori). Caracteristicile rasiale sînt de natură biologică (forma craniului, culoarea pielii, a părului etc.) și psihică, ele se pot transmite ereditar, în timp ce limba este un fenomen social, care nu se moștenește, ci se învață de către fiecare nouă generație. Se știe că sînt populații care aparțin unor rase diferite și vorbesc aceeași limbă (de exemplu, populația albă și cea de culoare din S.U.A.) după cum sînt și reprezentanți ai aceleiași rase care vorbesc limbi diferite (e cazul, între altele, al populațiilor indiene din America). O populație poate să-și păstreze particularitățile rasiale și să-și schimbe limba.

Astfel limbile unor mari imperii ca latina și araba s-au impus unor populații de origini foarte diferite.

3. Fiecare fenomen social are o funcție specifică, servește într-un anumit fel societatea.

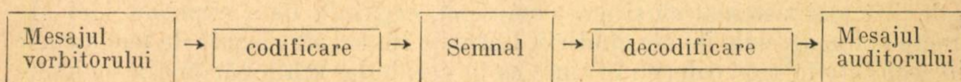
a. Funcția specifică a limbii este de a servi societatea ca mijloc de comunicare, ca mijloc pentru schimbul de idei între oameni. Funcția de comunicare este cea mai importantă funcție a limbii. Limba servește pe fiecare individ numai ca membru al unei colectivități, ea apare și există numai datorită acestei funcții. Diferitele mijloace de comunicare, create pe baza limbii și care, prin aplicarea lor limitată, nu pot fi puse pe același plan cu limba sonoră, poartă și ele numele de „limbi", numai pentru că servesc ca mijloace de comunicare (de exemplu, limba surdo-muților, limba gesturilor etc.).

Clasicii marxism-leninismului au subliniat importanța funcției de comunicare a limbii. Arătînd că limba s-a născut o dată cu conștiința, Marx și Engels spun: „...limba se naște, ca și conștiința, tocmai din nevoia, din necesitatea de a comunica cu alți oameni"[1], iar V.I.Lenin a definit limba ca „mijlocul cel mai important de comunicare între oameni"[2].

În ultimii ani, mecanismul procesului de comunicare a fost analizat amănunțit în cadrul teoriei generale a informației, care studiază diversele modalități de comunicare între oameni, îndeosebi acelea care folosesc mijloace mecanizate.

În comunicarea verbală — ca și în comunicarea prin alte mijloace — există un text, o idee de transmis (m e s a j u l); el trebuie să fie c o d i f i c a t, adică formulat în elemente semnalizatoare, în cuvinte cu o anumită structură și îmbinate într-un anumit mod (sau în diverse semne grafice convenționale la aparate, de exemplu la telegraf). Persoana (sau aparatul) care codifică și transmite semnalele poartă numele de e m i ț ă t o r (= vorbitor) iar cea care primește și decodifică semnalele, reconstituind mesajul, poartă numele de r e c e p t o r (= auditor). În comunicarea verbală participarea omului este esențială în toate fazele, dar la alte sisteme de comunicare ea nu este indispensabilă (stopul poate fi acționat și automat).

Procesul comunicării poate fi reprezentat în mod schematic astfel:

Limba este un mijloc de comunicare în care diversele elemente apar cu frecvență inegală și au și valori diferite în procesul transmiterii de idei. Faptul că în limbă unele elemente sînt indispensabile comunicării, iar altele nu, se vede în formularea telegramelor sau în limbajul folosit în procesul muncii, cînd el este redus la strictul necesar.

În analiza procesului de comunicare interesează și felul în care o limbă folosește toate elementele ei componente. Unitățile limbii sînt de categorii diferite: o unitate mai complexă se alcătuiește din îmbinarea unor unități mai simple. Astfel, din sunete se alcătuiesc rădăcini și afixe, din rădăcini și afixe se formează cuvinte, iar din cuvinte — propoziții și fraze. Cu un număr relativ mic de unități simple se poate obține, prin îmbinări variate, un număr foarte mare de unități mai complexe, în limita legilor de îmbinare, specifice fiecărei limbi. Comparînd posibilitățile virtuale de îmbinare a diferitelor unități ale unei limbi cu cele pe care le folosește în realitate, se poate aprecia dacă, în calitate de mijloc de comunicare, o limbă are sau nu un sistem economic. O cercetare asupra felului în care sînt folosite sunetele și îmbinările de sunete în crearea de afixe lexicale și gramaticale s-a făcut și la noi. Ea a scos în evidență faptul că, în limba romînă, toate vocalele sînt utilizate în calitate de elemente gramaticale: **-a** este articol hotărît feminin *(cas*__a__*)*, **-e** este desinență de nominativ-acuzativ feminin singular *(pădur*__e__*)*, **-ă** este desinență de nominativ-acuzativ feminin singular *(cas*__ă__*)*, **-o** este desinența vocativului singular feminin *(Mari*__o__*)*, **-i** este desinență de

[1] K. M a r x, Fr. E n g e l s, *Ideologia germană*, E.S.P.L.P., București, 1956, p. 27.
[2] V.I. L e n i n, *Opere*, vol. 20, Editura Politică, București 1959, p. 398.

plural *(codri)*, **-î** este un sufix al conjugării a IV-a *(coborî)*, iar **-u** e sufix de perfect *(făcui, vîndui)*.

În acest aspect sistemul morfologic este economic. În schimb, pentru formarea cuvintelor, limba romînă nu folosește toate îmbinările posibile de două sunete (nu avem sufixe de tipul **-ap**, **-af**, **-av** etc.); de aceea, pe lîngă afixe derivative monosilabice, sînt multe bisilabice (**-atic**, **-ețe**, **-ușor** etc.) și trisilabice (**-eliște**, **-anie**, **-ărie** etc.), deci în acest punct sistemul nu e economic, el face risipă de material.

Am văzut că, din unele puncte de vedere, limba poate fi considerată un cod și, ca atare, ea poate fi studiată cu metode matematice, ceea ce a și permis crearea mașinilor electronice de traducere automată. Dar limba nu poate fi pusă pe același plan cu celelalte sisteme de comunicare create pe baza ei. În timp ce acestea au fost alcătuite în mod convențional și, de aceea, se poate interveni pentru a le îmbunătăți structura, limba este un fenomen istoric natural, făurit prin aportul a sute de generații. Ea nu servește numai la transmiterea ideilor, ci și la formarea și fixarea lor.

b. În procesul comunicării, oamenii fac schimb de idei. Pentru a-și transmite gîndurile, ei trebuie să și le formuleze cu ajutorul limbii. Gîndirea omenească este o gîndire verbală, o gîndire în cuvinte. În afară de funcția de comunicare, limba are deci și funcția de formulare a gîndirii, de fixare a ei. Se pune întrebarea: care dintre cele două funcții este mai importantă? S-ar părea, la o primă privire, că funcția de formulare a gîndirii în cuvinte precedă funcția de comunicare și este mai importantă decît aceasta, deoarece, se spune, dacă nu ne-am formula ideile, n-am avea ce să comunicăm. În fapt însă, mai importantă este funcția de comunicare, și această afirmație este valabilă chiar pentru perioada apariției limbii. Oamenii și-au creat limba pentru a putea comunica, deci ei și-au fixat gîndirea prin cuvinte pentru a o putea transmite și altora. Limba nu s-ar fi putut naște numai cu funcția de fixare și de exprimare a gîndirii, pentru că gîndirea este un produs al vieții sociale, iar aceasta n-ar fi fost posibilă fără un mijloc de comunicare.

Funcția de formulare a gîndirii este în dependență de funcția de comunicare. Oamenii își formulează gîndurile în limba pe care o folosesc în mod obișnuit ca mijloc de comunicare. Cei mai mulți gîndesc în limba lor maternă. Numai după ce și-au însușit pe deplin o limbă străină, adică numai după ce o folosesc ca mijloc obișnuit de comunicare, ajung să-și formuleze ideile în această limbă.

O limbă care a încetat de a fi mijloc de comunicare nu mai poate servi nici ca instrument pentru formularea gîndirii și devine limbă moartă. Astfel de limbi sînt limba latină sau limba sanscrită, în care ne-au rămas numeroase texte. Putem să ne însușim aceste limbi și să citim textele rămase, dar, întrucît nu comunicăm cu ajutorul lor, nu putem nici să gîndim în latină sau în sanscrită.

Limbă și vorbire. Limba este un fenomen social, un produs al întregii societăți. Dar ea se manifestă individual, prin vorbirea fiecărui individ.

Să vedem care este raportul dintre limbă și vorbire, cu alte cuvinte, între aspectul social și cel individual al aceluiași fenomen, limbajul. Mulți lingviști au separat, în mod nejust, aceste două aspecte, acordînd prioritate unuia sau celuilalt. Lingviștii neogramatici, care aveau o concepție psihologistă asupra limbii, au considerat că există în mod real numai vorbirile individuale și că limba unei regiuni sau a unui popor reprezintă o noțiune fără

conținut real, este o ficțiune științifică. Deși în teorie acești lingviști „nu văd pădurea din cauza copacilor", în practică ei au cercetat aspecte diferite ale limbii întregului popor.

Alți lingviști, printre care și Ferdinand de Saussure au considerat că vorbirea este un fenomen pur individual, care nu prezintă importanță pentru lingvistică, ci pentru psihologie și fiziologie. Acești lingviști se situează pe o poziție metafizică, deoarece iau în considerare numai o latură a fenomenelor; ei nu înțeleg unitatea dialectică dintre limbă și vorbire, separă generalul de manifestarea lui individuală. Între limbă, ca fenomen social, și vorbire, ca manifestare individuală a acestui fenomen, este o strînsă legătură: una nu poate exista fără cealaltă. Limba se manifestă prin vorbire și, de aceea, e greșit să reducem vorbirea la o sumă de procese psihofiziologice individuale. Aspectul social se manifestă și predomină în vorbire. Desigur că, în funcție de conținutul comunicării, fiecare om își poate alege cuvintele și expresiile care i se par cele mai potrivite. Dar scopul actelor vorbirii este social: vorbim pentru a comunica, pentru a fi înțeleși și de alții și, de aceea, libertatea de alegere a cuvintelor și construcțiilor este limitată. Nu creăm la întîmplare complexe sonore și nu folosim, de exemplu, cuvîntul *pîine* în loc de cuvîntul *apă*, nu pentru că n-am putea, ci pentru că, dacă am face așa, n-am mai fi înțeleși. Regulile de funcționare a limbii, deși se realizează separat, în vorbirea fiecărui individ, nu depind de voința lui. În vorbire, individul respectă regulile limbii folosite de colectivitatea din care face parte și le respectă nu numai cînd interlocutorul este de față, ci, mai ales, cînd acesta e absent. Se știe că oamenii sînt mai atenți atunci cînd comunică prin scris, se îngrijesc mai mult ca ideile pe care le expun să fie ușor înțelese. În sfîrșit, chiar în monolog individul folosește aceeași limbă prin care comunică și cu alții.

Caracterul obiectiv al limbii. După cum s-a văzut, limba este un produs al colectivității. Se pune problema în ce măsură oamenii pot interveni în evoluția limbii.

Filozofia marxistă a demonstrat că lumea și legile ei au un caracter obiectiv, adică există în afara conștiinței noastre și independent de ea. Natura a evoluat după anumite legi cu sute de mii de ani înainte de apariția omului. Cu vremea, oamenii au început să descopere aceste legi, le-au formulat și, cunoscîndu-le, le-au aplicat în folosul lor, și-au îmbunătățit condițiile de viață. Deși istoria o făuresc oamenii, legile societății au și ele un caracter obiectiv. Orînduirile sociale se succed în mod regulat, într-o anumită ordine, independent de voința oamenilor, dar prin activitatea lor, pe baza cerințelor obiective ale vieții materiale. Și legile limbii au caracter obiectiv. Oamenii folosesc limba așa cum au primit-o de la generațiile precedente. Numai respectînd regulile limbii putem stabili comunicarea: dacă limba ar fi folosită arbitrar, n-ar mai putea exista înțelegere. Există libertate de alegere între sinonime, între diferite posibilități de îmbinare a cuvintelor, dar numai în limita regulilor limbii.

Totuși, limba nu rămîne neschimbată, ea se modifică în funcție de necesitățile comunicării. Modificările limbii își au izvorul în vorbire. Oamenii nu-și propun, de obicei, ca scop transformarea limbii, ci se străduiesc doar să se exprime cît mai clar. Astfel, nu lingviștii transformă limba, ci masa vorbitorilor. Lingviștii descoperă și studiază schimbările, constată că unele legi au încetat de a exista și că au apărut legi noi, dar ei nu pot intro-

duce legi noi, nu pot modifica arbitrar limba. Toate încercările de acest fel sînt sortite eșecului.

Atitudini subiectiviste în ce privește limba s-au manifestat mai ales în cursul secolelor al XVII-lea și al XVIII-lea, cînd se proclamă atotputernicia rațiunii și posibilitatea schimbării fenomenelor sociale în conformitate cu principiile rațiunii. În cursul secolului al XVII-lea în Franța se manifestă tendința puristă, care nu acceptă folosirea figurată a cuvintelor. Malherbe cere să se purifice vocabularul, respinge împrumuturile și chiar cuvintele derivate create în conformitate cu regulile limbii, nu admite în limba literară termenii tehnici (nici un cuvînt ca *idéal*, considerat termen savant) și expresiile populare. Urmărind cu strictețe aplicarea logicii în limbă, el a cerut să se respecte în frază o structură aproape geometrică.

În Anglia, în secolul al XVIII-lea, se fac diferite încercări de fixare a limbii. Unii scriitori cer să se numească supraveghetori, care să împiedice pătrunderea cuvintelor străine. Jonathan Swift s-a ridicat împotriva tendințelor firești ale limbii engleze de a prescurta cuvintele și a condamnat o serie de cuvinte și expresii, care totuși au rămas pînă astăzi în circulație. S-au ridicat și glasuri care au cerut să se modifice structura gramaticală a limbii, să se regularizeze substantivele și verbele neregulate și să se înlocuiască în întregime cu forme analitice comparația sintetică a adjectivelor.

La noi, adepții curentului latinist au considerat că limba romînă este o formă degradată a limbii latine și că ea trebuie adusă mai aproape de limba de origine. Ei și-au propus să elimine din limbă cuvintele nelatine și să le înlocuiască cu altele, de origine latină. Aron Pumnul a cerut să se înlăture din limbă împrumuturile din limbi străine și chiar termenii tehnici, unii de circulație internațională, considerînd că limba romînă are suficiente mijloace de îmbogățire a vocabularului. El propunea să se spună *limbămînt* în loc de „gramatică", *stelămînt* în loc de „astronomie", *tîmplămînt* în loc de „istorie" și *descriemînt pămîntal* pentru „geografie", *binescriință* în loc de „ortografie", *binelegință* pentru „ortoepie" ș.a. Gh. Săulescu, autor al unei gramatici a limbii romîne, apărută în 1833, propunea și el înlocuirea termenilor științifici străini prin cuvinte create în limba romînă; astfel el cerea ca în loc de *astronomie* să se zică *stellegie*, în loc de *pedagog* să se spună *prunceduc*, *fizicii* să i se spună *firică* (de la *fire*), iar *metafizicii* —, *peste-firică*.

Asemenea propuneri, cum e și firesc, nu au putut împiedica evoluția normală a limbii. De aici însă nu trebuie să se înțeleagă că oamenii nu intervin în nici un fel în evoluția limbii. Inovațiile în vocabular și în gramatică pleacă tot de la indivizi. Dar pentru a se impune, cuvintele și formele noi trebuie să corespundă unor nevoi reale ale comunicării în etapa respectivă. Se impun în limbă acele inovații care corespund legilor limbii, care se pot încadra în sistemul ei funcțional.

Uneori inițiativa unei schimbări pornește de la o oficialitate, dar și în acest caz ea se răspîndește dacă e simțită necesară de vorbitori. În societatea modernă, o dată cu dezvoltarea culturii și înmulțirea mijloacelor de difuzare a ei, modificările lingvistice acceptate de oficialitate au multe șanse de a fi cunoscute și adoptate de colectivitate. Rolul oficialității este deosebit de important în generalizarea limbii naționale și înlăturarea dialectelor locale.

Limba — fenomen social specific. Din faptul că rolul limbii în societate este de a servi ca mijloc de comunicare, decurge că limba ocupă un

loc aparte printre fenomenele sociale. Acest lucru nu a fost întotdeauna înțeles în mod clar. Uneori, în mod greșit, limba a fost încadrată în suprastructură. Suprastructura reprezintă ansamblul concepțiilor politice, juridice, morale, filozofice, artistice și al instituțiilor corespunzătoare lor, într-o etapă dată a dezvoltării sociale. Suprastructura este determinată de baza economică; în societățile scindate în clase antagonice, ea are un caracter de clasă, reflectînd interesele clasei dominante.

Limba servește ca formă de exprimare a fenomenelor suprastructurale, dar ea nu face parte din suprastructură. O limbă nu este produsul unei singure orînduiri, ci al unui șir de orînduiri social-economice, ea nu se schimbă radical o dată cu trecerea societății de la o orînduire la alta. Limba romînă de astăzi nu este deosebită radical de limba care se vorbea înainte de 23 August 1944. S-au produs de atunci o serie de modificări în vocabular, care s-a îmbogățit cu cuvinte noi, corespunzînd schimbărilor petrecute în modul de producție și în suprastructură; totodată, au dispărut o serie de cuvinte legate de vechea orînduire. În ansamblu însă, structura limbii romîne a rămas aceeași.

De asemenea, spre deosebire de suprastructură, limba nu are caracter de clasă, ea servește în mod egal pe toți membrii societății. De la apariția ei, limba a funcționat ca mijloc de legătură între toți oamenii, a fost unică pentru societate. Dacă clasele antagonice ar avea limbi diferite — așa cum au concepții politice, filozofice, juridice diferite — producția socială nu ar mai fi posibilă.

Dar clasele sociale nu sînt indiferente față de limbă; reprezentanții unei clase pot introduce în limbă cuvinte și expresii specifice și pot modifica sensul unor cuvinte în conformitate cu concepția lor despre lume, cu atitudinea față de sine și față de reprezentanții clasei antagonice. Iată cîteva exemple:

În limba latină *seruilis*, adjectivul derivat de la *seruus* „sclav“, a avut sensul de „care aparține sclavului, de sclav“, iar apoi în limbajul stăpînilor de sclavi a căpătat sensul de „josnic, lingușitor“; tot în latină *generosus*, derivat de la *genus* „neam, noblețe“, a însemnat mai întîi „de neam bun“, iar apoi „animat de sentimente bune, generos“, sens creat desigur de aristocrați, care aveau despre sine o părere foarte favorabilă.

Cuvîntul romînesc *mișel* provine din lat. *misellus* (derivat de la *miser*); ca și *misellus*, și *mișel* a avut la început sensul de „sărman“, pe care-l atestă textele vechi: *du-te și vinde avuția ta și dă mișăilor* (Coresi); tot într-un text coresian cuvîntul *mișel* e pus alături de sinonimele lui, *sărac* și *neavut*: *mișeilor și săracilor și neavuților mai vîrtos să le dăm, nu bogaților*. Ulterior, cuvîntul a primit sensurile defavorabile de „ticălos, rău“.

Tot sub influența claselor dominante se creează în limbă jargoanele, dialecte sociale. (Vezi cap. *Dialecte teritoriale și sociale*.)

BIBLIOGRAFIE

J. Byck, *Despre cuvîntul mișel*, în „Cum vorbim“, III, 11—12, 1950, p. 26.
A.S. Cikobava, *Введение в языкознание*, Moscova, 1953, p. 23—28.
Ovid Densusianu, *Literatura romînă modernă*, ed. a IV-a, p. 307—324.
H.A. Gleason, *An Introduction to descriptive Linguistics*, New York, 1955, cap. XIX.
Al. Graur, *Studii de lingvistică generală*, variantă nouă, 1960, p. 368—399.

E. I a r o v i c i, *Preocupări lingvistice în Anglia epocii luminilor*, în „Revista de filologie romanică și germanică" I, 1957, p. 187—192.
A. A. R e f o r m a t s k i, *Введение в языкознание*, Moscova, 1955, p. 10—16.
E m. V a s i l i u, *Economie și redondanță în planul morfematic* în „Studii și cercetări lingvistice", X, nr. 1, 1959 p. 7—16.
J. V e n d r y e s, *Le langage*, Paris, 1921, p. 273—275.
J. W h a t m o u g h, *Language*, Londra, 1956, cap. X—XI.

4. Originea vorbirii

Discutînd problema originii vorbirii, ne referim la procesul prin care omul s-a desprins de lumea animală și a început să gîndească și să-și exprime gîndurile prin limbaj articulat. Acest proces trebuie situat în timpurile străvechi și nu trebuie confundat cu formarea unei anumite limbi, de exemplu franceza, germana, engleza etc., proces care constă de fapt în transformarea unei limbi în alta. De exemplu franceza a apărut printr-o transformare a latinei, și o asemenea transformare poate avea loc și în timpurile noastre.

Orice fenomen, pentru a fi înțeles, trebuie studiat din punctul de vedere al originii și al etapelor dezvoltării lui. Originea vorbirii trebuie să constituie deci una dintre preocupările de seamă ale lingviștilor.

Unii lingviști pretind că pe ei nu-i interesează originea vorbirii, că această problemă nu e de competența lingvisticii și trebuie lăsată pe seama filozofilor. Societatea de lingvistică din Paris, înființată în anul 1866, a înscris în statutele ei interdicția de a discuta originea vorbirii. Această atitudine a cercetătorilor amintiți se explică în primul rînd prin greutățile obiective pe care le întîmpină cercetătorul originii vorbirii, dintre care cea mai importantă este lipsa de material. Într-adevăr, lingvistica nu dispune de date suficiente care să-i permită reconstituirea limbajului primilor oameni și a etapelor parcurse de limbă de la apariția ei pînă la cele mai vechi forme pe care le cunoaștem. Această situație nu trebuie însă să ducă la renunțarea de a pune problema și de a o rezolva în punctele principale, în liniile ei generale.

Pentru a remedia lipsa de material, unii lingviști au încercat să tragă concluzii asupra limbii primilor oameni pe baza cercetării limbilor unor triburi sălbatice actuale. Această cale de cercetare a problemei nu poate fi folosită decît în mică măsură, deoarece toate limbile care există astăzi au o istorie îndelungată și sînt foarte departe de starea primitivă. Alți lingviști au crezut că pot porni de la cuvintele indo-europene reconstruite de noi cu ajutorul metodei comparative-istorice. Dar nici acestea nu pot constitui elemente concludente în cercetarea originii vorbirii, pentru că și între indo-europeană și epoca apariției limbajului articulat este o perioadă de multe sute de mii de ani, pe care n-o cunoaștem. Alți cercetători, în fine, au luat ca bază de studiu limbajul copiilor, considerînd că evoluția felului de a vorbi al copiilor reproduce în rezumat etapele prin care a trecut, de la apariția lui, limbajul omenesc. Această afirmație este într-o oarecare măsură adevărată. Dar limbajul copiilor se dezvoltă în condiții speciale; copiii învață de la cei din jur o limbă gata formată, pe cînd primii oameni creau singuri limbajul, ei nu beneficiau de o experiență îndelungată în acest domeniu. În afară de aceasta, copiii au de la naștere un aparat vocal capabil de a emite sunete articulate și un creier dezvoltat, cuprinzînd centrii limbajului,

pe cînd aparatul vocal al primilor oameni de-abia atunci se deprindea treptat-treptat să articuleze un sunet după altul, iar creierul lor era nedezvoltat. Prin urmare, nici studiul limbajului copiilor nu poate ajuta decît foarte puţin în lămurirea originii vorbirii.

Cu toate dificultăţile pe care le prezintă, problema originii vorbirii a preocupat pe mulţi filozofi, psihologi şi lingvişti, din antichitate şi pînă astăzi. Modul cum au tratat şi au rezolvat diferiţi gînditori problema originii vorbirii a depins de felul lor, idealist sau materialist, de a concepe lumea, precum şi de nivelul de dezvoltare a diferitelor ştiinţe (istoria, arheologia, etnografia, antropologia, fiziologia etc.), de gradul de perfecţionare a metodelor cercetării ştiinţifice din epoca respectivă.

Să examinăm acum cîteva dintre cele mai importante teorii asupra originii vorbirii emise de-a lungul istoriei.

În timpurile străvechi, popoarele au creat diferite mituri despre limba primilor oameni. În aceste mituri, limba era considerată, de obicei, ca un dar al lui Dumnezeu sau ca o invenţie a celui mai înţelept om. În Biblie, de exemplu, se vorbeşte atît de originea divină a limbajului (Dumnezeu a creat tot ce există şi a dat nume tuturor creaţiilor sale), cît şi de cea omenească (Dumnezeu a creat „în tăcere", iar omul a numit apoi toate lucrurile pe care Dumnezeu i le-a dat în stăpînire).

Pe gînditorii antici i-a interesat atît natura limbii (limba este un dar divin, sau este o creaţie omenească? limba este un fenomen individual, sau social?), cît şi originea numelor obiectelor, caracterul legăturii dintre nume şi obiectul denumit.

Răspunsurile date la aceste chestiuni au reflectat cele două concepţii filozofice fundamentale: cea materialistă şi cea idealistă. În timp ce filozofii idealişti vorbeau despre originea divină a limbajului, cei materialişti (de exemplu: stoicii, epicureii), dimpotrivă, combăteau această idee, arătînd că oamenii înşişi şi-au creat vorbirea. Dar în ce condiţii a luat naştere limba? Unii gînditori, ca urmare a poziţiei lor metafizice, au văzut în creaţia limbii un proces individual: oamenii izolaţi, fără legătură între ei, au început să vorbească, fiecare în felul său, nu din nevoia de a comunica, ci din „necesităţi naturale" de exprimare a sentimentelor. Alţii, de pe o poziţie mai ştiinţifică, au reuşit să se apropie de un punct de vedere corect, situînd procesul apariţiei limbii în societate, în comunitatea oamenilor primitivi (exemple se vor vedea mai departe).

În rezolvarea celeilalte probleme centrale — a caracterului primelor cuvinte —, s-au reflectat de asemenea două concepţii. Unii susţineau că numele obiectelor decurg din natura lor (φύσει), că fiecare cuvînt este o oglindire, o imagine a lucrului pe care-l denumeşte, alţii, dimpotrivă, socoteau că numele obiectelor au fost stabilite de oameni printr-o convenţie (θέσει).

Teoria naturală a fost susţinută de filozofii pitagorei, de Heraclit (pentru care cuvintele sînt „umbre" ale lucrurilor, imagini ale lor, asemănătoare cu imaginile arborilor şi munţilor reflectate într-un rîu). Teoria convenţiei a fost afirmată în special de sofişti (dar şi de alţii, de exemplu de Aristotel).

Filozoful materialist Democrit (secolul al V-lea î.e.n.) a adus, împotriva ideii că numele ar fi date de la natură (φύσει), următoarele argumente: unele lucruri deosebite între ele sînt numite cu acelaşi cuvînt (este cazul

omonimelor), iar un obiect este denumit uneori prin cuvinte deosebite (sinonimele) — prin urmare, numele nu reflectă însușirile obiectului; numele unui obiect poate fi înlocuit, după un timp, cu altul — or, acest lucru nu ar fi posibil dacă numele ar fi determinat de caracteristicile obiectului. Pentru Democrit este clar că numele sînt arbitrare și că au fost stabilite de oameni în mod convențional. Totuși el face o concesie teoriei naturale atunci cînd recunoaște că unele cuvinte „primordiale" sînt reflectări ale lucrurilor și au apărut pe cale naturală. Dar Democrit interpretează în mod materialist teoria naturală, înțelegînd apariția unor nume ca un rezultat al acțiunii obiectelor lumii exterioare asupra omului și nu ca un dar venit „de sus".

Platon (429—347 î.e.n.) afirmă în dialogul *Cratylos* că, prin sunetele lor, cuvintele redau însușiri ale obiectului pe care-l denumesc, că există, prin urmare, o legătură naturală între cuvinte și obiectele desemnate de ele. Noțiunea de „a curge" este denumită ῥέω și nu altfel, spune Platon, pentru că *r* e capabil să redea ideea mișcării. Recunoscînd că această teorie „naturală" nu se poate aplica la toate cuvintele, Platon acceptă și altă ipoteză, aceea a stabilirii numirilor obiectelor prin convenție între oameni. Dintre cele două teze, Platon înclină să creadă că prima este mai aproape de adevăr. Aristotel (384—322 î.e.n.) crede că cuvintele sînt simboluri, semne ale lucrurilor. Datorită convenției dintre oameni, cuvintele sînt, după părerea lui, echivalentele lucrurilor, imaginile lor evocatoare.

Din secolul al V-lea î.e.n. și pînă în zilele noastre, diversele teorii asupra originii vorbirii au continuat de fapt, cu unele variante, cele două teze inițiale: cea a caracterului natural și cea a convenției.

Adepții tezei caracterului natural, încercînd să răspundă la întrebarea: care au fost primele cuvinte cu care oamenii au început să vorbească, au ajuns la două concluzii. După părerea unora, primele cuvinte au fost imitații ale sunetelor emise de ființe și obiecte, iar aceste cuvinte imitative au rămas ca denumiri ale ființelor și lucrurilor. Aceasta este teoria onomatopeelor. După părerea altora, primele cuvinte au apărut pe baza unor sunete emise involuntar, care exprimau diferite stări sufletești și impresii ale omului; ulterior, aceste strigăte involuntare au devenit denumiri ale realităților care au provocat stările sufletești, impresiile etc. Aceasta este teoria interjecțiilor.

Așa cum au fost puse de către gînditorii premarxiști, atît teza onomatopeelor cît și cea a interjecțiilor sînt, în general, neștiințifice pentru că ele au fost legate de caracterul individual al originii limbii (individul izolat a emis fie onomatopee, fie interjecții, pentru a-și exterioriza stările sufletești). Ele pot fi păstrate însă și ajută la înțelegerea caracterului primelor cuvinte dacă le încadrăm în teoria socială a limbajului (indivizii dintr-o comunitate de muncă au emis interjecții, apoi și onomatopee pentru a se înțelege între ei), așa cum vom vedea mai departe.

Teza interjecțiilor a fost susținută de Epicur (341—270 î.e.n.), după care limba a apărut ca urmare a necesității naturale a omului de a-și exprima prin sunete stările sufletești. Acest limbaj simplu și expresiv este cu timpul îmbogățit prin aportul diferiților indivizi, acceptat și folosit de întreaga societate.

Stoicii au fost susținătorii teoriei imitației sonore; după părerea lor, primele cuvinte imitau lucrurile. Sprijinind concepțiile stoicilor, scriitorul creștin Augustin arată că la origine a existat o asemănare între componența

sonoră a cuvîntului şi obiectul desemnat. Unele cuvinte mai păstrează şi astăzi această asemănare, spune el. Astfel, în însuşi cuvîntul *asper* „aspru" se observă asprimea, iar *lenis* „moale" este el însuşi moale.

Dintre reprezentanţii teoriei sociale, Diodor din Sicilia (secolul I î.e.n.) a arătat că primii oameni s-au strîns în grupuri de frica fiarelor şi au învăţat să se ajute unii pe alţii. Glasul lor, mai întîi nearticulat, a început treptat să emită sunete articulate. Prin urmare, Diodor din Sicilia a înţeles originea socială a limbii, a găsit explicaţia apariţiei vorbirii în necesitatea oamenilor de a comunica între ei.

O concepţie înaintată despre originea vorbirii a avut poetul şi filozoful roman Lucreţiu (secolul I î.e.n.). În poemul său *Despre natura lucrurilor*, Lucreţiu afirmă că limba a apărut în societate. Capacitatea naturală a oamenilor de a emite sunete articulate a fost folosită pentru satisfacerea nevoilor de comunicare. Mai mult decît Lucreţiu s-a apropiat de rezolvarea justă a problemei discutate arhitectul roman Vitruviu (secolul I î.e.n.). El îşi imaginează astfel procesul apariţiei vorbirii: într-o pădure, nişte copaci s-au aprins în timpul unei furtuni. În acea vreme, oamenii trăiau ca fiarele, mîncînd ce găseau şi dormind în peşteri. La vederea focului, oamenii mai întîi s-au speriat, dar apoi au avut senzaţia plăcută produsă de căldură. Atunci au început să pună lemne pe foc, construind în acest fel prima vatră. În cadrul acestei acţiuni în comun, oamenii au scos sunete diferite prin intermediul cărora comunicau între ei. Mai tîrziu, din aceste sunete s-au format cuvinte. Deşi îşi imaginează în mod naiv procesul apariţiei vorbirii, contribuţia lui Vitruviu este importantă, el fiind primul care leagă apariţia vorbirii de o activitate dusă în comun de o colectivitate omenească.

În epoca medievală, ca urmare a atotputerniciei bisericii, teoria predominantă este aceea a originii divine a limbii.

Abia în secolul al XVII-lea, începînd să se elibereze de superstiţii şi prejudecăţi, gîndirea filozofică se ridică împotriva mitului biblic. Acum şi în secolele următoare sînt reafirmate cele două teze fundamentale asupra originii limbii: cea socială şi cea individuală. De asemenea, se vorbeşte din nou de caracterul imitativ sau interjecţional al primelor cuvinte.

Filozofii materialişti englezi Hobbes (1588—1679) şi Locke (1632—1704) îşi exprimă convingerea că numai nevoia de a comunica i-a făcut pe oameni să vorbească.

Alt gînditor care a căutat explicaţia originii vorbirii în necesitatea socială este iluministul francez Jean-Jacques Rousseau (1712—1778). El susţine că omul primitiv poseda un strigăt natural, produs al instinctului, de care se servea în caz de primejdie. Cînd între oameni s-au stabilit legături mai strînse şi cînd ideile lor au început să se înmulţească, ei au căutat semne mai numeroase şi un limbaj mai cuprinzător. Ideea că omul a emis la început doar un ţipăt instinctiv şi că mai tîrziu şi-a creat limbajul articulat este justă. Greşeala lui Rousseau constă în presupunerea că trecerea de la prima fază la cealaltă s-a făcut printr-un „contract" social, printr-o înţelegere între oameni. Această presupunere, asupra căreia are unele îndoieli însuşi autorul ei, duce la concluzia că oamenii gîndeau înainte de a avea un limbaj cu ajutorul căruia să-şi exprime ideile şi că ar fi putut găsi în afara limbajului o cale de înţelegere pentru stabilirea acelei convenţii, pentru fixarea numelor obiectelor.

Scriitorul german Herder (1744—1803), observînd că numele oii începe în unele limbi cu sunetul *b*, a presupus că acest nume continuă denumirea pe care primii oameni au dat-o animalului pomenit. Cînd omul sălbatic a ieșit din peșterea lui și a văzut o oaie, a botezat-o *be*, pentru că așa striga ea, sufletul lui simțind nevoia să exprime ceea ce îl impresionase în mod deosebit. Pentru Herder deci, primele cuvinte au fost onomatopee.

Teoria interjecțiilor este reprezentată de W. von Humboldt, J. Grimm și de alții.

O teorie socială a originii limbii, așa-numita teorie a „strigătelor de muncă", a emis în secolul al XIX-lea filozoful german J. Noiré. Acesta credea că limba a apărut pe baza strigătelor reflexe care însoțeau actele de muncă ale omului primitiv. Aceste strigăte, la început spontane, s-au transformat treptat în simboluri ale proceselor de muncă și au devenit primele cuvinte. Apariția limbii din exclamațiile oamenilor care participau la o muncă explică faptul că aceste prime cuvinte au fost înțelese de toți membrii colectivității respective.

Unii filozofi și lingviști (din secolul trecut și din zilele noastre) aduc în discuție rolul mimicii și al pantomimei în apariția limbajului. „Limba" manuală sau a gesturilor este considerată primul mijloc de comunicare între oameni. După părerea lui W. Wundt, nici nu există o diferență principială între mișcările organelor vorbirii, care dau naștere sunetelor, și gesturile mimice și pantomimice. Adam Smith îi crede pe primii oameni „muți". Numai după ce ideile s-au înmulțit foarte mult și nu au mai putut fi transmise prin gesturi s-a simțit nevoia să se inventeze alte semne. Olandezul Jacq. van Ginneken crede că oamenii s-au înțeles la început prin gesturi, prin mișcări ale brațelor, la care s-au adăugat ulterior sunetele. De aceeași părere a fost și lingvistul sovietic N.I. Marr.

Alți lingviști contemporani au găsit rezolvări mai „originale" ale problemei originii vorbirii. Lingvistul danez Jespersen crede că omul mai întîi a cîntat și apoi a început să vorbească și că limba a apărut ca o distracție în timpul liber al omului primitiv[1].

Aceste „concluzii" nefundate pe nici un material faptic și pe nici o premisă logică sînt cu totul neștiințifice.

Toate concepțiile și teoriile expuse pînă aici, atît cele individuale cît și cele sociale, păcătuiesc prin aceea că nu pun în legătură originea vorbirii cu originea omului însuși, cu formarea primelor comunități omenești. Nici un gînditor premarxist n-a înțeles pe deplin legătura indisolubilă dintre apariția limbii și apariția gîndirii; originea și dezvoltarea limbii și a gîndirii au fost examinate de obicei în afara dezvoltării sociale și independent de nevoia de comunicare între oameni. Rezolvarea științifică a problemei originii vorbirii a fost dată de către clasicii marxism-leninismului.

În lucrarea sa *Rolul muncii în procesul transformării maimuței în om*, Engels a arătat că factorul hotărîtor în procesul apariției omului, în procesul transformării maimuței antropoide în om, l-a constituit munca în comun. Munca, spune Engels, „este prima condiție de bază a vieții omenești în

---

[1] „Limba a luat naștere ca joc și organele vorbirii au fost mai întîi exersate în acest sport cîntat din orele libere" (O t t o J e s p e r s e n, *Progress in language*, London-New York, 1894, p. 355).

genere, și anume în asemenea măsură încît, într-un anumit sens, trebuie să spunem că ea l-a creat chiar pe om însuși"[1].

Cu sute de mii de ani în urmă, probabil spre sfîrșitul erei terțiare, exista în zona tropicală o specie foarte dezvoltată de maimuțe antropoide. Datorită faptului că aceste maimuțe trăiau în cete pe copaci, membrele lor anterioare s-au specializat, în timpul cățăratului, pentru alte funcții decît cele pe care le aveau membrele posterioare. Nemaifolosind la mers membrele anterioare, maimuțele au început să se obișnuiască cu poziția verticală. Mîna a devenit liberă. „Prin aceasta se făcuse *pasul hotărîtor pentru trecerea de la maimuță la om*", scrie Engels[2]. Faptul că maimuța s-a ridicat în picioare, că și-a dezdoit spinarea, este de o importanță hotărîtoare în procesul transformării maimuței în om. Datorită poziției verticale, plămînii și coardele vocale s-au putut dezvolta liber, maimuța superioară a putut privi în sus și în jurul său, culegînd astfel nenumărate impresii. Cu ajutorul mîinilor, maimuțele culegeau și țineau hrana, își făceau un adăpost din ramuri și executau și alte operații foarte simple. Cu timpul, adică într-o perioadă de mii de ani, mîna a fost folosită la acțiuni din ce în ce mai complexe, acțiuni care reprezentau procese de muncă. O dată cu munca, omul primitiv începe să domine natura și cu fiecare progres el își lărgește orizontul. Pe de altă parte, dezvoltarea muncii, diversele forme de activitate în comun, au dus la strîngerea relațiilor dintre oameni. Munca în comun a avut ca urmare ivirea necesității de a comunica (căci pentru a acționa în comun e nevoie de o anumită coordonare a operațiilor), iar această necesitate a creat organul respectiv. Gîtlejul nedezvoltat al maimuței se transformă treptat, devenind capabil de a pronunța sunete articulate.

Tot datorită muncii, o dată cu dezvoltarea organelor vorbirii, și creierul maimuței s-a transformat într-un creier omenesc; el și-a mărit mult volumul și și-a complicat și perfecționat structura. Dezvoltarea creierului, mărirea treptată a puterii de abstractizare și de generalizare, de analiză și de sinteză au influențat la rîndul lor munca și vorbirea, ajutîndu-le, grăbindu-le evoluția. După un timp foarte îndelungat, ceata de maimuțe cățărătoare s-a transformat în societate omenească. Ceea ce deosebește societatea omenească de ceata maimuțelor este tocmai munca, proces care începe cu făurirea uneltelor și datorită căruia omul dobîndește gîndire și limbaj. Tot datorită muncii, oamenii nu se mulțumesc să se folosească de natura înconjurătoare, așa cum fac animalele, ci o domină, o transformă potrivit nevoilor lor. Aceasta este o altă deosebire esențială între om și animale. Dar toate acestea n-ar fi fost posibile dacă omul ar fi trăit izolat; omul este o creație a muncii iar munca are ca premisă a existenței sale viața în colectiv.

Prin urmare, limba este produsul dezvoltării istorice a societății. Ea a apărut în colectivitatea oamenilor primitivi o dată cu gîndirea, în procesul muncii, din necesitatea comunicării reciproce.

S-a arătat mai sus că unii cercetători au emis părerea că oamenii au comunicat mai întîi prin gesturi și numai apoi prin grai articulat.

De fapt, trebuie să presupunem că cele două moduri de comunicare au apărut o dată. Omul primitiv, ca și animalele (neavînd încă propriu-zis gîndire), s-a exprimat prin gesturi însoțite de strigăte. Mai tîrziu, fiind în situația de a transmite idei, el a folosit în primul rînd limbajul sonor și

[1] Fr. Engels, *Dialectica naturii*, Editura Politică, București, 1959, p. 153.
[2] *Ibidem*, p. 168.

numai în al doilea rînd gesturile. Această alegere se explică prin faptul că gestul nu atrage atenția în măsura în care o face strigătul. Gestul spune ceva numai aceluia care are atenția îndreptată asupra situației concrete din momentul cînd se face comunicarea. Dar dacă ascultătorul nu se uită la „interlocutorul" său, gestul nu are pentru el nici o valoare semnalizatoare. Dimpotrivă, strigătul este un semnal mai bun, el presupune mai puține condiții pentru a-și îndeplini rolul. Și, în dezvoltarea celor două mijloace de comunicare, limbajul sonor a luat-o cu mult înaintea celui prin gesturi, iar astăzi acesta din urmă este în general numai un mijloc auxiliar, folosit pentru a sublinia unele momente ale conversației.

În felul acesta a apărut limba. Dar cum au ajuns primii oameni la complexele sonore care constituiau cele dintîi cuvinte? Este clar că un complex sonor emis de cineva trebuia să fie înțeles de ascultător, altfel el n-ar fi fost purtător al unei idei, nu l-am putea considera cuvînt. Pentru ca un ascultător să-și dea seama de înțelesul pe care îl îmbracă un anumit complex sonor, ca să se facă deci asocierea dintre grupul de sunete rostit și un anumit sens, trebuia ca însuși grupul de sunete să sugereze ideea emisă, era deci absolut necesar să existe o legătură directă între sunete și înțelesul respectiv. O astfel de legătură exista numai în cazul interjecțiilor și al onomatopeelor. Interjecțiile, la început țipete instinctive, fiind emise de multe ori în aceleași situații, puteau ajunge, după îndelungată repetare, să sugereze situația respectivă. Onomatopeele, imitînd, de exemplu, strigătul unui animal, ajungeau să sugereze imediat animalul. Prin urmare țipătul, la început instinctiv, involuntar, ajunge să fie folosit conștient pentru a transmite o idee. El devine un semnal de gradul al doilea. (Vezi pentru această problemă cap. *Legătura dintre limbă și gîndire*.)

Cu trecerea timpului, multe interjecții și onomatopee primitive și-au modificat forma, s-au format derivate, compuse, sensul s-a schimbat și el, astfel încît s-a pierdut orice legătură între sens și forma cuvîntului.

Dar vorbirea a apărut oare într-un singur punct al globului și apoi s-a răspîndit pe tot pămîntul, sau a apărut în mai multe puncte în mod independent? Ne lipsesc datele necesare pentru a putea da un răspuns categoric, dar majoritatea cercetătorilor înclină spre ultima părere. De altfel, chiar dacă omul ar fi apărut într-un singur punct, trebuia să treacă foarte multă vreme pînă la fixarea principalelor elemente ale vorbirii și în acest timp hoardele primitive s-au răspîndit mult. În diversele puncte unde locuiau oamenii realitățile erau diferite, iar sunetele emise de oameni erau și ele diferite (imitarea zgomotelor din natură fiind aproximativă, onomatopeele erau probabil destul de variate în spațiu). Chiar dacă s-a pornit de la un singur idiom sau de la idiomuri foarte asemănătoare, cu timpul diferențierea lor a devenit tot mai puternică, datorită condițiilor diferite în care s-au dezvoltat aceste idiomuri. Prin urmare, în nici un caz nu ne puteam imagina că o unitate primitivă a graiului ar fi durat prea mult timp.

BIBLIOGRAFIE

F. Engels, *Rolul muncii în procesul transformării maimuței în om*, în *Dialectica naturii*, Editura Politică, București, 1959, p. 153.

Al. Graur, *„Limba" gesturilor și „limba" strigătelor*, în „Probleme de lingvistică generală", vol. IV, 1962 p. 139 — 146.

F e l i c i a V a n ț, *Probleme de limbă și gîndire la filozofii stoici*, în „Limbă și literatură", vol. II, p. 327 și urm.
I d e m, *Cîteva probleme de lingvistică și gnoseologie la filozofii epicurieni*, în „Studii clasice", II, 1960, p. 177—180.
J. V e n d r y e s, *Langage oral et langage par gestes*, în „Journal de psychologie", XLIII, nr. 1, 1959, p. 7—33.

5. Legătura dintre limbă și gîndire

Problema legăturii dintre limbă și gîndire este străveche; ea a atras atenția multor gînditori din antichitate și pînă azi. Răspunsurile care s-au dat întrebărilor: ce e gîndirea, ce e limba, cum au apărut ele, ce legătură există între una și cealaltă, ilustrează în mod viu istoria luptei dintre materialism și idealism.

Deși pornesc pe căi diferite, toți idealiștii ajung să rupă gîndirea de materie, considerînd-o un factor care se situează deasupra lumii, un factor care creează lumea. Idealiștii, fie că identifică limba cu gîndirea, negînd orice deosebire dintre ele, fie că se străduiesc să demonstreze că între limbă și gîndire nu există nici o legătură.

În opoziție cu idealiștii, materialiștii consideră gîndirea ca o proprietate a materiei superior organizate, adică a creierului. Materialiștii afirmă că gîndirea este specifică omului. Ea îl deosebește pe om atît de animal cît și de cele mai complexe mașini electronice. După cum se știe, în ultimii ani s-au construit mașini care efectuează operații extrem de complicate: calcule matematice grele (într-un timp foarte scurt, incomparabil mai scurt decît i-ar trebui omului pentru aceleași calcule), traducerea unui text dintr-o limbă în alta, dirijarea funcționării altor mașini sau chiar conducerea unui întreg proces de producție. Există mașini care joacă șah, care primesc „critic" sarcinile, refuzînd îndeplinirea unora (pentru care nu au „pregătirea" necesară), care stabilesc diagnosticul unei boli pe baza simptomelor etc. De asemenea, există mașini care sînt capabile de o anumită adaptare la mediu: dacă unele condiții ale mediului exterior se schimbă și, în felul acesta, este deranjat echilibrul stabil al mașinii, aceasta, prin autoreglare, revine la echilibrul pierdut. Există, în fine, și mașini care „învață", care „se dezvoltă" (acestea își îmbunătățesc singure, cu timpul, modul de funcționare și își înmulțesc posibilitățile), și mașini care produc alte mașini.

Între mașina electronică și sistemul nervos central al omului există unele însușiri comune: transmiterea de informații, autoreglarea sau reglarea automată, controlul execuției și eventual corectarea ei dacă este insuficientă sau greșită, memorarea unor date etc.

Prin urmare, sînt cu totul explicabile discuțiile purtate de savanți în jurul problemei creării omului artificial, a creierului electronic. Există vreo deosebire esențială, principială, între om și mașină, între creierul omului și cel electronic? Da, există o deosebire esențială, aceea că omul are conștiință, iar mașina nu are. Omul gîndește, este conștient de ceea ce face, urmărește anumite țeluri. Mașina nu este conștientă, ea nu gîndește, deși efectuează o serie de operații mai bine decît omul. Existența gîndirii este legată de existența conștiinței, dar mașina nu poate avea nici conștiință și nici gîndire pentru că ambele sînt rezultatul activității unui organ alcătuit dintr-o ma-

terie organizată în mod superior (creierul), iar mașina nu are și nu poate avea un asemenea organ (dacă l-ar avea sau l-ar dobîndi n-ar mai fi mașină). Mai mult decît atît. Pentru a gîndi, materia trebuie să aibă nu numai o organizare superioară, ci și o experiență socială: gîndirea este un produs al societății. Chiar dacă s-ar obține în laborator o substanță identică cu cea din care e alcătuit creierul omenesc, ea tot n-ar gîndi, pentru că i-ar lipsi experiența socială. De aceea, conchidem că gîndirea este proprie omului.

Materialiștii mai susțin că gîndirea, prin originea și dezvoltarea ei, este indisolubil legată de limbă.

După cum s-a văzut în capitolul precedent, clasicii marxism-leninismului au arătat că gîndirea și limba sînt rezultatul activității de producție, că, o dată cu apariția omului, a creierului uman, a apărut gîndirea ca proprietate a acestui creier, iar o dată cu gîndirea a apărut și s-a dezvoltat limba. În *Rolul muncii în procesul transformării maimuței în om*, Engels a arătat că deosebirea esențială dintre om și lumea animală constă în faptul că, spre deosebire de animal, omul acționează asupra naturii, o transformă potrivit nevoilor sale, folosindu-se de uneltele de muncă pe care și le creează. În procesul producției uneltelor de producție, pe baza muncii în comun pentru producerea hranei, pentru construirea locuințelor, în vederea apărării împotriva fiarelor, au apărut și s-au dezvoltat gîndirea și limba.

Atît limba cît și gîndirea n-au apărut în mod brusc. Condițiile biologice pentru apariția gîndirii și a limbii au existat la strămoșul animal al omului. Cercetările au arătat că maimuțele inferioare cunosc 18 sunete diferite, iar cele superioare, 32 de sunete. Aceste sunete însă nu alcătuiesc o limbă, ci un fenomen pur biologic, pentru că prin ele animalele nu-și transmit idei. Dar premisele biologice ale gîndirii și limbajului au putut să se transforme, să se dezvolte într-o adevărată gîndire și în limbă numai în procesul muncii.

Legătura strînsă dintre dezvoltarea creierului și munca socială este confirmată de unele date anatomice. Centrii principali ai scoarței cerebrale sînt dispuși la om în emisfera stîngă, adică acolo unde sînt dispuși centrii mîinii drepte, organul principal al muncii. Și centrul principal al limbajului este dispus în apropierea centrului mîinii drepte, adică în emisfera stîngă; la stîngaci însă, centrul principal al limbajului este dispus în emisfera dreaptă, adică el se mută după centrul mîinii cu activitatea dominantă. Aceste fapte confirmă justețea tezei marxiste despre legătura directă dintre limbaj și munca omului.

Învățătura marxist-leninistă despre legătura indisolubilă dintre limbă și gîndire și-a găsit o desăvîrșită confirmare în rezultatele cercetărilor marelui savant rus I.P. Pavlov.

Academicianul Pavlov a descoperit legile activității scoarței cerebrale, el a demonstrat în mod științific dependența conștiinței și limbii de creier.

Obiectele și fenomenele mediului înconjurător acționează asupra organelor de simț ale animalului și ale omului, provocînd senzații, percepții și reprezentări. Animalul și omul reflectă deci, sub formă de senzații, percepții și reprezentări, lumea exterioară care acționează asupra lor. Astfel, sunetele, aspectul, mirosul unei fiare comunică, vestesc animalului mai slab apropierea pericolului și animalul mai slab fuge, se ascunde, salvîndu-și viața. Sunetul, aspectul, mirosul fiarei sînt, prin urmare, cîteva semnale prin care un animal ia cunoștință de realitate, de fiara care se apropie. Această

reflectare nemijlocită, rezultat al contactului direct cu realitatea stabilit prin simțuri, constituie primul sistem de semnalizare. Primul sistem de semnalizare este comun omului și animalelor superioare.

La om, în afara primului sistem de semnalizare, a luat naștere, în procesul muncii sociale, un al doilea sistem de semnalizare, care permite gîndirea abstractă și comunicarea reciprocă dintre oameni, schimbul de idei. Al doilea sistem de semnalizare este legat de limbaj. Cuvîntul auzit sau citit nu mai semnalizează omului realitatea nemijlocit (așa cum fac datele simțurilor), ci mijlocit, prin intermediul noțiunii. Am văzut mai sus că animalul dobîndește date asupra mediului înconjurător prin acțiunea directă a mediului extern asupra organelor sale de simț. Omul, în afară de aceste date, obține și alte informații despre realitate, cu ajutorul celui de-al doilea sistem de semnalizare. Animalul primește semnale de la fiară prin văz, miros, auz etc. Omul nu are nevoie să vadă, să audă sau să miroase fiara pentru a lua cunoștință de ea — e suficient să perceapă cuvîntul «fiară» emis de altcineva și el a și luat cunoștință de existența animalului, pentru că el știe ce reprezintă acest semnal. Cuvîntul «fiară» este un semnal al primelor semnale, un semnal de gradul al doilea.

Omul nu se mărginește să reflecte lumea înconjurătoare prin senzații, percepții și reprezentări. Omul compară obiectele, fenomenele cu care ia contact prin simțuri, în primul rînd, în procesul muncii, observă asemănările și deosebirile dintre ele, ajunge să desprindă însușirile esențiale și comune ale unui grup de obiecte sau de fenomene, abstractizează deci, pentru ca apoi să generalizeze aceste însușiri și să formeze noțiuni. Omul percepe un măr sau mai multe mere pe care le are în fața sa, își reprezintă un trandafir sau mai multe flori pe care le-a văzut, pe care le cunoaște — are deci o imagine sau mai multe imagini ale unui obiect sau ale mai multor obiecte. Dar cum poate avea în minte noțiunea de floare, adică totalitatea însușirilor esențiale și comune tuturor florilor care există?

Pentru reprezentare, element particular, omul are în minte imaginea, element de asemenea particular. Pentru a avea în minte o noțiune, adică o generalizare, omul are nevoie de un element tot general; or un asemenea element nu există în afară de cuvînt. Imaginea poate fi numai a unei flori anumite; pentru a întruni însușirile esențiale și comune tuturor florilor de pe pămînt, nu există ca suport material decît cuvîntul «floare».

Acum este clar de ce cuvîntul «fiară» este un semnal de gradul al doilea: pentru că el, fiind suportul material al noțiunii de fiară, aduce în mintea celui care-l aude trăsăturile esențiale ale animalului sălbatic.

Actele vorbirii (ale pronunțării și înțelegerii cuvintelor) sînt procese de activitate nervoasă superioară care au loc în scoarța cerebrală. În emisfera dominantă a creierului se găsesc centrii vorbirii: centrul motor al vorbirii, descoperit de Broca în 1861, și centrul senzorial al vorbirii, descoperit de Wernicke în 1874. La nivelul primului centru vin informațiile despre starea mușchilor din organele vorbirii și în el se elaborează ordinele care conduc și coordonează mișcările acestor organe în vederea pronunțării cuvintelor. Leziunile scoarței cerebrale la nivelul acestui centru îl împiedică pe bolnav să formuleze cuvinte după regulile limbii sale, el poate deci pronunța complexe sonore, dar nu cuvinte care au un înțeles (afazie m o t o r i e). La nivelul celui de-al doilea centru sînt analizate cuvintele nu ca niște zgomote, ci ca fapte de vorbire, complexe sonore care poartă un înțeles. Datorită pro-

ceselor de condiționare, ele se fixează în *memorie* și pot fi transmise la nevoie centrului motor, pentru ca acesta să le reproducă.

În cazul unor leziuni ale centrului senzorial al vorbirii bolnavul înregistrează limba maternă ca pe o limbă străină, pe care ar auzi-o sau ar citi-o pentru prima dată, adică aude sau vede cuvintele, dar nu le înțelege (afazie senzorială). Prin urmare, atît gîndirea cît și limba sînt legate de al doilea sistem de semnalizare, deci de funcțiile scoarței cerebrale.

Cuvîntul are mai multe funcții: de formare, de fixare și de diferențiere a noțiunilor, pe de o parte, de transmitere a informației, pe de altă parte. (Pentru această problemă vezi și cap. *Cuvîntul ca semn.*)

Lucrările lui I.P. Pavlov, și în special teoria lui despre cel de-al doilea sistem de semnalizare, ca mod specific omenesc de reflectare a realității, constituie o profundă fundamentare științifică a teoriei marxiste potrivit căreia „realitatea nemijlocită a gîndirii este *limba*"[1].

Dar legătura dintre limbă și gîndire se vădește nu numai din originea lor comună în procesul muncii, ci și din dezvoltarea lor paralelă.

După cum se va vedea și mai departe, gîndirii greoaie, confuze și concrete a oamenilor primitivi îi corespundea o limbă complicată, nesistematică și concretă. Numai un îndelungat proces de sistematizare și de abstractizare a gîndirii a putut duce la sistematizarea limbii, la îmbogățirea vocabularului cu cuvinte din ce în ce mai abstracte și la apariția categoriilor gramaticale (începînd cu cele mai concrete).

În acest proces de dezvoltare, rolul hotărîtor îl are gîndirea. Ea este aceea care se transformă mai repede și care face ca și modul de exprimare să se modifice pentru a corespunde noilor necesități.

În limbile popoarelor înapoiate există foarte multe cuvinte și forme gramaticale pentru a exprima obiectele concrete și relațiile foarte concrete dintre obiecte, dar nu există cuvinte și forme gramaticale care să exprime generalul. Locuitorii Insulelor Societății, de exemplu, au cuvinte diferite pentru „coada cîinelui", „coada oii", „coada păsării" etc., dar nu au un cuvînt pentru „coadă" în general. O parte a indienilor brazilieni pot vorbi despre „limba mea", „limba ta", „limba lui" etc., dar nu despre „limbă" în general.

În limba unor populații de papuași care trăiesc pe una dintre insulele Oceanului Pacific, există un mare număr de afixe verbale care au funcția de a indica cu exactitate dacă acțiunea e săvîrșită de două sau mai multe subiecte, dacă ea se răsfrînge asupra unuia sau mai multor obiecte, timpul acțiunii etc. De exemplu, sufixul *-rudo* indică acțiunea exercitată de două subiecte asupra mai multor obiecte, la timpul trecut; *-rumo* indică acțiunea exercitată în trecut de mai multe subiecte asupra mai multor obiecte; *-durdo* indică acțiunea exercitată în prezent de două subiecte asupra mai multor obiecte; *-durumo* indică acțiunea exercitată în prezent de mai multe subiecte asupra mai multor obiecte etc. Într-altă limbă a unei populații înapoiate există sufixe verbale care exprimă exact în ce moment al zilei s-a săvîrșit, se săvîrșește sau se va săvîrși acțiunea verbului. Un sufix arată că acțiunea s-a săvîrșit dimineața, alt sufix — toată ziua, altul — seara, noaptea etc. O dată cu dezvoltarea gîndirii, cu îmbogățirea cunoștințelor omenești cu noțiuni

---

[1] K. Marx, F. Engels, *Ideologia germană*, E.S.P.L.A., București, 1956, p. 489.

din ce în ce mai abstracte s-au schimbat și mijloacele lexicale și gramaticale, s-au simplificat și s-au abstractizat și mijloacele de exprimare.

Nici astăzi și nici în viitor, oamenii nu vor putea gîndi altfel decît pe bază de cuvinte. Între limbă și gîndire există și astăzi o legătură indisolubilă (acum însă ambele fenomene s-au desprins de procesul muncii), nu mai sînt obligatoriu legate de el. Așa-numita vorbire interioară, adică exprimarea ideilor „în gînd", pentru sine, este numai aparent lipsită de materialul limbii. Unii cercetători sînt de părere că, și atunci cînd gîndim fără a ne exprima cu voce tare gîndurile, organele articulatorii, coardele vocale, buzele, limba etc. funcționează făcînd mișcări de-abia sensibile. Chiar pentru cei care nu acceptă acest punct de vedere, considerînd că nu este suficient de verificat pe cale experimentală, este clar faptul că în formularea gîndurilor oamenii folosesc limba pe care o întrebuințează în mod obișnuit în comunicare. Vorbirea interioară este de fapt o transformare a celei „exterioare", deosebindu-se de aceasta prin caracterul ei foarte laconic. Este știut că cei care comunică la un moment dat în alt idiom decît limba lor maternă — și pe care nu-l cunosc foarte bine — își traduc gîndurile înainte de a le transmite.

Legătura limbii cu gîndirea se evidențiază și atunci cînd comparăm cuvîntul cu noțiunea, propoziția cu judecata. Orice noțiune este neapărat exprimată printr-un cuvînt (sau printr-un grup de cuvinte), la fel orice judecată nu numai că poate fi, dar este în mod necesar exprimată printr-o propoziție.

Dar dacă între limbă și gîndire există o legătură indisolubilă, așa cum am arătat pînă aici, trebuie să subliniem că între ele există și deosebiri și neconcordanțe. Limba și gîndirea sînt două fenomene sociale deosebite, avînd fiecare natura sa specifică. Funcția fundamentală a limbii este aceea de a fi principalul mijloc de comunicare, fără de care societatea nici n-ar putea exista. Gîndirea este o funcție a creierului omenesc; rolul ei este de a reflecta legile naturii și societății sub forma noțiunilor, judecăților și raționamentelor și de a servi în felul acesta omului ca instrument de cunoaștere a lumii și ca mijloc de transformare activă a acesteia. Gîndirea omenească cunoaște pe zi ce trece tot mai profund legile naturii și ale societății și această cunoaștere permite folosirea acestor legi în scopul îmbunătățirii vieții omului. Prin urmare, funcția fundamentală a gîndirii este aceea de a fi un mijloc de reflectare a lumii obiective, un instrument de cunoaștere a legilor ei și unul dintre cele mai importante instrumente de transformare a lumii obiective. Gîndirea este în primul rînd o activitate de cunoaștere; limbajul — o activitate de comunicare.

Limba este expresia materială a ideilor. Aceasta înseamnă că gîndurile exprimate prin cuvinte devin o realitate accesibilă perceperii cu ajutorul organelor de simț. Pe cîtă vreme ideile sînt aproximativ aceleași la popoarele care se găsesc pe aceeași treaptă de dezvoltare, materialul lingvistic în care sînt îmbrăcate diferă de la un popor la altul.

Între cuvînt și noțiune sînt unele neconcordanțe. Nu există noțiune fără cuvînt, dar există cuvinte care nu exprimă noțiuni. De pildă, uneltele gramaticale (conjuncții, prepoziții, articole etc.), care exprimă diverse raporturi între cuvinte și propoziții.

O noțiune poate fi redată prin cuvinte diferite (de exemplu: *zăpadă*, *omăt*, *nea*), iar un cuvînt poate exprima noțiuni diferite (*scară* „obiect folo-

sit pentru a urca și a coborî la alt nivel", „șir, serie de elemente în ordine crescîndă sau descrescîndă", „linie gradată care servește la măsurarea distanțelor pe o hartă, pe un plan" etc.).

Noțiunile reprezintă reflectarea esenței obiectelor și fenomenelor realității înconjurătoare, de aceea ele sînt în mod necesar determinate de obiecte, pe cînd alcătuirea de sunete nu este condiționată, în general, de natura și proprietățile acestor obiecte. Noțiunea de „masă" este formată tocmai din caracteristicile esențiale ale obiectelor denumite cu acest nume. Complexul de sunete: *m*, *a*, *s*, *ă* nu se datorește însușirilor obiectului pe care îl denumește. Așa se explică de ce aceeași noțiune are diverse nume în limbi diferite și uneori chiar în aceeași limbă.

Există nepotriviri și între propoziție și judecată. În structura judecății intră trei elemente: subiectul, predicatul și copula; în structura propoziției intră patru elemente: subiectul, predicatul, atributul și complementul. De multe ori, subiectul sau predicatul judecății nu coincide cu subiectul sau cu predicatul propoziției care exprimă acea judecată.

Două idei care stau pe același plan, nedepinzînd una de alta (deci în raport de coordonare) sînt uneori formulate prin mijloace specifice subordonării (de exemplu: *A plecat ca să nu se mai întoarcă niciodată*).

Într-o limbă există uneori mai multe mijloace gramaticale pentru a exprima aceeași categorie logică, iar aceleași mijloace lingvistice pot corespunde unor categorii logice deosebite. Raportul adversativ, de pildă, poate fi exprimat în limba noastră prin mai multe conjuncții: *însă*, *iar*, *dar*; un raport final poate fi exprimat astfel: *Citește pentru a învăța*, *spre a învăța*, *ca să învețe* etc.

Pe de altă parte, o conjuncție poate exprima mai multe raporturi. *Dacă*, de exemplu, poate fi: condițional *(dacă e vreme frumoasă, mă plimb)*, concesiv *(dacă voi nu mă vreți eu vă vreau)*, temporal *(dacă a ajuns în sat, s-a dus la fratele său)* etc.

Prin urmare, între gînduri și materialul sonor care le îmbracă există o legătură indisolubilă, dar și nepotriviri. Între ele este o unitate dialectică, pentru că cele două laturi sînt opuse, nu există una fără cealaltă, schimbarea uneia atrage și schimbarea celeilalte, iar una dintre laturi are totdeauna rolul determinant.

BIBLIOGRAFIE

Al. Graur, *Studii de lingvistică generală*, București, 1960, p. 106—112; 201—208.

A. Kreindler, *Mecanismele cerebrale ale limbii și gîndirii*, în *Materialismul dialectic și științele contemporane ale naturii*, vol. al III-lea, București, 1962, p. 239—290.

Ed. Nicolau—C. Bălăceanu, *Cibernetica*, București, 1961, p. 408—423.

Z. Rovenski, A. Uemov, E. Uemova, *Mașina și gîndirea*, București, 1962, p. 158 (trad. din limba rusă).

A. G. Spirkin, *Originea limbii și rolul ei în formarea gîndirii*, în „Мышление и язык", Moscova, 1957, p. 3—72, vezi și traducerea romînească în volumul *Lingvistică generală, Culegere de articole*, I, București, 1963, p. 11—75.

A. M. Turing, *Poate oare mașina să gîndească?*, în *Dialectica marxistă și științele moderne*, vol. IV. *Probleme filozofice și sociale ale Ciberneticii*, București, 1963, p. 305—330.

6. Cuvîntul ca semn

Din cele arătate în capitolele precedente a reieşit rolul limbii în viaţa socială şi în procesul de gîndire. Fără limbă societatea este de neconceput; numai cu ajutorul limbii omul poate să-şi formuleze gîndurile şi să le comunice semenilor lui.

Pentru explicarea mai profundă a naturii limbii ca mijloc de formulare a gîndirii şi de comunicare a apărut încercarea de a interpreta cuvîntul ca un semn şi limba ca un sistem de semne. Cel dintîi care a elaborat o teorie închegată a semnului lingvistic a fost Ferdinand de Saussure la începutul secolului nostru. După Saussure, cuvîntul este un semn alcătuit din două laturi: conceptul (noţiunea), care e latura semnificată — *le signifié*, şi imaginea acustică a complexului sonor, care are rolul de a semnifica conceptul; Saussure o numeşte *le signifiant*. El precizează: „Numim *semn* îmbinarea conceptului cu imaginea acustică: dar în vorbirea curentă acest termen desemnează de obicei numai imaginea acustică, de pildă un cuvînt (*arbor* etc.)“[1].

Ideile şi terminologia lui Saussure privitoare la semnul lingvistic au stîrnit numeroase discuţii, dar într-un fel sau altul toţi specialiştii au arătat că cuvîntul este un semn. În prezent, teoria semnului lingvistic trebuie să ţină seama de principiile filozofiei materialist-dialectice şi de datele cele mai noi ale ştiinţelor particulare.

*

Ce este un semn? Semnul este un obiect sau un fenomen care aduce în minte un alt fenomen, deosebit, prin natura lui, de semn.

Latura sonoră a cuvîntului este un semn al conţinutului psihic exprimat. Prin urmare, nu vom socoti ambele laturi ale cuvîntului — complexul sonor şi înţelesul — ca avînd caracter de semn. Numai prima latură — complexul sonor — este semn, şi anume semn al înţelesului, acesta avînd la bază de cele mai multe ori o noţiune. Complexul sonor *casă* este semn al sensului „casă“.

S-a văzut din capitolul precedent că noţiunea împreună cu complexul sonor formează al doilea sistem de semnalizare. Legăturile condiţionate la nivelul scoarţei cerebrale alcătuiesc baza fiziologică a noţiunii. Aceasta are ca substrat anumite procese neurofiziologice cu caracter semnalizator (semnele nervoase), fără a fi ea însăşi, ca formă de cunoaştere logică, un semnal sau un semn. Teoria materialistă a cunoaşterii arată că formele de reflectare a realităţii nu sînt semne ale lucrurilor, ci imagini ale lor. Acestea presupun existenţa obiectivă a lucrurilor reflectate, sînt legate prin natura lor de conţinutul real pe care îl oglindesc, în timp ce semnele nu au o legătură naturală cu obiectele şi fenomenele de care ne amintesc. De aceea, socotirea noţiunii, a înţelesului ca făcînd parte din semn duce la unele interpretări idealiste agnostice. Astfel de interpretări se găsesc, de pildă, în unele variante ale filozofiei neopozitiviste actuale. Unii reprezentanţi ai acestei filozofii afirmă că cunoaşterea este alcătuită în ansamblu din nişte semne convenţionale care nu sînt legate de realitate.

---

[1] Ferdinand de Saussure, *Cours de linguistique générale*, Paris, 1962, p. 99.

Semnul servește la elaborarea înțelesului, la fixarea lui în mintea noastră, la deosebirea lui de alte înțelesuri, precum și la transmiterea lui de la un individ la altul. Cu alte cuvinte, complexul sonor ca semn îndeplinește mai multe funcții. Aceste funcții sînt legate de însăși natura conținutului denumit de semn.

S-a văzut din capitolele precedente că conținutul exprimat de latura sonoră a limbii este general și abstract. Gîndirea este rezultatul abstragerii trăsăturilor esențiale din obiecte și fenomene, trăsături reunite și fixate cu ajutorul semnului lingvistic. Ea apare în procesul muncii colective, deci într-un proces de comunicare. Comunicarea s-a înfăptuit însă prin mijlocirea unui semnal sonor. Funcțiile semnului lingvistic sînt deci următoarele:

1. **Funcția de abstractizare și generalizare.** În procesul de reflectare a realității obiective semnul face posibil saltul de la cunoașterea senzorială la cea rațională, de la primul sistem de semnalizare la al doilea.

În cadrul reflexului condiționat, unele obiecte sau trăsături devin semnale ale altor obiecte; în experiențele lui Pavlov o sonerie sau un bec semnalizează animalului prezența cărnii. De la acest sistem de semnalizare se ajunge, prin desprinderea trăsăturilor esențiale, la o formă de reflectare abstractă, și anume la noțiune. Dar noțiunea nu mai poate fi trezită în minte prin obiectele ale căror trăsături le reflectă, deoarece ea se referă la o clasă întreagă de obiecte, oglindind însușirile lăuntrice ale acestora. Ea se leagă de un semnal diferit de ea însăși și de obiectele reflectate — și anume de complexul sonor. În procesul de reflectare, complexul sonor apare deci ca un semnal al noțiunii, prin intermediul căreia se sintetizează datele primite prin primul sistem de semnalizare. Legîndu-se de noțiune, complexul sonor este un semnal al semnalului. La un loc, complexul sonor și noțiunea formează al doilea sistem de semnalizare. Dar unitatea de bază a acestuia nu este complexul sonor (ca al doilea semnal), ci *cuvîntul*; acesta cuprinde atît complexul sonor, cît și formele de conștiință organizate în înțelesuri, care au la bază de cele mai multe ori o noțiune.

Prin urmare, complexul sonor este un excitant condiționat de care se leagă un ansamblu de trăsături selecționate după criteriul practicii ca fiind esențiale pentru un grup de obiecte sau fenomene. Ca rezultat al procesului de reflectare, complexul sonor este un *semn* exterior pentru un grup de trăsături esențiale și generale (invariante) care se cuprind în noțiune. Așa cum pentru diferitele variații ale sunetului *r* folosim litera *r* în scopul desemnării trăsăturilor principale ale sunetului respectiv, tot așa și pentru desemnarea trăsăturilor esențiale ale obiectelor din categoria „masă" se folosește un semn exterior noțiunii care include aceste trăsături, și anume complexul sonor *masă*. În această privință se spune că semnul contribuie la c o d i f i c a r e a noțiunii.

Un cod este un ansamblu de semne folosite pentru a transpune o informație dintr-un sistem într-altul. De exemplu, alfabetul Morse e un cod care servește la transpunerea scrierii obișnuite în semne susceptibile de a fi transmise pe cale telegrafică. La fel și complexele sonore servesc la transpunerea faptelor de conștiință, de gîndire, într-un sistem lingvistic, care face posibilă comunicarea gîndurilor în societate. Limba, ca ansamblu de semne, poate fi socotită un cod. Spre deosebire însă de alte coduri, limba participă chiar la formarea gîndirii. Numai prin mijlocirea limbii a putut apărea gîndirea în procesul muncii colective. Necesitatea comunicării în procesul muncii a

dus la apariția simultană a limbii și a gîndirii. Toate celelalte coduri sînt formate pe baza limbii, iar operațiile de codificare efectuate în cadrul lor pornesc de la existența prealabilă a limbii și a gîndirii.

Conținutul logic, codificat cu ajutorul semnului lingvistic, este diferit din punctul de vedere al abstractizării. Adjectivele sînt mai abstracte decît substantivele, adverbele decît verbele, prepozițiile și conjuncțiile decît celelalte părți de vorbire. (Vezi mai departe, îndeosebi, capitolul *Părțile de vorbire*, p. 168.)

2. **Funcția de fixare.** Trăsăturile esențiale ale obiectelor reprezintă latura necesară, relativ stabilă a lor. De aceea, procesele neurofiziologice de reflectare trebuie să ducă la elaborarea unei forme abstracte — noțiunea — care să aibă un punct de sprijin suplimentar, semnul. Cum s-a arătat, între înțeles și semn apare o legătură condiționată: ele se evocă reciproc. Elementul abstract, invariant este fixat în mintea noastră cu ajutorul semnului.

Limba dispune de un mare ansamblu de semne pentru fixarea datelor cunoașterii. Semnele limbii intră în legături complexe cu diferitele categorii de înțelesuri. Legătura dintre semn și sens este relativ stabilă: se poate întîmpla să se schimbe semnul iar înțelesul să rămînă aproape neschimbat, după cum și înțelesul poate să se schimbe radical, în timp ce semnul rămîne același. Noi nu mai avem fixat în minte înțelesul de „a iubi" cu cuvîntul latinesc *amare*, ci cu un alt semn, (*a*) *iubi*. Invers, cunoștințele actuale despre atom s-au schimbat radical în ultima jumătate de veac, dar continuăm să fixăm noile date cu același semn — *atom*. Indiferent însă de aceste schimbări, nu există nici un moment în dezvoltarea limbii și a gîndirii cînd un anumit înțeles, o anumită idee să nu fie fixată cu un semn oarecare, după cum orice complex sonor este semn numai în virtutea însușirii lui de a exprima un fapt de conștiință.

Limba ca un cod este alcătuită dintr-un inventar de semne servind la elaborarea și fixarea formelor de cunoaștere.

3. **Funcția de diferențiere.** Pentru a putea exprima aspectele atît de complexe ale conștiinței, semnele limbii ca unități care alcătuiesc un inventar trebuie să fie bine organizate. Altfel spus, codul lingvistic reprezintă un ansamblu coerent în care elementele alcătuitoare se diferențiază după anumite reguli încadrate într-o schemă atotcuprinzătoare. Această schemă este un sistem format din unități materiale — semnele și relațiile existente între ele.

Se înțelege că ideile noastre se deosebesc prin faptul că reflectă clase de obiecte și fenomene diferite. Dar, așa cum s-a văzut, nici o idee nu poate apărea fără un semn material al ei. Din această cauză și pentru a putea opera cu ușurință cu faptele de gîndire (în însuși procesul de gîndire și de comunicare), este necesar ca semnele să fie distincte.

Funcția de diferențiere a semnului lingvistic se realizează prin unitățile lui alcătuitoare. În primul rînd, este vorba de sunetele care intră în componența semnelor. Privite din punctul de vedere al funcției de diferențiere, sunetele poartă numele de *foneme*. Astfel, de pildă, *m* din *masă* contribuie la deosebirea acestui cuvînt de *casă*, *lasă*, *pasă*, *rasă* ș.a.m.d. (Vezi capitolul *Fonologia*.)

În al doilea rînd, este vorba de cele mai mici părți ale cuvintelor care sînt înzestrate cu un înțeles. Acestea se numesc *morfeme*. (Vezi capitolul *Structura morfologică a cuvîntului*.) De pildă, fiecare parte a cuvîntului *prelucra* stabilește diferențe cu alte cuvinte asemănătoare sau cu alte forme

gramaticale ale sale. Prefixul *pre-* diferențiază pe *prelucra* de *con***lucra** sau *lucra*; rădăcina *lucr-* îl deosebește de *pre***întîmpina**, de pildă; sufixul *-a* distinge forma verbală respectivă de *prelucr***ă**, sau de alte cuvinte ca *prelucr***are**.

În ansamblu, semnul lingvistic are funcție de diferențiere. Aceasta se realizează pe două planuri. În șirul vorbirii, adică în așa-numitul plan sintagmatic, semnele au valoare c o n t r a s t i v ă. Într-un enunț ca *elevul învață*, între cele două cuvinte apar relații de contrast — ele nu se identifică, ceea ce face ca și ascultătorul să distingă cele două noțiuni. În sistemul limbii, adică pe plan paradigmatic, între semne apar relații o p o z i ț i o n a l e. De pildă, *elev* se opune lui *student*; dovada ne-o oferă proba comutării acestor cuvinte într-un enunț ca cel de mai sus: înlocuind *elevul* cu *studentul*, ideea comunicată se schimbă; cele două cuvinte sînt unități distincte. (Vezi și capitolul *Metode noi în lingvistică*.)

4. **Funcția de transmitere a informației.** Gîndirea omenească apare și există numai în societate. Cuceririle gîndirii se datoresc eforturilor întregii colectivități sociale și ale unui șir nesfîrșit de generații. Succesele omenirii în practica social-istorică, în procesul de cunoaștere și de transformare a lumii se explică prin existența unui mijloc material de transmitere a ideilor și sentimentelor de la un individ la altul. Acest mijloc este semnul lingvistic. Luînd forma unui semnal acustic sau grafic, semnul este purtătorul mesajului de conștiință.

Analiza procesului vorbirii (vezi mai sus, p. 24) a pus în lumină mecanismul lui interior, etapele și momentele principale. Emiterea unui semnal lingvistic comportă formularea unui mesaj de gîndire cu mijloace lingvistice — codificarea ideii. Rezultă de aci o expresie lingvistică realizată sub formă de semnal acustic. Este interesant de arătat că elaborarea semnalului se face printr-un autocontrol efectuat de vorbitor. Acesta se ascultă vorbind, iar pentru a fi înțeles, se supraveghează și se corectează automat. Operația aceasta este foarte importantă în procesul însușirii și practicii vorbirii. Un surd din naștere, neputînd efectua o astfel de operație, este în mod fatal și mut.

Semnalul acustic e receptat de ascultător. Acesta îl descompune în părțile lui, îl decodifică prin înțelegerea elementelor componente și a mesajului în ansamblu. Lucrul acesta e posibil deoarece atît vorbitorul cît și ascultătorul folosesc același cod.

Între codul de semne și procesul de transmitere a informației există o legătură dialectică. Cantitatea de informație a unui semnal nu depinde de energia, de substanța lui, ci de locul lui în sistem și în enunț. Cu cît există mai puține șanse de a ghici un element, cu atît acesta aduce o cantitate mai mare de informație. Prin categoriile de probabilitate și de măsură a incertitudinii cantitatea de informație a unui semnal, a unui cod poate fi măsurată matematic. (Vezi capitolul *Metode noi în lingvistică*.)

În versurile lui Arghezi:

Într-un plop cu turla subțire
Corbii-și alegeau *mînăstire*

ultimul cuvînt este greu de ghicit, el aduce o mare cantitate de informație. De notat că metafora *mînăstire* pentru „cuib, adăpost“ are valoare simbolică, transfigurînd întregul pasaj.

Pe de altă parte, natura procesului de transmitere a informației influențează caracteristicile elementelor codului. Este vorba de faptul că existența și funcționarea limbii în societate determină însăși structura ei. Semnalul este alcătuit în așa fel încît să corespundă celor două tendințe contradictorii manifestate în procesul de transmitere a informației: economia și redundanța. Conform primei tendințe o expresie ca *bună dimineața*! poate deveni *'neața*!

Dar pe canalul de transmisie a semnalului apar, de obicei, zgomote care îi tulbură receptarea. De aceea, semnalul e organizat în așa fel încît unele părți alterate să poată fi reconstituite ușor. Părțile suplimentare, care pot fi prevăzute, folosite într-un semnal pentru asigurarea eficienței transmiterii lui, sînt redundante. În expresia *bășțile franțuzești* pluralul e marcat de nouă ori; față de singularul *basca franțuzească* pluralul este marcat prin: alternanțele *a/ă*, *s/ș*, *c/t*, înlocuirea desinenței *a* prin *i*, adăugarea articolului *-le*, iar la adjectiv alternanțele *ea/e*, *s/ș*, *c/t* și înlocuirea desinenței *ă* cu muierea consoanei *t*. În traducerea în limba engleză a cuvintelor românești pluralul e marcat o singură dată la substantiv, adjectivul și articolul rămînînd neschimbate: *the French berets*.

Numărul mare de semne morfologice în exemplul citat din limba romînă nu e supărător din moment ce e necesar adeseori să repetăm unele semne, să amplificăm altele.

Deci economia și redundanța determină însăși structura semnelor care alcătuiesc codul lingvistic.

Semnul lingvistic participă la desfășurarea a două procese: de reflectare a realității și de transmitere a informației. În acest caz el este un semnal de gradul al doilea, fiind corelat cu un conținut logic. Aceasta nu exclude, bineînțeles, posibilitatea ca semnalul lingvistic să fie legat și de un conținut senzorial (senzații, percepții și reprezentări) sau să se refere la un obiect concret. Deși are rol conducător în întreaga viață psihică, al doilea sistem de semnalizare este legat de primul, care nu are în limbă o formă de expresie proprie. Cuvîntul *mamă*, de pildă, redă și noțiunea de „mamă", dar se poate referi și la o singură mamă, într-un anumit moment reprezentabil senzorial. Această împrejurare decurge din legătura dialectică obiectivă dintre general și particular.

Din prezentarea funcțiilor semnului a reieșit de asemenea că semnele lingvistice alcătuiesc un cod. Acesta e alcătuit dintr-un inventar de semne care sînt organizate sistematic, se modifică și se îmbină după anumite reguli. El are o existență socială obiectivă. Este aproximativ la fel folosit de vorbitorii unei limbi și nu poate fi schimbat după bunul plac al indivizilor. În plus, cum a reieșit din capitolul *Limba, fenomen social*, codul este supus influențelor schimbărilor din societate. În principiu, structura lui interioară este determinată de necesitățile și trăsăturile specifice procesului de comunicare.

Motivarea semnului lingvistic

Între semnul lingvistic și conținutul denumit de el există o legătură necesară: unul nu poate exista fără celălalt. Înseși funcțiile semnului sînt determinate de trăsăturile conținutului exprimat. Dar acest conținut nu

cere cu obligativitate să fie numit cu un anumit semn și nu cu altul. Dovadă este diferența dintre limbi: pentru a denumi casa în romînește se folosește cuvîntul *casă*, în franceză *maison*, în rusă *дом*, în germană *Haus*, în maghiară *ház*, în turcă *ev*, în chineză *tien*. (Vezi și mai sus, p. 13.)

Această lipsă de legătură dintre conținutul exprimat și forma semnului a fost numită „arbitrarul semnului lingvistic". De fapt, termenul de arbitrar este nepotrivit, deoarece presupune ideea că semnul ar putea fi schimbat după capriciul vorbitorilor, ceea ce nu se întîmplă, datorită existenței sociale a limbii. Mai potrivit este să spunem că semnul e întîmplător în raport cu conținutul denumit, într-o anumită perioadă din dezvoltarea limbilor. Întîmplarea este tocmai forma de manifestare a necesității; necesitatea ca un fapt de conștiință să fie denumit cu un anumit semn își face loc prin mulțimea întîmplărilor. E necesar ca obiectul și noțiunea de casă să fie denumite cu un semn, dar forma acestuia e întîmplătoare în diferite limbi.

Domeniul de manifestare al întîmplării este limitat de anumite împrejurări. Ploaia, de exemplu, apare în mod necesar; momentul și locul în care începe să plouă e întîmplător (această întîmplare de apariție a ploii fiind însă limitată de anumite condiții de loc și de timp). La fel și în limbă există unele categorii de cuvinte care ne arată că forma semnelor este determinată de împrejurările în care apar cuvintele. Cuvîntul *cucu* poate fi explicat prin faptul că semnul respectiv a apărut ca urmare a imitării cîntecului păsării. Se numesc motivate semnele a căror formă poate fi explicată într-un fel sau altul prin raportarea la conținutul denumit. Există două categorii de motivare:

1. **Motivarea absolută** cuprinde acea categorie de cuvinte a căror formă sonoră reproduce unele trăsături ale conținutului denumit. Aici intră:

a) *I n t e r j e c ț i i l e*. *Ah*, *oh*, *vai* etc. sînt legate în mod spontan de anumite stări afective. Fără a zugrăvi stările emoționale exprimate, ele sînt condiționate de acestea, prin faptul că apar ca o exteriorizare naturală a lor.

b) *O n o m a t o p e e l e* reproduc sunete și zgomote din mediul înconjurător. *Cucurigu*, *cucu*, *trosc*, *zdronc* imită trăsăturile sonore caracteristice unor ființe, lucruri sau procese. Aceste trăsături devin nota distinctivă a conținutului exprimat. Onomatopeele au însușirea de a trezi imaginea concretă a unui lucru sau fenomen. La unele dintre ele, se poate vorbi de un conținut noțional, cum este *cucu*.

Organele noastre de articulație nu pot reproduce exact cîntecul păsărilor, zgomotele din natură. În afară de aceasta, onomatopeele intră în procesul de comunicare, ceea ce face ca ele să capete o prelucrare colectivă. Caracterul lor imitativ este, prin urmare, destul de aproximativ. Aceasta se vede și din comparația între limbi: noi imităm cîntecul cocoșului cu *cucurigu*, în timp ce englezii îl reproduc prin *cock-a-doodle-doo*.

Mai trebuie arătat că onomatopeele pot dispărea în cursul istoriei limbilor. În latinește porumbelul era numit *pipio*, deci cu un cuvînt onomatopeic. Acesta s-a transformat în franțuzește în *pigeon*, pierzîndu-și caracterul imitativ. Invers, cuvîntul francez *fouetter* „a biciui", onomatopeic, provine în ultimă instanță de la lat. *fagus* „fag", care nu era imitativ.

c) Cuvintele cu *s i m b o l i s m f o n e t i c* conțin numai unele sunete care amintesc de caracteristicile obiectului: *înghiți*, *miorlăi*, *sughița* evocă parțial fenomenul denumit. Dacă primele două categorii sînt slab

reprezentate în limbă, în schimb simbolismul fonetic este destul de frecvent. Există chiar procedee speciale, folosite pentru sugerarea unor trăsături ale obiectelor și fenomenelor, pe care le întîlnim la serii întregi de cuvinte. Astfel sînt în romînește grupurile *(î)rl* și *(î)rț* în exemple ca *scăfîrlie*, *țopîrlan*, *borțos*, *mîrțoagă*, *popîrțache*.

2. **Motivarea relativă** nu cuprinde semne care să evoce prin structura lor fonetică anumite obiecte sau fenomene. Este vorba de cuvinte a căror formă poate fi explicată prin alte semne. Despre asemenea cuvinte se spune, de obicei, că au o formă internă. Astfel, un cuvînt ca *pierde-vară* nu este total întîmplător, de vreme ce poate fi explicat prin elementele lui componente. Folosirea unui anumit procedeu depinde de structura limbii și de atitudinea vorbitorilor, care pot fi impresionați de o trăsătură sau alta a obiectului. Astfel, *ghiocel* e derivat în romînește de la *ghioc*, luîndu-se ca trăsătură distinctivă forma. Pe francezi i-a impresionat faptul că planta străpunge zăpada și au denumit-o *perce-neige*; în rusește i se spune *подснежник*, cuvînt care vine de la *под снегом* „sub zăpadă"; în germană ghiocelul e comparat cu un „clopoțel de zăpadă" — *Schneeglöckchen*, iar în engleză cu o „picătură de zăpadă" — *snowdrop*. Despre astfel de cuvinte care amintesc prin structura lor de alte cuvinte (ca aspect sonor sau înțeles) se spune că au o *formă internă*. Din exemplele date se vede că ea este de mai multe feluri:

a) *C u v i n t e d e r i v a t e* de la alte cuvinte cu ajutorul prefixelor sau sufixelor: *спутник* în rusește înseamnă „satelit" și e format din prefixul *с* „împreună" și *путник* „drumeț"; numele unei păsări în romînește este *mărăcinar* provenit de la *mărăcine* + sufixul *-ar*.

b) *C u v i n t e c o m p u s e*. *Mierea-ursului* este în romînește numele unei plante; *lup-de-mare* este numele unei specii de focă. În englezește *do-nothing* înseamnă „pierde-vară", literal „face nimic"; în germană *Maiblume* (floare-de-mai) înseamnă „lăcrămioară". Astfel de cuvinte sînt extrem de numeroase în limbi care folosesc curent compunerea, ca germana, maghiara, rusa.

c) Chiar din unele exemple date mai sus s-a văzut că uneori denumirea unui lucru poate avea la bază o comparație, o metaforă, sau o altă *figură de stil semantică*. *Lupoaie* este în romînește numele unei plante. În franțuzește *patte-d'oie*, literal „labă de gîscă", înseamnă „răscruce de drumuri".

Forma internă a cuvintelor, ca și motivarea, în general se poate pierde. Iată cauzele care duc la dispariția formei interne:

a) Pierderea cuvîntului de bază. În latinește *indurare* era analizabil prin *durus* de la care era derivat, în romînește *îndura* nu mai are formă internă. La fel *perire* prin *eo*, în timp ce rom. *pieri*, fr. *périr* sînt neanalizabile, deoarece verbul *ire* a dispărut în limbile romanice.

b) Transformările fonetice. *Collocare* latinesc era format din *cum-loc-are* și a fost multă vreme analizat ca atare de romani. În limbile romanice, cuvîntul de bază se menține, totuși, din cauza marii diferențe de tratament fonetic, legătura s-a pierdut: cf. rom. *culca* față de *loc*, fr. *coucher* față de *lieu*.

c) Schimbările de înțeles. *Nebun* în romînește nu se mai simte ca fiind legat de *bun*, din cauza unei puternice specializări semantice; *încerca* e derivat de la *cerc*, dar înseamnă ceva foarte îndepărtat de cuvîntul de bază. În germană, *Zimmermann* „dulgher" s-a îndepărtat de *Zimmer* „cameră", care la început însemna „lemn de construcție".

reprezentate în limbă, în schimb simbolismul fonetic este destul de frecvent. Există chiar procedee speciale, folosite pentru sugerarea unor trăsături ale obiectelor şi fenomenelor, pe care le întîlnim la serii întregi de cuvinte. Astfel sînt în romîneşte grupurile *(î)rl* şi *(î)rţ* în exemple ca *scăfîrlie*, *ţopîrlan*, *borţos*, *mîrţoagă*, *popîrţache*.

2. **Motivarea relativă** nu cuprinde semne care să evoce prin structura lor fonetică anumite obiecte sau fenomene. Este vorba de cuvinte a căror formă poate fi explicată prin alte semne. Despre asemenea cuvinte se spune, de obicei, că au o formă internă. Astfel, un cuvînt ca *pierde-vară* nu este total întîmplător, de vreme ce poate fi explicat prin elementele lui componente. Folosirea unui anumit procedeu depinde de structura limbii şi de atitudinea vorbitorilor, care pot fi impresionaţi de o trăsătură sau alta a obiectului. Astfel, *ghiocel* e derivat în romîneşte de la *ghioc*, luîndu-se ca trăsătură distinctivă forma. Pe francezi i-a impresionat faptul că planta străpunge zăpada şi au denumit-o *perce-neige*; în ruseşte i se spune *подснежник*, cuvînt care vine de la *под снегом* „sub zăpadă"; în germană ghiocelul e comparat cu un „clopoţel de zăpadă" — *Schneeglöckchen*, iar în engleză cu o „picătură de zăpadă" — *snowdrop*. Despre astfel de cuvinte care amintesc prin structura lor de alte cuvinte (ca aspect sonor sau înţeles) se spune că au o *formă internă*. Din exemplele date se vede că ea este de mai multe feluri:

a) *Cuvinte derivate* de la alte cuvinte cu ajutorul prefixelor sau sufixelor: *спутник* în ruseşte înseamnă „satelit" şi e format din prefixul *с* „împreună" şi *путник* „drumeţ"; numele unei păsări în romîneşte este *mărăcinar* provenit de la *mărăcine* + sufixul *-ar*.

b) *Cuvinte compuse*. *Mierea-ursului* este în romîneşte numele unei plante; *lup-de-mare* este numele unei specii de focă. În englezeşte *do-nothing* înseamnă „pierde-vară", literal „face nimic"; în germană *Maiblume* (floare-de-mai) înseamnă „lăcrămioară". Astfel de cuvinte sînt extrem de numeroase în limbi care folosesc curent compunerea, ca germana, maghiara, rusa.

c) Chiar din unele exemple date mai sus s-a văzut că uneori denumirea unui lucru poate avea la bază o comparaţie, o metaforă, sau o altă *figură de stil semantică*. *Lupoaie* este în romîneşte numele unei plante. În franţuzeşte *patte-d'oie*, literal „labă de gîscă", înseamnă „răscruce de drumuri".

Forma internă a cuvintelor, ca şi motivarea, în general se poate pierde. Iată cauzele care duc la dispariţia formei interne:

a) Pierderea cuvîntului de bază. În latineşte *indurare* era analizabil prin *durus* de la care era derivat, în romîneşte *îndura* nu mai are formă internă. La fel *perire* prin *eo*, în timp ce rom. *pieri*, fr. *périr* sînt neanalizabile, deoarece verbul *ire* a dispărut în limbile romanice.

b) Transformările fonetice. *Collocare* latinesc era format din *cum-loc-are* şi a fost multă vreme analizat ca atare de romani. În limbile romanice, cuvîntul de bază se menţine, totuşi, din cauza marii diferenţe de tratament fonetic, legătura s-a pierdut: cf. rom. *culca* faţă de *loc*, fr. *coucher* faţă de *lieu*.

c) Schimbările de înţeles. *Nebun* în romîneşte nu se mai simte ca fiind legat de *bun*, din cauza unei puternice specializări semantice; *încerca* e derivat de la *cerc*, dar înseamnă ceva foarte îndepărtat de cuvîntul de bază. În germană, *Zimmermann* „dulgher" s-a îndepărtat de *Zimmer* „cameră", care la început însemna „lemn de construcţie".

d) *Î m p r u m u t u l.* În romînește *garderobă* nu e analizat în părțile componente ca în limba franceză *garde-robe* (literal „păstrează rochia"), de unde e împrumutat. Cuvîntul *ștrompană*, folosit în unele regiuni ale țării noastre, nu e analizat de vorbitori, așa cum se întîmplă cu corespondentul lui german *Strumpfband* „jartieră" (literal „legătură de ciorapi").

Se poate întîmpla ca într-o limbă să se împrumute un derivat din limba de bază, care nu mai poate fi legat de cuvîntul moștenit corespunzător. Este mai ales cazul limbii franceze. Față de *mère* „mamă" moștenit, apare *maternel* „matern" împrumutat, față de *père* „tată" apare împrumutul *paternel* „patern".

În ciuda factorilor de pierdere a formei interne, tendința generală este de întărire a ei. De la cuvintele existente se formează mereu altele care au o structură internă analizabilă. *Începe* devine neanalizabil în romînește, dar de la el se formează *început*, *începător*.

De multe ori, se părăsește un cuvînt fără formă internă pentru a se adopta altul analizabil. Iată cîteva exemple de evoluții bazate pe adăugarea unui sens figurat: lat. *os* „gură" e neanalizabil; el este înlocuit în limba romînă prin *gură* care provine din *gula* „bot", în franceză prin *bouche* provenit din *bucca* „obraji". Dar în romînește și în franțuzește aceste cuvinte nu mai amintesc de nimic. Ele sînt înlocuite în argou și în vorbirea vulgară de fr. *gueule*, inițial „bot", rom. *muzicuță*, *flașnetă*. Lat. *edere* „a mînca", neutru, e înlocuit de *manducare* „a da din fălci" în limbile romanice, cf. rom. *mînca*, fr. *manger* etc. Dar și acestea devin neutre și sînt înlocuite în vorbirea familiară: fr. *bouffer*; romînescul corespunzător acestuia este *a se îndopa*.

Motivarea relativă prin forma internă are un rol foarte important în limbă. Ea face ca semnele să fie ușor memorate. De asemenea, prin folosirea materialului existent se face economie de semne. În loc să se adauge unități suplimentare se folosesc îmbinări de semne deja existente, sau noi accepții ale semnelor. De aceea, se poate spune că forma internă a semnului lingvistic e un factor de progres în dezvoltarea limbilor.

BIBLIOGRAFIE

A l. G r a u r, *Studii de lingvistică generală* (variantă nouă), București, 1960, p. 160—187.

P. M i c l ă u, *Semn, semnal, „arbitrar"*, în „Probleme de lingvistică generală", vol. IV, București, 1962.

F e r d i n a n d d e S a u s s u r e, *Cours de linguistique générale*, Paris, 1962, p. 32—39; 97—113; 155—169.

II. FONETICA

1. Generalități

Fonetica este ramura lingvisticii care studiază latura materială (sonoră) a limbii. Prin *fonetică* se mai înțelege și însăși latura materială a limbii. În acest sens se spune, de exemplu, că fonetica limbii romîne are unele trăsături comune cu fonetica limbii bulgare, că în fonetica limbii romîne se păstrează mai bine sunetele latinești decît în fonetica limbii franceze ș.a.m.d. Deci, prin cuvîntul *fonetică* se poate înțelege atît un obiect de studiu, cît și știința care-l studiază. Într-o situație similară se găsesc și alți termeni lingvistici: *gramatică*, *morfologie*, *sintaxă*, *semantică*; prin fiecare dintre aceste cuvinte putem înțelege atît latura respectivă a limbii, cît și știința (ramura, disciplina lingvisticii) care o studiază.

Fonetica studiază în primul rînd *sunetele* — fragmentele sonore minimale pe care le distingem cînd facem analiza elementelor limbii. Însă prin latura materială (sonoră) a limbii înțelegem și unitățile fonetice superioare (silabe, cuvinte fonetice, fraze), care, de asemenea, intră în obiectul de studiu al foneticii.

Aspectul material al limbii are o importanță deosebită pentru viața socială. Numai pe baza materialului sonor pot lua naștere și pot fi fixate gîndurile omului. Numai cu ajutorul lui gîndurile se obiectivizează, se exteriorizează (adică trec din domeniul subiectiv al conștiinței individuale în domeniul conștiinței sociale) și devin una dintre forțele care acționează în viața și dezvoltarea societății. Acest lucru l-au subliniat întemeietorii marxismului, caracterizînd limba ca „realitate nemijlocită a gîndirii", sau ca o „adevărată conștiință practică". Totuși, nu toți lingviștii apreciază în acest fel importanța foneticii. Există chiar unele curente care consideră că sunetele pe care le rostim și le auzim în cadrul procesului de comunicare nu fac parte din limbă, iar fonetica nu este o ramură a lingvisticii, ci o disciplină ajutătoare a ei.

Mai trebuie adăugat că nici lingviștii care recunosc importanța laturii sonore și admit că fonetica este o parte integrantă a științei limbii nu sînt toți de acord în ce privește locul foneticii între disciplinele lingvisticii. Unii consideră fonetica drept o subîmpărțire a gramaticii (alături de morfologie și sintaxă). Această părere se bazează, desigur, pe faptul că materialul studiat de fonetică este strict sistematic, ca și materialul gramatical. Totuși, faptele studiate de fonetică sînt principial deosebite de materialul gramatical,

prin aceea că ele, luate ca atare, nu au sens. Din acest punct de vedere, gramatica este asemănătoare cu lexicologia, al cărei material (cuvintele) are înțeles, ca și materialul gramatical. Punctul de vedere just în această privință, de altfel împărtășit de mulți specialiști, este acela că fonetica este o disciplină de sine stătătoare și stă alături de lexicologie și gramatică. Fonetica studiază sunetele, deci materialul din care vocabularul și structura gramaticală își construiesc elementele. Fonetica, lexicologia și gramatica studiază, toate, fapte de limbă, însă fiecare dintre ele privește faptele de limbă dintr-un punct de vedere propriu. Legăturile și întrepătrunderile dintre aceste discipline ale lingvisticii se explică prin legăturile și întrepătrunderile care există între laturile respective ale limbii.

Ca disciplină a lingvisticii, fonetica are în primul rînd o importanță teoretică prin sine însăși (rezultînd din importanța pe care o are latura materială a limbii). Importanța sunetelor limbii e văzută, de obicei, în „însușirea lor de a diferenția sensul cuvintelor". Se vorbește chiar de „rolul semantic" al sunetelor limbii. Însă sunetele nu pot diferenția sensul cuvintelor; după cum s-a arătat mai sus, sunetele, luate ca atare, nu au nici un sens. Faptele aparent contrare, ca de exemplu rom. *o* (numeral și articol nehotărît), fr. *et* (pronunțat *e*) „și", rus. *a* „ci", „iar", nu contrazic această afirmație. Aici nu e vorba de sensurile pe care le-ar avea sunetele *o*, *e*, *a* în limbile respective, ci de sensurile cuvintelor rom. *o*, fr. *et*, rus. *a* (a căror formă sonoră se reduce la un singur sunet). Rolul sunetelor constă nu în a diferenția sensul cuvintelor, ci în a participa la formarea complexului sonor al cuvîntului (sau al elementelor constitutive ale lui: rădăcină, sufix etc.). Numai cuvîntul (sau, respectiv, elementul constitutiv al lui) e asociat cu un sens. Dacă eliminăm, înlocuim, adăugăm sau mutăm unul sau mai multe sunete, modificăm complexul sonor. Noul complex, obținut în acest fel, poate reprezenta doar o altă variantă fonetică a aceluiași cuvînt și sensul rămîne același (*șoric — șorici*, *oclusivă — ocluzivă*, *sesiza — sezisa* etc.), poate reprezenta învelișul sonor al altui cuvînt și, ca atare, e asociat cu alt sens (*tare — mare*, *fac — frac*, *amár — ráma* etc.), sau poate fi o îmbinare de sunete care nu reprezintă nici un cuvînt în limba respectivă (*deștept — leștept*, *scurt — trux* etc.).

Fonetica mai are importanță pentru lingvistică și prin faptul că datele ei explică multe fenomene lexicale și gramaticale care altfel ne-ar părea obscure. Iată un exemplu din domeniul gramaticii:

În limba romînă, persoana I singular a prezentului verbelor se deosebește prin aceea că n-are nici o desinență. Totuși, sînt unele verbe care la persoana I singular au desinența *-u*. Avem, pe de o parte,

pers. I	caut-	cînt-	laud-	pierd-
pers. III	caut-ă	cînt-ă	laud-ă	pierd-e

iar pe de altă parte:

pers. I	afl-u	umbl-u	intr-u	umpl-u
pers. III	afl-ă	umbl-ă	intr-ă	umpl-e

Dacă cercetăm verbele din a doua serie, observăm că rădăcinile lor au la sfîrșit sunetul *l* sau *r* precedat de o consoană. În limba romînă, grupul de sunete respectiv nu poate constitui sfîrșitul unei silabe și de aceea *u*

final, care a dispărut în alte cuvinte, se păstrează după acest grup; diferențe corespunzătoare se constată la substantive și adjective. Astfel, avem

nehot.	om-	lemn-	masc.	alb-
hot.	om-ul	lemn-ul	fem.	alb-ă

însă

nehot.	socr-u	codr-u	masc.	acr-u
hot.	socr-ul	codr-ul	fem.	acr-ă

În afară de importanța sa teoretică, fonetica are și o mare însemnătate practică. Printre altele, cunoștințele de fonetică sînt necesare pentru elaborarea unor norme ortografice și ortoepice cît mai potrivite cu tendințele de dezvoltare a limbii. Astfel, de exemplu, datele foneticii se pot aplica cu succes la alcătuirea de alfabete pentru limbile care din diferite motive nu au ajuns să aibă încă o scriere.

Foarte folositoare sînt cunoștințele de fonetică în procesul predării și al însușirii limbilor străine, mai ales cînd este vorba de însușirea acestora de către adulți. Copiii deprind ușor pronunțarea străină, datorită faptului că pot imita mai bine. Oamenii mari, ale căror deprinderi de pronunțare sînt deja formate, imită cu mai puțin succes. Însă, înțelegînd mult mai bine decît copiii în ce constă pronunțarea unui sunet sau a altuia, ei pot obține, prin exerciții, pe baza cunoștințelor teoretice, aceleași rezultate pe care copiii le obțin prin imitație.

Fonetica este indispensabilă în educarea deprinderilor de vorbire la surdo-muți, în cultivarea vocii la cîntăreți, artiști, crainici de radio. În sfîrșit, cunoștințele fonetice sînt necesare pentru înlăturarea defectelor de pronunțare.

Sunetele vorbirii sînt studiate atît luate aparte (făcîndu-se abstracție de faptul că ele apar de obicei combinate), cît și în înlănțuirea lor în unități fonetice mai mari: silabe, cuvinte sau fraze fonetice; atît descriptiv, adică într-un anumit moment al dezvoltării limbii, cît și în dezvoltarea lor istorică; atît din punctul de vedere al pronunțării (rostirii), cît și din punctul de vedere al auzirii, al perceperii lor. În funcție de diversele aspecte ale laturii sonore a limbii, care pot constitui obiect de studiu, există diferite aspecte ale foneticii.

În primul rînd, trebuie deosebită fonetica *generală* (aceasta cercetează trăsăturile prin care se caracterizează latura sonoră a oricărei limbi) de fonetica *specială* (studiul aspectului sonor al unei anumite limbi: fonetica limbii romîne, fonetica limbii franceze ș.a.m.d.).

Din alt punct de vedere, trebuie deosebită fonetica *descriptivă* (se mai numește și fonetică statică, sau sincronică) de fonetica *istorică* (numită și fonetică evolutivă, diacronică).

Fonetica descriptivă studiază latura sonoră a limbii la un moment dat. Ea nu e ruptă de fonetica istorică; pentru explicarea stării fonetice a limbii în perioada avută în vedere, trebuie să se țină seama de modificarea sunetelor în decursul dezvoltării limbii.

Fonetica istorică cercetează dezvoltarea aspectului sonor al limbii și este, la rîndul său, legată de studierea descriptivă a sunetelor dintr-o epocă sau alta.

Pentru cercetarea istorică a sunetelor unei limbi constituie un ajutor important cunoaşterea fenomenelor fonetice ale limbilor înrudite. Din cele spuse reiese importanţa unui alt aspect al foneticii, fonetica *comparativă-istorică*, disciplină care studiază comparativ evoluţia aspectului sonor al limbilor înrudite prin origine (fonetica comparativă-istorică a limbilor romanice, indo-europene etc.).

Dacă avem în vedere diversele planuri în care intră faptele studiate de fonetică, aceasta din urmă are trei aspecte (ramuri). Există în primul rînd o *acustică* a sunetelor vorbirii, adică studiul sunetelor limbii în planul fizic. Urmează studiul sunetelor limbii în planul biologic, din punctul de vedere al producerii, articulării lor: *fiziologia* sunetelor vorbirii. În sfîrşit, sunetele limbii trebuie studiate şi în planul funcţional, lingvistic propriu-zis. Acest ultim aspect al foneticii, care are în vedere rolul, funcţia sunetului în sistemul limbii, se numeşte *fonologie* sau, mai rar, *fonetică funcţională*.

În cazul limbilor care folosesc scrierea fonetică (fonematică sau silabică), fonetica studiază şi problemele legate de scriere. (Despre diferitele tipuri de scriere se va vorbi într-unul din capitolele următoare.)

În legătură cu disciplinele foneticii trebuie amintită şi *fonetica experimentală* (numită uneori şi fonetică *instrumentală*), direcţie de cercetare care a apărut şi s-a dezvoltat din nevoia unei studieri a proprietăţilor fiziologice şi acustice ale sunetelor vorbirii mai profundă decît cea bazată pe simpla observaţie.

Acustica şi fiziologia sunetelor vorbirii

Studiul sunetelor vorbirii din punctul de vedere al însuşirilor lor acustice presupune o serie de cunoştinţe din domeniul fizicii.

Sunetul este mişcarea vibratorie a unui mediu elastic. De obicei, sunetul ia naştere în felul următor: un oarecare corp elastic e pus într-un fel sau altul în mişcare vibratorie. Vibraţia lui este transmisă particulelor de aer din imediata apropiere, care, la rîndul lor, o transmit celor învecinate ş.a.m.d. Ia naştere unda sonoră, care poate ajunge la organul nostru auditiv, producînd asupra lui impresia acustică.

Sunetele pot fi muzicale, adică pot avea caracter de *ton*, şi pot fi nemuzicale, adică pot avea caracter de *zgomot*. Sunetele muzicale se obţin cînd vibraţia este periodică (adică are o ritmicitate egală, uniformă). Zgomotele sînt produsul unor mişcări vibratorii neperiodice. Sunetele vorbirii reprezintă atît tonuri, cît şi zgomote sau sunete mixte (în care tonurile se împletesc cu zgomote).

Sunetele se deosebesc şi prin intensitate: sunetul poate fi mai intens sau mai slab. Intensitatea sunetului depinde în primul rînd de amplitudinea mişcării vibratorii. În cadrul vorbirii este foarte importantă intensitatea relativă a sunetelor vocale, proprietate pe care se bazează marcarea silabelor accentuate în limbile cu accent dinamic (de intensitate). În aceste limbi vocalele din silabele accentuate sînt mai intense, iar cele neaccentuate sînt mai slabe.

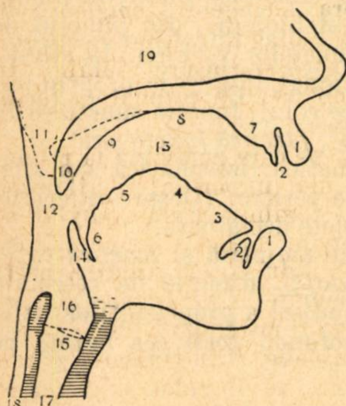
În unele limbi este folosită şi deosebirea de intensitate dintre consoane cu acelaşi timbru.

Sunetele pot fi mai înalte sau mai joase. Înălţimea lor depinde de frecvenţa mişcării vibratorii (adică de numărul de vibraţii în unitatea de timp).

Cu cît frecvența e mai mare, cu atît sunetul e mai înalt. Sunetele cu frecvență foarte mică (sub 16 vibrații pe secundă) nu sînt percepute de auz; cele cu frecvență foarte mare (peste 20 000 vibrații pe secundă) produc nu o senzație auditivă, ci una dureroasă. În cazul sunetelor vorbirii, înălțimea e condiționată de dimensiunile coardelor vocale și de încordarea mai mică sau mai mare a lor. Femeile și copiii emit, în general, sunete mai înalte, deoarece coardele lor vocale sînt mai scurte.

Aparatul vorbirii

(secțiune longitudinală)

1. buzele; 2. dinții; 3. partea anterioară a limbii; 4. partea mediană a limbii; 5. partea posterioară a limbii; 6. rădăcina limbii; 7. alveolele dinților superiori; 8. palatul dur (cerul gurii); 9. vălul palatului (palatul moale); 10. uvula (omușorul); 11. poziția vălului ridicat; 12. faringele; 13. cavitatea bucală; 14. epiglota; 15. glota (deschizătura formată de coardele vocale); 16. laringele; 17. traheea; 18. esofagul; 19. cavitatea nazală.

Pe deosebirea de înălțime (produsă de gradul diferit de încordare a coardelor vocale) se bazează marcarea silabelor accentuate în limbile care au accent muzical. Se mai folosește diferența de înălțime a sunetelor pentru crearea diverselor tipuri de intonație.

Durata sunetului depinde de durata vibrației.

Timbrul sunetelor este determinat de dimensiunile și forma rezonatorului. În interiorul rezonatorului sînt amplificate anumite formante (formante secundare, sau obertonuri) ale sunetului, ceea ce face ca, păstrîndu-se înălțimea sunetului (determinată de formanta sa de bază), să i se imprime un anumit timbru, care depinde în primul rînd de rezonator. La producerea sunetelor vorbirii, rolul de rezonator îl joacă faringele, cavitatea nazală și, mai ales, cavitatea bucală.

Studierea trăsăturilor fiziologice ale sunetelor vorbirii e strîns legată de anatomie și fiziologie (cu atît mai mult, cu cît organele care participă la producerea sunetelor vorbirii au și alte funcții).

La producerea sunetului participă, într-un fel sau altul, diverse organe: plămînii, bronhiile, traheea, laringele, faringele, cavitatea bucală, cavitatea nazală. Toate mișcările efectuate de aceste organe sau de anumite părți ale lor sînt dirijate și coordonate de sistemul nervos central.

Respirația e produsă de modificarea alternativă a volumului cavității toracice. Cînd cavitatea toracică își mărește volumul, scade presiunea aerului înăuntrul ei și aerul de afară năvălește în plămîni. Acesta e momentul inspirației. Apoi, micșorîndu-se volumul cavității toracice, crește presiunea aerului înăuntrul ei (în comparație cu presiunea atmosferică), ceea ce provoacă scurgerea aerului spre exterior (momentul expirației).

Vocea ia naștere printr-o modificare adusă (la nivelul laringelui) actului expirator.

Laringele reprezintă partea superioară a traheii. În laringe sînt situate *coardele vocale*, un fel de cute (buzișoare) formate din mușchi și învelite cu o membrană mucoasă. Deschizătura formată de coardele vocale se numește *glotă*. Coardele vocale sînt fixate de pereții faringelui, care sînt formați dintr-o serie de cartilaje: cartilajul cricoid, cartilajul tiroid și cartilajele aritenoide. Datorită structurii lor elastice, precum și mișcărilor

pe care le pot face cartilajele de care sînt fixate, coardele vocale se pot apropia și depărta, închizînd și deschizînd glota. Apropierea lor completă închide canalul expirator. Curentul de aer care iese din plămîni întîlnește în felul acesta un obstacol pe care trebuie să-l învingă. Deschizînd forțat această închidere, curentul de aer pune în mișcare vibratorie coardele vocale și astfel ia naștere vocea. Frecvența acestei mișcări vibratorii variază între 81 (cea mai joasă voce de bas) și 1 034 (cea mai înaltă voce de sopran).

Faringele e situat între laringe, esofag, cavitatea bucală și cavitatea nazală. Cînd înghițim, calea din faringe spre laringe este închisă cu ajutorul unui organ musculos situat deasupra laringelui: *epiglota*. În felul acesta, alimentele și lichidele iau calea esofagului. Cînd respirăm, epiglota se ridică și permite circulația aerului spre și dinspre plămîni. În faringe pot lua naștere anumite zgomote consonantice. Ca rezonator, faringele participă la formarea timbrului vocalelor.

În *cavitatea bucală* se situează o serie de organe care participă la producerea atît a vocalelor, cît și a consoanelor. Cel mai important rol îl joacă *limba*, din care cauză în multe limbi (inclusiv romîna) același cuvînt se folosește pentru denumirea atît a acestui mic organ, cît și a principalului mijloc de comunicare în cadrul societății. Apropiindu-se, cu diferite părți ale sale, de dinți, de regiunea alveolelor dinților superiori, de diferite regiuni ale palatului dur sau moale, de peretele posterior al faringelui, limba participă la articularea (producerea) unei serii de consoane. Prin ridicarea părții anterioare spre palat sau a părții posterioare spre vălul palatului, limba, modificînd forma cavității bucale (care servește ca rezonator), participă la crearea timbrului vocalelor. *Buzele*, prin apropierea sau închiderea completă a lor, articulează diferite consoane bilabiale. Rotunjindu-se și țuguindu-se, buzele participă la formarea timbrului vocalelor labiale. Apropiindu-se de dinții superiori, buza inferioară articulează consoanele labiodentale. *Dinții* și *palatul dur* („cerul gurii") participă în mod pasiv la producerea sunetelor. După cum s-a văzut, la dinții superiori se articulează o serie de consoane cu participarea activă a limbii (anume, a vîrfului limbii) sau a buzei inferioare. Pe diferite regiuni ale palatului dur se articulează, cu limba, consoanele palatale. *Vălul palatului* („palatul moale") poate juca în articulație atît un rol pasiv, cît și unul activ. Cînd partea posterioară a limbii se apropie sau se lipește de vălul palatului iau naștere diversele consoane velare. În cursul vorbirii, vălul palatului stă, de obicei, ridicat spre peretele posterior al faringelui, închizînd în acest fel drumul curentului de aer spre cavitatea nazală. Cînd se coboară vălul palatului, aerul trece liber prin cavitatea nazală, iar sunetele articulate în acest timp capătă o rezonanță specifică, numită rezonanță nazală. Sunetele pronunțate cu vălul palatului ridicat se numesc *orale* sau *pure*, spre deosebire de sunetele *nazale*. La unii vorbitori, vălul palatului, ridicîndu-se spre peretele posterior al faringelui, nu formează cu acesta din urmă o închidere completă. Din această cauză, la pronunțarea sunetelor orale (pure) de către vorbitorii respectivi o mică parte din aerul expirat se scurge și prin nas; de aceea, vorbirea lor apare în general nazalizată („fîrnîită"). Pronunțarea nazalizată a sunetelor orale este provocată uneori de o inflamație a vălului palatal care, din această cauză, nu mai poate forma o închidere completă cu peretele posterior al faringelui.

Uvula (omușorul) este un mic organ prin care se termină vălul palatului. Cînd vibrează uvula, apropiindu-se și depărtîndu-se de rădă-

cina limbii, iau naştere sunetele uvulare vibrate (de exemplu, *r* franțuzesc, „graseiat").

După cum s-a văzut, *cavitatea nazală* participă la articularea sunetelor numai pasiv, atunci cînd vălul palatului nu e ridicat. Mai trebuie adăugat că, chiar atunci cînd participă la articulație, cavitatea nazală nu este singurul rezonator pentru sunetele respective; rezonanța nazală se adaugă la cea orală și faringală, care este prezentă întotdeauna.

2. Fonetica experimentală

Prin fonetică experimentală se înțelege, în primul rînd, studiul sunetelor cu ajutorul a diferite aparate de înregistrare, reproducere, analiză etc. Dată fiind folosirea unor instrumente, fonetica experimentală este numită, uneori, instrumentală; după părerea unor foneticieni însă, fac parte dintre metodele foneticii experimentale și experimentele în care nu se folosesc instrumente. Pe de altă parte, nu orice cercetare de fonetică făcută cu un instrument presupune neapărat un experiment (adică provocarea intenționată a unui fenomen). Prin urmare, în sens larg, fonetica experimentală constă dintr-un ansamblu de metode caracterizate fie prin folosirea aparatelor, fie prin folosirea experimentelor (de cele mai multe ori, o cercetare de fonetică experimentală se bazează și pe experimente și, în același timp, este și instrumentală).

Metodele experimentale au început să ocupe un loc important în fonetică pe la sfîrșitul secolului al XIX-lea, datorită, mai ales, lucrărilor savantului francez P.J. Rousselot, considerat întemeietorul foneticii experimentale. O mare dezvoltare au luat cercetările în această direcție în ultimele două decenii, în strînsă legătură cu construirea unor aparate acustice de mare precizie.

Mijloacele foneticii experimentale permit o cunoaștere foarte detaliată a proprietăților sunetelor vorbite, atît din punctul de vedere al felului cum sînt produse, cît și în ce privește structura lor acustică. Cu toate acestea, urechea continuă să fie un „instrument" prețios al cercetătorului, dată fiind importanța audiției în procesul comunicării.

Numeroase cunoștințe cu privire la felul cum sînt articulate sunetele au fost obținute cu ajutorul chimografului, un aparat relativ simplu, întrebuințat mai întîi în fiziologie. Părțile lui principale sînt cilindrul inscriptor (chimograful, în întregime, este numit, uneori, cilindru inscriptor) și dispozitivele de înregistrare. Pe cilindru se aplică o hîrtie specială, lucioasă, care se înnegrește cu fum și pe care, în timp ce cilindrul se învîrtește (fiind pus în mișcare de un mecanism de ceasornic sau, la chimografele moderne, de un motor electric), dispozitivele de înregistrare trasează niște curbe corespunzătoare elementelor de articulație (suflul bucal, vibrațiile laringiene, suflul nazal, presiunea intrabucală etc.). În general, un dispozitiv de înregistrare are ca parte centrală un tambur (un fel de tobă mică) prevăzut cu o membrană elastică. De la organul al cărui rol în articulație vrem să îl studiem mișcarea este transmisă la acest tambur cu ajutorul unui tub de cauciuc; aerul face să se miște membrana, iar aceasta, la rîndul ei, imprimă o mișcare peniței cu care este pusă în legătură și care înscrie o anumită curbă pe hîrtia înnegrită cu fum (bineînțeles,

dacă, de exemplu, înregistrăm vibrațiile aerului care iese pe nas, va apărea o linie ondulată numai în porțiunile corespunzătoare sunetelor nazale sau nazalizate; în celelalte cazuri membrana nu va vibra, iar penița va înscrie o linie dreaptă). Unele mișcări articulatorii se transmit membranei direct (nu prin intermediul unui tub de cauciuc); procedeul acesta se întrebuințează, de exemplu, cînd se studiază „țuguierea" buzelor (la sunetele labiale

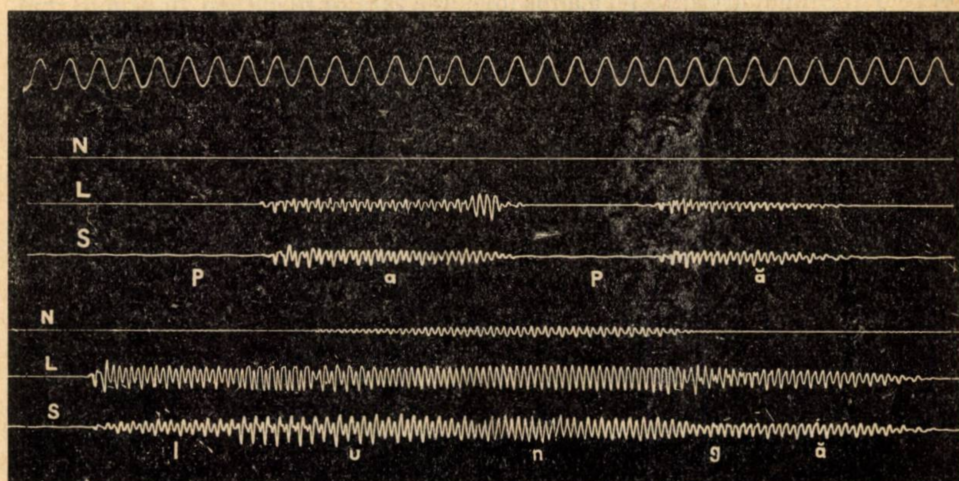

Fig. 2. Chimogramele cuvintelor *papă* și *lungă*. În partea de sus a figurii este reprodus traseul înscris de un diapazon cu 50 de vibrații duble pe secundă. N = vibrațiile nazale; L = vibrațiile laringiene; S = suflul bucal. Înscrierea s-a făcut prin intermediul unor recordere electromagnetice.

sau labializate). După terminarea înregistrării, hîrtia se tratează cu o soluție care are rol de fixativ, așa încît chimograma obținută poate fi studiată și păstrată un timp nelimitat. Durata sunetelor sau a cuvintelor înregistrate poate fi aflată dacă se cunoaște viteza cu care se rotește cilindrul sau, mai simplu, ea poate fi măsurată cu ajutorul unei curbe-etalon, înscrisă de un diapazon cu un număr cunoscut de vibrații pe secundă. În locul tamburului descris mai sus, se întrebuințează, în ultimul timp, din ce în ce mai mult, dispozitive electromagnetice (microfoanele și așa-numitele recordere); față de mijloacele pneumatice, ele prezintă avantajul că elimină unii factori care pot dăuna exactității rezultatelor (de exemplu, gradul de întindere sau grosimea membranei) și, totodată, permit să se obțină trasee mai clare.

Pentru a cunoaște care parte a palatului este atinsă de limbă la articularea unui sunet, se întrebuințează palatul artificial. Acesta se confecționează, pe baza unui mulaj, în așa fel încît să se potrivească întocmai cu forma și cu dimensiunile palatului persoanei căreia îi este destinat. Înainte de a fi introdus în gură, pe suprafața palatului artificial se aplică o substanță a cărei culoare să contrasteze cît mai puternic cu culoarea palatului (de exemplu, pe un palat artificial de culoare închisă se aplică pudră de talc). În timpul articulației, substanța colorantă este înlăturată din porțiunile atinse de limbă. Palatul artificial se scoate, cu grijă, din gură, iar imaginea obținută se desenează pe hîrtie, obținîndu-se ceea ce se numește o p a l a t o g r a m ă. În ultimul timp, în locul palatului artificial se folosește, din ce în ce mai

mult, fotopalatografia: se unge limba cu o substanță — de exemplu, pastă de ciocolată — care colorează palatul în locurile în care este atins, apoi se execută o fotografie a palatului. Procedee asemănătoare se folosesc și pentru obținerea lingvogramelor, atunci cînd ne interesează care anume parte a limbii participă la articularea unui sunet.

O contribuție importantă la cunoașterea poziției în care se află organele vorbirii în timpul articulației a adus folosirea razelor Roentgen, în primul rînd, roentgencinematografia. Procedeul este deosebit de prețios cînd se urmărește mișcarea unor organe (ca, de exemplu, vălul palatului) greu sau imposibil de explorat cu alte mijloace. S-au realizat și filme sonore care permit ca, în același timp, să se vadă succesiunea mișcărilor articulatorii și să se audă sunetele corespunzătoare.

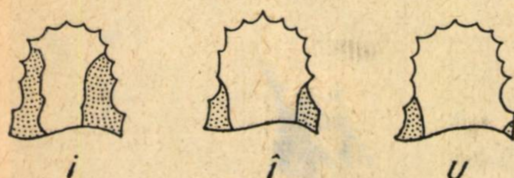

Fig. 3. Palatogramele vocalelor romînești *i*, *î* și *u* (după Al. Rosetti).

Chimogramele oferă nu numai date cu privire la articulație, ci pot servi și la stabilirea unor trăsături acustice ale sunetelor; pentru aceasta sînt însă necesare procedee care cer foarte mult timp, iar rezultatele obținute nu sînt în toate cazurile suficient de precise. Mari progrese în fonetica acustică s-au înregistrat grație oscilografului catodic și, mai ales, spectrografului, unul dintre cele mai importante aparate utilizate astăzi în laboratoarele moderne de fonetică experimentală.

Imaginile de pe spectrograme se obțin, pe o hîrtie specială, cu ajutorul unei scîntei electrice a cărei intensitate corespunde cantității de energie sonoră prezentă într-un anumit moment din durata unui sunet (a unui cuvînt, a unei fraze) și într-un anumit punct de pe axa frecvențelor. Textul care urmează să fie analizat este, mai întîi, înregistrat pe un magnetofon cu disc, iar apoi este reprodus de cîteva sute de ori; în acest timp, cilindrul pe care este așezată hîrtia se învîrtește, iar dispozitivul care servește la producerea scînteii se deplasează, încet, de jos în sus, și parcurge o distanță corespunzătoare unei zone de frecvențe care ajunge, de obicei, pînă la 8 000 de cicli (vibrații duble pe secundă). Zonele mai întunecate de pe spectrogramă arată prezența unei cantități de energie sonoră mai mare în momentul (pe axa orizontală, a timpului) și la frecvența corespunzătoare (pe axa verticală). În timpul ținutei oclusivelor surde (deci înainte de explozie), neexistînd, de fapt, sunet, hîrtia rămîne neimpresionată. Foarte clar poate fi observat pe spectrograme felul diferit în care se repartizează zonele de maximă concentrare a energiei — numite formanți — de la o vocală la alta; acestui fapt i se datoresc deosebirile de timbru dintre vocale (hotărîtori sînt primii doi formanți — după unii autori, primii trei — începînd cu cel mai de jos). Cercetările efectuate în ultimii ani au stabilit o serie de corespondențe, pe de o parte, între anumite imagini pe spectrograme, pe de altă parte, anumite calități percepute sau anumite particularități articulatorii ale sunetelor. De exemplu, sunetele percepute ca sonore (respectiv, pronunțate cu participarea coardelor vocale) conțin, pe spectrogramă, așa-numita „bară de voce“, situată în zona frecvențelor joase.

Spectrograful oferă și posibilitatea obținerii unor date privitoare la durata, înălțimea și intensitatea unui sunet. De mare importanță este faptul

că analiza spectrografică a pregătit trecerea la sinteza sunetelor. În această direcție, au adus o contribuție însemnată instalațiile care, cu ajutorul unor dispozitive fotoelectrice, nu numai că permit să se retransforme în sunet imaginile de pe spectrograme, dar transformă în sunet și imagini artificiale, desenate de experimentator. Astfel, cercetătorul poate să elimine anumite elemente din imaginea unui sunet natural ș isă urmărească efectele obținute;

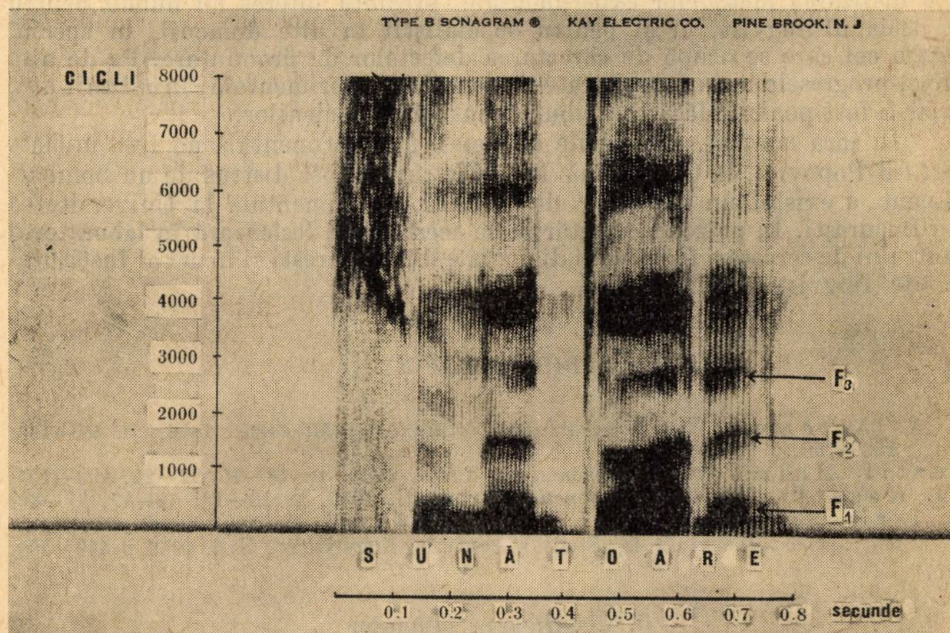

Fig. 4. Spectrograma cuvîntului *sunătoare*. Pe orizontală este indicat timpul, iar pe verticală frecvența. F_1, F_2, F_3 = primii trei formanți ai vocalei *e*.

datorită acestui procedeu, s-a putut separa ceea ce este necesar de ceea ce este de prisos în structura acustică a unui sunet, pentru ca el să fie recunoscut ca atare. Pe lîngă faptul că sinteza sunetelor este un însemnat mijloc de verificare a analizei, ea deschide drumul către o serie de aplicații foarte interesante. Participanții la cel de al IV-lea Congres internațional de științe fonetice (Helsinki, 1961) au putut să asculte, reprodus de pe bandă de magnetofon, un fragment dintr-o poezie (în limba franceză) care nu fusese rostit de nici o gură omenească.

Multe dintre experimentele utilizate în fonetică se bazează pe intervenția cercetătorului în textul înregistrat și pe urmărirea (uneori, cu ajutorul statisticii) a ceea ce percep un număr oarecare de ascultători. Cuvintele conținînd sunetele care urmează să fie studiate pot fi înregistrate pe bandă de magnetofon sau pe film. Prin decuparea unor segmente de bandă sau de peliculă și lipirea lor în altă parte, sunetele pot fi scurtate, lungite sau „transplantate“, unele segmente pot fi eliminate etc. De exemplu, pentru a demonstra că diftongii sau consoanele africate sînt compuse din două elemente, unul dintre acestea poate fi eliminat; în loc de *țară*, după eliminarea elementului fricativ al lui *ț* se aude *tară*[în același scop, se poate proceda și la audie-

rea în sens invers a unei înregistrări pe bandă de magnetofon: cuvîntul *brici (brič)* se aude *știrb*.] S-au construit și aparate care permit efectuarea acestor operații fără a se tăia banda sau filmul (sunetele sînt reproduse de pe două benzi paralele, alegîndu-se, după dorință, părțile care trebuie să fie auzite și cele care trebuie să rămînă nereproduse).

Cunoașterea tot mai profundă a sunetelor vorbirii, la care se ajunge prin utilizarea metodelor experimentale, prezintă interes nu numai pentru foneticianul-lingvist, ci și pentru specialiștii în alte domenii, în special pentru cei care se ocupă de corectarea defectelor de pronunțare. Pe de altă parte, progresele mari înregistrate de fonetica experimentală, în ultimii ani, nu ar fi fost posibile fără contribuția masivă a fizicienilor.

În țara noastră, cercetările de fonetică experimentală au fost inițiate de Iosif Popovici, la Cluj; pînă în 1944, cînd a fost distrus de un bombardament, a existat un laborator de fonetică experimentală la Universitatea din București. În prezent, cercetările de acest fel se desfășoară în laboratorul Centrului de cercetări fonetice și dialectale din București și în cel al Institutului de lingvistică din Cluj.

BIBLIOGRAFIE

V. A. Artemov, *Экспериментальная фонетика*, Moscova, 1956, p. 91—135, 153—195.

Bertil Malmberg, *La phonétique*, Paris, 1958, p. 13—15, 22—24, 103—107.

Al. Rosetti, *Introducere în fonetică*, București, 1957, p. 16—18, 44—47, 87—88.

Valeriu Șuteu și Gheorghe Abălașei, *Noi mijloace de cercetare în fonetica experimentală*, în „Studii și cercetări lingvistice“, X, 3, 1959, p. 449—455.

3. Clasificarea sunetelor

Atît din punct de vedere acustic, cît și din punct de vedere fiziologic, sunetele vorbirii se împart în două mari clase: *vocale* și *consoane*.

Vocalele reprezintă, în general, sunete muzicale (tonuri). Consoanele sînt zgomote pure sau sunete în care avem o împletire de zgomote și tonuri. Trecerea de la consoane la vocale o fac *sonantele*, sunete în care, deși alături de tonuri există și zgomote, predomină tonurile.

Din punct de vedere fiziologic (al pronunțării) vocalele se deosebesc de consoane prin cîteva trăsături principale:

1. La articularea vocalelor, aerul trece spre exterior prin gură (sau prin gură și prin nas) fără să întîlnească nici un obstacol; pronunțarea consoanelor se caracterizează printr-o închidere completă sau printr-o apropiere considerabilă a unor organe articulatorii, în așa fel încît curentul de aer întîlnește un obstacol pe care trebuie să-l învingă.

2. Efortul expirator este mai puternic la pronunțarea consoanelor (în special a consoanelor surde) decît la vocale.

3. Pronunțarea vocalelor necesită încordarea simultană și egală a tuturor organelor articulatorii; la pronunțarea consoanelor, încordarea se produce într-un singur punct (în regiunea „locului de articulare“).

4. În mod obișnuit, vocea (produsă de vibrația coardelor vocale) e necesară pentru pronunțarea oricărei vocale; consoanele se pronunță în

mod obișnuit fie cu voce (sonantele și consoanele sonore), fie fără voce (consoanele surde). În anumite împrejurări, vocea e înlocuită printr-un zgomot specific, produs prin frecarea curentului de aer expirator de pereţii unei deschizături formate de coardele vocale; aceasta se întîmplă cînd vorbim în șoaptă. După cum se va vedea mai departe, sonantele sînt, și din punct de vedere fiziologic, consoanele cele mai asemănătoare cu vocalele.

Clasificarea vocalelor

Deosebirea de timbru dintre diferitele vocale e creată în special de volumul și forma pe care le capătă cavitatea bucală în momentul articulării. Gura poate fi mai deschisă sau mai puțin deschisă. De aceea se deosebesc vocale *deschise (a)*, *medii (o, ă, e)* și *închise (u, î, i)*. Gradul de deschidere a gurii se numește în lingvistică *apertură*. Astfel se vorbește de vocale „cu apertură maximă" (deschise), „cu apertură medie" (medii) și „cu apertură minimă" (închise). Pentru crearea gradului de deschidere a gurii necesar producerii unei anumite vocale este importantă nu atît apropierea sau îndepărtarea maxilarului inferior de cel superior (deși, în mod obișnuit, acest lucru îl înțelegem prin închiderea și deschiderea gurii), ci mai ales apropierea sau îndepărtarea limbii de palat. Limba se ridică spre partea anterioară a palatului (spre palatul dur) la articularea vocalelor din *seria anterioară (e, i)* și se trage spre vălul palatului la articularea vocalelor seriei *posterioare (o, u, ă, î)*. În afară de seriile anterioară și posterioară, mai există o serie de vocale numită *neutrală* sau *mixtă*. Pentru vocalele acestei serii e caracteristică poziția oarecum paralelă a limbii în raport cu palatul (nu se îndreaptă în mod special nici spre partea anterioară a palatului, nici spre vălul palatului). La vocalele mai închise, deosebirea de serie este mult mai clară decît la vocalele deschise. Acest fapt se explică prin aceea că îndepărtarea maximă a limbii de palat nu permite o deplasare simțitoare a ei nici spre palatul dur, nici spre vălul palatului. De aceea se spune, de obicei, că în clasa vocalelor deschise există un singur sunet, *a*, considerat ca făcînd parte din seria neutrală. În realitate, în diferite limbi și în funcție de poziție (caracterul sunetelor învecinate, poziția față de accent, de începutul și de sfîrșitul cuvîntului) *a* poate fi anterior sau posterior, însă aceste nuanțe rămîn de obicei neobservate de vorbitori. O vocală neutrală închisă este *ы* din limba rusă, care, după cum se poate observa și la auz, se deosebește de *î* romînesc. Un alt factor care concurează la crearea deosebirii de timbru între diferite vocale este poziția buzelor. Vocalele pot fi *labiale* (pronunțate cu rotunjirea buzelor) sau *nelabiale*. Labiale sînt vocalele *o*, *u* (posterioare) și *ö*, *ü* (anterioare). Nelabiale sînt *ă*, *î* (posterioare) și *e*, *i* (anterioare). Deosebirea dintre *o*, *u*, pe de o parte, și *ă*, *î*, pe de altă parte, constă în primul rînd în aceea că la articularea celor dintîi participă și buzele, rotunjindu-se. În afară de aceasta, vocalele *ă* și *î* nu sînt atît de posterioare ca *o* și *u*. Din această cauză vocalele posterioare nelabiale *ă* și *î* sînt considerate în unele lucrări vocale neutrale[1]. În general, rotunjirea buzelor se combină mai ușor cu deplasarea limbii spre vălul palatului, iar întinderea buzelor cu deplasarea limbii spre palatul dur. De aceea, și vocalele anterioare nelabiale *e*, *i* sînt mai

---

[1] Vezi, de exemplu, A l . R o s e t t i, *Introducere în fonetică*, ed. a III-a, București, 1963, p. 59.

anterioare decît vocalele anterioare labiale *ö*, *ü*. Tot din această cauză, dintre vocalele anterioare sînt mai des întîlnite în diverse limbi cele nelabiale, iar dintre vocalele seriei posterioare sînt mai frecvente cele labiale. Clasificarea vocalelor de care a fost vorba pînă aici se poate reda schematic în felul următor.

	anterioare		neutrale	posterioare	
	nelabiale	labiale		nelabiale	labiale
deschise			a		
medii	e	ö		ă	o
închise	i	ü	ы	î	u

Vocale asemănătoare cu *a*, *e*, *i*, *o*, *u* din romînă se întîlnesc în majoritatea limbilor cunoscute. Vocale de tipul lui *î* din romînă se întîlnesc în polonă, rusă, în limbile turco-tătare etc. Vocalele de tipul *ă* sînt și mai puţin răspîndite; se întîlnesc, de exemplu, în bulgară și albaneză (în albaneză vocala respectivă e notată prin *ë*, iar în bulgară prin ъ). Trebuie să remarcăm însă că vocalele de tipul *ă*, *î* din limbile respective nu sînt identice cu vocalele corespunzătoare din limba romînă, ci numai asemănătoare. Vocalele anterioare labiale *ö*, *ü*, inexistente în sistemul fonetic al limbii romîne, pot fi obţinute printr-o articulaţie cu limba asemănătoare cu cea a vocalelor *e*, *i*, însă cu buzele rotunjite, ca la pronunţarea vocalelor *o*, *u*. Vocale de acest tip se întîlnesc în maghiară, germană, franceză și în alte limbi.

În diferite limbi, vocalele medii (posterioare sau anterioare) pot fi mai deschise sau mai închise. De exemplu, chiar în unele graiuri ale limbii romîne, găsim, în afară de *o*, *e*, *ă*, pronunţate cu gradul de deschidere caracteristic acestor vocale în limba literară, vocale medii mai deschise (*ǫ*, *ę*, *ą̆* — semnul respectiv sub vocală arată caracterul deschis al ei) sau mai închise (*ẹ*, *ặ* — punctul sub vocală arată un grad de deschidere mai mic). Și vocalele medii de tipul *ö* pot prezenta nuanţe mai închise sau mai deschise. În principiu, între cea mai închisă și cea mai deschisă vocală — de exemplu, între *i* și *a* anterior — există un număr nelimitat de sunete intermediare. Același lucru trebuie spus și despre împărțirea vocalelor în anterioare, posterioare și neutrale: între deplasarea maximă a limbii spre palatul dur și poziţia neutrală a limbii, precum și între aceasta din urmă și deplasarea maximă spre vălul palatului există o infinitate de poziţii intermediare.

De aceea, schemele simple de felul celei date mai sus, care prezintă rubrici pentru trei grade de deschidere și pentru trei serii după direcţia limbii faţă de palatul dur sau de vălul palatului, putînd crea impresia unor limite între aceste categorii, sînt înlocuite în lucrările de specialitate printr-un patrulater (ca cel din fig. 5.) din care se înţelege mai ușor că între vocalele din diferite serii și cu diferite grade de deschidere există o trecere treptată.

Avantajul acestei scheme este că prezintă just raporturile dintre vocale în ce privește apertura și direcţia limbii spre palatul dur sau spre

vălul palatului. Însă ea nu spune nimic despre poziția buzelor în timpul pronunțării vocalelor respective.

La pronunțarea vocalelor descrise mai sus, vălul palatului stă ridicat spre peretele posterior al faringelui. Există și vocale care se pronunță cu vălul coborît. Aceste vocale au o rezonanță specific nazală, care se adaugă la timbrul vocalei pronunțate cu vălul ridicat. Ele se numesc vocale nazale, spre deosebire de vocalele obișnuite, numite *orale* sau *pure*. Caracterul nazal al vocalei se însemnă, de obicei, cu semnul ~ pus deasupra literei respective: *ã* (*a* nazal), *õ* (*o* nazal), *ẽ* (*e* nazal) etc. Sînt foarte frecvente vocalele nazale în limba franceză: *enfant* (pronunțat *ãfã*), *bon* (pronunțat *bõ*) etc. Vocale nazale au existat și în limba veche slavă: *õ*, *ẽ* (notate în alfabetul chirilic cu literele ѫ, ѧ; aceste litere, numite „iusul mare" și „iusul mic", se întrebuințau și în vechea scriere romînească cu alfabet chirilic, însă nu reprezentau vocale nazale). În limba romînă se întîlnesc vocale parțial nazalizate (adică cu rezonanță nazală pe o parte a duratei lor). Ele însă apar numai în anumite poziții — sub influența consoanelor nazale următoare — și nu reprezintă sunete de sine stătătoare în raport cu vocalele pure.

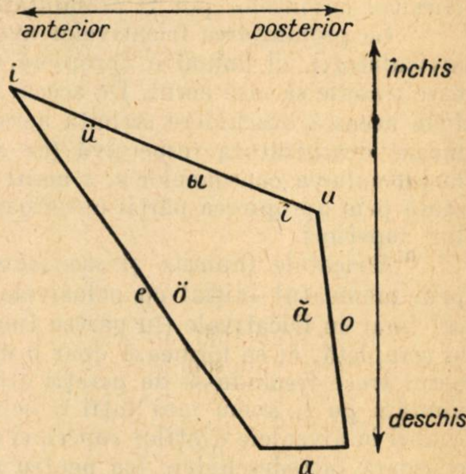

Fig. 5.

Clasificarea consoanelor

După calitatea lor acustică consoanele se împart în primul rînd în *sonante* și *consoane propriu-zise* (sau *consoane cu zgomot*).

Sonantele *(l, r, m, n, i̯, u̯)* reprezintă din punct de vedere acustic îmbinări de tonuri muzicale cu zgomote, în care tonurile predomină.

Consoanele propriu-zise se împart la rîndul lor în două clase: consoane *surde*, care reprezintă zgomote pure, și consoane *sonore*, în care zgomotele se împletesc cu sunete muzicale, însă predomină zgomotele.

Întrucît specific pentru articularea consoanelor este obstacolul care se formează în calea curentului de aer expirator (din cauza căruia iau naștere diversele zgomote consonantice), este firesc să clasificăm consoanele după modul în care se creează acest obstacol și după locul unde se formează. Deci, consoanele pot fi clasificate a) după modul de articulare și b) după locul de articulare.

După modul de articulare consoanele se împart în *oclusive*, *fricative* și *africate*.

Oclusive se numesc consoanele la care curentul de aer expirator întîlnește o închidere completă *(ocluziune)* a organelor articulatorii, care oprește pentru moment trecerea aerului, însă după aceea se deschide brusc (are deci loc o explozie) și lasă aerul să treacă spre exterior. Închiderea căii curentului de aer se poate produce în diferite locuri. De exemplu, prin închiderea com-

pletă a buzelor și apoi deschiderea bruscă a lor se articulează consoanele oclusive *b*, *p*. Ultimul moment al articulației sunetelor de acest fel (explozia) poate lipsi. Oclusivele care au și explozie se numesc *explozive*, cele care sînt lipsite de explozie se numesc *implozive*. De exemplu, *b* și *p* înainte de vocale sînt întotdeauna explozive, iar înaintea unor consoane și — mai rar — la sfîrșitul cuvintelor pot fi pronunțate și fără explozie.

La pronunțarea fricativelor avem nu o închidere completă a organelor articulatorii, ci numai o apropiere a lor, deci o *strîmtare* a canalului prin care trebuie să iasă aerul. De aceea, fricativele se mai numesc și *constrictive*. Prin această deschidere strîmtă aerul trece *frecîndu-se* de organele care formează deschizătura respectivă (de aici numele de *fricative*). De exemplu, la articularea consoanelor *s*, *z* aerul trece printr-o deschizătură strîmtă formată prin apropierea părții anterioare a limbii de regiunea alveolelor dinților superiori.

Africatele (numite și *semioclusive* sau *oclusivo-fricative*) se aseamănă prin momentul inițial cu oclusivele (comportă deci o ocluziune), iar prin cel final cu fricativele (în partea finală a lor nu are loc o deschidere bruscă și completă, ci se formează doar o deschizătură strîmtă, ca la fricative, iar aerul trece frecîndu-se de pereții acestei deschizături). De pildă, cînd pronunțăm pe *ţ*, avem mai întîi o ocluziune formată de partea anterioară a limbii la alveolele dinților superiori (ca la pronunțarea lui *t*), iar după aceea o ușoară întredeschidere (ca pentru pronunțarea lui *s*). De aceea, sunetul *ţ* e notat uneori prin combinația de litere *ts*. Trebuie însă subliniat că o africată nu este același lucru cu pronunțarea consecutivă a oclusivei și a fricativei, ci reprezintă un sunet unic, cu specificul său.

În ceea ce privește locul de articulare, consoanele pot fi clasificate atît după organul activ (care acționează spre a forma ocluziunea sau constricția necesară), cît și după organul pasiv (pe care-l atinge sau de care se apropie organul activ). În unele cazuri amîndouă organele care participă la articularea consoanei sînt active. De exemplu, la articularea lui *t* partea anterioară a limbii reprezintă organul activ, iar regiunea alveolelor dinților superiori, pe care o atinge limba, reprezintă organul pasiv. La articularea lui *p* participă ca organe active amîndouă buzele. Există și consoane care au două locuri de articulare. De exemplu, la pronunțarea consoanelor *š* *(ș)* și *ž* *(j)* există o apropiere a părții anterioare a limbii de regiunea alveolelor dinților superiori și, în același timp, o apropiere a părții posterioare a limbii de palatul moale sau dur.

După locul de formare consoanele pot fi:

1. **Bilabiale**, adică articulate cu amîndouă buzele. Oclusive bilabiale sînt *p* (surdă) și *b* (sonoră). Fricative bilabiale sînt *φ* (surdă) și *β* (sonoră); fricative bilabiale se întîlnesc în limbile greacă, spaniolă etc. O africată bilabială surdă este p^{φ} din limba germană (se scrie *pf*, în cuvinte ca *Pferd Apfel* etc.).

2. **Labiodentale.** Aceste consoane se articulează cu buza inferioară, care se apropie de dinții superiori. Labiodentalele nu pot fi decît fricative (o ocluziune ermetică între buza inferioară și dinții superiori nu este posibilă): *f* (surdă) și *v* (sonoră).

3. **Anterolinguale.** Consoanele din această categorie pot fi împărțite în mai multe subgrupuri, chiar dacă se are în vedere numai organul activ. Poate articula numai vîrful limbii, întins înainte, și atunci consoanele res-

pective se numesc *apicale*. Dacă articulează dosul părții anterioare a limbii, atunci avem *dorsale*. Dacă vîrful limbii este îndreptat în sus, avem *cacuminale*, iar dacă este întors în sus și arcuit chiar înspre partea posterioară a gurii — *retroflexe*. De obicei, nu se întîlnesc în aceeași limbă diferite feluri de anterolinguale ca sunete de sine stătătoare. De altfel nici deosebirea acustică dintre ele nu este ușor de perceput pentru auz. Oclusivele anterolinguale sînt *t* (surdă) și *d* (sonoră). Ele pot fi articulate cu partea anterioară a limbii pe dosul dinților superiori, în regiunea alveolară, sau în imediata apropiere pe palatul dur. Fricative anterolinguale dental-alveolare sînt *s* (surdă) și *z* (sonoră). Fricative anterolinguale (articulate cu vîrful limbii, deci *apicale*) interdentale sînt θ (surdă) și δ (sonoră). Consoane de tipul θ, δ se întîlnesc în engleză, spaniolă, albaneză, greacă etc. Consoanele fricative *š (ș)* și *ž (j)* au două puncte de contact: unul anterolingual și altul posterolingual. (Articulația dublă a sunetului surd din această categorie se reflectă, de pildă, în notarea lui prin alăturarea semnelor celor două fricative: *s* + *ch*, în scrierea limbii germane.) Africatele anterolinguale pot avea ca al doilea element o fricativă anterolinguală: *ț* (surdă), d^z (sonoră) sau o fricativă linguală cu două puncte de contact: *č* (surdă), *ğ* (sonoră). Toate aceste africate se întîlnesc în limba romînă,— *ț*, *č* și *ğ* se întîlnesc în limba literară și în majoritatea graiurilor, iar d^z numai în unele graiuri din nordul și sud-vestul țării.

4. **Mediolinguale.** Se articulează cu dosul părții mijlocii a limbii la palatul dur. Deci, după organul pasiv, ele sînt *palatale*. Oclusivele mediolinguale produc la auz impresia unor consoane intermediare între anterolingualele palatalizate și posterolingualele palatalizate (surda este intermediară între *t* palatalizat și *k* palatalizat, iar sonora între *d* palatalizat și *g* palatalizat). Fricative mediolinguale sînt *ç* (surdă, notată în germană cu *ch* după *e*, *i*, *l*, *r*; de exemplu, în cuvintele *ich*, *Milch*) și *y* — „yot" (notată în germană și în multe alte limbi cu *j*; de exemplu, în cuvîntul german *ja*).

5. **Posterolinguale.** Se articulează cu partea posterioară a limbii de obicei la vălul palatului. De aceea se mai numesc și *velare* (după organul pasiv). Oclusive posterolinguale sînt *k* (surdă) și *g* (sonoră). Fricative sînt *x* (surdă) și γ (sonoră). Consoana *x* se întîlnește în rusă (unde este notată *x*), în germană (de exemplu în cuvîntul *acht*, notată *ch*) și în multe alte limbi. γ se întîlnește, de exemplu, în unele graiuri ale limbii ruse, în greacă etc.

6. **Uvulare.** Consoana articulată cu *uvula* la rădăcina limbii este o *vibrantă* (despre care vom vorbi ceva mai departe).

7. **Faringale și laringale.** Consoanele fricative *h* (surdă) și *ɦ* (sonoră) sînt interpretate în diferite feluri. Unii le consideră ca articulate printr-o strîmtare a faringelui formată de apropierea reciprocă dintre rădăcina limbii și mușchiul constrictor inferior al faringelui; alții le consideră *laringale*[1], adică formate în glotă datorită unei poziții speciale a coardelor vocale. În tabloul de mai jos le vom considera faringale. Consoana respectivă surdă se întîlnește în romînă, germană, engleză etc., fiind notată de regulă prin *h*. (Trebuie arătat că *h* din romînă este pronunțat uneori în acest fel, alteori ca o fricativă posterolinguală velară, fără ca vorbitorii să fie conștienți de acest fapt.) Sonora *ɦ* se întîlnește în ucraineană, bielorusă etc. Și în limba romînă se pronunță uneori *ɦ* în locul lui *h*. De exemplu, în cuvîntul *înhăma*.

---

[1] De exemplu, Al. Rosetti, *Introducere în fonetică*, ed. a III-a, București, 1963, p. 67.

Există și o oclusivă *laringală*, sau *glotală* (ʔ), formată prin închiderea completă și deschiderea bruscă a coardelor vocale, care în unele limbi se întîlnește ca consoană de sine stătătoare (de pildă, în unele limbi din Caucaz), iar în altele numai ca un mod de a începe sau a încheia pronunțarea unei vocale. Situația din urmă se întîlnește, de pildă, în limba germană, în care vocala de la începutul cuvîntului este precedată de așa-numitul „atac dur". În romînă, ca și în multe alte limbi, acest „atac dur" al vocalei se întîlnește numai în unele interjecții (de exemplu, *ei*!). Se întîlnește, de asemenea, ocluziunea glotală la sfîrșitul unor vocale; de exemplu, în romînește, după vocala *e* din interjecția *de*!, care, tocmai din acest cauză, este scrisă uneori *deh*! sau *dec*! (prin *h* sau *c* se încearcă redarea în scris a ocluziunii glotale).

S o n a n t e l e se aseamănă cu consoanele propriu-zise prin faptul că comportă ca și acestea un oarecare obstacol în calea curentului de aer. Însă aerul se scurge în mod continuu și liber spre exterior, evitînd acest obstacol. De exemplu, la articularea sonantelor *nazale*, concomitent cu obstacolul creat în cavitatea bucală, aerul se scurge liber prin cavitatea nazală. Diversele consoane nazale se deosebesc între ele prin modul și locul de formare a obstacolului în cavitatea bucală. Din acest punct de vedere *m* este o oclusivă bilabială, *n* o oclusivă anterolinguală, *ñ* o oclusivă mediolinguală (se întîlnește în franceză, unde este notată prin *gn*, în sîrbo-croată, în graiurile romînești din Banat etc.), *n͡g* o oclusivă posterolinguală (se întîlnește, de exemplu, în germană, unde este notată prin *ng*; în romînește, se întîlnește numai ca variantă pozițională a lui *n*, atunci cînd acesta e urmat de oclusivele *k*, *g*). Pot exista și *fricative* cu rezonanță nazală. De exemplu, *n* din cuvîntul *învăț* este o sonantă nazală care, prin obstacolul creat în cavitatea bucală, reprezintă o fricativă labiodentală. Sonantele de tipul *l* se numesc *laterale*. La articularea lor limba atinge cu partea centrală (aici „central" trebuie înțeles în opoziție cu „lateral", fără legătură cu opoziția „anterior-posterior") dosul dinților superiori, regiunea alveolară sau palatul, însă marginile limbii sînt coborîte și aerul se scurge astfel liber prin părțile laterale ale cavității bucale. La articularea lui *l* romînesc partea anterioară a limbii — cu marginile coborîte — atinge regiunea alveolelor dinților superiori. La λ (*l* palatal, muiat), articulează partea mediană a limbii la palat (un astfel de sunet se întîlnește în italiană, spaniolă, aromînă, sîrbo-croată etc.). În unele limbi (de exemplu, în limbile slave și în engleză) există și o sonantă laterală *labiovelarizată* (*ł*). Specificul acestui sunet constă în aceea că la articularea lui cea mai mare parte a limbii rămîne departe de palat; vîrful limbii atinge dinții superiori; în același timp, rădăcina limbii se apropie de vălul palatului, iar buzele comportă o oarecare rotunjire (articulația concomitentă labiovelară e foarte pronunțată la *ł* din limba polonă). Sonantele de tipul *r* se numesc vibrante. La articularea lor aerul se scurge liber în porțiuni mici, deoarece organul activ vibrează, apropiindu-se și îndepărtîndu-se de organul pasiv. Obstacolul acesta întrerupt reprezintă fie o ocluziune slabă, fie o deschizătură foarte strîmtă. Vibrează vîrful limbii, apropiindu-se și depărtîndu-se de regiunea alveolară (la *r* romînesc, rusesc etc.) sau *uvula*, care se apropie și se depărtează de rădăcina limbii (la *r* franțuzesc „graseiat", notat în tabelul nostru prin *R*). Sonante sînt considerate și *semivocalele*. Semivocala *u̯* comportă o rotunjire a buzelor mai pronunțată decît la articularea vocalei *u*, așa încît se produce un zgomot fricativ (nu însă așa de puternic ca la fricativa *β*). Cealaltă semivocală, *i̯*, se articulează

cu apropierea părții mijlocii a limbii de palat. Apropierea e mai pronunțată decît la vocala *i*, însă mai slabă decît la consoana fricativă *yot*. La auz este o mare asemănare între semivocalele *u̯*, *i̯* și fricativele corespunzătoare.

Clasificarea principalelor tipuri de consoane este redată în tabelul sinoptic de mai jos. Cu privire la tabel se impun următoarele observații: fricativele linguale cu două localizări (*š*, *ž*) sînt trecute atît la anterolinguale, cît și la posterolinguale, deoarece nu poate fi redat altfel în tabelul sinoptic faptul că ele se pronunță cu două constricții. La fel s-a procedat cu africatele *č*, *ğ*, care se termină printr-un zgomot fricativ de tipul *š*, *ž*. Toate anterolingualele (cu excepția fricativelor Θ, δ și a sonantelor *l*, *r*, care sînt apicale) pot fi articulate atît apical sau dorsal, cum rezultă din tabel, cît și (în diverse limbi sau în diferite poziții) cacuminal sau retroflex. În lucrările de specialitate, se folosesc semne diacritice pentru a marca aceste nuanțe ale consoanelor anterolinguale. Introducerea semnelor respective și a unor rubrici corespunzătoare ar fi complicat însă prea mult tabelul.

Clasificarea consoanelor

Tabel sinoptic

După organul activ

			labiale		anterolinguale		mediolinguale	postero-linguale	postero-linguale faringale	uvulare	laringale (glotale)
			bilabiale	unilabiale	apicale	dorsale					
După modul de formare	oclusive	surde	p			t		k			ç
		sonore	b			d		g			
	fricative	surde	φ	f	θ	s š	ç	š x	h		
		sonore	β	v	δ	z ž	y	ž γ	ɦ		
	africate	surde	pφ			ţ č		č			
		sonore				dz ğ		ğ			
	sonante	nazale	m			n	ñ	n͡g			
		laterale			ł	l	λ				
		vibrante			r					R	
		semivocale	u̯				i̯				
			╳	dinții superiori	interdentale	dental-alveolare	palatale	velare	╳	postero-linguale	╳

După organul pasiv

ARTICULAȚIA SUPLIMENTARĂ

În afară de articulația de bază, sunetele limbii mai pot avea și o articulație suplimentară, care adaugă o anumită nuanță în plus timbrului lor. În paragraful consacrat clasificării vocalelor s-a văzut că, pe lîngă timbrul creat de articulația de bază, orală, vocalele mai pot avea și o rezonanță

nazală, care se produce atunci cînd vălul palatului e coborît, iar aerul se scurge și prin nas. La sonantele nazale coborîrea vălului nu este o articulație suplimentară, deoarece rezonanța nazală face parte componentă din timbrul de bază al acestor consoane; aceasta se vede și din faptul că *m* nu e același lucru cu *b* nazalizat, *n* e altceva decît *d* nazalizat ș.a.m.d. Nazalizarea poate cuprinde sunetul în întregimea lui, sau numai parțial. În limba romînă se întîlnesc atît vocale, cît și consoane nazalizate (parțial sau în întregime), însă ele nu reprezintă sunete de sine stătătoare, ci modificări ale sunetelor orale sub influența unor nazale învecinate. O altă articulație suplimentară în diverse limbi este *palatalizarea* consoanelor. Consoana își păstrează articulația sa de bază și timbrul propriu, însă comportă și o apropiere a părții mijlocii a limbii de palatul dur (ca la articularea vocalelor anterioare), ceea ce adaugă la timbrul propriu o notă specifică. Palatalizarea poate fi mai puternică sau mai slabă, depinzînd de gradul de deplasare a limbii spre palat. De exemplu, în multe limbi slave consoanele palatalizate sînt palatalizate într-un grad mai mare decît cele din romînă. Palatalizarea foarte puternică a unei consoane poate duce la modificarea articulației de bază a ei (la transformarea în palatale a unor consoane cu articulație de bază nepalatală, la africatizarea sau la transformarea în fricative a unor oclusive etc.). În acest caz se vorbește de palatalizare *tranzitivă* sau *mutativă*. Trebuie să facem distincție între consoanele *palatalizate* și consoanele *palatale*. Primele au o articulație de bază nepalatală (labială, velară, dentală) și o articulație palatală suplimentară; la ultimele, fundamentală e articulația palatală: în *neam* (pronunțat *n'am*) avem un *n* dental palatalizat (*n'*); în *cuñ* (pronunțare bănățeană pentru *cui*) avem un *n* palatal (*ñ*). Termenul *palatalizare* se folosește atît pentru proprietatea consoanelor de a avea o articulație suplimentară palatală, cît și pentru schimbarea pe care o suferă o consoană cînd devine palatalizată sau palatală. Consoanele pot avea și o articulație suplimentară labială, care constă într-o oarecare rotunjire a buzelor, ca pentru articularea vocalelor labiale. În acest caz se vorbește de *labializarea* sau de *rotunjirea* consoanelor respective. De exemplu, în unele limbi indo-europene vechi existau două perechi de oclusive posterolinguale: *k*, *g* (simple) și k^u, g^u (labializate). Consoane labializate, la sfîrșitul cuvintelor, există în unele graiuri ale limbii romîne. În afară de aceasta, în multe limbi (inclusiv romîna), consoanele suferă o oarecare labializare și înaintea vocalelor labiale.

Durata sunetelor. Diftongi, triftongi

Sunetele pot fi scurte sau lungi. În general, vocalele sînt sunetele cele mai lungi. Urmează apoi consoanele continue (care pot fi prelungite): sonante, fricative; cele mai scurte sînt oclusivele și africatele (numite, din această cauză, *momentane*). Există, în diferite limbi, și sunete care au același timbru, deosebindu-se numai prin durată. Astfel, în latină, existau *vocale lungi*, opuse *vocalelor scurte*. În scrierea elină existau chiar litere diferite pentru vocale cu același timbru, dar cu durată diferită (de exemplu, ο — pentru *o* scurt și ω — pentru *o* lung). Limba romînă nu deosebește, ca sunete de sine stătătoare, vocale de același timbru dar cu durată diferită. Totuși, în anumite împrejurări, o vocală poate fi rostită mai lung decît alta de același timbru. Acest lucru se întîmplă, de pildă, cu vocalele accentuate, care, pe lîngă faptul că sînt mai intense, sînt și mai lungi decît cele neaccentuate.

În diferite limbi se întîlnesc și consoane lungi (fie ca sunete de sine stătătoare, fie rezultate din două consoane identice alăturate). Consoane lungi ca sunete de sine stătătoare se întîlnesc în italiană; de exemplu, *c̄* (scris *cc*) în cuvîntul *accademia*. Exemple de-al doilea fel se întîlnesc și în romînă: *înnegrit*, pronunțat cu un singur *n*, lung.

Asemănători cu vocalele lungi sînt *diftongii*, care reprezintă combinații de *două vocale* diferite ca timbru, rostite una după alta în aceeași silabă sau, ceea ce este același lucru, o vocală care își schimbă timbrul în cursul pronunțării. S-a constatat că în multe limbi vocalele — în anumite poziții — au pronunțare neomogenă, din cauză că își modifică ușor începutul sau sfîrșitul sub influența sunetelor învecinate sau din alte cauze. Spre deosebire de acest fel de vocale neomogene, care pot fi numite *diftongoizi*, diftongii reprezintă emisiuni vocalice de ale căror elemente componente (cu timbru diferit) vorbitorii sînt perfect conștienți (în cazul diftongoizilor, vorbitorii nu-și dau, de obicei, seama că pronunță neomogen emisiunea vocalică). În plus, caracterul neomogen al diftongilor nu e determinat de poziție, ci e o trăsătură independentă, fundamentală pentru sunetul respectiv. Trebuie remarcat că, deși vorbitorii sînt conștienți de elementele componente ale diftongului, ei nu le identifică cu monoftongii care au același timbru. Cele două elemente (părți) cu timbru diferit pot fi aproximativ egale (diftongii de felul acesta sînt foarte rari) sau unul dintre cele două elemente este mai lung. Exemple de diftongi cu elemente componente inegale se întîlnesc în germană: *a͡e* (scris *ei*), *ao* (scris *au*), *o͡ö* (scris *eu*); în toți acești diftongi este precumpănitor ca durată primul element. Mult mai frecvenți decît diftongii autentici sînt *pseudodiftongii*. Pseudodiftongul reprezintă îmbinarea în aceeași silabă a unei vocale și a unei semivocale (de exemplu *au̯*, *ai̯*, *ou̯* etc.) sau, într-un sens mai larg, a unei vocale și a unei sonante (de exemplu *ar*, *al*, *or*, *ol* etc.). Diferența dintre diftongii autentici și pseudodiftongi se vede, printre altele, din faptul că în timp ce pseudodiftongul se poate disocia (în cursul flexiunii sau în procesul derivării) în silabe diferite, diftongul își păstrează totdeauna caracterul său monosilabic. De exemplu, în romînă avem *cui̯*, dar *cu-i̯ul*. În schimb, în limba germană cuvinte ca *Feuer*, *Eier* etc. se împart în silabe astfel: *fo͡ö-er*, *a͡e-er* etc. În afară de aceasta, elementele pseudodiftongului sînt identificate în conștiința vorbitorilor cu monoftongii corespunzători (ceea ce nu are loc în cazul diftongilor autentici). După poziția pe care o are elementul precumpănitor (sau vocala), diftongii (și pseudodiftongii) se împart în *crescînzi* sau *suitori*, cînd elementul mai lung (sau vocala) ocupă al doilea loc, și *descrescînzi* sau *coborîtori*, cînd ordinea elementelor e inversă. „Diftongii“ (de fapt pseudodiftongii) din limba romînă pot fi atît suitori *(i̯a, i̯o, i̯u, i̯e, u̯a, u̯o)* cît și coborîtori *(au̯, ou̯, uu̯, ău̯, îu̯, eu̯, iu̯, ai̯, oi̯, ui̯, ăi̯, îi̯, ei̯, ii̯)*. Așa-numiții „triftongi“ din limba romînă sînt îmbinări în aceeași silabă a trei sunete, dintre care primul și ultimul semivocale, iar cel de la mijloc vocală: *i̯au̯*, *i̯ei̯* (în ortografia noastră *iau*, *iei*) etc.

Baza de articulație

Articulația sunetelor care par aceleași diferă de la o limbă la alta. Datorită faptului că vorbitorii care învață o limbă străină nu-și dau seama de aceste deosebiri, ei substituie sunetelor limbii străine sunetele asemănătoare din propria lor vorbire. Celor care stăpînesc bine limba respectivă

această pronunțare le apare ca „accent străin". Astfel, în limba bulgară, orice *o* neaccentuat se pronunță foarte închis (*u* sau aproape *u*): *голям* („mare") se pronunță *guleám; вода* („apă") se pronunță *vudá; родина* („patrie") se pronunță *rudína* etc. De aceea, vorbind romînește, bulgarii pronunță adesea *bugát*, *tuvarăș*, *mument* etc., în loc de *bogat*, *tovarăș*, *moment* etc.

În limba germană, consoanele sonore sînt sonore numai către sfîrșit („sonorele" finale sînt surde în întregime, ca și în majoritatea limbilor slave), spre deosebire de sonorele din limbile romanice sau slave. Vorbind în limbi străine cu alt tip de consoane sonore decît cele din limba lor (de exemplu, vorbind romînește), germanii, fără să-și dea seama de acest lucru, pronunță consoanele sonore ca în limba germană. De aceea, nouă ni se pare că ei pronunță *tumneata*, *scusați* etc., în loc de *dumneata*, *scuzați* etc. (în realitate, ei pronunță consoane numai parțial surde, deosebite de surdele propriu-zise și în mod deosebit de consoanele surde din limba germană, care sînt, în plus, aspirate).

Ceva asemănător se întîmplă cu romînii care vorbesc rusește. În loc de *łampa*, *słovo* (pronunțate corect cu *l* labiovelar), mulți romîni pronunță *lampa*, *slovo* (cu *l* romînesc), astfel încît rușii ghicesc imediat că cel care vorbește e străin; cuvintele pronunțate *lampa*, *slovo* ei le percep ca *leampa*, *sleovo*, deoarece *l* romînesc nepalatalizat e mult mai apropiat de *l* rusesc palatalizat (*l'*) decît de *l* dur (*ł*). Așa se explică și faptul că, în cuvintele împrumutate de limba rusă, *l* alveolar este redat printr-un *l* palatalizat: *революция*, *роль* etc.

În legătură cu problema „accentului străin", trebuie subliniat că, de obicei, cel mai greu se însușesc sunetele străine care prezintă deosebiri mai mici în comparație cu sunetele din limba maternă. Aceasta se explică prin faptul că sunetele evident deosebite, fără corespondent apropiat în limba maternă, sînt percepute ca atare, iar cel care învață limba străină respectivă se străduiește și ajunge pînă la urmă să le însușească. De exemplu, vocalele anterioare labiale din limba franceză sînt însușite relativ ușor de romîni (foarte rar, și numai în primele stadii ale studiului limbii franceze, acestor vocale li se substituie vocalele romînești *o*, *u* cu palatalizarea consoanelor precedente — de exemplu, *leo* în loc de *lö*, *tiu* în loc de *tü* etc.). Mult mai greu însă se însușește deosebirea dintre *o* închis și *o* deschis din limba franceză, deoarece atît unul, cît și celălalt sînt foarte apropiate de *o* romînesc, cu care sînt, de regulă, confundate.

De exemplu, în cuvintele franțuzești *porte* și *beau* romînii pronunță, de regulă, una și aceeași vocală *o*, în timp ce francezii pronunță în *porte* un *o* deschis *(ǫ)*, iar în *beau* un *o* închis *(ọ)*.

Totalitatea deprinderilor articulatorii care caracterizează pe vorbitorii unei limbi într-o anumită perioadă a dezvoltării ei formează *baza de articulație* a limbii respective.

Baza de articulație, la orice individ vorbitor, este o trăsătură foarte stabilă, ceea ce se vede din faptul că ea se păstrează timp îndelungat chiar la cei care au încetat de a mai folosi limba maternă. Cu toate acestea, aici nu este vorba de o însușire națională înnăscută, de anumite particularități rasiale care ar determina persistența bazei de articulație. Că nu este vorba decît de deprinderi, de obișnuință, se vede din faptul că baza de articulație a oricărei limbi evoluează o dată cu dezvoltarea istorică a societății respec-

tive, în timp ce trăsăturile biologice rasiale se mențin. Şi mai clar rezultă acest lucru din faptul că pronunțarea oricărei limbi poate fi perfect însușită de copiii de altă naționalitate, dacă însuşirea începe la o vîrstă fragedă, în perioada cînd se formează deprinderile de pronunțare ale copilului.

BIBLIOGRAFIE

Bertil Malmberg, *La Phonétique*, Paris, 1960.
Acad. Al. Rosetti, *Introducere în fonetică*, ed. a III-a, Bucureşti, 1963.
L. R. Zinder, *Общая фонетика*, Leningrad, 1960.

4. Unități fonetice superioare

În paginile precedente sunetele limbii au fost studiate oarecum independent unele de altele, arătîndu-se caracteristicile articulatorii și acustice ale fiecăruia. Dar sunetele izolate sînt foarte rare în vorbire și cele mai multe sunete nu pot fi studiate aparte decît prin abstracție, căci, de obicei, noi nu emitem și nu percepem sunete izolate, ci grupuri de sunete, adesea greu separabile.

Seria de sunete pe care o percepem sau emitem în procesul comunicării formează șirul fonetic sau curentul vorbirii. Pentru a fi înțeles, curentul vorbirii este analizat de auditor în unități mai mici semantice și fonetice.

Cea mai mare unitate fonetică în care se împarte șirul vorbirii este fraza. Sub raport fonetic fraza este un fragment din șirul vorbirii care se detașează ca o unitate determinată, caracterizată printr-o intonație specifică (v. mai jos cap. „Intonația") și despărțită de celelalte fraze prin pauze. Unei fraze fonetice îi poate corespunde pe plan gramatical atît o frază, cît și o propoziție. Pauzele dintre frazele fonetice sînt redate în scris prin punct, punct și virgulă, semnul întrebării sau exclamării, două puncte, puncte de suspensie, în funcție de tonul frazei. Unitatea fonetică a frazei rezultă și din faptul că în interiorul ei, la granița dintre cuvinte, se petrec fenomene fonetice similare cu cele din interiorul cuvintelor (v. „Fonetica sintactică", pag. 87; v. și fenomenul numit în limba franceză *liaison*).

Fraza fonetică se poate împărți în unități mai mici numite tacturi sau (cu un termen împrumutat din sintaxă) sintagme. Tactul poate fi format din unul sau mai multe cuvinte reunite printr-un accent mai puternic și este separat de alte tacturi prin pauze ceva mai scurte. De obicei, în jurul unui cuvînt accentuat, cu sens deplin, se grupează cuvinte neaccentuate, instrumente gramaticale (pronume, prepoziții, particule etc.), alteori, chiar cuvinte cu sens deplin și accentuate, legate logic de cuvîntul care poartă accentul mai puternic în grup și subordonate lui gramatical. Astfel, în fraza *Cînd m-am dús/ el plecáse deja* sînt două tacturi; în jurul cîte unui accent sînt grupate în primul tact patru cuvinte, în al doilea — trei. În exemplul dat, tacturile coincid cu propoziția, în alte cazuri însă ele sînt formate doar din părți de propoziție sau chiar dintr-un singur cuvînt. Legătura dintre cuvinte în interiorul tactului este uneori atît de puternică, încît ele se comportă ca un singur cuvînt fonetic (v. rom. *dusu-mi-s-a*, franc. *ya-t-il* etc.). Există cazuri în istoria limbilor cînd cuvinte care făceau parte din același tact s-au contopit

într-un singur cuvînt: lat. *homo ille* > rom. *omul;* v. germ. *hiu tagu* „în această zi" > *heute*, exact ca în romînescul *astăzi*.

Cuvintele neaccentuate din interiorul tactului care preced cuvîntul accentuat se numesc p r o c l i t i c e, cele care îl urmează — e n c l i t i c e. Sînt și cazuri cînd accentul stă nu pe cuvîntul de sine stătător, ci pe cuvîntul ajutător, care ar trebui să fie proclitic. Astfel de cazuri sînt frecvente în limba rusă: *на́ноги*, *и́з лесу*, *по́ полю* etc. Uneori, accentul se schimbă în interiorul tactului pe enclitice sau proclitice din motive de ordin logic (v. mai jos, pag. 78).

Unitatea fonetică imediat inferioară tactului este c u v î n t u l f o n e t i c. Unii lingviști, pornind de la constatarea că uneori tactul se comportă din punct de vedere fonetic ca un singur cuvînt, neagă calitatea de unitate fonetică a cuvîntului, considerîndu-l doar unitate semantică și gramaticală, și afirmă că foneticește tactul este format din silabe, și nu din cuvinte. Fenomenele fonetice care caracterizează sfîrșitul și începutul cuvîntului (v. pag. 87) demonstrează că el formează și sub acest aspect o unitate. De asemenea, accentul fix existent într-o serie de limbi nu are alt rol decît să indice granița dintre cuvinte (v. pag. 76).

Unitatea fonetică cea mai discutată, deși necontestată de nimeni, este s i l a b a.

Spre deosebire de frază, tact și cuvînt, care pe lîngă caracterele fonetice proprii mai au și un sens care contribuie la perceperea lor ca o unitate, silaba este o unitate pur fonetică. Cuvîntul poate fi format din mai multe elemente morfologice (rădăcină, sufix, desinență), însă împărțirea în elemente morfologice nu coincide în general cu împărțirea în silabe. Astfel, cuvîntul *lasă*, separabil morfologic în rădăcina *las-* și desinența *-ă*, se împarte fonetic în silabele *la* și *să*. Există și cazuri cînd silaba coincide cu un cuvînt (cuvintele monosilabice), dar în general ea, ca și sunetul, nu are o existență independentă.

Sunetele fiind grupate în silabe și legate între ele, după cum vom vedea, pe baza unor criterii de articulare, separarea vorbirii în silabe este un fapt natural, fiziologic, de aceea neștiutorii de carte, cînd învață să citească, descompun destul de bine și ușor șirul vorbirii în silabe, dar mult mai greu în sunete, care, din cauza coarticulării, sînt uneori greu de separat chiar cu ajutorul aparatelor speciale. Așa se explică de ce scrierea fonetică a notat la început silabele și abia mai tîrziu sunetele (vezi p. 105).

Silaba este formată din unul sau mai multe sunete, dar nu orice fel de sunet poate forma singur silaba. Silaba presupune neapărat o emisiune de aer, de aceea consoanele momentane (oclusivele și africatele) nu pot forma singure silaba, ci numai împreună cu o vocală sau cu o consoană durativă (sonantă sau fricativă); de aici și numele de *consoană* „care nu sună singură, ci numai împreună cu un sunet cu voce (vocală) sau sonant". Există limbi în care consoanele durative pot forma în mod obișnuit silaba, în care caz se vorbește de *n* sau *r* silabic etc. De exemplu, ceh. *krk* „gît", sîrb. *prst* „deget", engl. *little* „mic" (pronunțat bisilabic *li-tl*); astfel de silabe sînt posibile și în romînește: vezi interjecții ca *pst!* sau *ptrr!*

Există cazuri cînd silaba este formată numai dintr-o vocală sau o sonantă, dar în general acestea constituie doar centrul silabei, în jurul căruia se grupează una sau mai multe consoane. Silabele terminate într-o vocală se numesc deschise, cele în consoană închise: în cuvîntul *artă* prima silabă *(ar-)* este închisă, cea de-a doua *(-tă)* e deschisă. Silabele deschise sînt foarte

frecvente în limbile slave (într-o perioadă mai veche limbile slave aveau numai silabe deschise). Trebuie să deosebim, de asemenea, silabele care încep cu o vocală de cele care încep cu o consoană, deși în majoritatea limbilor nu există termeni speciali pentru a le denumi. Silabele se mai deosebesc unele de altele prin durată (lungi sau scurte), prin intensitate și prin ton.

Definirea silabei și mai ales problema stabilirii graniței dintre silabe a stîrnit multe discuții și nici astăzi nu s-a căzut de acord asupra acestui lucru, deși în general toată lumea este de acord cînd e vorba de stabilit numărul silabelor dintr-un cuvînt. Dezacordul are drept cauză și unele greutăți obiective, dar și faptul că, în definirea silabei, fiecare pornește de la alte criterii, de obicei de la unul singur (articulația, audiția, respirația etc.), neglijîndu-le pe celelalte. Încercîndu-se să se dea reguli generale, valabile pentru toate limbile, se uită că fiecare limbă are specificul ei, tradiția ei în ce privește împărțirea în silabe: în limba rusă cuvîntul *мотки* „ghemotoace" se separă *мо-тки*, în timp ce în romînește el ar trebui despărțit *mot-ki*.

De obicei, mai ales în gramaticile școlare, se definește silaba ca un grup de sunete pronunțate printr-un singur efort expiratoriu, „printr-o singură deschizătură de gură". Există însă și cazuri cînd cu un singur efort expiratoriu se pot pronunța două silabe consecutive: cînd după o silabă deschisă urmează una care începe cu o vocală, gura rămîne în continuare deschisă, fiind vorba deci de un efort expiratoriu unic, ca în rom. *ha-os*. În plus, această definiție nu ne ajută cu nimic la stabilirea granițelor dintre silabe și la înțelegerea trăsăturilor constitutive ale silabei.

Unii lingviști (F. de Saussure și O. Jespersen) au încercat să dea o regulă studiind gruparea sunetelor în silabă după gradul lor de deschidere. S-a observat că în silabă sunetele se grupează în jurul celui mai deschis, o vocală sau, mai rar, o consoană silabică (v. mai sus), care constituie centrul silabei sau poate forma chiar singură silaba. Găsim deci în silabă o creștere continuă a gradului de deschidere pînă la centrul silabei, de unde urmează o mișcare de închidere. În locul în care începe o nouă creștere a deschiderii avem trecerea la silaba următoare. Aceasta se poate nota grafic astfel: notăm cu cîte o cifră cele opt grade principale de deschidere a sunetelor (*zero* consoanele oclusive, 1 fricativele, 2 nazalele, 3 lichidele, 4 semivocalele, 5 vocalele închise, 6 vocalele medii, 7 vocala cea mai deschisă, *a*). Reprezentarea prin cifre a unui cuvînt, de exemplu *control* este următoarea: *c* (zero) — *o* (6) — *n* (2) — *t* (zero) — *r* (3) — *o* (6) — *l*(3). Rezultă de aici că centrul silabei poate fi nu numai o vocală, ci și o consoană cu un grad de deschidere mai mare, cum s-a arătat mai sus. Conform regulii date, despărțirea în silabe ar fi simplă: granița este acolo unde începe o nouă mișcare de deschidere, unde cifrele încep deci să crească. Regula aceasta este însă infirmată de faptul că fricativele și chiar lichidele pot să stea la început de silabă chiar înaintea unei silabe mai închise, fără să formeze o silabă aparte: *stau* ($s=1$, $t=0$, $a=7$, $u=5$), *ftizie*, rus. *ртуть*, *мстить* etc. Este drept că limba desparte uneori în silabe separate aceste consoane inițiale, adăugîndu-le înainte o vocală (lat. *status* > lat. vulg. *istatus* > franc. *état*, v. pag. 86), de cele mai multe ori însă nu. Cazuri de felul celor de mai sus sînt foarte multe, în numeroase limbi, așa încît stabilirea graniței precise dintre silabe nu se poate baza întotdeauna numai pe gradul de deschidere a sunetelor.

Alți lingviști (printre care M. Grammont și L.V. Șcerba) au definit limita silabei după efortul muscular depus în pronunțare, după tensiune.

Înregistrîndu-se tensiunea musculară a organelor articulatorii, s-a constatat că sunetele prezintă o tensiune crescîndă în prima parte a silabei (pînă la vocală) şi o tensiune descrescîndă în cea de-a doua parte (< >). Limita silabei este acolo unde sfîrşeşte o tensiune descrescîndă şi începe o tensiune crescîndă (> <). Criteriul acesta de delimitare a silabelor este mai sigur, dar necesită aparate de precizie, cercetări de fonetică experimentală.

Consoanele care se află în silabă înaintea vocalei (sau sonantei silabice) prezintă o tensiune crescîndă, care culminează în momentul articulării centrului silabei, iar consoanele care urmează după centrul silabei prezintă o tensiune descrescîndă; de aceea, cele dintîi au fost numite explozive, celelalte implozive (distincţie importantă pentru înţelegerea unor schimbări fonetice, v. pag. 79). Termenii nu sînt însă prea fericiţi, căci nu toate consoanele au implozie şi explozie, ci numai cele oclusive.

Nu trebuie confundată problema despărţirii silabelor în fonetică cu problema despărţirii silabelor în ortografie. Deşi despărţirea ortografică a silabelor se face pe baza observării sunetelor, totuşi intervin aici uneori şi criterii morfologice sau etimologice. Astfel în cuvintele compuse sau derivate despărţirea se face în scris ţinîndu-se seama de părţile componente: consoana finală a primului element morfologic nu trece la silaba iniţială a celui de-al doilea cînd acesta începe cu o vocală, cum se petrece în vorbire. Se desparte deci, în funcţie de morfeme, de exemplu: *in-e-gal*, nu *i-ne-gal*; *sub-or-do-nat*, nu *su-bor-do-nat* etc.

Cele mai mici unităţi fonetice, din care sînt alcătuite toate celelalte, sînt sunetele, despre care s-a vorbit în capitolul anterior.

Raportul dintre unităţile fonetice, în ce priveşte gradul lor de superioritate, este, cum s-a văzut, o chestiune relativă. Deoarece fiecare unitate superioară poate cuprinde mai multe unităţi inferioare, dar se poate reduce şi la una singură, înseamnă că sînt cazuri cînd fraza este formată dintr-un singur tact, tactul se reduce la un singur cuvînt, iar cuvîntul este monosilabic, eventual un singur sunet. Este cazul răspunsurilor cu *da* sau *nu* la întrebările puse în cadrul comunicării, al „frazelor“ formate dintr-o interjecţie etc.

BIBLIOGRAFIE

K. Ammer, *Einführung in die Sprachwissenschaft*, Halle (Saale), 1958, p. 129—134
O. von Essen, *Allgemeine und angewandte Phonetik*, ed. a II-a, Berlin, 1957 p. 81—96.
B. Hala, *La syllabe, sa nature, son origine et ses transformations*, în „Orbis“, vol. X, 1961, p. 69—143.
B. Malmberg, *La phonétique*, Paris, 1960, p. 78—87.
Al. Rosetti, *Introducere în fonetică*, ed. a III-a, Bucureşti, 1963, p. 72—74.
F. de Saussure, *Cours de linguistique générale*, Paris, 1922, p. 63—95.
L. V. Şcerba, *Фонетика французского языка*, ed. a V-a, Moscova, 1955.
L. R. Zinder, *Общая фонетика*, Leningrad, 1960, p. 275—286.

5. Accentul şi intonaţia

Elementele fonetice de care ne-am ocupat mai sus sînt segmente mai mari sau mai mici ale şirului vorbirii. Există însă şi altfel de elemente fonetice, ca accentul, tonul şi intonaţia, care se suprapun segmentelor vorbirii, de aceea au fost numite elemente fonetice suprasegmentale.

Oricine poate observa că în cuvînt silabele nu sînt toate pe acelaşi plan. Există silabe care sînt scoase în evidenţă prin faptul că sînt pronunţate mai puternic sau pe un ton mai ridicat (silabe accentuate) şi altele care sînt debitate cu tonul şi intensitatea obişnuită (silabe neaccentuate), la fel cum în frază există cuvinte accentuate sau neaccentuate.

Accentul este scoaterea în evidenţă a unei silabe din cuvînt prin pronunţarea ei mai intensă sau pe un ton mai înalt. După felul cum este reliefată silaba accentuată deosebim două feluri de accent:

Accentul intensiv sau dinamic (numit, cu un termen mai puţin fericit, şi expirator) este produs de mărimea amplitudinii sunetelor, adică de pronunţarea mai intensă a silabei respective. Limbi cu accent de intensitate sînt romîna, rusa, franceza, italiana, germana, engleza, maghiara ş.a. Gradul de intensitate al accentului diferă de la o limbă la alta; în unele limbi, ca maghiara şi germana, accentul este mai puternic, în altele el este foarte slab (în franceză şi armeană, de exemplu).

Accentul muzical sau tonic este produs de mărirea numărului de vibraţii pe secundă, adică de ridicarea tonului silabei accentuate, astfel că fraza pare oarecum cîntată. Foneticienii au stabilit că diferenţa de ton variază în cazul accentului muzical între o terţă şi o cvintă. Limbi cu accent muzical sînt coreeana, japoneza ş.a. Accent muzical au avut în perioada lor clasică şi latina şi greaca veche.

Cele două tipuri de accent, muzical şi dinamic, nu se exclud ci, dimpotrivă, mărirea intensităţii atrage şi o uşoară creştere a numărului de vibraţii pe secundă, iar ridicarea tonului cere şi creşterea intensităţii, aşa încît mai degrabă putem vorbi de limbi în care predomină un accent sau altul. Un puternic amestec al celor două tipuri de accent există în norvegiană şi suedeză. Trebuie remarcat şi faptul că în unele limbi silabele accentuate intensiv sînt mai lungi decît cele neaccentuate. Acest lucru nu se petrece însă în limbile care deosebesc ca sunete distincte, cu valoare diferită, vocalele lungi de cele scurte (de exemplu, ceha, germana). Mai trebuie subliniat că distincţia dintre silabele accentuate şi cele neaccentuate este relativă: nu este vorba de o diferenţă absolut constantă de număr de vibraţii sau de amplitudine între silabele accentuate şi cele neaccentuate; raportul variază de la o limbă la alta (uneori de la caz la caz chiar în interiorul aceleiaşi limbi), aşa încît numărul de vibraţii ale silabelor accentuate dintr-o limbă poate corespunde cu numărul de vibraţii caracteristice silabelor neaccentuate din altă limbă. Există, desigur, în fiecare limbă o medie mai mult sau mai puţin frecventă a raportului dintre silabele accentuate şi cele neaccentuate (în romîneşte, de exemplu, silaba accentuată este aproximativ de patru ori mai intensă şi de două ori mai lungă decît cea neaccentuată), dar ceea ce interesează în vorbire este opoziţia dintre ele şi nu valoarea lor absolută. Acest lucru se vede şi din faptul că în limbile cu accent muzical silaba accentuată poate fi scoasă în evidenţă atît prin ridicarea cît şi prin coborîrea tonului faţă de silabele neaccentuate: în cazul urcării tonului, accentul se numeşte ascuţit, în cazul coborîrii lui, avem de-a face cu accent grav; în cazul cînd tonul întîi urcă şi apoi coboară în interiorul silabei accentuate, accentul se numeşte circumflex.

După locul accentului în cuvînt deosebim:

Accent fix, în limbile în care accentul cade în toate cuvintele pe aceeaşi silabă. De exemplu în maghiară, cehă, letonă accentul stă întotdeauna

pe prima silabă, în polonă pe penultima, în franceză, armeană, kirghiză pe ultima etc. Uneori, accentul, fără a fi fix, este limitat la anumite silabe, de exemplu în latină, de regulă, pe penultima sau pe antepenultima silabă, în greaca veche pe una dintre ultimele trei silabe, în sîrbo-croată pe oricare în afară de ultima etc.

Accentul este liber în limbile în care el poate să ocupe locuri diferite în cuvinte diferite, ca de exemplu în romînă: *adevár*, *dreptáte*, *répede*, *véveriță*, *prépelițele*, *nóuăsprezecelea*. Accent liber există de asemenea în rusă, franceză, italiană, spaniolă, engleză ș.a. Accentul poate să rămînă pe silaba pe care se află la forma de bază a cuvîntului, și atunci se numește accent liber stabil, sau poate să se schimbe de pe o silabă pe alta în cursul flexiunii cuvîntului, și atunci se numește accent liber mobil. În limba romînă, accentul stabil e specific substantivului (de exemplu *duláp*, *dulápului*, *dulápuri*, *dulápurile*), iar la verbe accentul este mobil (*cînt*, *cîntắm*, *cîntá* etc.). În limba rusă, dimpotrivă, accentul este relativ mai stabil în flexiunea verbului, iar în flexiunea substantivului accentul este foarte mobil, de exemplu *головá*, *гóлову*, *головé*, *головы́*, *голóв*, *головáми* etc.

Rolul accentului în limbile cu accent fix constă în a marca granița dintre cuvinte, începutul sau sfîrșitul lor, sau de a preveni, ca în poloneză, că pînă la sfîrșitul cuvîntului mai este o singură silabă. Lucrul acesta este deosebit de important în limbile aglutinante (v. pag. 94), unde sufixele nu sînt strîns legate de cuvînt și numai accentul arată adesea unde sfîrșește sau începe un nou cuvînt. În limbile cu accent liber el servește să deosebească între ele cuvinte cu sens diferit dar formate din aceleași sunete, sau forme deosebite ale aceluiași cuvînt (v. pag. 93).

Se constată însă că, uneori, în limbile cu accent liber cuvîntul poate fi accentuat în două feluri, fără să se producă prin aceasta nici o diferențiere de sens. Astfel, în romînește există variații de accent ca *bolnáv—bólnav*, *dușmán — dúșman*, *vúltur — vultúr*, *jílav — jiláv* ș.a.; în rusă *мы́шление — мышлéние* „gîndire" etc. Scriitorii folosesc uneori o formă sau alta după cum cere ritmul versului sau al frazei. Unele dintre aceste forme sînt variante dialectale (*bólnav*, *dúșman*, de exemplu, sînt specifice pentru Moldova). În alte cazuri, cuvîntul a putut fi împrumutat din mai multe limbi (v. etimologia multiplă, p. 145) și s-a păstrat accentul specific fiecăreia. Astfel, cuvîntul *caracter*, al cărui accent corect în romînește este pe ultima silabă, ca în limba franceză, de unde l-am luat, și ca în limba de origine (greaca), este accentuat de unii (nerecomandabil) *carácter*, ca în limba germană sau rusă. Oscilații în accentuare se observă, în general, în momentul adaptării unor cuvinte străine, uneori deoarece cuvîntul e împrumutat pe mai multe căi (v. exemplul de mai sus), alteori pentru că accentul din limba de origine nu este potrivit pentru limba care l-a împrumutat. Din aceste motive se constată că într-o perioadă mai veche accentul avea altă poziție în cuvînt decît astăzi. Astfel în romînește, în trecut, se pronunța de către unii *académie* (apare la Eminescu, de exemplu, în *Scrisoarea II*, *académii*, rimat cu *vremii*), în timp ce astăzi s-a generalizat *academíe*; pînă nu de mult era mult mai răspîndită forma *industríe*, în timp ce astăzi corect este *indústrie*. Tot astfel, în limba rusă *хи́мия*, *филóсоф*, *библиотéка* se pronunțau cîndva *хими́я*, *философ́*, *библиóтека*.

În cuvintele lungi se observă că, pe lîngă silaba care poartă accentul principal, există și silabe care mai au un accent secundar, mai slab.

Spre exemplu, în cuvintele compuse sau derivate avem adeseori cîte un accent pe ambele elemente ale cuvîntului, de exemplu *rádiotelevizitúne*, *súpraviețuíre*, rus. *самолётостроéние*, *агúтбригáда* etc. Accentul secundar se observă mai ales în limba germană și engleză, unde cuvintele care intră în componența unui cuvînt compus își mai păstrează o oarecare independență: germ. *Féderhálter* „condei", *wúnderschön* „minunat"; engl. *mésunderstánding* „neînțelegere", *gréengrócer* „zarzavagiu" etc. În poezie, putem spune că avem chiar mai multe accente într-un singur cuvînt (cam din două în două silabe), căci, întrucît în limbile moderne, în general, ritmul versului se bazează pe succesiunea regulată de silabe accentuate și neaccentuate; fără existența accentelor secundare cuvintele lungi nu ar putea intra în versuri, mai ales în cele bisilabice (trohaic și iambic).

Accentul poate să-și schimbe poziția sau natura în cursul evoluției limbii. Astfel limba sîrbă a retras accentul pe silaba anterioară celei accentuate în vechime: accentul s-a mutat de pe ultima silabă pe penultima, de pe penultima pe antepenultima etc. Aceasta se vede ușor din compararea cuvintelor sîrbești cu cele rusești, căci rusa a păstrat mai bine accentul din slava comună: rus *рукá*, sîrb. *rúka*; rus *водá*, sîrb. *vóda* etc. Limbile cehă și letonă au acum accent fix pe inițială, deși într-o epocă mai veche au avut accent liber, cum se poate vedea din comparația cu limbile înrudite cele mai apropiate, limbile balto-slave. Tot așa accentul muzical din latină și din greaca veche (din epoca clasică) s-a schimbat mai tîrziu în accent de intensitate, cum se vede din limbile romanice și din greaca modernă.

Există și limbi care nu au accent, în care deci toate silabele cuvîntului sînt pronunțate pe același ton și cu aceeași intensitate, cum se întîmplă, pe cît se pare, în unele limbi tunguso-manciuriene.

Intonația este, de asemenea, un element fonetic suprasegmental, care caracterizează unitățile fonetice superioare. În general, se înțelege prin intonație numai melodica frazei, ridicarea și coborîrea tonului în trecerea de la o parte a frazei la alta, în funcție de caracterul ei. În realitate, intonația este un element mult mai complex, în care, pe lîngă melodie mai intră și alți componenți. Astfel, mai contribuie la formarea intonației specifice frazei și ritmul, care rezultă din alternanța dintre silabele mai intense sau mai slabe conform unor anumite scheme, ca și din împărțirea frazei în părți mai mult sau mai puțin simetrice cu ajutorul pauzelor interioare. Fiecare frază sau parte de frază mai are de asemenea un anumit tempo, în funcție de cum este pronunțată, mai repede sau mai rar. Există tot astfel un anumit timbru al frazei (să nu se confunde cu timbrul vocalelor sau cu cel al glasului omenesc, în general: sopran, alto, tenor etc.): vesel, posomorît, glumeț, ironic, speriat etc. Toate aceste elemente constituie la un loc intonația.

Se afirmă adesea că intonația este un element subiectiv, personal, specific fiecărui individ. Se dă, de obicei, ca exemplu în acest caz faptul că diferiți actori, de pildă, citesc altfel, cu altă intonație același text. În realitate, intonația este un element obiectiv al limbii, dictat de conținutul comunicării. Dacă mai mulți actori citesc același text cu intonație diferită, aceasta se întîmplă pentru că ei înțeleg altfel textul respectiv, că ei vor să comunice în realitate lucruri diferite. Caracterul general și obiectiv al intonației rezultă și din faptul că în limbă există anumite tipuri de intonație: afirmativă, interogativă, exclamativă etc. Este

drept că fiecare dintre aceste tipuri generale cunoaşte de la caz la caz tot felul de nuanţe, dar aceasta nu dintr-un capriciu al vorbitorului, ci pentru că comunicarea însăşi este complexă, nuanţată. Elementele personale nu sînt, desigur, cu totul excluse.

Tipurile de intonaţie diferă de la o limbă la alta, fiecare limbă avînd intonaţiile ei specifice, astfel încît adesea ne putem da seama în ce limbă se vorbeşte chiar dacă nu cunoaştem nici un cuvînt din limba respectivă, sau, din cauza proastei audiţii, nu desluşim sunetele pronunţate. Diferenţa tipurilor de intonaţie de la o limbă la alta face ca adesea cînd învăţăm o limbă străină, chiar după ce o cunoaştem bine şi pronunţăm corect sunetele, să mai păstrăm intonaţia specifică limbii materne, „accentul" străin, după care sîntem recunoscuţi imediat. Uneori diferenţa este atît de mare, încît poate da naştere la confuzii. Astfel, în romîneşte intonaţia interogativă necesită doar ridicarea tonului pe ultima silabă a frazei, în timp ce în ruseşte este necesară o ridicare a tonului atît la începutul frazei cît şi la sfîrşitul ei, cea iniţială fiind mai importantă decît cea finală, care poate să şi lipsească. Ridicarea tonului la sfîrşit, după un şir de silabe pronunţate pe un ton egal, specifică întrebării în romîneşte, se produce în limba rusă înaintea pauzei interioare, notate prin virgulă, aşa încît, cînd un romîn pune în ruseşte o întrebare cu intonaţia romînească, interlocutorul său rus rămîne nedumerit, crezînd că este vorba de o pauză şi aşteptînd continuarea. Totuşi, există şi unele elemente de intonaţie mai generale, comune mai multor limbi, care ne fac uneori să ştim dacă este vorba de un răspuns afirmativ sau negativ, de o întrebare sau de o exclamaţie, chiar cînd este vorba de o limbă necunoscută.

Se încearcă adesea să se redea intonaţia frazelor prin nişte linii care urcă şi coboară o dată cu tonul frazei. Trebuie spus că astfel de scheme nu pot reda decît melodica frazei, ele nu pot reda toate elementele intonaţiei, ca ritmul, tempoul, intonatia etc.

Un alt element fonetic suprasegmental cu rol important în limbă este aşa-numitul a c c e n t l o g i c, care constă în scoaterea în evidenţă prin diferite mijloace a elementului (cuvînt sau parte de cuvînt) pe care cade greutatea comunicării. Acest lucru se poate realiza nu numai prin mijloacele specifice accentului (ridicarea tonului sau a intensităţii), ci şi prin alte mijloace, ca spaţierea în pronunţare a silabelor cuvîntului subliniat (*„Să ieşi afară i-me-di-at!"*), prin lungirea sau repetarea unui sunet din cuvîntul respectiv (*„E un trrădător!" „Sînt taare obosit."*) etc. Folosind astfel de mijloace poate fi evidenţiat pe rînd alt cuvînt din frază, schimbînd sensul frazei. Astfel, într-o frază ca *Ieri am citit nuvela „Hagi Tudose" de Delavrancea*, sensul frazei se modifică după cum vom pune accentul logic pe *ieri* (şi nu astăzi sau mai înainte), *am citit* (nu am ascultat-o), *nuvela* (şi nu piesa de teatru) etc. Se întîmplă ca, uneori, în asemenea cazuri să se accentueze cuvinte care obişnuit nu poartă accent (*Creionul este pé masă, nu súb masă*), sau pe silabele normal neaccentuate ale cuvîntului (*Mă interesează ínteriorul, nu éxteriorul*).

După cum se poate vedea din exemplele citate, accentul numit „logic" poate scoate în evidenţă atît idei, cît şi sentimente, purtînd, în funcţie de conţinut, numele de accent i n t e l e c t u a l sau a f e c t i v (e m o ţ i o n a l). De aceea, în locul denumirii generale de „accent logic" mai potrivită ar fi aceea, folosită mai rar, de accent d e i n s i s t e n ţ ă. Ca şi intonaţia, accentul de insistenţă priveşte nu cuvîntul individual, ci fraza,

comunicarea deplină, chiar dacă e formată dintr-un singur cuvînt, de aceea mai este numit şi accentul frazei.

Accentele şi intonaţia sînt, după cum s-a văzut, elemente fonetice tot atît de importante ca şi sunetele în transmiterea comunicării. Din păcate, mijloacele de notare a lor în scris sînt departe de a reda toate nuanţele lor, aşa încît în scris trebuie să le înlocuim cu alte mijloace-lexicale, sintactice — care să scoată în evidenţă exact ceea ce vrem să subliniem.

BIBLIOGRAFIE

K. Ammer, *Einführung in die Sprachwissenschaft*, Halle (Saale), 1958, p. 127—129.
O. von Essen, *Allgemeine und angewandte Phonetik*, ed. a II-a, Berlin, 1957, p. 123—148.
B. Malmberg, *La phonétique*, Paris, 1960, p. 95—102.
M. I. Matusevici, *Введение в общую фонетику*, ed. a III-a, Moscova, 1959, p. 94—103.
Al. Rosetti, *Introducere în fonetică*, ed. a III-a, Bucureşti, 1963, p. 88 şi urm.
L. R. Zinder, *Общая фонетика*, Leningrad, 1960, p. 272—274, 286—305.

6. Schimbările fonetice

Ca şi celelalte elemente ale limbii, sunetele nu sînt elemente inalterabile, date o dată pentru totdeauna. Ele se află într-un proces de permanentă schimbare, mai lentă sau mai rapidă, putînd să-şi modifice parţial caracterul sau chiar să se transforme în alte sunete, uneori inexistente anterior în limbă. Ca urmare a acestui fapt, structura fonetică a unei limbi se poate modifica simţitor într-un interval mai mic sau mai mare de timp.

Cauzele şi formele schimbărilor fonetice sînt numeroase.

O serie de schimbări fonetice se datoresc faptului că sunetele nu există, de obicei, izolat, ele apar în cursul vorbirii şi se pronunţă legate de celelalte sunete din cuvînt sau din frază, ceea ce face ca aproape întotdeauna anumite trăsături ale sunetelor să fie modificate sub influenţa sunetelor înconjurătoare sau a poziţiei lor în cuvînt. Astfel de modificări se numesc schimbări fonetice combinatorii sau poziţionale.

Schimbările fonetice combinatorii se datoresc coarticulaţiei, interdependenţei sunetelor în cursul vorbirii, influenţei lor reciproce în cuvînt sau în frază. În cursul pronunţării, sunetele sînt înlănţuite în aşa fel, încît un sunet începe să fie articulat înainte ca articularea sunetului anterior să fi luat sfîrşit, aşa încît anumite momente ale articulării sînt modificate sub influenţa sunetelor învecinate sau chiar se pierd cu totul. De obicei, momentul iniţial al articulării unui sunet (tensiunea) cade sub influenţa sunetului precedent, iar momentul final (destinderea) sub influenţa sunetului următor. Urmînd repede unul după altul în cursul vorbirii, sunetele îşi pierd claritatea, graniţele dintre ele oarecum se şterg, ele pierd unele caracteristici şi capătă altele ca urmare a influenţei lor reciproce, a adaptării lor. Astfel, cînd se întîlnesc două oclusive, momentul final al primei oclusive, explozia, se pierde în implozia consoanei următoare. Deoarece explozia este momentul mai puternic în producerea unei oclusive, rezultă că în grupul celor două consoane cea de-a doua este, în general, mai puternică. Tot astfel, o consoană care se află între alte două consoane îşi confundă tensiunea cu

momentul final al articulării consoanei precedente, iar destinderea cu momentul inițial al celei următoare, pînă într-atît, încît poate să dispară complet. Astfel, de exemplu, rom. *veșmînt* se pronunță curent *veșmînt* (astăzi forma literară), iar rus. *сердце* se pronunță *serțe*.

Rezultă deci că în cursul pronunțării vorbitorii extind uneori trăsăturile articulatorii proprii unui sunet și asupra altui sunet cu articulare deosebită, alteori evită repetarea aceleiași mișcări articulatorii sau evită un grup de sunete greu de pronunțat, eliminînd sau introducînd unele sunete pentru ușurarea pronunțării. Se produc astfel, datorită coarticulației, procese de asimilare, disimilare, metateză, epenteză, sincopă etc. Cel mai răspîndit și mai important dintre fenomenele fonetice combinatorii este asimilarea.

Asimilarea este fenomenul prin care două sunete diferite, alăturate sau la mică distanță, capătă caractere comune, în ceea ce privește modul sau locul de articulare, devenind asemănătoare sau chiar identice prin extinderea uneia sau mai multor mișcări articulatorii de la un sunet la celălalt. De exemplu, în cuvîntul *subțire*, *b* se pronunță surd *(p)*: coardele vocale ar trebui să se apropie și să se întindă spre a vibra pentru producerea sonorității lui *b*, dar ele sînt relaxate și îndepărtate pentru articularea surdei *ț* încă înainte de producerea acesteia, așa încît *b* este lipsit de vibrații sonore și se transformă în corespondenta surdă *p;* cuvîntul se pronunță deci *supțire*. Asimilarea a constat aici în faptul că *b* sonor a devenit surd asemenea lui *ț*, deci *ț* l-a asimilat pe *b*.

Procesele de asimilare sînt foarte variate și ele se clasifică după caracterul sunetelor care se asimilează (asimilare consonantică, vocalică, între vocale și consoane), după apropierea sunetelor (în contact sau la distanță), după direcția asimilării (progresivă, regresivă și bilaterală) și după gradul de asimilare (parțială sau totală). Dăm exemple pentru fiecare categorie.

Asimilare în contact, numită și organică: *desdoi* > *dezdoi*. Vibrațiile coardelor vocale, care au loc cînd se pronunță sonora *d*, s-au produs cu un moment mai devreme și au sonorizat surda *s*. La fel în exemple ca *răsbuna* > *răzbuna*, rus. *сделать* pronunțat *zdelat'*: sonora următoare a asimilat surda precedentă, făcînd-o sonoră. În exemple ca *subsol*, pronunțat *supsol*, rus. *беспричинный*, provenit din *безпричинный*, franc. *obtenir*, pronunțat *optenir*, lat. *subfero* > *suffero*, consoana surdă următoare a asimilat sonora precedentă, transformînd-o în surdă (Pentru înțelegerea mecanismului articulării, vezi explicația dată la *subțire*.) Cazuri frecvente de asimilare se pot observa la cuvintele care au prefixul terminat în consoană, iar rădăcina începe tot cu o consoană.

Asimilarea la distanță sau armonică: lat. *serenus* > rom. *senin*. Anticipîndu-se articulația lui *n*, vibranta alveolară *r* a fost transformată în nazală. Tot așa rom. *minune* provine dintr-un mai vechi *mirune*, derivat de la *a se mira*. Din maghiarul *gomb*, provine (probabil prin intermediu slav) forma romînească *bumb*. La I. Budai-Deleanu găsim atestată forma *Velzăvuv* pentru *Velzevut (Belzebut)*. Prin același proces germ. *Schüssel* „strachină" este pronunțat uneori *Schüschel*.

Spre deosebire de asimilarea în contact, care are cauze pur fiziologice, asimilarea la distanță este de natură psihologică. De aceea, asimilarea în contact este mai frecventă decît asimilarea la distanță și are un caracter mai regulat; adesea, asimilarea în contact se produce în mod obligatoriu la toate

cuvintele care conțin sunetele respective, pe cîtă vreme asimilarea la distanță nu are caracter obligatoriu.

Asimilarea *parțială*, numită și *acomodare* se produce cînd unul dintre cele două sunete capătă numai unele caractere comune cu celălalt, păstrînd totuși și unele trăsături diferențiale: în cazul lui *desdoi* > *dezdoi*, *s* s-a asimilat cu *d* în sonoritate, dar nu și în modul de articulare, căci *s* a rămas fricativă, nu a devenit oclusivă ca *d*.

Asimilarea *totală* are ca rezultat două sunete identice, care pot cu vremea să se reducă la unul. Astfel, în rus *идти* > *itti*, *отделать* > *oddelat'*, rom. *înmulți* > *îmmulți*, cele două sunete nu mai păstrează după asimilare nici o diferență între ele. Asimilarea totală se produce mai des cînd cele două sunete se deosebesc doar printr-o singură mișcare articulatorie. Cînd cele două sunete au mai multe deosebiri, se produce o asimilare parțială și de-abia după aceea se poate trece la asimilare totală. În exemple ca lat. *obpono* > *oppono*, *adtendo* > *attendo* s-a produs o asimilare totală, pentru că *b* și *p*, amîndouă oclusive labiale, *d* și *t*, amîndouă oclusive dentale, nu se deosebesc între ele decît prin sonoritate, prima fiind sonoră, a doua surdă. Într-un caz ca rom. *înbuna* > *îmbuna*, cele două sunete deosebindu-se prin mai multe caractere (*n* nazală dentală, *b* orală labială), s-a produs numai o asimilare parțială; *n* și-a schimbat, sub influența lui *b*, locul de articulație, devenind labială, dar a rămas tot nazală.

Sînt cazuri cînd în evoluția aceluiași cuvînt putem urmări ambele tipuri de asimilare. Astfel, din rădăcina *leg-* a verbului latin *lego* „a citi" derivă participiul perfect pasiv cu sufixul *-tus*. Textele latinești nu ne atestă însă forma **legtus*, ci numai *lectus*, rezultată dintr-o asimilare parțială: *g*, oclusivă velară sonoră s-a asimilat în privința sonorității cu *t* (*g* s-a asurzit); între cele două sunete (*c* și *t*) rămînînd doar o singură trăsătură deosebitoare, asimilarea totală s-a petrecut în limba italiană, unde lat. *lectus* s-a transformat în *letto*.

Asimilarea este *progresivă* cînd sunetul anterior asimilează pe cel următor. Ea este mai rară în contact. În limba germană sînt însă exemple de asimilare progresivă în contact mai numeroase decît în alte limbi: *Zimmer* din *Zimber*, *Stummel* din v. germ. *stumbal*, *krumm* din *chrumb*, *Kamm* din *kamb*. Asemenea exemple se întîlnesc totuși și în romînește: slav. свѧтъ a dat în romînește *sfînt*, iar жрътвъ a dat *jertfă*. La distanță asimilarea progresivă este destul de frecventă: rom. *alișveriș* > popular *alișveliș*, *șosea* > mold. *șușă*, franc. *chausson* > rom. *șoșon* etc.

Asimilarea *regresivă* se produce cînd un sunet, anticipîndu-și trăsăturile articulatorii, asimilează un sunet anterior. Cuvîntul *șosea*, citat mai sus, e pronunțat uneori *sosea;* cuvîntul *șosetă* devine în rostirea unora *sosetă*. Tot asimilare regresivă s-a produs în cazurile citate mai sus: lat. *serenus* > rom. *senin*, magh. *gomb* > rom. *bumb* etc. În exemplele citate asimilarea regresivă s-a produs la distanță, ea apare însă și în contact: *desdoi* > *dezdoi*, *înmulți* > *îmmulți* etc. Asimilarea regresivă se produce prin anticiparea trăsăturilor articulatorii ale unui sunet încă din timpul pronunțării sunetului anterior, pe cînd asimilarea progresivă constă în menținerea poziției de articulare a unui sunet și după ce s-a trecut la altul.

Asimilarea se numește *vocalică* atunci cînd are loc între două vocale sau între o vocală și o semivocală. Astfel, cuvîntul *a adăuga* (lat. *adaugēre*) este pronunțat adesea *adăoga*, iar derivatul din aceeași rădăcină

adaos este astăzi forma corectă. În exemplul citat s-a produs o asimilare vocalică progresivă în contact și parțială: *ă*, vocală nelabială posterioară medie l-a asimilat, numai în ce privește gradul de deschidere, pe *u*, vocală labială închisă, transformîndu-l în media corespunzătoare *(o)*, fără să-l asimileze total: *o* a păstrat caracterul de labială. O asimilare asemănătoare are loc, uneori, în diftongi, între semivocală și vocală: în exemple ca *boiar* > *boier*, *ianicer* > *ienicer* semivocala prepalatală *i̯* a asimilat parțial pe *a*, transformîndu-l din vocală neutrală deschisă în prepalatală medie. Gradul de deschidere și punctul de articulare al semivocalei *i̯* tind să se mențină și la pronunțarea lui *a*. Acest fenomen se petrece în mod obișnuit în pronunțarea moldovenească, de exemplu *băiet* pentru *băiat*. Eminescu utilizează uneori în rimă forme ca *mîngîiet*, *tămîiet* etc.

Asimilarea vocalică se petrece și la distanță: *mulțămi* > *mulțumi*, v. sl. бєзъ законіє > *bazaconie*, v. rom *measă* > *masă*, dar *mease* > *mese* (forme astăzi literare); *polologhie* > *polologhie* (foarte răspîndită), *semafor* > *samafor*, *celofan* > *čolofan* (pronunțări incorecte) etc. Asimilarea vocalică progresivă la distanță este un fenomen regulat în limbile aglutinante, unde poartă numele de armonie vocalică și are un anume rol morfologic (v. pag. 228). Tot asimilare vocalică la distanță este la origine și fenomenul gramatical din limba germană numit *Umlaut*: sing. *Rad* „roată", pl. *Räder; Vater* „tată", pl. *Väter* etc. În exemplele citate mai sus, asimilarea este totală; în *mulțumi* ea este progresivă, în *samafor* și *čolofan* e regresivă. În cazul lui *polologhie* > *polologhie* putem vorbi de o asimilare b i l a t e r a l ă, întrucît *i* a fost influențat din ambele părți de cei doi *o*. Asimilarea poate fi și r e c i p r o c ă atunci cînd fiecare sunet capătă unele trăsături din articularea celuilalt. În schimbarea *au* > *o*, *a* l-a făcut mai deschis pe *u*, iar acesta l-a închis cu un grad pe *a* și l-a labializat, ca de exemplu în lat. *Claudius* > *Clodius*, lat. *auricula* > *oricla* > franc. *oreille*, rom. *ureche* (*u* din *ureche* provine din închiderea lui *o* neaccentuat) etc. Același este cazul lui *ai* > *e* în exemple ca lat. arh. *Caisar* devenit *Caesar* și pronunțat mai tîrziu *Cezar*, sau genitivul latin arhaic *siluaī* > *siluai̯* > *siluae*, pronunțat ulterior *silve*.

Unele fenomene asimilatorii, rezultate de pe urma întîlnirii a două sau mai multe vocale, poartă numele de c o n t r a c ț i e. Ea constă în unirea a două sau mai multe vocale învecinate într-una singură (în care caz avem de-a face de fapt cu o asimilare vocalică totală în contact), sau într-un diftong (una dintre vocale este transformată în semivocală prin închidere și scurtare, ceea ce reprezintă adesea doar primul pas spre asimilarea totală). Astfel, cuvîntul *că-u-ta* este pronunțat uneori *căṷ-ta*, prin contragerea lui *ău* în diftong, iar apoi, prin asimilare totală, s-a ajuns la formele dialectale *căta* sau *cota*. În cazul lui *căta* asimilarea este progresivă, în *cota* e regresivă. În cazul cînd rezultatul contracției este o vocală nouă, diferită de cele din care a provenit, avem de-a face cu o asimilare reciprocă (v. exemplele de mai sus). Contragerea unui diftong într-o vocală simplă poartă numele de m o n o f t o n g a r e (de exemplu *bea* > mold. *be;* v. și exemplele de mai sus). Contracția care are ca rezultat formarea unui diftong se mai numește și s i n e r e z ă sau s i n i z e z ă.

Asimilarea este posibilă și între vocale și consoane. Există cazuri cînd consoanele asimilează o vocală: v. rom. *fămeie* a devenit dialectal *fomeie (fumeie)* datorită faptului că cele două consoane *(f* și *m)*, ambele labiale,

au labializat vocala interioară, transformînd-o în *o*; asimilarea este deci bilaterală. Acelaşi lucru s-a petrecut în cazul lui *văpsea* > *vopsea*.

N a z a l i z a r e a este, de asemenea, un fenomen de asimilare a vocalei de către consoană. Cînd o vocală este urmată de o consoană nazală se întîmplă ca, anticipîndu-se articularea nazalei, vălul palatului să se coboare înainte de vreme, dînd posibilitatea ca aerul expirat în producerea vocalei să iasă şi prin cavitatea nazală, vocala căpătînd astfel vibraţii nazale. Adeseori, nazala cade după ce a nazalizat vocala anterioară (exemplu, franc. *enfant* > *ãfã*). Faptul e foarte răspîndit în limba franceză, unde orice nazală finală sau urmată de o consoană nu se mai pronunţă, vibraţiile ei trecînd asupra vocalei anterioare. Nazala se păstrează numai cînd e urmată de o vocală, fapt care se observă bine la diferenţa dintre masculin şi feminin la adjectivele terminate în nazală: masc. *bon* (pronunţat *bõ*), fem. *bonne* (pronunţat *bon*, adică cu *o* oral, nu nazal). Diferenţa aceasta o constatăm şi în pronunţarea unor cuvinte deosebite: *an* „an" (pronunţat *ã*) şi *âne* „măgar" (pronunţat *an*); *ton* „ton" şi *tonne* „tonă" şi altele.

Uneori, sub influenţa unei nazale, apar vibraţii nazale şi într-o silabă unde nu existau iniţial, producîndu-se p r o p a g a r e a n a z a l i t ă ţ i i. Datorită acestui fenomen apar forme necorecte ca *indentitate* < *identitate*, *bulentin* < *buletin*, *intinerar* < *itinerar*, *minunt* < *minut*. Sînt cazuri cînd pronunţarea aceasta, greşită la început, s-a generalizat, devenind forma normală literară: *genunchi* < lat. *genuculus*, *(a)mănunt* < lat. *minutus* etc.

Sînt şi cazuri cînd vocalele asimilează o consoană. Astfel, două vocale pot asimila o consoană surdă aflată între ele, transmiţîndu-i vibraţiile lor sonore, sonorizînd-o, de exemplu: lat. *lacus*, *uita*, *amicus* > ital. de nord şi span. *lago*, *vida*, *amigo*.

Tot fenomene de asimilare a consoanelor de către vocale în contact sînt palatalizarea şi muierea consoanelor.

P a l a t a l i z a r e a consoanelor constă în faptul că un element vocalic prepalatal (de cele mai multe ori semivocala *i̯*) face ca consoana anterioară să se pronunţe cu o apropiere pe o porţiune mai mare a dosului limbii de palat (anticipîndu-se astfel articularea prepalatalei), în urma cărui fapt consoana capătă un timbru suplimentar care aminteşte de *i̯*. Astfel de consoane sînt numite, de obicei, consoane moi, opunîndu-se în multe limbi consoanelor dure, lipsite de timbrul palatal (de exemplu în limba rusă). Fenomenul se întîlneşte şi în limba romînă, mai ales la pluralul unor substantive terminate în consoană: *pom* — *pom'* (scris *pomi*), *moş* — *moş'* *(moşi)*, *hoţ* — *hoţ' (hoţi)*, *lup* — *lup' (lupi)*. Iniţial, a existat la plural un *i*, care a dispărut adesea aproape complet după ce a muiat consoana anterioară, astăzi *i*, care apare în scris, fiind mai mult un simplu semn grafic, pentru notarea caracterului palatal (moale) al consoanei anterioare.

M u i e r e a este un şi mai puternic proces de asimilare a consoanelor de către un element vocalic prepalatal. Acum, nu mai este vorba numai de adăugarea unui timbru palatal suplimentar, ci în acest caz, consoana îşi mută complet locul articulării din poziţia normală în regiunea palatului, devenind un alt sunet. Astfel, cuvinte ca *frate*, *bade* se pronunţă în urma simplei palatalizări *frat'e*, *bad'e*, dar ele devin în urma muierii *frak'e*, *bag'e*, cu consoane palatale în locul dentalelor. Fenomenul acesta poartă, de obicei, numele de palatalizarea dentalelor. Un fenomen asemănător se petrece sub influenţa lui *i̯* şi cu velarele. Ceea ce se înţelege însă sub denumirea impro-

prie de „palatalizarea labialelor“ (efectele lui *i̯* cînd urmează după consoane labiale) este un fenomen oarecum diferit. Consoanele labiale, pronunțîndu-se fără participarea limbii, nu pot trece prin trepte intermediare spre poziția palatală; în acest caz *i̯* este cel care se consonantizează, dînd naștere unei consoane adecvate, după care labiala anterioară poate să și dispară: *copil* > *copkil* și apoi (uneori) *cokil;* același lucru se petrece în *bine* > *bg'ine* > *g'ine*, *miere* > *mn'ere* > *n'ere* etc.

D i s i m i l a r e a , fenomen opus asimilării, este schimbarea fonetică prin care din două sau mai multe sunete asemănătoare unul pierde trăsăturile articulatorii comune, se diferențiază, căpătînd trăsături deosebitoare; uneori, ea duce chiar la eliminarea unuia dintre sunetele respective. În cazul disimilării, vorbitorii evită repetarea aceleiași mișcări articulatorii. Și aici găsim aceleași categorii ca la asimilare.

Disimilarea î n c o n t a c t, numită și d i f e r e n ț i e r e , se produce în cazul cînd două sunete alăturate sînt greu de pronunțat datorită repetării imediate a aceleiași mișcări. De exemplu în lat. *monumentum* > rom. *monmînt*, fiind greu de articulat două nazale una după alta, *n* a fost disimilat în *r*, ajungîndu-se la forma *mormînt*. Tot astfel, grupurile de consoane *tl*, *dl* sînt, în general, greu de pronunțat, fiind articulate cam în aceeași regiune, regiunea dinților superiori sau a alveolelor, de aceea *t* și *d* sînt disimilate în *c* și *g* (velare), de exemplu, germ. *Nadler* este pronunțat dialectal *Nagler*, rom. *vitleim*> *vicleim*, magh. *hitlen* > rom. *viclean*. Limba romînă nu admite în general consoane duble, de aceea, cînd în vorbirea familiară s-a ajuns la asemenea grupuri (de exemplu *tat'tu*) ele au fost fie reduse la una singură *(ta'tu)*, fie disimilate *(tac'tu)*.

Uneori se disimilează sunete aflate la oarecare distanță unul de altul (disimilare a r m o n i c ă): *Grigore* > *Gligore*, *mărfar* > *mălfar*, rom. *coridor*, rus. *коридор*, franc. *corridor* > rom. *colidor*, rus. *колидор*, franc. *colidor*, toate formele disimilate citate fiind necorecte sau dialectale. Alteori, forma disimilată a devenit literară: *cănunt* (din lat. *canutus*) > *cărunt*, *(a)-mănunt* > *mărunt*, lat. *februarius* (probabil, prin intermediu grecesc) > rus. *февраль*. Tot prin disimilare, față de lat. *arbor* găsim ital. *alvero*, span. *arbol*, provansal *albre*.

Toate exemplele citate pînă aici sînt disimilări p a r ț i a l e, deoarece sunetul s-a disimilat într-un grad mai mic sau mai mare, dar n-a dispărut; cînd sunetul disimilat dispare, disimilarea este t o t a l ă, ca în exemplele *fereastră* > *fereastă*, *propriu* > *propiu*, *abundent* > *abudent*. Toate formele disimilate citate sînt incorecte. Forma disimilată poate însă, uneori, să pătrundă în limba literară, ca germ. *König* „rege“ provenit din *kuning*.

Disimilarea poate fi și p r o g r e s i v ă *(recrut* > *recut*, lat. *marmor* > span. *marmol*, germ. *Marmel;* lat. *fratre* > rom. *frate)*, sau r e g r e s i v ă (lat. *renunculus* > rom. *rărunchi*, lat. *peregrinus* > franc. *pélerin*, ital. *pellegrino;* rus. *секретарь* > *секлетарь*) toate fiind forme intrate în limba literară, afară de *recut* și *секлетарь*, care sînt incorecte.

H a p l o l o g i a sau disimilarea s i l a b i c ă (numită mai rar și h a p l a x e p i e) este fenomenul prin care, atunci cînd în cuvînt se succed două silabe identice sau asemănătoare, una dintre ele este eliminată. Haplologia este deci o disimilare silabică totală. Astfel, cuvintele *tragi-comic* și *eroi-comic* provin din *tragico-* și *eroico-comic* prin reducerea silabei repetate *co; idolatrie* < *idololatrie* (grec. εἴδωλον „chip“ și λατρεία „adorare“; *minera-*

logie < *mineralo-logie; dreptate* < *dreptătate* (derivat din adjectivul *drept* și cu sufixul *ă-tate*, ca *bun — bunătate, senin — seninătate);* lat. *nutrix* „doică" în loc de *nutritrix* (format de la *nutrio* „hrănesc" cu sufixul-*trix*, la fel ca *auditrix* „auditoare" de la *audio* „aud"); rus. *знаменосец* „portdrapel" în loc de *знамено-носец*. Tot prin haplologie s-a ajuns în vorbirea familiară la *jumate* < *jumătate*, *măligă* < *mămăligă*, *măsa* < *mamă-sa*, *duia* < *duduia*, *conu*, *coana* < *coconu*, *cocoana* etc.

Există și alte schimbări fonetice combinatorii în afară de asimilare și disimilare, rezultate de pe urma coarticulării.

Metateza este schimbarea ordinii unor sunete în cuvînt, ca în *sculptură* > *scluptură*, *potcoavă* > *poctoavă*, *portocală* > *potrocală* etc. Formele cu metateză din exemplele de mai sus sînt necorecte. Există însă și cazuri cînd forma cu metateză se generalizează, pătrunzînd în limba literară: rus. *тарелка* provine din *талерка* (germ. *Teller*); rom. *pădure* < lat. *paludem* „mlaștină" (cu rotacizarea lui -*l*- intervocalic, metateză și căderea consoanei finale); bulg. *длато* (cu grupul inițial *dl* inexistent în romînește) a devenit în romînă *daltă*. Tot corecte sînt astăzi formele *potrivnic* din *protivnic* (vezi rus. *против*), *castravete* din *crastavete* (din bulg. *краставица*) etc. Metateza se petrece mai ales la împrumutarea unui cuvînt dintr-o limbă străină, la pătrunderea unui cuvînt cult din limba literară în dialecte și la copiii care învață să vorbească. Se consideră, în general, că metateza se produce pentru ușurarea pronunțării, deși nu întotdeauna forma rezultată este mai ușoară.

Epenteza constă în introducerea, între alte două sunete, a unui sunet inexistent anterior în cuvînt, fie pentru ușurarea pronunțării în cazul grupurilor de sunete greu de pronunțat (sunetul introdus în acest caz, de obicei o vocală, se numește eufonic), fie ca simplă urmare a trecerii de la articularea unui sunet la altul (apariția așa-numitelor sunete de trecere, engl. *glide*). Astfel în multe limbi, în interiorul grupurilor *mr*, *ml*, *nr*, *sr*, *sl* apare în mod regulat o nouă consoană, datorită lipsei de coordonare a mișcărilor în trecerea de la prima consoană la cea de-a doua. În grupurile *mr*, *nr*, de exemplu, în trecerea de la nazală la lichidă, urechea percepe o oclusivă orală labială după *m (mbr)*, una dentală după *n (ndr);* pregătindu-se să pronunțe pe *r* următor, care este un sunet oral, vorbitorii denazalizează sfîrșitul lui *m* și *n*, transformîndu-l în consoanele orale sonore corespunzătoare *b* și *d*. De exemplu, lat. *camera*, devenit prin căderea lui *e* scurt neaccentuat *camra*, a dat în franceză *chambre;* la fel, lat. *tener* „tînăr, fraged" > franc. *tendre*. Tot astfel, germ. *Kienruss* „chinoros" > rom. (dialectal) *chindrus;* în greacă, față de nominativul ἀνήρ „bărbat" genitivul este ἀνδρός (din **anros*). Alte exemple de epenteză: franc. *gendre* < lat. *gener*, germ. *Konrad* > rus. *Кондрат*, lat. *num(e)rus* > franc. *nombre*, lat. *hum(e)rus* > span. *hombre;* lat. *hiems* > *hiemps* „iarnă", *emsi* „am cumpărat" > *empsi*, *sumsi* „am luat" > *sumpsi;* germ. *Amtmann* „funcționar" > (necorect) *Amptmann;* v. slav *сребро* > ceh. *stříbro* „argint"; *Izrael* > *Izdrael;* rom. (dialectal) *sclab* < *slab; Sclavini*, numele slavilor în latina medievală, în loc de *Slavini* etc.

Un caz frecvent de epenteză îl reprezintă introducerea unei semivocale între două vocale aflate în hiat[1]; caracterul semivocalei introduse (pre-

---

[1] Hiatul este întîlnirea a două vocale aflate în silabe consecutive, la pronunțarea cărora gura rămîne deschisă (lat. *hiatus* „deschizătură"); el este înlăturat prin epenteză, contracție etc.

palatala *i̯* sau posterolingvala labială *u̯*) este determinat de vocalele înconjurătoare: rom. *vie* este pronunțat, de obicei, *vii̯e;* rom. *două* (pronunțat *dou̯ă*) < *doă* (vezi *doi*).

Introducerea unei vocale între două consoane se numește a n a p t i x ă. (Unii lingviști întrebuințează pentru denumirea acestui fenomen termenul sanscrit s v a r a b h a k t i.) Astfel germ. *Kienruss* a fost introdus în romînește sub forma *chinoros;* lat. arh. *saeclom* > *saeculum*, *stablom* > *stabulum;* numele măsurii de greutate grecești μνᾶ a fost împrumutat de romani sub forma *mina;* grec. Ἡρακλῆς > lat. *Hercules*, cu anaptixă. În maghiară, se produce adesea anaptixa, mai ales în împrumuturi: v. slav. братъ „frate" > magh. *barát* „prieten", v. slav. простъ „simplu" > magh. *paraszt* „țăran" etc. În romînește, fenomenul se observă în unele dialecte sau în vorbirea neîngrijită, unde întîlnim forme ca *șicoală* < *școală*, *adimi(ni)strație* < *administrație*, *giminastică* < *gimnastică*, *hirean* < *hrean*, *hărăni* < *hrăni*, toate necorecte.

Unii lingviști întrebuințează termenii de anaptixă și epenteză ca și cînd ar fi perfect sinonimi, denumind cu ei orice introducere a unui sunet între alte două, dar este mai bine să păstrăm distincția, numind epenteză numai apariția unei consoane între alte două consoane sau a unei semivocale între două vocale, ca urmare firească a trecerii articulației de la primul sunet la cel de al doilea, păstrînd termenul de anaptixă numai pentru introducerea unei vocale între două consoane, așa-numita vocală eufonică, al cărei caracter nu mai este determinat de modul de articulație a consoanelor învecinate.

P r o t e z a este introducerea unei vocale la începutul unui cuvînt care începe cu o consoană, de exemplu *alămîie* < *lămîie*, *amiroase* < *miroase*. Proteza lui *a* este foarte răspîndită în aromînă (vezi chiar numele *aromîn*): *alăvdare* „lăudare", *arău* „rău", *aguniri* „gonire" etc. În latina tîrzie s-a petrecut proteza lui *i* la unele cuvinte care începeau cu *s* + consoană: *ispiritus* „spirit", *iscribere* „a scrie", *ischola* „școală", *istatus* „stat", care au trecut în franceză în forma *esprit*, *écrire*, *école*, *état* (în cuvintele moștenite *s* înainte de consoană a dispărut după introducerea vocalei protetice). Un caracter foarte regulat are proteza lui *i* în limba maghiară (de exemplu, *iskola* „școală") și în limba turcă la cuvintele împrumutate care încep cu un grup de consoane: *Ibraila* < *Brăila*, *Iflak* < *Vlah*, *istasion* < franc. *station*.

S i n c o p a este căderea unei vocale între două consoane (fenomen opus deci anaptixei). Ea se observă mai ales în vecinătatea consoanelor continue (*l*, *r*, *m*, *n*, *s*, *z*, *f*, *v*, *ș*, *j*) și este o urmare a scurtării sau a asurzirii vocalelor respective. De obicei, sincopa este legată de absența accentului. Astfel, *i* scurt interconsonantic neaccentuat, mai ales în prezența consoanelor amintite mai sus, s-a sincopat în trecerea de la latină la romînă: lat. *calidus* > rom. *cald*, lat. *uiridis* > rom. *verde*, lat. *uestimentum* > rom. *veștmînt* > *veșmînt*, lat. *collocare* > rom. *culca*. Tot astfel în romînește, alături de forma mai veche *perină*, circulă (mai des chiar) forma sincopată *pernă*, devenită literară; forma articulată de plural a unor substantive ca *treburile*, *lingurile*, *chipurile* sincopează adesea în vorbire pe *i*: *treburle*, *lingurle*, *chipurle*. Sînt însă și cazuri cînd se sincopează tocmai vocala accentuată: alături de *țărînă* circulă dialectal *țărnă;* tot dialectal se sincopează vocala accentuată a unor participii, pronunțîndu-se *văzt*, *auzt*, *găst*.

Schimbări fonetice combinatorii se petrec nu numai în interiorul cuvintelor, ci și la întîlnirea sunetelor la granița dintre cuvinte, în care caz sînt numite fenomene de f o n e t i c ă s i n t a c t i c ă sau, cu un termen sanscrit, s a n d h i „legătură" (fenomenul era foarte răspîndit în sanscrită și a fost bine descris de gramaticii indieni). Au loc și în acest caz fenomene de asimilare, căderi de sunete etc. Astfel, în romînește *un ban* se pronunță curent, prin asimilare, *um ban;* în propoziția *cînd m-am dus*, *d* din *cînd* cade (la fel ca *t* din *veșmînt*), pronunțîndu-se *cîn m-am dus*. Fenomenul se întîlnește destul de frecvent și în limba rusă (вот бы сказал pronunțat *vod bî skazal* etc.) și în multe alte limbi. Există și cazuri cînd fenomenele petrecute la granița dintre cuvinte poartă un nume special:

E l i z i u n e a este dispariția vocalei finale a unui cuvînt înaintea altui cuvînt care începe cu o vocală, de exemplu *cu un* > *c-un*, *întru o* > *într-o* etc. Foarte frecventă este eliziunea în limbile romanice, unde vocala finală a articolului sau a prepoziției se elidează înaintea substantivelor care încep cu o vocală; de exemplu, franc. *l(a)'amitié* „prietenia", ital. *l(a)'arte* „arta" etc.

A f e r e z a este căderea vocalei inițiale, atunci cînd cuvîntul precedent se termină tot cu o vocală: *ca în* > *ca-n;* engl. *I am* > *I*, *m* etc.

De fapt, atît eliziunea cît și afereza nu sînt decît fenomene de contracție la granița dintre cuvinte.

Schimbările fonetice p o z i ț i o n a l e sînt datorate nu sunetelor învecinate, ci poziției sunetului respectiv în cuvînt sau în silabă (inițial, interior, final) sau poziției lui față de accent (în silabă accentuată, precedînd sau urmînd accentul etc.). Astfel, sunetele inițiale ale cuvîntului sau ale silabei se află în poziție privilegiată, rezistînd mai bine la schimbări; de exemplu *a* neaccentuat romînesc a devenit în general *ă*, dar s-a păstrat nealterat în inițială: *bárbă-bărbát*, dar *adínc*, *alintáre* etc. Dimpotrivă, sunetele finale ale silabei și, mai ales, ale cuvîntului au o poziție slabă. Consoanele finale pierd, de obicei, explozia. În finală de silabă ele sînt adesea supuse asimilării din partea consoanei inițiale a silabei următoare (v. asimilarea regresivă în contact). În finală absolută de cuvînt, aparatul articulator pregătindu-se de pauză, adesea vibrația coardelor vocale necesară producerii consoanelor sonore se întrerupe înainte de vreme și acestea își pierd sonoritatea, devin surde, cum se întîmplă regulat în rusă și germană: rus. *род* „neam" se pronunță *rot*, la fel ca *рот* „gură"; germ. *Rad* „roată" se pronunță *rat*, la fel ca *Rat* „sfat" etc. Uneori, pronunția consoanelor finale slăbește pînă într-atît, încît acestea cad complet din pronunțare, cum s-a întîmplat în trecerea de la latină la limbile romanice: lat. *cadit* > rom. și ital. *cade;* v. și limba franceză, unde chiar consoanele finale care se mai notează în scris nu se pronunță (negația *pas* pronunțată *pa*, *chant* „cîntec" pronunțat *șã* etc.). Vocalele finale manifestă adesea o tendință de închidere (*casă*, *bine* > mold. *casî*, *bini)*, iar uneori cad (fapt normal în ce privește pe *e* final neaccentuat în franceză, așa-numitul *e* mut, de ex. *route* „drum", pronunțat *rut)*.

Evidentă este și influența accentului asupra evoluției sunetelor. Astfel, sunetele aflate în silabă accentuată se păstrează mai bine decît celelalte. Engleza și franceza au redus majoritatea cuvintelor vechi la o singură silabă, cea accentuată (franc. *roue* „roată" < lat. *rota*, franc. *chez* „la" < lat. *casa;* engl. *spend* „a cheltui" < lat. *expendĕre* etc.). Vocalele accen-

tuate sînt mai lungi decît cele neaccentuate; uneori, ele se diftonghează (v. mai jos). Cele neaccentuate se scurtează adesea și manifestă uneori tendința de închidere (*a* neaccentuat devine în romînă și albaneză *ă*: lat. *camisia*> rom. *cămașă*, alb. *këmishë*, pronunțat *cămișă* etc.).

Unii lingviști consideră termenii *combinatoriu* și *pozițional* ca sinonimi: schimbările combinatorii depind de poziția unui sunet față de sunetele învecinate, iar cele poziționale privesc combinația, ordinea sunetelor în cuvînt sau față de accent. O limită absolută între cele două tipuri de schimbări, într-adevăr, nu există. Mai mult, ele se produc adesea combinat. Astfel, proteza este o schimbare fonetică combinatorie, căci se produce numai înaintea unei consoane, dar și pozițională, căci are loc numai la inițială de cuvînt. Tot astfel, închiderea lui *a* neaccentuat la *ă* este o schimbare dependentă de accent, dar și de poziția vocalei respective în cuvînt, căci ea nu are loc la inițială; *-ă* și *-e* finali se închid în moldovenește la *-î* și *-i*, dar numai cînd sînt neaccentuați (v. *șușă* „șosea" și *bé* „bea"). Între ele există însă și unele deosebiri importante.

Schimbările fonetice combinatorii nu au un caracter obligatoriu, de lege. Dintre ele doar asimilarea în contact este mai generală mai regulată, deși caracterul ei (progresivă, regresivă, totală sau parțială) diferă de la o limbă la alta. Celelalte schimbări combinatorii sînt cu totul neregulate: în condiții fonetice identice ele se produc în unele cuvinte, iar în altele nu, au deci un caracter întîmplător, fapt pentru care au și fost numite a c c i d e n t e f o n e t i c e. Ele apar la început ca simple greșeli în pronunțare și sînt uneori generalizate, devenind forme normale, corecte, alteori însă sînt înlăturate, dispar. De cele mai multe ori, rezultatul lor constă doar în modificarea formei unor cuvinte, în înlocuirea unui sunet din cuvintele respective cu altul, deja existent în limbă. Ele nu modifică decît foarte rar inventarul fonetic al unei limbi, dînd naștere la sunete noi (doar asimilările în contact uneori).

Schimbările poziționale au un caracter mult mai general, mai regulat, producîndu-se obligatoriu în pozițiile respective. Ele pot da naștere la sunete noi (*ă* < *a* neaccentuat în romînă și albaneză) sau fac imposibilă folosirea unui sunet în anumite poziții (a consoanelor sonore în finală de cuvînt în rusă și germană, de exemplu), ceea ce duce la modificarea structurii fonetice a limbii.

Ambele tipuri de schimbări sînt c o n d i ț i o n a t e de sunetele înconjurătoare sau de poziția în cuvînt. Condiția nu trebuie însă confundată cu cauza, căci ea indică adesea numai împrejurările în care are loc schimbarea, nu și motivul producerii ei. Cauzele schimbărilor combinatorii și poziționale sînt, în general, fiziologice (coarticularea) și psihologice (procese de anticipare, de analogie, de inhibiție în cazul disimilării etc.). Răspîndirea, generalizarea sau înlăturarea lor din limbă are, de cele mai multe ori, cauze de natură socială.

Există și schimbări fonetice n e c o m b i n a t o r i i sau n e c o n d i ț i o n a t e, care se produc în toate cuvintele, indiferent de natura sunetelor înconjurătoare sau de poziția sunetului care se schimbă în corpul cuvîntului. Ele au mai fost numite și spontane, dar termenul s p o n t a n „de la sine" nu este potrivit, deoarece aceste schimbări nu se petrec de la sine, fără cauză: ele au o cauză, dar această cauză nu este nici coarticulația, nici poziția sunetelor. Cauzele acestor schimbări nu sînt atît de evidente ca la schimbările combinatorii sau poziționale, de aceea ele sînt mult mai

greu de găsit. Cauzele invocate, de obicei, de lingviști sînt multiple și variate: transmiterea limbii de la o generație la alta, influența unor populații sau limbi străine (mai ales influența substratului, v. pag. 260), schimbarea condițiilor materiale de existență (clima, hrana), nevoia de economie impusă de rapiditatea procesului de comunicare și de comoditatea vorbitorilor, sentimentul estetic (eufonia) etc. Este greu, adesea chiar imposibil, de precizat efectul concret al fiecăreia dintre aceste cauze. Acțiunea lor produce adesea schimbări imperceptibile, limitate la un număr restrîns de cazuri, dar aceste schimbări, adîncindu-se și generalizîndu-se, provoacă cu timpul un salt calitativ în baza de articulare, ceea ce duce la schimbarea structurii fonetice a limbii.

Iată cîteva exemple de schimbări necombinatorii:

În evoluția limbii grecești sunetul *u* s-a transformat de timpuriu în *ü* în toate cuvintele. Schimbarea s-a petrecut datorită faptului că vorbitorii au schimbat, nu se știe din ce pricină, punctul de articulare al lui *u* din regiunea postpalatală în regiunea prepalatală(unde se pronunță *i*), păstrînd însă rotunjirea buzelor ca la *u*. Mai tîrziu, prin secolul al IX-lea al e.n., vorbitorii au pierdut deprinderea rotunjirii buzelor la pronunțarea lui *ü* și el s-a transformat în *i*.

Tot așa în limba franceză *u* lung din latină s-a schimbat în *ü* (de exemplu, lat. *luna* > franc. *lune*, pronunțat *lün*, lat. *murus* > franc. *mur*, pronunțat *mür* etc.).

În unele graiuri nordice ale limbii ruse s-a petrecut schimbarea lui *č* la *ț* (de exemplu, rus. *чай*, *чашка* > *цай*, *цашка*); în alte graiuri *ț* s-a transformat în *č* (rus. *купец* > *купеч*). Aceste schimbări s-au petrecut în toate cuvintele care conțineau aceste sunete, indiferent de poziția lor și de sunetele înconjurătoare.

Sunetul *h* a căzut în trecerea de la latină la limbile romanice, în toate cuvintele, în orice poziție. De exemplu, lat. *homo* > rom. *om*, franc. *homme* (pronunțat *om*), ital. *uomo*, span. *hombre* (pronunțat *ombre*), lat. *heri* > rom. *ieri*, franc. *hier* (pronunțat *ier*), ital. *ieri*, span. *ayer;* lat. *prehendere* > rom. *prinde*, franc. *prendre*, ital. *prendere*, span. *prender*. Sunetul *h* care se găsește în unele limbi romanice nu este moștenit din latină, ci provine din transformarea altor sunete (de exemplu, în spaniolă din *f*), sau este împrumutat din alte limbi (de exemplu, în romînește din slavă, sau poate din tracă).

Sunetul *i* scurt din latinește s-a deschis în romînă, devenind *e*, indiferent de poziție sau de ambianța fonetică: lat. *sitis* > rom. *sete*, lat. *credit* > rom. *crede* etc.

Regularitatea unor schimbări fonetice, combinatorii sau necombinatorii, face ca între dialectele unei limbi, între limbile înrudite sau între acestea și limba din care provin, să existe, oricît se vor fi diferențiat între ele, anumite concordanțe între sunete sau grupuri de sunete, numite c o r e s p o n d e n ț e f o n e t i c e. Astfel, grupul *ct* din limba latină a fost transformat întotdeauna în romînește în *pt*, în franceză în *it*, în italiană în *tt*, în spaniolă în *ch(č)* în toate cuvintele care conțineau acest grup de sunete în latinește. De exemplu:

lat.	*octo*	rom.	*opt*	franc.	*huit*	ital.	*otto*	span.	*ocho*
lat.	*lacte*	rom.	*lapte*	franc.	*lait*	ital.	*latte*	span.	*leche*
lat.	*noctem*	rom.	*noapte*	franc.	*nuit*	ital.	*notte*	span.	*noche*
lat.	*factum*	rom.	*fapt*	franc.	*fait*	ital.	*fatto*	span.	*hecho* etc.

Tot așa, acolo unde vechea slavă și la fel cu ea bulgara și ceha, de exemplu, au un *ra*, *re* sau *la* între două consoane, rusa are *oro*, *ere* sau *olo*. De exemplu:

v.slav. градъ	ceh. *hrad*	rus. *город*
v.slav. брѣгъ	ceh. *břeh*	rus. *берег*
v.slav. глава	ceh. *hlava*	rus. *голова* etc.

Schimbările fonetice, ca orice proces istoric, sînt limitate în timp și spațiu. Astfel, rotacismul (schimbarea lui *n* intervocalic în *r* în romînește) nu s-a extins pe întreg teritoriul unde se vorbește limba romînă, ci s-a produs mai ales în Maramureș și în Țara Moților. Fenomenul, anterior primelor noastre texte, nu-și mai exercită acțiunea asupra cuvintelor împrumutate mai tîrziu și astăzi chiar formele vechi, rotacizate, dispar treptat, fiind înlocuite cu formele corespunzătoare literare.

Datorită regularității schimbărilor fonetice și datorită caracterului concret al sunetelor, singura parte materială a limbii, fonetica a putut fi mai ușor studiată și a fost cercetată sub toate aspectele ei. În secolul trecut și la începutul secolului nostru, atenția principală în studiile de limbă a fost acordată foneticii.

Studiul structurii fonetice a limbii și al schimbărilor fonetice petrecute în decursul evoluției limbii este foarte necesar. Originea cuvintelor nu poate fi stabilită și structura lor morfologică adesea nu poate fi explicată fără o adîncă cunoaștere a faptelor fonetice. Deși nu este suficientă singură, cunoașterea istoriei structurii fonetice a limbii este o condiție indispensabilă în studierea științifică a faptelor de limbă.

BIBLIOGRAFIE

K. Ammer, *Einführung in die Sprachwissenschaft*, Halle (Saale), 1958, p. 121—127.
O. von Essen, *Allgemeine und angewandte Phonetik*, ed. a II-a Berlin, 1957, p. 83—90.
B. Malmberg, *La Phonétique*, Paris, 1960, p. 67—78.
M. I. Matusevici, *Введение в общую фонетику*, ed. a III-a, Moscova, 1959, p. 103—112.
Al. Rosetti, *Introducere în fonetică*, ed. a III-a, București, 1963, p. 77—87, 94—102.
J. Vendryes, *Le langage*, Paris, 1939, p. 40—84.
L. R. Zinder, *Общая фонетика*, Leningrad, 1960, p. 223—271.

7. Fonologia

Cercetările extrem de amănunțite întreprinse în deceniile din jurul anului 1900 au dus la constatarea că fiecare sunet al vorbirii comportă nenumărate variante, perceptibile cu urechea. Apariția foneticii experimentale a permis o adîncire și mai mare a cercetărilor și a arătat că există mult mai multe variante, unele foarte subtile și imperceptibile cu urechea. Stabilirea acestor variante este utilă, pentru că ne permite să descriem mai exact sistemul fonetic și ne ajută să înțelegem cum se schimbă sunetele.

Același sunet nu e pronunțat la fel în diversele cuvinte în care figurează: în pronunțarea lui apar diferențe datorate influenței sunetelor înconjurătoare. De exemplu, consoana nazală *n* se pronunță diferit în *mînă*, *mîndru* și în

mînca, *mîngîia*. În primele două cuvinte, *n* fiind urmat de o vocală sau de o consoană dentală, punctul lui de contact este în regiunea alveolelor superioare, pe cînd în ultimele două cuvinte, *n* fiind urmat de consoane velare, punctul lui de contact este în regiunea vălului palatului. Este vorba aici, prin urmare, de o asimilare în ce privește punctul de contact: avem un *n* dental și un *n* velar. Numeroase fapte de acest fel se constată la pronunțarea tuturor sunetelor în contact cu altele.

Chiar cînd e vorba de același sunet în același cuvînt, aparatele cu care se studiază fonetica în laborator au dovedit că niciodată el nu este pronunțat exact în același fel de doi oameni diferiți: traseele indică diferențe între ei cu privire la durata sunetelor, la înălțimea lor, la gradul de sonoritate și așa mai departe. Vocalele urmate de consoane nazale apar nazalizate la unele persoane, în timp ce la alte persoane gradul de nazalizare este mult mai mic sau chiar vocala nu e nazalizată de loc. Mai mult decît atît: nici același om nu pronunță de două ori la fel. Dacă cineva rostește de mai multe ori la rînd același cuvînt în fața aparatelor, constatăm că traseele diferă, prin mici amănunte, chiar dacă urechea nu percepe diferențele.

Lingviștii au studiat toate aceste diferențe pînă în cele mai mici amănunte. S-a strîns astfel o masă uriașă de fapte mărunte, în așa fel încît specialiștii au ajuns să se înece în ele, pierzînd din vedere esențialul, adică scopul pentru care se făceau cercetările: studiul evoluției limbii, ca mijloc de comunicare între oameni. Trebuia să se găsească un principiu grație căruia tot acest material să poată fi clasat și folosit în mod rațional.

Cel dintîi care a înțeles că trebuie pusă problema funcției îndeplinite de sunete a fost lingvistul rus I.A. Baudouin de Courtenay, șeful școlii lingvistice din Kazan. Încă de la 1870, el a pus primele jaloane ale studierii valorii funcționale a sunetelor, arătînd că din sunete se formează complexe sonore, adică cuvinte, și că cel mai mult trebuie să ne interesăm de diferențele care ajută să deosebim între ele cuvintele. Cîțiva ani mai tîrziu, un elev al lui, N.V. Krușevski, a creat termenul f o n e m, cu care se denumește unitatea de bază a materialului sonor privit sub aspectul funcțional. Termenul a fost adoptat, dar, în general, a fost folosit ca sinonim al lui s u n e t. În Rusia, teoria a fost reluată și perfecționată de acad. L.V. Șcerba care, în manualul său de fonetică franceză (publicat în 1913), a arătat că urechea noastră nu e atentă la variante, dacă fără ele izbutim să deosebim cuvintele între ele: de exemplu, în cazul cuvintelor *mîna*, și *mînca* noi distingem între ele cele două cuvinte nu prin faptul că primul are un *n* dental și al doilea un *n* velar, ci prin faptul că al doilea are un *c* care la primul nu există. La fel, între *bancă* și *bandă* facem diferență, nu pentru că primul are un *n* velar și al doilea un *n* dental, ci pentru că primul are un *c* și al doilea un *d*. Astfel, urechea noastră neglijează cu totul diferența de pronunțare între nazalele dintre aceste cuvinte, diferență care nu are valoare funcțională, deci nu e fonologică.

În Apus, aceste explicații n-au trezit interes, pînă cînd, în 1929, la Congresul internațional de lingvistică ținut la Haga, N.S. Trubețkoi și R. Jakobson au prezentat, ca o nouă ramură a lingvisticii, fonologia. Ei au expus, la început destul de puțin clar teoria fonemelor, apoi încet-încet problema a ajuns la oarecare limpezire și lingviștii apuseni au început și ei să studieze fonologia, cu unele denaturări care se vor arăta mai departe.

Ştim acum că numărul fonemelor unei limbi este relativ mic, pe cînd numărul variantelor fonetice este foarte mare. Două sunete sînt variante ale aceluiaşi fonem, dacă le putem înlocui unul cu celălalt fără ca înţelesul comunicării să sufere. Astfel, *r* poate fi pronunţat cu vîrful limbii (*r* apical) aşa cum e *r* obişnuit în limba romînă, dar poate fi rostit şi cu vibraţii ale vălului palatului (*r* velar: aşa-numitul *r* graseiat, obişnuit la francezi, este o fricativă velară asemănătoare cu un *h* sonor). Toate aceste sunete diferă unul de altul (ceea ce putem constata cu urechea), totuşi pentru noi ele reprezintă acelaşi fonem, căci dacă le înlocuim în pronunţare pe unul cu celălalt, nu obţinem cuvinte diferite, ci numai pronunţări diferite, individuale sau regionale, ale aceluiaşi cuvînt. În cuvinte romîneşti ca *înham*, *hohot*, mulţi romîni pronunţă pe *h* sonor, fără ca marea masă a vorbitorilor să bage măcar de seamă acest lucru. E vorba, prin urmare, şi aici de două variante ale fonemului, una surdă şi alta sonoră. Cu atît mai mult sînt simple variante diferenţele individuale şi accidentale.

Însă dacă, înlocuind un sunet cu altul, obţinem alt cuvînt sau altă formă gramaticală a aceluiaşi cuvînt, deci ajungem să comunicăm altceva, atunci sîntem în prezenţa a două foneme diferite. De exemplu, comparînd cuvintele *bură*, *cură*, *dură*, *fură*, *gură*, *jură*, *mură*, *pură*, *sură*, *şură*, *tură*, constatăm că fiecare dintre ele are alt înţeles, iar formal ele sînt diferenţiate numai prin primul lor sunet; aceasta dovedeşte că, în romîneşte, *b*,*c*,*d* etc. sînt foneme diferite. Toate cuvintele înşirate putem să le comparăm şi cu *ură*: deoarece faţă de acesta din urmă, toate diferă prin primul lor sunet (pe care *ură* nu-l are), acest prim sunet se dovedeşte de fiecare dată a avea valoare fonologică. Tot aşa putem să comparăm două forme gramaticale ale aceluiaşi cuvînt: *cînta* şi *cîntă'* (perfectul simplu) au valori gramaticale diferite, deci *ă* este alt fonem decît *a*.

De observat că în toate aceste cuvinte nu este un singur fonem, cel pe care l-am scos în evidenţă prin comparaţie. Putem proceda în acelaşi mod şi cu celelalte sunete ale lor, pentru a identifica şi alte foneme. De exemplu, pornind de la cuvîntul *bură*, putem compara pe *bufă*, *bună*, *buză* pentru fonemul al treilea; pe *gură* îl putem compara cu *gumă*, *guşă*, *gută*; de asemenea, pe *sură* îl putem compara cu *sară*, *seră*, *soră* pentru a stabili fonemele vocalice. Făcînd toate combinaţiile posibile, ajungem să stabilim inventarul de foneme al unei limbi.

Fiecare limbă are alt inventar de foneme. Acolo unde o limbă nu vede decît variante fonetice, altă limbă vede foneme deosebite, acolo unde o limbă vede două foneme, alta nu recunoaşte decît variante fonetice. Este deci nevoie să se studieze inventarul de foneme pentru fiecare limbă în parte.

În romîneşte, vocalele accentuate sînt pronunţate mai lung decît cele neaccentuate, dar urechea noastră nu distinge această diferenţă (ea apare cînd cercetăm pronunţarea cu ajutorul aparatelor). Noi nu acordăm deci valoare fonologică diferenţelor de cantitate. În alte limbi însă această diferenţă este folosită. În latineşte, *populus* (cu *o* scurt) însemna „popor", iar *pōpulus* (cu *o* lung) însemna „plop"; *ācer* (cu *a* lung) însemna „crîncen" iar *acer* (cu *a* scurt) însemna „arţar". Romanii nu confundau niciodată aceste cuvinte în pronunţare. La fel în multe limbi moderne: în franţuzeşte, *côte* (pronunţat *cot* cu *o* lung) înseamnă „coastă", iar *cotte* (pronunţat la fel, însă cu *o* scurt) e un fel de haină; în englezeşte, *beat* (pronunţat *bit*, cu *i* lung) are înţelesul de „a bate", iar *bit* (cu *i* scurt) „bucăţică"; în nemţeşte, *Väter* (pro-

nunțat *fetăr*, cu *e* lung) este pluralul lui *Vater* „tată", iar *Vetter* (pronunțat *fetăr* cu *e* scurt) înseamnă „văr"; în cehă, *cár* (citit *țar* cu *a* lung) înseamnă „zdreanță", iar *car* (citit *țar*, cu *a* scurt), înseamnă „țar"; în ungurește, *elő* (cu *e* scurt) este „înainte", iar *élő* (cu *e* lung), „viu". Din cauză că în limba noastră cantitatea nu joacă rol fonologic, noi nu o percepem nici în limbile străine, ceea ce ne duce adesea la greșeli cînd vorbim aceste limbi. Unele limbi disting și consoane lungi și scurte.

Limba romînă, după cum admit astăzi mulți cercetători, distinge consoane dure și muiate (ca și rusa): singular *lup*, plural *lup'*, (scris *lupi*), persoana I *rup*, persoana a II-a *rup'* (scris *rupi*); în rusește: *мол* „dig", *моль* „molie"; *стол* „masă", *столь* „atît de". În polonă, *lata* (cu *l* muiat) înseamnă „ani", *łata* (cu *l* dur) înseamnă „șipcă". Limba franceză are consoane muiate, dar nu le acordă valoare fonologică. De exemplu, „patru" se pronunță în vorbirea pariziană *k'at* (scris *quatre*), „gară" se zice *g'ar* (scris *gare*), dar nu există alături alte cuvinte care să difere de acestea numai prin faptul că prima lor consoană nu este muiată. De aceea, francezii pot pronunța și *kat*, *gar*, fără ca această pronunțare să fie considerată greșită (în romînește însă, *gheară* e cu totul altceva decît *gară*). Urmarea este că un francez care-i aude vorbind pe romîni nu percepe consoanele noastre muiate: el aude (și pronunță la rîndul său) *tu rup* în loc de *tu rupi*.

Spuneam mai sus că pentru noi *n* dental și *n* velar constituie un singur fonem. Situația nu e aceeași în alte limbi. În germană, de exemplu, *sinnen* înseamnă „a gîndi", iar *singen* (pronunțat exact la fel, numai că cu *n* velar) înseamnă „a cînta". În chinezește, *min* este „popor"; pronunțat la fel, numai că cu *n* velar, înseamnă „nume" (transcrierea noastră nu face nici o deosebire, în timp ce alte limbi transcriu cel de-al doilea cuvînt *ming*).

Limba chineză nu face deosebire fonologică între surde și sonore, de aceea unii aud și transcriu *gaolean*, alții *kaolean*. În schimb, în chineză este foarte importantă deosebirea dintre aspirate și neaspirate, căreia noi nu-i atribuim însemnătate: *ta* (sau *da*) înseamnă „mare", iar *tha*, „ușă".

În chineză fiecărei vocale îi corespund mai multe foneme, din cauza felurilor cum sînt intonate. Chineza literară are numai patru tonuri (în diverse dialecte sînt mai multe), care servesc la diferențierea vocalelor și deci a cuvintelor. Astfel, *mi* cu ton coborîtor-urcător înseamnă „orez", iar cu ton coborîtor, înseamnă „secret". *Than* cu tonul întîi înseamnă „supă", cu tonul al doilea „zahăr", cu al treilea „a sta culcat", cu al patrulea „a opări"; *mai* cu tonul al treilea este „a cumpăra", iar cu tonul al patrulea, „a vinde". Deoarece în limba noastră nu avem ceva similar, ne vine foarte greu să percepem aceste diferențe.

În afara fonemelor, joacă rol fonologic accentul și ordinea fonemelor. În limbile cu accent mobil, locul accentului este adesea suficient pentru a diferenția cuvintele. În romînește, de exemplu, *copi'i* și *co'pii*, *a'cele* și *ace'le*, *lă'turi* și *lătu'ri* etc. Foarte mult se folosește accentul pentru a diferenția persoana a treia singular a prezentului de persoana a treia a perfectului simplu la conjugarea întîi: *cî'ntă* și *cîntă'*, *u'rlă* și *urlă'*, *ți'pă* și *țipă'* etc. În rusește se diferențiază prin locul accentului și cazurile substantivelor: *ру'ки* (nom. pl.), *руки'* (gen. sg.), *сло'ва* (nom. pl.), *слова'* (gen. sg.) etc. Nu putem proceda așa cum am făcut cu privire la tonuri, adică nu putem considera că vocalele accentuate sînt alte foneme decît cele neaccentuate (în care caz am avea 14 foneme vocalice în loc de 7), deoarece accentul nu aparține

vocalei, ci cuvîntului. Fiecare cuvînt are un singur accent, nu atîtea accente cîte silabe (dimpotrivă, în chineză, fiecare silabă își are tonul ei, deci tonul aparține vocalei, nu cuvîntului).

În limbile cu accent fix, acesta nu poate diferenția cuvintele între ele. Singurul rol fonologic pe care-l are accentul în aceste limbi este acela de a semnala limitele cuvîntului. De exemplu, în maghiară sau în cehă, unde accentul este totdeauna pe prima silabă, prezența accentului semnalează începutul unui nou cuvînt. În armeană, unde accentul este totdeauna pe ultima silabă, prezența lui semnalează sfîrșitul cuvîntului. În limba polonă, accentul este totdeauna pe silaba penultimă, deci prezența lui înseamnă că mai urmează o singură silabă pînă la sfîrșitul cuvîntului.

Desigur, nimeni n-ar putea susține că ordinea fonemelor este un fonem. Totuși, dacă privim cuvintele *gard*, *grad*, și *drag*, constatăm că sensul lor diferă deși ele sînt alcătuite din exact aceleași foneme. Diferența este constituită de ordinea în care sînt aranjate fonemele, ceea ce dovedește că ordinea fonemelor, fără să fie un fonem, joacă totuși un rol fonologic. De aceea, cînd se alcătuiește inventarul fonemelor unei limbi, este nevoie să se cerceteze în ce chip se pot combina între ele diversele foneme și ce posibilități de distribuție a lor există. Constatăm astfel că limba romînă nu cunoaște grupurile inițiale *mst* (cf. rus. мстить „a răzbuna"), *dl* (cf. v. slav. длато „daltă") etc. În schimb, limba maghiară nu poate forma cuvinte cu grupul inițial *spr* (cf. rom. *sprijin*, *sprinten*), iar chineza nu suportă niciodată două consoane la rînd în aceeași silabă și nu poate termina nici o silabă în consoană (afară de *n*, dental sau velar, care se consideră că formează diftong cu vocala precedentă).

Inventarul fonemelor diferă chiar în aceeași limbă de la o etapă a ei la alta. Foneme noi apar, unele vechi dispar sau se transformă. Latina nu avea consoane muiate, nici semioclusive, pe care romîna a ajuns să le aibă. Înainte de *e* și de *i*, velarele erau palatalizate (se pronunța deci *k'e*, *k'i*), dar acest lucru nu ajuta la diferențierea cuvintelor: *cara* „dragă" și *cera* „ceară" nu se deosebeau între ele prin faptul că primul avea un *k* nepalatal și al doilea un *k* palatal, ci prin faptul că primul avea ca vocală în prima silabă un *a*, iar al doilea un *e*. Cînd s-a ajuns în romînește să avem palatale și înainte de *a* *(k'a)* atunci acestea au devenit alte foneme decît velarele nepalatalizate *(car*, *chiar*, *gară*, *gheară)*. De asemenea, cît timp existau semioclusive numai înainte de *i*, diferențierea fonologică o stabilea prezența sau absența lui *i*, nu deosebirea între oclusive și semioclusive; cînd însă *i* scurt final a dispărut, atunci semioclusivele au început să diferențieze cuvintele, au devenit deci foneme *(duc*, *duci*, pronunțat *duč*; *vechi*, *veci*, pronunțate *vek'*, *več*; *ung*, *ungi*, pronunțat *unğ*, *unghi* pronunțat *ung'*. În latinește, *h* a dispărut peste tot și limbile romanice nu l-au moștenit în nici un cuvînt; în romînește el a reapărut, fiind introdus prin cuvinte împrumutate din slavă (*haină*, *hrană* etc).

De asemenea, în slavă nu exista *f*; acest fonem a fost introdus prin cuvinte împrumutate din greacă (de exemplu, rus. *фасоль* „fasole", *февраль* „februarie").

Fonemele sînt organizate într-un sistem. Fiecare schimbare a unui fonem aduce o tulburare sistemului, făcînd astfel necesare noi modificări pentru a restabili ordinea (despre aceasta se va vorbi pe larg mai departe). De aceea, este necesar să se studieze fonologia nu numai descriptiv, ci și

istoric, pentru a se lămuri complet schimbările pe care le suferă limba în decursul timpului.

Crearea fonologiei a constituit un progres însemnat în studiile de limbă, căci a permis introducerea unei ordini, a unei ierarhizări în noianul de sunete, a ajutat la înțelegerea mai bună a caracterului sistematic al limbii și a raportului dintre sunetele unui cuvînt și înțelesul lui. Aceasta nu înseamnă că fonetica nu mai trebuie să fie studiată, căci fără a cunoaște în amănunt sunetele nu putem cunoaște bine nici fonemele.

În Apus însă, cunoașterea fonologiei a adus o întărire a concepțiilor reacționare idealiste. Lingvistul elvețian F. de Saussure emisese teoria după care în limbă nu interesează decît diferențele, deoarece nu poate exista singular dacă nu există și plural, nu poate exista persoana întîi dacă nu există și alte persoane. Dacă o limbă are două genuri, masculinul și femininul, dar pierde unul dintre ele, să zicem femininul, atunci dispare automat și celălalt, adică masculinul, deoarece nemaiexistînd diferențe de gen, nu mai există nici un gen. Prin urmare, zice F. de Saussure, în limbă nu contează decît diferențele. Mai mult, spune el, diferențele în limbă sînt diferențe în sine, fără termeni pozitivi între care să se stabilească aceste diferențe. Iată cum ajunge el la această concluzie: în limba slavă comună, față de nominativul singular *žena* „femeie", genitivul plural era *ženŭ*, prin urmare diferența dintre cele două cazuri era marcată prin opoziția între *-a* și *-ŭ*. În ceha contemporană, *-ŭ* nu se mai pronunță, deci genitivul plural a devenit *žen*, fără nici o desinență (sau, cum se zice, cu desinența zero). Totuși, diferența dintre nominativul plural și genitivul plural continuă să fie simțită, prin urmare termenii pozitivi, desinențele, nu sînt indispensabili, totul sînt diferențele.

Se înțelege ușor că această argumentare este falsă. Nu pot exista diferențe fără să existe termeni între care se stabilesc aceste diferențe. Desinențe și sufixe zero există în toate limbile (și în romînește: în trecut, persoana întîi era *cîntu*, cu desinența *-u*; după ce acest *-u* a dispărut în pronunțare, diferența dintre persoana întîi și persoana a treia e marcată la persoana întîi prin desinența zero, adică tocmai prin faptul că persoana întîi nu are nici o desinență). Dar opoziția se stabilește între zero și un termen pozitiv (zero și *-a* în exemplul ceh citat, zero și *-i* în exemplul romînesc). Dacă ar dispărea și cel de-al doilea termen pozitiv, diferența n-ar mai putea exista. În romînește, desinența s-a pierdut atît la persoana întîi singular, *rîd*, cît și la a treia plural, tot *rîd*; aceste persoane sînt caracterizate prin desinența zero în raport cu celelalte persoane, marcate prin desinențe pozitive (*rîde*, *rîdem* etc.), dar între întîia singular și a treia plural, ambele marcate prin desinența zero, opoziția nu mai e posibilă (pentru a o exprima, trebuie să punem înainte pronumele, *eu*, *ei*). Se dovedește astfel că termenii pozitivi nu pot fi excluși.

Argumentarea lui F. de Saussure a fost acceptată de mulți lingviști apuseni, pentru că ea servește concepțiilor idealiste: diferențele sînt stabilite de mintea noastră, iar termenii pozitivi, care sînt de natură materială (sunetul este mișcarea straturilor de aer, deci materie), sînt eliminați din discuție. Prin urmare, se întărește ideea că nu există materie, că lumea întreagă este o închipuire a simțurilor noastre.

Dar Saussure nu și-a elaborat teoria decît pentru morfologie, pe care el o consideră domeniul cel mai important al lingvisticii. Adepții lui au continuat să studieze fonetica cu metodele de mai înainte, pînă cînd cunoașterea fonemului le-a dat posibilitatea să aplice și în fonetică teoria absurdă a

opozițiilor fără termeni care se opun. De aici înainte, unii fonologiști apuseni au început să susțină că studiul sunetelor nu este o problemă a lingvisticii, ci privește exclusiv acustica (în ce privește perceperea sunetelor) și fiziologia (în ce privește pronunțarea lor). Lingvistica, după această concepție, nu are să se ocupe decît de foneme, iar fonemele nu sînt decît diferențe. Astfel încearcă idealiștii să scape de sunete, care sînt materia naturală a limbii.

Fonologia apuseană arată că pe deasupra fonemelor există unități superioare, cărora li se dă numele de a r h i f o n e m e. Un exemplu va arăta despre ce e vorba. În rusește, oclusivele finale își pierd sonoritatea, de exemplu, *год* „an" se pronunță *got*; *d* reapare în pronunțare cînd nu mai e final, de exemplu în pluralul *годы*. Dar la nominativul singular, cînd pronunțăm *got*, ce fonem avem? nu e *d*, căci se pronunță *t*, dar nu e nici *t*, căci nu reprezintă decît o variantă a lui *d* într-o anumită poziție. De aceea, fonologiștii socotesc că este un arhifonem, adică o unitate fonologică superioară, care reunește în sine două sau mai multe foneme. Cum asemenea unități nu există în realitate, idealiștii pot pretinde că au reușit să elimine sunetele reale, că operează cu unități ideale și că numai acestea constituie limba. În realitate, oricum am pronunța fonemul final din cuvîntul *год*, el este totuși un sunet real, fie că e un fonem de sine stătător, fie că e o variantă a fonemului *d*. Intervine numai o *neutralizare* a opoziției: într-o anumită situație vorbitorul nu mai dă atenție opoziției între două foneme.

Diferențele sînt esențiale la orice clasificare, dar nici o clasificare nu se bazează numai pe diferențe: noi nu opunem un tramvai unei perii de ghete. Trebuie să existe și trăsături comune fenomenelor pe care le clasăm, și acestea sînt trăsături pozitive. Tot așa un fonem nu este constituit numai de opoziția față de alte foneme, căci el este în fapt un sunet și are anumite articulații care îi sînt proprii, iar acestea sînt reale, concrete și nu depind de alte foneme. De exemplu, nu ne-ar folosi la nimic să arătăm că *n* se opune lui *u*, deoarece aceste două foneme au foarte puține trăsături comune. Arătăm însă că *m* se opune lui *n* pentru că cele două nazale au multe trăsături pozitive comune: vibrația coardelor vocale, emiterea aerului pe nas, închiderea gurii și o explozie cînd nu urmează imediat altă consoană. Ce le deosebește? Faptul că pentru *m* ocluziunea se face cu buzele, iar pentru *n* prin atingerea limbii de alveolele superioare sau de palat. Toate trăsăturile amintite formează fonemele *m* și *n*, indiferent de faptul că aceleași articulații, grupate altfel, pot intra în compoziția altor foneme.

Cei care definesc fonemele numai prin opoziție socotesc că orice sunet care nu are valoare fonologică independentă este o variantă a unui fonem. Astfel, *h* sonor din cuvîntul *înham*, de care am vorbit mai sus, este o variantă a fonemului *h* surd (în greaca modernă, unde vechiul *g* a devenit *h* sonor, acesta are valoare fonologică independentă, căci se opune lui *h* surd: γάμου, citit *hamu* cu *h* sonor, genitivul singular de la γάμος „căsătorie"; χάμου, citit *hamu* cu *h* surd, „jos"). De notat însă că, pentru a clasa un sunet ca variantă a unui fonem, se ține totuși seama de trăsăturile lui pozitive, căci nimeni nu va spune, de exemplu, că *h* sonor e o variantă a lui *t*, cu care nu are în comun trăsături pozitive. Dar ce se întîmplă dacă modificăm articulațiile unui sunet în așa fel încît obținem o combinație inexistentă în limba noastră? Atunci ajungem la un complex care nu este un cuvînt, căci nu are nici un înțeles. De exemplu, limba romînă nu are fonemul ceh *ř* (un *r* vibrant pe care noi îl auzim *rş* sau *rj*, deși e un sunet unic); dacă în loc de *rîd*, am

pronunța *ŕîd* ar urma să afirmăm că sunetul inițial este o variantă a fonemului romînesc *r*, cu care nu poate intra în opoziție. În realitate, nu am avea nici fonem, nici variantă de fonem, căci nu am avea nici cuvînt, deoarece nimeni nu ar înțelege ce am vrut să spunem. Aceasta dovedește că fonemul *r* nu poate fi definit numai prin opoziții, prin diferențe, ci el este caracterizat și prin anumite articulații care constituie trăsăturile lui pozitive (aceste trăsături exclud posibilitatea interpretării lui *ŕ* ca o variantă a fonemului *r*).

Lingvistica marxistă consideră ca un merit al fonologiei faptul că deosebește în fonetică ce este esențial de ce este accesoriu, ceea ce constituie un sistem de ceea ce e destrămat, ceea ce este necesar în limbă de ceea ce e accidental sau unic. Dar pentru aceasta nu avem dreptul să ne dezinteresăm de studiul sunetelor, care sînt baza materială a limbii și fără a căror cunoaștere nu se pot studia nici fonemele. Pentru a înțelege diferențele dintre foneme trebuie să știm cum sînt pronunțate. De asemenea, studiul producerii sunetelor ne este indispensabil pentru a putea înțelege modificarea sistemului fonemelor. Pentru a înțelege, de exemplu, cum a apărut în limba romînă sunetul *ș*, care nu exista în latinește, trebuie să ne dăm seama de felul cum se pronunță *s*, de efectele pe care le poate avea asupra lui un iot următor etc. Pe de altă parte, numeroase schimbări de natură fonetică, fără să afecteze sistemul fonemelor, aduc schimbări în structura cuvintelor. De exemplu, atunci cînd *l* intervocalic latin a devenit în romînește *r* (*sale* > *sare*) sistemul fonemelor romînești nu s-a modificat de loc, căci fonemul *r* exista de mai înainte în cuvinte ca *floare*, *rău*, care-l aveau pe *r* din latinește. S-a produs totuși o schimbare în ce privește frecvența întrebuințării fonemelor *l* și *r* și cunoașterea acestei schimbări este importantă pentru studierea istorică a limbii romîne.

Dar succese importante ale fonologiei trebuie așteptate de la aplicarea ei la istoria limbii.

BIBLIOGRAFIE

O. S. Ahmanova, *Фонология*, Moscova, 1955.
Andrei Avram, *Cercetări asupra sonorității în limba romînă*, București, 1961.
Idem, *Despre neutralizarea opozițiilor lingvistice*, în „Limba romînă", XI, 1962, p. 343—356.

8. Ortoepia

Ortoepia este totalitatea regulilor care stabilesc într-o limbă pronunțarea literară, luată ca model de întreaga populație care vorbește acea limbă. Este necesar ca toți vorbitorii să ajungă să pronunțe aproximativ la fel, în vederea unificării pe scară națională a limbilor, în vederea perfecționării lor. Diferențele de pronunțare, dacă au curs liber, duc ușor la destrămare dialectală. Din trecut am moștenit o situație în care există multiple diferențe dialectale în pronunțare. De exemplu, același cuvînt este pronunțat în Muntenia *zece*, iar în Moldova *dzăśi*, astfel că nici unul dintre cele patru sunete care alcătuiesc acest cuvînt nu sună la fel în cele două regiuni. Ceea ce în nordul țării se pronunță corect *scenă*, la București se pronunță *șcenă*. Chiar în București nu pronunță toată lumea la fel: oamenii instruiți se apropie mult de

norma literară, în timp ce cei care nu au învățat la școală păstrează pronunțări regionale. De exemplu, cuvîntul *coșar* este adesea pronunțat de cei care curăță coșurile *cośear*! În orașul Londra există mai multe dialecte engleze, împărțite pe cartiere.

Tendința de unificare s-a simțit adesea și în trecut, numai că, în general, ea a acționat spontan, fără concursul organizat al societății. Astăzi, tot mai mult, statul, academia, învățămîntul de toate gradele, presa, scriitorii, teatrul, cinematograful, radioul etc. se străduiesc să ajute la crearea unei pronunțări corecte, generalizată în toată țara. Dar care este pronunțarea corectă, unde se găsește ea, ca să zicem așa, în stare naturală? Știm că fiecare regiune își are particularitățile ei dialectale și nu există în nici o regiune o pronunțare fără cusur, generalizată la toți vorbitorii. Totuși, în ultimele secole, în mai toate țările s-au stabilit regiuni a căror pronunțare a fost luată ca model, de obicei (dar nu totdeauna), regiunea capitalei. Așa s-a întîmplat și în țara noastră. În linii mari, norma este constituită de pronunțarea oamenilor culți din București, dezbărată de unele exagerări (de exemplu, nu se admite pronunțarea bucureșteană *grije* în loc de *grijă*). O definiție dată de lingvistul danez O. Jespersen ni se pare că poate fi luată și de noi ca punct de plecare: vorbește literar acela pe care nu-l cunoaștem după vorbă din ce regiune este. Într-adevăr, din ce în ce mai mult, norma literară devine o normă superioară tuturor regiunilor, ea se impune peste tot, inclusiv regiunii al cărei grai stă la baza ei, și devine caracteristică pentru toți cei care au trecut prin școli. Cine vorbește în așa fel încît ne dăm seama că e din Botoșani, din Năsăud, din Timișoara sau din București, acela nu vorbește literar.

Există în unele țări așa-numita pronunțare scenică: actorii vorbesc foarte îngrijit și constituie un model de urmat pentru spectatori. Totuși, în general, tradiția teatrului prezintă și trăsături pe care publicul nu le admite, de exemplu unele arhaisme. La noi nu s-a constituit pînă acum o pronunțare model în teatru; există particularități teatrale, pe care Academia și învățămîntul nu le acceptă, de exemplu *mieu* în loc de *meu* și *dupe* pentru *după*. Un rol important revine de drept radiodifuziunii, care are mai mult decît orice altă instituție posibilitatea de a contribui la consolidarea și răspîndirea pronunțării literare. Ar fi de dorit ca cel puțin spicherii să pronunțe toți în același fel și să nu se contrazică de la un minut la altul.

Trebuie să adăugăm că pronunțarea-tip evoluează și ea cu timpul. În Uniunea Sovietică, baza limbii literare o formează graiul de la Moscova. De la Marea Revoluție din Octombrie încoace, milioane de oameni s-au mutat din provincie la Moscova și, încet-încet, au exercitat influență asupra pronunțării moscovite. Astfel litera *щ* se pronunța la Moscova ca un *ș* muiat și această pronunțare era considerată singura literară. În ultimul timp, a început să fie admisă și pronunțarea, adusă din provincie, *șč* (*șčiuka*, „știucă“), care a pătruns în dicționarele ortoepice.

La noi, ortoepia nu a constituit în trecut o preocupare a cercurilor oficiale. Avînd să elaboreze un dicționar ortografic, care trebuia să fie bazat pe pronunțarea literară, Institutul de lingvistică din București s-a izbit de dificultatea că nimeni nu stabilise această pronunțare. De aceea, *Micul dicționar ortografic*, apărut în 1953 (ediția a II-a în 1955), a introdus și o serie întreagă de principii ortoepice, iar în lista de cuvinte figurează foarte multe care nu prezintă nici o greutate la scriere, ci numai la pronunțare. În

1956, a apărut primul *Dicționar ortoepic*, publicat tot de Institutul de lingvistică din București. Devenea acum inutilă introducerea elementelor de ortoepie în dicționarul ortografic. Dar noua lucrare pătrundea și ea într-un domeniu străin, căci, ca și dicționarul ortografic, ridica și rezolva probleme de morfologie: pluralul substantivelor, diverse forme ale verbelor etc. Acestea, în mod normal, ar trebui căutate în gramatică și în dicționarele explicative, întrucît nu constituie probleme de pronunțare. Bineînțeles însă că nu e o greșeală gravă faptul că le găsim în dicționarul ortoepic. Tot în 1956 a apărut, sub egida aceluiași institut, un *Îndreptar de punctuație*, care rezolva în același timp probleme de ortografie și de sintaxă (despărțirea grupurilor sintactice etc.).

În 1959, prin reunirea tuturor lucrărilor descrise mai sus, s-a elaborat *Îndreptarul ortografic, ortoepic și de punctuație* care, prin însăși organizarea lui ca un ansamblu, elimină o parte din lipsurile anterioare. Se mai resimte și acum absența tratării în introducere a problemelor de intonație și se observă unele contradicții. Cu toate defectele lui însă, *Îndreptarul* constituie o importantă armă în mîna maselor, pentru unificarea și îmbunătățirea pronunțării și a scrierii limbii naționale.

BIBLIOGRAFIE

Îndreptar ortografic, ortoepic și de punctuație, București, 1959, (p. 3—24, *Introducerea*).

9. Scrierea

Scrierea, așa cum o cunoaștem noi și cum de altfel e folosită de majoritatea popoarelor de astăzi, reprezintă notarea pe un material oarecare (lemn, piatră, hîrtie) a limbajului sonor cu ajutorul unui sistem de semne care se adresează ochilor (sînt percepute pe calea senzațiilor vizuale) și care sînt, de obicei, legate de o anumită limbă. Scrierea actuală e un mijloc de comunicare subordonat limbii, creat numai pe baza limbii sonore. În scrierea alfabetică, semnele — mai exact literele — notează fonemele limbii vorbite. Astfel se și justifică tratarea problemelor scrierii în capitolul *Fonetica*.

Studiul istoriei scrierii se confundă în parte cu studiul istoriei culturii și civilizației umane. Scrierea este o parte componentă a civilizației, chiar printre factorii determinanți ai acesteia, și a însemnat o foarte mare înlesnire a progresului omenirii, deoarece, cu ajutorul scrierii, invențiile și în general cuceririle minții omenești au putut fi răspîndite mai ușor. Pentru noi, textele lăsate de generațiile de acum sute și mii de ani sînt foarte prețioase, cuprinzînd informații despre multe popoare și despre stadiile lor de dezvoltare. Fără ajutorul acestor texte, cunoștințele noastre ar fi foarte sărace, căci arheologia, oricît ar fi de bine pusă la punct ca știință, nu ne poate da o vedere destul de largă asupra societăților dispărute.

Scrisul cu litere, alfabetul, a însemnat una din cele mai mari cuceriri ale culturii. Prin combinarea unui număr foarte mic de semne (în jurul a 30 de litere), noi putem comunica orice gînd. Însușirea scrierii se petrece în copilărie, în faza școlară, și devine la om o deprindere, destul de asemănătoare cu mersul sau vorbirea.

S-ar părea, la o judecare superficială a problemei, că nu e nimic mai simplu decît să găsești semne corespunzătoare fonemelor, cîte un semn pentru fiecare fonem. Dar studiul evoluției scrisului demonstrează că omul a ajuns la formula aceasta simplă, reprezentarea unui sunet printr-o literă, după mii de ani de experiență.

Nu putem ști cu siguranță în ce fază a dezvoltării omenirii a apărut scrierea, sigur este însă faptul că scrierea este rezultatul unei evoluții extrem de îndelungate, care a pornit de la o necesitate acută: deoarece limba, cel mai important mijloc de comunicare, stabilește relații numai între oamenii care sînt de față și are astfel un caracter limitat în spațiu și timp, s-a simțit nevoia lărgirii cadrului comunicării.

Cînd omenirea a înregistrat primii pași de progres, a început să cîștige experiență, de exemplu în domeniul tehnicii, experiența aceasta trebuia transmisă altor colectivități sau generațiilor următoare. Comunicarea orală era insuficientă, pentru simplul motiv că memoria omenească nu poate reține totul (și oricăruia dintre noi i se întîmplă să uite de multe ori lucruri importante).

Nu s-a trecut dintr-o dată însă la crearea scrierii, ci s-a parcurs mai întîi o fază îndelungată, pregătitoare, în care s-au folosit diferite semne care să ajute memoria (*semne mnemonice*). Diferitele colectivități omenești (ginți, triburi, uniuni de triburi), o dată cu dezvoltarea lor treptată, au început să intre în relații unele cu altele. Dar cum erau despărțite, destul de des, prin spații întinse, solii pe care și-i trimiteau unele altora ar fi putut să uite esențialul din mesajul lor. De aceea, ei erau înarmați cu diferite obiecte care să le amintească unele idei sau întregul conținut al mesajului.

Un semn mnemonic foarte vechi, folosit la toate popoarele (și la noi), este *răbojul*, adică o bucată de lemn pe care se însemnează, de pildă, averea cuiva, numărul vitelor sau al pieilor (răbojul poate fi și semn al unei vînzări sau cumpărări contractate, poate fi deci act juridic).

Iată cîteva exemple de semne mnemonice, folosite de diferite populații, pentru a ajuta memoriei să învingă spațiul și timpul: solii unei populații primitive din Australia, pentru a-și aduce aminte ce conține solia pe care o au, folosesc un fel de răboj, adică crestează pe o bucată de lemn cîte un semn special pentru fiecare idee din solie, și în felul acesta își amintesc nu numai ideile, ci și ordinea în care trebuie să le enunțe.

În vechea Romă, răbojul se folosea pentru însemnarea plății impozitelor (*talea* sau *talia* — „răbojul" era o dovadă a achitării datoriilor).

Irochezii — trib indian din America, dispărut azi — foloseau șiraguri de scoici de diferite culori și în diferite poziții.

Vechii locuitori din Peru foloseau un fel de panglici făcute din fire de lînă de diferite culori și înnodate într-un anumit fel. Dispoziția amintea solului că ideile se înșiruie într-o anumită ordine, iar culorile arătau subiectul tratativelor: galbenul arăta că e vorba de aur, verdele — de grîu etc.

Păstorii din Peru foloseau — și, probabil, folosesc și astăzi — sfori pentru numărarea animalelor, o sfoară pentru boi, alta pentru vaci etc. Nodurile sforilor corespund capetelor de vite.

În 1731, caraibii (populație din Antilele Mici) au trimis regelui Suediei un mănunchi de sfori cu noduri. Asta însemna că orice corabie suedeză care va aduce cu sine aceste sfori va găsi la caraibi o primire prietenească.

Semne mnemonice se mai întîlnesc și astăzi: mulți dintre noi și-au făcut, cel puțin o dată, un nod la batistă.

Toate semnele mnemonice prezentate pînă acum au nevoie de cineva care să explice înțelesul lor, deoarece ele nu comunică direct ideile.

Un pas înainte în încercarea de a lărgi sfera comunicărilor a fost sugerarea unor idei prin intermediul unor obiecte — un fel de simbol, pe care oamenii puși în anumite situații îl puteau înțelege. E cunoscut, de pildă, mesajul sciților către regele persan Darius, despre care vorbește Herodot în cartea a IV-a a istoriilor sale. Sciții au trimis o broască, un șoarece, o pasăre și cinci săgeți, ceea ce însemna: „dacă nu vă veți ascunde în apă ca broasca, sub pămînt ca șoarecele, sau nu veți zbura în văzduh ca pasărea, nu veți scăpa de săgețile noastre".

La un trib african exista obiceiul ca, în mijlocul drumului care ducea către satul tribului, să se așeze o pană de cocoș și o săgeată. Aceasta însemna: „dacă vă veți atinge de păsările noastre, veți muri".

Nici simbolurile acestea nu constituie însă scrierea.

Abia o dată cu fixarea imaginii unui obiect, desenarea lui pe o suprafață oarecare — stîncă, os, lemn — avem a face cu scriere propriu-zisă. Această primă fază a scrierii, scrierea cu imagini, poartă numele de *pictografie*. De exemplu, însemnă „ochi", dar și „a vedea", însemnă „picioare" dar și „a merge".

Pictografia reprezintă prima fază a scrierii la toate popoarele pe toate continentele din America pînă în Indonezia. Iată un exemplu de *pictogramă* (elementul cu care lucrează pictografia), de la un trib indian din America Centrală:

Aceasta înseamnă că „peștii mari, care erau numeroși, au mîncat cîțiva oameni". Deci desenul respectiv consemnează o întîmplare trăită de trib.

Pictogramele, reprezentînd obiecte și fenomene, ar trebui să fie foarte clare și deci înțelese ușor de oameni, indiferent de limba pe care o vorbesc. În realitate, lucrurile nu sînt așa de simple, pentru că în comunicări e vorba nu numai de obiecte și fenomene, ci și de însușiri ale obiectelor și fenomenelor și de acțiuni: oricît ne-am chinui, tot nu am putea reprezenta printr-un desen *gîndul meu* sau *timpul trece repede*. În figura arătată mai sus, liniile mari ar putea indica un număr oarecare de animale (sau „foarte mulți"), dar ar putea fi tot așa de bine labele animalului („peștele mare" poate reprezenta și un crocodil). Liniile mici ar putea fi oameni înghițiți, dar și inelele de pe corpul animalului. Prin urmare, chiar pentru interpretarea unor desene intră în joc imaginația. De altfel, primele exemple date reprezintă obiecte, dar și acțiuni, cuprind deci și ele un element convențional.

Semne pictografice s-au folosit ulterior alături de alte feluri de scriere. În Osetia de nord (U.R.S.S.), foarte aproape de zilele noastre, s-au găsit gravate pe pietrele funerare: o carte pe mormîntul unui învățat, un cal pe mormîntul unui călăreț vestit, iar pe mormîntul unei croitorese talentate, o mașină de cusut.

Astăzi, la noi și în alte părți, pe firmele micilor ateliere în care se repară stilouri sau ochelari, vedem desenate, în afară de litere, un stilou sau o pereche de ochelari. Cineva care nu știe să citească poate totuși să înțeleagă cam despre ce e vorba după desene (de pildă, un romîn ajuns în Yemen sau în China, dacă nu a învățat scrierea arabă sau cea chineză, nu

poate citi firmele și inscripțiile, pentru că lipsesc desenele. În schimb, un arab se poate orienta la noi tocmai după desene).

După cum se poate observa, pictografia s-a dovedit a fi insuficientă ca mijloc de scriere. Treptat, înăuntrul ei își face loc, din ce în ce, convenționalul. De exemplu, la popoarele de negri care trăiesc pe malul rîului Congo, o°o înseamnă, nici mai mult nici mai puțin, decît că „oala care stă pe trei pietre nu cade în foc".

Dezvoltarea gîndirii, apariția cuvintelor care denumeau tot felul de noțiuni, a făcut să se treacă la un nou fel de scriere, în care sînt notate noțiunile, indiferent de felul cum se pronunță cuvintele respective. A doua fază în dezvoltarea scrierii se numește *ideografie*, notarea noțiunilor, a ideilor.

Ideogramele (semnele cu care lucrează ideografia) sînt derivate din imaginea obiectului reprezentat, au la bază deci o pictogramă, dar desenul s-a simplificat atît încît a pierdut legătura cu obiectul inițial reprezentat, s-a schematizat și a devenit un simbol, un semn al înțelesului cuvîntului. În această fază a scrierii se creează deci semne pentru fiecare cuvînt.

Cunoaștem astăzi trei feluri de scriere ideografică: *chineză*, *cuneiformă* și *egipteană (hieroglifică)*. Stabilirea celei mai vechi forme dintre acestea trei este încă o chestiune discutabilă.

Trecerea la ideografie s-a făcut treptat, de aceea, în unele cazuri, se mai poate vedea clar legătura cu vechile desene (de pildă, la scrierea egipteană).

Scrierea chineză, folosită de o populație de peste 600 000 000 de oameni, purtătoare a unei civilizații vechi de mai multe mii de ani, este azi singura care se mai folosește de ideograme.

Originea scrierii chineze se pierde în negura veacurilor. Lucrurile asupra cărora s-a căzut de acord sînt că scrierea nu a fost importată din apus — este deci autohtonă — și că a apărut aproximativ prin mileniul al treilea î.e.n. În valea rîului Huang-hă (leagănul culturii chineze) monumentele istorice descoperite—carapace de broască țestoasă, sau omoplați de cornute mari — sînt acoperite cu semne de scriere veche. S-a stabilit că ele datează de prin mileniul al doilea î.e.n. și par a forma un sistem chiar destul de dezvoltat și de închegat; s-a ajuns la concluzia amintită mai sus, că primele lor forme trebuie să fi apărut cu cel puțin un mileniu înainte.

La început, scrierea chineză s-a folosit de pictograme, apoi acestea au evoluat, așa că azi nu se mai vede legătura cu vechiul desen: /\/\ *șan* = „munte", azi 山 ; ⽊ *iüi* = „pește", azi 魚 . Treptat s-au adăugat multe alte semne, încît s-a ajuns la un număr enorm, vreo 50 000. Dar nu sînt toate folosite în scrierea curentă; în presă sînt folosite 3 000 — 4 000 de semne. Oamenii cu o pregătire deosebită pot cunoaște zece mii de semne.

Ținînd seama de faptul că semnele s-au înmulțit considerabil și că, în plus, s-au complicat foarte mult, s-a ivit de timpuriu necesitatea clasării lor. Din secolul al II-lea î.e.n., datează gruparea lor în șase metode de construire a hieroglifelor, clasare valabilă pînă în zilele noastre. Azi, savanții chinezi au căzut de acord că aceste grupe pot fi reduse la trei, și anume: I figurativă, II adoptată, III fonetică.

I În prima categorie intră semnele dezvoltate din pictograme. Exemplele date mai sus se pot înmulți, 雨 *iüi* „ploaie" (vechiul semn /⁂\ = bolta

cerului din care curg picături de apă), 木 *mu* „copac“ (vechiul semn 木: sus crengile, jos rădăcinile).

II În a doua categorie intră semnele folosite pentru notarea noțiunilor care nu pot fi desenate, reprezentate grafic, pentru că sînt abstracte: „eu“, „ziuă“, „dată“.

Pentru notarea acestora s-au folosit adeseori ideogramele obiectelor al căror nume sună întocmai ca și cuvîntul care trebuie notat. Astfel, „eu“ = *uo* a fost notat cu ideograma cuvîntului care denumește o categorie de arme și care se pronunță tot *uo* (fiind un obiect concret, armele puteau fi desenate). De confundat, nu se pot confunda, pentru că armele respective au dispărut. În cazul acesta, avem de-a face cu un semn „adoptat“. Alteori, același semn poate nota noțiuni care au legătură între ele: 日, care notează cuvîntul „soare“, *jî* înseamnă în același timp și „zi“ și „dată“.

III Cam 80% din totalul semnelor scrierii chineze intră în această categorie. Aici sînt cuprinse toate semnele compuse. Iată cum s-a ajuns la apariția acestei categorii: deoarece folosirea semnelor „adoptate“ putea da naștere adesea la confuzii, în stînga semnului respectiv s-a scris alt semn, indicînd sfera mai largă de sens din care face parte cuvîntul respectiv. Astfel, 房 *fang* „cameră“ e compus din 方 *fang* „pătrat“ care arată cum trebuie citit semnul, deci e partea „fonetică“, și din 戶 *hu* „ușă“, care nu se citește, dar arată cam din ce sferă de noțiuni face parte conținutul cuvîntului. Același semn, citit tot *fang*, înseamnă „luminos“ și, ca să nu se confunde cu cel precedent și cu alte cuvinte care se rostesc la fel, primește înainte semnul 日, *jî* „soare“, care nu se citește (昉).

Să nu se creadă însă că semnele fonetice constituie o scriere fonetică, ele nu sînt alcătuite din litere. De aceea, semnele scrierii chineze trebuie memorate: a. ca formă; b. ca sens; c. ca pronunțare.

Semnele folosite pentru indicarea sensului poartă numele de „chei“ sau „rădăcini“ și sînt derivate din vechile pictograme. Cheile acestea servesc la clasarea cuvintelor în dicționar, deci pe familii, după sens. Cum o astfel de clasificare e foarte complicată, azi este mai răspîndită clasificarea după numărul trăsăturilor din fiecare ideogramă, în cadrul cuvintelor cu aceeași cheie, iar cheile sînt clasate tot după numărul trăsăturilor.

Faptul că scrierea chineză s-a păstrat aproape neschimbată vreme îndelungată a fost înlesnit de mai mulți factori; în epocile cînd între diferitele regiuni ale țării nu existau legături durabile — de aceea au și apărut dialecte cu destule diferențe între ele, de exemplu „eu“ se spune la Pekin *uo*, dar la Șanhai *a-la-*, singură scrierea era elementul care făcea o astfel de legătură pe plan intern. Pe plan extern, semnele puteau fi citite de popoare cu limbi diferite, deci se puteau încheia mai ușor relațiile interstatale (ca dovadă, vietnamezii, coreenii, japonezii au împrumutat scrierea chineză ideografică. Ulterior, coreenii și japonezii au modificat-o, iar vietnamezii au renunțat la ea).

În al treilea rînd, scrierea corespunde caracterului limbii chineze, care, în general, nu cunoaște flexiune, ceea ce ușurează redarea unui cuvînt printr-un semn.

În sfîrșit, clasele dominante au menținut scrierea cu toate greutățile și complicațiile ei, reușind astfel să-și creeze un adevărat monopol al culturii

Scrierea chineză prezintă greutăţi:

— pentru învăţarea semnelor (de aceea, însuşirea scrierii de către copii durează mult mai mult decît la noi, cîţiva ani);

— pentru constituirea tabelelor, a indicilor de materii, a cataloagelor;

— pentru maşina de scris şi telegraf;

— pentru tipografie. De notat e faptul că pentru tipar şi astăzi se culege cu mîna ca în secolul al IX-lea e.n., cînd a fost inventat tiparul în China.

Ţinînd seama de toate acestea, încă de acum cîteva decenii a început mişcarea pentru reformă. Printre alte propuneri s-a încercat introducerea alfabetului latin, care însă, aşa cum e, nu e potrivit fonetismului chinez, fiindcă nu are suficiente litere pentru sunetele limbii chineze.

S-au inventat apoi semne fonetice speciale, care să uşureze memorarea ideogramelor. Acestea au fost introduse în 1918.

În anii Republicii Populare Chineze s-a elaborat o metodă rapidă de culturalizare a maselor, tot pe baza alfabetului fonetic special. Desigur că nu a putut fi vorba de o înlocuire imediată a ideogramelor. De aceea, s-a înfiinţat un comitet special, pentru reforma scrierii, pe lîngă Ministerul Învăţămîntului din Guvernul Central Popular. Munca preliminară a constat în simplificarea ideogramelor, atît în ce priveşte numărul lor (dintre mai multe ideograme care notează acelaşi cuvînt s-a păstrat una singură, cea mai simplă), cît şi în ce priveşte trăsăturile din care se compun (cuvîntul *sulean* „Uniunea Sovietică" era notat cu două ideograme totalizînd 37 de trăsături; în urma simplificării, s-a ajuns la 19 linii, în loc de 37).

Realizarea scrierii fonetice, adică notarea sunetelor vorbirii, este strîns legată de unificarea dialectelor, de crearea unei limbi naţionale unitare, pe baza dialectului de nord (centrul Pekin). Probleme atît de serioase nu se pot rezolva de azi pe mîine. Dar şi în această direcţie s-au luat unele măsuri; începînd din 1955, se extinde aspectul lingvistic literar de la Pekin. În 1956, limba literară de la Pekin (*putunhua*) s-a introdus în toate şcolile chineze.

În privinţa scrierii, începînd din primăvara anului 1956 s-a folosit scrierea dublă, ideograme şi, dedesubtul lor, semne fonetice.

În 1958 sarcina comitetului pentru reforma scrierii s-a încheiat prin adoptarea unei scrieri fonetice bazate pe alfabetul latin. Există însă diferenţe între valorile atribuite unor litere în China şi cele atribuite în mod obişnuit: *j* nu notează fricativa prepalatală sonoră, ci africata dentală surdă *ţ*.

Alfabetul acesta serveşte la transcrierea fonetică a ideogramelor, la studierea limbii literare putunhua, la înregistrarea termenilor tehnici, a cuvintelor internaţionale, a numelor proprii etc. Ideogramele se vor folosi şi mai departe, mergîndu-se pe aceeaşi cale a simplificării treptate a trăsăturilor.

Celelalte tipuri de scriere ideografică, cuneiformă şi egipteană, au dispărut de cel puţin o mie de ani.

Scrierea cuneiformă, folosită de popoarele care au trăit în regiunea Tigrului şi Eufratului, e alcătuită din ideograme imprimate în lut, cu ajutorul unui cui (de aici numele *cuneiform*, din latinescul *cuneus* „cui"). Mai cunoscută e scrierea cuneiformă a asiro-babilonienilor. Ei au împrumutat scrierea de la sumerienii peste care au năvălit, dar au modificat-o, conform structurii fonetice şi gramaticale a propriei lor limbi. Limbile popoarelor din Mesopotamia sînt flexionare. Contradicţia dintre scrierea ideografică —

în care nu se vede funcția gramaticală a cuvîntului — și structura fonetică și gramaticală a limbii a dus la crearea unor semne care să indice prefixe, sufixe, genuri, timpuri sau alte categorii gramaticale. Apare astfel tendința de a descompune cuvintele în silabe și de a nota fiecare silabă. De obicei, se folosea ideograma unui cuvînt cu aceleași sunete ca silaba care interesa. De exemplu, ⧖ nota cuvîntul *mu* „nume", dar și orice silabă care suna tot *mu*. Deci era ceva cam în genul rebusului, așa cum am descompune noi cuvîntul *calcar* și am desena un cal și un car.

Scrierea egipteană hieroglifică („scriere sfîntă", numită așa, pentru că era folosită mai ales de preoți) are o evoluție aparte, și anume în interiorul ei se vede mai clar trecerea spre scrierea cu litere, scrierea fonetică.

În cazul scrierii egiptene, desenele se păstrează foarte clar, așa că se vede bine legătura cu pictografia: ⧖ (un om cu un băț în mînă) înseamnă „a bate", ⧖ „gîndac", „cărăbuș", dar și „a fi", e simbolul existenței. Un sul de papirus înseamnă „a ști", „învățătură", o frunză de măslin înseamnă „un an" (egiptenii credeau că măslinului îi crește cîte o frunză pe an). Pe de altă parte, limba fiind polisilabică și flexionară, a trebuit să se găsească semne pentru silabe (ca și în cazul cuneiformei) și chiar pentru sunete. În scrierea egipteană au început să se noteze consoanele, și anume se notau cu ideograma unui cuvînt care începe cu sunetul respectiv. De exemplu, ideograma care înseamnă „mînă" nota sunetul *d*, pentru că cuvîntul „mînă" era *d-r-t*, *m* era notat cu semnul „apă", pentru că „apă" se spunea *mem*. Mai ales numele proprii străine erau notate astfel. Cu timpul s-au simplificat și hieroglifele egiptene. Scrierea formată pe baza celei hieroglifice a căpătat numele de *hieratică*. Mai apoi s-a creat o scriere „rapidă", încă mai simplificată, *demotică* (populară).

Egiptenii cunoșteau 3 000 de ideograme, foloseau însă cam 600.

Termenul de hieroglife, folosit la început numai pentru scrierea veche egipteană, s-a extins apoi și asupra celorlalte scrieri ideografice.

Principiul ideografic ne e cunoscut și nouă: semnele care indică numerele (adică cifrele) sînt folosite la fel de toate popoarele, indiferent de felul cum le pronunță. De exemplu, 5 se citește în romînește *cinci*, în rusește *пять*, în maghiară *öt*, în germană *fünf*. Cifra reprezintă noțiunea.

A treia fază și ultima în dezvoltarea scrierii este *scrierea fonetică*. În cadrul scrierii cuneiforme și a celei egiptene s-a putut observa că, datorită particularităților structurale ale limbilor respective, au apărut semne care să noteze elemente fonetice. Primele unități fonetice care au fost notate sînt silabele, prin urmare cel mai vechi aspect al scrierii fonetice este *scrierea silabică*. Nu s-a putut trece direct la notarea fonemelor, pentru că e mai ușor să deosebești silabele din care e format cuvîntul decît sunetele (copiii și oamenii maturi care nu știu carte învață mult mai ușor să silabisească decît să distingă fonemele) — scrierea silabică este un mare pas către notarea fonemelor, către abstractizare.

Astăzi, scriere silabică au japonezii, care au împrumutat ideogramele chineze indirect, prin intermediul coreenilor, și le-au adaptat nevoilor limbii lor. Adică ei au ales cîteva zeci de ideograme chinezești care se pronunță la fel cu cele mai frecvente silabe ale limbii japoneze (din cele 85 posibile) și au creat astfel un sistem de semne pentru cele 48 de silabe mai frecvente. Scrierea aceasta se numește *katakana*.

O evoluţie interesantă a avut scrierea *maia* a vechilor locuitori ai peninsulei Yukatan — America Centrală. În manuscrisele păstrate, textele se împletesc cu desene viu colorate, care ilustrează adesea fiecare frază. Desenele nu sînt altceva decît pictograme. Textele cuprind semne ideografice, care însă, în afară de faptul că sînt semne ale noţiunilor, sînt folosite şi pentru notarea silabelor şi chiar a sunetelor: vocale şi consoane. Scrierea maia, care datează din primele secole î.e.n., a preocupat mult pe cercetători. S-au făcut, de-a lungul deceniilor, încercări minuţioase de descifrare a acestor texte. S-a stabilit astfel modul de notare a cifrelor, a numelor şi a datelor calendaristice; au fost identificate unele desene ca reprezentînd diferite obiecte şi s-au descifrat unele ideograme. O contribuţie de seamă a adus savantul sovietic Iuri Knorozov. Dar descifrarea textelor era departe de a fi realizată. În 1960, la laboratorul de calcul al Institutului de matematică din Novosibirsk (Siberia) — filiala Academiei de Ştiinţe a U.R.S.S. — s-a pus problema folosirii maşinilor electronice de calcul pentru studierea sistemelor vechi de scriere. Au fost produse în primul rînd textele maia. Pe baza datelor cunoscute deja, s-a alcătuit programul maşinii de calcul şi, prin diverse combinaţii, s-a realizat pentru prima oară descifrarea textelor maia, mai exact transpunerea lor în alfabetul latin. Lucrările de descifrare continuă.

Alt capitol care de asemenea a dat multă bătaie de cap cercetătorilor este *scrierea cretană* (minoica). A fost descifrată de curînd (de M. Ventris şi J. Chadwick) numai ultima fază a scrierii cretane, numită şi linearul B (sau silabarul B) — au fost stabilite în total patru faze. În urma cercetărilor, s-a ajuns la concluzia că e vorba de o scriere silabică, dezvoltată din hieroglife (cu siguranţă împrumutate de la egipteni) şi folosită pentru notarea unui dialect al limbii greceşti. Textele pe care s-a lucrat au fost datate aproximativ 1400—1100 î.e.n.

Scrierea cuneiformă a fost împrumutată de vechii perşi şi, pe baza ei, a apărut scrierea veche persană pe la 500 î.e.n. În această scriere există semne pentru notarea vocalelor şi a silabelor (consoane plus vocale).

Cuneiforma a stat şi la baza notării limbii hittite (una dintre limbile indo-europene cele mai vechi ca atestare, 2000—1000 î.e.n.). Fiind vorba de o limbă flexionară, era absolut necesară folosirea elementelor fonetice. Astfel, desinenţele au putut fi redate numai fonetic.

Scrierea literală propriu-zisă, care să noteze fonemele, a fost creată de fenicieni. Scrierea literală este al doilea aspect şi ultimul din scrierea fonetică.

Asupra originii alfabetului fenician s-au emis numeroase teorii. Ele se pot grupa în trei curente:

a) teoriile care susţin că alfabetul fenician s-a dezvoltat din cuneiformă;

b) teoriile care afirmă dezvoltarea scrierii feniciene din hieroglifele egiptene (idee mult mai răspîndită decît prima);

c) teorii care susţin că fenicienii au împrumutat ideogramele de la egipteni indirect prin intermediul altor popoare. Mai exact, ei au luat semnele silabice ale cretanilor şi le-au folosit pentru notarea sunetelor.

Fie că le-au luat direct, fie indirect, fenicienii au folosit ideogramele egiptene pentru realizarea unui lucru extrem de important, notarea fonemelor. Ei notau numai consoanele, pentru că în limba feniciană, limbă semitică, elementul consonantic este esenţial, el formează rădăcina cuvintelor care este invariabilă şi este purtătorul sensului lexical. Vocalele, care diferă de la o formă la alta a cuvîntului, au rol gramatical.

Din scrierea feniciană s-a dezvoltat *scrierea ebraică*, ca și cea *arabă*, mult răspîndită azi. Și scrierea arabă e purtătoarea unei civilizații foarte vechi. Alfabetul arab cuprinde 29 de litere (consoane și semivocale) și folosește de asemenea multe semne diacritice pentru notarea vocalelor (și în limba arabă consoanele formează rădăcina, sînt purtătoarele sensului lexical, iar vocalele au rol gramatical).

Sub influența scrierilor semitice s-a format scrierea indiană. Savanții indieni socotesc scrierea *brahmi* ca fiind cea mai veche și creată pe baza alfabetului fenician. Din brahmi s-a dezvoltat mai departe scrierea *devanāgarī*, folosită azi pentru limba *hindi*, cea mai răspîndită din India.

Fiind vorba, de data aceasta, de limbi în care vocalele sînt foarte importante, indienii au creat semne și pentru vocalele inițiale și pentru cele interioare.

Scrierea altei limbi indo-europene — *greaca* — a provocat de asemenea multe discuții relativ la originea ei.

Asemănarea unor litere grecești cu semnele feniciene, precum și asemănarea în ordinea semnelor și între numirile literelor au făcut să se emită teoria originii feniciene a scrierii grecești — teoria cea mai larg răspîndită pînă în prezent. Dar cum în limba greacă vocalele joacă un rol egal cu cel al consoanelor, grecii au notat cu multă grijă și vocalele.

Scrierea greacă a avut mai multe aspecte. Fundamentale au fost două, cel oriental și cel occidental. Din aspectul occidental s-a dezvoltat, prin intermediul etruscilor, alfabetul latin, pe care îl folosim și noi, cu singura diferență că în perioada romană se cunoșteau numai literele capitale (literele mari). Literele mici sînt o creație a secolului al IX-lea e.n. (pe timpul lui Carol cel Mare). Alfabetul latin este foarte răspîndit astăzi.

Scrierea „runică", foarte folosită în țările scandinave în trecut, s-a dezvoltat pe baza unui alfabet din Italia de nord. Numele acestei scrieri este legat de goticul *runa* „taină", de unde se vede că, inițial, era apanajul preoților.

Scrierea numită „gotică", folosită în țările de limbă germană, nu este altceva decît un aspect al alfabetului latin de prin secolele al XIV-lea — al XV-lea, numit *fractura* „frîntă", pentru că predomină unghiurile ascuțite în forma literelor.

Din alfabetul grecesc, completat însă cu litere care să corespundă sunetelor din limbile slave, s-a creat alfabetul numit azi **chirilic**. Primul lui aspect era însă diferit de cel de azi și se numea glagolitic (conținea 40 de litere). Din secolul al X-lea s-a creat aspectul cunoscut și azi, cel *chirilic*, cu 43 de semne. Azi scriu cu alfabet chirilic bulgarii, sîrbii și popoarele din Uniunea Sovietică. Croații, cehii, slovacii, polonii și unele popoare neslave din Uniunea Sovietică scriu cu alfabetul latin (cu foarte multe semne diacritice).

Scrierile latină, arabă, chineză și chirilică sînt cele mai larg răspîndite în prezent.

La noi, judecînd după cele mai vechi manuscrise pe care le avem, s-a folosit alfabetul chirilic împrumutat de la bulgari. După împrumutare, alfabetul chirilic a fost modificat și adaptat din ce în ce mai bine rostirii romînești.

De la 43 de litere și foarte multe accente și alte semne, alfabetul a fost redus la 33 în gramatica lui Enăchiță Văcărescu și la 28 în gramatica

lui Eliade Rădulescu (în 1835 se ajunge la 27 de semne). Alfabetul chirilic devenise aproape deplin fonologic.

Încercări de introducere a alfabetului latin s-au făcut încă din secolul al XVII-lea în Transilvania și coincid cu ridicarea burgheziei, deci cu apariția sentimentului național. În Principate, curentul favorabil alfabetului latin coincide cu lupta pentru reforme împotriva feudalismului. Trecerea de la scrierea chirilică la alfabetul latin s-a făcut treptat, s-au introdus unele litere latine chiar în scrierea chirilică. În 1860 a fost introdus oficial alfabetul latin. În momentul introducerii, el a adus complicații pentru că nu avea destule litere pentru diferite sunete cunoscute de limba noastră. Pentru rezolvarea acestor greutăți s-au introdus semnele diacritice (semne care fac, dintr-o literă deja cunoscută, alta nouă): *t* cu o virgulă dedesubt notează pe *ț*.

Cele discutate pînă acum sînt departe de a epuiza problema scrierii — sînt încă multe alte sisteme de scriere, care au dat de lucru cercetătorilor. Așa este, de pildă, scrierea armeană, alfabet care a apărut în secolul al V-lea e.n. Nu se știe însă complet pe ce bază s-a dezvoltat. E alcătuit din 36 de litere, 22 seamănă întrucîtva cu literele grecești, iar restul sînt necunoscute.

Din capitolul *Limbă și gîndire* s-a putut vedea că dezvoltarea în general se face de la inferior la superior, de la simplu la complex, de la concret la abstract. S-a putut urmări astfel și formarea noțiunii și a cuvîntului. În evoluția scrierii se poate observa aceeași linie de dezvoltare, de la concret — desenul care reprezintă un obiect oarecare — la abstract — literele care reprezintă sunete foneme. Literele sînt elemente abstracte, pentru că pot fi folosite pentru oricare complex sonor, indiferent, prin urmare, de cuvintele care trebuie redate: același *a* îl întîlnim în scrierea cuvîntului *masă* și în scrierea cuvîntului *abstract*.

Alcătuirea alfabetului[1] este rezultatul muncii de creație a multor generații ale popoarelor egiptean, fenician, grec. Principiul pictografic a înlesnit trecerea la cel ideografic, de la care s-a trecut mai departe la cel fonetic, cu cele două faze ale lui, silabic și literal (fonologic).

A variat nu numai forma scrierii, ci și direcția ei; pictogramele triburilor din America Centrală se scriau de la dreapta spre stînga și de la stînga la dreapta. Egiptenii scriau la început de sus în jos, apoi orizontal, de la dreapta la stînga și uneori de la stînga la dreapta. Direcția citirii era indicată de fețele și picioarele oamenilor și animalelor reprezentate; în unele cazuri, la începutul rîndului se găsește imaginea unei mîini cu degetul arătător întins în direcția în care trebuie să citim.

Chinezii au scris, pînă nu de mult, de sus în jos și de la dreapta spre stînga. Adică primul semn pe o pagină era în colțul din dreapta, sus, iar textul se termina în stînga jos. Se scria însă și orizontal, atît de la stînga la dreapta, cît și de la dreapta la stînga. Astăzi se generalizează scrierea orizontală de la stînga la dreapta. Mongolii scriu de sus în jos, numai că încep de la stînga spre dreapta.

Limbile din Europa se scriu de la stînga la dreapta, limbile semitice de la dreapta la stînga. Scrierea greacă veche, poate și sub influența scrierii feniciene, avea direcția de la dreapta la stînga, dar și de la stînga la dreapta.

---

[1] Cuvîntul *alfabet* s-a născut din îmbinarea numelor primelor două litere din scrierea grecească.

Uneori, textele sînt scrise un rînd de la dreapta la stînga, iar următorul de la stînga la dreapta[1]. Fețele literelor privesc în direcția respectivă: E sau Ǝ.

Materialul pe care s-a scris a fost de asemenea foarte diferit: piatră, scoarța interioară (liber) a unor copaci (confer latinescul *liber* „carte" >fr. *livre*), tăblițe de lemn acoperite cu ceară neagră sau verde. Papirusul vine din Egipt (aproximativ din secolul al XVIII-lea î.e.n.). Pergamentul (piele de vițel) vine din Pergam, oraș în Asia Mică, de prin secolul al II-lea î.e.n. Hîrtia a fost folosită întîi în China, încă de la începutul secolului al II-lea al erei noastre, iar în Europa a fost adusă de arabi (secolul al VIII-lea).

Se scria fie cu un obiect de metal cu un capăt ascuțit pentru tăblițele cerate, fie cu o pană de trestie sau de gîscă. Penița de metal e o creație a secolului al XIX-lea. Cerneala veche era făcută din negru de fum, gumă arabică, apă, oțet. Obiectele obișnuite pentru scris la chinezi au fost pensula și tușul.

Papirusul se înfășura ca un sul, a cărui lungime obișnuită era de 6 m, cu o lățime între 15 și 30 cm. Pergamentul se lega ca un caiet.

Pînă la apariția tiparului, operele erau multiplicate în copii manuscrise. Copierea era o muncă grea, care dura foarte mult, de aceea cărțile costau extrem de scump, așa că numai oamenii bogați își puteau permite luxul să aibă cărți și biblioteci.

O dată cu apariția tiparului (secolul al IX-lea al erei noastre în China, secolul al XV-lea în Europa), fapt care a însemnat un mare progres, scrierile s-au putut răspîndi mult mai ușor și, treptat, și cultura.

BIBLIOGRAFIE

Marcel Cohen, *La grande invention de l'écriture et son évolution*, Paris, C. Klincksieck, 1958.
I. Fischer, *Cronica indo-europeană*, în „Studii și cercetări lingvistice", VIII, nr. 1, 1957.
E. Hering, *Povestea scrisului*, București, 1960 (traducere din limba germană).
I. V. Knorozov, *Система письма древних майя*, Moscova, 1955.
V. A. Kocerghina, *Scurtă schiță de istorie a scrierii*, București, 1963 (traducere din limba rusă).
C. Loukotka, *Развитие письма*, Moscova, 1950 (traducere rusă din cehă).
M. Ventris și J. Chadwick, *Evidence for Greek dialect in the Mycenian archives*, în „Journal of Hellenic Studies", 1953.

10. Ortografia

Scrierea, elaborată pe baza limbii vorbite, încearcă în principiu să redea cuvintele așa cum sînt pronunțate. Deoarece însă există, de obicei, variații regionale, apare necesitatea elaborării unor norme pentru notarea unitară a unei limbi, spre a se evita fluctuațiile. Pe de altă parte, scrierea este mai conservatoare decît vorbirea și, după un timp, ea rămîne în urmă, astfel încît se simte nevoia modernizării ei. Disciplina lingvistică în al cărei conținut intră crearea normelor de scriere corectă este *ortografia*[2], care se

[1] Felul acesta de scriere se numește *bustrofedon* (de la cuvintele grecești care înseamnă „bou" și „întoarcere", deci așa cum se întoarce boul pe brazdă, cînd ară).

[2] Numele vine din îmbinarea cuvintelor grecești ὀρθός, care înseamnă „drept", și γραφία „scriere".

ocupă și de punerea de acord a scrierii cu limba vorbită (bineînțeles, în forma ei literară).

Principiile fundamentale care pot sta la baza elaborării normelor ortografice sînt: 1. etimologic; 2. fonologic.

În afară de acestea, există principii ajutătoare, ca cel silabic, morfologic și sintactic.

Scrierea etimologică nu reproduce forma actuală a cuvintelor, ci forma lor din limba de origine, sau faze intermediare din dezvoltarea lor, ori chiar aspecte false ale cuvintelor. Scrierea limbilor franceză, engleză, irlandeză, tibetană se bazează pe principiul etimologic, adică se deosebește profund de pronunțare, aspectul scris al cuvîntului cuprinde litere fără corespondent între sunetele pronunțate (reprezintă sunete de mult dispărute din pronunțare), de exemplu, fr. *temps* „timp", pronunțat *tã*, sau *doigt* „deget", pronunțat *dua*. După cum se poate vedea, numai o singură literă corespunde întocmai unuia dintre sunetele pronunțate. Dar se poate întîmpla să nu corespundă de loc aspectul scris cu pronunțarea, ca, de pildă, *oiseau* „pasăre", pronunțat *uazo*, sau *eau* „apă", pronunțat *o*.

Iată acum și alte exemple asemănătoare:

eng. — *all right* „foarte bine", pronunțat *olrait*, *enough* „destul", citit *inaf*, *chalk* „cretă" citit *čok*; în irlandeză, *cathughath* se pronunță *cahu*.

Principiul etimologic s-a născut din rămînerea în urmă a scrierii față de vorbire și din menținerea, voită sau în virtutea tradiției, a dezacordului dintre ele.

În franceză, în textele anterioare secolului al XI-lea, scrierea reprezintă pronunțarea: *lei* „lege" era pronunțat și scris ca atare. Mai tîrziu, cuvîntul s-a pronunțat *loi*, iar aspectul grafic a urmat întocmai limba. Cînd pronumele *altre* „altul" începe să fie pronunțat cu *l* vocalizat, a și fost notat astfel, adică *autre*. Dar vorbirea și-a continuat dezvoltarea, cuvîntul „lege" s-a pronunțat apoi *loe*, iar în cele din urmă *lua* (așa cum se pronunță și azi), scrierea însă a rămas la faza *loi*, conform tradiției.

Paralel cu aceasta, apare și grija față de etimologie, preocuparea de a arăta voit în scris din ce cuvînt provine cuvîntul francez, de pildă participiul trecut de la „a zice" s-a scris *dict*, deși *c* nu se pronunța, numai ca să se vadă că vine de la latinescul *dictus*.

Ignoranța scribilor, îmbinată cu pedanteria, a făcut însă să apară și aspecte fals etimologice ale cuvintelor. De exemplu, cuvîntul „greutate", pronunțat *pua*, provine în franțuzește din cuvîntul latin *pensum* „lucru cîntărit". A fost scris *poids*, cu *d*, pentru că s-a crezut că vine de la *pondus* „greutate".

Copiștii evului mediu, plătiți cu pagina, mai exact cu numărul literelor dintr-o pagină, aveau tot interesul să introducă litere parazite, care de multe ori s-au păstrat pînă azi. Iată un exemplu: pluralul pronumelui demonstrativ „acesta" era *cels*. Cu timpul, *l* velar s-a vocalizat și s-a ajuns la forma *ceus* (cf. *altre* > *autre*, mai sus); *us* (adică fostul *l*, ajuns vocală, și *s*, semnul pluralului) se nota cu un singur semn, *x*, așa că forma scrisă a cuvîntului era *cex*. Scribii au reintrodus, ca literă parazită, pe *u* care era notat deja. Ba au mers și mai departe, l-au reintrodus pe *l* care se vocalizase, dispăruse ca *l* și era reprezentat prin *u*. Au scris deci *ceulx* și s-a ajuns astfel la situația curioasă ca *l* să apară notat de trei ori. Azi forma scrisă a cuvîntului este *ceux*, adică *-u-* (fostul *-l-*) e notat numai de două ori.

Sunetele dispărute dar notate ajung să influenţeze pronunţarea: cuvîntul „scop“, pronunţat mai de mult *bü*, se aude azi pronunţat *büt*, cu *t*, pentru că se scrie *but*.

Scrierea era plină de ciudăţenii, complicaţii şi contradicţii. La sfîrşitul secolului al XVII-lea, Academia Franceză a dat reguli, dar n-a făcut altceva decît să impună felul de a scrie tradiţional, cu toate curiozităţile şi greşelile lui. Pînă azi cuvintele „încet“ şi „atît“ se scriu *lent* şi *tant* în virtutea tradiţiei, ca să se vadă că provin din cuvintele latineşti *lentus* şi *tantus* (deşi ambele se pronunţă cu *a* nazalizat, respectiv *lã* şi *tã*). Astfel, unul şi acelaşi sunet, *ã*, este redat prin *an*, *en* sau *em*: *anticiper* „a anticipa“, *encourager* „a încuraja“, *embellir* „a înfrumuseţa“. Acelaşi semn *c* are valoarea lui *k* în cuvîntul *encourager* şi valoarea lui *s* în *anticiper*.

Din cauza principiului etimologic, ortografia franceză e foarte complicată. De aceea, s-a făcut din ce în ce mai necesară rezolvarea problemei ortografiei, iar încercările în această privinţă au fost foarte numeroase, mai ales de la începutul secolului al XX-lea. Păstrarea şi impunerea unei ortografii complicate (care s-a născut dintr-o evoluţie îndelungată şi oarecum involuntară a scrierii) a fost şi este, în mod evident, o acţiune voită. De altfel, încă din secolul al XVII-lea se vede acest lucru, din prefaţa dicţionarului Academiei, în care se justifică alegerea felului complicat de a scrie pentru a se face o diferenţiere între scrierea cărturarilor şi scrierea ignoranţilor sau a... femeilor de rînd.

Din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, ortografia devine tot mai mult o materie de discriminare, un mijloc de a diferenţia clasele. Burghezia reacţionară se fereşte să dea clasei muncitoare o cultură mai largă, dar are nevoie să-i dea o oarecare instruire. O armă foarte potrivită pentru atingerea scopului e folosirea unei ortografii complicate, care cere un efort prelungit pentru însuşirea ei. Afirmaţiile de mai sus sînt valabile nu numai pentru Franţa, ci şi pentru Anglia şi S.U.A.

Din cauza vederilor lor strîmte, cercurile oficiale, reprezentante ale clasei dominante, consideră că ortografia complicată este un semn de distincţie, de prestigiu al lor, şi deci nu permit înlăturarea ei; masele populare franceze au simţit nevoia unei reforme care să pună capăt dezordinii şi haosului din ortografie — sigur că nu se poate vorbi de o reformă radicală, de o ortografie care să redea strict pronunţarea, căci trebuie să se ţină seama de tradiţia culturală a Franţei pe de o parte, de lipsa de unitate a limbii pe de altă parte (în Franţa se vorbesc foarte multe dialecte, destul de diferite între ele). Dar nu s-a realizat nici măcar o reformă moderată, iar astăzi problema nu se mai discută.

Tot astfel, scrierea engleză la început reproducea în scris pronunţarea. Ce e drept, inconsecvenţe existau încă în scrierea englezei vechi, *s* nota şi pe *s* şi pe *z*, iar *k* era notat şi prin *k* şi prin *c*, cu absolut aceeaşi valoare—þ şi ð (două semne păstrate din vechea scriere runică) ar trebui să noteze, primul, fricativa dentală surdă, iar al doilea, pe cea sonoră; de fapt însă, ele erau de pe atunci folosite fără discernămînt. Totuşi, în marea majoritate a cazurilor, cuvintele se scriau fonetic. Treptat, limba vie a luat-o cu mult înainte, fonetismul s-a modificat serios, iar scrierea a urmat în oarecare măsură pronunţarea, apoi a împietrit şi n-a mai primit nici o schimbare. De exemplu, „piatră“ se spunea şi se scria la început *stan*. Apoi cuvîntul s-a schimbat şi a ajuns să fie pronunţat astăzi aproximativ *stăun*, iar scrierea nu reproduce

decît, parțial, o pronunțare intermediară: *stonc*. „Lună" se spunea și se scria *mona*, iar astăzi se pronunță *mun* și se scrie *moon*.

Schimbări serioase în grafie au adus scribii normanzi, care au introdus deprinderile grafice franțuzești, cu unele inconsecvențe, duble grafii, *ai-ay*, *au-aw*, *ei-ey*; *cw* este înlocuit cu *qu*, *c* urmat de *e* sau *i* notează sunetul *s*. De acum încolo se folosește *u* pentru notarea sunetului *v* (înainte nota și pe *v* și pe *f*). Vechile semne runice dispar (ð dispare înainte de 1300, þ s-a mai folosit un timp, apoi a dispărut și el) și sînt înlocuite ambele prin *th*.

Ortografia a devenit treptat haotică, iar introducerea tiparului (secolul al XV-lea) nu a făcut altceva decît să oficializeze dezordinea. Iată un exemplu: prin secolul al XIV-lea se pierd vocalele finale, în special *e* final (ceea ce face să se scurteze cuvîntul cu o silabă). De aici înainte, *-e* scris la sfîrșitul unui cuvînt are rolul să indice că vocala anterioară e lungă (cf. *stone*, azi *stăun*). În general, scrierea engleză de azi reproduce pronunțarea din engleza medie (secolul al XII-lea — al XIV-lea).

Haosul a mai crescut încă în timpul Renașterii, cînd apar tendințe etimologizante, adică se încearcă să se demonstreze originea latină a unor cuvinte, care în realitate erau luate din franceză: cuvîntul „datorie" este clar împrumutat din franțuzește, de la *dette*. Dar pentru că trebuia să se demonstreze neapărat că vine de la latinescul *debitum* „lucru datorat", a început să se scrie *debt*. La fel *dout* „a se îndoi", din francezul *douter*, a început să se scrie *doubt*, numai spre a se demonstra proveniența din lat. *dubito* „a se îndoi". Aceste cuvinte apar pînă azi sub aspectul fals etimologic. Să nu se creadă că literele parazite sînt trecute cu vederea. Dimpotrivă, ele ajung să se pronunțe: *faut* „greșeală", din francezul *faute*, s-a scris *fault*, pentru a se arăta legătura cu cuvîntul latin *fallo* „a înșela". Începînd din secolul al XVIII-lea și pînă azi, cuvîntul se pronunță *folt*.

O asemenea stare haotică (același scriitor într-un singur pasaj era capabil să scrie unul și același cuvînt în trei feluri diferite) a pus de timpuriu (încă din secolul al XVI-lea) problema unor reforme. S-au făcut oarecare modificări moderate, mai mult unificări de grafie.

Pronunțarea a continuat să se schimbe, de exemplu sistemul vocalelor a fost serios modificat. Ortografia însă a rămas pe loc. De aceea, problema unei reforme a fost reluată în secolul al XIX-lea și mai ales al XX-lea. Au existat, în general, două curente: unul, progresist, cerea să se vină în ajutorul maselor de englezi, care-și însușesc destul de greu scrierea, altul, net reacționar, voia să contribuie la transformarea limbii engleze în limbă internațională.

Fără îndoială, nu se poate vorbi nici pentru ortografia engleză de o reformă radicală. Se poate totuși realiza o oarecare unificare, astfel încît să nu mai existe zece sau mai multe posibilități pentru notarea aceluiași sunet: *ș - sh (she)*, *ss (permission)*, *ti (conception)*, *ce (ocean)*, *ci (social)*, *s (Asia)*, *ch (moustache)*, *chs (fuchsia)*, *sci (conscience)*, *sch (schizm)*. Americanii au făcut un pas înainte, adică au renunțat la unele litere de prisos (*through* e scris uneori *thru*, iar *though — tho*; sufixul *-our* e scris *or*: *honour-honor*, *favour-favor*), dar acestea sînt schimbări neesențiale.

La noi, principiul etimologic a fost susținut de curentul latinist. Spre deosebire de Franța, acest principiu, de la început reacționar și retrograd, a fost introdus cu bună știință. Etimologiștii doreau ca forma cuvintelor să semene cu forma latină din care provin, iar pentru aceasta, cel care scrie să

cunoască latina și franceza. Iată ce spune, de exemplu, cu mulți ani după declinul curentului latinist, Ovid Densusianu, fost profesor de filologie romanică la București. El cere să se scrie *s* în loc de *z*, acolo unde limbile apusene scriau cu *s*: „se spune că nu pot ajunge toți să știe dacă cutare cuvînt e neologism și trebuie ortografiat cu *s*. Înainte de toate, să nu uităm că cine trece prin școală și caută să se cultive cît mai mult ajunge să-și fixeze imaginea grafică a fiecărui cuvînt; aceasta e, printre altele, cultura adevărată. De altă parte, învățarea limbii latine și a celei francese, de care nu ne putem dispensa, dă orișicui orientări în ce privește neologismele, pentru că spre aceste limbi ne duc cele mai multe din ele și cum apare acolo o formă sau alta ne ajută să știm în ce fel urmează să fie scrisă romînește"[1]. Prin urmare, după Densusianu, cine vrea să învețe să scrie bine romînește trebuie neapărat să știe latinește și franțuzește.

Astfel de teorii căutau să sape o prăpastie între scriere și vorbire, țінteau ca masele să fie lipsite de arma scrisului. Cercurile progresiste au luptat împotriva etimologismului și a cosmopolitismului. Activitatea latiniștilor și-a lăsat totuși amprenta asupra scrierii noastre: pînă azi unele cuvinte ca *ești*, *este*, *eram*, *eu*, *el*, *ea* se scriu după principiul etimologic, deși în pronunțare, la inițială, apare un *i* scurt. Principiul etimologic e cunoscut și altor limbi, fără să fie însă predominant: în germană, „mîncare" se spune *șpaize*, se scrie însă *Speise*, în virtutea tradiției. În rusă, „viața", *jîzn* se scrie *жизнь*, pentru că în rusa veche *ж* era o consoană moale.

Principiul fonologic cere să se scrie așa cum se pronunță în limba literară. Se reprezintă în scris fonemele din limba vie, nu din limba de acum cîteva sute de ani. Folosirea acestui principiu urmărește crearea unui sistem de scriere simplu și precis, pentru a fi pus la dispoziția tuturora. De acest principiu se apropie limba noastră, maghiara, italiana, spaniola, ceha, rusa, latina, greaca veche și, mai ales, sanscrita. De exemplu, în romînește scriem și citim *casă*, *masă*, *carte* etc., adică sînt reprezentate în scris toate fonemele care alcătuiesc complexele sonore respective.

Sînt cazuri, destul de rare, cînd și în franțuzește cuvintele sînt scrise fonologic: *il*, *car*, *adopté*. Și mai rar încă se întîmplă aceasta în scrierea limbii engleze: *cot*, *fit*. Acestea sînt, de fapt, simple accidente.

În Rusia, problema ortografiei a fost luată în discuție încă în decembrie 1917, deci în primele momente ale existenței statului sovietic, iar în octombrie 1918 s-a dat decretul cu privire la reforma ortografiei. Prin acest decret se prevedea reducerea vechiului alfabet chirilic la 33 de litere și simplificarea scrierii prin înlăturarea semnelor inutile. Reforma arată marea atenție acordată problemei ortografiei de către conducătorii sovietici într-o epocă în care aveau să facă față unor greutăți politice și economice foarte mari.

Principiul morfologic cere să se păstreze neschimbate părțile componente ale cuvîntului — morfemele — în timpul flexiunii sau în cuvintele înrudite. Astfel, pentru limba rusă, jocul accentului poate provoca schimbări în temă: *górod*—pl. *garadá*. Se scriu totuși *город*-*города*. De asemenea, diminutivul (*garadók*) se scrie *городок*. În limba romînă scriem *gheață*, nu *ghiață*, pentru că pluralul este *ghețuri*, diminutivul *ghețuscă*, iar verbul corespunzător cuprinde, de asemenea, un *-e*: *a îngheța*. Scriem *clujean*, nu *clujan*, pentru

[1] „Grai și Suflet", vol. V, 1932, p. 216.

păstrarea intactă a sufixului care arată originea şi care se întîlneşte în multe alte cuvinte: *moldovean*, *muntean*, *oltean*, *craiovean*.

Principiul morfologic este un principiu ajutător celui fonologic şi îşi găseşte aplicare şi în alte limbi: substantivul „zi" se pronunţă în germană *tak*, conform pronunţării germane, în care orice consoană sonoră finală se asurzeşte. Se scrie totuşi *Tag*, pentru că pluralul e *Tage*, iar adjectivul înrudit *täglich*.

Principiul silabic. Potrivit principiului silabic, valoarea unei litere este determinată de poziţia ei în cadrul silabei. Deci, în anumite situaţii, nu trebuie citit literă cu literă, ci întreaga silabă: litera *c* urmată de *i* sau *e* se citeşte altfel decît cînd e urmată de *o* sau *a*: *cer*, *circ*, faţă de *cor* sau *car*. În silabele *che* sau *ghe* (*chem*, *ghem*), *h* nu reprezintă un fonem, ci indică citirea obişnuită a ocluzivelor *c*, *g*. Principiul silabic reduce numărul semnelor. Noi l-am folosit după modelul scrierii italiene.

Principiul sintactic ne ajută să distingem dacă avem a face cu un singur cuvînt sau cu mai multe — şi deci să le notăm ca atare — după rolul jucat de respectivele complexe în propoziţie. Astfel, *numai cîntă* („cîntă într-una") e diferit de *nu mai cîntă* („a încetat de a mai cînta"), în primul caz avem a face cu un singur cuvînt, adverbul *numai*, iar în al doilea caz sînt două adverbe, *nu* şi *mai*.

Ortografia limbii romîne se bazează pe principiul fonologic, asociat cu cel morfologic, silabic şi sintactic. Şi ortografia limbii romîne a cunoscut mai multe reforme. Ultima — în vigoare din aprilie 1954 — a avut sarcina să precizeze şi să simplifice normele scrierii.

Din cele discutate pînă acum, se poate desprinde concluzia că sistemele alfabetice reprezintă fonemele, dar relaţia fonem-literă este mult mai largă. Nu toate fonemele au litere corespunzătoare, de exemplu *č* şi *ğ* din limba romînă se notează prin litere „împrumutate" de la alte foneme (de comparat şi redarea sunetului *ş* din limba engleză). Un singur fonem poate fi redat prin mai multe litere grupate: *ş* în germană se redă prin *sch*, *s* în maghiară prin *sz*, *ş* în franceză prin *ch* etc.

Una şi aceeaşi literă poate reprezenta foneme diferite: *s* iniţial urmat de *p* sau *t* se citeşte *ş* în germană, de exemplu *Sprache*, iar urmat de vocală se citeşte *z*: *See*. Una şi aceeaşi literă poate reprezenta un fonem, dar poate fi şi simplu semn grafic, fără să-i corespundă nici un fonem: *h* din germanul *Haus* „casă" notează un fonem, dar în germanul *Schule* „şcoală" este simplu semn grafic, contribuie la notarea sunetului *ş*. În romîneşte, în *haină*, *h* redă un fonem, dar în *chenar* e simplu semn grafic.

În sfîrşit, există şi situaţia ca o literă să fie totdeauna numai semn grafic: *h* în scrierea franceză nu corespunde niciodată nici unui fonem: nici în cuvinte ca *haleine* „respiraţie", nici în cuvinte ca *chemin* „drum" *h* nu se pronunţă.

Scrierea obişnuită, cu scopul de comunicare, e departe de a nota toate sunetele vorbirii: în cuvîntul *mergem*, primul *e* se deosebeşte de-al doilea printr-o intensitate mai mare, prin durată şi prin înălţime. Calităţile acestea însă nu se notează în scris. Notarea în scris a tuturor sunetelor nu ar înlesni comunicarea, ci, dimpotrivă, ar stînjeni-o. Notarea tuturor sunetelor se face numai cînd se studiază particularităţile de pronunţare regională. Redarea exactă a sunetelor vorbirii se bazează pe principiul fonetic şi se numeşte *transcriere fonetică*. Pentru aceasta există semne speciale, care au la bază

alfabetul latin. În 1881 s-a creat Asociația fonetică internațională, care a și fixat semnele de transcriere[1].

Ultima problemă privește trecerea unui text dintr-un sistem de scriere în altul, de exemplu din alfabetul chirilic în cel latin sau invers. De obicei, se transpune literă cu literă, iar operația aceasta poartă numele de *transliterație*. Problema aceasta este deosebit de importantă în ce privește redarea numelor proprii. Numele pot fi notate fie așa cum sînt scrise în limba de origine, fie așa cum sînt pronunțate. Pentru limba noastră, normele în vigoare prevăd că numele din limbile care folosesc alfabetul latin se scriu ca în limba de origine (*Shakespeare*, *Bordeaux*, *Goethe*, *Manzoni*): totuși numele de localități se scriu așa cum le pronunțăm noi (*Londra*, nu *London*, *Marsilia*, nu *Marseille*, *Viena*, nu *Wien*, *Veneția*, nu *Venezia*).

Pentru numele din limbile care folosesc altă scriere decît cea latină, există două modalități. Pentru limbile care folosesc alfabetul chirilic, se transpun în romînește literele din scrierea de origine, fără a se ține seama de pronunțare (de exemplu rus. *Ломоносов* se transcrie *Lomonosov*, deși în rusește primii doi *o* nu se citesc ca atare, ci ca un sunet între *a* și *ă*. Pentru limbile care folosesc alte scrieri, se scriu numele așa cum trebuie pronunțate: *Șanhai*, *Deli* (nu *Delhi*). Și aici însă numele cunoscute de mult se scriu așa cum le pronunțăm noi (*Pekin*, nu *Peicin*, cum pronunță chinezii). Pentru numele din limbile popoarelor care nu au scriere proprie, folosim transcrierea din limbile europene prin care am făcut cunoștință cu acele nume (*Kenya*, *Kilimanjaro*). Pe măsură ce popoarele coloniale își cuceresc libertatea și fac cunoscut felul lor de a pronunța, modificăm și noi scrierea și uneori schimbăm complet numele (nu mai scriem *New-Delhi*, ci *Deli*; nu mai spunem *Formosa*, ci *Taivan*).

Pentru numele vechi grecești este admisă transcrierea în limba latină (nu *Khoiroboskos*, ci *Choeroboscus*). Dar numele cunoscute capătă de cele mai multe ori, atît în pronunțare cît și în scris, aspect romînesc (*Sofocle*, nu *Sophocles*, *Edip*, nu *Oedipous*).

De semnalat că scrierea limbii romîne cunoaște litera *k* (folosită și în cuvintele comune: *kaki*, *kilogram*, *kilometru*) și deci, cu excepția numelor din greaca veche despre care s-a vorbit mai sus, nu este nici un motiv să ne ferim de folosirea lui *k* și să-l înlocuim prin *ch* (*Pechin*, *Chenia*), îndepărtîndu-ne astfel în mod inutil de scrierea generalizată în mai toate țările.

Greutăți nerezolvate încă prezintă transcrierea numelor din limbile care folosesc alfabetul latin cu semne diacritice: ceha, polona etc. Numele fabricii *Škoda*, din Cehoslovacia, a fost transcris la noi *Skoda*, din cauză că scrierea noastră nu are semnul *š*; rezultatul a fost însă că toată lumea pronunță greșit *skoda* în loc de *șkoda*. În nume ca *Čapek*, putem transcrie prima literă prin *ce* (*Ceapek*); dar în *Skalička*, dacă încercăm să scriem *Skalicika*, se va citi cu o silabă în plus (după modelul cuvintelor romînești *scăricica*, *floricica*), ceea ce ar fi, evident, greșit. Această greutate ni se prezintă și la numele rusești: numele *Чкалов* este transcris *Cikalov* și de aceea capătă în pronunțarea romînească o silabă în plus față de cea rusească. S-ar fi putut evita greșeala dacă, așa cum au cerut unii specialiști, s-ar fi reintrodus în scrierea noastră semnul *i* scurt (*ĭ*), care ar fi marcat, în cazul citat, pronunțarea ca *č* a lui *c*, dar fără nici o silabă în plus (deci *Cĭkalov*, *Skalicĭka*).

[1] Vezi exemple de transcriere fonetică la capitolul *Geografia lingvistică*.

După cum se vede, transcrierea numelor străine nu poate fi considerată o chestiune complet rezolvată. Pe de o parte, apar probleme noi, pe măsură ce facem cunoștință cu noi și noi nume, în special din limbile popoarelor foste coloniale, pe de altă parte ortografia noastră a mai lăsat probleme nerezolvate chiar la numele pe care le cunoaștem mai de mult. Este o sarcină actuală să lichidăm această rămînere în urmă a scrierii noastre.

BIBLIOGRAFIE

Îndreptar ortografic, ortoepic și de punctuație, Editura Academiei R.P.R., 1962.
M. I. Matusevici, *Введение в общую фонетику*, ed. a III-a, Moscova, 1959.

III. LEXICOLOGIA

1. Generalități

L e x i c o l o g i a este acea ramură a lingvisticii care studiază vocabularul, lexicul. Lexicologia se ocupă cu delimitarea sferelor vocabularului, cu schimbările care se petrec în vocabular. Partea lexicologiei care studiază sensul cuvintelor și schimbările de sens pe care le suferă cuvintele se numește s e m a n t i c ă.

E t i m o l o g i a are ca obiect stabilirea originii și evoluției cuvintelor, iar l e x i c o g r a f i a, alcătuirea dicționarelor.

V o c a b u l a r u l este constituit din totalitatea cuvintelor unei limbi. C u v î n t u l este o unitate între un sens sau mai multe sensuri cu legătură între ele și un grup de sunete, unitate care are o întrebuințare gramaticală. Sensul este latura ideală a cuvîntului, grupul de sunete este partea materială.

La baza sensului celor mai multe cuvinte stă noțiunea, dar pe lîngă noțiune, sensul redă și atitudinea afectivă a vorbitorului. *Bunică* și *bunicuță* sînt două cuvinte care exprimă aceeași noțiune, dar nu au exact același sens. Sensul lui *bunicuță* cuprinde, pe lîngă noțiunea de „mama mamii", sau „mama tatălui" (pe care o exprimă și *bunică*), și atitudinea de mîngîiere față de persoana numită.

Sînt și cuvinte care nu exprimă noțiuni, dar au sens; cuvinte fără sens nu există. Conjuncțiile și prepozițiile, de exemplu, nu redau noțiuni, dar au sens, și aceasta se vede din faptul că nu le putem înlocui în frază, fără ca sensul frazei să se schimbe. *La*, *cu*, *spre* nu sînt numele unor noțiuni, dar *vin la tine*, *vin cu tine*, *vin spre tine* sînt trei propoziții cu sensuri precise, care se deosebesc între ele tocmai datorită sensurilor deosebite ale celor trei prepoziții.

Despre diverse aspecte ale legăturii dintre cele două laturi ale cuvîntului, complexul sonor și sensul, s-a vorbit cu altă ocazie (vezi cap. „Cuvîntul ca semn"), de aceea aci ne vom opri numai asupra raportului dintre aceste laturi în evoluția lor. Sînt posibile trei situații:

1. Complexul sonor rămîne neschimbat, iar sensul se modifică. De exemplu: *lege* a avut mai întîi sensul juridic („normă cu caracter obligatoriu stabilită și apărată de puterea de stat"); la acesta s-a adăugat sensul de „religie", astăzi aproape dispărut, apoi cel de „expresie a legăturii esențiale necesare și generale dintre fenomene".

2. Complexul sonor se schimbă, iar sensul rămîne neschimbat. *Sole* s-a transformat în *soare*, fără ca sensul să se modifice.

3. Se schimbă atît complexul sonor, cît și sensul: de exemplu, de la lat. *caput* „cap" s-a ajuns la fr. *chef* „conducător".

Pentru a fi combinate în propoziții și fraze, cuvintele iau, în general, diferite forme gramaticale. Cuvîntul *munte* apare sub formele: *muntele*, *muntelui*, *munții*, *munților* etc. Verbul *a privi* devine: *privesc*, *privește*, *priveam*, *voi privi*, *aș privi* etc. Cu ajutorul formelor gramaticale se exprimă raporturile dintre cuvintele unei propoziții, nuanțe ale acțiunilor etc. Formele gramaticale nu schimbă, în general, sensul fundamental al cuvintelor. Cuvintele sînt materialul de construcție cu ajutorul căruia gramatica formează propoziții și fraze. De aici decurge legătura strînsă dintre vocabular și cealaltă parte a limbii, structura gramaticală.

Vocabularul, ca și structura gramaticală, are un caracter abstract, pentru că „orice cuvînt generalizează" (vezi capitolele „Legătura dintre limbă și gîndire" și „Semantica"). Dar gradul de abstractizare nu este același în toate timpurile și la toate limbile. La origine, vocabularul era mult mai concret, pentru că nici gîndirea nu avea încă o mare capacitate de abstractizare.

La început oamenii nu puteau gîndi calități izolate, desprinse de obiectele care posedau acele calități. De aceea, unul și același nume desemna, totodată, obiectul și calitatea lui cea mai evidentă. Același cuvînt însemna și „piatră" și „care stă culcat", un cuvînt însemna „cer", „limpede" și „albastru", altul „groapă" și „adînc" etc. De asemenea, la origine, oamenii, lipsiți de capacitatea de a abstractiza, nu izbuteau să lase la o parte trăsăturile neesențiale ale obiectelor și fenomenelor pentru a grupa împreună numai trăsăturile esențiale și a construi astfel noțiuni mai abstracte. Pînă astăzi sînt popoare înapoiate care nu au un cuvînt pentru „cal", în schimb au numeroase cuvinte cu sensul de „cal negru", „cal roib", „cal sur" etc. La indienii cherokee din America există un cuvînt *kutuwo* „mă spăl", altul *kulestula* „mă spăl pe cap", altul *kukuswo* „mă spăl pe față", apoi *takasula* „mă spăl pe mîini", *takunkela* „spăl hainele", *takutega* „spăl vasele", *tseyuwu* „spăl un copil", *kewela* „spăl carnea", dar un cuvînt care să însemne „a spăla" pur și simplu nu există. Aceasta înseamnă că indienii cherokee n-au izbutit încă să realizeze noțiunea abstractă de „a spăla", eliberată de toate detaliile concrete privitoare la natura obiectului care este spălat. Cu cît o limbă este mai avansată, cu atît ea cuprinde mai multe cuvinte care exprimă noțiuni abstracte, cu atît lexicul ei este mai abstract. Nu numai că se trece de la un cuvînt care desemnează anumiți cai la un cuvînt care înseamnă „cal" în general, dar printr-o abstracție ulterioară se ajunge la cuvîntul *cabalin*, care, în afară de cal, cuprinde pe măgar, zebră etc. apoi la *ierbivor*, *mamifer*, *animal* în general etc. Cu astfel de cuvinte abstracte operează limbile noastre actuale.

Dar și între limbile moderne există unele deosebiri în ceea ce privește gradul de abstractizare al cuvintelor. Într-o limbă pot exista unele cuvinte mai abstracte decît în altă limbă; în schimb, limba din urmă poate avea alte cuvinte mai abstracte decît prima. De exemplu, în limba rusă există cuvîntul *сутки* care denumește intervalul de timp format dintr-o zi și o noapte (24 de ore), pe cînd limba noastră nu are un astfel de cuvînt. În schimb, limba rusă nu are un cuvînt pentru „a merge" în general, așa cum are limba romînă,

ci un cuvînt pentru „a merge cu un mijloc de locomoție": *examь*, și un cuvînt pentru „a se deplasa fără un mijloc de locomoție": *udmu*. Prin urmare, rămînerile în urmă din unele puncte sînt, în general, compensate prin avansul cîștigat în alte puncte.

BIBLIOGRAFIE

O. S. Ahmanova, *Очерки по общей и русской лексикологии*, Moscova, 1957, p. 27—34.

I. Coteanu, *În legătură cu sistemul vocabularului*, în *Probleme de lingvistică generală*, vol. II, [București], 1960, p. 33—47.

Al. Graur, *Studii de lingvistică generală*, variantă nouă. București, 1960, p. 78—83, 209—212.

Stephen Ullmann, *Semantics. An introduction to the science of meaning*, Oxford, Basil Blackwell, 1962, p. 26—31, 40—53, 193—263.

V. A. Zveghințev, *Семасиология*, Moscova, 1957, p. 138—166.

2. Fondul principal lexical

Vocabularul nu este o masă informă, o adunare de cuvinte care au o importanță egală pentru limbă. Vocabularul are o parte esențială, care e fondul principal lexical, și o masă de cuvinte care formează „restul" vocabularului.

Fondul principal lexical este foarte stabil, pentru că elementele lui, fiind binecunoscute și întrebuințate frecvent de toată lumea, nu este necesar să fie înlocuite cu altele. Deoarece crearea unui fond principal lexical este, desigur, imposibilă într-o perioabă scurtă de timp, distrugerea fondului principal existent ar duce la completa dezorganizare a comunicării între oameni, la paralizarea și apoi la desființarea societății. De aici nu trebuie să se tragă concluzia că fondul principal lexical e imobil, că nu evoluează. Față de masa vocabularului, fondul principal se schimbă mai încet. Dar modificări se produc și în fondul principal, deși elementele lui esențiale se mențin neschimbate foarte multă vreme. Astfel, unele cuvinte își întăresc poziția în fondul principal, altele și-o slăbesc, unele elemente ies din fondul principal și trec în masa vocabularului, altele fac drumul invers. Din această cauză, după lungi intervale de timp, se poate constata că fondul principal s-a modificat destul de mult.

Schimbările care se petrec în fondul principal sînt adesea în directă legătură cu evoluția societății. Dacă în ultimele decenii cuvîntul *mașină* a intrat în fondul principal al limbii noastre, aceasta nu se poate explica altfel decît în legătură cu schimbările care au avut loc în modul de producție, în mijloacele de transport etc.; dacă cuvîntul *cîrciumă* în curînd nu va mai fi folosit decît în rare ocazii (vorbindu-se despre trecut), aceasta este o consecință a transformărilor petrecute în viața poporului nostru.

Deoarece în fondul principal intră mai ales cuvinte radicale, nederivate, ca nucleu al lui, el dă limbii o bază pentru formarea de noi cuvinte. Apar cuvinte noi și pe baza elementelor din masa vocabularului, așa cum vom vedea mai departe, dar derivatele care pornesc de la cuvinte din fondul principal sînt, proporțional, mult mai numeroase decît cele formate pe baza celorlalte cuvinte.

Împreună cu structura gramaticală, fondul principal lexical asigură *stabilitatea* limbii în toate etapele dezvoltării ei, condiționează specificul limbii și determină atît formele de dezvoltare, cît și normele funcționării ei.

Înainte de a trece la studierea fondului principal lexical al diferitelor limbi, lingviștii au discutat criteriile după care cuvintele trebuie considerate ca făcînd sau nu parte din fondul principal. Dintre criteriile propuse, cele mai importante sînt următoarele:

1. Cunoașterea și folosirea frecventă a cuvîntului de către toate categoriile populației. Nu fac parte din fondul principal cuvintele de jargon, de argou, termenii tehnici, regionalismele, cuvintele limitate deci la o anumită clasă, grup social sau teritoriu. Nimeni nu se poate îndoi de faptul că *bonjur*, *mersi*, *ciordi*, *ciubuc* („cîștig ilicit"), *angrenaj*, *decortica*, *curechi*, *lubeniță*, *prostire* etc. nu fac parte din fondul principal lexical al limbii noastre. La fel: *arțar*, *veveriță* ș.a., cunoscute de toată populația țării, dar folosite numai arareori.

2. Puterea de derivare și de compunere, adică posibilitatea de a servi ca bază pentru formarea altor cuvinte, cu ajutorul sufixelor, al prefixelor și al compunerii. Acest criteriu nu poate fi socotit absolut obligatoriu, deoarece limbile diferă din punctul de vedere al posibilităților de derivare și de compunere. Limba franceză, de exemplu, are relativ puține derivate proprii cu ajutorul sufixelor. Romîna are relativ puține formații cu prefixe (derivatele cu prefixe sînt în special verbe) și încă mai puține cuvinte compuse. O serie de termeni cum ar fi: *gură*, *mamă*, *pîine*, *picior*, *spune*, *vită* ș.a. au foarte puține derivate, și acelea mai ales diminutive și participii, care se formează oarecum de la orice cuvînt. Dar nu putem socoti că aceste cuvinte nu intră în fondul principal lexical al limbii noastre. Acest criteriu poate fi aplicat cu succes în special la limbi ca germana sau rusa, limbi cu putere mare de derivare și de compunere. În germană, de la cuvîntul *Mund* („gură") provin: *Mundbedarf* („provizie, merinde"), *munden* („a avea gust", „a tihni"), *mundgerecht* („ușor de pronunțat"), *Mundharmonika* („muzicuță"), *Mundart* („dialect") ș.a. De la *Mutter* („mamă") s-au format: *Mutterbruder* („unchi după mamă"), *Mutterfüllen* („mînz"), *Mutterherz* („inimă de mamă"), *Mutterkorn* („secară măluroasă"), *Mutterland* („patrie"), *Mutterschaft* („maternitate"), *Mutterseele* („suflet bun") *Muttersprache* („limbă maternă"), *Mutterstadt* („metropolă"), *Mutterstok* („matcă", „roi"), *müterlich* („matern", „natal") ș.a. În limba rusă de la *хлеб* („pîine") avem: *хлебница* („coș pentru pîine"), *хлебный* („de pîine", „pentru pîine"), *хлебозавод* („fabrică de pîine"), *хлебопёк* („brutar"), *хлебопекарный* („de panificație"), *хлеборечение* („coacerea pîinii") ș.a.

Dar din fondul principal fac parte nu numai cuvinte primare, nederivate, ci și cuvinte derivate sau compuse. Astfel sînt în limba romînă: *mîncare*, *muncitor*, *sărbătoare* etc., în germană: *Vormittag* („înainte de masă") etc.; în franceză: *repas* („masă"), *vallée* („vale") etc. Derivatele și compusele întăresc poziția cuvîntului de bază în fondul principal pentru că prin ele cuvîntul este des folosit, este viu în conștiința vorbitorilor și nu poate fi uitat. Elementele unei familii de cuvinte bogate, dezvoltate sînt în general puternice în fondul principal, pentru că, datorită desei folosiri, ele se sprijină reciproc.

3. Capacitatea cuvîntului de a intra în mai multe locuțiuni și expresii. Cu cuvîntul *gură*, de exemplu, se formează: *a-i închide gura cuiva*, *a da mură-n gură*, *a-și pune gura la cale*, *a-i lăsa gura apă*, *a uita de la mînă pîn' la gură* etc.

În franceză, cuvîntul *pied* („picior") intră în locuţiuni şi expresii ca: *lâcher pied* („a ceda", „a da îndărăt"), *prendre pied* („a cîştiga vază"), *perdre pied* („a-şi pierde cumpătul"), *mettre pied* („a se stabili"), *mettre pied à terre* („a coborî, a se da jos"), *mettre à pied* („a scoate din slujbă") etc.

4. Stabilitatea cuvîntului. După cum s-a văzut mai sus, elementele fondului principal trăiesc multă vreme. Aceasta nu înseamnă însă că toate cuvintele vechi din limbă fac parte din fondul principal sau că în fondul principal nu pot exista decît cuvinte foarte vechi. O parte din cuvinte, deşi vechi, pot trece la un moment dat din fondul principal în masa vocabularului, iar elemente noi din masa vocabularului pot să îmbogăţească fondul principal. În limba noastră sînt cuvinte moştenite din latină, deci foarte vechi, care nu intră în fondul principal (*coamă*, *frasin*, *lăcustă* etc.), după cum sînt în fondul principal cuvinte de dată mai recentă (*comun*, *linie*, *gaz*, *maşină* etc.). Prin urmare, discutînd dacă un cuvînt face sau nu parte din fondul principal, trebuie să ne întrebăm nu numai de cînd datează el în limbă, ci şi ce perspective de viitor are.

5. Unii lingvişti au crezut că dacă un cuvînt este cunoscut şi folosit des de către toţi vorbitorii unei limbi înseamnă că acel cuvînt exprimă o noţiune fundamentală. Ei au cerut deci unui cuvînt, pentru a-l socoti în fondul principal, să exprime o noţiune fundamentală. Această cerinţă nu este întru totul justificată. Este drept că multe cuvinte din fondul principal exprimă noţiuni fundamentale, de exemplu: *aer*, *an*, *apă*, *bate*, *cap*, *doi*, *frumos*, *învăţa* etc. Dar trebuie să avem în vedere şi alte fapte.

Mai întîi, după cum s-a văzut, nu orice cuvînt exprimă o noţiune. În afară de aceasta, aceeaşi noţiune poate fi redată într-o limbă printr-un cuvînt din fondul principal, iar în altă limbă printr-un cuvînt din masa vocabularului. Astfel în ruseşte *искусство* „artă" face parte din fondul principal, fiind sprijinit de celelalte cuvinte din familia sa: *вкус* „gust", *искусный* „priceput", *искусственный* „artificial", *закуска* „gustare", *закусить* „a lua o gustare" ş.a., provenite ca şi el din rădăcina *кус* „gust". Corespondentul romînesc *artă*, împrumutat de curînd, nu are derivate formate în limba noastră, nu are încă o circulaţie mare şi nu poate fi trecut între cuvintele fondului principal.

Într-o limbă pot exista două sau mai multe cuvinte pentru aceeaşi noţiune, dintre care numai unul să fie în fondul principal, iar celelalte, nu. De exemplu, *măcelar*, în fondul principal, şi *casap*, în masa vocabularului; *caznă*, în fondul principal, *tortură* şi *supliciu*, în masa vocabularului.

Se mai poate întîmpla ca o noţiune, cîndva importantă, acum să nu mai fie, iar cuvîntul care o numeşte să rămînă important în limbă (mult folosit, cu derivate şi expresii etc.). De exemplu: *Dumnezeu*, *drac*.

Prin urmare, acest criteriu trebuie folosit cu grijă, cu discernămînt.

În sfîrşit, alţi lingvişti trec printre indiciile de recunoaştere a cuvintelor din fondul principal p o l i s e m i a, calitatea unui cuvînt de a avea mai multe înţelesuri (vezi cap. „Semantica"). Este evident că, cu cît un cuvînt are mai multe înţelesuri, cu atît e mai des folosit în vorbire, cu atît are o poziţie mai solidă în limbă, nefiind uşor părăsit sau uitat. Foarte multe dintre cuvintele fondului principal lexical al limbii noastre au mai multe înţelesuri. Sînt însă şi cuvinte foarte importante, care au un singur sens propriu: *albastru*, *fasole*, *şurub*, *zăpadă*, *a dormi*, *a plînge* etc. Deci nici acest indiciu nu poate fi socotit obligatoriu.

In urma cercetărilor întreprinse pînă acum, se poate spune că fondul principal lexical al limbii romîne conține între 1 000 și 1 500 de cuvinte. Dintre acestea, aproximativ 60% sînt de origine latină, 20% sînt slave, 2% sînt maghiare, 2% provin din limba populațiilor autohtone, 2% sînt formate pe teren romînesc, 6% sînt internaționale, 5% de origine necunoscută, iar restul de 3% sînt de diverse alte origini (grecești, turcești, franceze etc.).

Faptul că majoritatea cuvintelor din fondul principal lexical al limbii noastre este de origine latină nu e surprinzător; structura gramaticală a limbii romîne e aproape pe de-a-ntregul de origine latină, deci era de așteptat ca și fondul principal lexical să fie în majoritate latin, pentru că nu există limbă care să aibă structura gramaticală de o origine și fondul principal de alta.

Numărul mare de cuvinte de origine slavă în fondul principal ne arată că influența slavă în vocabularul limbii noastre este foarte importantă.

Să vedem acum care dintre categoriile de noțiuni sînt mai mult reprezentate în fondul principal al limbii noastre.

Unele cuvinte denumesc obiecte uzuale: *ac*, *albie*, *ață*, *ceas*, *cuțit*, *inel*, *sanie*, *sită*, *topor*, *vas* etc.

Altele desemnează părți ale corpului: *buză*, *cap*, *coadă*, *deget*, *dinte*, *față*, *inimă*, *limbă*, *măsea* etc.

Termenii privitori la agricultură sînt reprezentați destul de slab. Dacă lăsăm la o parte cuvintele care se folosesc tot așa de bine și în afara agriculturii *(cîmp*, *culege*, *pămînt*, *pîine)* și care sînt de altfel printre cele mai importante, găsim cîteva nume de instrumente *(coasă*, *plug*, *sapă*, *seceră)*, puține nume de plante *(ceapă*, *fîn*, *grîu*, *orz*, *porumb)* și alte cîteva cuvinte *(ara*, *brazdă*, *făină*, *grădină*, *măcina)*. Sînt destul de puține numele de plante (dintre care unele au fost pomenite mai sus) și cuvintele care denumesc părți ale plantelor: *copac*, *floare*, *frunză*, *iarbă*, *nuc*, *ramură*, *salcie*, *vișin* etc.

Printre cuvintele fondului principal mai sînt nume ale animalelor domestice (*bou*, *cal*, *capră*, *cocoș*, *rață*, *vacă* etc.) și nume ale animalelor pe care nu le crește omul (*iepure*, *leu*, *lup*, *urs*, *vulpe* etc.).

Numele de rudenie sînt, de asemenea, puțin numeroase (fapt explicat prin aceea că numărul posibilităților de înrudire nu este prea mare). Printre acestea sînt: *fecior*, *frate*, *mamă*, *nepot*, *părinte*, *rudă*, *soră*, *văr* etc.

În fondul principal sînt puține cuvinte privind îmbrăcămintea și încălțămintea (*brîu*, *căciulă*, *cămașă*, *îmbrăca*, *încălța*, *pînză*, *talpă* etc.). Aceasta din cauză că unele obiecte de îmbrăcăminte și încălțăminte sînt înlocuite destul de curînd cu altele, în primul rînd din pricina modei. Mai mult se mențin cuvintele care denumesc materiale folosite la confecționarea îmbrăcămintei și verbele care denumesc acțiunile respective („a se îmbrăca“, „a se încălța“ etc.).

În general, mai stabile sînt cuvintele care exprimă noțiuni mai abstracte; termenii legați de anumite obiecte concrete sînt uitați după înlocuirea obiectelor respective.

Să trecem acum la cercetarea vechimii elementelor din fondul principal lexical al limbii romîne.

Deoarece fondul principal lexical e în general stabil, ne așteptăm ca marea majoritate a cuvintelor din fondul principal al limbii noastre să fie

vechi și foarte vechi. Într-adevăr, așa cum am văzut, dintre cuvintele fondului principal, mai mult de jumătate sînt de origine latină, au prin urmare o vechime de cel puțin 2 000 de ani. La aceste elemente trebuie să le adăugăm și pe cele autohtone, care au intrat în limba romînă încă de la formarea ei, și multe dintre cuvintele slave a căror formă ne indică că sînt foarte vechi. Și printre elementele a căror origine este necunoscută sînt unele, desigur, de origine latină, altele autohtone sau slave. Însuși faptul că etimologia lor nu a fost încă stabilită este un indiciu că ele sînt vechi, căci cuvintele intrate mai de curînd în limbă nu-și pot ascunde originea. Astfel, mai mult de trei sferturi din elementele fondului principal au o vechime mult mai mare de 1 000 de ani.

E interesant să vedem acum ce situație aveau în limba latină cuvintele de origine latină care sînt în fondul principal al limbii noastre: erau recente în latinește sau moștenite din timpuri mai vechi? Din cercetările făcute reiese că, din totalitatea cuvintelor de origine latină din fondul principal al limbii noastre, aproximativ 66% sînt indo-europene. Față de întregul fond principal al limbii romîne, cuvintele de origine latină provenite din indo-europeană sînt într-o proporție de aproximativ 40%. Ținînd seama că e vorba de elemente care datează de minimum 5 000—6 000 de ani, procentul lor este foarte mare. Este clar deci că aproape jumătate din elementele fondului principal lexical își au rădăcinile în societatea străveche, dinainte de epoca sclavagistă. Din numărul total de cuvinte de origine latină cuprinse în fondul principal al limbii noastre, aproximativ 70% erau deja în fondul principal al limbii latine. Toate aceste fapte demonstrează stabilitatea fondului principal lexical.

Între fondul principal lexical și masa vocabularului nu se poate trage o linie netă de demarcație; unele cuvinte intră în fondul principal, altele ies din el. Avem de-a face cu o gradație neîntreruptă de la cuvîntul care se naște astăzi și se găsește la extrema periferie a limbii, pînă la cel care se află în centrul fondului principal; unele cuvinte sînt aproape să intre, altele sînt gata să iasă din fondul principal; unele au fost, dar nu mai sînt, altele nu au fost, dar vor fi. Chiar în cuprinsul fondului principal trebuie să distingem o minoritate de cuvinte solid instalate, cu rădăcini adînci, și o majoritate care se apropie mult de masa vocabularului. Există și cuvinte despre care cu greu se poate spune dacă fac parte din fondul principal sau nu. Nici raporturile dintre fondul principal și masa vocabularului luate în ansamblu nu rămîn neschimbate. În perioada formării limbii, în timpuri străvechi, cînd nu exista decît un fond de cuvinte foarte sărac, nu putea fi vorba de a se delimita un fond principal. Atunci toate cuvintele erau la fel de importante, foarte importante. Abia după ce vocabularul se dezvoltă, după ce elementele lui se înmulțesc simțitor, se poate delimita un fond principal. Vocabularul continuă să se îmbogățească pe măsură ce activitatea și gîndirea oamenilor se dezvoltă și o dată cu aceasta se îmbogățește și fondul principal, acesta din urmă însă crește mult mai încet decît masa vocabularului.

Cuvintele fondului principal al limbii latine nu s-au păstrat toate în fondul principal al limbii noastre. O parte din ele au rămas în masa vocabularului, altele au ieșit cu totul din limba romînă. La elementele latine rămase în fondul principal s-au mai adăugat altele, provenite din limbile vorbite de populațiile pe care romanii le-au găsit în Dacia, din slavă și mai tîrziu din alte limbi, precum și create pe teren romînesc. Iată și cîteva exemple:

cuvinte care erau în fondul principal al limbii latine: *ac*, *acru*, *adevăr*, *afară*, *afla*, *alb*, *carne*, *gras*, *greu*, *în*, *la*, *şi*, *tare*, *tu*, *un*, *vis*, *vreo*, *zice* etc.;

cuvinte autohtone: *buză*, *copac*, *copil* etc.;

slave: *babă*, *baie*, *boală*, *bogat*, *boier*, *cinste*, *citi*, *mîndru*, *muncă*, *slab*, *zid* etc.;

maghiare: *bănui*, *gînd*, *hotar*, *talpă* etc.;

turceşti: *chior*, *duşman* etc.;

greceşti: *folos*, *frică*, *hîrtie*, *proaspăt*, *sigur* etc.;

franceze: *cont*, *gaz*, *mină* etc.;

internaţionale: *aer*, *fabrică*, *liber*, *oră* etc.

Dacă o serie de cuvinte trec din masa vocabularului în fondul principal, îmbogăţindu-l, altele, mai puţine la număr, părăsesc din diverse motive sfera fondului principal. Aceste cuvinte, fie că sînt folosite din ce în ce mai rar, fie că sînt chiar complet uitate de vorbitori. Deşi nu s-au făcut încă studii asupra fondului principal lexical al limbii romîne vechi, dăm cîteva exemple de cuvinte care credem că au făcut parte, o perioadă, din fondul principal: *arhon*, *băjenie*, *breaslă*, *buche*, *cislă*, *haiduc*, *judeţ*, *logofăt*, *mazil*, *răzeş*, *staroste*, *vistiernic*, *vornic* etc. Cauzele eliminării acestor cuvinte din fondul principal sînt variate. Unele cuvinte denumesc instituţii, obiceiuri, obiecte care au dispărut: *băjenie*, *breaslă*, *haiduc*, *răzeş*. Altele, titluri, ranguri, dispărute: *arhon*, *armaş*, *logofăt*, *mazil*, *vistiernic*, *vornic* etc.

Intervin şi fapte de ordin lingvistic: cuvîntul vechi poate fi învins de un sinonim mai nou: *chezaş* — de *garant*, *deştinde* — de *coborî*, *condei* — de *toc*, *bir* — de *impozit*, *buche* — de *literă*, *jertfă* — de *sacrificiu* etc. Un verb simplu poate fi învins de un derivat al lui: *cinge* — de *încinge*.

O problemă interesantă este aceea a intrării cuvintelor în fondul principal şi a ieşirii din el, în urma modificării sensului lor. Iată cîteva exemple de cuvinte care, din cauza unor întîmplări legate de realitatea concretă, cîştigă sensuri noi şi îşi întăresc poziţia. *Cărbune* nu era în fondul principal al limbii latine; în limba noastră el a cîştigat teren, deoarece noi astăzi vorbim de *cărbune animal*, *cărbune de oase*, *cărbune de pămînt*, *cărbune alb* (metaforic) etc., necunoscute înainte. Cuvîntul *leu*, dacă ar fi fost folosit numai ca nume pentru un animal care nu există în ţara noastră decît la circ, n-ar fi pătruns în fondul principal. Dar pe monedele de metal s-a gravat un leu şi astăzi cuvîntul a devenit foarte important în limbă şi a intrat în fondul principal.

Alte cuvinte, din cauza unor întîmplări de acelaşi fel, îşi pierd poziţia. Cuvîntul *dascăl* era într-o vreme în fondul principal al limbii noastre; el a însemnat mai întîi „învăţător", apoi şi „cîntăreţ de biserică", pentru că cei care îi învăţau pe copii carte cîntau în biserică. Mai tîrziu, *dascăl* e întrebuinţat curent numai cu înţelesul lui bisericesc şi, desigur, pierde mult din însemnătate, iar azi apare din ce în ce mai rar. Din aceeaşi categorie face parte şi *judeţ*, înainte foarte folosit cu sensurile de: „judecată", „judecător" apoi cu cel de „district", azi cunoscut numai cu ultimul sens şi folosit rar (vorbind despre trecut).

După cum s-a văzut mai sus, fondul principal dă limbii o bază pentru formarea de noi cuvinte. Numărul total al derivatelor care au la bază cuvinte din fondul principal este desigur mai mic decît numărul derivatelor formate de la cuvintele din masa vocabularului (pentru că numărul cuvintelor din masa vocabularului este cu mult mai mare decît numărul cuvintelor din

fondul principal). Dar luînd în considerație proporția derivatelor față de cuvintele simple vedem că de la cuvintele din fondul principal avem în medie cinci derivate de la un cuvînt de bază, pe cînd de la celelalte cuvinte din masa vocabularului avem mai puțin de un derivat pentru un cuvînt de bază. Trebuie să mai avem în vedere și faptul că derivatele de la cuvintele din masa vocabularului sînt de obicei mai puțin importante, mai puțin întrebuințate decît derivatele de la cuvintele din fondul principal.

Fondul principal lexical și celelalte părți ale limbii

Între fondul principal și celelalte părți ale limbii există o strînsă legătură. S-a văzut acest lucru mai sus, în ceea ce privește fondul principal și masa vocabularului.

Fondul principal este în legătură nemijlocită și cu fonetica, aceasta furnizînd sunetele din care sînt alcătuite cuvintele. În raporturile sale cu fonetica, fondul principal are un rol conservator. Pătrunderea unui sunet nou în sistemul fonetic al unei limbi depinde de intrarea cuvintelor care cuprind acel sunet în fondul principal al limbii respective. În anii dintre cele două războaie mondiale, limba noastră a împrumutat, o dată cu numeroase franțuzisme, și sunete specifice limbii franceze: *ü* (ca în *alüră*), *ö* (ca în *dizör*), *ñ* (ca în *lorñon*) etc. Deoarece aceste cuvinte au rămas în afara fondului principal, la periferia vocabularului, nici sunetele străine nu au reușit să intre în sistemul fonologic al limbii romîne.

După ce a pierdut orice urmă de *h* latin, romîna a împrumutat cuvinte slave care conțineau acest sunet (*haină*, *hrană* etc.). Din cauză că puține cuvinte cuprinzînd pe *h* au pătruns în fondul principal, sunetul *h* e destul de puțin răspîndit, iar instalarea lui în sistemul fonetic romînesc nu e prea solidă.

Fondul principal lexical intră în relații strînse și cu morfologia.

Cea mai mare parte dintre articole, pronume, numerale simple, adverbe primare, prepoziții, conjuncții fac parte din fondul principal lexical. În general, aceste părți de vorbire sînt foarte stabile. Mare parte din prepozițiile romînești sînt printre cele mai vechi cuvinte ale limbii noastre (*cu*, *în*, *pe* etc.). Conjuncțiile sînt în general mai noi și sînt supuse unei înnoiri mai frecvente, cauzate de nevoia permanentă de a face limba mai clară și mai precisă, de a exprima tot mai precis nuanțele, care se înmulțesc pe măsură ce omul își îmbogățește cunoștințele și își perfecționează gîndirea. Totuși și printre conjuncții sînt unele vechi, indoeuropene (*că*, *să* etc.). Același lucru se poate spune și despre adverbele primare (nederivate). Articolele, pronumele și numeralele simple sînt toate de origine latină, cu excepția numeralului *sută*, care e slav. Pătrunderea unui element slav printre numeralele simple arată importanța deosebit de mare pe care o au elementele lexicale slave în limba romînă, căci numeralele sînt printre elementele cele mai stabile ale fondului principal.

O categorie de cuvinte care fac parte din fondul principal lexical sînt acelea pe care le numim „neregulate". Cuvintele „neregulate" sînt acelea care prezintă neregularități în flexiunea lor (de exemplu *om-oameni*, nu *omi* ca *pom — pomi*; *am — avui* și nu *amui* ca *gem — gemui*), cele care au unele forme flexionare înlocuite cu forme din alte rădăcini (rus. *человек — люди*). Toate cuvintele neregulate sînt în fondul principal lexical (afară de cazul

cînd sînt pe cale de a fi total eliminate). Dacă n-ar fi întrebuințate mult de toată lumea, formele lor ieșite din comun n-ar fi ținute minte. Prin urmare, cuvintele neregulate își păstrează cu atît mai mult neregularitatea cu cît sînt mai solide în fondul principal. Verbul *a fi*, de exemplu, este foarte neregulat în multe limbi (rom. *sînt*, *ești*, *eram*, *fui*, *fost*; germ. *bin*, *bist*, *ist*, *sind*, *war*, *gewesen*; engl. *am*, *are*, *is*, *was*, *were*, *been*; fr. *suis*, *est*, *sont*, *étais*, *fus*, *furent*, *été*, *serai*; ital. *sono*, *sei*, *è*, *siamo*, *siete*, *ero*, *fui*), fiind unul dintre cuvintele cele mai importante, fără nici o perspectivă de a fi îndepărtat.

Cuvintele neregulate din afara fondului principal suferă adesea modificări: unele se regularizează parțial sau total, altele dispar, fiind înlocuite cu cuvinte regulate.

Ne punem acum întrebarea: inovațiile din morfologie se produc pornind de la elemente din fondul principal, sau din masa vocabularului? Răspunsul este pozitiv pentru prima parte a întrebării. În ceea ce privește inovațiile în morfologie, rolul hotărîtor ca punct de plecare îl are fondul principal, pe cînd masa vocabularului servește ca teren de răspîndire și generalizare a inovațiilor. Iată un exemplu. O dată cu influența turcească au început să pătrundă în limba noastră substantive terminate în *-ea* accentuat (de exemplu, *saltea*). Pluralul acestor substantive s-a format în *-ele* (*saltele*). Punctul de plecare l-au format aici un mic număr de cuvinte din fondul principal, care au ajuns printr-un accident fonetic să aibă la plural un *-l-* pe care nu-l mai aveau la singular: *stea-stele*, *cățea-cățele* etc.; după acestea s-au orientat întîi *mea-mele*, *grea-grele*, *rea-rele* etc., apoi cuvintele turcești. Astăzi cuvintele romînești care se declină în felul acesta se numără cu sutele, dar punctul de plecare l-au furnizat cele cîteva cuvinte din fondul principal. Prin urmare, fondul principal lexical împiedică morfologia să se regularizeze, pentru că deși inovațiile pornesc, de obicei, de la forme ale cuvintelor din fondul principal, aceste inovații se răspîndesc la cuvinte dinafara fondului principal, cele din fondul principal opunîndu-se modificărilor. Fondul principal este deci un factor care asigură stabilitatea limbii. (Vezi și cap. „Stabilitatea limbii".)

Și între fondul principal lexical și sintaxă există o strînsă legătură. În limba noastră, locul tradițional al adjectivului este în urma substantivului pe care-l determină (*pictor talentat*, *băiat înalt*, *masă rotundă* etc.). Numai cîteva adjective, cum e, de exemplu, *biet*, se pun înainte (*un biet om*). Nu de mult au început să apară în vorbire adjective puse înaintea substantivului (*o importantă lucrare*, *o interesantă carte* etc.). Astfel, unele adjective pot fi construite în două feluri: înaintea și în urma substantivului. Adjectivul pus înainte poate ajunge să aibă alt sens decît cel pus în urma substantivului. De exemplu: *uzina a cumpărat o nouă mașină* (uzina a cumpărat încă o mașină pe lîngă cele pe care le avea, aceasta putînd fi fabricată de mult sau de tip vechi), *uzina a cumpărat o mașină nouă* (mașină care a fost fabricată de curînd sau de un tip necunoscut înainte); *o bună parte* (o parte mare), *o parte bună* (o parte de calitate superioară); *diferite culori* (fel de fel de culori, felurite culori), *culori diferite* (culori deosebite) etc. Prin urmare, adjectivele, și în special adjectivele mult întrebuințate, adică cele mai durabile din fondul principal, își îmbogățesc conținutul grație posibilității a două construcții, capătă nuanțe pe care nu le aveau și în felul acesta își consolidează și mai mult situația în fondul principal.

Delimitarea fondului principal lexical de restul vocabularului are și o importanță practică. În general, lingviștii comparatiști nu luau suficient

în seamă vocabularul atunci cînd discutau înrudirea limbilor, deoarece ei nu vedeau în vocabular decît elemente care se împrumută ușor și, prin urmare, prezența cuvintelor asemănătoare în două limbi diferite nu era pentru ei o dovadă sigură de înrudire între aceste limbi, cuvîntul putînd fi împrumutat de una dintre limbi de la cealaltă. Metoda comparativă-istorică se bizuia în special pe morfologie și pe fonetică. Astăzi, în compararea limbilor intră ca element important fondul principal, deoarece el e stabil și, împreună cu structura gramaticală, constituie esența limbii.

Fondul principal lexical trebuie să fie studiat cu grijă de cei care alcătuiesc manuale pentru învățarea limbilor străine în școlile de toate gradele. Bucățile de lectură trebuie alcătuite sau alese în așa fel, încît ele să ducă la însușirea de către elev în primul rînd a fondului principal lexical al limbii noi. Acest lucru este necesar pentru că elementele din fondul principal sînt cele mai importante și mai des întîlnite și pentru că, pe baza lor, se formează multe alte cuvinte din cuprinsul vocabularului.

BIBLIOGRAFIE

T e o d o r a C r i s t e a, *Cîteva observații cu privire la fondul principal al francezei*, în „Analele Universității «C.I. Parhon»", seria Științe Sociale, Filologie, 1960, nr. 18, p. 407—420.

A l. G r a u r, *Studii de lingvistică generală. Variantă nouă*, București, 1960, p. 32—33.

I d e m, *Încercare asupra fondului principal lexical al limbii romîne*, București, 1954.

P. M i c l ă u, *Contribuții la stabilirea fondului principal lexical al limbii franceze*, în „Omagiu lui Iorgu Iordan", București, 1958, p. 575—595.

V a l e r i u Ș u t e u, *Observații asupra frecvenței cuvintelor în operele unor scriitori romîni*, în „Studii și cercetări lingvistice", 1959, p. 419—441.

3. Masa vocabularului

În masa vocabularului, partea cea mai mobilă a limbii, intră un număr foarte mare de cuvinte, aparținînd celor mai diferite domenii.

Fac parte din masa vocabularului unii termeni, relativ stabili, care sînt neutri din punctul de vedere al sensului: *covor*, *nasture*, *pantof*, *plop*, *pupăză*, *vulpe*.

Alți termeni, mai puțin răspîndiți, sînt, de obicei, folosiți în contexte poetice: *astru*, *boltă*, *condur*, *firmament* etc.

În masa vocabularului sînt cuprinse cuvintele dialectale: *cucuruz*, *crumpene*, *garafă*, *găvan*, *ghiluș*, *igliță*, *hăcui* etc., cunoscute de populația unei regiuni și cîteodată întrebuințate și în afara regiunii respective. Pe măsură ce se răspîndește limba literară, cuvintele dialectale dispar, cedînd locul termenilor literari corespunzători.

Totuși, unele forme dialectale au pătruns în limba literară pe diferite căi, adesea datorită faptului că au fost folosite în operele literaturii beletristice.

Limba latină a împrumutat din limbajul rustic termeni ca: *anser* „gîscă", *bos* „bou", din dialectul sabin *lupus* „lup", din cel osc *popīna* „cîrciumă" și altele. În italiana literară a pătruns din dialectul venețian *lido* „plajă", din cel napolitan *lazzarone* „tîlhar". Spaniola literară a luat din dialectul andaluzian *gachon* „copil răsfățat". În limba franceză comună au intrat

termeni proprii dialectului din regiunea Alpilor *avalanche* „avalanșă", *glacier* „ghețar", iar din Normandia și Picardia *bouquet* „buchet", *galoche* „galoș". După cum se știe, aceste cuvinte au trecut chiar dincolo de hotarele Franței.

Tot din masa vocabularului fac parte și termenii tehnici. Aceștia denumesc unelte, mașini sau anumite noțiuni — proprii fiecărei profesiuni: *abataj*, în limbajul minerilor, *dulie*, *radiolocație* (electrotehnică); *morfem*, *algoritm* (lingvistică); *fetus*, *forceps*, *acupunctură* (medicină). Termenii tehnici denumesc exact noțiunea și sînt înlocuiți, de obicei, numai atunci cînd progresul tehnicii sau al științei cere înlocuirea mașinii sau noțiunii respective. Adesea, limbajul tehnic se folosește de cuvinte din limba literară și de asemenea foarte mulți termeni tehnici pătrund în limba literară.

În limba noastră comună au intrat din limbajul crescătorilor de animale *înțărca*, *îmboldi*, din medicină: *voma*, *bisturiu* etc. (vezi și capitolul „Ramificații sociale ale limbii").

Mai la periferia vocabularului se află termenii de argou și de jargon, utilizați de categorii sociale mult mai restrînse.

Termenii argotici (*mititica* „carceră", *nea Valentin* „controlorul la tramvaie"; fr. *bec de gaz* „sergent de stradă", *rigolo* „revolver", sp. *locasto* „închisoare", *almagar* „a omorî"; germ. *meckern* „a striga" etc.) sînt în perpetuă mișcare. Cuvintele argotice au o viață scurtă și nu pot să dureze, pentru că își pierd repede caracterul secret, devenind cunoscute și altor persoane din afara grupului. De aceea sînt înlocuite foarte des. Unii termeni de argou intră în limba literară (chiar unele dintre cuvintele citate mai sus pot servi ca exemplu).

Cuvintele de jargon sînt întrebuințate de membrii claselor exploatatoare, suprapuse. În trecut, la noi în țară, moșierii și burghezii își împestrițau vorbirea cu cuvinte din limbi străine, ca să se deosebească de „vulg" — marea masă a populației, exploatații. Cuvinte și expresii ca: *high-life*, *bon-ton*, *șarmantă*, *demoazelă*, *jur-fix* etc. nu mai circulă astăzi și nici nu putem spune că au făcut vreodată parte din limba romînă literară.

Ele au fost întrebuințate un timp foarte scurt și de un cerc restrîns, așa încît noi le cunoaștem mai mult din operele scriitorilor care au satirizat jargonul.

Nu putem cita exemple de interferență între limba literară și jargon.

Mai sînt și alte cuvinte care sînt folosite foarte scurt timp — pentru că sînt legate de anumite evenimente care nu au o durată prea mare. În timpul războiului, în țara noastră aveau o circulație foarte largă cuvinte ca: *dispersare*, *camuflaj* etc., dar au dispărut imediat ce ele nu au mai fost necesare, adică o dată cu încetarea războiului.

După cum vedem, multe cuvinte care fac parte din masa vocabularului au o viață scurtă.

Totuși de cele mai multe ori, ele nu dispar dintr-o dată, ci trec la periferia vocabularului, unde mai rezistă, uneori timp îndelungat, alături de cuvintele noi, recent intrate în limbă.

Cuvintele vechi, ieșite din uz, se numesc *arhaisme*, iar cele noi, *neologisme*.

Uneori arhaismele se mai mențin în limbă, fiind folosite în operele literare, pentru redarea culorii locale. Cunoaștem din operele literare cuvinte arhaice ca: *pogribanie*, *împricina*, *făcătură* etc. Multe arhaisme (*stolnic*,

paharnic etc.) le cunoaștem de la lecțiile de istorie și le folosim atunci cînd vorbim despre realități din trecut.

Și neologismele (înțelegem prin neologism orice cuvînt recent, indiferent dacă este format în limba respectivă sau împrumutat din altă limbă) rămîn adesea la periferia vocabularului, pînă cînd pătrund eventual în vorbirea majorității populației. Totuși, unele neologisme (*sputnic*, *cosmonaut*) capătă dintr-o dată o răspîndire mare, pentru că denumesc evenimente importante pentru toți.

După cum se vede din cele arătate pînă aici, în masa vocabularului intră foarte multe cuvinte. În mod obișnuit însă, vorbitorii nu le cunosc pe toate. În procesul comunicării ei se limitează la cîteva mii de cuvinte — *vocabularul activ*, deși adesea cunosc încă foarte multe altele — pe care le înțeleg cînd sînt folosite de alții — *vocabularul pasiv*. Cuvinte ca *placentă*, *tibia*, *biceps*, înțelese de mulți vorbitori, nu sînt totuși folosite de ei — deci fac parte din vocabularul lor pasiv. Dimpotrivă, pentru medici, care le folosesc adesea, ele fac parte din vocabularul activ.

Componența vocabularului activ și pasiv variază în funcție de categoria socială a vorbitorului, de gradul de cultură al acestuia și chiar de vîrsta lui.

4. Schimbări de vocabular

E un lucru știut că vocabularul (adică masa vocabularului) e în continuă transformare, pentru că el oglindește orice schimbare în societate, oricît de neînsemnată ar părea.

Vocabularul înregistrează imediat apariția oricărui fenomen sau obiect nou care, pentru a folosi societății, trebuie să aibă un nume. Totodată, termenii care nu mai corespund realității trebuie să dispară.

Totuși, vorbitorii nu au sentimentul că vocabularul e în continuă transformare. Tuturor li se pare că vorbesc mereu aceeași limbă și nu-și dau seama că, chiar în cursul existenței unei singure generații, componența lexicului se transformă foarte mult.

Deseori, citind o carte sau răsfoind un dicționar istoric, întîlnim cuvinte despre care n-am fi crezut niciodată că au făcut parte din limba romînă: *areci*, *cîblă*, *cumbara*, *dală*, *grivnă*, *havadiș*, *manget*, *măngălău*, *șmotru*, *zaif* etc. Astfel de termeni ne sînt complet necunoscuți. Totuși, la un moment dat, ei au fost folosiți de romîni și au denumit o realitate, apoi au dispărut.

Cauzele pentru care unele cuvinte se folosesc tot mai puțin și ajung chiar să dispară sînt de mai multe feluri:

Cauze de ordin social:

A. Realitatea pe care o denumeau cuvintele a încetat să mai existe. Cuvinte ca: *rob*, *sclav*, *vasal*, *suzeran*, *împărat*, *prefect*, *primar*, *vornic* etc. — nu mai corespund unei realități. Noi le cunoaștem totuși pentru că le întîlnim adesea în operele literare care amintesc despre trecut sau le învățăm la istorie.

B. Dispar, de asemenea, cuvintele legate de modă — *cabaniță* (manta cu guler de samur, purtată de domni și boieri), *jiletcă* (un fel de haină), *clac* (pălărie tare) etc.

C. Schimbîndu-se concepția despre lume, se schimbă și atitudinea oamenilor cu privire la unele obiecte și fenomene și de aceea sînt modificate și unele denumiri.

În U.R.S.S cuvîntul *жалованиe* „leafă" (provenit de la *жаловать* „a fi binevoitor față de cineva"), a fost înlocuit cu *зарплата* (de la *заработная-плата* „plată pentru munca depusă").

D. Termenii religioși pot fi treptat eliminați din cauză că vorbitorii încetează de a crede în existența ființelor supranaturale: *vîrcolac*, *iele*, *zeu*, *înger*, *drac* etc.

E. Cuvintele mai pot fi înlocuite rapid și pentru că o anumită superstiție sau credință religioasă interzice întrebuințarea lor (interdicție de vocabular). Unele popoare primitive (cafrii, de pildă) cred că, dacă îți spui numele dai o părticică din tine și slăbești. De aceea, ei refuză să spună cum se numesc, iar soțiile lor n-au voie să rostească numele soțului și — la unele triburi — nici măcar silabele pe care le cuprinde numele lui sau al rudelor lui. Deci femeile nu au voie să rostească o mulțime de cuvinte pe care trebuie să le înlocuiască cu altele. De aceea, lexicul acestor limbi e în continuă transformare. Probabil din cauza credinței superstițioase că stînga e aducătoare de rău, în limbile indo-europene nu există o denumire comună pentru *stînga*, în timp ce *dreapta* este denumită, în toate aceste limbi, printr-un complex sonor, provenit din același cuvînt indo-european. În limba noastră numele, dracului e înlocuit prin alte cuvinte sau expresii idiomatice: *necuratul*, *ducă-se pe pustii*, *ucigă-l crucea*, *diavolul*, *departe de locurile astea*. Pentru *du-te dracului*, se spune, la noi, *du-te ciorilor* (și *fire-ai al ciorilor* pentru *fire-ai al dracului*) și, în franceză *va te promener* „du-te și te plimbă". Se consideră că pot fi înduplecate unele animale primejdioase, dacă li se dau nume de îmbunare. Același animal este numit în rom. *nevăstuică*, fr. *belette* „frumușică", engl. *fairy* „zînă", sued. *le katt* „jucăușă", ital. *domnuola*, port. *doninitta* „mică doamnă", span. *comandraja* „mică cumătră".

F. Înrudit cu interdicția de vocabular este *eufemismul*. În locul unor expresii „brutale", sau denumind lucruri despre care nu se prea vorbește, într-o societate civilizată se folosesc alte cuvinte, care atenuează brutalitatea expresiei. Despre un om beat se spune în franțuzește *égayé* „bine dispus", în romînește spunem că e „vesel"; despre un nebun se spune că e *nervos*; „a concedia" se spune în franțuzește *remercier quelqu'un* „a aduce cuiva mulțumiri" etc. Cuvîntul francez *garce*, femininul de la *garçon* „băiat", ajungînd să însemne „fată de moravuri ușoare", a fost înlocuit cu *fille* (provenit din latinul *filia*). Acesta, la rîndul lui a căpătat același sens peiorativ, și spre a face o deosebire între cele două sensuri, pentru „fată serioasă" se folosește expresia *jeune fille* „fată tînără".

În afară de cauzele de ordin social mai există și c a u z e d e o r d i n l i n g v i s t i c care contribuie la dispariția cuvintelor din limbă:

A. Cuvintele cu volum fonetic redus nu au, în general o viață prea îndelungată. Cuvintele latinești: *suem*, *luem*, *reum*, *apem*, *auem*, *ouem*, *ignem*, *agnum* și *ire*, *emere*, *edere* care ar fi devenit în limba franceză *sou*, *lou*, *rié*, *ef*, *euf*, *ein*, *ain* și *ir*, *embre*, *oire* — au dispărut sau au fost înlocuite cu sinonime cu un corp fonetic mai dezvoltat. Cuvîntul latin *auris* „ureche" nu s-a păstrat în limbile romanice decît prin derivatul *auricula* (fr. *oreille*, it. *orecchio*, rom. *ureche*). De asemenea, cuvintele latinești *bucca* (fr. *bouche*, it., sp. *bocca*, rom. *îm-buca*), *gula* (rom. *gură*) au luat locul sinonimului lor *os*, care avea un volum fonetic prea redus.

B. Concurența dintre sinonime provoacă cîteodată dispariția cuvintelor. Din cauza concurenței cu sinonimele lor mai recente au fost înlocuite

bucoavnă de *abecedar*, *vîrstnicie* de *majorat*, *dăbilar* de *perceptor*, *zarif* de *elegant*, *cat* de *etaj*, *slobozenie* de *libertate*, *cabaz* de *scamator*, *gealat* de *călău* etc. Uneori, din aceeaşi familie de cuvinte, unele dispar şi altele se păstrează: *a se crunta* „a se umple de sînge" s-a pierdut, dar *crunt* e folosit şi astăzi; *a cumpli*, *cumpliciune*, *cumplire* nu se mai folosesc astăzi, dar *cumplit* „fără milă" e un cuvînt foarte obişnuit. *Sofra* „masă" a dispărut, dar s-a păstrat *sufragerie*. Unele cuvinte pe care nu le mai folosim se mai păstrează în expresii: *glagole* (minte) — *n-ai glagole la cap*; *dîrloagă* (cal prost) — *să fii slugă la dîrloagă*; *ort* (veche monedă) — *a da ortul popii*. Deşi cuvintele nu ne sînt cunoscute, sensul întregii expresii e clar. Sinonimele se păstrează uneori împreună vreme îndelungată, deoarece fiecare din ele denumeşte aceeaşi noţiune din alt punct de vedere: *steag* din vechea slavă, *drapel* din limba franceză, *prapor* din rusă şi *stindard* din italiană, deşi se referă la acelaşi obiect, au căpătat în limba romînă întrebuinţări diferite: *prapor* în limbajul bisericesc, *steag* în limba literară, *drapel* în armată, *stindard* în limbajul poetic şi pretenţios. De aceea, aceste sinonime coexistă de multă vreme.

C. Şi concurenţa dintre omonime duce adesea la dispariţia cuvintelor: Dacă omonimele pot veni în concurenţă, în cadrul aceluiaşi context, unul dintre ele dispare sau i se adaugă o complinire pentru a putea fi deosebit de celălalt. *Avere* „a dori" şi *habere* „a avea" au devenit în franceză *avoir*. S-a păstrat numai cuvîntul cu cel de-al doilea sens, primul fiind înlocuit cu alt cuvînt. La fel s-au petrecut lucrurile cu *gramen* „iarbă" şi *granum* „grăunte", devenit în fr. *grain*. S-a păstrat numai *grain* „grăunte", iar primul cuvînt a fost înlocuit.

În regiunile unde *miere* se pronunţă *mere*, i s-a adăugat determinantul *de albine* pentru a nu se face confuzie cu pluralul de la *măr*. În Moldova, unde *piper* (ardei) se confundă cu *piper* (boabe) — i se spune condimentului *piper negru*. În cazul unor omonime din limba latină s-a păstrat, în limbile romanice, doar cîte un singur cuvînt: dintre *fides* „liră" şi *fides* „credinţă" s-a păstrat numai cel care însemna „credinţă". (fr. *foi*, it. *fede*, sp. *fe*).

După cum se vede, sînt foarte multe cuvinte care dispar. Totuşi, mult mai numeroase sînt cele care apar — pentru că societatea, dezvoltîndu-se, are nevoie de termeni cît mai mulţi pentru denumirea noilor realităţi. Se citează cîteva cazuri de cuvinte cu un complex sonor complet arbitrar, creat de cineva. Scriitorul englez Swift, în cartea sa despre călătoriile lui Guliver, a creat cuvîntul *liliput*; o fabrică de aparate fotografice, cuvîntul *Kodak*; în sfîrşit, cuvîntul *nylon* a cîştigat premiul I la un concurs la care fuseseră propuse 350 de cuvinte, cu complexe sonore arbitrare. După modelul lui au fost create apoi denumiri şi pentru alte fibre sintetice: *orlon*, *dralon*, *perlon*, *silon* etc. În afara acestor cazuri, cuvintele sînt sau create pe baza materialului existent în limba respectivă, sau împrumutate din alte limbi.

Cuvintele pot fi create cu mijloace proprii, prin:

A. **Derivare**: de la *casă* — *casnic*, *căsnicie*, *căsuţă* etc.; de la *a face*, *a desface*.

B. **Compunere**: fr. *perce-neige* (străpunge-zăpada, „ghiocel"), magh. *mozgó-szinház* (mişcător-teatru, „cinematograf"); rom. *floarea-soarelui*.

C. **Schimbarea categoriei gramaticale**: *bine* adverb se substantivează: „Binele ades vine pe urmele mîhnirii" — (vezi mai pe larg capitolul „Formarea cuvintelor", p. 161).

D. Cuvinte formate prin trunchierea unor expresii mai lungi: *metro*, cuvînt devenit internațional, provine din expresia: *chemin de fer métropolitain* „drum de fier metropolitan"; fr. *vapeur* „vapor" provine din *bateau marchant à vapeur* „corabie care merge cu aburi".

E. **Nume proprii devenite nume comune**: *olandă* (pînză de Olanda); *penteleu* (*cașcaval de Penteleu*) de la *Penteleu* — nume de munte; *huligan* (de la numele *Hooligan* — o familie de bătăuși, dintr-o piesă de teatru). Termenii tehnici sînt denumiți adesea după numele unor cercetători: *amper* (de la numele savantului francez *Ampère*); *ohm* (de la *Ohm*), *watt* (de la *Watt*).

F. **Nume comune devenite nume proprii**. Aceasta se observă mai ales pentru numele de familie. Pot deveni nume proprii: Unele porecle: *Scurtu*, *Sucitu*, *Bărbosu* etc. Substantive care arată locul de origine: *Moldoveanu*, *Olteanu*; numele de ocupații: *Dorobanțu*, *Țăranu*, *Popa* etc. Uneori, numele proprii pot proveni de la o particularitate lingvistică a cuiva: Un bătrîn care spunea mereu: *bre*, *moșule* a căpătat numele de *Bremoșu* și copiilor lui li se spunea *ai lui Bremoșu* (vezi „Cum vorbim", 3/1949).

Împrumuturile pot fi savante, luate din cărți, și populare (acestea presupun o perioadă de bilingvism). Se pot împrumuta cuvinte dintr-o limbă actuală sau din limbile clasice.

Printre împrumuturile savante sînt unele cuvinte create artificial cu material din limbile clasice: engl. *lithograph*, fr. *lithographie*, it. *litografo*, rom. *litografie*, din gr. λίθος „piatră" și γράφω „scriu"; engl. *telescope*, fr. *télescope*, it. *telescopo*, rom. *telescop*, din gr. τῆλε „departe" și σκοπέω „văd"; engl. *telegraph*, fr. *télégraphe*, it. *telegrafo*, rom. *telegraf* din grec. τῆλε „departe" și γράφω „scriu".

Uneori, la formarea cuvîntului contribuie și elemente latine și grecești: *automobil* (gr. αὐτός „însuși" și lat. *mobilis* „mișcător").

Datorită împrumuturilor frecvente din latinește, limbile romanice au adesea același cuvînt latin în două forme deosebite — o formă împrumutată recent, care n-a suferit transformări, și una moștenită, cu complexul sonor modificat (dublete etimologice: vezi și capitolul „Etimologia"). De multe ori, dubletele se deosebesc și ca sens, nu numai ca formă: lat. *fragilis* „fragil" a dat în franceză *frêle* și *fragile*; cuvîntul latin *ueteranus* „veteran" a devenit în romînește *bătrîn* și a fost apoi împrumutat sub forma *veteran*; lat *glans, glandis* a devenit *ghindă* și a fost apoi împrumutat sub forma *glandă*.

Uneori, din același radical, latin sau grec, avem mai multe cuvinte, intrate pe căi diferite. Din același cuvînt latin *magister* limba romînă are șase forme. Direct din latină e moștenit *măiestru* și împrumutat recent *magistru*, formă rară și savantă; din bulg.,s.-cr. *majstor*, *maistor*; din germ. *Meister*, *maistru*; din ung. *mester*, *meșter*; din ital. *maestro*, *maestru*. Între ele sînt deosebiri de sens destul de însemnate.

Obișnuiți ca toate cuvintele să fie grupate în familii, vorbitorii stabilesc raporturi de înrudire (reale sau fictive) între două cuvinte care se aseamănă din punct de vedere fonetic. Mai ales cuvintele necunoscute, mai greu de înțeles, ca formă sau ca sens sînt legate de vorbitori de forme mai bine cunoscute. Modificările provocate de legătura etimologică falsă stabilită între cuvinte neînrudite poartă numele de e t i m o l o g i e p o p u l a r ă. În rusește *капитал* „capital" a devenit, popular, *копиталь* fiind legat de *копить* „a strînge (bani)". De asemenea, *свидетель* „martor" (de la *видеть* „a vedea") a fost transformat în rusa veche în сведетель (legat de *ведает*

„știe“). Cuvîntul francez *commun* „comun“ a devenit în turcește *kamun*, fiind legat de *kamu* „tot“. De asemenea, fr. *école* „școală“ a devenit turc. *okul(a)* — prin legătura cu *oku* „a învăța“. Cuvîntul maghiar *lakni* a dat în romînește *(a) lăcui*. Nefiind înțeles, a fost legat de *loc* și și-a schimbat forma în *(a) locui*.

Unele dintre aceste cuvinte au intrat în limba literară cu forma creată prin etimologie populară, fie că e vorba de influența unui cuvînt cu aceeași origine, fie că influența vine de la un cuvînt complet deosebit:

a. Foarte mulți oameni pronunță și chiar scriu *frecție*, în loc de *fricțiune* (provenit din fr. *friction*) pentru că îl leagă de *(a) freca*; se spune adesea *mînușă*, în loc de *mănușă* din cauza legăturii cu *mînă*; *degetație* în loc de *digitație* prin influența lui *deget*; în unele cazuri chiar: *prinsioner* pentru *prizonier*, legat de *prins*; *răsfugit* pentru *refugiat*.

b. *plastilină* se transformă în *pastilină* din cauza lui *pastă*; *funicular* devine *furnicular* sub influența lui *furnică*.

Uneori, apropierea de formă determină schimbări de sens: fr. *miniature* (derivat de la *minium* „pictură executată în roșu“) a fost înțeles ca derivat de la adj. *mignon* „gingaș, fin“ și și-a schimbat sensul în „pictură foarte fină, de mici dimensiuni“. Latinescul *perīculum* „probă“, înrudit cu *perītus* „experimentat“ și cu *experiri* „a încerca“, își schimbă sensul, fiind considerat ca derivat de la *perīre* „a pieri“ (vezi it. *pericolo*, fr. *péril*, sp. *peligro*, rom. *pericol*). Cuvîntul *emerit* (din lat. *emeritus* „soldat care și-a terminat stagiul militar, veteran), fiind considerat ca legat de *merit*, și-a schimbat sensul în „distins, valoros, merituos“, de unde *profesor emerit*, *maestru emerit al artei* etc. Germanul *Packwagen* („vagon pentru bagaje“) a devenit în romînește *patvagon* — prin etimologie populară. Dar din cauza cuvîntului *pat* el este înțeles adesea ca un echivalent al lui *wagon-lit* și este folosit în loc de „vagon cu paturi“.

Se poate chiar ca, sub influența etimologiei populare, să se schimbe și complexul sonor și înțelesul: *revendica* și *vindicativ* provin din același etimon *vindico*, *-are* „a răzbuna“. Sub influența etimologiei populare (legătura cu *(a) vindeca*) se schimbă adesea forma verbului și unii spun că „*își* **revindecă** *drepturile*“; alteori se modifică sensul lui *vindicativ*, vorbindu-se de *medicamente vindicative*.

Datorită influenței formei asupra conținutului se ivesc adesea credințe greșite. Numele martirului creștin *Foca* este legat în Grecia de *focă* și de aceea acesta este considerat acolo ca patronul marinarilor. La noi, animalul nefiind cunoscut, numele Foca este legat de *foc* și de aceea se crede că, de ziua acestui martir, nu trebuie să umbli cu foc. Cuvîntul latin *hordeolus* „orzișor“ ar fi trebuit să devină în romînește **urgior*. Nefiind înțeles, el și-a schimbat forma, prin etimologie populară, în *ulcior* și apoi s-a născut credința că, dacă bei apă din ulcior, faci ulcioare la ochi.

Schimbări ale formei cuvîntului se fac și prin h i p e r u r b a n i s m. În dorința de a evita pronunțarea neliterară, vorbitorii ajung să modifice și unele pronunțări literare. În limba latină, la țară, se pronunța *o* în locul diftongului *au*: *aula*>*ola*. Cei care știau acest lucru au început să-l introducă pe *au* în locul lui *o*, chiar și acolo unde *o* era originar: se spunea *plaustrum* în loc de *plostrum*, *cauda* în loc de *coda*; *plaudere* în loc de *plodere*. Se povestește, într-o anecdotă, că senatorul Florus îi reproșa împăratului Vespasian că spune *plostrum* (cum de altfel era corect) și nu *plaustrum* (forma hipercorectă).

A doua zi Vespasian, întîlnindu-l pe Florus, i-a spus: *Salve, Flaure* (nu *Flore*). La noi cei care știu că se pronunță greșit *gios* și *giumătate* pentru *jos* și *jumătate*, pronunță și *juvaer*, *majun*, deși forma corectă este *giuvaer*, *magiun*. Tot așa s-a spus *arfivă* (în loc de *arhivă*), pentru că se știe că e greșit să spui *hir* în loc de *fir*, *hi-mea* în loc de *fie-mea*. *I* fiind folosit adesea dialectal în locul lui *e*, cei care au grijă să pronunțe „corect“ îl înlocuiesc pe *i* cu *e*, chiar acolo unde cuvîntul are *i* originar: *atitudene*, *destins*, *evenement*, *posibel* etc.

Unele cuvinte cu hiperurbanism au intrat în limba literară. Din v. sl. *хыравъ „bolnăvicios“ a venit cuvîntul romînesc *hirav*. S-a crezut însă că *h* e în loc de *f* (pentru că se spune *hiară* pentru *fiară*, *hire* pentru *fire*) și *hirav* a fost schimbat în *firav*. Fiind legat ca formă de *fir* și-a schimbat oarecum și sensul, ajungînd să însemne „subțire, delicat“.

Pe lîngă împrumutul direct poate exista și o formă mascată, indirectă de împrumut. În cazul împrumutului indirect se copiază numai modul de organizare a cuvîntului în limba de origine. Acest procedeu de copiere a modului de organizare a unui cuvînt din altă limbă se numește c a l c. Calcul presupune cunoașterea perfectă a celor două limbi.

Calcul este de mai multe feluri:

A. *Calcul lexical* — constă în traducerea elementelor componente ale unui cuvînt: germ. *Vergissmeinnicht* a fost calchiat în rom. *Nu mă uita*, fr. *ne m'oubliez pas*, magh. *ne felejts*, rus. *незабудка*, ceh. *pomněnka*. Fr. *naufrage* „distrugere de corabie“ a fost copiat în germ. *Schiff-bruch*, rus. *корабле-крушение*. Rom. *bunăstare* după germ. *Wohlstand*; *rău de mare* după fr. *mal de mer*; fr. *fin de semaine*, după engl. *week-end*; it. *autostrada* după germ. *Autobahn*.

Există și calcuri savante: germ. *Rechtschreibung*, rus. *правописание*, ceh. *pravopis* sînt calcuri după gr. ὀρθογραφία. Cuvîntul rusesc *пятилетка* a fost transpus în rom. *plan cincinal*, germ. *Fünfjahrplan*, pol. *pięciolatka*, span. *plan quinquenal*. Germ. *Gewissen*, rus *совесть* sînt calcuri după lat. *conscientia*.

Se pot calchia și expresii întregi: rom. *muncă în acord* după rus. *аккордная работа*. Rom. *gospodărie agricolă colectivă* după rus. *коллективное хозяйство*; germ. *an den Haaren herbeigezogen* după fr. *tiré par les cheveux*.

Folosirea calcului lexical depinde, în foarte mare măsură, de posibilitățile de derivare și compunere ale limbii respective. Unele limbi, care folosesc mult calcul (rusa, germana) sînt considerate ca rezistente față de împrumut. Dar calcul, în aceste limbi, e un procedeu curent, mai ales pentru că au posibilitatea de a folosi mult derivarea și compunerea.

De multe ori, în rusă, găsim forma împrumutată alături de cea calchiată și în concurență cu ea: rus. *мирописание*, calc după κοσμογραφία, a fost înlocuit de *космография*.

Uneori, rămîn în limbă și termenul calchiat și cel împrumutat: în romînește, *înrîurire* (calc după germ. *Beeinfluss*) se păstrează alături de *influență*.

B. *Semicalcul* constă în traducerea numai a unei părți a cuvîntului, cealaltă parte fiind împrumutată ca atare: *pronume* din lat. *pronomen* (*pro*- e împrumutat din lat. și *nume* traducerea lui *nomen*); *prevedea* din fr. *prévoir* (*pre-* este împrumutat și *vedea* e traducerea lui *voir*); *apeduct* (din latinul *aquae-ductum*) prima parte a cuvîntului e tradusă, iar partea a doua *duct* e împrumutată. Se folosește semicalcul atunci cînd materialul limbii nu permite o traducere integrală a cuvîntului.

C. *Calcul semantic* (adaosul de înțeles): înțelegem prin calc semantic copierea sistemului de sensuri a unui cuvînt din altă limbă, mai precis adăugarea la un cuvînt, pe lîngă sensul vechi, a unui sens nou pentru că un cuvînt din altă limbă le are pe amîndouă: în limba romînă verbul *a juca* a primit și sensul de „a dansa" sub influența verbului rus *играть*, care avea ambele sensuri. Cuvîntul francez *air*, care înseamnă „aer", a căpătat și sensul de „arie muzicală" de la cuvîntul italian care avea ambele sensuri. Cuvîntul arom. și meglenorom. *cînt* a primit și sensul de „citesc" sub influența turc. *čagyrmag* care înseamnă și „cînt" și „citesc". Arom. *sănătos* înseamnă și „solid" — ca și bulg. *здрав* la rîndul lui calc după neogr. γιερός „solid, sănătos"; arom. *nă punte sănătoasă* înseamnă „un pod solid".

Calcurile, de orice fel, sînt necesare pentru că ele îmbogățesc vocabularul și aduc și schimbări în lexic și în ceea ce privește numărul sinonimelor și omonimelor.

Alături de calcurile lingvistice există în limbă și numeroși termeni internaționali — ca *telegraf*, *telefon*, *televiziune*, *sputnic*, *rachetă*, *cosmonaut* etc. care sînt foarte necesari și nu putem spune totdeauna prin ce filieră au ajuns într-o anumită limbă.

Cu privire la pătrunderea cuvintelor străine în limbă există două atitudini contrare — dorința de a lăsa să intre cît mai multe cuvinte noi din limbi străine (tendință care, exagerată, înseamnă cosmopolitism) și tendința *puristă*, de opunere la inovații, de păstrare a limbii așa cum a fost ea moștenită de la strămoși — care poate duce la sărăcirea limbii.

Cosmopoliții au introdus în limba romînă cuvinte inutile: neagra-ți *șevelură*; o damă *parată* de bal; *palpit* crud — cuvinte pe care limba noastră le respinge. E ușor de înțeles că nu orice cuvînt străin trebuie introdus în limba noastră.

Pe de altă parte însă, ostilitatea față de neologisme merge în general mînă în mînă cu naționalismul. Neologismele sînt necesare pentru că societatea se dezvoltă și trebuie să fie denumite noile realități.

Puriștii propun ca, în locul cuvintelor străine să fie folosite calcuri: *un împreună* (fr. *un ensemble*), *lucrarea pămîntului* „agricultură", *naufrîngere* (stricare de corabie) — *fapte de omniubire* (filantropie), *șasulunie* (semestru), *stările împrejur* (circumstanțe), *mișcătorul (progresului social)* (mobilul). Aceste cuvinte n-au circulat decît foarte puțin (numai la cei care le-au propus) și, dacă le auzim astăzi, ele ne fac să zîmbim.

Foarte mulți puriști spun că nu trebuie primite cuvintele străine pentru care avem termeni, împămînteniți, în limba respectivă: *amic-prieten*; *asupri-apăsa-oprima*; *gîndi-cugeta-medita-reflecta*; *viteaz-voinic-brav-erou*; *vreme* și *timp* etc. Dar, dacă s-ar îndepărta sinonimele, faptul acesta ar duce la o sărăcire a limbii. Unele cuvinte împrumutate au prestigiu științific și trebuie să fie păstrate: științe *naturale* (nu firești); *anterior* (nu cel dinainte) etc. Numărul puriștilor scade tot mai mult pentru că vorbitorii înțeleg necesitatea folosirii neologismelor.

BIBLIOGRAFIE

O. S. Ahmanova, *Очерки по общем и русской лексикологии*, Moscova, 1957, p. 89—160.

Ch. Bally, *Linguistique générale et linguistique française*, Paris, 1950, p. 120—230.

A. D a r m e s t e t e r, *La vie des mots étudiée dans leurs significations*, Paris, 1950.
A. G r a u r, *Studii de lingvistică generală*, varianta nouă, București, 1960, p. 149—196.
— *Neologismele*, în „Bulletin linguistique" nr. 69.
— *Sur quelques types de calques* în „Bulletin linguistique" nr. 56.
— *Calque et étymologie populaire*, în „Bulletin linguistique", nr. 34.
— *Notes d'étymologie roumaine* în „Mélanges linguistiques", Copenhaga, 1941, 116—215.
I. I o r d a n, *Limba romînă contemporană*, București, 1957, p. 57—123.
— *Limba romînă actuală*, București, 1958, p. 120—183.
— *Influența limbii ruse asupra limbii romîne*, în „Bulletin linguistiques", nr. 85.
V. P i s a n i, *Über Volksetymologie*, în „Studii și Cercetări lingvistice", 3/1960.
I. R i z e s c u, *Contribuții la teoria calculului lingvistic*, București, 1960.
L. Ș ă i n e a n u, *Încercare asupra semasiologiei limbii romîne*, București, 1887.
A. T h o m a s, *Mélanges d'étymologie française*, Paris, 1942, p. 19—36.
J. V e n d r y e s, *Le langage*, Paris, 1921, p. 45—112.

5. Semantica

Semantica sau semasiologia este o ramură a lexicologiei, care se ocupă cu studiul înțelesului cuvintelor. Cuvîntul are două laturi — o latură materială — complexul sonor — și o latură ideală — sensul. Cuvîntul fiind „un semnal al semnalului", cum spune marele fiziolog rus I.P.Pavlov, el reflectă — prin sensul său — realitatea obiectivă. Cunoașterea la om se realizează numai prin cuvînt, care are la bază o noțiune.

Noțiunile sînt generale — proprii tuturor oamenilor de pe pămînt, care se află pe aceeași treaptă de dezvoltare. Complexul sonor (denumirea noțiunii) însă este deosebit, la fiecare popor în parte.

Alegerea unui anumit complex sonor pentru a reda o noțiune, este întîmplătoare: „A da o denumire?" — spune Lenin[1] — „dar denumirea este o întîmplare și nu exprimă *însăși esența lucrului*".

Între noțiune și complexul sonor nu este o legătură obligatorie. Ele însă sînt legate prin tradiție. Dacă pentru a reda o noțiune ar trebui să se folosească numai un anumit complex sonor, toate cuvintele care denumesc aceeași noțiune ar avea, în toate limbile de pe pămînt, aceeași formă sonoră. Dar lucrurile nu stau de loc așa: *carte* în rusește se spune *книга*, în fr. *livre*, în germ. *Buch*, în magh. *könyv* etc. (în această privință, vezi și „Metoda comparativă-istorică", p. 13), deci complexele sonore diferite au același conținut noțional.

Totuși, foarte puține cuvinte au un complex sonor cu totul arbitrar. Cele mai multe dintre ele au, la origine, *formă internă* (vezi „Cuvîntul ca semn", p. 48).

Deși, atunci cînd sînt create, cuvintele sînt motivate, ele își pierd de cele mai multe ori, în cursul timpului, caracterul motivat. Numai făcînd cercetări speciale, putem descoperi care a fost forma internă a unor cuvinte.

Cuvintele își pierd forma internă:

a) prin evoluție fonetică; *săptămînă* provine din lat. *septimana* (legat de *septem* „șapte"), dar, în romînește, nici un vorbitor nu mai face legătura între *șapte* și *săptămînă;*

---

[1]V. I. L e n i n: *Caiete filozofice*, E.S.P.L.P., București, 1956, p. 251 (sublinierea aparține lui Lenin).

b) prin trecerea unui cuvînt dintr-o limbă într-alta; fr. *galant-homme* „om galant" a fost împrumutat în rom. în forma *galanton*, căruia i s-a creat și femininul *galantoană*. Forma lui internă nu se mai poate recunoaște;

c) prin izolarea cuvîntului, prin ruperea legăturilor de înțeles dintre el și celelalte cuvinte înrudite:

În limba rusă *неделя* „săptămînă" însemna la început „duminică", iar *понедельник* „luni" avea formă internă: „ziua care vine după duminică", dar, deoarece sensul lui *неделя* s-a schimbat, și *понедельник* și-a pierdut forma internă. De asemenea, *volum*, provenit din lat. *volumen* (derivat de la *uoluo* „a rostogoli"), și-a pierdut forma internă, datorită faptului că *uoluo* nu există în limba romînă, iar volumele nu mai sînt înfășurate, ca în antichitate.

Cuvintele reflectă realitatea prin intermediul noțiunii. Totuși, nu orice cuvînt are la bază o noțiune, deși toate cuvintele au sens: *tată* și *tătic* sînt egale din punct de vedere logic (au la bază aceeași noțiune), dar nu și din punctul de vedere al sensului. De asemenea *măsuță*, *mescioară* reprezintă aceeași noțiune, dar au sensuri diferite. Sensul cuvîntului nu reflectă numai realitatea obiectivă, ci și atitudinea vorbitorului față de ea.

În orice limbă există, pe lîngă cuvintele care au sens lexical (cu conținut noțional), și cuvinte fără sens lexical (unelte gramaticale), care au valoare numai în context. Ele nu sînt niciodată folosite singure în vorbire. Nu spunem niciodată numai *pe*, *cum*, *sub* etc., dar formăm fraze cu ajutorul acestor elemente.

Dar și instrumentele gramaticale au fost la origine cuvinte cu sens lexical. Negațiile franțuzești *pas*, *point*, *personne* sînt în realitate substantive și înseamnă „pas", „punct", „persoană". Ele însă își pierd sensul, fiind folosite pentru întărirea negației *ne*, care părea prea slabă, *Ne pas* înseamnă la origine „nici un pas", „de loc".

Cuvintele cu sens lexical (substantive, verbe etc.) nu au totdeauna o valoare semantică unică. Adesea, pentru fixarea sensului unui cuvînt, este necesară plasarea cuvîntului într-un context. Unii lingviști consideră că nici măcar nu putem vorbi de cuvînt în afara contextului.

Această afirmație nu se poate susține în întregime, pentru că majoritatea cuvintelor au un sens de bază, general, independent de context, pe care ni-l reprezentăm cînd auzim cuvîntul — și mai multe sensuri — particulare — determinate de context.

Oricine aude cuvîntul *floare* are, în primul rînd, o reprezentare a unei flori și nu se gîndește la sensurile secundare, derivate, care nu pot fi înțelese decît în context: *floarea vinului*; *floarea cheii*; *floarea tineretului*; *floarea vîrstei*; *flori de stil* etc.

Valoarea semantică a unui cuvînt poate varia în funcție de profesiunea vorbitorului (*rădăcină* are un sens pentru un naturalist, altul pentru un lingvist, altul pentru un matematician), de teritoriul lingvistic căruia îi aparține (*gumă* are, în Muntenia, și sensul de „radieră", pe cînd, în Moldova, nu) și mai ales după epocă (*judecătoare* însemna în secolul al XVI-lea „judecătorie", iar astăzi are sensul de „femeie judecător"). Capacitatea cuvîntului de a avea mai multe sensuri se numește *polisemie*.

Cuvîntul *număr* poate însemna*:

---

* După D.L.R.L.C.

a) cifră: de exemplu, *numărul 2*; b) o cantitate oarecare: *numărul studenților a crescut*; c) un exemplar dintr-un ziar: *numărul de astăzi al ziarului „Scînteia" publică...*; d) bucată dintr-un program: *numerele de circ au fost foarte reușite*; e) mărimea la încălțăminte: *poartă (la picior) număr mare*; f) o clădire desemnată prin numărul de la poartă: *stau la numărul 20*.

Cuvîntul *a ocoli* înseamnă: a) a înconjura; b) a evita să întîlnești pe cineva; c) a îngrădi.

Cînd același complex sonor exprimă mai multe sensuri nu se poate afirma totdeauna cu siguranță dacă ele aparțin unui singur cuvînt polisemantic sau formează mai multe cuvinte o m o n i m e, cuvinte diferite, deși sînt alcătuite din același complex sonor.

Omonimele pot proveni:

a) Din același cuvînt cu mai multe sensuri, prin ruperea verigilor semantice de legătură:

Denumirea de *corn*, care semnifică numai o excrescență la animale cornute, a fost folosită și pentru instrumentul muzical, făcut din corn, și pentru niște franzeluțe, care aveau formă asemănătoare cu un corn de animal. Legătura semantică dintre ele s-a rupt și astăzi cele trei sensuri aparțin la trei cuvinte diferite — omonime. O dovadă că vorbitorii nu-și mai dau seama că e vorba de același cuvînt este faptul că cele trei omonime se diferențiază și din punct de vedere morfologic; pluralul de la *corn* (de animal) este *coarne*, de la instrumentul muzical, *corni*, iar de la franzeluță, *cornuri*. Ele sînt de genuri deosebite.

b) Din două (sau mai multe) cuvinte diferite, care, prin evoluție fonetică, au devenit identice:

În limba romînă cuvintele latine *similare* „a se asemăna" și *seminare* „a răspîndi sămînța" au căpătat același complex sonor *(a) semăna*, dar sensurile au rămas tot deosebite. Verbele latine *laudare* „a lăuda" și *locare* „a închiria" au devenit în limba franceză *louer*, care reprezintă complexul sonor a două cuvinte omonime, cu sensuri diferite (sensurile cuvintelor latine).

c) Din cuvinte din limbi diferite: rus. *брак* „căsnicie" e înrudit cu verbul *брать* „a lua", iar *брак* „rebut" e provenit din germ. *Brack* „lucru cu defect"; rom. *somn* (starea omului cînd doarme) provine din lat. *somnus*, iar *somn* (pește) din rus. *сом*.

În general, omonimele care nu se întîlnesc în același context pot coexista foarte bine în aceeași limbă.

Pentru ca omul să-și exprime mai clar, mai nuanțat gîndirea și afectivitatea, are adesea nevoie de mai multe cuvinte, care exprimă aproximativ același conținut logic, noțional. Aceste cuvinte care au aproape același sens, dar complexe sonore diferite, se numesc s i n o n i m e. *A ocroti*, *a apăra*, *a proteja*, *a ajuta*, *a sprijini* reprezintă, toate, aceeași noțiune. Ele se deosebesc prin nuanțe de sens neînsemnate. Sinonime perfecte nu există.

Cuvintele care denumesc noțiuni contrare, prin complexe sonore deosebite, se numesc a n t o n i m e. Ele sînt legate din punct de vedere logic. Cînd rostim cuvîntul *bun*, îl opunem, în mintea noastră, lui *rău*, căci, dacă n-ar exista rău, n-ar exista nici bun. Dacă spunem *mult*, ne gîndim și la *puțin*. Tot așa *sus — jos*, *blînd — aspru* au sensuri opuse.

Antonimele sînt adesea compuse cu prefixe. Dacă se adaugă un prefix la un cuvînt pentru a se exprima antonimul lui, se vede mai clar legătura dintre ele: *abil — inabil; cinstit — necinstit*.

Cîteodată, cele două antonime s-au format de la un cuvînt de bază care s-a pierdut: *învăța — dezvăța* (dar *văța* nu există), la fel *încărca — descărca* (*cărca* nu este) etc.

Unui cuvînt cu mai multe sensuri îi pot răspunde antonime diferite: *scump* „de preț mare" are antonim pe *ieftin*, dar *scump* „drag, iubit" are antonim pe *urît*, *nesuferit*.

Și unități mai mari decît cuvîntul pot avea un sens unitar. Aceste unități frazeologice (numite și idiotisme) sînt proprii fiecărei limbi și nu pot fi înțelese dacă sînt traduse cuvînt cu cuvînt: rom. *cît ai clipi din ochi* „imediat"; *c-o falcă în cer și una în pămînt* „mînios"; *se culcă odată cu găinile* „foarte devreme"; fr. *mettre les petits plats dans les grands* (literal: a pune farfuriile mici în cele mari) „a pregăti"; *tenir le haut du pavé* (a ține partea ridicată a străzii) „a-și menține superioritatea"; engl. *to know what's o' clock* (a ști ce oră e) „a fi la curent"; rus. *сел в лужу* (s-a așezat în băltoacă) „i s-a înfundat".

Cîteodată, în astfel de expresii frazeologice se mențin cuvinte ieșite din uz: rom. *brîncă*, provenit din lat. *branca* „mînă", se păstrează numai în expresii: *a cădea în brînci*, *a merge pe brînci*, *a da în brînci*, dar singur nu mai are sens, în limba literară (vezi și capitolul „Schimbări de vocabular").

Un cuvînt nu-și păstrează de-a lungul timpului aceeași valoare semantică. Uneori cu greu s-ar mai putea face o apropiere între sensul actual și sensul vechi al unui cuvînt. Cuvîntul *grevă* provine din fr. *grève* „nisip". Fără cunoașterea istoriei acestui cuvînt, apropierea celor două sensuri este imposibilă. O piață acoperită cu nisip a fost numită *grève (Place de la Grève)*. În această piață se adunau muncitorii care aveau unele revendicări. De aceea, *faire grève* „a face grevă" (a se aduna în Place de la Grève) s-a numit apoi acțiunea muncitorilor care nu vor să lucreze pînă cînd nu li se satisfac revendicările. Cuvîntul *banal* era un epitet al teritoriului *(territoire banal)* unde se proclamau în Evul Mediu edictele *(les bans)*. Apoi epitetul *banal* a fost aplicat obiectelor *(objet banal)* care erau la dispoziția tuturor, iar apoi gîndurilor: *pensées banales* „gînduri lipsite de originalitate, cuvinte pe care le repetă toți". De aceea *banal* înseamnă pentru noi „lipsit de originalitate, obișnuit".

Dacă se cercetează istoria sensului cuvintelor, se pot adesea trage concluzii interesante, privitoare la istoria societății. Evoluția semantică a cuvîntului *bătrîn* (provenit din lat. *ueteranus* „soldat care și-a terminat stagiul militar") ne permite să tragem concluzii cu privire la coloniștii romani așezați pe teritoriul patriei noastre, în majoritate soldați care își isprăviseră stagiul militar. *Rumîn*, care avea sensul de „clăcaș, rob", ne permite să tragem concluzii privitoare la suferințele îndurate de poporul nostru.

Studiile de semantică ne dau posibilitatea și să înțelegem dezvoltarea gîndirii omenești de la simplu la complex, de la concret la abstract. Majoritatea cuvintelor abstracte au la bază un cuvînt cu sens concret: *ierta* provine din lat. *libertare* „a elibera un rob"; *înjosi* însemna „a apăsa în jos"; *simplex* (simplu) avea sensul „care are un singur pliu", iar *duplex* (dublu) „cu două pliuri"; *delira* însemna „a ieși de pe brazdă" (*de* „de pe", *lira* „brazdă"). Exemple de acest fel sînt nenumărate.

Lingviștii din trecut, care s-au ocupat de studii de semantică, nu s-au străduit să descopere care sînt cauzele reale ale schimbărilor de sens.

Ei s-au mulțumit să le constate și s-au folosit de criterii formale pentru clasificarea lor.

Astfel au constatat că sensul se schimbă:

a) prin lărgirea lui:

lat. *legumen* „păstaie" și-a extins sensul, ajungînd să desemneze tot felul de plante comestibile.

b) prin restrîngere:

lat. *pacare* „a împăca" ajunge să însemne în franceză numai „a plăti": *payer*.

c) prin degradare:

valet provine din *vassal*, care, în feudalism, denumește pe un nobil de un rang mai mic.

d) prin înnobilare:

ministru vine din cuvîntul latin *minister* „servitor".

Evoluțiile semantice sînt clasificate și după mijloacele stilistice care au fost folosite pentru schimbarea sensului:

A. *Metafora*: Adesea vorbitorii folosesc metafore cu privire la lucrurile înconjurătoare, atribuindu-le calități omenești: brațele *fotoliului;* gură *de canal;* limbă *de pămînt; soarele* se duce la culcare; *razele soarelui* se joacă *în părul copilului* etc. Despre cineva care luptă vitejește spunem că e *un leu*, despre o femeie rea, că e *o viperă* etc. Tot așa vorbim adesea despre *drumul vieții* etc.

B. *Hiperbola*, adică exagerarea unor defecte sau a unor calități: despre un om rău, că *are o piatră în loc de inimă*. Se folosește abstractul cu valoare colectivă pentru o singură persoană care are calitatea sau defectul respectiv: *o capacitate* pentru „un om capabil", *o scîrnăvie* pentru „un om scîrnav" etc.

C. *Metonimia*, adică folosirea unui termen impropriu în locul celui propriu, de exemplu un întreg este desemnat printr-o parte a lui (sinecdocă): *am rămas fără acoperiș* („fără casă"), *îmi cîștig pîinea* („mijloacele de existență") etc.

D. *Ironia*, adică folosirea unui cuvînt în locul contrariului său: *aghiuță*, derivat de la gr. ἅγιος „sfînt", cu un sufix de diminutiv, ar trebui să însemne „sfințișor", dar e folosit pentru „tartorul dracilor".

E. O altă cauză a schimbărilor de sens este polarizarea, fenomenul lingvistic care duce la constituirea a două sensuri contradictorii pentru același cuvînt: în latinește, *tempestas* însemna „starea timpului", de unde înțelesul, pe de o parte, de „timp frumos", pe de altă parte, de „furtună". În romînește, *în urmă* are, pe de o parte, înțelesul de „în timpul pe care l-am depășit", deci „în trecut", pe de altă parte, „în timpul care vine după cel actual", prin urmare „în viitor". Cu timpul unul dintre înțelesurile contrare poate dispărea: fr. *tempête*, it. *tempesta* au păstrat numai înțelesul de furtună.

Cînd un termen expresiv se banalizează, el este înlocuit cu unul care are aproximativ același înțeles de bază (derivare sinonimică): pentru un om viteaz, în loc de *vultur* se spune *șoim* etc. Copiii sînt numiți *gîndăcei*, *mormoloci*, *broscuțe* etc. Capul a fost numit pe rînd *bostan*, *dovleac*, *tărtăcuță* etc.

Nu am prezentat toate mijloacele stilistice, care sînt foarte numeroase. De exemplu, uneori lucrurile sînt denumite numai printr-un epitet evocativ:

în franţuzeşte se spune *les grands* „cei mari", pentru oameni puternici, *les pauvres* „săracii"; în spaniolă pălărie se cheamă *sombrero* „care ţine umbră", iar în italiană şi franceză cireşile amare sînt denumite numai prin adjectivul „amare": fr. *merise*, it. *marasca*, provenite din lat. *amarus*.

Se poate încerca o clasificare a schimbărilor de sens după cauzele reale, care au stat la baza acestor schimbări. Cauzele schimbărilor de sens sînt de ordin lingvistic şi de ordin extralingvistic.

I. *Cauze de ordin extralingvistic*

a) Evoluţii cauzate de schimbarea realităţii: fr. *brigand*, din it. *brigante*, care însemna „soldat pedestru", dar şi-a schimbat sensul în „hoţ, tîlhar", pentru că adesea soldaţii jefuiau.

Schimbări petrecute din cauza evoluţiei vieţii sociale: *candidat* vine de la lat. *candidus* „alb", pentru că la Roma cei care-şi puneau candidatura la o magistratură trebuiau să poarte togă albă. Astăzi, *candidaţii* se numesc aşa fără să se mai îmbrace în alb.

b) Schimbări provocate de atitudinea oamenilor faţă de obiecte şi fenomene: bolnavii de o anumită boală psihomotorie sînt numiţi *lunatici*, pentru că exista credinţa că boala este provocată de influenţa lunii. Deşi nimeni nu mai crede acest lucru, denumirea este păstrată. Unele corpuri cereşti au fost numite în antichitate *planete* „care rătăcesc", din grecescul πλανάω „a rătăci". Deşi concepţia actuală privitoare la planete este cu totul alta, numele n-a fost schimbat; *muncă*, din v. sl. мѫка „chin", a căpătat astăzi cu totul alt sens.

c) Schimbări provocate de influenţa claselor sociale: clasele exploatatoare din trecut au dat cuvîntului rus. *мужик* „ţăran" sensul de „grosolan, prost crescut" — *mojic*. În schimb, aceleaşi clase au dat sensul de „darnic, binevoitor" cuvîntului *generos*, din lat. *generosus* „de neam mare". Legătura cu cuvintele de bază s-a pierdut şi înţelesul nou e folosit de toată lumea, fără să mai constituie o injurie sau un compliment pentru o clasă socială.

Clasele exploatate au dat cuvîntului *boier* sensul de „leneş", iar *prinţesă* este numită o persoană de sex feminin care este mofturoasă şi îngîmfată.

II. *Cauze de ordin lingvistic*

1) Cuvintele îşi pot schimba sensul prin apropiere formală de alte cuvinte (etimologie populară — vezi şi p. 132). *Mutual*, din lat. *mutualis* „reciproc", a fost pus de unii în legătură cu *mut* şi este folosit uneori cu sensul de „pe tăcute"; fr. *souffreteux*, din *soufraite* „lipsă" (lat. *subfracta* „sfărîmare"), însemna „slab, prost hrănit", dar sub influenţa lui *souffrir* „a suferi" (lat. *sufferre*) a căpătat sensul de „care suferă mult".

2) Schimbări datorate contextului: pentru că în latineşte se spunea curent *frater germanus* „frate bun", *germanus*, sub forma *hermano*, a luat în limba spaniolă locul lui *frater*. Tot aşa *clavecin a piano-forte*, adică „instrument cu clape care cîntă şi piano şi forte", a fost înlocuit numai cu *piano*, care a primit sensul întregii expresii. În fr. *fromage* „brînză" vine din lat. *(caseus) formaticus* (brînză) „pusă în formă" — a rămas deci numai epitetul pentru întreaga expresie.

3) Dacă pierde legătura cu familia de cuvinte din care provine, cuvîntul îşi schimbă mai repede sensul. *Bazaconie* care înseamnă „o faptă cara-

ghioasă, o prostie", avea sensul de „fără de lege" (*bez* „fără", *zaconie* „lege"). Sensul s-a putut schimba pentru că elementele din care e format cuvîntul nu există în limba romînă. Nu mai vedem legătura dintre *virtute* și lat. *uir* „bărbat", *virtute* însemnînd în latinește „fel de a fi al bărbatului, curaj, bărbăție", iar astăzi „atitudine morală exemplară".

4) Evoluții cauzate de trecerea unui cuvînt din limbajul tehnic în limba comună și invers: *aperitiv*, termen medical, avea sensul „care deschide porii lichidelor din organism". Numele de *aperitiv* s-a dat apoi unei băuturi care provoca pofta de mîncare și gustărilor luate înainte de masă; *aruncare* provine din lat. *eruncare* „a plivi, a da la o parte buruienile".

Acestea sînt numai cîteva dintre cauzele schimbărilor de înțeles. Dacă studiile de semantică ar îmbrățișa întreg vocabularul unei limbi s-ar putea trage concluzii foarte interesante privitoare la istoria societății și la evoluția modului de gîndire a poporului respectiv.

BIBLIOGRAFIE

M. Bréal, *Essai de sémantique*, Paris, 1897.
A. Carnoy, *La science du mot*, Paris, 1927, p. 18—110.
I. Coteanu, *Contribuții la o semasiologie sistematică*, în „Probleme de lingvistică generală", vol. I, 1959.
A. Darmesteter, *La vie des mots étudiée dans leurs significations*, Paris, 1950.
Al. Graur, *Studii de lingvistică generală*, București, 1960, p. 209—219.
Nyrop, *Grammaire française*, vol. IV, Paris, 1902.
V. Pisani, *Этимология L'Etimologia*, Milano, 1947, (traducere rusă), Moscova, 1956.
L. Șăineanu, *Încercare asupra semasiologiei limbii romîne*, București, 1910, p. 30—114.
W. Whitney, *La vie du langage*, Paris, 1958, p. 20—302.
V. A. Zveghințev, *Семасиология*, Moscova, 1956, p. 37—104.

6. Etimologia

Etimologia este o ramură a lexicologiei, care studiază istoria cuvintelor atît ca formă, cît și ca sens, în vederea stabilirii originii lor.

Termenul de „etimologie" a apărut în epoca elenistică și indica arta de a găsi, prin diferite apropieri, „adevăratul" sens al cuvîntului (gr. ἔτυμος „adevărat"). În conținutul acestei „arte" nu intra deci de loc istoria cuvîntului. Astăzi, etimologia nu se mai poate concepe fără istorie.

Cum descoperirea originii unui cuvînt e partea cea mai atrăgătoare a lingvisticii, în unele cazuri accesibilă chiar și unui copil, nu e de mirare că etimologia a părut interesantă oamenilor în toate timpurile. Ni s-au transmis preocupările de etimologie ale celor din antichitate: ei făceau însă simple apropieri de formă și de sens destul de vagi. Astfel, explicau cuvîntul latin *uolpes* „vulpe" din cuvintele — trunchiate — *uolat pedibus*, adică „zboară cu picioarele", pentru că vulpea fuge foarte repede.

Se explicau uneori cuvintele de la opusul lor: *canis a non canendo* „cîine, pentru că nu cîntă", adică se apropia *canis* „cîine" de *cano* „a cînta", numai pentru că cele două cuvinte semănau ca formă. Desigur că în felul acesta se putea deriva orice din orice, iar imaginația juca un rol foarte mare. Oamenii nu-și dădeau seama că pentru stabilirea unei etimologii trebuie cunoștințe numeroase și precise de fonetică istorică și de semantică. La rîndul ei, etimo-

logia este neapărat necesară pentru orice lucrare de lingvistică, din absolut orice ramură, indiferent dacă cercetătorii își dau seama sau nu de aceasta.

Pentru lingvist, etimologia nu e un simplu joc, ci o știință, e unul dintre aspectele lingvisticii istorice; a apărut pe la mijlocul secolului trecut. Fantezia este acum ținută în frîu, pentru că există criterii riguros științifice de care cercetătorii trebuie să țină seama. Am văzut mai sus că un cuvînt e format dintr-un complex sonor — pe care-l studiază fonetica — și dintr-unul sau mai multe sensuri — cu studiul cărora se ocupă semantica. Lingvistul etimolog trebuie să studieze ambele elemente în evoluția lor, pentru a stabili originea justă a unui cuvînt. Pentru aceasta trebuie să țină seama de două condiții fundamentale: în primul rînd să examineze cu grijă și să respecte corespondențele fonetice, în al doilea rînd să cerceteze corespondența de sens, sau, dacă sensul e derivat (metaforic, secundar) și deci depărtat, să aibă posibilitatea să motiveze din punct de vedere istoric această depărtare. Dacă se ține seama fie numai de formă, fie numai de sens, nu se poate ajunge la un rezultat cu adevărat științific.

Corespondențele de sunete și de sens trebuie să existe între cuvîntul studiat și cuvîntul din care a provenit. Cuvîntul de bază poartă numele de e t i m o n. Relativ la etimon, există două situații:

a) etimonul face parte dintr-o limbă atestată;

b) etimonul face parte dintr-o limbă neatestată.

Toate cuvintele studiate se încadrează în una dintre seriile următoare: *moștenite*, *împrumutate* sau *create* în limba respectivă. Lingvistul merge cu cercetarea pînă reușește să lege un fir, stabilește legătura, de pildă, între două etape istorice: explicarea cuvîntului romînesc *apă* merge pînă la faza latină *aqua*, deci acesta este etimonul cuvîntului romînesc (și face parte dintr-o limbă atestată). Aici ne oprim, nu mai căutăm cum va fi fost cuvîntul mai departe, în indo-europeană. Aceasta nu mai e sarcina etimologiei romînești, deși e foarte interesant să arăți că cuvinte vechi și foarte răspîndite, ca *ulei*, *vin*, sînt latinești, dar nu provin din indo-europeană.

Pentru cuvîntul *creion* — cuvînt împrumutat — etimonul este foarte ușor de găsit: este cuvîntul francez *crayon*.

Etimonul cuvîntului *învățător* e verbul *a învăța*. *Învățător* s-a format în limba romînă, cu ajutorul sufixului *-tor*. Prin urmare, etimologia lui *învățător* poate fi prezentată astfel: „derivat din verbul *a învăța*, cu sufixul de nume de agent *-tor*". Dacă ne interesează, nu avem decît să stabilim și etimologia lui *a învăța*, dar atunci ne ocupăm de verbul acesta, nu de derivatul său *învățător*.

Cînd etimonul face parte dintr-o limbă neatestată — cazul celor mai multe cuvinte din fondul principal al limbilor germanice și slave actuale, (dezvoltate din germana comună și slava comună, limbi neatestate) — metoda comparativă-istorică ne ajută să reconstruim cuvîntul de bază.

Cunoașterea sunetelor și a evoluției lor ne feresc de a crea etimologii false.

Aspectul sonor al cuvintelor se modifică prin trecerea de la o limbă la alta și chiar de la o etapă la alta în dezvoltarea aceleiași limbi. Pe baza a numeroase exemple se pot stabili cu exactitate corespondențele fonetice. Cuvîntul latin *dicere* „a zice" a fost moștenit în limbile romanice după cum urmează:

în italiană *dicere*, în franceză *dire*, în romînă *a zice*.

Latinescul *decem* a fost de asemenea moștenit, în italiană *dieci*, în franceză *dix*, în romînă *zece*.

S-a putut astfel stabili corespondența: unui *d* latin urmat de *ĕ* sau *ĭ* îi corespunde în italiană *d*, în franceză *d*, iar în romînă *z* (*ĕ* și *ĭ* dezvoltă un *iot*, care influențează ocluziva dentală și o transformă în fricativă).

Cunoscînd aceste corespondențe fonetice, precum și caracterul lor de a fi limitate în spațiu și în timp, putem să ne dăm seama, după modificările pe care le-au suferit cuvintele, dacă cutare cuvînt e moștenit sau împrumutat. Cuvîntul *pedestru* apare în limba noastră încă în textele din secolul al XVI-lea. Fiind deci foarte vechi, a fost considerat cuvînt moștenit (din latinescul *pedester*, adjectiv care însemna „de infanterie"). Dar în virtutea corespondenței stabilite, *d* latin trebuia să fie reprezentat în romînește prin *z*, iar forma cuvîntului ar fi trebuit să fie **pezestru*, pe care nu o găsim însă nicăieri. Prin urmare, nu e vorba de un cuvînt moștenit, ci de un împrumut, fără îndoială vechi, totuși introdus după ce legea fonetică enunțată încetase de a mai funcționa.

Altă corespondență fonetică arată că orice *l* intervocalic latin a devenit în romînește *r*. În limba romînă există verbul *a înveli* „a acoperi" sau „a înfășura (cu o pînză)". Cuvîntul a fost pus în legătură cu cuvîntul latin *uelum* „pînză". La prima vedere sîntem tentați să credem justă această etimologie, pentru că sensul seamănă, iar forma e foarte apropiată. Numai fonetica istorică ne arată greșeala: în *a înveli*, *l* intervocalic nu s-a rotacizat, deci cuvîntul nu e de origine latină. În realitate, el provine din vechiul slav валити, cu același sens (regional, în rom. se pronunță *a învăli*).

Prin urmare, cu ajutorul corespondențelor fonetice, putem face distincția, în cadrul cuvintelor provenite din aceeași familie, între cuvîntul moștenit și cel împrumutat: *drept* e moștenit, pe cînd *direct* nu, acesta e un împrumut. De asemenea, *nocturn* este un neologism, intrat recent în limba noastră, față de *noapte*, cuvînt moștenit. La fel, *lactat (produse lactate)* sau *lactic (acid lactic)*, față de *lapte*. Aici a intervenit corespondența fonetică lat. *ct* > rom *pt*. (O indicație foarte precisă, chiar pentru nespecialiști, pentru a deosebi cuvîntul împrumutat de cel moștenit, e compararea formelor: dacă cuvîntul seamănă foarte bine la aspect cu cuvîntul de bază, e aproape sigur împrumutat, cf. *interoga* și *întreba*: amîndouă provin din latinescul *interrogare*, dar numai al doilea moștenit.)

Corespondențele fonetice pot fi însă și tulburate de anumite „accidente" ca asimilarea, disimilarea, sincopa, metateza. Lingvistul trebuie să țină seama și de factorii aceștia: n-am putea explica niciodată verbul romînesc *a umbla* din latinescul *ambulare*, dacă nu am ține seama de faptul că întîi a avut loc sincopa lui *u*, deci s-a ajuns la forma *amblare*. Apoi, conform corespondenței fonetice care spune că un *a* latin urmat de un *m* plus altă consoană se schimbă în *î*, cuvîntul s-a modificat și el în *îmbla(re)*. Acum intervine asimilarea, elementul labial din *m* și *b* îl schimbă pe *î*, vocală neutră, în *u*, vocală labializată. Rezultatul e forma actuală a verbului *a umbla*. Cuvîntul latin *minutus* a trecut la forma *mănunt*, prin propagarea nazalității, apoi, prin disimilare, a devenit *mărunt*.

Uneori, transformările fonetice din cuvinte se datoresc altor cauze, nefonetice: cuvîntul romînesc *mașteră* „mamă vitregă" a fost interpretat ca provenind din latinescul **matrastra*, cu același sens. Dar simplul studiu al sunetelor dovedește că etimologia nu e justă, pentru că nu poate fi expli-

cată apariția lui *ș* în cuvîntul respectiv. O cercetare mai atentă a istoriei cuvîntului arată că în textele vechi romînești există forma *maștehă* (sau *maștihă*) „mamă vitregă". Studiul graiurilor din țara noastră dovedește că formele *maștehă — maștihă* există și azi regional. Forma *maștehă (maștihă)* nu se poate explica decît prin forma veche slavă мащеха. Cum se poate interpreta atunci schimbarea lui *h* în *r* (*mașteha* > mașteră)? Fonetícește nu există explicație. Dar pentru că în limbă nu mai există nici un cuvînt terminat în *-ehă*, *-ihă*, cuvîntul a fost silit să intre în grupul cuvintelor ca *peșteră*, *meșteră*.

Prin urmare, lingvistul trebuie să cerceteze și formele din limba veche și formele dialectale.

După cum am spus de la început, numai forma nu e suficientă pentru stabilirea unei etimologii juste. Simplele apropieri de formă ne pot duce la concluzii fanteziste. Lingvistul trebuie să țină seama în egală măsură și de sensul cuvintelor. Explicarea schimbărilor semantice trebuie să fie verosimilă. Încercarea de a explica cuvîntul *pastramă* din latinescul *postrema* „cea de pe urmă", „ultima" nu e decît o pură fantezie, nu putem fi convinși că sensul a făcut un asemenea salt. În realitate, *pastramă* vine din cuvîntul grec mod. παστραμᾶς, cu același sens, iar greaca, la rîndul ei, a împrumutat cuvîntul din turcescul *pastirma* și l-a adaptat fonetismului limbii grecești.

Dacă se iau în studiu toate sensurile unui cuvînt, de multe ori nu se poate admite un singur etimon. Cazul acesta de etimologie a fost numit etimologie multiplă. De exemplu, cuvîntul *lampă* a intrat prima oară în limba noastră sub forma *lambă* din neogreacă și însemna „lampă cu ulei". Apoi a apărut lampa cu petrol și cuvîntul a mai intrat o dată, de data aceasta sub forma *lampă*. A putut să vină, în același timp, pe diferite căi, din rusescul лампа, francezul *lampe*, germanul *Lampe*, maghiarul *lámpa*. Treptat, s-au adăugat sensuri noi, pe măsură ce au apărut noi creații tehnice, lampa cu gaz aerian, lampa electrică, lampa de radio (și de mulți ani e cunoscută și lampa de gătit). Dacă am spune că *lampa de radio* provine din grecescul λάμπα, am comite o simplificare și o denaturare a istoriei cuvîntului. În realitate, pentru alcătuirea complexului de sensuri ale cuvîntului romînesc *lampă* au colaborat toate limbile pomenite.

Și forma are origini diferite în diversele părți ale țării. Dar chiar în limba comună un cuvînt poate avea o etimologie multiplă și din punctul de vedere al formei. Verbul romînesc *a mesteca* vine și din latinescul *mastico* împrumutat la rîndul lui din grecul μαστιχάω „a sfărîma în gură", și din latinescul *mixtico* „a amesteca". Din punct de vedere fonetic, cele două cuvinte au dat același rezultat și cum sensurile lor erau destul de apropiate, ele s-au putut contopi într-un singur cuvînt.

De multe ori, pornind de la o glumă, cuvintele se pot combina: Creangă, în *Amintirile* lui, pomenește de Moș Chiorpec ciobotarul, care îi spunea: „hei, hei, bine-ai venit, *nepurcele*!" E clar că aici s-au îmbinat cuvintele *nepoțel* cu *purcel*, deci cuvîntul a luat ceva din forma și din sensul a două cuvinte diferite.

Și etimologia populară poate crea dificultăți în stabilirea unei etimologii: cuvîntul latinesc *uagabundus* „cel care cutreieră dintr-un loc în altul fără rost" există în italiană ca *vagabondo*, în franceză ca *vagabond*. A fost modificat însă în spaniolă ca *vagamundo*, deci „cel care rătăcește în lume". Și forma și sensul au suferit schimbări.

Alteori, se pot îmbina în mod intenționat cuvintele, așa cum au făcut latiniștii, pentru a masca, prin orice mijloc, influența slavă. Astfel au creat cuvîntul *morav* din latinescul *mos*, *moris* și slavul *nărav*.

La un moment dat, cuvintele își pot pierde legătura etimologică, fie din punctul de vedere al formei, fie semantic. În latinește, *panis* „pîine" era un derivat din aceeași rădăcină cu verbul *pasco* „a hrăni". Azi nimeni nu mai știe, în afară de specialiști, că *pîine* este legat etimologic de *a paște*.

Pentru cuvintele care înseamnă „bogat" în latinește, Cicero făcea încă distincție între *pecuniosus* „bogat în turme", de la *pecus* „turmă", și *locuples* „bogat în moșii", de la *locus* „loc". Mai apoi însă s-a spus și *locuples pecuniae*, adică „bogat în general", cu orice fel de avere. S-a creat și un denominativ, *locupleto*, care înseamnă „a se îmbogăți".

Cuvîntul francez *vermeil* „roșu viu", „rumen", italianul *vermiglio*, cu același sens, trebuie puse în legătură cu latinescul *uermiculus* „viermișor". S-ar părea că nu poate exista nici o legătură între aceste cuvinte. Cercetarea istorică ne arată însă că, într-o anumită perioadă, se scotea din unele insecte și din larvele lor o vopsea de culoarea amintită.

Pentru a putea fi pe deplin înțelese și deci clar explicate, cuvintele trebuie studiate în strînsă legătură cu istoria societății. Cuvîntul romînesc *sat* provine din cuvîntul latin *fossatum*, care însemna „înconjurat cu șanț" (de la *fossa*, șanț). Aceasta dovedește că așezările omenești, ca să fie mai bine apărate contra atacurilor, erau înconjurate de un șanț. Cuvîntul *salariu* e legat de *sal* „sare", deoarece, sarea fiind un lucru foarte prețios și strict necesar, soldații din antichitate primeau un tain de sare sau o sumă de bani cu care să-și cumpere sarea. De acolo, cuvîntul *salarium* „leafă", „răsplată pentru un serviciu". Astăzi, cuvîntul *salariat*, mult folosit, este foarte departe de *sal* și numai cercetarea istorică explică legătura dintre ele.

Adverbul rus *вoдерень* „pentru totdeauna" e format pe baza cuvîntului *дерн* „brazdă". Dar dacă ne-am opri aici cu explicația, nu am înțelege niciodată cum s-a ajuns de la un sens atît de concret ca „brazdă" la cel abstract „pentru totdeauna". Istoria ne arată că în feudalism era obiceiul ca cel care intra în posesia unei moșii să primească în dar și o bucată de pămînt acoperită cu iarbă, care simboliza punerea în posesie, arăta că a devenit proprietar „pentru totdeauna".

Am văzut că, pentru stabilirea unei etimologii, lingvistul are de învins destule greutăți, cînd limba de bază nu e atestată. Dar chiar cînd limba de bază se află atestată, există unele cazuri în care cuvintele nu-și pot găsi etimonul atestat; cuvîntul *căpățînă* e un cuvînt derivat, înrudit cu *cap*, dar cu un mod de formare neobișnuit în romînește. De aceea, în explicarea lui, trebuie să pornim de la latină. În latinește nu avem însă atestat etimonul și trebuie să-l reconstruim: **capitina*.

Alteori e greu de spus dacă un cuvînt e moștenit sau refăcut în limba studiată deoarece condițiile care determină apariția unui cuvînt pot să existe în permanență. Astfel, cuvîntul *venator* „vînător" se poate să se fi păstrat din latină, pentru că ocupația a existat tot timpul, dar se poate tot atît de bine și să se fi format cuvîntul *vînător* în romînește, din *a vîna* plus *-tor*.

Pentru stabilirea etimonului exact, lingvistul nu trebuie să pornească cu idei preconcepute. În privința aceasta și la noi, ca și în alte părți, s-au făcut destule greșeli. Unii lingviști au căutat explicația cuvintelor din romînă numai prin împrumut din limbi străine, iar alții numai prin moștenire din

latină. Un lingvist din trecut afirmă, relativ la această problemă: „mărturisim însă bucuros că noi simțim o bucurie cînd găsim o etimologie nouă latinească". De exemplu, se explică verbul romînesc *a îmblînzi* din verbul latinesc inexistent **imblandire*, derivat din *blandiri* care există, dar înseamnă a „mîngîia", „a linguși". Verbul romînesc e însă, în realitate, un derivat de la *blînd*, ca *a înrăi* de la *rău*.

Uneori, problema e mai complicată: cuvîntul *greață* (derivat evident de la *greu* plus sufixul *-eață*, ca *viață* de la *viu*, *albeață* de la *alb* etc.) a fost explicat ca fiind moștenit din **greuitia*, derivat, la rîndul lui, din alt cuvînt neatestat, **greuis* (de unde provine rom. *greu*).

S-a mers atît de departe cu exagerarea elementului latin al limbii romîne, încît s-au elaborat etimologii fanteziste, care nu țin seama de nici un principiu științific. Astfel, P. Maior explica cuvîntul *clește* (care vine din vechiul slav клѣшта, pl. клѣшти) din latinescul *forceps*: prima silabă a căzut și s-a ajuns la forma *cepte*, apoi s-a introdus *l*, apoi *p* > *c*, *clecte* > *clește* (vezi altă etimologie fantezistă la pag. 218).

Iată altă etimologie latinizantă extrasă tot din *Lexiconul de la Buda*: *slujitor* (cuvînt format în romînește din verbul de origine slavă *sluji*, plus sufixul *-tor*) se arată a fi din „*seruitor*, mutato *e* in *u*, *r* in *l*, *v* in *g*. Nisi uelis deducere ab *exlugeo* cum serui semper lugeant" „servitor, fiind schimbat *e* în *u r* în *l*, *v* în *g*. Afară de cazul cînd ai vrea să-l deduci de la *exlugeo* «a jeli», fiindcă sclavii jelesc totdeauna". De notat că un verb **exlugeo* nu există în latinește și nici nu e de crezut că a putut exista.

Alți zeloși latiniști, nu mai puțin fanteziști, au explicat cuvîntul *Slatina* (de orgine slavă și însemnînd „sărătură") din *Stella Latina* „steaua latină"; *Cișmigiu* a fost explicat ca *(aqua) cis* (trans) *mig*(rat), adică „apa trece dincoace", cînd în realitate cuvîntul este turcesc și înseamnă „cel care face cișmele", „fîntînar".

Alți lingviști au căzut în extrema cealaltă, adică au încercat să explice totul numai prin mijloacele interne ale limbii. Desigur că și aceasta e o greșeală serioasă, pentru că limbile se influențează unele pe altele, datorită relațiilor pe care le stabilesc popoarele între ele. Cuvintele pot trece dintr-o limbă într-alta. Iată un exemplu de explicație greșită: s-a încercat să se demonstreze prin mijloace autohtone că *huligan* înseamnă „om cu umeri largi", „viguros" și cuvîntul a fost pus în legătură etimologică cu *uligaie*, *uliu*. Dicționarul vechi al Academiei Romîne îl explică ca „om voinic, puternic", „tînăr, om îndrăzneț". În realitate, cuvîntul provine din numele propriu irlandez *Hooligan*, dat unui personaj de comedie, mare bătăuș. Comedia a avut succes, iar numele a devenit substantiv comun, desemnînd pe bătăușii care provoacă dezordine.

Ideile preconcepute nu pot duce, evident, decît la rezultate neștiințifice, fanteziste. Lingvistul trebuie să aibă o atitudine obiectivă, strict științifică, trebuie să știe că adevărul este întotdeauna unul singur și să-și dea osteneala să-l descopere acolo unde e.

BIBLIOGRAFIE

Al. Graur, *Etimologii romînești*, București, 1963.
A. Meillet, *Prefața* la Oscar Bloch și W. von Wartburg, *Dictionnaire étymologique de la langue française*, Paris, 1950.
V. Pisani, *L'Etimologia*, Milano, 1947 (traducere rusă, Moscova, 1956).

7. Lexicografia

După cum s-a putut observa din capitolele precedente, cuvîntul poate fi studiat din diferite puncte de vedere: fonetic, semantic, etimologic. Pentru ca totalitatea cuvintelor — vocabularul — unei limbi să fie ușor studiată, trebuie să fie pusă la dispoziția cercetătorilor sau a marelui public într-o formă ordonată. Această formă o constituie dicționarul. Prin urmare, dicționarele cuprind materialul lexical al unei limbi în întregul lui, sau parțial — numai anumite categorii de cuvinte —, clasate fie în ordine strict alfabetică, fie pe familii de cuvinte.

De problema alcătuirii dicționarelor pe baze științifice se ocupă disciplina lingvistică numită *lexicografia*.

Deoarece cuprind informații din toate domeniile vieții culturale a societății omenești, dicționarele sînt un ajutor prețios pentru toate categoriile sociale. Dintre toate lucrările sau studiile de specialitate, dicționarele sînt cele mai strîns legate de practică, ele se adresează, de obicei, marelui public, care le poate folosi fără să aibă nevoie de o pregătire deosebită.

Dicționarele corespund unor necesități culturale reale, iar pentru satisfacerea acestora s-au întocmit numeroase tipuri de astfel de lucrări.

Cel mai simplu tip este *dicționarul ortografic*, în care cuvintele sînt înșiruite în ordine alfabetică.

Dicționarul ortografic ne arată cum se scriu corect cuvintele, așa că în lista lui intră numai cuvintele care prezintă greutăți în scriere:

adecvat	adeseori
ademeni	adeziune etc. etc.

În 1953, a apărut *Micul dicționar ortografic* al limbii romîne. Foarte asemănător cu dicționarul ortografic este *dicționarul ortoepic*, care arată pronunțarea corectă a cuvintelor: de asemenea indică formele gramaticale susceptibile de pronunțări greșite. Iată cîteva exemple din *Dicționarul ortoepic al limbii romîne* apărut în 1956:

ameliora	*pron.*	li - o -
amenaja	*ind. prez.*	amenajăm
	ger.	amenajînd
amenajare	*pl.*	amenajări.

Academia R.P.R. a reunit cele două tipuri în *Îndreptar ortografic, ortoepic și de punctuație* (București, 1960).

Dicționarul bilingv e un tip foarte cunoscut și mult folosit: rus-romîn, romîn-francez, german-romîn etc. Munca pentru întocmirea unui astfel de dicționar nu e de loc ușoară. Cel care îl elaborează trebuie să cunoască foarte bine sensurile pe care le pot avea cuvintele în diferite contexte, ca să poată găsi corespondențele cele mai exacte în limba în care traduce (prin urmare, trebuie să cunoască perfect și limba din care traduce și pe cea în care traduce). Greutățile nu sînt puține: cel care are de tradus în alte limbi cuvîntul romînesc *dor* nu prea găsește corespondentul exact. Uneori, pentru noțiuni destul de apropiate, se întîmplă ca într-o limbă să existe același cuvînt, pe cînd în altă limbă să existe cuvinte separate: în limba romînă, pentru degetul de la mînă și cel de la picior există același cuvînt, franceza însă le desparte: *doigt* la mînă, *orteil* la picior. De aceea, cînd e nevoie de precizare, pentru

traducerea cuvintelor respective, limba romînă e silită să recurgă la perifraze. Cuvîntul rus *сон* înseamnă și „somn" și „vis". Cuvîntul italian *pronto* are o sferă de sens foarte largă, care poate fi acoperită destul de greu cu traducerile „gata", „pregătit", „pe neașteptate", „alo" (răspunsul la telefon). *Pronto* poate să însemne și „imediat".

Există în fiecare limbă expresii specifice *(idiomatice)* care nu pot fi redate cuvînt cu cuvînt în altă limbă: *a da sfoară în țară*, *a sări în ochi*, *(e) cu ochi și cu sprîncene* etc. Dacă am traduce cuvînt cu cuvînt, am reedita pe Coana Chirița, care știa franțuzește *comme l'eau* și voia să-l facă pe Guliță *tambour de livre*.

Cuvintele pot fi ilustrate prin diferite citate, din care să reiasă sensul.

Pentru limbile a căror scriere este foarte diferită de pronunțare (franceză, engleză), dicționarele dau indicații de pronunțare (apar cuvintele transcrise fonetic), este marcat accentul, sînt trecute și unele forme gramaticale mai complicate.

La noi au apărut și sînt în curs de apariție diverse dicționare de traduceri (bilingve).

Există și dicționare în mai multe limbi (dicționare *poliglote*). Un astfel de dicționar a apărut în 1825 și e cunoscut sub numele de *Lexiconul de la Buda* (cu titlul lui întreg: *Lexicon romînesc*, *unguresc*, *nemțesc*, *latinesc*, *care de mai mulți autori*, *în cursul a 30 și mai mulți ani s-au lucrat*). Au colaborat, pentru alcătuirea lui, reprezentanții școlii ardelene. Lucrarea este importantă numai ca dată istorică.

O situație asemănătoare are dicționarul alcătuit de A. și V. Popov în 1902 (Varșovia) în opt limbi: rusă, franceză, germană, engleză, italiană, spaniolă, portugheză, olandeză.

Mai important și mai folositor este dicționarul în mai multe limbi, care urmărește un scop teoretic, să demonstreze gradul de apropiere, de înrudire, dintre unele limbi. Astfel este, de exemplu, *Dicționarul scurt în șase limbi slave* (vechea slavă, rusa, bulgara, sîrba, ceha și polona) *dar și în franceză și germană*, apărut în 1885, sub redacția lui Fr. Miklosich.

Dicționarele explicative au sarcina să lămurească cuvintele unei limbi cu ajutorul sinonimelor și al perifrazelor. Citatele din autori ilustrează diferitele sensuri, indicate de la cel propriu către sensurile figurate. În dicționarele explicative se poate porni fie de la sensul cel mai vechi, fie de la cel mai răspîndit.

Ca proporții, pot exista dicționare-tezaur, care cuprind toate cuvintele unei limbi — cu arhaisme, neologisme, cuvinte tehnice, dialectale, de jargon. Alte dicționare explicative se mărginesc la cele mai răspîndite cuvinte din limba literară contemporană.

Dintre dicționarele romînești mai vechi sînt cunoscute *Dicționarul universal al limbii romînești* de Lazăr Șăineanu, *Dicționarul enciclopedic ilustrat* de I.A. Candrea și Gh. Adamescu.

Institutul de lingvistică din București, în colaborare cu cel din Cluj, a publicat între anii 1955 și 1957 *Dicționarul limbii romîne literare contemporane*, cuprinzînd cuvinte din secolele al XIX-lea și al XX-lea (sînt excluse arhaismele, regionalismele, cuvintele tehnice, argotice și de jargon care nu figurează în texte literare moderne), în patru volume. Fiecare articol cuprinde un mare număr de citate din care să reiasă toată bogăția de sensuri a cuvîntului.

Un dicționar explicativ trebuie să fie un ajutor pentru folosirea corectă a cuvintelor și a îmbinării lor, pentru pronunțarea corectă. Așa a fost alcătuit dicționarul explicativ al limbii ruse *Шолковый словарь русского языка*, lucrat de un colectiv de lingviști sub redacția lui D.N. Ușakov și publicat în patru volume între 1934 și 1940. În acest dicționar sînt cuprinse și explicate mai mult de 85 000 de cuvinte. Alt *dicționar al limbii ruse*, într-un singur volum, redactat de S.I. Ojegov, este de asemenea o lucrare prețioasă.

La Institutul de lingvistică din București se lucrează la dicționarul-tezaur al limbii romîne, cu colaborarea Institutului de lingvistică din Cluj și a colectivului de lingvistică din Iași.

Dicționarele etimologice stabilesc originea cuvintelor și formele intermediare. Trebuie, de asemenea, să indice prima atestare a cuvîntului în limbă. Pentru limba romînă a apărut în secolul al XIX-lea (la Frankfurt pe Main, 1870—1879), redactat în limba franceză, *Dictionnaire d'étymologie daco-roumaine*, lucrarea lui A. de Cihac, în două volume: primul volum cuprinde elementele de origine latină, al doilea cuvintele de altă origine. Lucrarea a avut meritul că a repus în drepturi elementele slave, după încercarea latiniștilor de a le elimina. A omis însă multe cuvinte dialectale. Astăzi lucrarea e învechită.

În 1905, la Heidelberg, a apărut în limba germană un dicționar etimologic al limbii romîne (elementul latin) de S. Pușcariu *(Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache)*, actualmente în parte depășit.

Dicționarul etimologic al limbii romîne, elementele latine (București, 1908), redactat de Ovid Densusianu și I.A. Candrea, este o lucrare foarte prețioasă, dar din păcate se oprește la litera *p (a putea)*.

Un dicționar etimologic al mai multor limbi înrudite este *Dicționarul limbilor romanice (Romanisches Etymologisches Wörterbuch)* al lui W. Meyer-Lübke. În articolele dicționarului acestuia se pornește de la un cuvînt latinesc și se urmărește evoluția lui în fiecare dintre limbile romanice.

Tipurile de dicționare se pot întrepătrunde. Un dicționar lucrat după o concepție științifică și cu etimologii exacte este cel lucrat de H. Tiktin, apărut între 1897 și 1926. În afară de faptul că e în două limbi (romîna și germana), e în același timp explicativ și etimologic.

Dicționarul fostei Academii Romîne a fost conceput după principiul explicativ și cel etimologic. Munca pentru realizarea lui a durat foarte mult. În 1869, cînd Societatea Academică Romînă a hotărît întocmirea dicționarului, sarcina alcătuirii lui au primit-o A.T. Laurian și I.C. Massim. Rezultatul activității lor a apărut între anii 1873 și 1876, în trei volume. Primul și al doilea volum conțin cuvintele de origine latină, al treilea cuvintele de origine străină. Dicționarul oglindește concepția greșită a autorilor, care făceau parte din curentul latinist. Astfel, autorii au trecut în volumul al treilea (care nu e considerat ca o parte a dicționarului, ci ca un fel de adaos) o serie de cuvinte, mai ales slave, importante pentru limbă. Prin surghiunirea în volumul al treilea a tuturor cuvintelor de altă origine decît cea latină, autorii încercau să „purifice" limba.

În felul lor însă, au excomunicat și cuvinte de origine latină, pe care nu le-au recunoscut. Printre cuvintele de origine latină, au trecut de multe ori formații romînești sau cuvinte de împrumut, pentru care au propus etimologii fanteziste latinești. De exemplu *norișor*, format evident în romînește din *nor* cu sufixul diminutival *-ișor*, este dat sub forma *nueristoru* și expli-

cat prin cuvîntul latin *nubecula* „nor mic". Lucrarea lor nu are nici o valoare științifică.

În 1884, B.P. Hasdeu a primit din partea Academiei Romîne sarcina să alcătuiască dicționarul. Hasdeu a lucrat mulți ani la această operă, dar pentru că baza pe care o pornise era prea largă (fiecare cuvînt tratat e o adevărată monografie), *Etymologicum Magnum Romaniae* a rămas neterminat. Materialul, apărut în trei volume, abia ajunge să trateze litera A și prea puțin din B (pînă la cuvîntul *bărbat*).

Din 1897 pînă după cel de-al doilea război mondial, au lucrat la dicționar, pe rînd, luînd-o de la început, mai mulți lingviști. Într-un timp atît de îndelungat — aproape 50 de ani — din dicționar au apărut numai A,B,C, F,G,H,I și o parte din D și L. Definițiile sînt uneori necorespunzătoare. Iată ce se afirmă, de exemplu, la cuvîntul *boier*: „Prin convenția de la Paris (1858), privilegiile fiind suprimate, boierimea a încetat de a mai fi o clasă socială privilegiată, deosebită de restul poporului". Și iată ce se spune la cuvîntul *comună*: „... (după asediul german, la 18 martie 1871) grupa locuitorilor Parisului care, prin mijloace revoluționare, voiau să întemeieze o putere independentă de guvernul legal al Franței". La cuvîntul *comunism* se dă următoarea definiție: „doctrină care are drept principiu desființarea dreptului de proprietate individuală, spre a stabili egalitate absolută între cetățeni, întemeiată pe proprietatea colectivă, cf. socialism, bolșevism, sovietism". Ultimele fascicule cuprind definiții și citate rasiste.

Reluîndu-se munca la Dicționarul general al limbii romîne, institutele de lingvistică ale Academiei R.P.R., redactează acum, în continuare, literele de la M la Z, urmînd să reia apoi literele de la începutul alfabetului. O primă fasciculă din litera M se află sub tipar.

În 1958 a apărut *Dicționarul limbii romîne moderne* într-un volum — alcătuit în cadrul institutului din București, pe baza *Dicționarului limbii romîne literare contemporane*, deci este explicativ, dar s-a micșorat numărul citatelor, în schimb se indică etimologia cuvintelor, iar definițiile sînt însoțite de ilustrații și planșe. Din păcate, etimologiile sînt date după o concepție învechită și adesea sînt greșite.

Toate dicționarele discutate pînă acum au un caracter mai general, se adresează unor cercuri largi. Există însă și dicționare întrucîtva deosebite, deși tot cu caracter lingvistic.

Un astfel de dicționar este *Dicționarul invers*, în care cuvintele sînt clasate după sfîrșitul lor, nu după început:

abá
babá
musacá
lábă
dóică
dódă etc. etc.

Institutul de lingvistică din București a publicat un astfel de dicționar, un prețios ajutor pentru studiile de formare a cuvintelor și care poate servi și ca dicționar de rime.

Dicționarul de sinonime urmărește să ajute pe scriitori și traducători.

Dicționarele dialectologice cuprind lexicul dintr-un grai sau dialect, cu traducerea termenilor în limba literară.

Dicționarele idiomatice cuprind, dispuse în ordine alfabetică, expresiile specifice unei limbi.

În afară de dicționarele discutate există și lucrări speciale, în care sînt explicați diferiți termeni tehnici, filozofici, politici (financiar-economici, muzicali etc.). De amintit *Lexiconul tehnic romîn*, care cuprinde termenii întîlniți în chimie, fizică, matematică, medicină, biologie, agronomie, botanică și zootehnie. Trebuie semnalat, de asemenea, *Dicționarul de neologisme* (Editura Științifică, București 1961), în care se indică și etimologiile cuvintelor. O lucrare interesantă este *Dicționarul de maxime comentate*, apărut tot în Editura Științifică, în 1962.

O lucrare specială de mare importanță este *enciclopedia*, de obicei în mai mule volume, care privește toate domeniile, de exemplu *Большая Советская Энциклопедия*, sau *Petit Larousse illustré*.

Colective de specialiști din toate domeniile lucrează la *Dicționarul enciclopedic romîn*, din care au apărut primele două volume, literele A-J, Editura Politică, 1962—1964.

BIBLIOGRAFIE

S. I. Ojegov, *О трех типах толковых словарей современного русского языка*, în «Вопросы языкознания», 1952, nr. 2.

J. Casares, *Introducción a la lexicografía moderna*, Madrid, 1950 (trad. în limba rusă, Moscova, 1958).

. Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei romîne*, în „Limba romînă", 1/1959 și 1,2,4/1960.

IV. STRUCTURA GRAMATICALĂ

1. Generalități

Structura gramaticală este una dintre părţile esenţiale ale limbii. Încă din antichitate s-au elaborat numeroase lucrări în care s-a studiat gramatica limbilor celor mai importante pentru vremea aceea. Lucrările de gramatică din antichitate au servit ca bază pentru lucrările similare moderne; este evident însă că metodele actuale sînt mult mai științifice decît cele vechi.

Gramatica mai veche era numai descriptivă și studia numai limbile scrise, care se conduceau după norme oficiale și se dezvoltau, din această cauză, relativ încet. De aceea se dădea puțină atenție evoluției structurii gramaticale. Știința actuală studiază și limbile care n-au fost niciodată scrise și, de multe ori, tocmai acestea ne dau indicațiile cele mai importante ca să putem înțelege felul cum se dezvoltă limbile. Gramaticile vechi erau numai normative, iar normele pe care le dădeau se bizuiau numai pe încercarea de a păstra neștirbite regulile transmise de generațiile anterioare, căci nu existau nici un fel de cunoștințe privitoare la legile după care se dezvoltă limbile. Gramatica actuală este și explicativă, bazîndu-se în primul rînd pe istorie, adică pe evoluția limbii; lucrul acesta a devenit posibil nu numai pentru că dispunem de o tradiție mult mai îndelungată a faptelor de limbă, ci și pentru că putem folosi metoda comparativă-istorică. Gramatica mai veche studiază numai morfologia (pe care o numea adesea „etimologie"), sintaxa și ortografia, dînd cea mai mare însemnătate morfologiei. Astăzi ortografia nu mai e considerată ca parte a gramaticii. Dar diferența esențială rămîne că gramatica nouă este o știință în primul rînd istorică, pe cînd cea veche ignora cu totul istoria, fără să nesocotim faptul că în ultimii ani s-au dezvoltat larg noi metode de cercetare descriptivă.

Am văzut mai sus că gramatica poate fi istorică, comparativă-istorică și descriptivă. Gramatica istorică nu este neapărat comparativă, căci se poate studia în mod istoric gramatica unei singure limbi, fără altă comparație decît aceea a diverselor etape prin care a trecut limba dată (se știe că numim „comparativă" gramatica numai dacă ia în considerație diverse limbi înrudite). Dar gramatica comparativă nu se poate face decît istoric, căci studiem în comparație mai multe limbi înrudite tocmai pentru a se ajunge la luminarea istoriei lor. Există, ce e drept, și o așa-numită gramatică comparativă a limbilor neînrudite, de exemplu se compară gramatica limbii romîne și

gramatica limbii maghiare. Dar aici nu mai e vorba de lingvistică, acest fel de lucrări se fac numai în scopuri pedagogice, pentru a se îmbogăți metodele de predare a limbilor străine, căci nefiind în discuție limbi înrudite comparația nu poate duce la stabilirea unei istorii comune a limbilor comparate.

Gramatica se compune din morfologie și sintaxă. După cum gramatica este, în același timp, totalitatea regulilor de folosire a cuvintelor în vorbire și studiul acestor reguli, tot așa morfologia și sintaxa sînt în același timp părți ale limbii și studiul acestor părți. M o r f o l o g i a studiază părțile vorbirii, structura cuvîntului și modificările pe care le suferă cuvintele cînd sînt îmbinate în fraze. S i n t a x a studiază felul cum cuvintele și formele lor sînt folosite pentru a alcătui fraze capabile să exprime gîndurile omenești. Este limpede că vocabularul singur nu este suficient pentru a forma o limbă, căci fără structura gramaticală nu am avea decît cuvinte izolate, care nu ar fi în stare să exprime judecăți și raționamente; mai mult, nici nu am fi în stare să gîndim în judecăți și raționamente, dacă nu am avea mijlocul să legăm cuvintele în fraze. Fără structura gramaticală n-ar exista, de fapt, nici vocabularul, căci primii oameni care au vorbit au exprimat gîndiri, nu noțiuni izolate, deci de la început vocabularul nu a putut exista decît împreună cu gramatica.

Pînă acum, raportul dintre morfologie și sintaxă nu a fost în general privit just. Știința din secolul trecut a dat cea mai mare atenție morfologiei (descriptive și istorice), neglijînd sintaxa. Gramaticile noastre mai vechi cuprind expunerea pe larg a morfologiei, iar sintaxa e înghesuită în numai cîteva pagini, amestecată de multe ori cu morfologia. Cum spune un autor german, sintaxa este de fapt (pentru lingvistica din timpul său) tot morfologie. Morfologia este, ce e drept, mult mai ușor de studiat decît sintaxa, atît din punct de vedere descriptiv, cît și din punct de vedere istoric.

Astăzi morfologia și sintaxa au început să fie considerate ca două părți egal îndreptățite ale gramaticii, studiate fiecare în felul ei. De fapt, problemele sintaxei, fiind complicate (și mai puțin studiate), au nevoie de atenție mai mare decît cele de morfologie. Că este așa se poate ușor vedea dacă examinăm *Gramatica Academiei de Științe a Uniunii Sovietice* sau *Gramatica Academiei R.P.R.*, care dau atenție specială sintaxei; trebuie notat că morfologia, în concepția care a prezidat la alcătuirea acestor gramatici, nu înseamnă numai înșiruirea formelor, ci și studiul valorilor lor, care este în același timp o problemă de sintaxă. În nici un caz morfologia și sintaxa nu pot fi rupte una de alta, ci sînt legate între ele, căci se influențează reciproc și formează un tot unitar. Morfologia nu există decît în măsura în care o folosește sintaxa, iar sintaxa, în marea majoritate a cazurilor, nu se poate exprima fără morfologie.

Ceea ce caracterizează în primul rînd structura gramaticală în ansamblul ei, este caracterul ei a b s t r a c t . Am văzut mai sus că abstracția este caracteristică și vocabularului. Dar abstracția gramaticală este de un tip mai înalt decît cea lexicală. În vocabular, faptul esențial este că se lasă la o parte trăsăturile secundare ale obiectelor și chiar ale grupelor de obiecte, pentru a se extrage numai trăsăturile importante și comune care constituie noțiunile și definesc sensul cuvintelor; în gramatică, se face abstracție chiar de cuvinte și se stabilesc reguli valabile în general fără referirea la cutare cuvînt anumit sau la cutare frază anumită. Iată exemple: în romînește, orice perfect simplu al indicativului activ, la persoana întîi singular,

are ca semn desinența *-i*, și aceasta indiferent nu numai de sensul lexical al verbului, care poate fi *a cînta*, *a tăcea*, *a rîde*, *a șopti* etc. (abstracte prin ele însele), ci și de subiectul la care se referă și care poate fi orice persoană de pe glob. Pluralul oricărui substantiv sau adjectiv masculin romînesc s-a format cu ajutorul desinenței *-i* (în locul căreia astăzi, de cele mai multe ori, găsim numai palatalizarea consoanei precedente), și aceasta indiferent de sensul lexical al substantivului și de declinarea căreia îi aparține substantivul. Pentru a se ajunge aici, a trebuit ca oamenii, lăsînd la o parte toate trăsăturile concrete ale fiecărui substantiv în parte, să constate că diverse serii de obiecte, indiferent de substanța din care sînt formate, diferită de la o serie la alta, au între ele această singură trăsătură comună că toate se prezintă în grup, sînt mai multe de același fel la un loc. Astfel s-a creat ideea abstractă de plural care, neținînd seama de sensul fiecărui grup de obiecte în parte, este exprimată printr-un semn unic comun pentru toate, *-i*.

La acest rezultat nu s-a juns însă dintr-o dată. Se mai cunosc și astăzi limbi care nu opun numai pluralul singularului, ci au forme speciale pentru dual (cînd e vorba de două obiecte), trial etc. și abia de la patru sau cinci înainte folosesc forme de plural. Pe de altă parte, în multe limbi se poate constata că semnul pluralului nu este același la toate substantivele și adjectivele, ci diferă de la o „declinare" la alta, deși între diferitele declinări nu există diferențe de conținut. Iată, de exemplu, cuvintele „lup" și „cîine": pluralele lor diferă în limba latină, primul fiind format cu *-i (lupi)*, al doilea cu *-es (canes)*; abia în romînește pluralele lor au ajuns să aibă același semn. Trebuie să mai adăugăm că gramatica este totuși legată de lexic, căci ea nu se naște și nu se poate aplica decît pe materialul lexical existent al limbii, și că gramatica urmează, în bună parte, aceleași legi ca și logica. Deoarece legile gîndirii logice sînt aceleași peste tot, rezultă că, în linii mari, regulile sintaxei sînt în mare parte aceleași peste tot, însă aplicarea lor se face pe materiale diferite de la limbă la limbă, deci în fiecare limbă, legile gramaticale capătă altă înfățișare.

Gramatica este relativ foarte stabilă, căci numai cu mare greutate pătrund în ea elemente împrumutate, și chiar schimbările datorate evoluției interne a gramaticii se îndeplinesc foarte încet. De aceea, structura gramaticală este tipică pentru fiecare limbă și constituie, împreună cu fondul principal lexical, specificul limbii (vezi capitolul „Stabilitatea limbii"). Urmează să examinăm, în continuare, trăsăturile generale ale morfologiei și ale sintaxei.

2. Morfologia

Obiectul de studiu al morfologiei îl constituie structura cuvîntului și regulile schimbărilor cuvintelor în frază. Morfologia este ansamblul regulilor privitoare la modificarea formei cuvintelor, modificare care permite cuvintelor să joace diverse roluri în frază. Morfologia, la rîndul ei, este de mai multe feluri: morfologia d e s c r i p t i v ă, a cărei sarcină este să prezinte starea de fapte existentă într-o limbă la un moment dat, de exemplu, să ne arate că pluralul substantivelor neutre romînești se formează cu desinențele *-uri*, *-e* și *-i (trupuri*, *scaune*, *studii)*; morfologia i s t o r i c ă, al cărei rost este să ne arate cum au evoluat, într-o limbă dată, formele cuvintelor, de exemplu, că neutrele romînești au avut la început desinența *-a (-ora)*, trans-

formată apoi în *-e (-ure)*, iar *-ure* a devenit mai tîrziu *-uri* (în secolul al XVI-lea găsim la plural și *ceasure* și *ceasuri*). Tot așa, morfologia istorică ne arată că persoana întîi și a doua plural a perfectului simplu s-au schimbat din secolul al XVI-lea pînă azi: de la *(noi) văzum*, *(voi) (văzut)*, s-a ajuns la *văzurăm*, *văzurăți*. Fiecare dintre cele două ramuri ale morfologiei are nevoie de ajutorul celeilalte, una fără alta nu poate exista. E ușor de înțeles că morfologia istorică nu se poate dezvolta fără comparație între mai multe stări de fapte, care, pentru a putea fi comparate între ele, trebuie mai întîi descrise; dar nici morfologia descriptivă nu se poate dezvolta dacă nu cunoaștem istoria și nu ne dăm seama cum s-a ajuns la o anumită stare de fapte, dacă nu știm unde trebuie să vedem simple rămășițe ale unei situații din trecut și unde avem un punct de plecare pentru o dezvoltare ulterioară.

Un exemplu ne va lămuri asupra necesității de a cunoaște istoria. Cuvîntul romînesc *mînă* are, în afară de forma de plural *mî(i)ni*, încă o formă de plural regională, *mînuri*. Ce reprezintă oare aceasta, o trecere a femininului *mînă* la neutru, sau o transformare a desinenței femininelor? Este o rămășiță dintr-un sistem dispărut, sau un embrion de formație nouă? Trebuie să o condamnăm, sau să o recomandăm? Numai istoria ne poate lămuri. În latinește, „mînă" se zicea *manus*, cu pluralul *manūs* (după cum se vede, numai cantitatea vocalei a doua distingea pluralul de singular). În romîna veche, nemaiexistînd diferență de cantitate a vocalelor, singularul și pluralul nearticulat, aveau aceeași formă, *mînu*; pluralul articulat, format cu articolul feminin *-le*, era *mînule*. Ambele forme de plural (cea articulată și cea nearticulată) au putut părea curioase, fiind singurele de acest fel în limba romînă. De aceea, forma articulată, *mînule*, a putut fi înțeleasă, greșit, ca *mînurle*, comparabilă cu *lingurle*, *trupurle* etc. Dar aceste din urmă forme, fiind sincopate, aveau alături de ele și formele nesincopate *lingurile*, *trupurile*, și de asemenea, ca forme nearticulate, *linguri*, *trupuri*; după acest model, s-au creat și alături de *mînurle* o formă *mînurile* și forma nearticulată *mînuri*. Această soluție a unui caz neobișnuit nu s-a impus însă peste tot, limba literară a recurs la alta mai simplă: deoarece *mînu* era feminin, i s-a dat forma pe care o au de obicei femininele în limba noastră: sing. *mînă*, pl. *mî(i)ni*. Deci istoria ne arată că forma de plural *mînuri* constituie un simplu accident în morfologia romînă și nu are nici o șansă să se dezvolte.

Morfologia descriptivă are între altele sarcina de a distinge formațiile productive de cele care au devenit neproductive. Dar cum ar putea să-și îndeplinească această sarcină, dacă nu se cercetează evoluția limbii de pînă acum?

Există și o morfologie c o m p a r a t i v ă; aceasta face parte din gramatica comparativă și rolul ei este de a ajuta gramatica istorică, prin reconstruirea morfologiei limbilor-bază pierdute și prin proiectarea asupra limbilor noi, atestate, a luminii obținute în acest fel.

Morfologia descriptivă are și sarcina de a face analiza structurii cuvintelor. În limba noastră, ca și în celelalte limbi indo-europene, se disting, de obicei, la un cuvînt rădăcina și diverse afixe. R ă d ă c i n a este elementul neanalizabil din punct de vedere morfologic, comun tuturor cuvintelor din aceeași familie. În general, rădăcina nu poate fi folosită singură, ci trebuie adăugate afixe pentru a se forma, cu ajutorul lor, cuvinte (în ce privește excepțiile, vezi afixele zero, definite la p. 158). Astfel, rădăcina *urm-*

nu se poate folosi singură, trebuie să-i adăugăm afixe pentru a ajunge la cuvintele, existente în limba noastră și dotate cu un sens, *urm-ă*, *urm-a* (infinitiv), *urm-au* etc. În principiu, rădăcinii trebuie să i se adauge un sufix, pentru a se forma o temă verbală sau nominală (de substantiv, adjectiv etc.). Astfel, din rădăcina *munc-* se formează tema verbală *munci* și tema nominală *muncă*. Cu timpul, pierzîndu-se posibilitatea analizei, o temă se poate transforma în rădăcină. Astfel în latinește exista rădăcina *pa-* „a hrăni", din care cu diverse sufixe, se formează teme nominale și verbale: *pa-ni-s* „pîine", *pa-sc-o-* „hrănesc", „pasc". Pentru noi, analiza lui *pîine*, *pasc* a devenit imposibilă, căci nu mai simțim că există aici sufixele *-ni*, *-sc*, astfel încît putem spune că avem o rădăcină *pîin-* și o rădăcină *pasc-*.

Afixele, după cum s-a văzut, sînt sunete sau grupuri de sunete adăugate la rădăcină pentru a alcătui cuvinte. După poziția lor în cuvînt și după rolul pe care îl joacă, ele se pot clasa în prefixe, infixe, sufixe, și desinențe.

P r e f i x e l e sînt acele afixe care se alipesc înaintea rădăcinii, (de exemplu: *des-fac*, *pre-fac*) și servesc, de obicei, pentru a crea cuvinte noi pornind însă de la alte cuvinte gata constituite. De cele mai multe ori, cuvîntul format cu prefix aparține aceleiași categorii gramaticale ca și baza de la care s-a format. Cuvintele cu prefix pot aparține și altei categorii decît baza lor, dar atunci este nevoie și de un sufix: de la adjectivul *tare*, se formează verbul *a întări*, cu prefixul *în-*, dar și cu sufixul *-i*. După cum se vede, prefixele nu sînt indispensabile, așa cum sînt sufixele: limba indo-europeană primitivă făcea puțin uz de prefixe.

I n f i x e l e , întîlnite mai ales într-o fază mai veche a limbilor indo-europene, sînt elemente (formate de obicei dintr-un singur sunet, o consoană nazală) care se introduc chiar în rădăcina cuvîntului. Ele servesc pentru a deosebi diverse teme formate din aceeași rădăcină. De exemplu, în latinește prez. *ru-m-po* „rup", perf. *rup-i*; *ui-n-co* „înving", per. *uic-i*; *fra-n-go* „frîng", perf. *freg-i*. Infixele prezentau dezavantajul că distrugeau unitatea rădăcinii făcînd-o adesea de nerecunoscut; de aceea, ele au fost treptat fie părăsite (de exemplu, latinul *rumpo*, cu infix, a devenit în romînește *rup*, fără infix), fie generalizate la întreaga flexiune a verbului, astfel că, de fapt, nu mai sînt infixe (lat. *uinco*, perf. *uici*, a devenit în romînește *înving*, *învinsei*). Uneori, ele mai diferențiază tema verbală de cea nominală: lat. *iu-n-go* „unesc" a primit pe *n* și la perfect, *iu-n-xi* (de aici rom. *ajung*, *ajunsei*), dar substantivul *iug-um* „jug" a rămas fără infix. Dar chiar prin aceasta legătura etimologică dintre cele două cuvinte a fost distrusă.

S u f i x e l e, cele mai numeroase dintre afixe, se adaugă după rădăcina cuvîntului, dînd naștere (uneori în combinație cu prefixe) unei teme sau unui cuvînt nou, de exemplu de la rădăcina *sap-*, cu sufixul *-a*, se formează tema verbului pe care o găsim în *săpăm*, *săp-ați*, iar cu sufixul-*ă*, se formează substantivul *sap-ă*.

După funcția pe care o îndeplinesc, deosebim (cum s-a putut vedea din exemplele de mai sus) afixe care formează cuvinte (afixele l e x i c a l e) și afixe care creează forme f l e x i o n a r e ale aceluiași cuvînt. Cu prefixe se formează rareori forme gramaticale (de exemplu, în limba veche irlandeză, perfectul se forma, de obicei, cu prefixul *ro*; în rusește, cele mai multe dintre formele aspectului perfectiv se formează cu prefix). Cu sufixe se formează modurile și timpurile verbelor, de exemplu din rădăcina *gem-*, cu sufixul *-u-*, se formează tema perfectului *gemu-*; adăugînd la această temă un nou sufix,*-se-*,

obținem tema mai-mult-ca-perfectului, *gemuse-*. În unele limbi, cu ajutorul unor sufixe, se pot forma gradele de comparație ale adjectivelor, de exemplu, lat. *altus* „înalt", comparativ *alt-ior*, superlativ *alt -issimus*; rus. *длинный* „lung", comp. *длинее*, superl. *длиннейший*.

D e s i n e n ț e se numesc afixele cu ajutorul cărora, din temele nominale, se formează cazurile (aici cuprindem și pluralul la substantive și adjective, iar la adjective, și formele genurilor), iar din temele verbale, se formează formele personale. Astfel, din tema latină *felic-* se formează nominativul singular *felix*, cu desinența *-s* (*cs* se scrie *x*), genitivul singular *felicis*, cu desinența *-is*, acuzativul singular *felicem*, cu desinența *-em* etc. Din tema perfectului romînesc *gemu-*, persoana întîi *gemu-i*, a doua *gemu-și* etc.; din tema mai-mult-ca-perfectului *gemuse-*, persoana întîi plural *gemuse-răm*, a doua plural *gemuse-răți* etc. Un cuvînt poate avea mai multe prefixe sau mai multe sufixe, dar nu poate avea niciodată mai mult decît o singură desinență.

Afixele și rădăcinile, ca părți constitutive ale cuvîntului, poartă numele de m o r f e m e (unii exclud rădăcina dintre morfeme).

Uneori, un cuvînt sau o formă gramaticală se caracterizează tocmai prin lipsa unui afix (sufix sau desinență). Numim această lipsă „sufixul sau desinența z e r o", de care a mai fost vorba la p. 95. Astfel persoana întîi singular a prezentului *cînt* e diferențiată de persoana a treia *cînt-ă*, de persoana întîi a imperfectului, *cînt-ai*, de persoana a treia a conjunctivului, *cînt-e* etc., și e diferențiată tocmai prin faptul că nu are nici un afix în urma rădăcinii, are deci sufixul zero și desinența zero; tot așa singularul *sat* e diferențiat prin desinența zero față de pluralul *sate*, care are desinența *-e*.

Am văzut la fonologie că, în afară de foneme, limba mai folosește cu valoare fonologică și alte elemente (accentul și ordinea fonemelor). În același fel și în morfologie se folosesc cu valoare morfologică alte elemente decît morfemele. Am văzut la fonologie că accentul poate diferenția formele aceluiași cuvînt (*cî'ntă* și *cîntă'*). Vom vedea acum alte fapte similare.

Limbile indo-europene cunosc posibilitatea de a caracteriza anumite teme prin r e d u p l i c a r e: se adaugă la începutul cuvîntului consoana inițială a rădăcinii, urmată de vocala *i* pentru tema prezentului și de vocala *e* pentru tema perfectului. Astfel, în latinește, din rădăcina *gen-* se formează perfectul *genui* iar prezentul corespunzător este *gi-gno* „dau naștere". În greaca veche, de la rădăcina *do* „a da" prezentul este δί-δωμι, iar perfectul δέ-δωκα. Să nu se creadă că avem aici prefixe: consoana diferă după consoana inițială a verbului, pe cînd prefixul își păstrează totdeauna aceeași consoană inițială.

În unele limbi joacă rol morfologic lungirea sau dublarea (geminarea) consoanelor. De exemplu, în lapona vorbită în Suedia, „pretext" se zice la genitiv *aga*, iar la nominativ *agga*, deci nominativul nu este caracterizat decît prin dublarea consoanei din rădăcină.

Acesta este un exemplu de flexiune i n t e r n ă, care constă din modificarea sunetelor din rădăcină pentru a marca formele gramaticale. Dacă modificarea consoanelor (dublarea, asurzirea, sonorizarea etc.) este mai rară, în schimb exemple de modificare a vocalelor avem numeroase. Faptele sînt deosebit de clare în limbile semitice, unde rădăcina unui cuvînt este compusă din trei sau patru consoane, neschimbate în cursul flexiunii, constituind astfel un schelet fix, la care se adaugă vocale, diferite pentru fiecare formă gramaticală. În arabă, de exemplu, rădăcina *q t l* „a omorî" are următoarele forme flexionare: perfect activ *qatala*, imperfect activ *ya-qtulu*, perfect pasiv

qutila, imperfect pasiv *yu-qtalu*, perfect activ de categoria a treia *qātula*, imperfectul corespunzător e *yu-qātilu*, perfectul pasiv *qūtila*, imperfectul *yu-qātalu*, infinitivul de tipul întîi *qatlun*, participiul *qātilun* etc. Schimbarea vocalelor este aici aproape singurul mijloc de a marca diferitele forme gramaticale. Alternanțele vocalice sînt folosite în aceste limbi nu numai pentru a reda flexiunea, ci și pentru a diferenția cuvintele din aceeași rădăcină, deci pentru derivare: arab. *kataba* „el a scris", *katib* „scriitor", *kitab* „carte" (ceea ce este scris). Alternanțele vocalice constituie un procedeu viu, care se aplică și la cuvintele împrumutate recent din alte limbi, de exemplu: *resibo* „chitanță" (împrumutat din spaniolește) are pluralul *ruaseb*; *babor* „vapor" (din franțuzește) are pluralul *buaber*.

Se pare că o situație asemănătoare a existat și în limbile indo-europene în perioada arhaică, dar textele pe care le avem în aceste limbi ne redau un stadiu evoluat, în care alternanțele fonetice nu mai sînt singurul mod de a marca flexiunea, ci ele se combină cu sufixele și desinențele. Astfel, în grecește de la λείπω „părăsesc", perfectul este λέ-λοιπα (cu reduplicare), iar aoristul ἔ-λιπον (cu augment); dar între imperfectul, persoana întîi, ἔ-λειπον, și aoristul persoana întîi, ἔ-λιπον, singura diferență o formează vocalismul; tot așa grec. φεύγω „fug" are imperfectul ἔ-φευγον și aoristul ἔ-φυγον. În latinește „fuge" se spunea *fugit* (cu *u* scurt), iar „a fugit", *fūgit* (cu *u* lung, provenit din *eu*). În germană, „eu cînt" se zice *(ich) singe*, iar perfectul este *(ich) sang*, și participiul, *ge-sungen*; dar între „noi cîntăm", *wir singen*, și „noi am cîntat" *wir sangen*, diferența o face numai vocalismul rădăcinii. La fel în englezește, „a cînta" se spune la prezent *sing*, la perfect *sang* iar la participiu *sung*. Și în rusește există astfel de cazuri, dar mai puțin caracteristice: *драть* „a sfîrteca", iterativ *дирать*; perfectiv *умереть*, imperfectiv *умирать* „a muri" etc.

Alternarea vocalelor nu mai este astăzi un mijloc productiv în flexiunea limbilor indo-europene. Ceea ce putem prezenta ca exemple sînt rămășițe ale unui sistem învechit. Verbele împrumutate sau formate recent nu mai folosesc acest mijloc. Mai mult, găsim adesea exemple de verbe care au fost odată conjugate cu alternanțe, dar astăzi au trecut complet la flexiunea cu sufixe și desinențe. De exemplu în limba germană, perfectul verbului *fragen* „a întreba" era odinioară *frug*, iar astăzi e *fragte*; *heben* „a ridica" avea perfectul *hob*, dar astăzi apare tot mai des *hebte*; corespondentul englez *heave* avea perfectul *hove*, înlocuit astăzi cu *heaved*.

Și în limba romînă găsim alternanțe fonetice, vocalice (*mase* — *mese*, *poartă* — *porți*, *sabie* — *săbii*) și consonantice (*rac-raci fricos-fricoși*), ele însă nu sînt mijloace originare de diferențiere a formelor gramaticale, ci au fost provocate de influența sunetelor înconjurătoare. Alternanța vocalică nu este nicăieri în romînește singurul mod de a diferenția formele gramaticale, cu excepția rarelor cazuri, cînd, în unele graiuri, desinențele au ajuns să se confunde: moldovenescul *masî*, plur. *mesî* (literar *masă-mese*). Și în romînește, alternanțele vocalice și unele dintre cele consonantice nu mai intervin la cuvintele noi: *irigație*, plur. *irigații* nu *irigății*, *confuz*, pl. *confuzi*, nu *confuji*.

Cu valoare morfologică se pot folosi și cuvinte ajutătoare, și anume prepozițiile și verbele auxiliare, cîteodată și articolul: în limbile romanice apusene (în parte și în romînește), genitivul și dativul se formează cu prepoziții, de exemplu fr. „dă cartea lui Ion" se zice *donne le livre à Jean*; în romînește zicem *dă mîncare la vite* (dativ), *lucrările a trei elevi*; unele timpuri ale

verbelor se formează cu verbe auxiliare, de exemplu *am făcut*, *voi face*; în propoziţii ca *păsări mănîncă oamenii*, *lupii mănîncă oi*, substantivul articulat e subiect, iar cel nearticulat e complement direct, indiferent de locul lor în propoziţie.

În sfîrşit, un mijloc de a marca funcţiile este ordinea cuvintelor. În limbile unde flexiunea este larg dezvoltată, desinenţele arată clar raportul dintre cuvinte, iar ordinea cuvintelor în frază este relativ indiferentă; în limbile cu flexiune săracă ordinea cuvintelor în frază este fixată cu stricteţe, astfel încît funcţia gramaticală a fiecărui cuvînt este indicată de locul lui în frază. De exemplu, în latineşte „Petru îl bate pe Pavel" se putea spune şi *Petrus caedit Paulum*, şi *Paulum caedit Petrus*; subiect era acel cuvînt care avea desinenţa *-us*, complement direct era cel care avea desinenţa-*um* indiferent în ce ordine erau aşezate. În franţuzeşte, trebuie neapărat să spunem *Pierre frappe Paul*, pentru că dacă am spune *Paul frappe Pierre*, subiectul ar deveni *Paul*, căci locul subiectului este primul din frază. Limba romînă ocupă aici un loc intermediar: din cauză că la numele de persoană punem prepoziţia *pe* înaintea acuzativului, putem spune şi *pe Pavel (îl) bate Petru*; dar la numele de obiecte sau de animale ordinea devine rigidă şi pentru noi: *vulpea mănîncă găina*, nu e tot una cu *găina mănîncă vulpea*.

În acest capitol am pus adesea împreună flexiunea şi formarea cuvintelor. Aceste două domenii nu sînt izolate unul de celălalt, ci dimpotrivă, se găsesc într-o strînsă legătură. În primul rînd, orice cuvînt nou s-ar forma într-o limbă şi orice cuvînt ar fi împrumutat dintr-altă limbă trebuie să fie repartizat la o categorie gramaticală, trebuie să fie încadrat într-un tip morfologic de mai înainte existent. De exemplu, cînd s-a creat cuvîntul *socotitor*, el a fost încadrat printre substantivele declinării a doua, fiind declinat ca *muncitor*, care exista de mai înainte. La fel cînd s-au împrumutat cuvintele *colhoz*, *a colectiviza*, ele au intrat în tiparele mai vechi ale limbii (pluralul *colhozuri* ca *pluguri*, persoana întîi plural *colectivizăm* ca *îndreptăm*).

În al doilea rînd, sufixele cu care se formează cuvinte se aplică la categorii întregi de cuvinte, întocmai ca desinenţele sau ca sufixele cu care se formează modurile şi timpurile verbelor. După cum cu desinenţa *-m* formăm persoana întîi a oricărui verb, tot aşa cu sufixul *-tor* formăm numele de agent (vezi capitolul următor) al celor mai multe verbe: *muncitor* de la *a munci*, *văzător* de la *a vedea*, *vînător* de la *a vîna*, *vînzător* de la *a vinde* etc.

Se poate însă întîmpla ca acelaşi morfem să formeze şi cuvinte şi forme gramaticale. De exemplu, în romîneşte, sufixul *-i* formează în acelaşi timp teme verbale şi infinitive, de exemplu *gînd-i* de la *gînd-*; *-ă* este desinenţă în adjectivul feminin *prieten-ă* (pentru că marchează una dintre formele gramaticale ale adjectivului), dar este sufix lexical cînd de la substantivul *prieten* formează un nou cuvînt, femininul *prieten-ă*.

În ruseşte, accentul derivatelor de la substantive se orientează adesea nu după accentul nominativului formei de bază, ci după accentul formelor din restul flexiunii. Astfel, deoarece numele de persoană *Па'вел* se declină *Па'вла*, *Па'влу* etc., cu accentul pe silaba iniţială, derivatele sînt accentuate şi ele tot pe iniţială: *Па'влов*, *Па'влович*, ; deoarece *Пётр* se declină *Петра'*, *Петру'* etc., derivatele se pronunţă *Петро'в*, *Петро'вич*, cu accentul pe silaba a doua. Se poate vedea aici o relaţie între derivate şi flexiunea cuvîntului de bază.

Chiar şi în ce priveşte sunetele, derivatele se orientează uneori după flexiunea formei de bază. Astfel, un derivat de la *catifea* este *catifelat*, cu un *l* care provine din genitivul singular sau din nominativul plural *catifele*; derivatul *focurele* e format de la *foc*, dar conţine şi elementul *-ur-* care aparţine formei de plural *focuri* (cuvintele de tipul *focurele* se folosesc numai la plural, o formă *focurel* nu apare nicăieri). Adesea pluralele derivatelor provin nu de la singularul lor, ci de la pluralul formei de bază, de exemplu *boişori*, *mulţişori*, se explică prin *boi*, *mulţi*, nu prin *bouşor*, *multişor*.

Există o teorie care susţine că formele cazuale provin din derivate şi lucrul nu pare absurd. Între cazuri şi derivate mai există pînă astăzi raporturi destul de strînse, aceeaşi idee poate fi redată şi printr-o formă cazuală şi printr-un derivat: *mantaua ofiţerească* e acelaşi lucru cu *mantaua de ofiţer* şi, cel puţin în unele cazuri, cu *mantaua ofiţerului*. La fel în latina arhaică „fiul stăpînului" se spunea indiferent *filius eri* sau *filius erilis*, acest cuvînt din urmă fiind un adjectiv derivat de la *erus* „stăpîn". Sînt chiar limbi în care în loc de genitiv, găsim sistematic un adjectiv derivat. În ţigăneşte, „tată" se spune *dada*, iar „al tatălui", masculin *dadesko*, feminin *dadeski*, format cu un sufix adjectival, ceea ce rezultă chiar din faptul că comportă forme diferite după genuri. Astfel, „calul tatălui" se spune *o dadesko grai*, iar iapa tatei, „*i dadeski grasni*". Desigur, această flexiune nu este prea veche, nu reprezintă o fază primitivă, ci s-a creat relativ recent, dar ea ne arată modul în care din derivate se poate ajunge la forme cazuale. Un exemplu străvechi, rămăşiţă din timpurile cînd flexiunea era foarte puţin sistematică ne prezintă pronumele personal romînesc: nominativul *eu*, iar în loc de genitiv, se întrebuinţează adjectivul corespunzător *meu*.

Pentru toate motivele arătate aici, formarea cuvintelor trebuie discutată în strînsă legătură cu morfologia. În paginile următoare se dau cîteva date care privesc în mod special formarea cuvintelor.

BIBLIOGRAFIE

A. Meillet, *Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennes*, ed. a VI-a, Paris, 1924, p. 115—129. vol. I,

Грамматика русского языка, Академия Наук СССР, Moscova, 1953, p. 8—19.

Gramatica limbii romîne, vol. I, Academia Republicii Populare Romîne, Bucureşti, 1954, p. 41—46; 110—113.

Al. Graur, *Note asupra structurii morfologice a cuvintelor*, în *Studii de gramatică*, II, Bucureşti, 1957, p. 3—18.

3. Formarea cuvintelor

Viaţa obligă în mod permanent pe vorbitori să-şi procure cuvinte noi pentru a denumi obiecte şi acţiuni care mai înainte nu existau, sau care, pentru un motiv sau altul, nu mai pot fi numite cu numele pe care-l purtau în trecut. Adesea, cuvintele noi provin, prin împrumut, dintr-o limbă străină; mult mai des însă ele sînt formate din elemente existente de mai înainte chiar în limba care simte nevoia lor. Cuvintele noi se formează prin d e r i v a r e, prin s c h i m b a r e a v a l o r i i g r a m a t i c a l e şi prin c o m p u n e r e.

I. Derivarea se face cu prefixe și cu sufixe. În ce privește prefixele, am spus în capitolul precedent tot ce era necesar. Sufixele, după cum am văzut, servesc, pe de o parte, la crearea de forme gramaticale, iar pe de altă parte, la crearea de noi cuvinte. De obicei, sufixele conferă cuvintelor o anumită valoare semantică și morfologică, așa încît putem clasa în general cuvintele după sufixele cu care au fost formate. Iată cîteva exemple.

Se pot forma de la verbe n u m e   d e   a g e n t adică substantive (în romînește și adjective) care denumesc pe autorul acțiunii: în romînește, cu sufixul *-tor*, fem. *-toare* (lat. *-tor*, franc. *-teur*, ital. *-tore*), de exemplu *lucrător* „care lucrează", fem. *lucrătoare*. În rusește, numele de agent se formează mai ales cu sufixul *-тель*: *читатель* „cititor", *писатель* „scriitor", *учитель* „învățător". Și de la substantive se formează nume de agent, denumind pe cel care se ocupă de obiectul numit de substantivul de bază. Cel mai răspîndit sufix cu această funcție este în romînește *-ar* (lat. *-arius*, franc. *-ier*, ital. *-aio*): *văcar*, *aurar*. Sufixul latin *-arius*, fiind împrumutat în limbile germanice, a devenit acolo principalul mijloc de a forma nume de agent (derivate și de la verbe): germ. *Leser* „cititor", *Schreiber* „scriitor", *Lehrer* „învățător", engl. *reader* „cititor", *writer* „scriitor", *teacher* „învățător". Același sufix, împrumutat de limbile slave, a trecut de acolo în romînește cu funcția de a forma nume de agent derivate de la verbe: *pîndar* față de *a pîndi* (vechi slav. **пѫдарь, пѫдити**).

Asemănătoare cu numele de agent sînt numele de instrument formate în romînă cu sufixul *-tor*, feminin *-toare* (provenit din lat. *-torium*, *-toria*), de exemplu *sucitor*, *secerătoare*, *strecurătoare* etc.

De la verbe, se mai pot deriva nume de acțiune (cuvintele care denumesc acțiunea verbului), de exemplu în romînește cu sufixele *-are* (*căutare* „faptul de a căuta"), *-at* (*spălat*) etc., de origine latină. Sufixe împrumutate: *-anie*, *-enie* (*pățanie*, *curățenie*), de origine slavă (vezi, de exemplu, rus. *преподавание* „predare — în învățămînt — ", *построение* „construire"; *-ație*, *-iție* (*administrație*, *nutriție*), de origine romanică (franc. *administration*, *nutrition*, ital. *amministrazione*, *nutrizione*, latin *administratio*, *nutritio;* sufixul a fost adaptat după forma pe care a căpătat-o în rusește: *администрация*). În germană, sufixul cel mai obișnuit în această funcție este *-ung* (*Eroberung* „cucerire", *Entdeckung* „descoperire", *Haltung* „ținută" etc.). În englezește, sufixul corespunzător este *-ing* (*wedding* „nuntă", de la *to wed* „a se căsători", *chewing* „mestecare", de la *to chew* „a mesteca").

Trebuie să distingem sufixele și prefixele productive, adică cele cu care se formează și astăzi noi cuvinte, de cele devenite neproductive, păstrate numai în cuvintele care au fost mai de mult formate cu ajutorul lor. De exemplu, un sufix productiv în romînește este *-iza*. În ziarul „Romînia liberă" din 3 februarie 1957 (p. 3, col. 1) a apărut pentru prima oară cuvîntul *egipteniza*. Un sufix devenit neproductiv este *-aci* din cuvinte ca *stîngaci*, *trăgaci*, căci astăzi nu mai facem astfel de derivate.

Se pot forma cuvinte nu numai prin adăugarea, ci și prin suprimarea unui afix. Acest fel de formații se numesc r e g r e s i v e . Iată exemple. Deoarece în romînește sînt foarte numeroase cazurile cînd alături de un substantiv există și verbul corespunzător derivat de la el (de la *iarnă*, *a ierna*, de la *roată*, *a roti*) se naște impresia că alături de orice verb trebuie să existe un substantiv de bază. De aceea, prin suprimarea sufixului verbal, *-a*, sau *-i*, se creează astfel de substantive acolo unde lipsesc; *alint*, de la

a alinta, *astîmpăr*, de la *a astîmpăra*, *cîștig*, de la *a cîștiga*, *greș* de la *a greși* și foarte multe altele. Vorbitorul neprevenit are impresia că în aceste cazuri verbul derivă de la substantiv.

Există și cazuri ceva mai complicate: după suprimarea sufixului verbal, se adaugă un sufix nominal, substantivul fiind feminin: *comandă* de la *a comanda*, *goană* de la *a goni*, *pîndă* de la *a pîndi*, *rugă* de la *a ruga* etc. Deoarece alături de verbe ca *a profesa* există nume de agent ca *profesor*, s-a pornit de la substantivul *regizor* și s-a format verbul *a regiza* (conform cu originalul francez, trebuia să zicem *regisor* și *a regisa*). La fel a apărut *a furniza* alături de *furnizor* etc. Deoarece lîngă verbe ca *a neglija* există nume de acțiune ca *neglijență*, s-a pornit de la substantivul *audiență* și s-a creat verbul *a audia*.

Uneori asemenea formații verbale regresive s-au produs chiar cînd alături de substantivul luat ca punct de plecare exista de mai înainte un verb. Astfel, de la *legislație*, după modelul *administrație* — *a administra*, s-a creat verbul *a legisla* (ce e drept puțin întrebuințat), deși exista și verbul corespunzător *a legifera*. Crearea noului verb se datorește faptului că *a legifera*, fiind neregulat (în limba latină, de unde l-am luat noi), diferea prea mult de derivatul său, *legislație* (format de la tema supinului), și vorbitorul a simțit nevoia unui derivat mai apropiat ca formă.

Se pot obține formații regresive și prin suprimarea unui prefix. De la verbul latin *in-sculpo* s-a creat prin derivație regresivă o formă fără prefix, *sculpo* (vezi derivatele *sculptor*, *sculptura*). Forma normală a acestui verb era însă *scalpo*, schimbarea lui *a* în *u* fiind justificată numai atunci cînd silaba radicală nu mai era inițială (cf. *salto* — *insulto*, *calco* — *inculco* etc.)

Formațiile regresive, pe lîngă comoditatea formei scurte, prezintă avantajul că pot servi — fiind luate drept primare — ca bază pentru noi derivate, mai ușor decît formele care comportă deja unul sau mai multe afixe.

De unde provin afixele? Prefixele, de cele mai multe ori, își au originea în prepoziții, cum se poate vedea și în limba noastră (a *în-mîna* pentru a *da în mînă*); *a supune* pentru a *pune sub* etc.). Pentru sufixe putem distinge două cazuri mai importante: 1. sufixe care la origine au fost cuvinte independente și 2. sufixe formate prin falsa despărțire a elementelor cuvintelor.

1. În latinește se zicea *clara mente* „cu mintea limpede", *pura mente* „cu mintea curată", *rapida mente* „cu mintea iute" etc. Se recunoaște în toate aceste exemple un adjectiv feminin în cazul ablativ singular, urmat de substantivul *mens* „minte" în același caz. Aceste expresii erau folosite în funcția de complement circumstanțial pe lîngă verbele care însemnau „a gîndi" „a înțelege" etc., apropiate ca înțeles de substantivul „minte". Cu timpul, *mente* s-a legat strîns de adjectiv și, pierzîndu-și sensul lexical, a ajuns să fie simțit ca un sufix caracteristic pentru adverbele de mod, putînd deriva adverbe folosite pe lîngă verbe care nu au nici o legătură cu substantivul „minte", de exemplu, pe lîngă verbe ca „a alerga", „a lovi", „a mînca", „a adormi" etc. În latinește ar fi părut absurd dacă cineva ar fi spus „a adormi cu mintea repede": în franțuzește însă se poate spune foarte bine *s'endormir rapidement*. Astfel în limbile romanice apusene *-mente* a devenit un simplu sufix cu care se formează adverbe de la adjective (fr. *terrible-ment* „în mod groaznic", *chaude-ment* „în mod călduros" etc.; ital. *lungamente* „îndelungat", *pericolosamente* „în chip periculos" etc.

Cazuri asemănătoare se pot cita și din alte limbi. Sufixul german *-lich*, engl. *-ly* provine dintr-un cuvînt independent, care însemna „corp" (în vechea

germană, *līh* „corp", în noua germană, *Leiche* „cadavru"). De la formații ca germ. *männlich*, engl. *manly* (sensul primitiv a fost „cu corp de bărbat", apoi s-a ajuns la „bărbătesc"), germ. *hässlich* („cu corp urît", apoi „urît" pur și simplu), s-a desprins sufixul germ. *-lich*, engl. *-ly*, folosit și acolo unde cuvîntul „corp" nu s-ar fi potrivit: germ. *fröhlich* „vesel", *nachdenklich* „gînditor", sau chiar *leiblich* „corporal", derivat de la *Leib* „corp"; engl. *merely* „simplu" *gaudily* „fastuos". Alt exemplu ne procură cuvîntul englezesc *body* care se întrebuințează și astăzi cu sensul de „corp", dar se folosește și ca simplu sufix în formarea unor pronume nehotărîte (ca *-va* în romînește): *somebody* „cineva", *everybody* „oricine" (cu *some* „vreun", *every* „fiecare").

Cuvinte independente au fost și germ. *-heit*, engl. *-hood*, germ. *-schaft*, engl. *-ship*, toate însemnînd odinioară „fel de a fi", iar astăzi ele nu mai sînt decît sufixe, de exemplu germ. *Menschheit*, engl. *manhood* „omenire", de la germ. *Mensch*, engl. *man* „om", germ. *Freundschaft*, engl. *friendship* „prietenie", de la germ. *Freund*, engl. *friend* „prieten".

2. În latinește, adverbele ca *libenter* „cu plăcere" sînt formate din teme de participiu prezent (*libens*, *libentis*); deoarece însă alături există forme verbale ca *libet* „place", s-a putut simți că în *libenter* sufixul este *-enter*; astfel, s-au creat adverbe ca *rarenter* „rar", de la adjectivul *rarus* „rar"; aici elementul *-en*(*t*)- nu mai aparține temei, deci face parte din sufixul lexical. Urmarea este că, în loc de un singur sufix *-ter*, cum era la început, s-a ajuns la două sufixe *-ter* și *-enter*.

În același fel în franțuzește alături de sufixul *-ier* (din lat. *-arius*: *portier* „portar", de la *porte* „poartă") a apărut un sufix *-tier* prin falsa separare a elementelor unor cuvinte derivate de la teme terminate în *-t*. În cuvinte ca *fruit* „fruct", *t* final nu se mai rostește astăzi, dar se rostea pe vremea cînd s-a format derivatul *fruitier* „fructifer". Cînd *t* final a dispărut din pronunțare, vorbitorii au crezut că în derivate *t* aparține sufixului, astfel că, avînd de format derivate de la substantive terminate în vocală, le-au format cu sufixul *-tier*; *cafétier* „cafegiu" de la *café* „cafea", *bijoutier* „bijutier" de la *bijou* „bijuterie" etc.

Sufixul romînesc (de origine turcească) *-giu*, care formează nume de meseriaș (*cafegiu*, *tutungiu*, *iaurgiu* etc.), a dat naștere, fiind despărțit greșit, la două sufixe noi. După derivatele de la substantivele terminate în *-ă* sau *-a* (*barcagiu*, *harabagiu*, *pastramagiu*, *pomanagiu*) s-a creat sufixul *-agiu*, cu care s-au derivat cuvinte de la teme terminate în consoană (*camionagiu*, *cantaragiu*); tot așa, după cuvinte ca *toptangiu*, *cazangiu*, s-a creat un sufix *-angiu* cu care s-au format cuvinte ca *boiangiu* (în loc de *boiagiu*, paralel cu *boia*) și chiar *moftangiu* (paralel cu *moft*).

Dacă unele cuvinte, după cum am văzut, se pot transforma în sufixe, există sufixe care se transformă în desinențe. Astfel desinența noastră de neutru plural *-uri* provine din lat. *-ora*, unde *-a* era desinența nominativului plural neutru, iar *-or*-era sufixul caracteristic pentru o categorie de substantive neutre latinești. Tot așa în cuvinte romînești ca: *măsea*, *cățea*, cu genitivul *măsele*, *cățele*, *-le* este desinența genitiv-dativului singular și a cazurilor de la plural, dar în latinește *-l-* era un sufix cu care se formau mai ales diminutive (cuvintele citate aveau acest *-l-* și la nominativul singular: *maxilla*, *catella*).

II. Cuvinte noi pot apărea prin schimbarea valorii gramaticale, adică prin trecerea unui cuvînt de la o parte de vorbire la alta. Astfel, cînd un substantiv este întrebuințat ca adjectiv (*inginer agronom*, *moșneag filozof*), el

se dedublează, de fapt, în două cuvinte diferite. Substantivul folosit ca adjectiv poate primi chiar grade de comparație ca orice adjectiv: *mai filozof*. Prin simpla adăugare a articolului, un adjectiv poate deveni substantiv: *răul*, *amarul*, *verdele*. În multe limbi care au articol se poate crea un substantiv din orice parte de vorbire sau chiar dintr-o întreagă propoziție, prin simpla adăugire a articolului, de exemplu, în romînește *un nu știu cum și un nu știu ce* (Eminescu). Uneori un cuvînt este atît de mult întrebuințat cu diferite valori, încît fără a cunoaște contextul n-am putea spune cărei părți de vorbire aparține. Astfel, dacă nu știm despre ce e vorba în text, nu putem să ne dăm seama dacă *prieten*, *dușman*, *călător* sînt substantive sau adjective.

Formarea de noi cuvinte prin schimbarea valorii gramaticale este foarte mult folosită în limba engleză unde este cunoscută sub numele de *conversiune*.

III. Compunerea este procedeul prin care două sau mai multe cuvinte se contopesc, pierzîndu-și individualitatea morfologică și semantică, și dau naștere unui cuvînt nou. Astfel, de exemplu, cuvîntul *bunăstare* este compus din adjectivul *bună* și substantivul *stare*, dar ele formează un singur cuvînt, cu sens unitar, și numai cel de-al doilea termen al compusului se mai schimbă în flexiune: *bunăstării*.

Nu considerăm compuse cuvintele formate dintr-un prefix și un verb sau un substantiv: după cum s-a văzut mai sus, aceste formații au fost încadrate în derivare. De asemenea, nu urmăm unele teorii actuale care consideră ca un fel de prefixe cuvintele folosite mult ca prim termen în compunere: *auto-*, *neuro-* etc. Criteriul după care putem aprecia calitatea de termen al unei compuneri îl formează sensul lexical. În cuvinte ca *neurochirurgie*, *neuro-* aduce partea lui de sens (înseamnă „nerv"), pe cînd în cuvinte ca *întări* prefixul *în-* nu participă cu nimic la sensul lexical, el este un simplu element de formare a verbului din adjectiv. Există totuși cazuri unde e greu de decis dacă avem de-a face cu un prefix sau cu un prim termen de compunere: *arhi-cunoscut*, *supra-încălzit*.

Cele două sau mai multe cuvinte care intră într-un compus pot fi părți de vorbire diferite. Putem astfel avea: un substantiv cu un adjectiv (adjectivul stînd fie înaintea, fie în urma substantivului, de exemplu *bunăvoință*, *botgros*); două sau mai multe substantive, cu sau fără prepoziție între ele *(măr-gutui*, *untdelemn*, *Statu-palmă-barbă-cot);* un substantiv și un verb (verbul poate fi pus înaintea sau în urma substantivului: *sfarmă-piatră*, *strîmbă-lemne*, *tîrîie-brîu*, *gură-cască*). Uneori, compusul poate fi o propoziție sau chiar o frază întreagă: *du-te vino*, *lasă-mă să te las* etc. Se pot combina în compunere, după cum am văzut, tot felul de cuvinte, în proporție și ordine foarte variată de la o limbă la alta și chiar în interiorul aceleiași limbi.

Procedeul compunerii era foarte folosit în limba sanscrită și în greaca veche, iar printre limbile moderne îl folosesc mult rusa, germana, maghiara și altele. De exemplu: sanscr. *Rāmāyana* (numele celebrei epopei indiene), compus din *Rāma* (numele eroului cărții) și *ayana* „expediție"; *Mahātma-* (nume propriu), format din *mahā-* „mare" și *ātma* „suflet"; *mahārāja* „mare rege", din *mahā-*„mare" și *rāja-*„rege"; *Kāmadeva-*„ zeul iubirii", din *kāma* „iubire" și *deva-* „zeu". În grecește: φιλόσοφος „filozof", din φίλος „iubitor" și σοφία „înțelepciune"; κοσμοπολίτης „cetățean al universului" din κόσμος „univers" și πολίτης „cetățean"; στρατηγός „general", din στρατός „armată" și verbul ἄγω „a conduce"; ῥινόκερως „rinocer", din ῥίς (genitiv ῥινός) „nas" și κέρας „corn". În nemțește *Glaspapier* „glaspapir", din *Glas* „sticlă" și *Papier*

„hîrtie“; *Handbal* „handbal“, din *Hand* „mînă“ și *Ball* „minge“; *Zinkweiss* „țincvais“, din *Zink* „zinc“ și *weiss* „alb“. În englezește: *linotype* „linotip“ (mașină tipografică), din *line* „rînd“ și *type* „literă tipografică“; *living-room* „cameră în care se stă tot timpul zilei“, din *living* „trai“ și *room* „cameră“; *knock-out* (despre o lovitură) „care te scoate din luptă“, din *knock* „a lovi“ și *out* „afară“. În rusește: *общепонятный* „inteligibil pentru toți“, din *обще* „general“ și *понятный* „inteligibil“; *земледелие* „agricultură“, din *земля* „pămînt“ și *дело* „lucrare“; *водопровод* „canalizare“, din *вода* „apă“ și *провод* „conductă“. În ungurește: *borvíz*, din *bor* „vin“ și *víz* „apă“; *árpakása* „arpacaș“ din *árpa* „orz“ și *kása* „crupe“; *Sascut* (nume de origine maghiară), format din magh. *szász* „săsesc“ și *kút* „fîntînă“.

În limba latină, cuvintele compuse erau destul de rare (de exemplu *agricola* „agricultor“, de la *ager* „ogor“ și *colo* „a cultiva“), cele mai multe fiind întrebuințate mai ales în poezie (*altiuolans* „care zboară la înălțime“, din *altus* „înalt“ și *uolo* „a zbura“; *ignipotens* „stăpînul focului“, adică Vulcan, din *ignis* „foc“ și *potens* „puternic“.

Rare sînt compusele și în limbile romanice: franc. *portemonnaie* „portmoneu“, din *porter* „a purta“ și *monnaie* „monedă“, *licol* „funie cu care se leagă de gît un animal“, din *lier* „a lega“ și *col* „gît“. Limba italiană este ceva mai bogată în compuse: *capoluoco* „capitală“, din *capo* „cap“ și *luoco* „loc“, *capostazione* „șef de gară“, din *capo* „cap“ și *stazione* „stație“; *ferrovia* „drum de fier“, din *ferro* „fier“ și *via* „drum“ etc.

Limbile moderne, mai ales cele sărace în compuse folosesc, în special pentru noțiunile științifice și tehnice, cuvinte formate din elemente grecești și latinești, fără însă ca aceste compuse să fi existat toate în antichitate: *cardiogramă* din gr. καρδία „inimă“ și γράμμα „înscriere“; *panifica*, din lat. *panis* „pîine“ și *facio* „fac“; *polivalent* din grec. πολύς „mult“ și lat. *ualens* „care valorează“.

E de remarcat că în cuvintele compuse intră un cuvînt determinat și unul sau mai multe determinante, de cele mai multe ori, cu rol de atribut. Determinantul poate să preceadă (de exemplu, în *Glaspapier*, *bunăvoință*) sau să urmeze determinatului (*capostazione*, *făt-frumos*). Adeseori cuvintele care intră în compunere nu sînt pur și simplu puse alături (prin juxtapunere, ca *făt-frumos*), ci sînt legate între ele printr-un sufix special, o vocală. În cazul compuselor latinești, vocala este *-i-* (*horticultură*, *silvicultură*), iar la compusele grecești vocala este *-o-* (*cardiogramă*, *rinocer*). În cazul limbii ruse vocala este *-o-* cînd primul element are tema în consoană dură (*железнодорожный* „de cale ferată“ din *железный* „de fier“ și *дорога* „drum) și *-e-* la temele în consoană muiată (*земледелие*).

Cuvintele compuse se caracterizează deci nu numai prin unitatea de sens (deoarece denumesc o singură noțiune: *botgros* nu înseamnă „bot“ + „gros“, e numele unei păsări), ci și prin legătura lor formală: nu numai că se comportă formal ca un singur cuvînt, avînd în general flexiune numai pentru partea a doua, ci folosesc și mijloace de formare care le sînt proprii (nu există un cuvînt *cardio-* sau *silvi-*), și pot chiar să dea naștere la derivate (de exemplu rus. *водопроводный;* un cuvînt *проводный* nu există). În cazul cuvintelor juxtapuse, acest lucru nu e posibil. Cuvintele juxtapuse sînt uneori considerate compuse numai pentru că numesc o singură noțiune și sînt frecvent întrebuințate legate la un loc; dar același lucru s-ar putea spune și despre formații ca *Republica Populară Romînă*, care, evident nu constituie cuvinte compuse. Pentru

a înțelege mai bine deosebirea, se pot considera formațiile *binefacere* și *facere de bine* care denumesc aceeași noțiune; cîtă vreme însă *binefacerea* se comportă ca un cuvînt unitar (se declină, are derivate, ca *binefăcător*), *facere de bine* nu diferă prin nimic de expresii ca *luare de mită*, *perie de haine* etc.

În ultimul timp au apărut în multe limbi cuvinte compuse de un tip special. În compunere intră nu cuvinte întregi, ci fragmente de cuvinte (de obicei, silabele inițiale) sau chiar numai sunetele (mai bine zis literele) inițiale. Cuvinte compuse din inițiale au apărut ceva mai demult: *C.F.R.*, *P.T.T.*, datează încă din secolul trecut. Exemplele s-au înmulțit în secolul nostru: *R.P.R.*, *U.T.M.*, *F.S.M.*, *U.R.S.S.* etc. Aceste compuse se comportă de obicei ca un cuvînt unitar, ele pot fi articulate și dau chiar naștere la derivate: *utemist*, *ceferist*, *ceferiadă*. Exemple se găsesc în foarte multe limbi. Procedeul compunerii din fragmente e mai recent. Compuse de acest fel se întîlnesc frecvent în limba franceză: *Vel' d'hiv'* pentru *Velodrome d'hiver* „velodromul de iarnă", *Caf' Conc'* din *Café concert*, *Boul'Mich'* din *Boulevard Saint-Michel*. Francezii nu folosesc, de altfel, procedeul trunchierii cuvintelor numai pentru formarea de compuse. Există exemple numeroase ca „L'Huma'" pentru „L'Humanité" (ziarul Partidului Comunist Francez), *math'* pentru *mathématiques*, *vélo* pentru *vélocipède* „bicicletă" etc. După modelul francez, spunem și noi *taxi* pentru *taximetru*, *metro* pentru *metropolitan*. Foarte frecvent a devenit procedeul compunerii din fragmente în limba rusă: *колхоз* din *коллективное хозяиство*, *Комсомол* din *Коммунистический Союз Молодёжи*, *Госполитиздат* din *Государственное Политическое Издательство* etc. El s-a răspîndit și la noi, sub influența modelului rusesc (*Gostat* din *Gospodărie de stat*, *Aprozar*, din *Aprovizionarea cu zarzavat*, *Comaliment* din *Comerțul alimentar*), dar nu era necunoscut nici mai înainte: *Astra (Asociația transilvană)*, *Aro (Asigurarea Romînească) Fadesca (Fabrica de scaune)* etc.

Compuse din fragmente se formează chiar în limba chineză, lucru curios deoarece chineza nu are cuvinte polisilabice decît compuse. Universitatea din Pekin este numită *Peda*, scurtare din *Peicin Dahsi*, Partidul Comunist Chinez se numește *Čjuŋguŋ*, din *Čjuŋgo Guŋčantaŋ*. Dacă nu s-ar cunoaște cuvintele nescurtate, prescurtările n-ar avea înțeles. *Peicin* înseamnă „capitala nordului" (*pei* „nord", iar *cin*, „capitală); *dahsi* e „școală mare" (*da* „mare", *hsi* „școală"), deci *Peda* ar fi „mărimea de nord"; *Čjuŋgo* (adică China) e „țara centrală" (*čjuŋ* „centru" și *go* „țară"), iar *guŋčantaŋ* e „partidul producției colective" (*guŋ* „împreună", *čan* „a produce, producție", *taŋ* „partid"), deci *čjuŋguŋ* ar fi „comunitate centrală".

Compusele din inițiale și fragmente au avantajul că sînt scurte și cu ajutorul lor economisim timpul, de aceea ele se formează mai ales de la expresii și titluri prea lungi, care revin foarte des în vorbire (nume de instituții etc.); au însă dezavantajul că cine nu le cunoaște nu le poate înțelege, mai ales pe cele formate din inițiale. Cine, în afară de cei interesați, știe din ce cuvinte provine *I.P.E.I.L*? În felul acesta se îngreuiază înțelegerea între oameni.

După cum s-a văzut, posibilitățile de a crea noi cuvinte prin mijloacele proprii variază de la o limbă la alta. Sînt limbi ca sanscrita, greaca, germana, rusa, maghiara, în care există numeroase procedee de compunere și derivare de noi cuvinte. Alte limbi, ca romîna, deși sărace în compunere, posedă numeroase sufixe cu care se pot deriva, de la cuvintele existente în limbă, cuvinte noi. Limbile sărace în derivare și compunere sînt nevoite să împrumute

cuvinte din alte limbi. Dar împrumuturile au dezavantajul că, în marea parte a cazurilor, cuvintele nu pot fi analizate de vorbitori, elementele lor nu pot fi înțelese așa cum sînt înțelese părțile componente ale cuvintelor create prin mijloace proprii. Limbile cu bogate mijloace de formare a cuvintelor, în loc să împrumute un cuvînt dintr-o limbă străină, îl calchiază, traducîndu-i diversele elemente prin elementele proprii corespunzătoare.

Derivarea și compunerea sînt procedee foarte importante pentru îmbogățirea limbii cu cuvinte noi, necesare pentru denumirea fenomenelor și obiectelor noi care apar în viața unui popor. Bogăția unei limbi depinde, în primul rînd, de bogăția mijloacelor ei de derivare și a posibilităților de compunere de noi cuvinte.

BIBLIOGRAFIE

I. Brăescu, *Observații asupra abrevierii cuvintelor în limba franceză*, în „Revista de filologie romanică și germanică", II, 1958, p. 93—103.

Fulvia Ciobanu, *Scrierea cuvintelor compuse*, București, 1958.

Hildin Kjelmann, *Mots abrégés et tendances d'abréviation en français*, Uppsala, 1920.

K. A. Levkovskaia, *Словообразование*, Moscova, 1954.

4. Părțile de vorbire

Problema părților de vorbire[1] este una dintre problemele centrale ale gramaticii. Este o problemă grea și complicată, începînd cu definiția; nu există pentru părțile de vorbire definiții care să satisfacă toate cerințele. E suficient să ne oprim doar asupra unora: în general, substantivul este definit ca partea de vorbire care denumește ființe și lucruri; verbul, partea de vorbire care denumește acțiuni, mișcări, stări; adjectivul, partea de vorbire care arată însușirile ființelor și ale lucrurilor. Dar cuvinte ca *fugă*, *muncă* denumesc acțiuni, fără să fie verbe; *bunătate*, *asprime* denumesc însușiri, fără să fie adjective. Remarcînd aceste neajunsuri, lucrările moderne de lingvistică se străduiesc să remedieze definițiile tradiționale. Astfel, de pildă, lingvistul sovietic R.A. Budagov definește clasele de cuvinte ca grupe lexico-gramaticale care se deosebesc unele de altele printr-un anumit sens,prin anumite caracteristici morfologice și sintactice, prin anumite funcții sintactice în sintagmă și în propoziție, adăugînd că, în limbile flexionare, clasele de cuvinte se mai deosebesc între ele prin tipuri speciale de creare a formelor și de derivare a cuvintelor. Asemenea definiții ample, cuprinzătoare, nu elimină însă toate neajunsurile; pe glob există o foarte mare varietate de limbi, cu trăsături specifice diferite în timp și în spațiu, astfel încît cu greu se pot elabora definiții valabile pentru toate limbile. Criteriile de clasificare diferă de la o familie de limbi la altă familie și chiar de la o limbă la alta. În cadrul aceleiași limbi, diviziunea cuvintelor în grupuri lexico-gramaticale nu se face pe baza unui singur criteriu. Astfel, de pildă, în limbile flexionare (în special în cele

[1] Se spune adesea greșit „părți de cuvînt" în loc de părți de vorbire. În limba romînă veche, *cuvînt* însemna și „cuvîntare", „discurs", „vorbire"; prin urmare, cu acest înțeles termenul ar fi justificat. Azi însă, prin părți de cuvînt înțelegem părțile constitutive ale cuvîntului: rădăcină, sufixe, desinențe, în timp ce părțile de vorbire sînt grupuri, clase de cuvinte, delimitate după anumite criterii.

cu flexiune bogată), numele și verbul sînt delimitate după criteriul morfologic, conjuncția și prepoziția, după criteriul sintactic; această inconsecvență se datorește lipsei de omogeneitate a părților de vorbire. În afară de acestea, între diversele grupuri de cuvinte nu există limite tranșante, ci o întrepătrundere etc. Toate aceste particularități complică și îngreuiază studiul părților de vorbire. O cercetare mai profundă a lor, întreprinsă pe baze științifice, ridică o serie de probleme de ordin gramatical și filozofic. Cele mai importante dintre aceste probleme sînt:

— Problema clasificării cuvintelor în grupuri numite părți de vorbire.

— Problema apariției părților de vorbire.

— Modul în care părțile de vorbire reflectă procesul de abstractizare a gîndirii umane.

Problema clasificării cuvintelor

Aproape în toate limbile, vocabularul apare împărțit în clase, fără ca acestea să fie aceleași pretutindeni. Schema clasificării din limbile indo-europene — care cunoaște, cu mici abateri, clasele substantivului, articolului, adjectivului, pronumelui, numeralului, verbului, adverbului, prepoziției, conjuncției și interjecției — nu este valabilă pentru toate limbile de pe glob. Astfel, de exemplu, în limbile polineziene, diviziunea în părți de vorbire care apare în limbile indo-europene nu este aplicabilă; în acele limbi, același cuvînt poate fi substantiv, adjectiv, verb, particulă etc. și numai cuvintele accesorii arată valoarea pe care o are cuvîntul într-un context dat. În unele limbi indiene din America, capacitatea de a fi conjugate o au toate clasele de cuvinte, fenomen cunoscut sub numele de „predicație", deoarece aproape orice cuvînt poate îndeplini rolul de predicat. În limbile semitice, adeseori un substantiv abstract, însoțit de un caz oblic al pronumelui, servește ca verb. În caucaziană, rădăcina unui verb este un substantiv abstract și devine verb cu ajutorul particulei sau al pronumelui personal, prefixate sau infixate. De asemenea, aceeași parte de vorbire nu corespunde exact dintr-o limbă în alta, ea nu este delimitată prin aceleași categorii gramaticale. Astfel, de exemplu, în limbile munda, pronumele personal are trei grade după distanță, pronumele demonstrativ are forme speciale după locul pe care îl ocupă un obiect în raport cu subiectul, indicîndu-se dacă obiectul ocupă o poziție normală sau laterală, dacă e însuflețit sau nu, dacă e văzut sau auzit. Dar fiindcă limbile indo-europene sînt cele mai studiate, vom baza discutarea problemei în special pe această clasificare.

Gruparea cuvintelor în clase, numite părți de vorbire, este rezultatul unei munci grele și anevoioase. Au fost necesare eforturi uriașe pînă cînd oamenii au analizat, au comparat și, în sfîrșit, pe baza trăsăturilor comune, au reușit să grupeze cuvintele în clase.

Delimitarea părților de vorbire din limbile indo-europene își are obîrșia în antichitatea elenă. Învățații greci ai lumii antice, preocupați de probleme filozofice și în special de logică, s-au văzut în fața unor dificultăți serioase. Ei au constatat că ideile se exprimă în cuvinte, dar că, pentru o anumită formă a gîndirii, nu poate fi folosit orice cuvînt luat la întîmplare, că unor forme logice determinate le corespunde totdeauna aceeași categorie de cuvinte. De aci, ei au tras concluzia că vocabularul nu este o îngrămădire

amorfă de material lexical, ci un sistem în care cuvintele cu trăsături comune se grupează la un loc. Întreaga strădanie a învăţaţilor antici, oglindită în clasificările adeseori naive ale cuvintelor, este un şir neîntrerupt de dibuiri, de ieşiri la liman şi de reveniri, în vederea descoperirii acestor elemente comune care permit clasarea cuvintelor.

Preocupaţi în special de logică, filozofii antichităţii au observat printre primele părţi de vorbire, *numele* şi *verbul* ca expresii ale unităţilor logice, a subiectului şi a predicatului judecăţii. Termenul *nume* (ὄνομα) se întîlneşte prima oară la Parmenide şi la pitagoreici, iar termenul *verb* (ῥῆμα) apare mai întîi la Democrit. Dar numai la Platon, *numele* şi *verbul* capătă o valoare terminologică, ele constituind denumirea părţilor principale ale judecăţii, a subiectului şi a predicatului. La contemporanii lui Aristotel, la Isocrate şi la Anaximene, apar conjuncţia (σύνδεσμος) şi articolul (ἄρθρον), fără să se cunoască precis accepţia pe care le-au dat-o. Abia la Aristotel aceste denumiri constituie termeni gramaticali. Tot Aristotel a făcut prima încercare de a da o clasificare a părţilor de vorbire după criterii lingvistice. El vorbeşte despre opt „părţi ale expunerii verbale" (μέρη τῆς λέξεως): litera (sau sunetul), silaba, conjuncţia, numele, verbul, articolul, cazul (sau flexiunea) şi propoziţia. La baza acestei clasificări se află punctul de vedere fonetic, semantic şi sintactic. Filozofii stoici enumeră cinci părţi de vorbire: nume, nume comune, verb, conjuncţie, articol. Învăţaţii alexandrini completează numărul, iar şcoala lui Aristarh fixează clasele transmise apoi de gramaticul grec din secolul al II-lea î.e.n., Dionysios Thrax: nume, verb, participiu, articol, pronume, prepoziţie, adverb, conjuncţie. Această clasificare a stat la baza gramaticilor europene, cu mici modificări, pînă în zilele noastre.

Din clasificarea antică lipsesc interjecţia, numeralul şi adjectivul (şi, faţă de clasificarea modernă, apare în plus participiul). Interjecţia este exclusă de greci din categoria părţilor de vorbire, pentru că nu ar constitui un element al limbii raţionale. Numeralul şi adjectivul sînt integrate în clasa numelui şi abia în evul mediu ele apar drept clase distincte.

Clasificarea cuvintelor poate avea la bază următoarele criterii:

a) C r i t e r i u l m o r f o l o g i c, care ţine seama de structura morfologică a cuvîntului şi de categoriile gramaticale care îl caracterizează.

Cea mai largă clasificare a cuvintelor, pe baza acestui criteriu, este clasificarea în cuvinte flexibile şi cuvinte neflexibile. În prima clasă intră toate cuvintele care se declină şi se conjugă, adică acele cuvinte care îşi modifică forma pentru a îndeplini anumite funcţii sintactice. Acestea sînt — folosind terminologia din clasificarea tradiţională — substantivul, adjectivul, articolul, pronumele, o parte a numeralelor şi verbul. În a doua clasă intră cuvintele care nu-şi schimbă forma. Astfel de cuvinte sînt: o parte a numeralelor, conjuncţia, prepoziţia şi interjecţia. Adverbul ocupă un loc intermediar. El este variabil de la un grad de comparaţie la altul, dar la fiecare grad în parte are o singură formă.

O clasificare mai detaliată, după criteriul morfologic, este posibilă numai în cadrul cuvintelor flexibile. Aceste cuvinte se grupează mai întîi în două mari clase: nume şi verbe. În afara categoriei numărului, comună amîndurora, numele şi verbele în limbile indo-europene se caracterizează

prin categorii gramaticale deosebite[1]. Astfel, în clasa numelui intră cuvintele flexibile avînd o structură morfologică analizabilă și caracterizate prin categoriile gramaticale generale ale genului și cazului; în clasa verbului intră cuvintele flexibile cu o structură morfologică analizabilă, caracterizate prin categoriile gramaticale ale modului, timpului, diatezei, aspectului, persoanei.

În cadrul numelui, clasificarea merge și mai adînc: în această grupă distingem: substantivul (de care se leagă articolul), adjectivul, pronumele și numeralul flexibil. Deși toate aceste clase de cuvinte, cuprinse sub termenul *nume*, au comună declinarea, între ele există totuși deosebiri. Astfel, clasa substantivului este formată din cuvinte care (cu excepția unor tipuri ca *muncitor-muncitoare*, *profesor-profesoară*) nu variază în gen, de exemplu: *casă*, *cal*, *dulap*. Clasa adjectivului se caracterizează prin posibilitatea schimbării temei după gen: lat. *bonus* masculin, *bona* feminin, *bonum* neutru; rom. *bun*, *bună*; *roșu*, *roșie*; *albastru*, *albastră*. În unele limbi, ca rusa, germana, adjectivul are și unele particularități de declinare proprii.

Pronumele constau în general din cuvinte cu rădăcină deosebită după persoană, număr, iar la persoana a III-a, tema variază după gen: *eu*, *tu*, *el (ea)*, *noi*, *voi*, *ei (ele)*; la formele adjectivale, deosebirea de gen apare la toate persoanele.

În toate limbile indo-europene, pronumele are o flexiune aparte, deosebită și de substantive și de adjective. Numeralul flexibil conține teme deosebite după unitățile exprimate și după gen. El se apropie de adjectiv, în special numeralul ordinal.

b) C r i t e r i u l s i n t a c t i c , care ajută la clasificarea cuvintelor după rolul lor în alcătuirea grupului de cuvinte și a propoziției.

Chiar în limbi cu o flexiune bogată, prepozițiile și conjuncțiile se pot clasifica numai pe baza acestui criteriu. Prepozițiile exprimă raportul sintactic dintre părțile propoziției. De exemplu: în *fînul din luncă*, cuvîntul *din* exprimă raportul dintre substantiv și atributul său. Conjuncțiile exprimă raportul sintactic dintre propoziții și părți de propoziție. De exemplu, în: *vine, sau se duce?* cuvîntul *sau* exprimă raportul disjunctiv dintre cele două acțiuni, de aceea se numește conjuncție disjunctivă: în *el vine, dar ea nu*, cuvîntul *dar* exprimă un raport adversativ, de unde denumirea lui de conjuncție adversativă.

c) M o d u l d e e x p r i m a r e a r e a l i t ă ț i i este alt criteriu de clasificare a cuvintelor. Cuvintele, prin conținutul lor, reflectă lumea exterioară. Din acest punct de vedere, cuvintele se împart în trei clase:

1. Cuvinte care exprimă și denumesc noțiuni: substantivul, adjectivul, pronumele, numeralul, adverbul și verbul. Aceste cuvinte sînt forma de existență a noțiunilor.

2. Cuvinte care exprimă, dar nu denumesc, emoții, senzații, manifestări de voință și zgomote. Din această categorie fac parte interjecțiile și unele onomatopee.

3. Cuvinte care exprimă raportul dintre noțiuni și fac legătura dintre cuvinte în propoziție. Aci intră: prepozițiile, conjuncțiile, articolul, verbul copulativ *(a fi)*.

---

[1] În limbile semitice, nu se poate face această clasificare: în arabă există desinențe comune numelui și verbului. În limbile fino-ugrice, situația este asemănătoare: declinarea posesivă în maghiară primește desinențe verbale.

Dintre toate părţile de vorbire, singură interjecţia nu poate fi delimitată decît după modul de exprimare a realităţii. De exemplu: *ah*, *vai*, *of* exprimă diferite emoţii, fără să le şi denumească.

d) Sensul lexical, înrudit cu cel precedent, este alt criteriu de care se ţine seama în clasificarea cuvintelor. Este un criteriu secundar care însoţeşte celelalte criterii. Astfel, în definirea unei părţi de vorbire, pe lîngă trăsăturile morfologice şi sintactice specifice, se adaugă categoria de sensuri pe care o exprimă: cuvintele care denumesc obiecte formează clasa substantivului; cuvintele al căror sens exprimă mişcări, stări ale obiectelor formează clasa verbului; cuvintele al căror sens exprimă o cantitate constituie clasa numeralului; cuvintele al căror sens exprimă o calitate, însuşire a obiectelor, intră în clasa adjectivului etc. După cum am arătat mai sus, criteriul lexical nu poate figura singur la baza clasificării părţilor de vorbire.

Clasificarea cuvintelor dintr-o limbă ţine seama de specificul limbii respective. În limbile în care cuvintele se deosebesc între ele mai mult prin structura lor morfologică decît prin funcţia sintactică îndeplinită, criteriul morfologic este criteriul de bază în clasificarea cuvintelor. Astfel de limbi sînt latina, greaca, slava (dintre limbile vechi), romîna, rusa, germana (dintre limbile moderne) etc. În limbile în care cuvintele se deosebesc unele de altele mai mult prin rolul sintactic îndeplinit decît prin structura morfologică, criteriul de bază este cel sintactic. O astfel de limbă este engleza. În limba engleză, foarte des verbul şi substantivul din aceeaşi familie au aceeaşi formă. De exemplu, *study* înseamnă „studiu" şi „a studia", *love* înseamnă „dragoste" şi „a iubi". De asemenea, substantivul apare adeseori identic cu adjectivul, de exemplu *cold* înseamnă „frig" şi „rece". Există identitate chiar între mai multe părţi de vorbire. Astfel, cuvîntul *round* este substantiv („înconjur"), adjectiv („rotund"), verb („a înconjura"), prepoziţie („în jurul") şi adverb („de jur împrejur"). Numai rolul sintactic al cuvîntului determină partea de vorbire căreia îi aparţine. Astfel în propoziţia *I like studies* „îmi plac studiile", cuvîntul *studies* este substantiv, dar în propoziţia *the man studies* („omul studiază"), cuvîntul *studies* este verb. De asemenea, limba chineză oferă exemple nenumărate de acest fel. Astfel, cuvîntul *hao* este adjectiv („bun"), adverb („bine", „foarte"), verb („a iubi"), substantiv („prietenie"), de exemplu: *hao jen* „om bun"; *siu hao* „a face bine"; *hao hsi* „foarte vesel"; *tziu hao* „prietenie veche", *hao hsün* „a iubi învăţătura". O oarecare flexiune, redusă ce e drept, există şi în engleză şi în chineză: ea creează în anumite cazuri diferenţe între părţile de vorbire. Identitatea de forme însă predomină, de aceea criteriul sintactic este criteriul de bază în clasificarea cuvintelor acestor limbi.

Unii lingvişti au propus clasificarea tuturor cuvintelor unei limbi, indiferent de structura ei, după criteriul sintactic. Prin urmare, indiferent de structura lor morfologică, toate cuvintele care pot îndeplini rolul de subiect formează clasa subiectului, cuvintele care pot îndeplini rolul de predicat constituie clasa predicatului, cuvintele care pot avea funcţie de atribut intră în clasa atributului etc. În felul acesta, sînt clasificate la un loc substantivul (*Elevii* învaţă), adjectivul (*cei buni* învaţă), pronumele (*ai noştri* învaţă), numeralul (*cinci* învaţă), verbul (*a învăţa* este folositor) pentru că toate aceste părţi de vorbire pot juca rol de subiect. Acesta este un aspect al problemei.

Ținînd seama de numărul mare de funcții sintactice care există și de posibilitatea unui cuvînt de a îndeplini mai multe roluri sintactice, aceeași parte de vorbire aparține mai multor clase. De exemplu, substantivul poate fi subiect, atribut, predicat, complement. Acesta este al doilea aspect al problemei. Prin urmare, criteriul sintactic, pe de o parte unește într-o clasă cuvinte deosebite unele de altele în privința structurii morfologice și a sensului lexical, pe de altă parte trece aceeași parte de vorbire la mai multe clase. O asemenea clasificare complică în mod serios, în loc să rezolve, problema părților de vorbire, de aceea, după cîteva încercări de aplicare, ea a și fost abandonată.

Clasificarea tradițională are neajunsuri mari. Ea a fost făcută de filozofi și de logicieni, care nu au ținut seama de specificul limbii ci de nevoile logicii, divizînd vocabularul în acele clase de cuvinte care prezentau interes pentru categoriile logice studiate de ei.

Clasificările, care au încercat să se bazeze pe un singur criteriu, cum a fost cazul criteriului sintactic, au complicat, după cum am văzut, problema clasificării. Gruparea tradițională a cuvintelor în părți de vorbire, avîndu-se în vedere mai multe criterii, deși prezintă multe dificultăți, este totuși preferabilă. Ea se bazează pe un fapt real din limbă, pe lipsa de omogenitate a părților de vorbire. Deși există mai multe criterii, ele nu se aplică concomitent, ci consecutiv, ceea ce constituie un procedeu cu totul normal. Folosirea unui singur criteriu duce la greșeli. Astfel, de exemplu, Aristotel, ca întemeietor al logicii, a încercat să aplice regulile acestei discipline la studiul limbii. Dar, în clasificarea părților de vorbire, el a luat în considerare, în mod consecvent, criteriul fonetic, creșterea volumului fonetic; de aci el a ajuns să enumere printre părțile de vorbire *sunetul* și *silaba*. Și rezolvarea problemei, atît de dificilă, a clasificării părților de vorbire rămîne în sarcina viitorului.

Delimitarea sferei unui grup de cuvinte nu se poate face precis. Nu există pereți despărțitori de netrecut între o clasă de cuvinte și altă clasă. Părțile de vorbire se află într-o interacțiune permanentă: unele pot fi folosite în locul celorlalte, unele capătă caracteristicile gramaticale ale celorlalte. De exemplu, verbul la forma lungă a infinitivului, în limba romînă, este un substantiv și se comportă ca atare: *mîncare*, *vedere*, *temere*, *îngrijire*, *hotărîre* etc. În limba romînă veche, forma lungă a infinitivului avea mai des rolul de verb: „Au început a se *acolisire* de dînsul și a-l *prădare*" (*Cronica* lui Neculce, cap. VIII.).

Participiul trecut al verbului este adjectiv: *lăudat,-ă*, *iubit,-ă*, *spălat,-ă*, *stors*, *stoarsă* etc.; gerunziul verbului are rol de adverb: *merge vorbind*, *vorbește mîncînd*, *lucrează cîntînd*; supinul verbului poate fi substantiv: *spălatul rufelor*, *spartul tîrgului*, *aratul ogoarelor* etc. Adjectivul articulat poate deveni substantiv: *bunul meu*, *dreptul meu*, *drepții*, *înțelepții*, *frumosul*, *răul* etc.; adjectivul la forma neutră (identică, de altfel, cu cea masculină) poate fi adverb: *îmbrăcat curat*, *vorbește corect*, *cîntă minunat* etc.

Întrepătrunderea părților de vorbire reflectă relațiile care se formează în gîndire, ca o oglindire a conexiunii lucrurilor și fenomenelor din realitate.

Căile și mijloacele de trecere a cuvintelor dintr-o clasă în alta variază de la o limbă la alta și, în aceeași limbă, de la o epocă la alta. Și această interacțiune a părților de vorbire creează dificultăți în clasificarea cuvintelor.

Nu toate etapele de dezvoltare a unei limbi și nu toate limbile într-o epocă dată cunosc aceleași părți de vorbire. Latina nu avea articol, dar limbile romanice, care constituie o fază evoluată în condiții speciale a latinei, îl au. Limba rusă nu are articol, are însă în plus, față de romînă, particula și categoria așa-numită *состояние* (care redă expresii impersonale).

Părțile de vorbire au un caracter istoric. Aceasta înseamnă că ele nu au existat dintotdeauna, ci au apărut treptat, printr-un lung proces de dezvoltare a limbii și gîndirii.

Pentru exemplificarea acestor afirmații, să examinăm apariția articolului în cîteva limbi. În limba greacă veche exista articol, dar el era atît de apropiat ca formă și flexiune de pronumele demonstrativ, încît este clar că articolul a apărut ulterior pronumelui, dezvoltîndu-se din pronume. La fel a apărut articolul în limba romînă, în perioada trecerii de la limba latină la limbile romanice. Pentru precizarea și, mai ales, pentru individualizarea unui substantiv, s-a pus pe lîngă el, înaintea unui adjectiv, pronumele demonstrativ *ille* („acela") pentru masculin, *illa* („aceea") pentru feminin. Deci la un moment dat, într-un grup ca *porcus siluaticus* „porc sălbatic" s-a introdus pronumele *ille*: *porcus ille siluaticus* pentru a se preciza că este vorba de porcul sălbatic despre care știm ceva și nu de alt porc. În latina clasică, pentru această precizare și individualizare nu exista o formă specială: „un porc", „porc" și „porcul" erau redate printr-o singură formă, *porcus*. De la *porcus ille* printr-o serie de schimbări fonetice, s-a ajuns la forma *porcul*. În romînă, articolul hotărît este enclitic la substantive. În limba franceză, același *ille* s-a pus înaintea substantivului. Din forma de nominativ *ille porcus*, prin schimbări fonetice proprii limbii franceze, provine în franceza veche *li porz*, în franceza modernă *le porc*. În limba romînă, articolul hotărît proclitic este caracteristic numelor de persoane masculine la genitiv-dativ (*lui Ion*); în romîna veche, prin unele părți ale țării și azi, apare forma proclitică a articolului hotărît și la numele de persoane feminine: *ii Maria*. *ii Floarea*, *ei Ana*, pentru *Mariei*, *Floarei*, *Anei*.

Articolul nehotărît provine din numeralul latin *unus*, de exemplu în *a venit* **un** *lup din crîng*, *un lup* provine din latinescul *unus lupus*. Forma *un lup* poate reda noțiunea de „lup" în chip nehotărît, deci un lup oarecare, dar poate exprima și singularitatea, *un* lup, nu mai mulți, datorită faptului că originea sa este numeralul *unu*.

Caracterul istoric al părților de vorbire poate fi dovedit și prin apariția numeralului. Analiza numeralelor din multe limbi duce la concluzia că această parte de vorbire s-a dezvoltat din substantive. Învățații care au studiat limba clanului, a tribului și a poporului, ajung la concluzia că numeralul a apărut în schimbul de produse, că în prima fază, el nu era desprins de obiecte. Limba eschimosă de azi reflectă acel stadiu îndepărtat în care numărătoarea se făcea pe degete. În eschimosă, *atasik* înseamnă „unu", cuvînt format pe radicalul *ata* „tată, șef, primul deget al mîinii", *talmiat* înseamnă „cinci", cuvînt înrudit cu *talik* „mînă"; numeralul „douăzeci" *inghinak* are rădăcina comună cu substantivul care denumește noțiunea de „om", pentru că omul are în total douăzeci de degete; „patruzeci" corespunde la doi oameni, „o sută", la cinci oameni etc. Alt exemplu, în limba rusă, prin dispariția copulei (a verbului de legătură „a fi"), a apărut partea de

vorbire *состояние*, de exemplu *надо* („trebuie") *жаль* („e păcat", „e regretabil"), *смешно* („e caraghios"), în expresii ca *мне жаль расставаться с тобой* („îmi pare rău să mă despart de tine"), *смешно говорить об этом* („e caraghios să vorbim despre aceasta").

Datorită faptului că, întorcîndu-ne în timp, numărul părților de vorbire scade, se presupune că a existat o perioadă în care nu se făcea distincție între cuvinte, în care și noțiunile erau confuze, același cuvînt denumea strigătul unui animal, animalul însuși cît și acțiunea lui folositoare sau dăunătoare. Azi însă nu mai există nici o limbă în acest stadiu, chiar dacă distincția dintre cuvinte nu este aceeași pretutindeni. Într-o fază relativ mai avansată, vocabularul a început să se diferențieze prin semantică și prin îmbinarea de cuvinte. Diferențierea morfologică presupune un stadiu avansat, fără ca trăsăturile morfologice distinctive să constituie o condiție a gradului de dezvoltare a unei limbi.

Lipsa de diferențiere formală dintre cuvinte, situație întîlnită și azi într-o serie de limbi, a dus pe unii lingviști și filozofi străini la concluzia greșită că, la origine, vocabularul nu era divizat în părți de vorbire ci era asemenea unei protoplasme nediferențiate. De fapt, lipsa trăsăturilor distinctive între clasele de cuvinte nu denotă neapărat un stadiu primitiv. Există o serie de limbi, ca engleza, de pildă, ale cărei părți de vorbire, net delimitate odinioară, și-au pierdut trăsăturile de diferențiere în cursul evoluției. Procesul de adîncire și de ștergere a elementelor distinctive dintre grupurile de cuvinte este permanent viu.

Ca articolul, numeralul și *состояние*, toate părțile de vorbire își au istoria lor, chiar dacă, pentru unele, este greu s-o reconstituim. În general, învățații sînt de acord că printre cele mai vechi părți de vorbire se numără numele și verbul. Unii au văzut în nume și verb chiar o opoziție primară. Alții, dimpotrivă, au susținut primatul unuia față de celălalt. De fapt, cînd se trece de la perioada nediferențiată a părților de vorbire la perioada diferențiată, trebuie să existe cel puțin două clase de cuvinte, pentru a exista o opoziție. Presupunem că numele, parte de vorbire care denumește obiectele (luînd termenul de obiect în sens larg filozofic) lumii înconjurătoare, și verbul, care exprimă mișcarea, starea acestor obiecte, sînt printre cele mai vechi părți de vorbire, chiar dacă deosebirea dintre ele nu a fost la început de natură morfologică. Probabil că la origine un cuvînt a fost capabil de a îndeplini atît funcțiile numelui cît și pe cele ale verbului. Există și azi limbi ca irlandeza, engleza, chineza etc. în care numai sintaxa, cerînd o anumită topică, face distincție între substantiv, adjectiv și verb. Cuvintele ajutătoare, care exprimă raporturi, ca prepoziția, conjuncția, sînt relativ noi. Ele au apărut cînd, în urma dezvoltării gîndirii, omul a văzut mai bine legăturile dintre lucrurile și fenomenele lumii înconjurătoare.

Modul în care părțile de vorbire reflectă procesul de abstractizare a gîndirii umane

După cum s-a arătat mai sus, părțile de vorbire au apărut treptat, pe baza procesului de dezvoltare a limbii și gîndirii, printr-un lung proces de abstractizare. Toate limbile oferă nenumărate exemple care dovedesc dezvoltarea limbii de la concret la abstract.

Să analizăm procesul de abstractizare la verbele auxiliare. În limba romînă, verbul auxiliar „a vrea“, cu ajutorul căruia se formează viitorul, a apărut într-un proces de abstractizare. În exemplele: *Eu vreau să învăț* și *eu voi învăța*, cuvîntul *a vrea*, are două accepții diferite. În primul caz, *vreau* are sens lexical, înseamnă „doresc“, în al doilea caz, *voi* și-a pierdut sensul lexical, s-a golit de sens. Printr-un proces mai mare de abstractizare, verbul *a vrea* a devenit în exemplul al doilea o simplă unealtă gramaticală, care servește la formarea viitorului.

Ce legătură există între „a vrea“ și viitor? Legătura este de natură logică. Atît *vreau să învăț*, cît și *voi învăța* exprimă o acțiune posibilă în viitor. Prin urmare, verbul *a vrea* ca auxiliar, s-a golit de sens, cu alte cuvinte el s-a desprins de obiectul reflectat și a menținut numai ideea raportului de succedență, adică s-a abstractizat.

Să analizăm alte exemple: *Am un copil* și *Am educat un copil*. Verbul *a avea*, în primul exemplu, exprimă posesiunea; în al doilea exemplu însă, el este doar o unealtă gramaticală pentru formarea perfectului compus. Cum se explică faptul că verbul *a avea*, care exprimă o posesiune, a devenit o unealtă gramaticală cu ajutorul căreia se formează în romînă perfectul? Un exemplu din latină ne va lămuri. În latina mai veche propoziția *Am educat un copil* era redată prin cuvintele *Educaui puerum*. În latina tîrzie, pentru exprimarea aceleiași propoziții, apare forma *Habeo puerum educatum*, care poate fi analizată „Eu am un copil educat“. Din formula „am un copil educat“, în care verbul *a avea* își mai păstrează sensul lexical, acela de posesiune, s-a dezvoltat perfectul compus romînesc *am educat un copil*, în care verbul *a avea* s-a golit de sens, deci s-a abstractizat. Ca unealtă gramaticală verbul „a avea“ și-a modificat apoi flexiunea. El a rămas însă nediferențiat în limba franceză, ca de pildă: *Il a un livre* „el are o carte“ și *Il a acheté un livre* „el a cumpărat o carte“.

În limba engleză, verbul *to do* „a face“ a devenit o simplă unealtă gramaticală pentru exprimarea întrebării și negației: *do you see?* „vedeți?“ *I do not see* „nu văd“.

În exemplele de mai sus, verbele *a vrea*, *a avea*, *to do* au devenit simple unelte gramaticale, care și-au păstrat totuși independența formală. Există destule cazuri în care nici măcar această independență formală nu se mai păstrează, ci dintr-un vechi verb independent a rămas doar un simplu afix sudat în corpul verbului pe lîngă care a stat. De exemplu, în franceză viitorul *j'aimerai* „voi iubi“ provine din *amare habeo* (literal „am să iubesc“).

Exemple de abstractizare oferă și articolul. După cum am văzut, în greaca veche, romînă și franceză, articolul, care este o simplă unealtă gramaticală, își are originea în pronume. Aceeași situație prezintă articolul din toate limbile romanice, germanice, celtice etc.

Prepozițiile, părți de vorbire care exprimă raporturi fără să le denumească și sînt deci lipsite de sens lexical, s-au dezvoltat din cuvinte cu sens lexical. Astfel în franceză, prepoziția *chez* „la“ provine din substantivul latin *casa* „colibă, casă“. Dialectal, această prepoziție mai păstrează ceva din vechiul ei sens: astfel, în expresii ca *chez Pierre*, *chez Roland*, înseamnă „casa lui Pierre“, „casa lui Roland“. În maghiară prepoziția *-val*, *-vel*, care înseamnă „cu“, provine din vechi substantive folosite la instrumental *vajl-*, *vajd-*, „prin forța, mijlocirea“.

Dintre părţile vorbirii, verbul este mai abstract decît substantivul, pronumele este mai abstract decît verbul. Cele mai abstracte părţi de vorbire sînt prepoziţiile, conjuncţiile şi articolul. În general, trebuie să precizăm că orice cuvînt are caracter abstract, doar gradul de abstractizare diferă.

În concluzie, o cercetare ştiinţifică a problemei părţilor de vorbire trebuie să fie strict istorică şi comparativă. Cercetătorul nu trebuie să piardă din vedere faptul că părţile de vorbire n-au avut întotdeauna forma pe care o au azi, nici nu vor rămîne pentru totdeauna în stadiul actual. În afară de aceasta, o cercetare ştiinţifică trebuie să fie fundamentată pe istoria concretă a limbilor luate separat. Fiecare limbă îşi are istoria ei, legile ei interne de dezvoltare, de aceea are şi părţi de vorbire specifice ei.

BIBLIOGRAFIE

R. A. Budagov, *Introducere în ştiinţa limbii*, Bucureşti, 1961, p. 295 şi urm. (traducere din limba rusă).
Al. Graur, *Studii de lingvistică generală*, Bucureşti, 1960, p. 140—149.
A.-G. Haudricourt, *Les langues de clan, de tribu et de peuple*, „La Pensée", mars-avril, 1956.
A. V. Isacenko, *О возникновении и развитии «категории состояния» в славянских языках*, în „Вопросы языкознания", nr. 6, 1955.
A. Meillet-M. Cohen, *Les langues du monde*, Paris, 1952.
F. Vanţ-Ştef, *Probleme de limbă la Aristotel*, în „Studii clasice", V, 1963.
J. Vendryes, *Le Langage*, Paris, 1921, p. 136—161.

5. Categoriile gramaticale

Prin termenul *categorii* se înţeleg noţiunile cele mai generale ale ştiinţelor naturii şi societăţii, care reflectă însuşirile generale şi relaţiile obiectelor din realitate. Fiecare ştiinţă are categoriile sale specifice. Şi lingvistica îşi are categoriile ei proprii. Unele se referă la sistemul fonetic (fonem, accent, alternanţă fonetică etc.), altele la lexic (sens, sinonimie, polisemie etc.) sau la structura gramaticală (morfem, flexiune, diateză, topică, acord etc.). De obicei, în lingvistică prin *categorii gramaticale* nu înţelegem toate noţiunile referitoare la aspectele fundamentale ale structurii gramaticale; în tradiţia gramaticală, încă din antichitate, acest termen a fost aplicat mai ales unor categorii inerente părţilor de vorbire (caz, gen, număr, timp, persoană etc.)[1].

Vom analiza în acest capitol categoriile gramaticale pe care le întîlnim în limbile indo-europene, referindu-ne în treacăt şi la unele aspecte din alte limbi.

Categoriile gramaticale sînt valori gramaticale proprii cuvintelor care exprimă noţiuni, deosebite de sensul lor lexical şi exprimate prin mijloace morfologice sau prin mijloace fonetice şi lexicale gramaticalizate. Modul de exprimare a categoriilor gramaticale poartă numele de *formă gramaticală*. După cum sensul lexical există numai în unire cu un complex sonor, tot astfel semnificaţia gramaticală a unei categorii (de exemplu,

[1] Uneori, prin categorii gramaticale se înţeleg părţile de vorbire. Cf. „crearea de cuvinte noi prin schimbarea categoriei gramaticale" cum este definită, de obicei, conversiunea.

sensul de plural, de trecut, de dativ etc.) nu poate exista în afara formei gramaticale. De aici rezultă că se poate vorbi despre prezența într-o limbă a unei categorii gramaticale numai atunci cînd există o formă proprie, organizată gramatical, de exprimare a ei.

Categoriile gramaticale au apărut într-o perioadă foarte îndepărtată, procesul cristalizării lor este însuși procesul formării limbilor. Formarea categoriilor gramaticale presupune o treaptă superioară de abstractizare la care gîndirea omului a ajuns după eforturi îndelungate.

În procesul muncii, oamenii au început să distingă și să separe treptat obiectele și fenomenele. Acest proces a durat foarte multă vreme. Noțiunile erau la început confuze, de aceea oamenii desemnau printr-un singur cuvînt mai multe obiecte și fenomene pe care nu le puteau distinge. Dar acționînd mereu asupra naturii, repetînd de milioane de ori aceleași procese, oamenii încep să cunoască din ce în ce mai bine obiectele muncii lor, însușirile și relațiile dintre ele. Noțiunile se clarifică, vocabularul se îmbogățește. În perioada formării limbilor și încă multă vreme după aceea, oamenii, care se aflau pe o treaptă inferioară de gîndire, percepeau doar diferențele, amănuntele izbitoare ale unei clase de obiecte, dar nu se puteau ridica la acea treaptă de analiză în care să distingă elementele esențiale de cele secundare, trăsăturile stabile de cele trecătoare. Vocabularul primitivilor este concret și descriptiv, iar structura gramaticală este rudimentară.

Numărul. Dezvoltarea acestei categorii reproduce, în liniile ei esențiale, evoluția tuturor categoriilor gramaticale.

Datele pe care le găsim în unele limbi tribale din Africa, Australia și Oceania permit să se presupună existența unui stadiu al limbii în care categoriile încep să apară sub formă concret-lexicală. Cînd oamenii au ajuns să diferențieze un copac de o mulțime de copaci, ei au denumit aceste două noțiuni prin două cuvinte: *copac* și *pădure*, numele unui obiect și un nume colectiv. În unele dialecte papuase din Noua Guinee, se folosesc și astăzi două substantive diferite pentru a se denumi același obiect într-un singur exemplar și în mai multe exemplare.

În acest stadiu încă nu se poate vorbi de existența categoriei numărului, cîtă vreme nu s-a statornicit o legătură stabilă între numele unui obiect și acela al mai multor obiecte de același fel, dar calea spre formarea acestei categorii apăruse. Și în limbile indo-europene găsim unele exemple care ne sugerează cum trebuie să se fi prezentat limba în acea vreme. Astfel, în germană cuvîntul *Leute* „oameni“ are ca singular pe *Mann*; în limba rusă *люди* „oameni“ are ca singular pe *человек*. Pluralul conține rădăcina indo-europeană **leudh-*, căreia în unele limbi indo-europene i s-au atașat forme de singular aparținînd altor rădăcini.

La ideea abstractă a unui plural corelativ cu singularul s-a ajuns tîrziu. S-au creat mai întîi forme pentru numele a două, trei sau patru obiecte de același fel. În limbile triburilor din Australia, din arhipelagul Bismarck, insulele Salomon și Noile Hebride există forme de dual, trial, quatrial. Forme de dual au existat și în limba indo-europeană; în antichitate le mai găsim în unele dialecte indiene și iraniene, în slava veche, în dialectul atic al limbii grecești, în lituană, în cele mai vechi texte din germană și irlandeză. Dintre limbile slave de astăzi, numai slovena și soraba au păstrat dualul; în celelalte găsim doar urme, mai ales la numele organelor perechi (de exemplu, în rusă *очи* „ochi“, *плечи* „umeri“ etc.). Se știe că în limba rusă,

după numeralele „doi", „trei" şi „patru" substantivul se pune la genitiv singular; de fapt avem aici nu un genitiv, ci un vechi nominativ dual (a cărui formă coincidea cu genitivul singular), care a fost folosit mai întîi lîngă numeralul „doi" şi s-a extins apoi şi la numeralele „trei" şi „patru".

Pluralul a avut şi el la început aspecte mai concrete. În unele limbi indiene din America, pluralul are două forme, după cum este vorba de un număr mai mic sau mai mare de obiecte. În limba kru, din Liberia, unei forme de singular îi corespund două forme de plural, după cum vorbitorii se referă la mai multe obiecte de acelaşi fel adunate întîmplător sau legate între ele în mod constant.

În linii generale aşa s-a constituit categoria gramaticală a numărului, trecîndu-se de la un conţinut concret exprimat în aspecte particulare numeroase pînă la opoziţia abstractă dintre singular şi plural. A evoluat şi forma de exprimare a numărului. În faza cea mai veche se foloseau procedee lexicale; s-a trecut apoi la procedee lexicale gramaticalizate, cum sînt reduplicarea totală sau parţială a formei de singular pentru exprimarea pluralului. Reduplicarea totală o găsim şi astăzi în limba africană hausa, unde se spune, de exemplu, *biri* „maimuţă", iar la plural *biri biri*, *busa* „fluier", cu pluralul *busa busa*; aceeaşi e situaţia în limba japoneză, unde *yama* „munte" are la plural forma *yama yama*, iar lui *hito* „om" îi corespunde *hito hito*. Reduplicarea totală a numelui la plural o folosesc multe limbi indiene din America, limbile din Oceania ş.a. în timp ce unele limbi din Africa folosesc reduplicarea parţială; astfel în limba somali, *bog* „pîntece" are la plural forma *bogag*.

Unele limbi exprimă pluralul numelor adăugînd la forma de singular o particulă sau un adverb cu sensul de „mult". Aşa, de pildă, în limba tupi a indienilor americani „broască" se zice *yurara*, iar „broaşte" *yurara ita*.

Exprimarea morfologică a pluralului se face cu ajutorul unui sufix adăugat temei de singular, procedeu specific limbilor indo-europene (de exemplu, în latină sing. *uir* „bărbat", pl. *uiri*, în engleză sing. *book* „carte", pl. *books* etc.), sau prin flexiune internă, procedeu specific limbilor semitice (de exemplu, în arabă *himār* „măgar", la plural *hamīr*).

De obicei, forma de plural este dedusă din cea de singular. Sînt însă şi cazuri cînd singularul se formează de la tema de plural — care la origine era un substantiv colectiv — cu ajutorul unui sufix numit sufix de s i n g u l a t i v. Iată cîteva exemple: în limba africană bari, de la *morin* „degete" se formează *morinet* „un deget"; în limba chamir, vorbită în Etiopia, de la *līs* „lacrimi" se deduce forma *līsa* „o lacrimă"; în limba bretonă de la *merien* „furnici", se creează *meriennen* „o furnică". În limba rusă există sufixul de singulativ *-ин-*, cu care se formează singularul de la unele nume de popoare sau de la substantive care denumesc categorii sociale. De exemplu, *граждане* „cetăţeni", *гражданин* „cetăţean"; *крестьяне* „ţărani", *крестьянин* „ţăran"; *англичане* „englezi", *англичанин* „englez" etc.

Numărul este o categorie gramaticală care reflectă mai direct realitatea, de aceea legătura sa cu sensul lexical al cuvintelor este mai clară. Aşa se explică de ce, în funcţie de aspectele realităţii, în diferite limbi sînt cuvinte care se folosesc numai la singular sau numai la plural. Au numai forma de singular unele nume de materii continue (de exemplu, rom. „unt", „lapte", „miere", „brînză", „orez" etc., în limba rusă *масло* „unt", *молоко* „lapte", *мёд* „miere" ş.a., în franceză *beurre* „unt", *sucre* „zahăr" etc., precum şi substantivele abstracte, de exemplu „foame", „curaj", „milă," „obo-

sealǎ" etc., în franceză *faim* „foame", *sagesse* „înțelepciune" ș.a., în limba engleză *pity* „milă", *spite* „ciudă" etc.). Între cuvintele care în mod obișnuit au numai forma de plural sînt mai ales nume de materii de exemplu. rom. *jumări*, *icre*, *cîlți* etc., în limba rusă *консервы* „conserve", *чернила* „cerneală", *дрожжи* „drojdie", *сливки* „caimac" etc.

Singularul și pluralul au valori duble. Prin singular indicăm un anumit obiect sau obiectul în genere, iar prin plural exprimăm un conglomerat de obiecte, în număr determinat sau nedeterminat. De aici decurge posibilitatea folosirii figurate, stilistice a singularului și a pluralului.

Poeții folosesc adesea așa-numitul p l u r a l p o e t i c, pe care îl întîlnim frecvent în literatura latină. Cînd Virgiliu spune (*Eneida*, II, 22) *Priami dum r e g n a manebant* „cîtă vreme regatele lui Priam mai stăteau în picioare", el vrea să sugereze prin plural măreția și bogățiile regatului troian. Eroul principal al *Eneidei*, Eneas, vorbind cu adînc respect despre tatăl său defunct, Anchises, folosește plurale neobișnuite: *cineres* „cenuși", *umbrae paternae* „umbrele părintești".

Pluralul unor nume proprii este folosit pentru a denumi oameni asemănători cu cel care poartă respectivul nume, personaj istoric sau din literatură: *donjuani*, *harpagoni* etc. În vorbirea populară se folosește s i n g u l a r u l c o l e c t i v pentru nume de popoare. Se spune astfel *turcul*, *franțuzul* etc. înțelegîndu-se *turcii*, *francezii* etc. Singularul colectiv apare și la scriitorii care folosesc o limbă apropiată de cea vorbită. Iată o frază din cronica lui Neculce: „Pre Leșcinski iar nu-i bine să-l puie crai, că *franțuzul* este departe și *moscalul* și *neamțul* nu-l primește, fiind Leșcinski prietin *turcului*, și or veni oști moschicești și franțuzești și or face mare stricăciune țărei".

Genul. Categoria gramaticală a genului s-a născut din nevoia oamenilor de a grupa laolaltă, într-o serie de clase, nume de obiecte și fenomene, pornind de la unele însușiri comune ale acestora. Clasele lexicale sînt răspîndite și astăzi în multe limbi ale băștinașilor din Asia, Africa, America și Australia. Fiecare clasă are un indicator — un sunet sau o silabă — care se alipește la toate cuvintele incluse într-o clasă.

Iată cîteva exemple: în limba populației Masai din Africa există o clasă pentru nume de obiecte mari și puternice, alta pentru nume de obiecte mici și slabe; într-o limbă melaneziană sînt grupate într-o clasă nume de arbori și obiecte din lemn, într-alta nume de pietre și obiecte rotunde etc. Se consideră că împărțirea substantivelor în clase a fost o trăsătură comună celor mai multe limbi de pe glob. Urme ale clasificării substantivelor în clase lexicale se găsesc și în limba chineză. Aici orice substantiv însoțit de un numeral primește obligatoriu indicele clasei din care face parte (numit *numerativ*). Așa, de exemplu, cuvintele care denumesc obiecte cu o suprafață plană („masă", „hartă", „bilet" etc.) primesc clasificatorul *djang*, substantivele care denumesc obiecte cu mîner („cuțit", „evantai" ș.a.) primesc clasificatorul *ba*, o serie de nume de animale primesc clasificatorul *dji* etc.

În decursul istoriei limbii, numărul claselor lexicale scade, ele se contopesc pe baza unor criterii semantice mai largi. Astfel, în limba suahili din Africa există mai multe clase, dintre care una cuprinde nume de oameni și animale (*m-tu* „om", „bărbat", *m-ke* „femeie", *m-safara* „caravană"), alta — nume de obiecte (*ki-tu* „lucru", *ki-su* „cuțit" etc.), a treia, substantive abstracte (*u-zuri* „frumusețe", *u-refu* „lungime" etc.). În procesul contopirii

claselor, un criteriu important de grupare a numelor a fost acela al genului natural: oameni (și zei), animale și lucruri sau ființe și lucruri.

Pornindu-se de la constatarea că lumea este alcătuită din lucruri înzestrate cu viață, capabile de acțiune și mișcare și din lucruri neînsuflețite, substantivele au fost adesea repartizate în mod corespunzător la două genuri: animat și inanimat. Această stare o cunoștea limba indo-europeană comună, în perioada care precede dezmembrarea ei, precum și alte limbi. În interiorul acestor două clase fundamentale s-au făcut ulterior alte diviziuni. În unele limbi animatul s-a separat în animat rațional (pentru nume de oameni) și irațional (pentru nume de animale), în alte limbi el s-a separat în masculin și feminin, iar inanimatul a devenit neutru.

În indo-europeana comună numele de gen animat se deosebeau de cele de gen inanimat prin temă și flexiune (numai la numele cuprinse în categoria genului animat se făcea distincție formală între nominativ și acuzativ, deoarece, în mod obișnuit, numai un nume de ființă poate să apară atît în funcția de obiect al acțiunii cît și în aceea de subiect al ei).

Categoria animatului a fost pretutindeni o categorie foarte largă, deoarece mentalitatea primitivă consideră că sînt dotate cu viață o serie de fenomene și obiecte de a căror presupusă forță magică se teme. Și astăzi în limba algonquină a indienilor nord-americani sînt incluse la genul animat numele soarelui, al lunii și al stelelor, unele nume de arbori etc. O situație analogă a existat și în indo-europeana comună. Urmele ei se văd în limbile indo-europene vechi, unde substantivele care denumesc obiecte de acest fel sînt de gen masculin sau feminin. Soarele era considerat o zeitate. Așa se explică de ce numele lui era de gen animat: în lat. *sol* (m), gr. ἥλιος (m), scr. *surah* (m), got. *sunno* (f), v. isl. *sól* (f), v. prus. *saule* (f). Somnul era considerat o forță căreia oamenii nu i se pot împotrivi, iar numele lui era de asemenea de gen animat, masculin: lat. *somnus*, gr. ὕπνος, vl. sl. сънъ. Noaptea era privită ca un spirit aducător de primejdii; ea purta nume de gen animat, feminin: lat. *nox*, gr. νύξ, got. *nahts*, lit. *naktis*. Unele obiecte purtau două nume, aparținînd celor două genuri, după modul în care erau privite: static, ca materie, sau în mișcare, ca o forță. Așa e numele focului, de gen animat, în latină *ignis*, în sanscrită *agnih*, în vechea slavă огнь, și inanimat, în greacă πῦρ, în armeană *hur*, în vechea germană de sus *fuir*. Visul are nume de gen neutru: lat. *uisum*, *somnium*, gr. ὄναρ, ἐνύπνιον, dar cînd e personificat are nume de gen animat: lat. *uisus*, gr. ὄνειρος. În latină, din rădăcina verbului *fluo* „a curge“ s-au format două substantive: *fluuius*, de gen animat, denumind apa fluviului în mișcare, torentul apei, și *flumen*, de gen inanimat, care denumește apa fluviului ca substanță.

După cum s-a arătat, limba indo-europeană cunoștea numai distincția dintre animat și inanimat. La numele de ființe, acolo unde s-a simțit necesitatea, distincția genului natural s-a exprimat lexical, cu ajutorul unor cuvinte diferite, așa cum găsim urme în diverse limbi indo-europene. De exemplu, în latină *pater* „tată“ și *mater* „mamă“, *frater* „frate“ și *soror* „soră“, *senex* „bătrîn“, *anus* „bătrînă“, în greacă υἱός „fiu“ și θυγάτηρ „fiică“. La nume de animale de cele mai multe ori distincția de gen nu era marcată: în sanscrită *gauh* și în latina arhaică *bos* puteau însemna, după context, „bou“ sau „vacă“; la fel în latina arhaică *lupus* însemna, după caz, „lup“ sau „lupoaică“.

Această stare s-a păstrat în limba hitită, limba indo-europeană cu cele mai vechi texte (mileniul al doilea î.e.n.). Distincţia gramaticală dintre masculin şi feminin se realizează în perioada desprinderii ultimelor grupe de limbi din trunchiul indo-europenei comune; ea este mai slab reprezentată în limbile de la extremitatea teritoriului indo-european şi mai bine dezvoltată în limbile din grupul central. Această distincţie apare mai întîi la adjective şi pronume demonstrative, în modul de formare a temelor: femininele dobîndesc un sufix special. Mai tîrziu, după modelul adjectivelor, substantivele creează şi ele teme speciale pentru feminin. Numele de obiecte cuprinse în categoria animatului au fost repartizate la masculin sau feminin după criterii pe care, în multe cazuri, nu le putem explica. Alături de criteriul logic (pe care-l găsim, de pildă, în trecerea numelor de arbori la feminin, pentru că arborii dau roade), un rol important a jucat şi criteriul formal, aspectul fonetic al temei. În latină, temele cuprinse în declinarea a II-a devin, în marea lor majoritate, masculine, iar temele declinării I, feminine; dar în cadrul acestor declinări, pe lîngă nume de fiinţe, sînt şi foarte multe nume de obiecte.

Pornind de la cele trei genuri principale, unele limbi dezvoltă în cadrul masculinului şi femininului un nou gen, caracteristic numelor de persoană (de exemplu, limba sorabă, limba polonă ş.a.). Şi în limba romînă se observă tendinţa formării unui gen personal. Această tendinţă se manifestă printr-o serie de forme şi construcţii specifice numelor de persoană. Astfel, construcţia acuzativului cu prepoziţia *pe* e obligatorie la numele de persoană: *văd pe Ion (pe Maria)* sau *văd pe tata (pe mama)*. De asemenea, numai la nume de persoane se foloseşte articolul proclitic *(a)lui* la genitiv-dativ, în timp ce la nume de animale şi obiecte se foloseşte articolul enclitic: *cartea lui Ion* sau *dau lui Ion* faţă de *cuşca cîinelui*, *dau cîinelui*; obligatoriu la nume de persoane masculine, acest articol s-a extins şi la feminine: *a lui soră-mea*, *a lui Mimi* şi chiar *a lui Maria*. În sfîrşit, numai numele de persoane au în limba romînă sufixul moţional *-ă*, pentru marcarea femininului: *stăpîn — stăpînă*, *cumnat — cumnată* etc.

Cu excepţia limbii romîne, limbile romanice au pierdut neutrul, iar substantivele de gen neutru au fost repartizate la masculin sau feminin. Desigur că repartizarea numelor de obiecte la cele două genuri este pur formală: cum s-ar putea justifica din punct de vedere logic faptul că în franceză, de exemplu, *le fauteuil* „fotoliul" este de gen masculin, iar *la chaise* „scaunul" este de gen feminin?

A existat o perioadă cînd genul gramatical corespundea genului natural, aşa cum era înţeles de mintea oamenilor primitivi. Cu vremea însă, se pierde concordanţa dintre ele. Gîndirea oamenilor evoluînd, apare nefiresc să fie la masculin sau feminin o serie de nume de obiecte care făcuseră parte din categoria animatului. Dacă pentru un primitiv era normal ca numele „vîntului", „apei" etc. să fie de gen animat, căci aceste obiecte erau gîndite ca fiinţe, mai tîrziu apartenenţa lor la genul animat apare lipsită de orice legătură cu logica. Astfel, treptat, categoria gramaticală a genului s-a transformat într-un sistem formal, fără legătură cu genul natural. De aceea, unele limbi au putut renunţa la gen. Aşa stau lucrurile în limba engleză, unde numai pronumele personale şi posesive, la persoana a III-a singular, au forme diferite la cele trei genuri: *he*, *she*, *it*; *his*, *her*, *its*.

Pronumele personale sînt folosite pentru a se indica sexul animalelor. Se zice astfel *he-goat* „țap“ și *she-goat* „capră“. În același scop se folosesc nume proprii: *jack-ass* „măgar“ și *jenny-ass* „măgăriță“. Engleza mai posedă un sufix moțional *-ess* cu care formează feminine din tema masculinelor, ca, de exemplu, *lion* — *lioness* „leu — leoaică“, *author* — *authoress* „autor — autoare“ etc.

Neexistînd categoria genului gramatical la nume, în limba engleză articolul și adjectivul sînt invariabile. Se zice *a tall boy* „un băiat înalt“ și *a tall girl* „o fată înaltă“, *a great lion* „un leu mare“ și *a great lioness* „o leoaică mare“. Sînt lipsite de categoria genului limbile ugro-finice și turco-tătare. În limba finlandeză, pronumele personal de persoana a III-a este *hän* „el, ea“, iar în maghiară *ö* „el, ea“; și în maghiară adjectivul este invariabil: *szép fiú* „băiat frumos“ și *szép leány* „fată frumoasă“.

Genul este o categorie lexico-gramaticală la substantive și pur gramaticală la adjective, articol, numerale și pronume adjectivale. Deși, așa cum am văzut, în majoritatea limbilor nu mai are justificare logică, genul persistă datorită stabilității structurii morfologice. Clasificarea substantivelor pe genuri are importanță în declinare, în stabilirea sufixelor moționale, în fixarea regulilor acordului precum și în stilistică. Astfel, deși apartenența numelor de obiecte la genul animat este lipsită de semnificație logică, ea poate fi reinterpretată în literatură, în personificări. Uneori, se poate folosi un gen în locul altuia. S-a văzut că neutrul este prin excelență genul numelor de obiecte. Romanii și grecii își manifestau disprețul față de sclavi și curtezane și prin aceea că le dădeau nume de gen neutru: lat. *manicipium*, gr. ἀνδράποδον „sclav“, lat. *scortum* „curtezană“ etc.

Cazul. Prin cazuri gramaticale se înțelege categoria gramaticală specifică numelor (substantiv, adjectiv, pronume, numeral) prin care se indică funcția lor sintactică în propoziție. Raporturile sintactice exprimate cu ajutorul cazurilor sînt o reflectare a raporturilor existente în realitate, așa cum îi apar ele vorbitorului. Deoarece exprimă relații și nu însușiri ale obiectelor, categoria cazului este mai puțin legată de sensul concret lexical al cuvintelor, este deci mai abstractă decît categoria genului sau cea a numărului și a apărut mai tîrziu decît ele, pe o treaptă mai avansată a dezvoltării gîndirii și limbii.

Termenul latin *casus*, care dă numele acestei categorii, este un calc după gr. πτῶσις „cădere“, deoarece grecii antici și-au reprezentat modificările formei cuvintelor ca diverse poziții ale unei sulițe în cădere. Aristotel a folosit termenul πτῶσις pentru orice modificare de formă a numelui și a verbului. Stoicii l-au limitat la nume și au denumit cele cinci cazuri din limba greacă. Romanii au calchiat aceste nume, adăugînd al șaselea caz pe care Quintilian l-a numit *ablatiuus*. În limbile moderne denumirile latine ale cazurilor au fost păstrate sau au fost traduse (de exemplu, în limba rusă).

N o m i n a t i v u l (de la lat. *nomino* „a numi“) este cazul prin care se exprimă subiectul și care denumește obiectele și fenomenele; g e n i t i v u l (cf. lat. *genus* „neam, specie“) indică specia, originea, apartenența și este cazul atributului; d a t i v u l (cf. lat. *datus* „dat“) este cazul complementului indirect, arătînd persoana sau lucrul căruia i se atribuie ceva; a c u z a t i v u l (de la lat. *accuso* „a pune în cauză“) este cazul complementului direct, asupra căruia se răsfrînge acțiunea verbului; v o c a t i v u l (cf. lat. *uoco* „a chema“) e cazul ființei căreia ne adresăm; a b l a t i-

v u l (cf. lat. *ablatus* „îndepărtat“) e folosit, mai ales, pentru exprimarea complementelor circumstanțiale.

Limba indo-europeană avea și cazul l o c a t i v, care indica locul unde se situează acțiunea verbului, și cazul i n s t r u m e n t a l, care indica obiectul cu ajutorul căruia se realizează acțiunea verbului. În limba bască există un caz m e d i a t i v, care corespunde instrumentalului, un caz d e s t i n a t i v, prin care se exprimă complementul de scop, c a z u l a c t i v care redă subiectul logic al acțiunii unui verb pasiv etc.

Nominativul, fiind forma lexicală de bază a numelui, cazul numelui considerat în el însuși, poartă numele de caz d i r e c t; și vocativul a fost considerat caz direct, întrucît, asemeni nominativului, nu poate avea în frază rol de complement. Celelalte cazuri, considerate devieri de la forma de bază, poartă numele de cazuri o b l i c e. Lingviștii au clasificat cazurile gramaticale în cazuri c o n c r e t e, legate în mai mare măsură de realitatea obiectivă (de exemplu, locativul și instrumentalul) și cazuri a b s t r a c t e, al căror raport cu realitatea obiectivă este mediat de relațiile sintactice (de exemplu, genitivul, dativul). Se consideră că mai întîi s-au constituit cazurile concrete și în urmă și, în mare parte pe baza lor, cazurile abstracte.

Numărul cazurilor este foarte variat. Limba sanscrită avea opt cazuri, greaca veche cinci, latina șase; limba rusă are șase cazuri, romîna cinci, germana patru etc. În limbile fino-ugrice, prin atașarea la temă a unor postpoziții, se creează foarte multe cazuri, mai ales locale, cum sînt i l a - t i v u l (care indică pătrunderea în interior), i n e s i v u l (localizare în interior), a b e s i v u l (localizare în exterior), d e l a t i v u l (indică mișcarea de sus în jos) etc. Se consideră astfel că limba maghiară are douăzeci și două de cazuri, limba avară, treizeci etc.

Flexiunea cazuală nu este în egală măsură caracteristică tuturor părților de vorbire nominale. Astfel în limba engleză se declină substantivul și pronumele, dar adjectivul nu, iar în bulgară și franceză se declină pronumele, dar substantivul și adjectivul nu.

Cazul se exprimă cu ajutorul desinenței; împreună cu desinența pot fi folosite și unele mijloace echivalente cu afixele gramaticale, cum sînt accentul și prepozițiile. Despre existența cazurilor se poate vorbi numai cu privire la limbile care au desinențe flexionare. Limbile care exprimă funcția cuvintelor în propoziție cu ajutorul topicii și al prepozițiilor nu au cazuri (de exemplu, limba chineză).

Se consideră că desinențele cazuale s-au creat prin aglutinarea și fuzionarea unor postpoziții. În limbile flexionare (de exemplu în limbile indo-europene) unde numărul cazurilor este relativ mic, fiecare caz are mai multe valori; pentru precizarea sensurilor, încă în limbile indo-europene vechi s-au folosit în acest scop prepoziții, mai ales la cazurile concrete. Cu timpul numărul și importanța prepoziției crește, ea preia funcția desinenței, iar aceasta, fiind și slab pronunțată, dispare. De la limbile indo-europene vechi la cele moderne numărul cazurilor se reduce treptat, în unele limbi flexiunea nominală dispare în întregime.

Gradele de comparație formează categoria gramaticală prin care se exprimă măsura mai mare sau mai mică a însușirii unui obiect în comparație cu alte obiecte sau în comparație cu același obiect în împrejurări diferite. La baza acestei categorii gramaticale se află trăsătura obiectivă a însușirilor de a exista în grade diferite. În principiu, numai adjectivele (și participiile

asimilate cu ele) și adverbele de mod pot avea grade de comparație, pentru că numai ele exprimă însușiri. Analogic însă s-au format grade de comparație și la unele adverbe de loc sau timp, al căror conținut poate exista în grade diferite (*mai tîrziu*, *foarte departe*).

Se consideră că există trei grade de comparație: pozitivul, comparativul și superlativul. De fapt, pozitivul nu este propriu-zis un grad, căci la pozitiv însușirea este prezentată fără comparație.

Datorită sensului lor lexical, nu toate adjectivele comportă grade de comparație. Astfel, în limba romînă adjective ca *orb*, *viu*, *mort*, *unic* etc. numai figurat pot avea comparativ sau superlativ. Sînt în limba noastră și adjective de origine latină, fixate numai la comparativ (de exemplu, *inferior*, *superior*) sau la superlativ (de exemplu: *optim*, *maxim*, *suprem*).

Gradele de comparație pot fi exprimate cu ajutorul unor sufixe, ca în latină (*altior* „mai înalt“, *altissimus* „foarte înalt“ de la *altus* „înalt“) sau în rusă (*длиннее* „mai lung“, *длиннейший* „cel mai lung“ de la *длинный* „lung“), prin flexiune internă (de exemplu, în arabă de la *kabir* „mare“, *akbar* „mai mare“) sau cu ajutorul unor adverbe, ca în romînă, franceză (de exemplu, fr. *plus long* „mai lung“, *très long* „foarte lung“) ș.a.

Cristalizarea gradelor de comparație și crearea unor mijloace specializate de exprimare a lor a fost un proces îndelungat și nu s-a realizat în toate limbile.

După părerea unor cercetători, cel mai vechi procedeu de exprimare a comparației consta în punerea față în față a două nume de obiecte avînd epitete antonime. Un asemenea procedeu e folosit și astăzi într-o limbă melaneziană din insulele Salomon, în care o frază de tipul „acesta e bun, acela e rău“ conține ideea „acesta e mai bun decît acela“.

Un tip mai evoluat și cu o răspîndire mai largă constă în folosirea formei unice a adjectivului pe lîngă un substantiv luat ca punct de plecare în comparație: „el este mare pornind de la mine“ înseamnă „el este mai mare decît mine“.

Diateza. Termenul vine din limba greacă (διάθεσις), unde însemna „aranjament“, „dispoziție“. Categoria gramaticală a diatezei, specifică verbului, indică morfologic raportul dintre subiect și predicat. Diateza a c t i v ă arată că subiectul gramatical săvîrșește acțiunea verbului, diateza p a s i v ă arată că acțiunea, realizată de altcineva, este suferită de subiectul gramatical, iar diateza r e f l e x i v ă, în majoritatea cazurilor, arată că subiectul suferă acțiunea pe care el însuși o face. Se mai cunoaște și diateza m e d i e, prin care se arată că acțiunea făcută de subiectul gramatical se realizează pentru el, că subiectul participă cu interes la realizarea acțiunii. Astfel, de exemplu, în greaca veche, cînd se spune că zeii dau legi oamenilor se folosește diateza activă (νόμους τιθέναι), dar cînd se spune că oamenii își alcătuiesc legi, verbul se pune la diateza medie (νόμους τίθεσθαι). În limba romînă valorile diatezei medii pot fi exprimate prin reflexiv (de exemplu, *mă tem*, *mă gîndesc* etc.).

Valoarea gramaticală a diatezei poate fi exprimată și lexical, prin însăși semantica verbului, și e probabil că la început limbile n-au avut la îndemînă alte mijloace. În unele cazuri însă există o contradicție între sensul verbului și diateză. În latină există o categorie de verbe, numite d e p o n e n t e, care se conjugă după diateza pasivă, dar au sens activ (de exemplu, *hortor* „a îndemna“, *loquor* „a vorbi“ etc.); pe de altă parte,

sînt și verbe care se conjugă după diateza activă, dar au sens de pasiv, de exemplu: *uapulo* „a fi bătut“, *ueneo* „a fi vîndut“ etc.

Limba indo-europeană cunoștea numai diateza activă și cea medie. E probabil că din diateza medie s-a născut pasivul. Limba greacă veche avea trei diateze: activă, medie și pasivă, ultimele două avînd forme deosebite numai la unele timpuri. Limba latină avea diateza activă și pasivă și cunoștea și forme reflexive. La diateza pasivă existau desinențe speciale pentru timpurile derivate de la prezent, și forme compuse cu verbul *esse* „a fi“ la timpurile trecute. Limba romînă a moștenit din latină diateza activă și cea pasivă. La pasiv s-au generalizat la toate timpurile formele compuse cu verbul *a fi*. Diateza reflexivă se construiește cu pronumele reflexiv. Sub influența limbii slave, reflexivul s-a dezvoltat mult la noi, creîndu-se nuanțe variate.

În alte limbi decît cele indo-europene sînt și alte criterii de clasificare a verbelor în diateze. În limba georgiană verbele sînt împărțite în două conjugări: o conjugare a c t i v ă, în care sînt cuprinse toate verbele al căror subiect îndeplinește în realitate acțiunea, și o conjugare a f e c t i v ă, în care sînt cuprinse toate celelalte verbe. Aici verbe ca „a muri“, „a suferi“ etc. aparțin conjugării afective.

Modul este categoria gramaticală verbală, prin care se prezintă acțiunea din punctul de vedere al realizării ei. Vorbitorul poate prezenta acțiunea ca fiind reală, posibilă, dorită, poruncită sau ireală. În limbile indo-europene cunoaștem modurile indicativ, conjunctiv, optativ, imperativ. Prin variațiile de mod și timp se pot exprima tot felul de nuanțe ale acțiunii. În toate limbile există moduri p e r s o n a l e, ale căror forme indică numărul și persoana celor care îndeplinesc acțiunea verbului, și forme nominale (așa-numitele moduri n e p e r s o n a l e), care sînt incluse în conjugarea verbului și care prezintă acțiunea fără referire la persoana care o săvîrșește (infinitivul, participiul, gerunziul și supinul). Formele nominale pot avea unele trăsături ale verbului, atît morfologice (timpul la participiu sau la infinitiv), cît și sintactice (subiect, complement).

În crearea modurilor, limbile pornesc de la criterii variate. Astfel, sînt limbi care au modurile afirmativ, negativ, interogativ și nu au modurile pe care le cunoaștem noi în limbile indo-europene. Și formele de exprimare a modurilor variază. În latină și greacă se folosesc sufixe modale, în limba rusă sufixe și particule, în romînă sufixe, conjuncții și verbe auxiliare.

Fiecare mod exprimă anumite nuanțe ale acțiunii. Însă în cazul propozițiilor subordonate, de multe ori se folosește un mod sau altul numai datorită regulilor de concordanță, fără ca modul să-și păstreze valorile sale. Astfel, în latină se folosește mult conjunctivul, iar în greacă optativul, acolo unde noi folosim indicativul.

În fiecare limbă există posibilitatea folosirii unui mod în locul altuia. Astfel la noi modul optativ se întrebuințează în locul indicativului pentru a exprima ezitarea și pentru a atenua o rugăminte sau o cerere. Se spune adesea *v-aș ruga* în loc de *vă rog* sau *aș mai avea ceva de adăugat* în loc de *mai am ceva de adăugat*. Conjunctivul e adesea folosit cu valoare de imperativ: *să te duci* „du-te“, *să faci* „fă“. Variația modurilor într-o povestire se face pentru a se evita monotonia. În exemplul care urmează, Creangă introduce în cursul unei povestiri fraze la imperativ, schimbînd și persoana, și obține astfel un ton mai vioi: „Dragu-mi era satul nostru, cu Ozana cea frumos

curgătoare și limpede ca cristalul, în care se oglindește cu mîhnire Cetatea Neamțului de atîtea veacuri. Dragi îmi erau tata și mama, frații și surorile și băieții satului, tovarășii mei din copilărie ... apoi *lasă*-ți, băiete, satul cu farmecul frumuseților lui și *pasă de te du* în loc străin și așa depărtat, dacă te lasă pîrdalnica de inimă!"

Timpul. Este categoria gramaticală cea mai obișnuită a verbului. În limba germană verbul poartă numele de *Zeitwort* „cuvînt al timpului". Timpul exprimă momentul în care vorbitorul situează o acțiune. Categoria timpului nu a existat din totdeauna și nici astăzi nu o găsim în toate limbile. Cîtă vreme oamenii nu ajunseseră la noțiunea logică a timpului, ei foloseau o singură formă verbală pentru a desemna o acțiune, indiferent de momentul săvîrșirii ei. Apoi, deosebind acțiunea prezentă de cea trecută, au exprimat această diferență cu ajutorul a două verbe diferite. O imagine a acestei situații ne oferă verbul latin „a purta", la care prezentul este *fero* „eu port", iar perfectul este *tuli* „am purtat". Și astăzi în limbile indoneziene, cu excepția limbii malgașe, timpul se exprimă numai prin mijloace lexicale. Cînd oamenii au atins acea treaptă de abstractizare a gîndirii care le-a permis să vadă unitatea unei acțiuni verbale la diferite timpuri și trăsătura comună a tuturor acțiunilor care se petrec în același timp, ei au început să folosească mijloace sistematice lexicale, apoi gramaticale, comune mai multor verbe. Astfel, în mod frecvent s-a folosit procedeul alipirii la verb a unor particule sau adverbe care precizează cînd are loc acțiunea: un asemenea procedeu folosesc limbile australiene, melaneziene ș.a. Din asemenea particule sau adverbe s-au putut crea cu vremea afixe temporale.

Gramatica istorică a stabilit că viitorul a apărut mai tîrziu, și este de așteptat să fie așa, întrucît viitorul este mai abstract, se referă la o acțiune care n-a avut încă loc. Limba indo-europeană comună, germanica comună nu cunoșteau viitorul. Viitorul s-a născut din ideea de voință, dorință, necesitate. În limba greacă veche, viitorul a fost la origine o formă verbală care exprima dorința. În limba latină viitorul, din punct de vedere morfologic, este apropiat de conjunctiv, care este modul posibilității și al dorinței; în engleză viitorul se formează cu verbele auxiliare *shall* și *will* (*I shall go* „eu voi merge", *you will go* „tu vei merge"). *Shall* provine din vechiul verb englez *sculan*, care arăta ideea de obligație, necesitate, constrîngere, iar *will* din *willan*, care exprima voința, hotărîrea, dorința. Încă în latina tîrzie apar forme perifrastice de viitor cu verbele auxiliare „a avea" și „a voi", pe care le-au moștenit limbile romanice: din lat. *cantare habeo* se formează fr. *chanter-ai*, iar din lat. *uolo facere* rom. *voi face*.

Unele timpuri situează acțiunea față de momentul vorbirii (timpurile a b s o l u t e), iar altele situează acțiunea în raport cu alte acțiuni din aceeași frază (timpuri d e r e l a ț i e). În limba romînă, la indicativ, timpuri absolute sînt, de regulă, prezentul, perfectul, viitorul, iar timpuri de relație sînt mai-mult-ca-perfectul și viitorul anterior. Imperfectul poate avea ambele valori. Există variații mari de la o limbă la alta în ce privește numărul timpurilor. Limba rusă a pierdut aoristul, mai-mult-ca-perfectul și imperfectul, rămînînd cu o singură formă de perfect. Albaneza are la trecut, pe lîngă mai-mult-ca-perfect, și altă formă compusă, care arată că o acțiune are loc nemijlocit înaintea începutului altei acțiuni. În limba eschimoșilor din Alaska există un imperfect mai apropiat de prezent și altul mai depăr-

tat; în limba tătară există două forme de viitor, una arătînd că acțiunea va avea loc în mod sigur.

Categoria gramaticală a timpului este mai largă decît categoria logică corespunzătoare. De aceea, limba are posibilitatea de a folosi un timp în locul altuia. Vom lua cîteva exemple din limba romînă.

Prezentul poate fi folosit în proverbe, unde arată că ideea exprimată este valabilă oricînd. Avem aici așa-numitul prezent g n o m i c (de la gr. γνώμη „maximă", „proverb") sau prezentul e t e r n. De exemplu: *ai carte, ai parte*; în latină: *bis dat qui cito dat* „dă de două ori cel care dă repede"; în italiană: *chi va piano va sano* „cine merge încet merge sigur". Istoricii și scriitorii folosesc adesea prezentul i s t o r i c sau n a r a t i v în locul trecutului, pentru a face povestirea mai vie. Iată cum descrie Bălcescu o parte a luptei dintre Mihai Viteazul și turci la Călugăreni:

„Atunci Mihai, plin de încredere în energia armatei sale, trece podul în capul a 8000 ostași și se lasă cu furie asupra Osmanlîilor, în vreme ce focul iute și bine ținut al pușcașilor din pădure și al tunurilor pustiește armata turcească, doborînd la pămînt lume multă. Cîteva cete de turci se încearcă a sprijini năvălirea romînilor; dar în zădar, căci aceștia, inimîndu-se, îmbiindu-se unii pe alții, îi izbesc cu atîta furie, încît cu toată minunata poziție a turcilor, prăvălindu-i, ei ajunseră pînă la cele dintîi corturi ale taberei lor. Vrăjmașii, ajutați de poziție, de numărul lor și de mașini de război, își vin curînd în sine și încep a se lupta cu tărie".

(Istoria romînilor sub Mihai Vodă Viteazul)

În *Amintiri din copilărie*, Creangă a folosit adesea prezentul, reușind să dea tablouri vii și dramatice. Astfel, în cunoscutul episod al pupezei, el scrie: „Și scăpînd eu cu obraz curat, îmi ieu traista cu blidele, pornesc spre sat, mă abat iar pe la tei, mă sui într-însul, pun urechea la gura scorburii și aud ceva zbătîndu-se înlăuntru: atunci ieu lespedea cu îngrijire, bag mîna și scot pupăza vlăguită de atîta zbucium".

Prezentul poate fi folosit în locul viitorului, atunci cînd se arată iminența realizării unei acțiuni. De exemplu: *Grăbește-te, că pierzi trenul.* Imperfectul, fiind un timp durativ, este folosit mai ales în descrieri, povestiri sau povești. „Amu ci-că era odată într-o țară un crai care avea trei feciori. Și craiul acela mai avea un frate mai mare, care era împărat într-o altă țară, mai depărtată. Și împăratul, fratele craiului, se numea Verde Împărat; și Împăratul Verde nu avea feciori, ci numai fete..." În mod frecvent, poate și sub influența limbii poveștilor, copiii folosesc imperfectul în locul prezentului, cînd se joacă. Ei pot fi auziți exprimîndu-se cam în felul următor: „acum eu eram profesorul și voi erați elevii și aici era clasa cu bănci".

Uneori imperfectul este folosit în locul prezentului, pentru a reda într-un mod mai învăluit, mai puțin direct, ideea exprimată de verb. Pentru vorbitorul care se adresează unui superior, expresii ca *veneam să vă rog* sau *voiam să vă spun* par mai respectuoase decît *viu să vă rog* sau *vreau să vă spun.*

Viitorul, în formele lui populare, apare cu nuanțe modale. În fraza: *ai să mai lași și dumneata din preț și ne-om înțelege*, viitorul exprimă un îndemn. Viitorul poate fi folosit în locul imperativului și, în acest caz, porunca apare atenuată.

Aspectul. Categoria gramaticală a aspectului înfățișează acțiunea verbală din punctul de vedere al duratei și al gradului de realizare a ei.

Aspectul arată dacă acțiunea durează un singur moment sau e continuă, dacă este la începutul sau la sfîrșitul ei, dacă se produce o singură dată sau se repetă, dacă duce la un rezultat sau nu.

Avînd un conținut mai concret, categoria aspectului este mai veche în limbă decît categoria timpului. La început oamenii au exprimat aspectele diferite ale aceleiași acțiuni prin mijloace lexicale, prin verbe cu teme deosebite, așa cum se mai vede, de exemplu, în unele cazuri în greaca veche; aici tema care exprimă o acțiune în desfășurare (așa-numitul prezent) e uneori total diferită de tema care exprimă acțiunea terminată (perfectul) sau de aceea care prezintă acțiunea într-un punct al desfășurării ei, indiferent de timp (aoristul). Astfel, la verbul „a purta“ prezentul este φέρω, iar aoristul ἤνεγκα; „a mînca“ are prezentul ἐσθίω, aoristul ἔφαγον, iar perfectul ἐδήδοκα. Această formă de exprimare a aspectului verbal se mai păstrează și în unele limbi moderne. Astfel, în limba rusă găsim perechi de verbe cu teme deosebite pentru exprimarea aspectelor perfectiv și imperfectiv: *говорить-сказать* „a vorbi“, „a spune“, *брать-взять* „a lua“ ș.a.

Limba indo-europeană comună cunoștea aspectul verbal. În evoluția lor, cele mai multe limbi indo-europene au pus accentul pe dezvoltarea categoriei timpului. Între cele două categorii verbale există o strînsă legătură.

Cu un conținut diferit și în forme diferite găsim astăzi aspectul în limbile slave, în engleză, în greacă etc.

Limba rusă cunoaște aspectul imperfectiv și cel perfectiv. Aspectul imperfectiv arată o acțiune în desfășurare, fără a indica limitele temporale și rezultatul la care se ajunge, în timp ce aspectul perfectiv arată că acțiunea este delimitată, că are un sfîrșit și, în majoritatea cazurilor, se are în vedere și rezultatul ei. În limba rusă aproape orice verb exprimă o nuanță aspectuală. De la verbe cu aspectul imperfectiv se poate trece la aspectul perfectiv cu ajutorul unor prefixe (*делать—сделать* „a face“—„a face pînă la capăt“) sau al unor sufixe (*сверкать* „a străluci“, *сверкнуть* „a scînteia“). De la verbe perfective se poate obține aspectul imperfectiv cu ajutorul sufixului *-ва* (*-ива-*, *-ыва-*): *разглядеть* „a recunoaște“, „a discerne“ și *разглядывать* „a privi“, „a examina cu atenție“.

În cadrul celor două aspecte apar diferite nuanțe. Astfel, un verb la aspectul perfectiv poate nota începutul unei acțiuni (*запеть* „a începe a cînta“), o acțiune de moment (*стукнуть* „a lovi o dată“), rezultatul unei acțiuni (*дописать* „a termina de scris“), iar un verb la aspectul imperfectiv poate nota repetarea unei acțiuni (*говаривать* „a spune de mai multe ori“).

În limba engleză, aspectul verbal are două forme: aspectul comun și aspectul continuu. La aspectul comun verbul se conjugă la forma lui simplă, în timp ce aspectul continuu se construiește cu verbul *to be* „a fi“ și participiul prezent al verbului. Aspectul comun notează acțiunea într-un moment al ei fără a indica durata desfășurării, iar aspectul continuu indică acțiunea cu durată limitată în desfășurare, într-un anumit moment sau o anumită perioadă de timp. Astfel, propoziția din limba romînă „ei discută probleme de mare importanță“ se poate reda în limba engleză prin aspectul comun *they discuss problems of great importance*, dacă se face o simplă declarație, fără precizarea duratei, sau prin aspectul continuu *they are discussing problems of great importance*, dacă se insistă asupra faptului că ei discută *acum* asemenea probleme.

Ținînd seama de valorile lor, la aspectul continuu se folosesc mai ales verbe a căror acțiune presupune o durată limitată (*to do* „a face", *to read* „a citi", *to write* „a scrie" etc.), iar la aspectul comun se folosesc mai ales verbe cu acțiune momentană (*to fall* „a cădea", *to give* „a da"), precum și verbe care exprimă acțiuni și stări cu durată nelimitată (*to keep* „a păstra", *to love* „a iubi", *to wish* „a dori" etc.). De obicei, aspectul continuu e folosit în descrieri, iar cel comun în narațiuni.

Necesitatea exprimării nuanțelor de aspect o găsim în toate limbile, dar nu toate au un sistem gramatical regulat de marcare a aspectului. Limba latină folosea prefixe și sufixe. De exemplu, *obdormio* „a adormi" indică începutul acțiunii, față de verbul simplu, durativ *dormio* „a dormi"; de la *dico* „a spune" se formează *dicto* și *dictito* „a spune mereu", „a repeta". Și timpurile indică valori de aspect. În limba franceză, imperfectul *il tombait* „el cădea" poate reda o acțiune iterativă, iar perfectul simplu *il tomba* „el căzu", o acțiune momentană. În limba romînă imperfectul exprimă o acțiune durativă, iar perfectul compus, o acțiune perfectivă, rezultativă. Valorile aspectuale pot fi obținute și prin folosirea unui verb ajutător. Astfel, *el începe să scrie* redă începutul unei acțiuni durative. Prin sensul lor lexical, majoritatea verbelor cuprind o nuanță de aspect. Din acest punct de vedere, *a trăi* este un verb durativ și *a tresări* este un verb momentan. Categoria gramaticală a aspectului nu este însă totuna cu nuanțele de aspect cuprinse în sensul lexical.

Persoana. Este o categorie specifică pronumelui și verbului. La verb, categoria gramaticală a persoanei arată că subiectul acțiunii este persoana care vorbește (persoana I), persoana cu care se vorbește (persoana a II-a) sau altcineva în afară de cei doi vorbitori (persoana a III-a). Acțiunea poate fi făcută de o persoană sau de mai multe; avem deci forme diferite pentru persoane la singular și la plural.

Categoria persoanei se exprimă atît prin pronumele personale cît și prin desinențele personale ale verbelor. În toate limbile indo-europene, pronumele personale au o declinare foarte neregulată, conțin teme diferite, ceea ce este o dovadă a vechimii lor. Fiind mult întrebuințate, pronumele personale nu s-au putut regulariza. Exprimarea persoanelor cu ajutorul pronumelor personale este un mijloc concret, lexical, și sînt limbi care se folosesc numai de acest mijloc. Mulți lingviști consideră că, la origine, desinențele personale ale verbelor au fost pronume personale care s-au contopit cu tema verbală. În limba tătară pronumele personal e aglutinat la tema verbului: *sin eşlisen* „tu lucrezi", *bez eşlibez* „noi lucrăm". Și în limba indo-europeană există asemănare între pronumele personal și desinențele verbale.

Trecerea la desinențe a însemnat un pas înainte pe calea abstractizării. În limbile care au desinențe clare și bine marcate, ca în latină, pronumele personal ca subiect nu-i necesar, el se pune numai atunci cînd vorbitorul vrea să scoată în evidență pe autorul acțiunii. În limbile în care desinențele personale s-au pierdut, ca în norvegiană, în mongolă, în parte în franceză, pronumele personal e un prefix obligatoriu, care marchează persoana. De exemplu, în norvegiană *jeg elsker* „eu iubesc", *du elsker* „tu iubești", *han elsker* „el iubește", sau în franceză *je mange* „eu mănînc", *tu manges* „tu mănînci", *il mange* „el mănîncă".

În majoritatea limbilor există verbe p e r s o n a l e, care pot fi conjugate la toate persoanele, și verbe u n i p e r s o n a l e, care, datorită

sensului lor, nu pot fi conjugate decît la persoana a III-a, fără a avea un subiect (rom. *ninge*, *plouă*, *tună* etc.).

Există și forme impersonale în conjugarea verbelor, folosite atunci cînd vorbitorul nu precizează cine face acțiunea. Exprimarea impersonalului variază de la o limbă la alta.

În limba latină impersonalul se redă prin persoana a III-a singular a pasivului (*dicitur* „se spune", *narratur* „se povestește" etc.). În franceză, impersonalul se exprimă cu ajutorul pronumelui *on* (care provine din lat. *homo* „om"). Aceeași construcție o găsim în limba germană, unde se folosește *man* de la *Mann* „om". În limba romînă forma impersonală a verbului se exprimă prin: persoana a III-a singular a reflexivului *(se zice)*, persoana a III-a singular și a III-a plural *(s u n ă la ușă; s p u n că or să vină geruri mari)*, persoana I plural (trebuie *s ă m u n c i m pentru a reuși în viață*), persoana a II-a singular (*bine f a c i, bine g ă s e ș t i*).

Variații stilistice se întîlnesc și la categoria persoanei. În pasajul citat mai sus din *Amintirile* lui I. Creangă, s-a înlocuit persoana I singular prin persoana a II-a. Persoana a III-a poate înlocui persoana a II-a pentru a reda într-un mod mai puțin direct un adevăr supărător. De exemplu, în loc de *așa-ți trebuie dacă nu-ți vezi de treabă* se zice *așa-i trebuie cui nu-și vede de treabă.*

Din cele arătate se pot trage unele concluzii generale. Categoriile gramaticale au apărut treptat, pe măsură ce s-a dezvoltat gîndirea oamenilor, ridicîndu-se de la concret la abstract. Categoriile gramaticale exprimă categorii ale gîndirii care, la rîndul lor, sînt o reflectare a însușirilor și relațiilor obiectelor din realitate.

Fiecare limbă are categorii gramaticale specifice prin conținutul și forma lor de exprimare, datorită faptului că le-a creat în perioade diferite ale istoriei sale, a folosit un material lexical propriu, precum și datorită faptului că fiecare limbă evoluează după legi specifice. Deși aspectele realității sînt numeroase și foarte variate, fiecare limbă are un număr limitat de categorii și în selecția acestor categorii se manifestă specificul limbii.

O dată apărute, categoriile gramaticale evoluează atît în ce privește conținutul lor, cît și forma de exprimare. Ca în toate laturile limbii, și aici evoluția merge în direcția progresului. Se elimină categoriile particulare, se dezvoltă cele abstracte și generale. Limbile de azi au eliminat pe rînd trialul, dualul (așa încît categoria numărului a devenit mai abstractă), au eliminat numeroasele categorii particulare pe care le găsim în limbile primitive. În ce privește forma de exprimare, se trece de la forme concret-lexicale la forme gramaticale încadrate într-un sistem. Evoluția sistemului unei limbi poate duce la desființarea formei gramaticale a unei categorii; aceasta nu înseamnă însă că limba respectivă nu mai poate reda nuanțele acelei categorii. Am văzut că limbile indo-europene care nu au categoria gramaticală a aspectului pot exprima prin diverse mijloace nuanțele de aspect. Limbile care au pierdut flexiunea nominală continuă să exprime prin mijloace sintactice funcția cuvintelor în propoziție.

Și în evoluția categoriilor gramaticale limbile prezintă particularități; astfel, în timp ce unele limbi indo-europene merg spre desființarea genurilor (de exemplu engleza), altele dezvoltă un gen personal sau, ca în limba rusă, întăresc diferența dintre genul animat și cel inanimat. Se știe că în limba

rusă la plural, iar la substantivele terminate în consoană și la singular, numele de ființe au la acuzativ aceeași formă ca la genitiv, în timp ce la numele de lucruri acuzativul are aceeași formă cu nominativul. În latină și în limbile romanice s-a dezvoltat mult categoria timpului în dauna categoriei aspectului, în engleză și în rusă însă aspectul a luat o mare dezvoltare.

Analiza categoriilor gramaticale mai arată că unele dintre ele, reflectînd însușiri ale obiectelor și fenomenelor, sînt mai legate de sensul lexical al cuvintelor, deci mai concrete (de exemplu, numărul, genul la începuturile lui), în timp ce alte categorii, reflectînd relații, sînt mai abstracte (de exemplu, cazul, timpul).

BIBLIOGRAFIE

E. Benveniste, *Noms d'agent et noms d'action en indo-européen*, Paris, 1948.
B. Cazacu, *Sur l'expression du sujet indéterminé en roumain par la deuxième personne du singulier*, în „Bulletin linguistique" XIII, 1945, p. 140—154.
H. A. Gleason, *An Introduction to descriptive Linguistics*, New-York, 1955.
Al. Graur, *Contributions à l'étude du genre personnel en roumain*, în „Bulletin linguistique" XIII, 1945, p. 97—104.
L. Hjelmslev, *Animé et inanimé, personnel et non-personnel*, în „Essais linguistiques" TCLC, 1959, p. 211—249.
I. Iordan, *Stilistica limbii romîne*, București, 1944.
O. Jespersen, *Progress in language*, London-New-York, 1894, p. 40—47.
A. Meillet, *Linguistique historique et linguistique générale*, I, Paris, 1921, p. 211—230.
B. A. Serebrennikov, *К проблеме типов лексической и грамматической абстракции*, în vol. «*Вопросы грамматикеского строя*", Moscova, 1955, p. 54—73.
J. Vendryes, *Le langage*, Paris, 1921, p. 106—135.
J. Wackernagel, *Vorlesungen über Syntax*, vol. I, Basel, 1926, p. 73—103; 105—119; 294—312, vol. II, p. 1—51.
L. Wald, *Aspecte ale progresului în evoluția categoriilor gramaticale* în „Probleme de lingvistică generală", I, 1959, p. 89—108.

6. Sintaxa

Pentru a putea exprima legăturile complexe dintre obiectele lumii reale, cuvintele se grupează în cursul vorbirii, stabilindu-se între ele anumite raporturi gramaticale care determină precis funcția fiecăruia într-un enunț dat. Îmbinarea cuvintelor în vederea exprimării ideilor ca o reflectare a conexiunii lucrurilor și a fenomenelor din realitate constituie partea structurii gramaticale denumită sintaxă. Tot sintaxă se cheamă și studiul îmbinării gramaticale a cuvintelor și al regulilor de constituire a acestor grupări. Sintaxa se ocupă cu studiul îmbinării cuvintelor în propoziții și al legăturii dintre propoziții în fraze, stabilind reguli privitoare la construirea propozițiilor și a frazelor.

Istoricul studiilor de sintaxă

Pentru că cele mai numeroase și mai vechi preocupări de sintaxă se referă la limbile indo-europene, care au fost în general cel mai mult studiate, ne vom referi în special la istoricul studiilor acestei familii de limbi.

Termenul *sintaxă* vine din cuvîntul grecesc σύνταξις „îmbinare, așezare împreună, construcție" și este folosit cu accepție gramaticală pentru prima oară de vechii greci. Deși studiile de sintaxă sînt relativ tîrzii, discuții și preocupări sporadice în legătură cu sintaxa au existat încă în antichitate. În istoria sintaxei, învățatul din Alexandria, Apollonios Dyscolos, din secolul al II-lea e.n., este considerat părintele sintaxei; el a scris primul tratat în acest domeniu, intitulat Περὶ συντάξεως „Despre sintaxă", tradus apoi în latină de Priscian.

Pornind de la unele incorectitudini în îmbinarea cuvintelor, Apollonios Dyscolos stabilește două posibilități de combinare corectă a cuvintelor, determinate de flexibilitatea lor. Astfel, pe de o parte, îmbinarea cuvintelor flexibile este posibilă numai în limita numărului, cazului, genului, persoanei cuvintelor care intră în construcție, pe de altă parte, îmbinarea cuvintelor neflexibile nu cunoaște alte limite decît sensul lor.

Secolele următoare n-au adăugat nimic esențial la teoriile de sintaxă din antichitate. Vechile teorii grecești au stat la baza tuturor gramaticilor europene pînă în secolul al XVII-lea.

O etapă nouă în studiul sintaxei este marcată de apariția gramaticii de la Port-Royal, *Grammaire générale et raisonnée*, apărută în 1660. Principiul fundamental în această gramatică este identificarea categoriilor gramaticale cu categoriile logice: considerarea limbii drept o creație a rațiunii. Sintaxa e o categorie logică, propoziția și judecata se suprapun perfect. Pentru argumentarea acestor teorii, care au stat la baza gramaticilor pînă spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea, ei s-au servit în special de greacă, latină, ebraică, prin urmare de faze vechi, depășite, ale limbii, în care puteau găsi exemplele dorite necontrazise de practică, în vreme ce limbile vii, în permanentă dezvoltare, făceau dificultăți teoriilor gramaticii logice; pe acestea din urmă ei le considerau limbi stricate și vulgare. Se încerca deci elaborarea unei gramatici universale, care să nu țină seamă nici de spațiu, nici de timp, o gramatică ruptă de limbile reale.

Împotriva sintaxei logice a pornit, în secolul al XIX-lea, curentul istoric. La începutul acestui secol apare metoda comparativă-istorică[1] și, o dată cu ea, fundamentarea științifică a studiilor de limbă. Dar metoda comparativă-istorică se poate aplica mai eficace în fonetică și în morfologie, de aceea sintaxa, la lingviștii comparatiști, cade pe plan secundar. Nici pînă azi nu s-au găsit mijloacele specifice pentru aplicarea metodei comparative la acest domeniu al gramaticii.

La sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, au existat diferite curente filozofice pe care s-au clădit teoriile de sintaxă. Cele mai multe dintre ele au căzut o dată cu sistemele filozofice pe care se bazau. În lingvistica contemporană, unele curente exagerează importanța sintaxei (cum face de pildă școala funcțională), altele, dimpotrivă, o reduc cu totul (ca, de pildă, școala idealistă). În afară de aceasta se întîmplă în multe cazuri ca cercetătorii să fie filozofi pricepuți, dar să nu cunoască bine legile limbii sau, invers, buni filologi, dar să nu stăpînească îndeajuns sistemul filozofic aplicat. De aici o serie de greșeli grave care primejduiesc, în loc să promoveze, studiile de sintaxă. Rămîne în sarcina viitorului perfecționarea cercetării științifice a sintaxei.

---

[1] Vezi p. 4.

Raportul sintaxei cu morfologia

Trăsăturile specifice ale sintaxei ca parte a structurii gramaticale ies mai limpede în relief dacă se compară sintaxa cu morfologia.

În primul rînd, se constată că sintaxa este mai penetrabilă decît morfologia. Împrumuturile din limbi străine pătrund foarte greu în morfologie, în timp ce sintaxa le adoptă relativ mai ușor. Un împrumut în morfologie înseamnă suprimarea sau adăugarea unor elemente materiale, a anumitor morfeme. Un exemplu ni-l oferă limba romînă, în care desinența de vocativ a substantivelor feminine, *-o*, este împrumutată din slavă. Asemenea fenomene se petrec foarte rar și întîmpină mari rezistențe din partea limbii. Dimpotrivă, un împrumut în sintaxă poate cere doar o nouă grupare a cuvintelor, conform felului cum le concepe vorbitorul altei limbi. Prin urmare, se adoptă numai procedeul care se aplică la elemente materiale proprii limbii respective și nu este vorba de împrumutarea a înseși elementelor materiale. Asemenea cazuri sînt destul de frecvente în fiecare limbă. De exemplu, în sintaxa limbii latine, acuzativul de relație (*Cressa genus* „cretană *de neam*") se mai cheamă acuzativ grecesc, deoarece s-a dezvoltat sub influența limbii grecești. Dacă ne referim la limba romînă, constatăm că, în zilele noastre, influența limbii ruse n-a lăsat nici o urmă în morfologie, în schimb ea a întărit, printre altele, folosirea atributului adjectival înaintea substantivului, în formule de tipul *o înaltă apreciere a muncii*, *o deosebită grijă pentru copii*, *o completă lichidare a neștiinței de carte*, sau a creat noi grupări sintactice, neîntrebuințate pînă atunci în limbă, ca *a duce munca*, *cîmpul muncii* etc. Sintaxa este mai greu de studiat în mod comparativ decît morfologia. Adeseori, un fapt sintactic împrumutat poate fi luat drept moștenit și căutarea unor corespondențe ale lui în alte limbi, pentru stabilirea originii, poate duce la rezultate false.

Sintaxa are mai multe posibilități de exprimare a aceleiași idei decît morfologia. De exemplu, pentru a exprima categoria persoanei I plural, romîna folosește desinența *-m* indiferent de conjugarea verbului, de timp, de mod: luptă*m*, vedea*m*, duse*sem*, vorbiră*m* etc. Dar pentru a reda în sintaxă ideea de cauză, vorbitorul are posibilitatea să aleagă între mai multe forme de exprimare: *deoarece (fiindcă, pentru că, de vreme ce) e frig*, m-am îmbrăcat gros; *e frig*, m-am îmbrăcat gros; *fiind frig (din cauza frigului)*, m-am îmbrăcat gros.

Sintaxa este mai apropiată de logică decît morfologia, ea exprimă în mai mare măsură generalul. Desinența *-m* de persoana I plural nu are o explicare logică; folosim această desinență, pentru că am moștenit-o din latină, iar latina, la rîndul ei, din indo-europeană și așa mai departe. De ce tocmai morfemul *-m* formează desinența de persoana I plural și nu un alt morfem, nu se poate explica logic, în timp ce acordul subiectului și al predicatului, acordul adjectivului cu substantivul pe lîngă care stă, concordanța timpurilor într-o comunicare dată pot fi motivate logic. Este logic ca un subiect de persoana a II-a singular, să zicem, să aibă predicatul la același număr și la aceeași persoană; este firesc ca un substantiv feminin să fie însoțit de forma feminină a adjectivului și nu de cea masculină. Tot așa, este logic ca o propoziție consecutivă să nu apară înaintea regentei sale, deoarece constituie urmarea acțiunii din regentă. Dar de aici rezultă că sintaxa determină în mai mică măsură decît morfologia specificul unei limbi; deoarece toate

popoarele, pe aceeași treaptă de dezvoltare, au aproximativ aceleași forme logice de gîndire, sintaxa, care este mai apropiată de logică, servește mai puțin la demonstrarea înrudirii dintre două limbi. Acordul predicatului cu subiectul există în romînă și în maghiară și într-o serie de alte limbi, fără ca acestea să fie înrudite între ele.

Unități sintactice

Sintaxa studiază diferite îmbinări de cuvinte, inclusiv cuvîntul ca element al unui grup sintactic. Ținînd seamă de aceasta, constatăm că unitățile sintactice care se realizează în cursul vorbirii sînt cuvîntul, sintagma, propoziția și fraza. Diferența dintre ele este, în general, calitativă și nu cantitativă.

Cuvîntul este unitatea lingvistică minimă prin care se exprimă un sens. De exemplu, în enunțul A s t ă z i d r a g o s t e a d e p a t r i e e s t e v i e distingem cuvîntul *astăzi*, care desemnează momentul prezent în care se realizează calitatea *vie* a *dragostei de patrie*; cuvîntul *dragostea*, care exprimă un sens echivalent cu „iubire" și indică, totodată, despre cine este vorba în enunț; cuvîntul *de* redă legătura atributivă a cuvîntului *patrie* față de cuvîntul *dragoste*; cuvîntul *patrie* exprimă sensul de „țară în care te-ai născut și ai crescut" și determină atributiv cuvîntul *dragostea*; *este* constituie un cuvînt copulativ care unește în momentul de față calitatea *vie* de *dragostea de patrie*; cuvîntul *vie* exprimă calitatea care se constată azi la *dragostea de patrie*. Din această analiză reiese faptul că, după cum fiecare cuvînt exprimă un alt sens, tot așa fiecare cuvînt ocupă un alt loc și o altă funcție, numită sintactică, într-un enunț determinat. Grupate în clase numite părți de vorbire—după cum s-a arătat anterior—cuvintele nu sînt omogene, printre altele și pentru că ele au de îndeplinit funcții diferite în vorbire, ca o reflectare a multiplelor raporturi dintre obiectele lumii înconjurătoare.

Comparînd cuvintele cu fonemele, se constată că, după cum în fonologie există opoziție fonematică într-un complex sonor determinat, tot așa se poate vorbi de existența opoziției cuvintelor într-un enunț dat. Astfel, de exemplu, în fonologie, *l* din *lac* se opune lui *t* din *tac*, lui *s* din *sac*, lui *f* din *fac* etc. După cum formăm un alt cuvînt dacă în complexul sonor *lac* se înlocuiește *l* cu *t*, cu *s* sau cu *f*, tot așa sensul enunțului O m u l u c i s e m ă g a r u l se schimbă dacă cuvîntul *omul* este înlocuit cu *copilul*, *vecinul* sau cu *calul*. De asemenea, dacă în complexul sonor format din fonemele *l*, *a*, *c*, organizate în ordinea enunțării, *lac*, se inversează *l* cu *c*, se obține un alt complex sonor care exprimă un alt sens: *cal*. Tot așa dacă se inversează cuvîntul *omul* cu *măgarul*, M ă g a r u l u c i s e o m u l, sensul enunțului se schimbă.

Dar, în această privință, comportarea cuvintelor diferă întrucîtva de cea a fonemelor. De exemplu, în enunțul P r i v e ș t e î n s u s, valoarea mesajului nu se schimbă prin inversarea cuvintelor, Î n s u s p r i v e ș t e, așa cum s-a modificat în cazul precedent. Dacă, în loc de *în sus*, se va spune l a s t e l e sau n o a p t e a, nu rezultă că se poate face o alegere între *în sus*, *la stele* și *noaptea*, nu înseamnă că alegerea unuia exclude pe celelalte, cum a fost cazul fonemelor (alegerea lui *l* din *lac* exclude pe *t*, *s*, *f* etc.). Dimpo-

trivă, toate aceste cuvinte pot fi folosite concomitent în același enunț: P r i v e ș t e î n s u s, l a s t e l e, n o a p t e a. Explicația constă în faptul că *în sus* nu se află în opoziție cu *la stele* și cu *noaptea*. Într-un enunț ca cel în discuție, *în sus* are ca oponent pe *în jos* sau *în lături*. Este imposibil să zică cineva *În jos privește în sus*. Din cele de mai sus reiese că apare o incompatibilitate a cuvintelor într-un enunț determinat; în vreme ce, în cazul fonemelor, opoziția implică incompatibilitate într-un anumit punct (de exemplu *l* din *lac* se opune lui *t* din *tac* numai în acest punct al înlănțuirii fonemelor, dar nu-l exclude, de pildă, la sfîrșitul lanțului, *lat*), opoziția cuvintelor *în sus* și *în jos* exclude în orice poziție prezența lor în același enunț. Pentru cuvinte, apartenența la același sistem de antiteză semantică implică o alegere exclusivă. Astfel, *în sus* și *în jos* se află în antiteză, în vreme ce *în sus*, *la stele* și *noaptea* fac parte din sisteme semantice diferite (de exemplu, *noaptea* intră în antiteză cu *ziua* și nu cu *în sus* etc.).

Cuvintele care redau nu numai referința la un element al experienței umane, ci și raportul lor cu celelalte cuvinte se cheamă cuvinte autonome. Asemenea cuvinte sînt în special adverbele. De exemplu, segmentul *astăzi* din enunțul *Astăzi dragostea de patrie este vie* constituie un asemenea cuvînt. El nu exprimă numai noțiunea timpului de față, ci și momentul cînd are loc starea despre care se vorbește. Cuvîntul autonom *astăzi* poate fi detașat de restul enunțului, *Dragostea de patrie este vie*, fără ca enunțul să devină nenormal.

Cuvintele care servesc la indicarea funcției unui alt cuvînt se cheamă lexeme. Lexemele redau raportul dintre cuvîntul pe care îl însoțesc și un alt cuvînt, într-un enunț determinat. De exemplu, în enunțurile *la stele* și *cu urciorul*, *la* și *cu* servesc la determinarea funcției cuvintelor *stele* și *urciorul*. Ele sînt cuvinte cu valoare funcțională sau lexeme. Aceleași exemple, în latină, de pildă, ar fi exprimate prin *ad sidera* și *urceo*. În primul exemplu, funcția de complement circumstanțial de direcție a cuvîntului *sidera* este indicată de un cuvînt cu valoare funcțională, de prepoziția *ad*, în al doilea exemplu, funcția de complement instrumental a cuvîntului *urceus* este redată de desinența *-o*. Cuvintele cu valoare funcțională sînt prepozițiile și conjuncțiile; ele îndeplinesc sau numai precizează funcția desinențelor. Desinențele, pentru că nu sînt cuvinte ci părți ale cuvintelor, au denumirea de morfeme gramaticale.

Unele limbi, în special cele analitice, sînt bogate în lexeme, altele, cu deosebire cele sintetice, sînt mai bogate în morfeme. În fiecare limbă există și lexeme și morfeme, doar proporția lor diferă.

Datorită faptului că, într-un enunț, lexemele au același rol ca morfemele gramaticale, unii lingviști, ca A. Martinet, șterg granița dintre cuvinte, analizînd vorbirea în segmente semnificative dintre care cel mai simplu poartă numele de m o n e m. Monem poate fi un cuvînt cu sens lexical *privește*, un cuvînt cu sens gramatical *în*, o parte a cuvîntului, ca desinența *-o* din *urceo* etc.

Sintagma este o combinație de cuvinte. Termenul sintagmă provine din grecescul σύνταγμα și înseamnă în greaca veche „un lucru pus la un loc cu altul". În lingvistică, acest termen a apărut relativ tîrziu și cu accepții variate. Prima încercare de a studia și clasifica combinațiile de cuvinte este făcută de J. Ries. L. Bloomfield vorbește despre grupuri de cuvinte coordonative, dacă au aceeași distribuție cu doi sau mai mulți termeni pe care-i

cuprind, despre grupuri subordonative, dacă au aceeași distribuție cu unul dintre termeni, și despre grupuri exocentrice, dacă au o distribuție diferită de fiecare dintre termeni. Trubețkoi clasifică combinațiile de cuvinte în sintagme determinative, predicative și asociative. Termenul sintagmă a fost aplicat de Baudouin de Courtenay unui cuvînt oarecare dintr-o comunicare dată. L.V. Şcerba, elevul lui Baudouin de Courtenay, a dat o accepție mai precisă acestui termen. După Şcerba, sintagma este cea mai mică unitate de bază în procesul vorbirii și al gîndirii și ea exprimă un tot unitar din punctul de vedere al sensului, închegat fonetic prin accent.

După Baudouin de Courtenay și Şcerba, numeroși lingviști au studiat această unitate sintactică. Astfel, V.V. Vinogradov consideră sintagma o unitate semantică și sintactică a vorbirii care se încheagă în cursul unei comunicări. Sintagmele se realizează în cursul comunicării orale sau scrise; ele se desprind din comunicare și în același timp o alcătuiesc. Sintagmele exprimă cele mai fine nuanțe semantice și stilistice.

La noi, S. Stati consideră sintagma un grup de două cuvinte legate semantic și gramatical unul de altul, avînd funcția de părți de propoziție diferite (termenii sintagmei fiind heterofuncționali).

În general, părerile lingviștilor în legătură cu sintagma sînt pe cît de numeroase, pe atît de variate, avînd puncte comune și puncte contradictorii. Din numărul mare al opiniilor, cele mai răspîndite se grupează în următoarele două grupe: a) sintagma este cea mai mică unitate sintactică; în acest caz chiar și un singur cuvînt poate forma o sintagmă; b) sintagma este cel mai mic grup de cuvinte cu sens unitar; în acest caz, sintagma trebuie să aibă cel puțin două cuvinte. Nici pînă azi lingvistica nu a ajuns la o unitate de vederi în legătură cu această problemă.

Cel mai des însă sintagma este considerată o combinație de cuvinte grupate la un loc în funcție de sensul pe care vrea să-l comunice vorbitorul (ca o oglindire a corelației lucrurilor și a fenomenelor lumii înconjurătoare) — adăugăm noi. De exemplu, în enunțul pe care îl exprimă strofa lui Topîrceanu *(Rapsodii de toamnă)*:

Jos, pe-un vîrf de campanulă
Pururea-n vibrație
Şi-a oprit o libelulă
Zborul plin de grație,

distingem sintagmele — *pe un vîrf de campanulă*, *pururea-n vibrație*, *și-a oprit o libelulă zborul*, *plin de grație*, și un cuvînt autonom *j o s* (aceasta este una dintre analizele posibile).

Sintagmele nu sînt toate de același fel. Se disting sintagme dependente, independente și autonome.

Sintagma dependentă este acea combinație de cuvinte a cărei funcție este determinată de o altă sintagmă sau de un alt cuvînt, adeseori și de locul ei într-un enunț. De aceea, ea nu poate constitui singură un mesaj. Astfel, în enunțul de mai sus, constatăm două sintagme dependente; una este *pururea-n vibrație*, a cărei funcție atributivă este determinată de cuvîntul *campanulă* și de locul ei după acest cuvînt; a doua este *zborul plin de grație*, a cărei funcție de complement direct depinde de *și-a oprit*.

Sintagma independentă este combinația de cuvinte care poate constitui singură un enunț. De exemplu, *Şi-a oprit o libelulă zborul*. Această sintagmă

nu depinde de nici una dintre sintagmele cu care alcătuiește aceeași comunicare.

Sintagma autonomă este combinația de cuvinte care comportă în sine indicația funcției sale și a cărei funcție nu depinde de locul său într-un enunț. Astfel de sintagmă este *pe-un vîrf de campanulă*. De cele mai multe ori, sintagma autonomă este prevăzută cu un cuvînt cu valoare funcțională care asigură autonomia grupului. În sintagma de mai sus, acest cuvînt este lexemul *pe*, care marchează funcția de complement circumstanțial de loc a sintagmei. Autonomia sintagmei prevăzută cu un element funcțional este vizibilă în special în limbile sintetice. De exemplu în latină, formele nominale înzestrate cu un morfem gramatical (cu desinențe cazuale) au relativ o mare latitudine de așezare în cadrul sintagmei și asigură o unire mai intimă a lor. De exemplu, sintagma autonomă *de secundo Galliae motu* „despre a doua revoltă a Galliei" este prevăzută atît cu lexemul *de* „despre", care se leagă de cuvintele *secundo motu*, cît și de desinențele ablativului singular (*-o* și *-u*), care indică unirea celor două cuvinte chiar dacă nu se află alături.

În cadrul sintagmei, datorită legăturii foarte strînse dintre cuvintele componente și a lipsei pauzelor virtuale dintre ele, limitele cuvintelor tind să se șteargă treptat prin modificări fonetice care au loc la inițiala și finala lor, în contact. Apar astfel fenomene fonetice ca eliziunea *(pururea-n vibrație)*, crasa *(pe-un vîrf de campanulă*; *și-a oprit o libelulă)* etc. care șterg granițele dintre cuvinte.

După Martinet, cuvîntul este tot o sintagmă autonomă formată din moneme inseparabile. Deși pare un lucru simplu la prima vedere, delimitarea cuvintelor întîmpină multe dificultăți. În primul rînd, ceea ce într-o limbă este redat printr-un singur cuvînt poate fi exprimat într-o altă limbă prin perifrază; în al doilea rînd, există și cuvinte compuse care exprimă de fapt un singur sens. De exemplu ceea ce în romînă se cheamă *herghelie*, în franceză este exprimat prin *troupeau de chevaux*; sau ceea ce în franceză se exprimă printr-o sintagmă *bonne d'enfant*, în germană se redă printr-un cuvînt compus *Kindermädchen*; alt exemplu, rom. *fulg de zăpadă* are drept corespondent în maghiară *hópille*. În sintagmele de mai sus este foarte greu de lămurit dacă este vorba de un singur cuvînt sau de mai multe, de aceea în analizele de acest fel Martinet preferă cuvîntului termenul „sintagma autonomă", deoarece ea înglobează atît cuvintele simple cît și pe cele compuse.

Propoziția este o comunicare cu un singur predicat, care exprimă o judecată sau presupune o judecată. Propoziția este o categorie istorică: elementele constitutive ale propoziției se schimbă în timp. Ele mai diferă și de la o limbă la alta. Propoziția a apărut încă în perioada primitivă a limbii, conținînd încă de atunci cele două elemente gramaticale principale: subiectul și predicatul.

Propoziția este unitatea sintactică cel mai mult dezbătută de lingviști. Ea ridică probleme complexe și dificile, multe nerezolvate încă. Este suficient să menționăm faptul că există aproximativ două sute de definiții ale propoziției și un număr foarte mare de clasificări ale ei.

Dintre multiplele probleme pe care le ridică această noțiune sintactică, am ales cele ce urmează.

Un cuvînt, de pildă *libelula*, nu constituie în sine un mesaj, el trebuie să fie legat de realitate sau actualizat. De exemplu în *libelula zboară*, mesajul exprimă existența efectivă a zborului libelulei; *libelula ar zbura* constituie

un mesaj care redă posibilitatea zborului insectei; *libelula ar fi zburat* este un mesaj care exprimă eventualitatea zborului libelulei etc. Prin actualizarea cuvintelor se ajunge la o unitate lingvistică nouă, cunoscută sub numele de propoziție. Între propoziție, cuvînt și sintagmă, diferența nu este cantitativă, ci calitativă; o propoziție poate corespunde unui cuvînt *(privește)*, unei sintagme *(face tărăboi)* și mai multor sintagme *(Omul nostru/privește noaptea/ la stele)*. Pentru ca un enunț să poată primi numele de propoziție, este necesar ca el să cuprindă un cuvînt sau o sintagmă așa-numită predicativă. Predicatul este acel cuvînt sau acea sintagmă care desemnează în mod normal starea, existența sau acțiunea unui alt cuvînt sau a unei alte sintagme din același enunț. Dacă luăm enunțul discutat anterior *Omul nostru privește la stele noaptea*, fiecare cuvînt și sintagmă ale acestui mesaj pot lipsi („omul nostru", „la stele", „noaptea"), afară de cuvîntul predicativ *(privește)*, fără ca mesajul să devină nenormal. De aci tragem concluzia că predicatul este indispensabil în propoziție. În afară de aceasta, referindu-ne la analizele făcute anterior, precizăm că sintagma sau cuvîntul predicativ are caracter independent, pentru că poate constitui singur mesajul *(privește)*, dar nu este autonom, pentru că nu indică raporturile lui cu celelalte sintagme din mesaj. De pildă, în enunțul citat mai sus, raportul dintre *privește* și *la stele* este redat de lexemul *la*, cu care este prevăzut cuvîntul *stele* și nu este prevăzut predicatul *privește*.

Deși predicatul este indispensabil într-un enunț, apar totuși propoziții fără predicat, deoarece în asemenea enunțuri actualizatorul se subînțelege din context, el poate lipsi. Acesta este cazul injoncțiunilor, salutărilor, insultelor etc. De pildă: *haide!*, *repede!*, *fuga!*, *la naiba!*, *bună ziua!* etc. Enunțurile de acest fel sînt în mare parte propoziții eliptice de predicat: în răspunsuri ca *da*, *nu*, *de loc*, *foarte*, *bineînțeles* etc., actualizatorul a apărut în mesajul interlocutorului. De pildă: *Ai trecut pe la sora mea?* — *Da!* (se subînțelege *am trecut*).

Prin urmare, potrivit cu cele de mai sus, putem defini propoziția ca o comunicare cu un singur predicat.

Un alt termen al propoziției, care ocupă al doilea loc ca importanță, este cuvîntul sau sintagma care arată despre cine este vorba într-un enunț dat, și care poartă numele de subiect. De exemplu „*Omul* privește".

Formal, subiectul este caracterizat fie prin poziția sa într-un enunț, fie printr-un morfem. De exemplu, în enunțul *Tatăl își iubește copilul*, locul cuvîntului *tatăl*, înaintea cuvîntului *copilul*, îi conferă primului funcția de subiect (celui de-al doilea funcția de complement direct). În acest caz, subiectul nu constituie o sintagmă autonomă, deoarece funcția sa nu e cuprinsă în sine, ci e conferită de un alt cuvînt. Dar dacă exprimăm acest enunț în latină, *Pater amat puerum*, faptul care conferă cuvîntului *pater* funcția de subiect și cuvîntului *puerum* valoarea de complement direct nu este poziția lor în enunț (sensul enunțului nu se schimbă dacă le inversăm locurile *Puerum amat pater*), ci morfemul gramatical nominativ al unuia, acuzativ al celuilalt.

Propoziția formată numai din subiect și predicat se cheamă propoziție simplă.

Deși într-o propoziție simplă, în mod obișnuit, apar acești doi termeni, există și propoziții cu un singur membru: predicatul. În acest caz, fie că se subînțelege subiectul, ca în propoziția *învățăm* în care subiectul *noi* este

inclus în forma verbului *(-m)*, fie că e o exprimare nedeterminată (*plouă*, *ninge*, *tună*, *fulgeră*) sau impersonală (*se zice*, *se constată*, *se zvonește*). În unele limbi, ca franceza și germana, exprimarea subiectului este obligatorie: el nu poate lipsi nici în expresii ca cele de mai sus. Pentru expresii nedeterminate atît franceza cît și germana folosesc un pronume de persoana a III-a singular, de exemplu „ninge" se spune în franceză *il neige*, iar în germană *es schneit*. Pentru expresii impersonale, amîndouă aceste limbi folosesc un pronume impersonal: *on* franceza, *man* germana. De exemplu, fr. *si l'on veut*, *on peut*, germ. *wenn man will*, *kann man*, ceea ce înseamnă „dacă vrei, poți". Persoana a II-a singular din enunțul redat în romînă exprimă impersonalul (*tu*, oricare ai fi).

Fiecare dintre segmentele vorbirii poate adăuga elemente noi prin care enunțul se amplifică. Orice element nou adăugat la un enunț, fără să modifice raporturile reciproce și funcția elementelor preexistente se cheamă e x p a n s i u n e. De exemplu, presupunem existența predicatului *privește*. Toate elementele care se adaugă la acest cuvînt primitiv fără să-i modifice valoarea de predicat sînt expansiuni ale predicatului inițial. Astfel, *privește noaptea* (adaosul *noaptea* este un cuvînt autonom), *la stele* (o sintagmă autonomă prevăzută cu lexemul *la*).

Dar într-o propoziție se pot amplifica amîndoi termenii de bază, atît predicatul cît și subiectul. Să presupunem propoziția simplă *A venit toamna*. Predicatul *a venit* poate fi amplificat, de pildă, cu două cuvinte autonome (complemente circumstanțiale de mod) *așa*, *deodată*, cu două sintagme autonome (complemente circumstanțiale de loc) *peste dealuri*, *peste țarini*. Subiectul *toamna* poate fi amplificat, la rîndul său, cu sintagma atributivă *cea întunecată*. Se obține astfel un enunț mai amplu: *A venit așa deodată toamna cea întunecată*, *peste dealuri*, *peste țarini*.

Într-o propoziție însă poate fi amplificată fiecare parte constitutivă, nu numai elementele prime, în cazul nostru nu numai subiectul și predicatul. Dacă, de exemplu, sintagma *peste dealuri* adaugă cuvîntul atributiv *zgriburite*, iar sintagma *peste țarini* se întregește cu cuvîntul atributiv *zdrențuite*, se obține un enunț dezvoltat, ca, de pildă, cel redat de versurile lui Topîrceanu *(Balada unui greier mic)*:

Peste dealuri zgriburite,
Peste țarini zdrențuite,
A venit așa, deodată,
Toamna cea întunecată.

Propoziția care, pe lîngă subiect și predicat, mai comportă și părți de propoziție secundare, complementele și atributele, se cheamă propoziție dezvoltată.

Dintre toate părțile constitutive ale unei propoziții dezvoltate, cea mai mare expansiune o are sintagma predicativă. Se poate chiar presupune că, într-un enunț, toate adaosurile sînt expansiuni ale predicatului, în afară de elementele necesare actualizării. Celelalte elemente constitutive ale propoziției se organizează direct sau indirect în jurul sintagmei predicative și își marchează funcția în raport cu ea. De pildă atributul, care se leagă direct de subiect, se organizează împreună cu subiectul în raport cu predicatul.

În limbile în care sintagma predicativă poate lua forme distincte după diateze, cum sînt, de pildă, limbile indo-europene, vorbitorii au latitudinea

de a orienta predicatul în raport cu participanții la acțiune, cît și în raport cu cei care suferă acțiunea. Astfel, în propoziția *Ploaia udă florile*, predicatul *udă* este orientat în raport cu subiectul *ploaia*; predicatul se află la diateza activă. Același enunț, fără să-și schimbe sensul, poate fi exprimat prin orientarea predicatului în raport cu cel care suferă acțiunea, în cazul nostru cu *florile*, numai dacă schimbăm diateza predicatului: *Florile sînt udate de ploaie*; predicatul a luat forma pasivă. Această orientare, foarte obișnuită în limbile indo-europene, nu este însă universală. Există limbi, cum este de pildă malgașa, în care predicatul se poate orienta în raport cu ceea ce în limbile indo-europene constituie complementul circumstanțial. Dar există și limbi care nu cunosc această posibilitate de orientare a predicatului, cum este de pildă limba bască. În această limbă nu există categoria gramaticală a diatezei.

Fraza este o îmbinare de propoziții legate între ele prin conținut, toate servind la exprimarea unei idei mai complexe.

În majoritatea limbilor se folosește termenul *frază* cu aceeași accepție ca termenul propoziție. În limba romînă se cheamă frază o propoziție complexă, formată dintr-o principală cu subordonatele ei.

Între propoziție și frază diferența este mai ales cantitativă: părțile propoziției pot fi dezvoltate în propoziții și, invers, propozițiile secundare ale unei fraze pot fi transformate în părți ale unei propoziții, fără ca sensul general al enunțului să se schimbe. De exemplu, în propoziția *Am venit în ajutorul tău*, *în ajutorul tău* este un complement circumstanțial de scop care poate fi dezvoltat într-o propoziție finală: *Am venit să te ajut*. Invers, în fraza *Cînd se culeg viile, pleacă și cocorii*, propoziția circumstanțială de timp *cînd se culeg viile* poate fi transformată într-un complement circumstanțial de timp: *La culesul viilor, pleacă și cocorii*, fără ca comunicarea să fi pierdut ceva din sensul pe care îl exprima.

Mijloacele de exprimare a raporturilor sintactice

Mijloacele de exprimare a raporturilor sintactice sînt foarte variate. Raportul dintre termenii propoziției și legătura dintre propoziții se redau prin juxtapunere, prin forma cuvintelor, prin acord, topică, prepoziții, prin pronume și adverbe relative și prin conjuncții.

Raporturile dintre părțile de propoziție, cît și dintre propoziții, pot fi redate prin simpla alăturare a lor, procedeu cunoscut sub numele de juxtapunere. De exemplu: *Maria*, *Gheorghe*, *Vasile sînt frați* sau *Cerul e senin*, *căruța aleargă printre lanuri verzi de grîu*, *ne simțim înfiorați de frumusețile naturii*.

Juxtapunerea este modul cel mai simplu de legare a propozițiilor între ele și este un procedeu foarte vechi. Cu siguranță că, în primele perioade ale dezvoltării limbajului, juxtapunerea era singurul procedeu de unire a părților de propoziție și a propozițiilor. Cu timpul, cînd au apărut și alte mijloace de legare a propozițiilor, juxtapunerea a fost și este folosită pentru varietatea stilului, exprimînd mai simplu o idee complexă.

Raporturile sintactice mai sînt redate de forma cuvîntului. Cu alte cuvinte, trăsăturile lui morfologice indică funcția lui sintactică, arată grupul de cuvinte sau sintagma din care face parte în propoziție. Astfel, în mod obișnuit, nominativul este cazul subiectului, acuzativul, cazul complemen-

tului direct, dativul, al complementului indirect; un mod personal este modul predicatului în general. Deci fără un alt semn, însăși forma morfologică a cuvîntului, prevăzută cu o desinență cazuală, indică funcția lui sintactică, după cum s-a specificat și anterior.

Unele forme morfologice sînt cerute de cuvintele de care depind. De pildă, un caz poate fi cerut de anumite verbe (acel caz se cheamă r e g i m). Astfel, regimul verbelor tranzitive, în general, este acuzativul: învățăm *un cîntec*, culegem *flori*, practicăm *sportul*. Dacă acest caz-regim sau complementul direct este un cuvînt din aceeași rădăcină cu verbul, sau din alt radical dar cu sens asemănător, se cheamă o b i e c t i n t e r n (de obicei, el este însoțit de un atribut). Obiectul intern și verbul de care depinde, cînd comportă aceeași rădăcină, se cheamă f i g u r ă e t i m o l o g i c ă ; cînd au însă rădăcină diferită și sensul similar, formează împreună o f i g u r ă s i n o n i m i c ă . Astfel, de exemplu, *Trăim un trai fericit*, *Înfăptuim fapte mărețe* constituie figuri etimologice; *Trăim o viață fericită*, *Spunem vorbe cu miez*, figuri sinonimice.

În unele limbi, există verbe care guvernează genitivul, cum sînt, de pildă, în latină verbele „a-și aminti", „a uita" etc., în greacă, „a domni", „a stăpîni", „a supune" etc.; alte verbe guvernează cazul dativ, cum sînt de exemplu în latină verbele „a sfătui", „a convinge", „a năzui", „a cruța" etc., altele cer ablativul etc. Cele mai multe dintre acestea au în romînă un complement direct.

Legătura dintre părțile propoziției este realizată și de acord. Acordul este potrivirea logică și formală dintre părțile de propoziție gîndite împreună. El este un mijloc puțin economic de a marca raporturile dintre cuvintele unui enunț dat. De exemplu, în enunțul latin *Bonos et sedulos discipulos (uideo)* „Pe elevii buni și sîrguincioși (îi văd)", categoriile gramaticale: acuzativ, plural, masculin, redate prin același morfem *-os*, se găsesc repetate la toate cuvintele enunțului fiindcă se acordă între ele. În limbile aglutinante, de pildă, situația diferă. Raporturile dintre cuvintele unui enunț se exprimă mai economic, redîndu-se o singură dată și făcîndu-se distincție între categoria gramaticală a cazului și cea a numărului. Astfel, același enunț în maghiară, de pildă, sună *A jó és szorgalmas tanulókat*, unde morfemul *-k*, care indică numărul plural, și desinența *-t* de acuzativ apar distincte și marcate o singură dată, la ultimul cuvînt din enunț.

Să examinăm acum care părți de propoziție se acordă și cum se realizează această potrivire. În mod obișnuit se acordă predicatul cu subiectul în număr și persoană; acest acord se întîlnește în mai multe tipuri de limbi, de exemplu și în limbile flexionare și în limbile aglutinante. Se mai realizează acordul atributului adjectival cu substantivul, în gen, număr și în caz; un asemenea acord nu cunosc limbile aglutinante, de pildă. Dacă există mai multe subiecte, predicatul se pune la plural sau se acordă cu unul dintre subiecte.

În afara acordului strict gramatical, există acordul după înțeles: părțile de propoziție se acordă în privința sensului, formal însă acest acord nu apare. De pildă, în propoziția *Majoritatea studenților sînt bursieri*, subiectul *majoritatea* se află la numărul singular, predicatul, *sînt bursieri*, la plural, deoarece sintagma *majoritatea studenților* exprimă pluralitatea. În limba engleză, un substantiv colectiv ca „armată", „familie", „guvern", „dușman", „parlament" etc. se acordă cu pluralul în cazul în care este vorba de membrii

acestui colectiv. De exemplu, *Parliament were divided in their opinion*, literal: „Parlamentul au fost împărțiți în părerile lor"; corect în romînă: „Părerile deputaților în parlament au fost împărțite".

Topica sau ordinea cuvintelor într-o propoziție servește, de asemenea, la indicarea funcției termenilor propoziției. Topica nu este aceeași în toate limbile. În limba romînă, de pildă, este obișnuită topica următoare: subiect, atribut, predicat, complement; în rusă, atribut, subiect, complemente modale, predicat, complement direct; în germană, toate părțile propoziției mai importante stau spre sfîrșitul propoziției, cele mai puțin importante, la începutul ei etc. Dar în toate aceste tipuri de înșirare a cuvintelor există abateri, deoarece sintaxa și în acest domeniu beneficiază de mai multă libertate.

O comparație a ordinii cuvintelor într-o propoziție cu ordinea fonemelor într-un complex sonor este, așa cum s-a semnalat din alt punct de vedere anterior, lămuritoare în acest sens. Într-un complex sonor determinat, fiecare fonem are o poziție fixă, ceea ce are ca revers posibilități multiple de combinare a aceluiași fonem cu alte foneme, ducînd la economie de material sonor. De exemplu, dacă ar fi indiferentă ordinea în care s-ar organiza fonemele *z*, *r*, *o*, ele ar exprima mereu același sens sub formele *zro*, *orz*, *zor*, *roz*. Dar realitatea este alta. Pentru a reda numele unei plante cerealiere, este obligatoriu ca *o* să constituie inițiala complexului sonor, *r*, interiorul, *z*, finala *(orz)*. Dacă însă lichida *r* are poziție inițială, vocala *o* stă în interior și siflanta sonoră *z* are poziție finală, complexul sonor *(roz)* exprimă o culoare. Iar dacă ordinea lor se inversează și *z* apare inițial, *o* în interior și *r* final *(zor)*, sensul exprimat este sinonim cu „grabă".

În sintaxă, lucrurile stau întrucîtva diferit. Bineînțeles, și în sintaxă apare o ordine în înșiruirea cuvintelor. Nu este de loc indiferent locul pe care îl ocupă cuvintele în enunțul *Tatăl își iubește copilul*, de pildă. Dimpotrivă, dacă ordinea acestor cuvinte s-ar inversa, *Copilul își iubește tatăl*, mesajul și-ar modifica sensul. Prin urmare și în sintaxă, la fel ca în fonetică, se face economie de material. Dar, în această privință, în sintaxă există mai multă libertate. Vorbitorul are latitudinea de a alege între mai multe posibilități de redare a ordinii cuvintelor. El are putința de a analiza experiența comunicării, normele obișnuite, și de a adapta o regulă condițiilor particulare în care se află. Astfel, de exemplu, deși în limba romînă, în mod obișnuit subiectul precedă predicatul într-o propoziție enunțiativă, aceasta nu-l împiedică de loc pe vorbitor să înceapă propoziția cu predicatul. Propoziția *Omul privește la stele noaptea* poate fi redată și *Privește omul noaptea la stele* sau *Noaptea privește omul la stele* fără ca sensul ei general să se schimbe etc. Această libertate de organizare a cuvintelor într-un enunț, cîtă vreme nu modifică sensul enunțului, servește însă limbajului afectiv.

Dar nu toate limbile dispun de aceeași libertate în orînduirea cuvintelor. Unele au o topică relativ mai fixă, altele mai liberă. Topica este cu atît mai fixă, cu cît sistemul flexionar este mai sărac și invers. De exemplu, în latină, ordinea cuvintelor era mult mai liberă față de limbile romanice, deoarece desinențele indicau precis rolul sintactic al fiecărui cuvînt. În limbile romanice, prin reducerea desinențelor, ordinea relativ fixă a cuvintelor indică rolul sintactic al lor. De aci deducem și faptul că topica se schimbă în decursul epocilor chiar în aceeași familie de limbi.

În limbile sărace în flexiune, un rol mare în legătura părților de propoziție îl joacă prepozițiile; ele nu lipsesc însă nici din limbile cu flexiune bogată, doar că apar ca un supliment al desinențelor cazuale, fiind cu atît mai necesare cu cît desinențele se reduc.

Prepozițiile pot exprima raportul dintre substantiv și atributul lui *(veșmînt d e mătase)*, dintre verb și complementul lui *(vorbește c u tine)*, dintre adjectiv sau adverb și complementul lor *(ager l a minte)*. Raportul exprimat de prepoziții depinde de sensul cuvintelor legate și de cazul folosit. Aceeași prepoziție poate exprima raporturi deosebite numai datorită cuvintelor pe care le unește și realității exprimate de ele; de pildă, prepoziția *cu* exprimă un raport de asociație *(el c u mama lui)*, instrumental *(scrie c u creionul)*, modal *(vorbește c u mare patos)* etc. Aceeași prepoziție, construită cu alt caz, exprimă alte raporturi, de exemplu în limba greacă veche prepoziția ὑπό, cu dativul, indică locul („sub"), cu genitivul, indică subiectul logic („de către"); μετά, cu acuzativul, înseamnă „după", cu genitivul, „împreună cu". În limba rusă *c* cu genitivul înseamnă „de la", cu instrumentalul, „cu".

Raportul dintre propoziții și dintre părțile de propoziție se mai redă și prin conjuncții care s-au dezvoltat treptat în folosul preciziei conținutului exprimat de vorbire.

Conjuncțiile sînt părți de vorbire neflexibile care exprimă raportul dintre propoziții și părți de propoziții. Ele au apărut ca un rezultat al dezvoltării gîndirii, creînd posibilitatea exprimării celor mai subtile nuanțe ale ei. Dar de aci nu trebuie să tragem concluzia că limbile cu cele mai multe conjuncții sînt cele mai avansate. Limbile au și alte mijloace de exprimare a raporturilor dintre propoziții, în afară de conjuncții. Folosirea conjuncțiilor creează precizie, dar prea multe conjuncții îngreuiază fraza, îi imprimă o oarecare rigiditate logică. Limba și-a creat mijloace pentru a varia expresiile. În legătură cu aceasta, sînt elocvente cuvintele lui M.V. Lomonosov: „Conjuncțiile nu sînt altceva decît mijloace cu ajutorul cărora ideile se unesc; ele se aseamănă cuielor sau cleiului cu ajutorul cărora părțile unui lucru sînt unite sau încleiate. Și așa cum lucrurile în care se văd mai puține cuie și mai puțin clei au o înfățișare mai bună decît acelea în care înnăditurile sînt mai multe, așa și vorbirea e mai solemnă și mai impunătoare cu cît sînt în ea mai puține conjuncții"[1].

Raporturile exprimate de juxtapunere și de conjuncții sînt de coordonare și de subordonare.

Coordonarea și subordonarea sînt două tipuri de expansiune. Coordonarea este acea expansiune în care funcția elementului adăugat apare în același raport cu celelalte elemente ale enunțului ca elementul preexistent. Dacă se taie elementul prim și marca coordonării, structura primă nu se schimbă, în general. Astfel, de exemplu, dacă o propoziție ca *Scrie scrisori* se extinde adăugîndu-se încă un predicat coordonat cu primul: *Scrie/și citește/ scrisori*, apoi se îndepărtează primul predicat împreună cu conjuncția coordonatoare *și*, se obține propoziția *Citește scrisori*, cu structura identică cu a primei propoziții.

Coordonarea poate avea loc între oricare dintre unitățile sintactice discutate. Astfel, de exemplu, *ziua și noaptea* este coordonarea a două cuvinte autonome; *la lună și la stele*, coordonarea a două sintagme autonome; *Scrie*,

---

[1] R. A. B u d a g o v, *Introducere în știința limbii*, București, 1961, p. 363.

citește și învață, coordonarea a trei predicate; *Soarele și luna (sînt corpuri cerești)*, coordonarea a două subiecte. Iată alte exemple de coordonare între propoziții, prin juxtapunere:

Un salcîm privi spre munte
Mîndru ca o flamură,
Solzii frunzelor mărunte
S-au zburlit pe-o ramură.
(Topîrceanu, *Rapsodii de toamnă*);

și coordonare prin conjuncție:

A trecut întîi o boare
Pe deasupra viilor
Și-a furat de prin ponoare
Puful păpădiilor.
(Ibidem).

Subordonarea este expansiunea în care funcția elementului adăugat este determinată de unul dintre elementele preexistente în același enunț. Această funcție este indicată fie de poziția elementului adăugat față de unitatea sintactică de care depinde, fie de un cuvînt cu valoare funcțională (prepoziții, conjuncții subordonatoare, pronume și adverbe relative). De exemplu, în propoziția *Ostroave mari de umbră închipuiau corăbii*, cuvîntul *corăbii* își are indicată funcția de complement direct prin poziția sa după predicatul *închipuiau*, de care depinde; expansiunea prin subordonare *de umbră* față de *ostroave mari* are funcția de atribut, marcată de lexemul *de*.

Ca și în cazul coordonării, fiecare element al enunțului se poate amplifica și prin expansiunea de subordonare. Cu alte cuvinte, elementul subordonat poate caracteriza aproape fiecare element al enunțului prim. Mai mult, elementul nou poate adăuga, la rîndul său, alte elemente dependente prin care să fie și el determinat.

De exemplu, presupunem un element prim *Papura*; printr-o expansiune cu un cuvînt atributiv *mișcată*, enunțul se amplifică: *Papura mișcată*; cuvîntul nou *mișcată* poate deveni element vechi pentru alte amplificări, ca de pildă pentru sintagma autonomă, complement de mod, *în treacăt*, cît și pentru sintagma *de zefiri*, care indică autorul acțiunii sau subiectul logic. Astfel s-a obținut enunțul *Papura mișcată în treacăt de zefiri*. Și expansiunea poate continua în acest fel.

O altă constatare. În mod obișnuit, propozițiile au predicatul înzestrat cu morfeme gramaticale, care indică persoana, modul, timpul și diateza. Pe lîngă acestea, mai există posibilitatea redării unor propoziții secundare prin așa-numitele forme nominale ale verbului. În enunțul *Știu cînta*, *cînta* este echivalent cu o propoziție completivă exprimată printr-un verb la modul conjunctiv. În romînă este mai obișnuit în acest caz conjunctivul, în alte limbi însă, infinitivul. Deci, în romînă întîlnim mai des tipul *Știu să cînt*, dar în germană, în maghiară și în alte limbi, apare în acest caz numai infinitivul: germ. *Ich kann singen*, magh. *Én tudok énekelni*.

În limbile vechi ca latina, greaca, slava, există propoziții subordonate exprimate cu formele nominale ale verbului. O serie de propoziții circumstanțiale nu au subiectul înzestrat cu morfemul gramatical al nominativului și predicatul caracterizat prin morfemul gramatical al persoanei, ci subiectul

lor apare dotat cu morfemul gramatical al ablativului (în latină), al genitivului (în greacă), al dativului (în slavă), iar predicatul ia caracteristici nominale, aflîndu-se la participiu, acordat cu subiectul. Aceste construcţii gramaticale se numesc ablativ (genitiv, dativ) absolut. În latină, în greacă şi în engleza modernă, completivele directe se pot construi prin punerea subiectului la acuzativ iar a predicatului, la modul infinitiv. Această construcţie se cheamă acuzativ cu infinitiv. Prin urmare, deşi nominativul este cazul obişnuit al subiectului, totuşi el nu este singurul caz. Există limbi în care subiectul poate sta la genitiv, dativ, ablativ şi la alte cazuri, iar predicatul să ia forme nominale. Toate acestea dovedesc că problemele sintaxei, şi ale gramaticii în general, sînt complexe, spinoase adeseori şi inepuizabile.

În cele de mai sus au fost atinse numai unele aspecte ale sintaxei.

BIBLIOGRAFIE

* * * *Gramatica limbii romîne*, II, Bucureşti, ed. II, 1963.

L. S. Barhudarov şi G. V. Kolşanski, *К проблеме структуры предложения*, Moscova, 1958.

R. A. Budagov, *Introducere în ştiinţa limbii*, Bucureşti, 1961, p. 254—257, 352—365.

N. Drăganu, *Istoria sintaxei*, Bucureşti, 1945.

Al. Graur — L. Wald, *Scurtă istorie a lingvisticii*, Bucureşti, 1961.

A. Martinet, *Éléments de linguistique générale*, Paris, 1960, p. 97—130.

S. Stati, *Contribuţii la studiul definiţiei şi clasificării propoziţiilor*, în „Studii şi cercetări lingvistice“, tom. VI, nr. 3—4, Bucureşti, 1955, p. 289—312.

S. Stati, *Sintagma şi sistemul sintactic al limbii*, în „Studii şi cercetări lingvistice“, tom. VIII, nr. 4, Bucureşti, 1957, p. 431—452.

V. V. Vinogradov, *Noţiunea de sintagmă în sintaxa limbii ruse*, în „Probleme de sintaxă a limbii ruse contemporane“, Moscova, 1950.

V. PROBLEME DE LINGVISTICĂ GENERALĂ

1. Caracterul sistematic al limbii

Una dintre tezele de bază ale materialismului dialectic ne spune că nici un lucru pe lume nu este izolat, rupt de lucrurile care-l înconjură. Această afirmație este valabilă și pentru limbă. Cuvintele capătă o valoare numai cînd sînt legate în fraze. Chiar frazele, rupte din context, sînt adesea lipsite de sens sau pot fi înțelese altfel decît trebuie. Însă nu numai cuvintele sînt legate între ele, ci toate compartimentele limbii se găsesc într-o strînsă legătură reciprocă: vocabularul și morfologia cu fonetica, deoarece cuvintele și caracteristicile morfologice sînt formate din sunete; vocabularul cu structura gramaticală, deoarece gramatica este abstractă și nu se poate aplica decît pe cuvinte. Limba în întregimea ei alcătuiește un sistem de semne (vezi p. 42), care reflectă un sistem de idei.

Ce este un sistem? Un complex de elemente care se influențează reciproc și care sînt coordonate între ele în vederea îndeplinirii unei funcții comune. Rolul limbii este acela de a servi ca mijloc de comunicare între oameni în societate și fiecare dintre părțile ei este organizată în așa fel încît limba să-și poată îndeplini acest rol. Nu numai limba în ansamblul ei are caracter sistematic, ci și toate părțile ei constitutive, și anume fonetica, vocabularul, gramatica se prezintă fiecare ca un sistem, iar toate aceste sisteme sînt legate între ele și se influențează reciproc. O schimbare a unui amănunt într-unul din compartimente antrenează alte schimbări în același compartiment sau în alte compartimente. Astfel echilibrul este mereu stricat și mereu refăcut, în chip nou, cu ajutorul legăturilor sistematice pe care diferitele elemente ale limbii le au între ele.

Totuși, din punctul de vedere al caracterului sistematic, compartimentele limbii nu se comportă toate în același fel, de aceea trebuie să le studiem pe fiecare în parte. În general, grație caracterului ei sistematic, limba face economie de material și în felul acesta este mai ușor să o înțelegem și să o învățăm.

Vom avea de cercetat sub mai multe aspecte problema pe care o discutăm: 1. Demonstrarea caracterului sistematic al fiecărui compartiment al limbii. 2. Mobilitatea sistemului. 3. Presiunea sistemului asupra elementelor aberante, pentru a le sili să se încadreze în sistem. 4. Influența unui sistem asupra altuia.

1. a. În fonetică. Fiecare fonem comportă mai multe trăsături: vibrațiile coardelor vocale, sau lipsa acestor vibrații, emiterea aerului pe gură sau pe nas, atingerea limbii, sau numai a vîrfului ei, de palat, de dinți etc., rotunjirea sau nerotunjirea buzelor și așa mai departe. Aceste trăsături nu sînt numeroase, din cauză că variatele lor combinații au caracter sistematic, sînt sistematizate tocmai în vederea economiei de material. Dacă socotim că o limbă are, de exemplu, 50 de foneme și pentru fiecare fonem sînt necesare, în medie, cinci-șase trăsături, ar urma că pentru a putea emite toate fonemele ar fi nevoie să se învețe și să se articuleze curent vreo 300 de trăsături fonetice. Deoarece însă aceste trăsături sînt combinate între ele în chip sistematic, fiecare trăsătură putînd astfel fi folosită pentru un număr mare de foneme, ne ajung mult mai puține trăsături, aproximativ 20. Cam în același fel, cu ajutorul a zece cifre combinate sistematic între ele, sîntem în stare să exprimăm în scris oricîte numere și oricît de mari.

În romînește, consoanele se împart în sonore și surde, după cum la pronunțarea lor vibrează sau nu coardele vocale. Afară de *l*, *r*, *m*, *n* și de *i* și *u* consoane, care sînt sonore, și de *ţ* și *h*, surde (despre acestea vezi însă mai jos), care nu au pereche, toate celelalte consoane sînt grupate cîte două, formează perechi constituite din exact aceleași articulații, numai că la una dintre consoanele perechi vibrează coardele vocale, iar la cealaltă nu: *p/b*, *t/d*, *c/g* etc. Deci, dacă considerăm că pornim de la consoanele surde, adăugîndu-le o singură articulație suplimentară, aceeași peste tot, și anume vibrația coardelor vocale, dublăm dintr-o dată numărul consoanelor.

Același lucru este valabil pentru opoziția dintre consoanele palatalizate și nepalatalizate. În afară de *č* și *ğ* și de *i* consoană, care sînt totdeauna palatalizate, și de *u* consoană, care este totdeauna nepalatalizat, toate celelalte consoane prezintă două aspecte diferite, palatalizat și nepalatalizat: *p/p'*, *b/b'*, *k/k'* etc. Iată cum o singură articulație suplimentară, aplicarea dosului limbii la cerul gurii, izbutește să facă, din 18 consoane, 36.

b. În materie de morfologie, caracterul sistematic e mult mai ușor de ilustrat. Este limpede, pentru oricine a învățat gramatica unei limbi străine, că învățătura este mult ușurată de gruparea cuvintelor flexibile în serii de declinări și conjugări, grupare organizată cu ajutorul unor sufixe și desinențe folosite la serii întregi. Dacă știi că perfectul simplu de la *a cînta* e *cîntai*, știi să construiești și perfectul simplu *lăsai* de la *a lăsa*, *jucai* de la *a juca* și așa mai departe. Cine știe că persoana a II-a de la *lăsai* este *lăsași* știe să construiască și persoana a II-a de la *mîncai (mîncași)* și de la *rugai (rugași)* și așa mai departe. La fel se prezintă lucrurile cu formarea mai-mult-ca-perfectului, cu formarea gradelor de comparație de la adjective și adverbe etc.

Prin urmare, grație organizării sistemelor de conjugări și declinări (așa-numitele paradigme) și a flexiunii în general, formate cu un număr relativ mic de sufixe și desinențe, învățarea morfologiei devine destul de ușoară. Să ne închipuim ce ar fi dacă ar trebui să învățăm, pentru fiecare substantiv sau verb, fiecare formă în parte, construită în alt chip, așa cum se petreceau lucrurile pe vremea cînd nu exista încă decît un sistem morfologic rudimentar și cînd o conjugare ca *a fi*, *sînt*, *ești*, *eram*, *fui*, *fost* nu părea încă o curiozitate (ce e drept, pe atunci erau mult mai puține lucruri de spus decît astăzi).

În morfologie, prin urmare, sistemul înseamnă cruțarea memoriei, grație unor chei simple, care ne ajută să construim formele gramaticale ori de cîte ori avem nevoie de ele și ne scutește de a le învăța pe fiecare în parte. Cu cît o limbă este mai avansată, cu atît are mai puține paradigme. De exemplu limba romînă, reducînd numărul declinărilor de la cinci, cîte erau în latinește, la trei, a întărit caracterul sistematic al declinării. Limba rusă, reducînd la două numărul conjugărilor, față de marele număr de conjugări dintr-o fază mai veche, a realizat un mare progres.

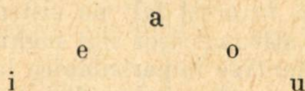
c. Caracterul sistematic al sintaxei este mai greu de pus în lumină, deși sintaxa este tocmai coordonarea materialelor morfologice și lexicale în vederea întrebuințării lor în fraze. Un exemplu clar se poate aduce din limbile în care ordinea cuvintelor este fixă: cu aceleași cuvinte, dar înșirate în ordine diferită, se pot obține comunicări diferite. De exemplu, în chinezește *ke uo* înseamnă „dă-mi", iar *uo ke*, „eu dau". Chiar într-o limbă în care ordinea cuvintelor este mai liberă, cum e romîna, putem constata că e suficient să schimbăm ordinea cuvintelor pentru ca să exprimăm altă idee: *temperatura mărește pericolul* este altceva decît *pericolul mărește temperatura.*

d. Și în vocabular e mai greu de demonstrat caracterul sistematic. Se poate totuși arăta că, grație faptului că fiecare cuvînt are mai multe înțelesuri sau cel puțin nuanțe, și fiecare cuvînt apare în altă lumină cînd e pus în alt context, putem exprima milioane de noțiuni, fără să folosim mai mult de cîteva mii de cuvinte. Cînd zicem, de exemplu, că *grave contradicții sapă unitatea blocului atlantic*, dăm cuvîntului *sapă* un înțeles diferit decît cînd zicem *Ion sapă via.*

e. Formarea cuvintelor se prezintă cam la fel cu morfologia, grație faptului că folosește procedee strîns înrudite cu ale morfologiei. Cuvintele derivate se formează cu un număr relativ mic de sufixe și prefixe și cu ajutorul unui mic număr de reguli. Astfel, cine știe să formeze pe *separare*, *separator* de la *separa*, pe *instalare*, *instalator* de la *instala*, va forma fără greutate și pe *iarovizare*, *iarovizator* de la *iaroviza*, sau va înțelege imediat aceste cuvinte cînd le va auzi formate de alții. Și aici avem o economisire a memoriei, căci în loc să fim siliți să ținem minte zeci de mii de derivate, ne ajunge să știm cîteva modele mai uzuale și cîteva afixe.

2. Diversele sisteme ale limbii exercită în permanență o presiune asupra elementelor aberante, pe care le constrîng treptat să se încadreze în sistem sau să dispară deși, după cum s-a văzut, morfologia și fonetica sînt greu de modificat și de asemenea cuvintele din fondul principal lexical opun o mare rezistență la inovații. Iată mai întîi cîteva exemple din fonetică.

Vocalele sînt în general constituite într-un sistem simetric, care se înfățișează printr-o figură geometrică: triunghi sau patrulater. În această figură, vocalele se grupează după gradul lor de deschidere și după locul de articulație. O figură foarte simplă (valabilă de exemplu pentru limba latină) era triunghiul cu *a* în vîrf, *e* și *o* pe laturi și *i* și *u* la bază (să nu uităm însă că latina deosebea vocalele lungi de cele scurte):

Rareori se întîmplă ca organizarea vocalelor să fie asimetrică. De exemplu limbile care au vocala anterioară labială semideschisă *ö* au aproape

totdeauna și pe cea închisă, *ü*. Limba noastră, dezvoltînd vocala medială semideschisă *ă*, a căpătat-o curînd și pe cea închisă, *î*. Acolo unde *e* comportă o variantă deschisă și una închisă (de exemplu în italienește), se întîmplă același lucru și cu *o*.

	a			a				a	
e	ö	o	e	ă	o		ę		ǫ
i	ü	u	i	î	u		ẹ		ọ
						i			u

Se întîmplă uneori ca într-un punct sistemul să rămînă sau să devină șchiop. În general, în asemenea cazuri, limba tinde să reconstituie echilibrul, fie eliminînd fonemul rămas stingher, fie constituindu-i perechea necesară. Limba latină, într-o fază mai veche, nu avea fonemul *v* (ceea ce noi citim în latinește *v* se scria *u* și se pronunța *u* consoană, de exemplu *uacca* „vacă" se citea așa cum am citi noi dacă s-ar scrie *oacca*). Exista însă surda corespunzătoare, *f*, provenită din diverse consoane aspirate. Sistemul era deci șchiop. În perioada tîrzie, latina a restabilit echilibrul, transformînd vechiul *u* consoană în *v*, păstrat pînă astăzi ca atare în limbile romanice. Dimpotrivă, limba slavă de bază avea pe *v* (provenit tot din *u* consoană), dar nu-l avea pe *f*. Echilibrul a fost și aici restabilit, prin introducerea lui *f*, întîi în cuvinte împrumutate din grecește, apoi și în altele. Greaca veche avea oclusive surde aspirate *(kh, ph, th)*, dar îi lipseau sonorele corespunzătoare. Surdele aspirate au fost apoi transformate în spirante *(h, f, θ)*. Nici acestea nu aveau perechi sonore, dar li s-au constituit: pentru *h*, perechea este γ, provenit din spirantizarea vechiului *g*; pentru *f*, perechea este *v*, provenit din vechiul *b*, iar pentru θ, perechea este δ, rezultat al spirantizării vechiului *d*, astfel încît astăzi limba greacă are un sistem de spirante complet.

Și în latinește *h* era fără pereche; urmarea a fost eliminarea acestui fonem, pe care limbile romanice nu l-au moștenit. Limba romînă l-a introdus din nou, mai tîrziu, prin împrumut din slavă, și astăzi sistemul nostru este din nou șchiop în această privință (deși trebuie să notăm că unele graiuri tind să-l elimine din nou pe *h*; pe de altă parte, și introducerea lui *h* a astupat o lacună: în raport cu perechile *p/f* și *t/s*, *k* era izolat, iar prin introducerea lui *h* i s-a dat și lui o pereche spirantă). Alt dezechilibru s-a produs la un moment dat într-o parte a teritoriului nostru, unde grupurile *gio*, *giu* s-au transformat în *jo*, *ju* (pronunțarea, mai veche, *gios*, *giur*, existentă pînă azi în nordul țării, are corespondent în limba literară pe *jos*, *jur*), în timp ce perechea surdă *cio*, *ciu* a rămas neschimbată (pentru echilibru, *ciot*, *ciur* ar fi trebuit să se schimbe în **șot*, **șur*). Dar simetria a fost restabilită prin introducerea grupurilor *gio*, *giu*, cînd s-au împrumutat cuvinte turcești care conțineau aceste grupuri *(giol, magiun)*.

Și în morfologie exemplele abundă și sînt foarte clare. Chiar împuținarea categoriilor se explică în acest fel: un sistem mai puternic îl încorporează pe cel mai slab. Cu atît mai ușor sînt înghițite cuvintele izolate. În romînește, din vechile substantive imparisilabice latinești se mai păstrează numai resturi izolate: *cap-capete*, *jude-judeci*, *oaspe-oaspeți*, *om-oameni*, *frate-frățini*, *mamă-mumîni*, *tată-tătîni*, *soră-surori*. Dintre acestea, nici unul afară de *om* nu a rămas complet neatins: *frate*, *mamă*, *tată*, nu mai au

în limba literară forme neregulate; *jude* nu le-a păstrat nici regional; *oaspe* a căpătat un nou singular, *oaspete*, regulat, format după modelul *munte-munți*; *soră* își păstrează pluralul neregulat *surori* (ba a izbutit să atragă după el și pe *noră-nurori*, în locul vechiului *noru*, cu pluralul tot *noru*), dar din ce în ce mai mult, la genitivul singular, apare forma regularizată *sorei*; *cap*, alături de pluralul nou *capuri*, își păstrează pluralul *capete*, dar din acesta s-a creat și un singular nou, regulat, *capăt*.

Dar dacă presiunea sistemului a transformat vechiul singular *oaspe* în *oaspete*, ca să nu fie prea diferit de pluralul *oaspeți*, trebuie să semnalăm că se întîmplă și cazul contrar: acolo unde singularul și pluralul sînt la fel, singularul este diferențiat, ca să fie întrucîtva deosebit de plural. Astfel mai demult pluralelor *colaci*, *copaci* le corespundeau la singular tot *colaci*, *copaci un* (*copaci înalt*, scrie Ispirescu). După modele ca *rac-raci*, s-au refăcut singularele *colac*, *copac*, și astfel cuvintele acestea au intrat în norma mai puternică a substantivelor care au consoana africată numai la plural. Deci se urmărește ca pluralul să nu fie identic cu singularul, dar nici prea diferit de el.

Mai instructivă este istoria verbului romînesc. În latinește erau două conjugări regulate, I-a și a IV-a, singurele rămase cu adevărat productive în limbile romanice. Celelalte două conjugări cuprindeau flexiuni foarte diferite, astfel că fiecare verb trebuia învățat separat: prez. *uideo*, perf. *uidi*, part. *uisus* „a vedea"; *habeo*, *habui*, *habitus* „a avea"; *moueo*, *moui*, *motus* „a mișca"; *dico*, *dixi*, *dictus* „a zice"; *cano*, *cecini*, *cantus* „a cînta"; *tango*, *tetigi*, *tactus* „a atinge"; *cado*, *cecidi*, *casus* „a cădea" și așa mai departe. În romînește (și cam tot așa și în celelalte limbi romanice), multe dintre verbele de acest fel au fost eliminate, iar cele care au rămas au fost în general grupate în două mari tipuri, relativ regulate: cele mai obișnuite (și mai asemănătoare cu tipurile regulate, în *-are*, *-ai*, *-at* și *-ire*, *-ii*, *-it*) sînt verbele de felul lui *gem*, *gemui*, *gemut*, la care vocala caracteristică la perfectul simplu și la participiu este *-u-*. A doua categorie, mai rară, are atît perfectul cît și participiul cu *-s-*: *zic*, *zisei*, *zis*. Puține verbe au rămas cu forme aberante față de aceste tipuri. Și printre verbele de conjugarea I și a IV-a multe forme vechi, neregulate, au fost încadrate în sistem: lat. *lauo*, *laui*, *lautus* (la început acest verb era de conjugarea a III-a), față de rom. *spăla*, *spălai*, *spălat* (*spăla* a fost format cu prefixele *ex-per-*); lat. *sentio*, *sensi*, *sensus*, rom. *simți*, *simții*, *simțit*.

3. Sistemul lexical, sistemul fonologic și cel gramatical se influențează reciproc, în sensul că o modificare adusă unuia dintre ele poate atrage modificări ale altuia sau ale celorlalte două. Iată exemple.

Vocabularul poate influența fonologia. Introducerea cuvintelor de împrumut poate afecta sistemul fonologic, căci pot pătrunde în limbă foneme noi. Am citat mai sus cazul limbilor slave care, prin împrumuturi din grecește, au introdus fonemul *f*, și cazul limbii romîne care, prin împrumuturi din slavă, a introdus fonemul *h*, iar prin împrumuturi din turcă a recăpătat grupurile *gio*, *giu*.

Între vocabular și gramatică, legătura este foarte strînsă, căci vocabularul este material de construcție al gramaticii. Dacă, de exemplu, dispar cuvintele care alcătuiau un anumit tip morfologic, dispare și tipul. Dacă se împrumută în masă cuvinte care au o anumită conformație, se întărește sau chiar se introduce un tip morfologic. De exemplu vechile teme neutre în *-men*

(de tipul latin *nomen*, *nominis* „nume", gr. δρᾶμα „acţiune") au fost păstrate din indo-europeană şi în limba vorbită de strămoşii slavilor. În ruseşte, cele mai multe cuvinte de acest tip au dispărut, şi astăzi nu se mai păstrează decît zece substantive din toate cîte se declinaseră în felul arătat (*имя*, *время* etc.), constituind mai mult excepţii izolate decît o declinare aparte. În schimb, prin împrumuturi s-a creat în ruseşte un tip de neutre nedeclinabile, de felul lui *пальто*, destul de numeroase. În romîneşte, tot prin împrumuturi, s-a introdus un tip de substantive terminate în *-o* neaccentuat, care-şi schimbă accentul în cursul flexiunii: *dòmino*, *dominòul*, *dominòuri*; *ràdio*, *radiòul*, *radiòuri*.

Sintaxa influenţează vocabularul. Dezvoltînd construcţia adjectivului prepus la substantiv, limba romînă a ajuns să diferenţieze sensul adjectivului după cum e aşezat înaintea substantivului sau în urma lui. Astfel, cuvîntul *nou* are sensuri diferite în *s-a electrificat o nouă localitate* („încă o localitate") şi *s-a electrificat o localitate nouă* („o localitate construită acum").

Fonetica influenţează morfologia. Prin căderea consoanelor finale latine (fapt fonetic), trei persoane ale imperfectului au ajuns să se pronunţe la fel *(eu) era*, *(el) era*, *(ei) era*; pentru a evita această confuzie provocată de schimbările fonetice, au intervenit schimbări morfologice, de natură analogică, şi astfel persoana I singular a devenit *eram*, iar a III-a plural, *erau*.

În anumite împrejurări, se produc modificări fonetice pe care morfologia le foloseşte ca semne suplimentare pentru o categorie morfologică. Într-o perioadă mai veche a limbilor slave, între o consoană labială şi un *iot* următor se degajează un *l*; astfel în ruseşte, faţă de persoana a II-a *любить*, persoana I a verbului *любить* „a iubi" a devenit *люблю*. Deci persoana I e diferenţiată nu numai prin desinenţa caracteristică, ci şi prin adaosul unui *l*. În romîneşte, vocalele *e* şi *o* îşi modifică timbrul cînd în silaba următoare se află un *e* sau un *ă* (modificarea timbrului vocalei nu împiedică să se păstreze palatalizarea sau labializarea consoanei precedente): în loc de *seră*, *nopte*, cum s-a spus mai demult, singularul a devenit *seară*, *noapte* (cu vocala radicală *a* precedată de o consoană palatalizată, s^e, în primul caz, de o consoană labializată, n^o, în al doilea caz), deosebindu-se de pluralele *seri*, *nopţi*, nu numai prin desinenţă, ci şi prin alternanţa vocalică. Astfel, un proces fonetic a dat naştere la modificări în morfologie.

La un moment dat, un proces fonetic poate înceta de a se mai produce, iar rezultatul poate fi o simplificare şi în flexiune. De exemplu, deoarece în cuvintele recent împrumutate *o* nu-şi mai schimbă timbrul cînd e urmat în silaba următoare de *ă*, persoana a II-a a lui *evoca* este *evocă*, nu *evoacă*, singularul lui *roci* este *rocă*, nu *roacă*. La fel se petrec lucrurile cu schimbarea lui *z* în *j* palatalizat la pluralul substantivelor şi adjectivelor: pluralul lui *viteaz* (care e cuvînt vechi) este *viteji*, din cauza prefacerii fonetice a lui *z* în *j'*; în cuvintele recente, fenomenul fonetic nu se mai produce, astfel încît pluralul lui *francez* este *francezi*.

Morfologia influenţează fonetica. În multe cazuri, atunci cînd un proces fonetic încetează de a mai fi produs de cauze fonetice, el este totuşi impus în morfologie în acele situaţii unde a ajuns să aibă rol morfologic. Astfel, în ruseşte, în cuvintele recente, nu se mai introduce un *l* între o consoană labială şi un *iot* (rus. *объект*, *субъект*). În general, după *f* nu se introduce un *l*, deoarece, după cum se ştie, *f* este un fonem recent în limbile slave.

Totuși, un verb ca *графить* „a linia", introdus de curînd, are persoana întîi *графлю*, deoarece aici a intervenit regula morfologică a conjugării verbelor de tipul lui *любить*[1]. Prin urmare, morfologia a impus o modificare în fonetică. Tot așa se întîmplă lucrurile cu vocalele romînești: în cuvintele mai noi, după cum am văzut mai sus, *o* nu se mai transformă în *a* (cînd vechiul *soru* a devenit *soră*, *o* a rămas neschimbat, deși în silaba următoare era un *ă*). Dar sub presiunea morfologiei, *o* se transformă totuși în *a* acolo unde modificarea vocalei a ajuns să joace rolul morfologic de semn (suplimentar) al transformării masculinului în feminin *(profesoară* față de *profesor)*.

În cazurile citate mai sus, presiunea morfologică a dus la efectuarea unui proces fonetic, care la început a apărut din motive fonetice, dar apoi a fost părăsit acolo unde nu a intervenit morfologia. Există însă și cazuri unde chiar apariția, pentru prima oară, a unui proces fonetic trebuie explicată prin cauze morfologice. Deoarece în declinarea noastră se introduseseră, ca semn suplimentar al flexiunii, alternanțele *e/a* și *o/a*, s-a simțit nevoia unei alternanțe și la cuvintele cu vocala radicală *a*: *carte*, *scară* etc. Pînă în secolul al XVI-lea, pluralul acestor cuvinte era fără alternanță: *carți*, *scari*, apoi se generalizează flexiunea cu alternanță *(cărți*, *scări)*, impusă de necesitățile morfologiei.

Urmează un exemplu ceva mai complicat. În romînește, din motive fonetice, regularitatea inițială a sistemului articulării la masculin a fost stricată. La început, forma de plural era paralelă cu cea de singular:

	Singular	Plural
neart.	*lupu*	*lupi*
art.	*lupulu*	*lupili*

A intervenit însă un fapt de natură fonetică, anume *l* urmat de *i* s-a muiat, apoi a dispărut (*lupili* a devenit deci *lupil'i*, apoi *lupii*). Între timp, s-a mai produs și alt fapt fonetic, anume *u* final și *i* final neaccentuați s-au scurtat. Cei doi *i* de la forma *lupii* s-au contras în pronunțare într-un singur *i*, pronunțat întreg (nescurtat). Acum schema devine:

	Singular	Plural
neart.	*lupŭ*	*lupĭ*
art.	*lupulŭ*	*lupi* (scris *lupii*)

Aici nu mai există paralelism. Intervine însă acum sistemul morfologic. De vreme ce formele nearticulate sînt paralele, terminate una în *u* scurt și cealaltă în *i* scurt, pare normal să fie paralele și cele articulate; dacă cea de plural nearticulat se termină în *i* plin, cea de singular nearticulat urmează să se termine în *u* plin. Introducînd deci la singularul articulat forma *lupu*, echilibrul este restabilit:

	Singular	Plural
neart.	*lupŭ*	*lupĭ*
art.	*lupu* (scris *lupul*)	*lupi* (scris *lupii*)

Iată deci motivul pentru care *l* final a dispărut în pronunțare acolo unde era articol. Acest motiv nu a putut fi găsit pînă acum, din cauză că era căutat în fonetică, nu în morfologie, iar fonetica nu era în stare să explice

[1] Vezi P. S. K u z n e t s o v, „Известия Академии Наук", отд. литературы и языка, X, 1951, p. 395.

de ce *l* final nu a dispărut și acolo unde nu era articol (de exemplu în *cal, staul*).

Iată și exemple care dovedesc legătura dintre morfologie și sintaxă. Morfologia influențează sintaxa: din motive fonetice, multe forme cazuale s-au contopit în latinește; astfel *s* și *m* finali au dispărut, *i* scurt s-a confundat cu *e*, în Orient *o* neaccentuat a devenit *u*, în Occident *u* scurt a devenit *o* etc. Astfel nominativul *lupus* și acuzativul *lupum* s-au confundat într-o singură formă (în Orient, *lupu*), în care apoi s-a mai vărsat și dativul și ablativul *lupo*. Ca urmare, funcțiile substantivului în frază nu mai pot fi diferențiate prin desinențe. Capătă un rol important, pentru această diferențiere, prepozițiile. Pentru a deosebi subiectul de predicat, în limbile romanice apusene se folosește o ordine relativ fixă a cuvintelor (de exemplu, primul cuvînt din frază este aproape totdeauna subiectul), iar în romînește, pe lîngă o oarecare fixare a ordinii cuvintelor, apare prepoziția *pe*, care marchează acuzativul unor categorii de substantive. Ordinea cuvintelor este însă incontestabil o chestiune de sintaxă.

Sintaxa, la rîndul ei, influențează morfologia. Cînd, în limbile romanice, s-a creat articolul, limbile occidentale puneau în general adjectivul înaintea substantivului pe care-l complinește, de aceea articolul definit s-a fixat înaintea substantivului (tipul latin *illa noua casa*, fr. *la nouvelle maison*); în romînește, adjectivul se așeza aproape fără excepție în urma substantivului, de aceea articolul, pus înaintea adjectivului, a putut fi luat drept postpus la substantiv (tipul latin *casa illa noua* devine în romînește *casă a-nouă*, apoi *casă-a nouă* și în sfîrșit *casa nouă*, după care s-a putut crea, și fără adjectiv, forma articulată *casa*. Prin urmare, ordinea cuvintelor, element de sintaxă, a avut influență asupra aglutinării articolului, fapt de morfologie.

Din exemplele date, se poate vedea că și în limbă toate compartimentele sînt legate între ele și se influențează reciproc, întocmai ca și în celelalte fenomene din natură și din societate. Și concluzia care se desprinde este că faptele de limbă trebuie studiate legate între ele, nu izolate, cum s-a făcut în trecut.

BIBLIOGRAFIE

Al. Graur, *Studii de lingvistică generală*, București, 1960, p. 18—41.
André Martinet, *Eléments de linguistique générale*, Paris, 1960, p. 17—22.

2. Legile limbii

Știința marxist-leninistă demonstrează că lumea și toate fenomenele pe care le cuprinde sînt guvernate de legi, că mișcarea materiei care constituie lumea nu se produce la întîmplare, ci în conformitate cu anumite legi. Trebuie deci să ne așteptăm ca și limba să-și aibă legile ei. Sarcina oricărei științe este să descopere legile după care există și se dezvoltă fenomenele din domeniul ei. Legile pe care le descoperă știința sînt o reflectare, în conștiința oamenilor, a legilor naturii și societății. „Lumea este mișcarea materiei în virtutea unor anumite legi, iar cunoașterea noastră, ca cel mai înalt produs al naturii, nu e în stare decît *să reflecte* aceste legi", scrie V.I. Lenin[1]. Prin

[1] V. I. Lenin, *Opere*, vol. 14, E.S.P.L.P., București, 1954, p. 160.

urmare, legile lingvistice nu sînt altceva decît reflectarea în mintea noastră a legilor limbii, iar datoria lingviştilor este să studieze aceste legi şi să le formuleze ca legi lingvistice.

O lege este un raport necesar, esenţial, între fenomene sau între laturi ale fenomenelor. Constatarea unui raport de acest fel înseamnă descoperirea unei legi. În lingvistică s-a vorbit adesea de legi. În special neogramaticii au stabilit existenţa unor procese regulate în limbă şi le-au concretizat în formule pe care le-au numit legi. De exemplu, constatînd că, în cuvinte romîneşti ca *gură*, *moară*, *porumb*, *soare*, *zbura* etc. (lat. *gula*, *mola*, *palumbus*, *sole*, **exuolare*), *l* intervocalic latin a devenit cu regularitate *r*, ei au formulat legea transformării lui *l* latin în *r* romîn. Studiindu-se în toate limbile accesibile toate sunetele în transformările lor istorice, s-a adunat un uriaş material, util şi astăzi. Accentul a fost însă pus pe fonetică şi numai rareori s-au formulat legi privitoare la structura gramaticală, deoarece în general problemele de fonetică istorică sînt mai uşor de studiat decît cele de morfologie şi mai ales de sintaxă istorică. În lucrările teoretice, problema legilor a fost discutată aproape numai în capitolul privitor la fonetică.

În afară de limitarea lor la fonetică, aceste cercetări mai au cusurul că formulele care exprimă transformările sunetelor sînt stabilite fără nici o legătură între ele şi cu faptele din celelalte compartimente ale limbii şi în general rămîn fără explicaţie. Cel mult se formulează vagi explicaţii psihologice (ca legea simplificării, legea eufoniei, a minimului efort etc.), care de fapt nu aduc nimic în plus faţă de simpla constatare a faptelor, sau se explică schimbările dintr-o limbă prin influenţa altei limbi.

În secolul al XX-lea, diverse şcoli idealiste tăgăduiesc existenţa legilor lingvistice. După cum pătrunderea mai adîncă în cunoaşterea materiei face pe fizicienii idealişti să pretindă că „materia a dispărut", tot aşa şi lingviştii idealişti, constatînd că cercetările foneticii experimentale şi ale geografiei lingvistice au dus la cunoaşterea mai amănunţită a proceselor fonetice, se pierd în amănunte şi pretind că legile fonetice s-au topit. În realitate, nu se poate tăgădui că multe procese fonetice sînt fără excepţie. De exemplu vechiul *n* muiat a dispărut în limba romînă (s-a păstrat numai în Banat): zicem *baie*, *călcîi*, *cui* etc. (iar bănăţenii zic *ban'e*, *călcîn'*, *cun'*). Nu există astăzi, în afara Banatului, nici un singur cuvînt romînesc cu *n* muiat. Acolo unde vechiul *dz* a devenit *z*, el apare ca *z* în toate cuvintele care în trecut au conţinut un *dz* (în limba literară se pronunţă *brînză*, *frunză*, *orz*, *a zice*, iar în Moldova — şi în alte regiuni — *brîndză*, *frundză*, *ordz*, *a dzice*). Acolo unde se întîlnesc excepţii la o schimbare fonetică, sîntem de obicei în stare să explicăm provenienţa lor.

Ştiinţa marxistă nu se mulţumeşte însă cu acest soi de legi şi pretinde să se descopere liniile mai largi ale evoluţiei limbii, să se grupeze în legi de ansamblu diferitele legi fonetice izolate, să se descopere legile care guvernează celelalte compartimente ale limbii. În afară de aceasta, explicaţiilor vagi, bazate pe influenţe externe, ale diverselor procese de limbă, le sînt preferabile în cele mai multe cazuri explicaţiile bazate în primul rînd pe evoluţia internă a limbii cercetate. Marxism-leninismul pune pe primul plan legile interne de dezvoltare, adică procesele determinate de rezolvarea contradicţiilor interne ale fenomenelor, procese care la rîndul lor determină în întregime dezvoltarea fenomenelor.

Limba, ca și toate celelalte fenomene din natură și din societate, cunoaște modificări cauzate de factori externi și modificări cauzate de factori interni, dintre care mai importante sînt acestea din urmă. Prima categorie poate fi ilustrată prin apariția de cuvinte noi sau prin dispariția cuvintelor învechite, sub influența schimbărilor din societate. Dacă la un moment dat se introduce în limba noastră cuvîntul *socotitor*, sau dacă dispare cuvîntul *armaș*, explicația trebuie căutată în primul rînd în schimbările care s-au produs în structura socială a țării noastre. Dacă limba noastră cunoaște un vocativ feminin terminat în *-o*, cauza principală este o influență externă, influența limbilor slave, deci contactul strămoșilor noștri cu popoarele slave. Dar transformarea vechiului perfect *feciu* și a vechiului participiu *fapt* în *făcui*, *făcut* se explică prin factori interni, și anume prin influența analogică și regularizatoare a tipului, devenit normal, *cusui*, *cusut*.

Legile interne de dezvoltare nu sînt determinate imediat de influența unor factori externi, ci decurg cu necesitate obiectivă din natura internă a structurii limbii, sînt rezultate din contradicțiile interne care se ivesc între diferitele compartimente ale limbii, și determină, prin rezolvarea acestor contradicții, trecerea de la o stare calitativă inferioară la una superioară.

Se cunosc mai multe feluri de legi interne de dezvoltare care privesc limba. Unele dintre ele, foarte generale, se referă la limbă în general, la toate limbile. Altele sînt specifice unei singure familii de limbi, sau unei singure limbi. De exemplu, o lege valabilă pentru toate limbile este legea inegalei dezvoltări a compartimentelor limbii: vocabularul se schimbă mai repede și primește mai ușor elemente din alte limbi decît structura gramaticală. Morfologia se schimbă mai greu decît sintaxa și foarte rar primește împrumuturi. O lege proprie unei singure familii de limbi este legea trecerii treptate de la structura sintetică la structura analitică, lege specifică familiei de limbi romanice. O lege specifică unei singure limbi este reducerea treptată a flexiunii în limba engleză. O lege poate afecta un singur compartiment al unei limbi, de exemplu legea transformării treptate a articolului hotărît romînesc din proclitic în enclitic.

Legile interne proprii unei singure limbi consolidează specificul național al limbii și, împreună cu alte particularități, contribuie la diferențierea națiunilor. Dar legile generale și cele particulare sînt legate între ele. Legile generale generalizează și concentrează schimbările necontenite ale diverselor elemente ale vocabularului și ale structurii gramaticale. În acest sens, legile fonetice stabilite de neogramatici se încadrează în fapt în legi fonetice cu caracter mai larg, care trebuie descoperite de lingvistica marxistă.

În morfologie, în general, nici nu s-a vorbit de legi, ci fiecare fapt a fost prezentat izolat și explicat prin el însuși. Astfel, în romînește, s-au explicat, fiecare în parte, perfectele și participiile noi, la verbele care în latinește nu se încadrau în sistemul flexiunii regulate. Pe de o parte, există *cresco*, *creui; nosco*, *noui; pasco*, *paui*, devenite în romînește *cresc*, *crescui; cunosc*, *cunoscui; pasc*, *păscui* etc.; pe de altă parte, găsim pe *perdo*, *perdidi; uendo*, *uendidi* etc., devenite în romînește *pierd*, *pierdui; vînd*, *vîndui*, apoi diferite exemple ca *facio*, *feci*, în romînește *fac*, *făcui; cado*, *cecidi*, în romînește *cad*, *căzui* și așa mai departe, explicate fiecare separat ca rezultat al cutărei sau cutărei analogii, ceea ce poate fi just în detaliu; dar trebuia arătat că avem de-a face cu legea grupării formelor verbale aberante într-un sistem al verbe-

lor în -*u*, lege care se încadrează în legea mai largă a sistematizării întregii flexiuni verbale în categorii regulate și clare.

Astfel diversele legi particulare sînt în realitate elementele componente ale unor legi mai largi, care constituie factorul de dezvoltare a limbii. Și chiar aceste legi mai largi nu trebuie privite ca o sumă mecanică de fapte nelegate între ele, ci ca un proces legal care reflectă legăturile interne reciproce dintre elementele dezvoltării limbii. Legile interne parțiale sînt legate între ele într-un sistem general. Și sînt legate între ele în primul rînd deoarece aplicarea legilor generale se face pe materialul specific al fiecărei limbi. De aceea, legile interne generale nu se aplică la fel în diversele limbi, de exemplu legea sistematizării flexiunii verbale se aplică altfel în franțuzește decît în romînește.

Legile interne au fost opuse mai sus influențelor venite dinafară, și printre acestea a fost trecută și influența exercitată de evoluția societății. Trebuie însă să precizăm că evoluția limbii nu poate fi despărțită de evoluția societății. În afara societății nu există limbă; limba se naște o dată cu nașterea societății și moare o dată cu moartea acesteia, limba nu există decît pentru a servi ca mijloc de comunicare în societate. De aceea nici măcar legile interne de dezvoltare nu sînt rupte de dezvoltarea societății. Legile interne se constituie pe baza materialelor existente în limbă, prin urmare și pe baza elementelor de vocabular care pătrund sau au pătruns mai demult în limbă, legate de evoluția societății; legile limbii sînt influențate de dispariția din limbă a unor elemente lexicale de care societatea, în dezvoltarea ei, nu mai are nevoie.

Nu numai prin vocabular este legată evoluția internă a limbii de evoluția societății. Conținutul limbii sînt ideile care trebuie comunicate, prin urmare dezvoltarea gîndirii nu poate să nu aibă influență asupra laturii formale, asupra dezvoltării formelor limbii. Perfecționarea gîndirii, mărirea puterii de abstractizare duce la crearea de categorii mai largi, mai abstracte și mai sistematice în gramatică. Astfel, cel puțin indirect, încadrarea verbelor latine într-un sistem, mai simplu și mai clar, în limbile romanice este totuși legată de evoluția societății, căci perfecționarea gîndirii este evident legată de evoluția modului de viață. Pe de altă parte, și influențele exterioare sînt legate de factorii interni. Dacă vocativul în -*o* a putut fi împrumutat din slavă, acest lucru trebuie explicat și prin aceea că starea la care ajunsese limba romînă ne pregătise pentru a accepta acest împrumut.

Urmează din cele arătate că chiar acele legi care sînt caracteristice limbii în general trebuie studiate în condițiile de aplicare concrete, diferite de la o limbă la alta, ținîndu-se seama peste tot de specificul național. Aceasta este principala sarcină a lingvisticii.

În concepția marxistă, legile sînt independente de voința și de conștiința oamenilor. Mișcările astrelor și planetelor se îndeplinesc, indiferent dacă oamenii o doresc sau nu, și s-ar îndeplini chiar dacă oamenii n-ar exista. Totuși, în diverse științe, confundînd legile naturii și ale societății cu legile juridice elaborate de oameni, diverși cercetători au încercat să impună teorii subiectiviste, pretinzînd că omul poate „crea legi". Este adevărat că legile evoluției societății, și printre ele și cele lingvistice, sînt legate de existența oamenilor și este de asemenea adevărat că oamenii pot grăbi sau încetini, prin activitatea lor conștientă, efectuarea proceselor legale. Dar ei nu pot răsturna mersul istoriei și nu pot crea, prin voința unor indivizi, situații

contrare mersului societății, așa cum pretind unii ideologi idealiști. Nici lingvistica nu a fost scutită de asemenea abateri. „Limbile sînt în parte fabricate pe de-a-ntregul și în mod conștient de elitele care le vorbesc și care se servesc de ele pentru exprimarea gîndirii lor", scrie lingvistul francez A. Sauvageot[1].

În ce privește atitudinea din trecut a lingviștilor noștri față de evoluția limbii, putem distinge trei atitudini diferite, toate la fel de greșite.

1. În secolul trecut, diverse curente (latinist, italienist etc.) urmăreau să îndepărteze din limba noastră tot ce nu e latin, să schimbe pronunțarea cuvintelor, după cum îi plăcea cutărui sau cutărui teoretician. Limba a rezistat la toate aceste încercări de a o schilodi, dar unele modificări subiectiviste s-au păstrat. Astfel, cîtăva vreme a circulat chiar la țară cuvıntul *răzbel*, care nu era decît *război*, de origine slavă, aranjat așa încît să pară că provine din latinescul *bellum* „război". De asemenea, fiindcă s-a scris multă vreme *sunt* în loc de *sînt*, unii au ajuns să și pronunțe cu *u*. În sfîrșit, cuvîntul *morav* a prins și rămîne în limbă, deși nu este decît *nărav*, de origine slavă, transformat așa ca să pară că provine din lat. *mos*, *moris* „obicei".

2. Mai aproape de vremurile noastre, sub influența unor teorii metafizice, lingviștii noștri au ajuns la o atitudine opusă, dar tot greșită, anume au îmbrățișat ideea că știința înseamnă numai adunare de material, clasare, catalogare, fără nici o luare de poziție. Acest punct de vedere contemplativ, opus teoriei marxist-leniniste, a fost adesea exprimat și chiar pus în practică, în lucrările de gramatică și mai ales în cele de lexicologie, unde se colecționau tot felul de monstruozități lingvistice.

3. În primii ani după cel de-al doilea război mondial, s-a răspîndit la noi influența așa-numitei „noi teorii a limbii" a lui N.I. Marr, care îndemna să se ia atitudine față de faptele de limbă. Se știe că N.I. Marr, vulgarizator al marxismului, socotea că orice limbă are caracter de clasă și că, după fiecare revoluție în societate, este obligator ca limba să se schimbe printr-o explozie, pe care oamenii ar putea să o provoace în mod deliberat. Se înțelege că asemenea atitudini n-au putut depăși faza teoretică.

Limba, fenomen social, își are legile ei obiective, pe care oamenii pot să le studieze, să le cunoască, să le folosească, dar nu pot să le răstoarne, să le înlocuiască cu altele, scoase din imaginația cutărui sau cutărui lingvist sau diletant. Cine încearcă să o facă, merge la un eșec sigur, așa cum au mers latiniștii, italieniștii și ceilalți care au încercat să înlocuiască limba romînă cu o schemă abstractă scoasă din capul lor.

Limba funcționează după anumite reguli care, deși se realizează separat, în vorbirea fiecărui individ, nu depind totuși de voința indivizilor. Omul e liber să aleagă, dar numai pînă la un anumit punct, căci dacă limba n-ar fi călăuzită de legi obiective, nu ne-am putea înțelege cu semenii noștri. De exemplu, cînd cineva ne întreabă dacă avem intenția să mergem să-l vizităm, avem libertatea să alegem între două formule de răspuns: *am să vin* sau *voi veni*. Această libertate nu merge însă mai departe: dacă am răspunde *venisem* sau *geografie*, omul nu ne-ar mai înțelege. Fiecărui vorbitor i se impun cu o forță invincibilă legile admise de întreaga colectivitate.

În fapt, caracterul obiectiv al legilor limbii decurge din teza marxistă conform căreia limba există și pentru alți oameni și numai prin aceasta și

---

[1] În *Conférences de l'Institut de Linguistique de Paris*, 1934, p. 13—14.

pentru mine[1]. Pentru ca oamenii să se înțeleagă între ei, este indispensabil ca cel care vorbește să-și formuleze gîndurile în același fel cu cel care ascultă. Acest lucru n-ar fi posibil dacă fiecare dintre vorbitori ar fi liber să-și stabilească singur regulile limbii așa cum vrea. Lucrul nu este însă posibil, pentru că legile logicii sînt o oglindire a raporturilor obiective dintre fenomenele realității materiale, iar regulile de funcționare a limbii, constituite în sistem în cursul dezvoltării limbii, sînt legate indisolubil de legile gîndirii logice. Ceea ce e valabil pentru regulile de funcționare a limbii este valabil și pentru legile ei de dezvoltare, deoarece unele nu pot fi rupte de celelalte.

Dar dacă lingvistul nu poate modifica limba după cum crede el de cuviință, ce trebuie să facă pentru ca nici să nu asiste pasiv la evoluția limbii, nici să nu facă o muncă zadarnică sau chiar dăunătoare? El este dator să studieze legile de dezvoltare ale limbii, adică să cerceteze structura limbii la diverse epoci și să desprindă sensul evoluției ei, stabilind astfel linia pe care progresează. Numai după aceasta lingvistul va putea înțelege cum se realizează progresul, ce stă în calea lui și în ce chip se poate interveni pentru a-l ajuta să-și croiască drumul în limbă. În felul acesta, munca lingvistului va fi asigurată de succes și rezultatul ei va fi pozitiv.

BIBLIOGRAFIE

Al. Graur, *Studii de lingvistică generală*, București, 1960, p. 233—275.
A. G. Spirkin, *К вопросу о законах языка*, în «Вопросы философии», nr. 5, 1953.
V. A. Zveghințev, *Очерки по общему языкознанию*, Moscova, 1962, p. 152—176.

3. Analogia

Există mai multe fenomene care împiedică unele procese lingvistice de a fi absolut generale și dau astfel naștere la excepții de la legi. Am văzut mai sus asimilarea, disimilarea etc., care tulbură regularitatea proceselor fonetice.

Cunoaștem însă și un factor de tulburări care e legat de înțelesul cuvintelor, și anume a n a l o g i a. Este vorba de modificări explicabile printr-un proces — conștient sau inconștient — de orientare a unui cuvînt sau a unui morfem după altul, în parte asemănător în ce privește înțelesul. De exemplu numele lunii a zecea, care în alte limbi nu comportă un *m* (lat. *october*, fr. *octobre*, germ. *Oktober*, engl. *October*) sună în romînește *octombrie*, cu un *m* pe care fonetica istorică nu-l poate justifica; cauza apariției lui este imitarea numelor de luni care precedă și care urmează și cu care *octombrie* alcătuiește o serie: *septembrie*, *noiembrie*, *decembrie*, unde *m* este justificat din punctul de vedere etimologic (lat. *september*, *nouember*, *december*)[2]. Tot așa în vechea slavă **октѧбрь**, cu *e* nazal, după **септѧбрь**, **ноѩбрь**, **декѧбрь**. În același fel pronunțarea regională *du'minică* (cu accentul pe prima silabă), în loc de

---

[1] Vezi K. M a r x- F. E n g e l s, *Opere*, vol. 3, Editura Politică, București, 1958, p. 31.

[2] Romanii numărau lunile începînd cu martie; *septembrie* derivă de la *septem* „șapte“, *octombrie* de la *octo* „opt“, *noiembrie* de la *nouem* „nouă“, *decembrie* de la *decem* „zece“.

dumi'nică, se explică prin influența celorlalte nume ale zilelor săptămînii, care toate au accentul pe inițială.

Mult mai importante sînt procesele de analogie în morfologie. Aici situația poate adesea fi prezentată ca un raport proporțional în care un termen este necunoscut: avînd pe de o parte prezentul *merge* și perfectul *merse*, iar pe de altă parte perfectul *curse*, se poate pune întrebarea care va fi prezentul corespunzător acestui din urmă perfect. După etimologie (lat. *currere*) ar fi trebuit să fie *cure* (în unele regiuni se spune așa). Dar pe baza raportului pomenit:

$$\frac{merge}{merse} \qquad \frac{x}{curse}$$

x este înlocuit prin *curge*, devenit formă literară. Să se compare și schimbările succesive prin care au trecut în romînește formele articulate ale singularului la substantivele de declinarea a II-a (p. 213).

De asemenea, în formarea cuvintelor analogia joacă un rol foarte important. O creație nouă, ca *iarovizare* (față de *iaroviza*) sau *colhoznic* (față de *colhoz*), se formează după modelul altora mai vechi (de exemplu *dramatizare* față de *dramatiza*, sau *hotarnic* față de *hotar*).

Analogia poate duce și la formații greșite. *Defecțiune* înseamnă „părăsire“ (a unui aliat, a unei cauze); dar în timpul din urmă mulți îl folosesc la noi ca o formație nouă cu înțelesul de „stricare“, pentru că li se pare că *defecțiune* față de *defect* e ca *perfecțiune* față de *perfect*. Tot așa *frecvent*, care înseamnă „des, care se produce adesea“, a ajuns în stilul rapoartelor alcătuite de corpul didactic să însemne „care frecventează școala“ (*elevi frecvenți*, vezi de exemplu ziarul „Viața Buzăului“ din 6 ianuarie 1957, p. 2, col. 1), deoarece se consideră greșit că *frecvent* față de *frecvență* este ca *absent* față de *absență* (de fapt, contrariul lui *absent* este *prezent*, nu *frecvent*).

În sintaxă de asemenea se găsesc exemple de schimbări analogice. În franțuzește, se spunea *il me souvient que* „îmi vine în minte că“; dar după modelul lui *je me rappelle* „îmi aduc aminte“, verbul *se souvenir* a devenit personal: *je me souviens*, *tu te souviens* etc. La fel în vorbirea romînească populară, de la *se cunoaște că ești obosit*, s-a ajuns la *te cunoști că ești obosit* (după modelul *el se simte*, *tu te simți*, care, bineînțeles, nu este impersonal). Apar și în sintaxă formule analogice pe care gramatica le condamnă: *întocmai unui vultur* (după *asemenea unui vultur*), în loc de *întocmai ca un vultur* (*întocmai* înseamnă „exact“, deci nu are de ce să se construiască cu dativul); *mă ocup despre* (după *tratez despre*, *vorbesc despre*), în loc de *mă ocup de*.

Să nu se creadă că analogia intervine numai cînd avem în prezență sinonime sau formații care exprimă aproximativ același lucru. Există și analogie prin contrast, adică un cuvînt aduce în minte antonimul său. Astfel, latinescul *grauis* „greu“ a devenit *greuis*, sub influența opusului său, *leuis* „ușor“ (de aceea, în romînește se zice *greu*, cu *e*). După modelul lui *mi-am amintit*, în unele graiuri se zice *mi-am uitat* în loc de *am uitat*. În latinește, *plenus* și cuvintele care se aseamănă cu el în ce privește înțelesul se construiesc cu genitivul (*plenus aquae* „plin cu apă“). După acest model, și cuvintele care înseamnă „gol“ (*inanis*, *uacuus* etc.) ajung să se construiască cu genitivul.

Cu ajutorul analogiei, se generalizează formele regulate în locul celor care comportă un tip de flexiune învechit (bineînțeles, procesul acesta durează un timp îndelungat). Exemple se găsesc la p. 211, pe lîngă care mai adăugăm aici cîteva. În romîna veche, perfectul verbului *a face* era *(eu) feciu*, iar participiul, *fapt*; după modelul verbelor de felul lui *a bate*, *bătui*, *bătut*, s-a „regularizat" și *a face*, *făcui*, *făcut* (*fapt* a rămas numai ca substantiv). Copiii zic adesea *înțelegut* în loc de *înțeles*, iar forma analogică se găsește și în texte vechi și, de asemenea, la Caragiale. Tot copiii spun de multe ori *punesem* în loc de *pusesem*, încercînd astfel să facă flexiunea lui *a pune* mai regulată. Copiii francezi zic *vous disez* (ca *vous lisez*) pentru *vous dites*, și sînt certați pentru aceasta; dar derivatul *contredire* are forma *contredisez*, iar dicționarul Quillet declară „foarte greșită" forma *contredites*. Modificări de acest fel se întîlnesc și în germană: *ich sprang*, imperfectul lui *springen* „a sări", devine uneori *ich springte* și tot așa întîlnim *ich fangte* în loc de *ich fing*, imperfectul lui *fangen* „a începe". Am auzit un vorbitor englez zicînd *speaked* în loc de *spoke*, perfectul lui *to speak* „a vorbi".

Dintr-un anumit punct de vedere, după cum am spus la începutul capitolului, analogia tulbură regularitatea schimbărilor fonetice; dintr-alt punct de vedere, se poate spune că analogia repară ravagiile cauzate de schimbările fonetice. Vom da exemple de ambele tipuri.

În franțuzește, *a* accentuat devine *e*, iar *a* neaccentuat se păstrează, în cuvinte ca *laver* „a spăla"; în limba veche, verbul acesta se conjuga *je lève* „eu spăl", *nous lavons* „noi spălăm"; analogia a generalizat formele cu *a*, astfel încît astăzi persoana întîi singular este *je lave*. Și în alte cazuri tratamentul vocalelor sub accent era diferit de al celor neaccentuate, astfel *aimer* „a iubi" se conjuga *j'aime*, *nous amons*, de la *pleurer* „a plînge", prezentul era *je pleure*, *nous plourons*; astăzi se zice *j'aime*, *nous aimons*, *je pleure*, *nous pleurons* (dar unele verbe au rămas neregulate, de exemplu, de la *mourir* „a muri", *je meurs*, *nous mourons*). Exemple de acest fel se găsesc și în romînește: *o* neaccentuat devine *u* în cuvintele de origine latină, de aceea conjugăm *eu joc*, *noi jucăm*; tot așa se zicea *eu dorm*, *noi durmim*, pe cînd astăzi în limba literară pluralul este *dormim* (regional mai apare și *durmim*). Astfel, constatăm că regularitatea inițială a schimbărilor fonetice a fost distrusă și, dacă spunem că vocalele franțuzești sau romînești sînt tratate altfel cînd sînt accentuate decît cînd sînt neaccentuate, trebuie să menționăm numeroasele excepții cauzate de analogie.

Pe de altă parte, dacă examinăm flexiunea diverselor cuvinte, trebuie să recunoaștem că prin efectul analogiei s-au reparat multe dintre neregularitățile cauzate de schimbările fonetice. Astfel, deși *a* accentuat devine *e* în franțuzește, deși *o* neaccentuat devine *u* în romînește, constatăm că *laver* în franțuzește și *a dormi* în romînește se conjugă regulat și nu cauzează nici o dificultate celui care învață limba. În germana medie *(Mittelhochdeutsch)* oclusivele finale se asurzesc, astfel „lovitură" se zicea *slac*, deși genitivul aceluiași substantiv era *slag-es*; pe de altă parte, verbul înrudit („a lovi") era *slahan*, alternanța *g/h* era legată de o diferență de accentuare în indoeuropeana comună (această alternanță este numită grammatischer Wechsel). Analogia a șters ambele modificări, astfel că astăzi substantivul e *Schlag*, iar verbul, *schlagen*.

Se vede deci că analogia este o mare forță, care ajută la crearea sau la menținerea de forme regulate în limbă, prin urmare, trecînd peste unele

neajunsuri pe care le produce, trebuie să considerăm că rolul ei este pozitiv, iar contribuţia ei la mersul ascendent al limbii este însemnată.

BIBLIOGRAFIE

Al. Graur, *Studii de lingvistică generală*, Bucureşti, 1960, p. 226—232.
Hermann Paul, *Prinzipien der Sprachgeschichte*, ed. a II-a, Halle, 1886, p. 85—98.
E. Slave, *Rolul de uniformizare al analogiei*, în „Studii şi cercetări lingvistice", XI, 1960, p. 733—739.
J. Vendryes, *Le langage*, Paris, 1921, p. 186—193.

4. Clasificarea limbilor

Pe suprafaţa globului pămîntesc se vorbesc foarte multe limbi. Numărul total al lor nu este, deocamdată, precizat. Acest fapt se datoreşte împrejurării că majoritatea limbilor care nu au încă o formă scrisă oficială (limbile unor populaţii băştinaşe din America, Africa, Asia şi Australia) nu sînt cunoscute decît într-o mică măsură şi de aceea diverse dialecte ale acestor limbi pot apărea în lucrările specialiştilor ca limbi independente. Pe măsură ce aceste idiomuri vor fi studiate mai amănunţit, cercetătorii îşi vor da, probabil, seama că în multe cazuri e vorba de fapt de dialecte — mai mult ori mai puţin deosebite — ale uneia şi aceleiaşi limbi. De la numărul — vădit exagerat — de peste 2 000 se va ajunge, probabil, la 1 000 sau chiar la o cifră mai mică reprezentînd numărul total al limbilor vorbite astăzi pe suprafaţa globului.

În afară de limbile vorbite azi, istoria cunoaşte o serie de limbi care s-au vorbit în trecut, dar au dispărut o dată cu dispariţia popoarelor cărora le aparţineau. Dacă unele dintre aceste limbi, amintite în diverse izvoare istorice, au dispărut fără (sau aproape fără) urme şi nu ştim nimic precis cu privire la aspectul fonetic, structura gramaticală şi vocabularul lor, altele au rămas fixate în monumente de scriere mai mult ori mai puţin numeroase şi pot fi cunoscute şi cercetate aproape tot atît de bine ca şi limbile vorbite în prezent.

Pentru ca diferitele limbi, atît cele care se vorbesc în prezent, cît şi cele care au fost vorbite în trecut, să poată fi mai bine şi mai uşor studiate, lingviştii s-au străduit să le clasifice. Din cele spuse nu trebuie să se înţeleagă că clasificarea limbilor se situează, din punct de vedere cronologic, înainte de studierea ştiinţifică a cutărei sau cutărei limbi. Clasificarea limbilor şi studierea ştiinţifică a lor sînt procese paralele şi interdependente. O clasificare cu adevărat ştiinţifică a limbilor a putut fi elaborată numai pe măsură ce anumite limbi au fost cercetate în mod ştiinţific. Pe de altă parte, clasificarea ştiinţifică a limbilor favorizează studierea tot mai profundă a fiecărei limbi în parte. Şi aici, ca şi în alte domenii de cercetare, operaţia de clasificare apare nu numai ca o metodă de studiere, ci şi ca un rezultat al cercetării ştiinţifice.

Clasificarea limbilor poate fi făcută pe baza a diferite criterii. Dintre acestea mai importante sînt două: criteriul tipologic, sau structural, şi criteriul genealogic, sau al originii. Clasificarea tipologică, care se întemeiază pe particularităţile structurii diverselor limbi, este strîns legată de lingvistica descriptivă. Clasificarea genealogică, dimpotrivă, se leagă de lingvistica

istorică (tocmai de aceea o clasificare genealogică riguros științifică a limbilor a devenit posibilă abia în prima jumătate a secolului trecut, o dată cu elaborarea metodei comparative-istorice).

5. Clasificarea tipologică (morfologică) a limbilor

Clasificarea tipologică a limbilor se numește astfel pentru că stabilește *tipuri* de limbi după particularitățile structurii lor. După cum se va vedea mai departe, limbile care fac parte dintr-un tip astfel stabilit pot fi înrudite și din punct de vedere genealogic, dar pot fi și neînrudite din acest punct de vedere. Clasificarea tipologică ar trebui să țină seama de toate laturile structurii limbii: sistemul fonetic (inclusiv structura silabei, tipul de accent și intonația), structura morfologică a cuvintelor, structura îmbinărilor de cuvinte. În realitate însă, clasificarea tipologică — așa cum a fost ea elaborată pînă în prezent — se bazează în special pe structura morfologică a cuvîntului. Tocmai din această cauză este numită și clasificare *morfologică*. Totuși, după cum se va vedea mai departe, clasificarea tipologică reflectă și anumite particularități ale vocabularului, sintaxei și chiar ale sistemului fonetic. Aceasta se explică prin locul central pe care-l ocupă cuvîntul în sistemul diverselor limbi. Pe de altă parte, unii specialiști care s-au ocupat de clasificarea tipologică a limbilor au încercat să țină seama și de particularități structurale care depășesc structura morfologică a cuvîntului. S-au comparat, de pildă, limbile după gradul de congruență gramaticală (acord). Se avea în vedere faptul că în limbi ca romîna există — în afară de acordul în număr al predicatului cu subiectul — un acord în număr, gen și caz al adjectivelor cu substantivele la care se referă, în timp ce limbi ca maghiara nu cunosc acordul atributului cu substantivul în număr și caz (gen nici nu există de obicei în aceste limbi). În ultimul timp, s-au făcut încercări de clasificare a limbilor după gradul de „omogenitate" (de exemplu, limba romînă, care are, de regulă, atît la singularul cît și la pluralul adjectivelor cîte o formă masculină și una feminină, este mai omogenă decît polona, care la singularul adjectivelor are forme de masculin, feminin și neutru, iar la plural forme de masculin-personal și non-masculin-personal), după regularitatea „structurilor transformaționale" (de exemplu, în romînă adjectivele de tipul *regional*, *orășenesc*, *comunal* etc., care înlocuiesc în anumite împrejurări formele de genitiv, se pot forma de la un cerc restrîns de substantive, în timp ce în rusă posibilitatea transformațională corespunzătoare este mult mai largă — se poate spune *столичный* „al capitalei", *заводской* „al uzinei", *краевой* „al ținutului" ș.a.m.d.). Cercetările de acest fel, care devin necesare și datorită unor aplicații practice ale lingvisticii (cum este traducerea dintr-o limbă într-alta cu ajutorul mașinii), vor duce, desigur, în cele din urmă, la o clasificare tipologică a limbilor mai completă decît cea cunoscută în prezent. În rîndurile care urmează prezentăm clasificarea tipologică tradițională, bazată, după cum am mai spus, în special pe structura morfologică a cuvîntului.

După structura morfologică a cuvintelor limbile se împart în limbi *izolante* și *neizolante*. Acestea din urmă pot fi *agluti-*

n a n t e sau *f l e x i o n a r e*. Limbile flexionare, în special, mai pot fi împărțite în limbi *a n a l i t i c e* și limbi *s i n t e t i c e*. Un tip aparte îl prezintă limbile *p o l i s i n t e t i c e*.

Limbi izolante

Se știe din capitolele anterioare că, pentru exprimarea raporturilor dintre cuvinte în cadrul propoziției, limbile folosesc două categorii de mijloace gramaticale:

1. mijloace gramaticale care exprimă raporturile dintre cuvinte prin forma cuvîntului însuși (prefixe, sufixe și desinențe, alternanțe de sunete în temă, deplasarea accentului etc.); acestea pot fi numite procedee m o r f o l o g i c e ;

2. mijloace gramaticale care exprimă raporturile dintre cuvinte în afara formei cuvintelor înseși — în forma propoziției, a îmbinării de cuvinte (ordinea cuvintelor, cuvintele ajutătoare, intonația); pe acestea le putem numi procedee s i n t a c t i c e.

Din punctul de vedere al mijloacelor gramaticale pe care le folosesc, limbile pot fi împărțite în primul rînd în i z o l a n t e și n e i z o l a n t e. Izolante se numesc limbile care folosesc numai procedeele sintactice, limbile lipsite de morfologie. Ele se numesc astfel pentru că din forma cuvintelor care reprezintă părțile propoziției nu ne putem da seama de raporturile sintactice. Cuvintele, dacă avem în vedere numai forma fiecăruia dintre ele, nu și forma propoziției, ne apar izolate unul de altul. Limbile izolante se mai numesc și a m o r f e (de la grec. ἀ- „fără" și μορφή „formă"). Prin acest termen se are în vedere lipsa formei gramaticale la cuvînt, nu lipsa formei gramaticale în general. Se mai folosește și termenul de limbi r a d i c a l e . Prin el se indică o anumită asemănare între cuvintele din limbile izolante și rădăcinile din limbile cu morfologie. Rădăcina, ca și cuvîntul dintr-o propoziție de tip izolant, are numai valoare lexicală (noțională).

În limbile izolante nu există decît cuvinte-rădăcini care, puse într-o anumită ordine și rostite cu o anumită intonație, formează propoziția. Pentru indicarea raporturilor între cuvinte, în afară de topică și de intonație, pot fi întrebuințate anumite cuvinte-rădăcini care, în contextul respectiv, își pierd valoarea lexicală de sine stătătoare și devin cuvinte ajutătoare. Aceste cuvinte, care indică numai raporturile gramaticale, sînt numite de gramatica chineză cuvinte g o a l e (adică lipsite de sens lexical) și sînt opuse cuvintelor p l i n e , cuvintelor cu sens lexical independent. Este o problemă încă discutată dacă limbile respective cunosc părți de vorbire. Același cuvînt poate fi tradus într-un context printr-un substantiv, într-altul printr-un verb, printr-un adjectiv etc. O limbă care să fie izolantă în întregime nu se cunoaște. Sînt totuși unele limbi aproape de acest tip: limba vietnameză (anamită), chineza și unele limbi ale populațiilor indigene din Africa occidentală.

Drept exemplu de construcție izolantă poate servi următoarea propoziție din chineză: *u̯o bu hă ča* care înseamnă „eu nu beau ceai". Fiecare cuvînt reprezintă o rădăcină pură: *u̯o* „eu", *bu* „nu", *hă* „bea", *ča* „ceai". Traducerea literală ar fi „eu nu a bea ceai". Cuvîntul *u̯o* situat înaintea verbului e subiect și înseamnă (mai bine zis se traduce prin) „eu". Dacă se întrebuințează după verb, devine, fără să-și schimbe forma, complement și înseamnă deci „pe

mine (mă)". Propoziția *jen hao uo* „un om mă iubește pe mine" se traduce literal „om a iubi eu".

Însă, după cum am spus mai sus, limba chineză nu este complet izolantă. Nu în orice propoziție din limba chineză găsim numai cuvinte care să reprezinte rădăcini pure și ale căror legături sintactice să rezulte numai din forma propoziției luate în ansamblu. Limba chineză folosește și sufixe (atît lexicale cît și gramaticale). Există în chineză o serie de sufixe cu care se formează aspectele verbale: de exemplu sufixul *-la* formează aspectul perfectiv. Există în limba chineză și un sufix cu care se formează pluralul pronumelor și substantivelor personale *(-mîn)*: *uo* „eu" — *uomîn* „noi", *ta* „el" — *tamîn* „ei". Cu sufixul *-dî* se formează adjective de la substantive și pronume adjectivale de la cele substantivale [*gunjen* „muncitor" — *gunjendî* „muncitoresc", *uo* „eu" — *uodî* „al (a, ai, ale) meu (mea, mei, mele)", *șui* „cine"? — *șuidî* „al cui"] sau participii: *lai* „a veni" — *laidî* „care vine". Trebuie să remarcăm că în chineză există și unele particularități formale morfologice, după care se poate ști despre cuvinte (ce-i drept, nu despre toate) cărei părți de vorbire îi aparțin.[1]

De tipul r a d i c a l-izolant (amorf propriu-zis), unii lingviști deosebesc tipul t e m a t i c - izolant. Limbile de acest tip sînt izolante, însă nu sînt amorfe, au o anumită morfologie. Cuvintele lor, deși nu au afixe gramaticale, au de regulă afixe lexicale. Raporturile între cuvinte se exprimă și aici tot cu ajutorul topicii, intonației, cuvintelor ajutătoare, însă aceste limbi cunosc părțile vorbirii ca serii caracterizate morfologic. O astfel de limbă este, de pildă, malaieza. În malaieză, de la substantivul *roemah* „casă", „locuință", cu ajutorul unui prefix, se poate forma verbul *beroemah* „a locui" (cu prefixul *be-* se formează, în general, verbe de la substantive): *saja ada di roemah* „eu sînt acasă (în casă)", *saja beroemah di kota* „eu locuiesc în oraș". Aceste limbi, care sînt oarecum intermediare, au fost numite tematice, pentru că cuvintele lor au anumite trăsături comune cu temele din limbile neizolante: deși sînt morfologic invariabile (în sensul că nu cunosc flexiunea gramaticală), din structura lor se vede, de foarte multe ori, dacă avem de-a face cu un substantiv, un verb ș.a.m.d.

Limbi aglutinante[2] și limbi flexionare

S-a arătat că limbi complet izolante nu există. Dar nici acelea în care structura izolantă predomină nu sînt prea numeroase. Majoritatea limbilor cunoscute sînt neizolante. Acestea din urmă pot fi împărțite, dacă avem în vedere caracterul structurii morfologice a cuvintelor, în limbi a g l u t i n a n t e și limbi f l e x i o n a r e. Limbile aglutinante se deosebesc de cele flexionare printr-o serie de trăsături specifice. Pentru ca trăsăturile deosebitoare dintre aceste două tipuri morfologice să apară mai bine reliefate, ele vor fi caracterizate concomitent, paralel.

1. Un afix din limbile aglutinante corespunde totdeauna, într-o formă dată, unui singur sens; în limbile flexionare, într-o formă dată, un singur

[1] Cu privire la existența și la numărul părților de vorbire în chineză au avut loc în ultima vreme numeroase discuții în publicațiile de specialitate. Din discuții rezultă că se poate vorbi cel puțin de substantive, verbe și adjective ca clase de cuvinte gramatical distincte.

[2] De la lat. *agglutino* „a lipi".

afix poate avea concomitent mai multe valori. De pildă, în maghiară (limbă aglutinantă) substantivul *kert* „grădină" are pluralul *kertek* (*-ek* e afixul cu ajutorul căruia se formează pluralul). Dativul singular se formează de la forma de nominativ singular cu afixul *-nek*: *kertnek*; pentru ca să formăm dativul plural trebuie să aplicăm mai întîi afixul pluralului (*-ek*) și apoi pe cel al dativului *(-nek)*: *kerteknek*. Cu totul altfel se prezintă situația în rusă (limbă flexionară): de la *сад* „grădină", cu ajutorul desinenței *-у*, se formează dativul singular. Nominativul plural se formează cu desinența *-ы*. Pentru a forma dativul plural nu este nevoie de acumularea a două desinențe — una care să exprime pluralul și alta care să exprime dativul —, ci se folosește o desinență care exprimă în același timp și cazul și numărul (*-ам*): *садам*. Într-o limbă aglutinantă, un afix (de exemplu, *-nek* din maghiară) exprimă cazul, indiferent de număr, iar alt afix (*-ek*) exprimă numărul, indiferent de caz. Să se compare și următoarele forme ale cuvîntului maghiar *ember* „om", „bărbat" cu formele corespunzătoare ale cuvîntului latinesc cu același înțeles, *uir*:

Nom. sing.	*ember*	*uir*
Nom. plur.	*emberek*	*uir-i*
Acuz. sing.	*embert*	*uir-um*
Acuz. plur.	*embereket*	*uir-os*

2\. În limbile aglutinante o anumită valoare este exprimată întotdeauna prin același afix. Astfel, în limba maghiară acuzativul se redă întotdeauna prin afixul *-t* (alipit la cuvînt direct sau cu ajutorul unei vocale de legătură; această vocală variază, conform armoniei vocalice, în funcție de vocalele temei):

ház „casă"	acuzativ	*ház-at*
házak „case"	acuzativ	*házak-at*
ő „el", „ea"	acuzativ	*őt*
ők „ei", „ele"	acuzativ	*őket*

În limbile flexionare, elementul formal care corespunde unei anumite valori gramaticale nu este unul și același la toate cuvintele. De pildă, pluralul substantivelor în romînă e exprimat prin desinențele *-i* (*membru—membri*), *-e* (*lemn—lemne*), *-uri* (*pod—poduri*), *-i̯* (*hangiu—hangii*), *-le* (*zi—zile*), prin modificarea consoanei finale a temei (*cuc—cuci* — pronunțat *cuč*) etc. Acuzativul în limba rusă poate fi redat printr-o mulțime de desinențe:

nominativ	acuzativ	desinența
страна	*страну*	*-у*
брат	*брата*	*-а*
столы	*столы*	*-ы*
кони	*коней*	*-ей*
китайцы	*китайцев*	*-ев*
борцы	*борцов*	*-ов*
женщины	*женщин*	zero
столовая	*столовую*	*-ую*

3\. O anumită valoare gramaticală într-o propoziție dată e marcată, de obicei, o singură dată în limbile aglutinante și poate fi marcată de două sau mai multe ori în limbile flexionare. În expresia maghiară *a szép házak*

„casele frumoase“, pluralul este marcat o singură dată *(-ak)*. În traducerea românească a acestei expresii pluralul este indicat: 1) de desinența substantivului, 2) de forma de plural a articolului hotărît și 3) de forma de plural a adjectivului. Dacă am traduce prin „casele cele frumoase“, pluralul ar mai fi marcat încă o dată prin forma articolului adjectival.

4. Paralelismul aproape perfect dintre diversele valori și elementele formale care le exprimă face ca cuvintele limbilor aglutinante să cuprindă adesea un mare număr de afixe alipite la rădăcină. Forma cuvîntului capătă astfel aspectul unui șirag de morfeme. Iată un exemplu: *wa-ta-si-po-ku-ia* „dacă nu vor veni“ (în limba suahili din familia bantu); rădăcina cuvîntului este elementul final *-ia*, prefixul *-ku-* arată că cuvîntul e verb, *-po-* e prefix al condiționalului, *-si-* e prefix al formei negative, *-ta-* al timpului viitor, iar *wa-* este prefix al persoanei a III-a plural. La fel se prezintă un cuvînt maghiar ca *hü-tlen-ség-em-ről* „despre infidelitatea mea“: rădăcina este *hü* „fidel“, *-tlen-* este sufix privativ (*hü-tlen* „infidel“); cu sufixul *-ség-* se formează substantive abstracte care denumesc însușiri (*hütlenség* „infidelitate“); *-em-* arată că e vorba de ceva care aparține persoanei I singular, iar *-ről* e un afix cazual care înseamnă „despre“.

5. Tot datorită paralelismului de care am vorbit, un afix dintr-o limbă aglutinantă are o mai mare independență în cadrul cuvîntului, se detașează de celelalte elemente cu care alcătuiește cuvîntul mai bine decît afixele din limbile flexionare. Afixul aglutinant *-t (-at,-et)* din maghiară exprimă întotdeauna acuzativul, și acuzativul se exprimă întotdeauna prin *-t (-at,-et)*; afixul de tip flexionar *-e* din cuvîntul romînesc *lemne* nu e afix al pluralului pur și simplu, ci afix al pluralului la anumite cuvinte; pluralul altor cuvinte se exprimă prin alte afixe (vezi mai sus), iar în alte cuvinte *-e* poate avea altă funcție: *vede* (pers. I sg. indicativ), *perete* (nom.-acuz. sg.); *vere* (voc. sg.), *(să) lase* (pers. I sg. conj.) etc. Din această cauză afixele din limbile flexionare nu sînt atît de independente, ele se sudează într-un tot organic cu tema la care s-au alipit. De aceasta ne putem convinge ușor dacă analizăm un cuvînt ca adjectivul rusesc *злостностный* „răutăcios“, „rău“; de la *зл-* (rădăcină și în același timp temă a adjectivului *злой*) se formează un substantiv abstract cu sufixul *-ость* (*злость* „răutate“); de la tema acestuia din urmă, cu un sufix adjectival, *-н-*, se formează un nou adjectiv (*злостный*), care nu se deosebește principial de *злой*; de la tema adjectivului *злостный* se poate forma un nou substantiv abstract (*злостность*), care nu se deosebește funcțional de *злость*; în sfîrșit, de la *злостность* se poate iarăși forma un adjectiv cu sufixul *-н-*: *злостностный*, care are cam același sens cu *злой* și *злостный*. De aici se poate vedea că, intrînd în componența unui cuvînt, afixul de tip flexionar se dizolvă oarecum în el. Altfel, pentru formarea unui adjectiv de la *злостность*, nu s-ar adăuga iarăși sufixul *-н-*, ci s-ar înlătura *-ость*, spre a se reveni la tema adjectivală *злостн-*[1].

6. Dependența față de cuvînt a afixului în cadrul limbilor flexionare se reflectă și în forma sonoră: adesea afixele nu se alătură pur și simplu la teme, ci se sudează cu ele din punct de vedere fonetic, se întrepătrund, limitele dintre morfeme în cadrul cuvîntului fiind adesea desființate. Astfel, în forma de plural *băieți* din limba romînă, ultimul sunet, *ț'* (*ț* palatalizat), reprezintă atît desinența, cît și ultima consoană a temei, dar cele două elemente nu sînt așa de ușor de distins.

[1] A. A. Reformatski, *Введение в языкознание*, Moscova, 1955, p. 213—214.

Unitatea strînsă, întrepătrunderea elementelor atît în ceea ce priveşte sensul, cît şi în ceea ce priveşte forma sonoră, poartă numele de f u z i u n e. Fuziunea caracterizează limbile flexionare, deosebindu-le de cele aglutinante[1].

7. Ultima trăsătură care deosebeşte cele două tipuri morfologice este variabilitatea fonologică a rădăcinii în limbile flexionare şi invariabilitatea ei în limbile aglutinante. Variabilitatea fonologică a rădăcinii poartă în general numele de alternanţă fonologică; ea este numită f l e x i u n e i n t e r n ă atunci cînd serveşte la exprimarea unor deosebiri gramaticale. În limba romînă literară, dacă facem abstracţie de alternanţele consonantice la sfîrşitul temei (de felul pluralului *nuč* alături de singularul *nuc*, unde ultima consoană a formei de plural reprezintă şi consoana finală a temei şi desinenţa) alternanţele fonologice sînt folosite de regulă doar ca un procedeu gramatical suplimentar, nu exprimă singure valori gramaticale: *ros—roasă*, *chem—cheamă*; femininul participiului *ros* sau persoana a III-a singular indicativ a verbului *a chema* sînt marcate nu numai prin alternanţa vocalică din rădăcină, ci şi (mai ales) printr-un morfem special *(-ă)*. Cazuri în care o valoare gramaticală să fie exprimată numai prin alternanţă aproape că nu există (exemplele, de felul masc. *acesta*—fem. *aceasta*, sînt foarte rare). În schimb, în multe graiuri romîneşti, în care siflantele se pronunţă totdeauna dur, e posibilă şi frecventă marcarea unei categorii gramaticale numai prin flexiune internă: (o) *masă* — (două) *mesă*, sg. *deasă* — pl. *desă*, *îngheaţă* — (să) *îngheţă* etc. Flexiunea internă e mult mai frecventă în limbile germanice: germ. *Bruder* „frate" — pl. *Brüder*, *Vogel* „pasăre" — pl. *Vögel*, *wir finden* „noi găsim" — *wir fanden* „noi găseam" etc., engl. *foot* „picior" — pl. *feet*, *goose* „gîscă" — pl. *geese* etc. Ca procedeu gramatical predominant (aproape exclusiv) apare flexiunea internă în limbile semitice (ebraica, araba ş.a. — vezi mai sus, p. 159).

Armonia vocalică, fenomen care se întîlneşte în multe limbi aglutinante, se deosebeşte calitativ de alternanţele de sunete din limbile flexionare. Armonia vocalică se reduce la alternanţe condiţionate de factori fonetici (vocalele afixale se adaptează la vocala sau la vocalele rădăcinii): magh. *négy-szer* „de patru ori", *öt-ször* „de cinci ori", *három-szor* „de trei ori"; cele trei aspecte ale afixului cu care se formează numerale adverbiale de la cele cardinale sînt determinate de caracterul vocalei din rădăcină. Acest „acord" fonetic al afixelor cu rădăcinile la care sînt alipite nu se întîlneşte decît în limbi aglutinante; rolul lui este de a contribui la strîngerea unităţii dintre elementele constitutive ale cuvîntului care, după cum am văzut, au o legătură slabă între ele. Spre deosebire de alternanţele din cadrul armoniei vocalice, alternanţele din limbile flexionare, de exemplu alternanţa *o/oa* din *(eu) joc — (el) joacă*, nu sînt, în prezent, condiţionate de poziţia fonetică: în cuvîntul *rocă*, *o* are aceeaşi poziţie fonetică (accentuat, înaintea unei silabe care conţine un *ă*) şi nu se transformă în *oa* [cf. şi (o) *mare* — (două) *mări*, cu alternanţa *a/ă*, şi adj. *mare—mari* fără această alternanţă].

Aglutinante sînt limbile ugro-finice, turco-tătare, bantu ş.a., iar flexionare sînt limbile indo-europene, semitice şi hamitice.

---

[1] De aceea unii lingvişti propun ca limbile flexionare să fie numite f u z i o n a l e, termen mai exact decît *flexionare*. *Flexionare* e mai puţin exact, deoarece şi cuvintele limbilor aglutinante sînt flexibile. Totuşi acest termen se întrebuinţează de foarte multă vreme şi este consacrat prin tradiţie.

Modificarea gramaticală a cuvintelor (morfologia, flexiunea) nu caracterizează în acelaşi grad toate limbile neizolante. Proporţia dintre mijloacele morfologice şi cele sintactice în structura gramaticală diferă de la o limbă la alta. Limbile cu flexiunea mai bogată se numesc sintetice, iar cele cu flexiune redusă se numesc analitice. În legătură cu distincţia care se face între aceste categorii trebuie să se ţină seama de două împrejurări. În primul rînd, limbile neizolante numite analitice nu au o flexiune chiar atît de redusă ca limbile izolante. În al doilea rînd, întrucît noţiunile de „flexiune bogată" şi „flexiune săracă" sînt relative, urmează că între limbile sintetice şi cele analitice nu se poate stabili o limită precisă. O limbă oarecare poate fi sintetică în raport cu o serie de limbi, dar analitică în raport cu altele.

Limbile indo-europene vechi (latina, elina, sanscrita, gotica, hitita etc.) erau sintetice. Dintre limbile indo-europene moderne unele au devenit analitice (limbile romanice, engleza, bulgara etc.), altele au păstrat tipul sintetic (limbile slave — afară de bulgară —, germana, limbile baltice etc.).

Cea mai importantă particularitate a analitismului este folosirea prepoziţiilor în locul desinenţelor cazuale. Să se compare:

	latină	franceză
nom.	*homo*	*l'homme*
genit.	*hominis*	*de l'homme*
	rusă	bulgară
nom.	*правительство* „guvern"	*правителство*
genit.	*правительства*	*на правителство*

Limba romînă a pierdut în bună parte flexiunea cazuală. Totuşi, ea păstrează o formă de genitiv-dativ deosebită de cea de nominativ-acuzativ la singularul majorităţii substantivelor şi adjectivelor feminine, la articol şi la multe pronume. Astfel, ea este mai puţin analitică decît limbile romanice occidentale.

Mai pot fi redate analitic şi alte raporturi decît cele cazuale. Astfel, în unele limbi, persoanele formei verbale nu se deosebesc prin desinenţe speciale (de exemplu la timpul trecut în rusă: *я писал*, *ты писал*, *он писал*), ci se indică numai cu ajutorul pronumelor personale, a căror întrebuinţare devine în cazul dat obligatorie.

Gradele de comparaţie ale adjectivelor pot fi de asemenea redate în unele limbi sintetic, iar în altele analitic: rom. *drag—mai drag*, franc. *cher—plus cher*, rus. *дорогой — дороже*, lat. *carus — carior*.

Se poate vorbi de analitism sau sintetism şi în vocabular. Limbile sintetice folosesc adesea cuvinte compuse sau derivate care nu se pot traduce în limbile analitice decît prin perifraze (descriptiv).

Împărţirea în limbi analitice şi sintetice se referă, în principiu, şi la limbile aglutinante. Unele limbi aglutinante (ca, de pildă, tibetana) folosesc mai multe cuvinte auxiliare şi mai puţine afixe decît alte limbi aglutinante. Totuşi, în limbile aglutinante e mai greu să facem această deosebire. După cum am mai spus, afixele de tip aglutinant păstrează o oarecare independenţă fonetică şi semantică. De aceea, nu în toate limbile aglutinante putem deosebi întotdeauna un afix de un cuvînt ajutător. Acolo unde există armonie voca-

lică, cuvintele ajutătoare pot fi deosebite uşor de afixe: afixele, spre deosebire de cuvintele ajutătoare, se supun armoniei vocalice. Însă sînt foarte multe limbi aglutinante care nu cunosc armonia vocalică.

Limbi polisintetice (*incorporante*)

Ultimul tip morfologic îl constituie limbile polisintetice sau incorporante. Din acest tip fac parte limbile siberiene paleoasiatice (ciukota, sivha etc.) şi limbile indienilor din America. Specificul lor constă în faptul că, în cadrul propoziţiei, folosesc cuvinte lungi şi complexe, care corespund nu unuia, ci cîtorva cuvinte din limbile cu care sîntem noi obişnuiţi. S-a văzut mai sus că un cuvînt sintetic poate exprima în forma lui şi ceea ce în limbile analitice se exprimă prin cuvinte ajutătoare. Cuvîntul din limbile polisintetice — „complexul polisintetic" sau „complexul incorporant" — înglobează şi cuvintele de sine stătătoare. Se „incorporează", de obicei, în forma predicatului cuvintele care în limbile noastre exprimă obiectele acţiunii verbale şi circumstanţele (împrejurările) în care are loc acţiunea. Cel mai simplu caz îl constituie incorporarea obiectelor pronominale. De pildă, cuvîntul *i-n-i-a-l-u-d-am* (dintr-o limbă din America de Nord) „eu am venit să-i dau (ei) acest lucru" cuprinde următoarele elemente: *d* rădăcina verbului „a da"; *i* (de la început) exprimă trecutul apropiat; *n* persoana I singular; *i* (al doilea) înseamnă „aceasta", „acest lucru"; *a* este al doilea obiect pronominal feminin (limba respectivă cunoaşte categoria gramaticală a genului); *l* este un afix care arată că obiectul precedent este indirect (adică nu „pe ea", ci „ei"); *u* arată că acţiunea porneşte de la subiect, nu e îndreptată asupra lui (adică el *dă*, nu primeşte); *am* exprimă sensul suplimentar al mişcării cu un scop (adică vorbitorul nu dă pur şi simplu obiectul, ci mai întîi el *a venit* cu acest scop).

Ceva asemănător se întîlneşte şi în limbile flexionare. De exemplu, propoziţia din franceză *je te le donne* cuprinde numai forme pronominale neaccentuate, care, din punct de vedere fonetic, aderă la verb; faptul că ele se scriu separat e o problemă de grafie, nu de limbă. Însă polisintetismul limbilor incorporante nu se reduce la încorporarea pronumelor. Complexele incorporante din unele limbi cuprind şi substantive. De exemplu: *t-î-k*, *aa-nmî-rkîn* „eu ucid un ren" (din limba ciukotă). Rădăcina verbului care înseamnă „a ucide" este *nmî*. Timpul prezent e marcat prin *rkîn*, persoana I singular prin *t*, *î* este o vocală de legătură iar *k*, *aa* este forma redusă (prescurtată) a cuvîntului care înseamnă „ren" şi sună — în afara complexului incorporant — *k*, *oran (g) î*. Forma incorporată (prescurtată) a unor cuvinte e atît de redusă, încît rămîn foarte puţine dintre sunete. În privinţa „incorporării" ca fenomen lingvistic, părerile specialiştilor nu coincid. Aceasta se datoreşte, în primul rînd, faptului că limbile respective nu au fost temeinic studiate. Primii lingvişti care au studiat aceste limbi au crezut că au de-a face cu compunere de cuvinte. Însă un complex incorporant nu e acelaşi lucru cu un cuvînt compus. Un cuvînt compus, oricît de voluminos ar fi (de exemplu cuvîntul german *Aktienbrauereidirektorswitwe* „văduvă a unui director de braserie pe acţiuni"), se comportă ca o singură parte de propoziţie, este, din punct de vedere sintactic, un „individ". Nu acelaşi lucru se poate spune despre complexul incorporant. În propoziţia *Kîlanha Khoceak-nhîr-ghîr-hara khos-hara nhîn'k-hara-bîvd'* „şarpele l-a muşcat pe Khoceak de

spinare, de gît și de bot“ (exemplu din sivhă, limbă din Siberia), cuvintele incorporate, deși fac corp fonetic comun cu cuvintele pe care le determină, își păstrează o anumită individualitate semantico-sintactică[1]. Acest lucru se poate vedea din analiza propoziției: *kîlanha* „șarpe“; *Khoceak*, nume propriu de cîine; cuvîntul acesta e incorporat de substantivul *nhîrghîr* „spinare“, pe care îl determină; *hara* e o particulă copulativă corelativă pe care o cuprinde fiecare membru al relației respective; *khos*, „gît“; *nhîn'k* „bot“ este incorporat de verbul *bîvd'* „a mușcat“ pe care îl complinește. Traducerea literală e: *șarpele (a lui) Khoceak-spinare-și gît-și bot-și-(a) mușcat*. Cuvîntul *nhîn'k* e incorporat la verbul *bîvd'*, însă el își păstrează legătura sa proprie cu *nhîrghîr* și *khos*.

Pînă în prezent știința noastră n-a reușit să rezolve în întregime problema esenței „incorporării“. Totuși, știm suficient pentru a ne da seama că cei care au susținut că limbile polisintetice n-au cuvinte, ci numai propoziții, n-aveau dreptate. Este foarte probabil că „incorporarea“ se reduce la un fenomen fonetic. Complexul polisintetic n-ar prezenta în acest caz decît o sintagmă bine sudată în ceea ce privește intonația. Rezolvarea justă va putea fi dată numai după ce limbile „polisintetice“ vor fi studiate mai amănunțit.

Caracterul relativ al clasificării tipologice

Tipurile morfologice stabilite reprezintă oarecum tipurile ideale. În realitate limbile cunoscute nu se pot încadra în întregime într-unul din aceste tipuri. Foarte multe limbi ocupă locuri intermediare între diversele tipuri morfologice. Chiar și acelea de la care s-a pornit în construirea clasificării morfologice nu folosesc în mod exclusiv mijloacele gramaticale ale unui anumit tip. De cele mai multe ori procedeele gramaticale respective predomină (ceea ce nu neagă posibilitatea folosirii și a procedeelor altui tip).

Am spus mai sus că limba chineză are multe trăsături care o apropie de tipul amorf. Însă, după cum s-a arătat, în ea se folosesc și afixe de tip aglutinant.

S-a vorbit mai sus de paralelismul între afix și o anumită semnificație în limbile aglutinante. Totuși există abateri de la acest principiu. Astfel în limba maghiară pluralul substantivului în cadrul declinării posesive se redă cu alt afix *(i)* decît afixul obișnuit al pluralului *(k)*; *ház* „casă“ — plural *házak*, însă *házam* „casa mea“ — plural *házaim* „casele mele“ (declinarea „posesivă“ se numește astfel, pentru că forma substantivului cuprinde și un afix care indică pe posesorul obiectului denumit). În limbile bantu — care cunosc împărțirea substantivelor în clase gramaticale — abaterile de acest fel merg și mai departe: *m-tu* „om“, *wa-tu* „oameni“[2]; *m-safara* „caravană“, *mi-safara* „caravane“; *ki-ti* „lucru“, *vi-ti* „lucruri“; *kasha* „ladă“, *ma-kasha* „lăzi“. Singularul se redă prin prefixele *m*, *ki* și „zero“, iar pluralul prin *wa*, *mi*, *vi* și *ma*, în funcție de clasa gramaticală din care face parte substantivul respectiv (exemplele sînt luate din limba suahili). Aceasta se aseamănă foarte mult cu sistemele complexe de declinare și conjugare din limbile flexionare. De aceea unii lingviști, clasificînd limbile după structura

[1] Problema este discutată, cu referire în special la limbile paleoasiatice din Siberia, de V. Z. Panfilov, *К вопросу об инкорпорировании* în „Вопросы языкознания“, 6/1954.

[2] În unele limbi bantu, pluralul respectiv se formează cu prefixul *ban-*, de unde și numele de *bantu* al acestei familii.

lor gramaticală, împart limbile aglutinante în două subtipuri: limbi care cunosc clase gramaticale (bantu) şi limbi care nu cunosc asemenea clase (ugro-finice, turco-tătare etc.).

Şi în limbile flexionare se întîlnesc ici şi colo fenomene specifice tipului aglutinant. Astfel, în multe limbi flexionare adeziunea prefixelor la cuvinte este mai slabă decît adeziunea sufixelor: rus. *ведётся* pronunţat *vid'oţa* „se duce", cu *ts*>*ţ*, şi *отставать*, pronunţat *atstavat'* „a rămîne în urmă", unde *ts* nu se transformă în *ţ*.

S-a arătat mai sus că în limbile flexionare sînt unele fenomene care amintesc polisintetismul (cf. şi rom. *o să ţi-l dau* cu obiectele pronominale între elementele formei de viitor a verbului). Fapte asemănătoare găsim şi în limbile aglutinante. De pildă, cuvîntul *ni-na-mw-ona* „eu îl văd" (limba suahili) cuprinde, în afara rădăcinii verbale *ona* şi a afixelor *ni* (pers. I sing.) şi *na* (timpul prezent), indicele de complement pronominal al clasei „oameni" *mw*.

Pe de altă parte, limbile incorporante folosesc, în afară de complexele polisintetice, şi construcţii în care obiectele şi circumstanţele nu sînt exprimate în însăşi forma verbală. În sfîrşit, s-a arătat deja că limbile pe care le numim sintetice au şi elemente analitice, iar limbile pe care le numim analitice au şi elemente de sintetism.

S-ar putea crede că datorită celor spuse clasificarea morfologică a limbilor îşi pierde valoarea. Acest lucru l-au şi susţinut unii lingvişti. Însă ei nu au dreptate: de multe ori clasificarea, în diferite domenii, nu poate să redea decît cu aproximaţie (mai mică ori mai mare) varietatea fenomenelor din realitate.

Variabilitatea tipului morfologic

Ultima problemă care ne interesează aici este aceea a variabilităţii tipului morfologic. Variază, oare, tipul morfologic al limbii? La această întrebare trebuie să răspundem afirmativ. Ca orice fenomen din realitate, evoluează şi structura gramaticală a limbii şi o dată cu ea poate să se schimbe şi tipul morfologic. Un exemplu tipic îl constituie chiar limbile romanice. Limba latină era o limbă flexionară cu un caracter sintetic foarte pronunţat. Limbile romanice au devenit toate (mai ales cele occidentale) analitice. E drept că aici avem de-a face cu trecerea dintr-un subtip într-altul în cadrul aceluiaşi tip mai larg (flexionar). Însă sîntem îndreptăţiţi să admitem în mod teoretic posibilitatea unei variaţii şi mai profunde a tipului morfologic. Deşi nu cunoaştem un exemplu, s-ar putea ca în viitor asemenea exemple să fie descoperite. Astfel, după unii lingvişti, limba chineză veche era aglutinantă (sau flexionară; în orice caz, se crede că cunoştea o morfologie bogată) şi apoi s-a transformat în limbă izolantă. Limba engleză s-a transformat dintr-o limbă flexionară sintetică, cum era vechea engleză, într-o limbă atît de analitică, încît, dacă structura ei gramaticală va continua să se dezvolte în aceeaşi direcţie, ea va deveni o limbă izolantă. Mai mult, unii lingvişti au emis părerea că limbile indo-europene sînt înrudite genealogic, pe de o parte, cu limbile semitice, iar pe de altă parte, cu limbile ugro-finice. Dacă această părere s-ar dovedi justă, ar însemna că limbi care astăzi fac parte din tipuri morfologice fundamental deosebite (limbile indo-europene şi limbile ugro-finice) s-au dezvoltat din acelaşi tip morfologic iniţial. Ideea

înrudirii familiilor de limbi amintite nu este deocamdată decît o ipoteză foarte departe de a fi demonstrată; însă nu este exclusă posibilitatea demonstrării ei în viitor. Ştim totuşi sigur că limbile indo-europene la început aveau particularităţi care le apropiau într-o oarecare măsură de tipul aglutinant. Unii lingvişti indo-europenişti susţin chiar că într-o fază şi mai veche indo-europeana nu avea de loc flexiune, era deci izolantă.

Ideea variabilităţii istorice a tipului morfologic a fost emisă încă în secolul trecut, însă concluziile care se trăgeau erau greşite, uneori de-a dreptul reacţionare. Fr. Schlegel, căruia îi aparţine prima încercare de clasificare morfologică a limbilor, socotea că între cele două tipuri stabilite de el („flexibile" şi „neflexibile") există o prăpastie de netrecut. W. Humboldt (a cărui clasificare în patru tipuri: izolant, aglutinant, flexionar şi polisintetic este azi adoptată de majoritatea lingviştilor) leagă tipurile morfologice de psihologia poporului şi le socoteşte etape în procesul dezvoltării „spiritului poporului". Cea mai veche etapă ar fi reprezentată de limbile izolante, etapa următoare de limbile aglutinante, iar ultima, etapa superioară — de limbile flexionare. Reprezentant tipic al acestei ultime etape era considerată în primul rînd limba sacră a vechii Indii (sanscrita). Lingvistul A. Schleicher, legînd ideea dezvoltării limbii de teoria lui Darwin, stabileşte o schemă asemănătoare cu aceea a lui Humboldt: „specii arhaice" (limbile izolante), „specii de tranziţie" (limbile aglutinante) şi „speciile cele mai dezvoltate" (limbile flexionare). După A. Schleicher, numai limbile flexionare (indo-europene şi semitice) au parcurs toate etapele de dezvoltare. Celelalte limbi s-au dezvoltat mai încet, aşa încît epoca istorică le-a găsit „nedezvoltate". Ca şi Humboldt, Schleicher socoteşte că dezvoltarea limbii are loc numai în preistorie, iar în perioada istorică limbile decad. După el, sînt ideale limbile indo-europene vechi (mai ales sanscrita), iar dezvoltarea limbilor europene moderne spre analitism în decursul perioadei istorice ar reprezenta o „degradare a limbii".

Părerile lui W. Humboldt şi A. Schleicher, care vedeau, pe de o parte, limbi inferioare, iar pe de altă parte, limbi superioare, în funcţie de tipul morfologic, nu pot fi în nici un caz acceptate; ele sînt profund greşite şi duc la concluzii reacţionare, rasiste. Limbile pot fi mai dezvoltate ori mai puţin dezvoltate; însă aceasta se explică nu prin tipul morfologic, ci prin nivelul de dezvoltare al societăţilor pe care ele le deservesc. Limba pe care o vorbeau galii acum două mii de ani era flexionară, iar limba care deserveşte în prezent poporul maghiar este aglutinantă. Acest lucru nu poate nega faptul că limba maghiară contemporană este cu mult superioară limbii galice de la începutul erei noastre. Progresul în limbă este legat de progresul societăţii; pe măsură ce nevoile de comunicare ale vorbitorilor cresc şi se complică, limbile popoarelor respective se îmbogăţesc şi se perfecţionează.

Concepţiile naive şi schematice ale lui Humboldt şi Schleicher au fost socotite inacceptabile şi au fost respinse încă de lingviştii din secolul trecut.

Spre deosebire de tezele emise de Humboldt şi Schleicher, care socoteau ideale limbile flexionare sintetice (sanscrita, greaca, latina), iar pe cele analitice le considerau forme de degradare a limbii, există şi părerea mai nouă, formulată pentru prima dată de O. Jespersen, potrivit căreia tipul analitic, al cărui reprezentant tipic e engleza, reprezintă forma superioară a limbii; este evident că şi această concepţie este la fel de greşită. (În fapt,

favorizează tendințele imperialiste: popoarele să renunțe la limba maternă și să adopte engleza care, ca limbă analitică prin excelență, e chipurile cea mai desăvîrșită. Însă limba chineză este mai analitică decît engleza; de ce nu se susține atunci superioritatea limbii chineze?)

Progresul în limbă nu presupune numai dezvoltarea de la sintetic la analitic, ci și dezvoltarea de la analitic la sintetic. Se știe că actuala formă sintetică a perfectului din limba polonă s-a dezvoltat dintr-o formă mai veche analitică: *słyšał jeśm* „eu am auzit" > *słyšałem*; *słyšał jeś* „tu ai auzit" > *słyšałeś*; *słyšali jeśmy* „noi am auzit" > *słyšalismy*; *słyšali jeśce* „voi ați auzit" > *słyšaliśće*. Totuși, nici un om — chiar nespecialist — care cunoaște limba polonă veche și pe cea contemporană nu poate să nu-și dea seama că între timp limba polonă a progresat.

Analiza sau sinteza nu constituie un criteriu de progres în limbă, ele nu sînt trepte de dezvoltare, ci forme în care se dezvoltă structura gramaticală. Într-o anumită perioadă, unele limbi evoluează mai mult spre sintetism, altele mai mult spre analitism, iar altele pot să rămînă în cadrul tipului morfologic existent, dezvoltîndu-și și perfecționîndu-și mijloacele pe care le au la dispoziție.

BIBLIOGRAFIE

H. A. Gleason, *An Introduction to descriptive linguistics*, New York, 1955 (capitolul al IX-lea: „Cîteva tipuri de flexiune").

P. S. Kuznețov, *Морфологическая классификация языков*, Moscova, 1954.

Valter Tauli, *The structural tendencies of languages*, I, *General tendencies*, Helsinki, 1958.

J. Vendryes, *Le langage*, Paris, 1921, p. 402—420.

* * * *Структурно-типологические исследования* (culegere de studii), red. resp. T. N. Moloșnaia, Moscova, 1962.

6. Clasificarea genealogică a limbilor

Prin clasificarea genealogică, limbile sînt grupate ținîndu-se seama de înrudirea lor, adică sînt puse împreună acele limbi care provin dintr-o sursă comună, din aceeași l i m b ă - b a z ă. În unele cazuri, limba-bază este atestată, în alte cazuri nu. De pildă, limba-bază din care provin limbile romanice este atestată (limba latină), iar limba-bază din care provin limbile slave și limba-bază din care provin limbile germanice nu sînt atestate.

Formarea limbilor înrudite este în strînsă legătură cu istoria societății, cu istoria vorbitorilor limbilor în chestiune. Datorită condițiilor istorice, o populație oarecare, vorbind una și aceeași limbă, se poate fărîmița, se poate scinda în mai multe grupuri, între care legăturile devin cu timpul tot mai rare, tot mai neregulate, putînd înceta chiar cu totul. Ca urmare, se produc dialecte, diferențieri lingvistice între membrii grupurilor formate prin scindarea vechii populații. Pe măsură ce legăturile dintre grupurile omenești slăbesc, diferențierile lingvistice se accentuează, dialectele aceleiași limbi se transformă în limbi deosebite, deși ele continuă să fie înrudite prin originea lor. Așa s-au format, de exemplu, dialecte ale limbii indo-europene de bază, transformate apoi în diferite limbi indo-europene. Vorbim deci de f a m i l i a limbilor indo-europene.

Diversele grupuri de limbi au apărut la date diferite. Unele s-au format înainte de împărţirea societăţii în clase, altele mult mai tîrziu. De exemplu limbile indo-europene s-au despărţit în timpul orînduirii primitive, pe cînd grupul limbilor romanice s-a format la începutul orînduirii feudale.

Înrudirea dintre limbi se stabileşte pe baza asemănărilor dintre ele; după ce o comparare superficială ne pune pe urma înrudirii, faptele sînt supuse controlului cu ajutorul metodei comparative-istorice, iar concluziile trase din această cercetare pot fi considerate indiscutabile.

Asemănările dintre limbi nu exclud deosebirile, particularităţi proprii fiecărei limbi, ci dimpotrivă, le presupun. Dacă nu ar exista nici o deosebire între felurile de a vorbi a două populaţii, ar însemna că nu avem de-a face cu două limbi înrudite, ci cu una şi aceeaşi limbă. Deosebirile sînt rezultatul evoluţiei specifice fiecărei limbi şi nu trebuie considerate ca o piedică la stabilirea înrudirii dintre limbi. Două limbi, oricît de deosebite ar fi între ele astăzi, trebuie să fie considerate înrudite dacă, cercetîndu-le istoria, constatăm că ele provin din aceeaşi limbă-bază, dacă putem deci explica diferenţele actuale prin evoluţia deosebită a unor forme care la origine au fost identice.

În ce raport se găseşte clasificarea genealogică cu clasificarea morfologică? Clasificarea genealogică este o clasificare istorică şi nu poate fi stabilită decît pe baza studiului comparativ-istoric al limbilor. Clasificarea morfologică nu depinde de studiul comparativ-istoric, ci se poate face pe baza studierii descriptive a fiecărei limbi în parte.

Prin clasificarea genealogică se stabilesc familii de limbi, prin cea morfologică, tipuri morfologice de limbi. Tipul morfologic nu coincide totdeauna cu anumite familii, ci se poate întîmpla ca limbi de acelaşi tip morfologic să facă parte din familii deosebite. Limbi flexionare sînt şi cele din familia indo-europeană, şi cele din familia semitică. Dimpotrivă, într-una şi aceeaşi familie pot intra limbi de tipuri morfologice diferite. Astfel limba rusă, care are o flexiune bogată, face parte din familia limbilor indo-europene, ca şi engleza, care e aproape total lipsită de flexiune. Aceasta se explică prin faptul că limbile evoluează, structura lor gramaticală se schimbă, tipul morfologic e variabil. Limbile monosilabice pot deveni cu timpul flexionare, limbile flexionare pot deveni monosilabice, dar o limbă semitică nu poate deveni indo-europeană, o limbă slavă nu poate deveni germanică. Cînd limbi diferite ca origine au devenit asemănătoare din punctul de vedere al tipului morfologic, ajunge să privim în trecut, ca să constatăm, pe măsură ce ne depărtăm de prezent deosebiri structurale tot mai adînci între ele, ceea ce dovedeşte că nu sînt înrudite genealogic. Invers, cînd limbi înrudite genealogic ajung, prin evoluţia lor la tipuri morfologice deosebite, ajunge să privim în trecut, ca să constatăm, cu cît ne depărtăm de prezent, asemănări tot mai mari între ele, ceea ce dovedeşte că au aceeaşi origine.

O clasificare genealogică detaliată a devenit posibilă de-abia în secolul al XIX-lea, o dată cu descoperirea şi aplicarea metodei comparative-istorice. Observaţii izolate cu privire la înrudirea unor limbi s-au făcut însă cu mult înainte. Încă din evul mediu au fost observate asemănările dintre limbile semitice. În secolele al XVI-lea şi al XVII-lea, s-a stabilit originea comună — latină — a limbilor romanice. La 1599, J.-J. Scaliger a făcut o clasificare a limbilor europene, cu multe amănunte corecte. Cu clasificarea genealogică a limbilor s-a ocupat, în secolul al XVIII-lea, filozoful german Leibniz,

stabilind o serie de scheme, dintre care o parte sînt juste. În același secol, M.V. Lomonosov, într-o lucrare din care nu s-au păstrat decît cîteva ciorne, a expus idei juste cu privire la înrudirea dintre limbile slave și alte limbi europene.

Cel mai bine s-a studiat, pînă astăzi, familia limbilor indo-europene. În ce privește celelalte familii de limbi, clasificarea lor este încă incompletă. Multe limbi din țările recent eliberate sau încă dependente au fost atît de puțin studiate, încît nu li se poate stabili precis locul în clasificarea genealogică a limbilor de pe glob. Imensitatea materialului care trebuie clasat, lipsa totală sau numărul insuficient al textelor scrise în unele limbi dispărute, lipsa unor izvoare mai vechi pentru unele limbi care se mai vorbesc și astăzi au constituit greutăți mari pentru elaborarea unei clasificări complete a limbilor lumii. Așa se explică diferențele de apreciere asupra numărului total al limbilor de pe glob (vezi p. 222).

Trebuie precizat că rasa și limba sînt două noțiuni complet diferite între ele. Rasa și limba nu coincid: rase diferite pot vorbi limbi din aceeași familie, sau chiar aceeași limbă, după cum populații care aparțin uneia și aceleiași rase pot vorbi limbi diferite ca origine. Oamenii pot învăța și adopta limbi ale altor popoare, părăsindu-le pe ale strămoșilor lor. Negrii din America au astăzi ca limbă maternă engleza, pe care ajung să o vorbească fără nici o particularitate străină. Prusienii, care azi vorbesc limba germană, vorbeau acum 500 de ani o limbă baltică, înrudită cu letona și cu lituana.

Se vede chiar din cele arătate cît de greșită este atitudinea așa-zișilor lingviști care s-au folosit de clasificarea genealogică a limbilor pentru a crea teorii rasiste. Pornind de la ideea absurdă că toți oamenii care vorbesc aceeași limbă sînt de aceeași rasă, ei au atribuit diferite calități sau defecte rasiale tuturor celor care formează o comunitate lingvistică. Trebuie să spunem însă că nici un lingvist serios nu a acceptat această „teorie".

După cum s-a văzut mai sus (p. 35), întrebarea dacă toate limbile de pe pămînt provin dintr-o singură limbă primitivă sau din mai multe nu a primit încă un răspuns definitiv. Dar după cum această întrebare nu poate fi rezolvată prin referire la biblie, tot așa nu-și poate primi răspunsul nici de la clasificarea genealogică a limbilor. Aceasta se mulțumește să grupeze, în măsura permisă de cunoștințele noastre actuale, limbile în familii, și nu are pretenția de a stabili o bază comună pentru toate limbile din lume. Desigur, nu este exclus ca, dezvoltîndu-se cunoștințele istorice asupra limbilor și perfecționîndu-se metoda, să se ajungă la gruparea împreună a unora dintre familiile care astăzi par fără nici o legătură între ele. Dar cu aceasta vom rămîne încă foarte departe de momentul cînd oamenii au început să vorbească.

Mai rămîne să discutăm o chestiune de terminologie. Am văzut că limbile se grupează pe familii. Dar termenul *familie* este destul de neprecis, căci se vorbește, pe de o parte, de familia limbilor indo-europene, pe de altă parte, de familia limbilor slave, de familia limbilor germanice etc., cele din urmă fiind subordonate celei dintîi. Unii împart familiile în ramuri și vorbesc astfel de ramura limbilor slave, ramura limbilor germanice etc. Nici astfel însă terminologia nu devine clară, pentru că se vorbește adesea, în interiorul familiei sau ramurii slave, de ramura slavă de est, ramura slavă de sud etc., și, de altfel, chiar în sînul unor astfel de ramuri subordonate se mai pot face subdiviziuni. Astfel, din indo-europeană se desprinde indo-iraniana (limbile indiene și cele iraniene sînt mai strîns

legate între ele decît cu celelalte limbi indo-europene), care se desparte în indiană și iraniană; dar indiana, la rîndul ei, s-a despărțit într-o serie de limbi, care se pot diviza în mai multe grupuri.

Pe de altă parte, nu peste tot găsim subîmpărțiri din ce în ce mai restrînse, ca în cazurile de mai sus. De exemplu, din indo-europeană se desprind limbi ca armeana, albaneza, care, în situația actuală a cunoștințelor noastre, nu pot fi grupate precis împreună, nici între ele, nici cu alte limbi. Date mai amănunțite asupra acestor chestiuni se vor găsi în capitolul următor.

BIBLIOGRAFIE

V. V. I v a n o v, *Генеалогическая классификация языков и понятие языкового родства*, Moscova, 1954.

A. M e i l l e t, *Linguistique historique et linguistique générale*, vol. I, Paris, 1926, p. 76—110.

A. A. R e f o r m a t s k i, *Введение в языкознание*, Moscova, 1955, p. 300—304.

7. Familiile de limbi

O clasificare strict științifică a tuturor limbilor de pe glob, cum s-a văzut, nu există, din cauză că foarte multe dintre ele sînt încă insuficient sau chiar de loc studiate. Ne vom mărgini de aceea la examinarea familiilor de limbi mai bine cunoscute.

I. Cel mai temeinic studiată dintre familiile de limbi este familia limbilor i n d o - e u r o p e n e, din care fac parte majoritatea limbilor din Europa, unele limbi din Asia și limbile vorbite astăzi de cea mai mare parte a locuitorilor Americii. Toate limbile din această familie provin dintr-o limbă mai veche, pe care savanții au numit-o arbitrar „limba indo-europeană“. Nu s-a căzut încă de acord asupra patriei populației de limbă indo-europeană, nici asupra epocii în care indo-europeana s-a divizat în limbile pe care le cunoaștem din istorie. Întrucît viața socială era limitată în epoca preistorică la unități mici, cum sînt ginţile, cu legături slabe de la una la alta, limba indo-europeană trebuie să fi avut, încă din perioada comunității primitive, trăsături dialectale de la o regiune la alta. Mai tîrziu, înmulțindu-se populația, grupuri mari ale celor care vorbeau limba indo-europeană au început să se desprindă din trunchiul comun: unele grupuri au plecat în căutarea unor regiuni unde să-și cîștige hrana mai ușor, altele au fost împinse de alte populații în teritorii străine, risipindu-se cu încetul pe vastul teritoriu pe care îl ocupă astăzi.

Din familia limbilor indo-europene fac parte următoarele limbi sau ramuri de limbi: indo-iranice, slave, baltice, germanice, celtice, italice, ilira, traca, albaneza, greaca, armeana, hitita, toharica și altele, cunoscute doar prin unele știri vagi. Trecem la descrierea lor, începînd cu cele mai răsăritene și sfîrșind cu extrema vestică. Gruparea lor se va face pe baza gradului mai strîns de înrudire în interiorul ramurilor; în cazul limbilor izolate se va folosi criteriul geografic.

1. Cele mai de est limbi indo-europene sînt cele din India, cunoscute în trei aspecte ale evoluției lor: limbile indiene vechi, medii și noi, între care nu totdeauna putem stabili o filiație precisă.

Din indiana veche, care trebuie să fi fost divizată într-o serie de dialecte, sînt cunoscute două variante, limba vedică şi sanscrita, deosebite ca timp şi bază dialectală.

Limba vedică este limba celor mai vechi texte indiene, *Vedele* (*veda* înseamnă „ştiinţă“ şi este cuvînt înrudit cu grec. οἶδα „ştiu“, lat. *uideo* „văd“, germ. *wissen* „a şti“, rus. *видеть* „a vedea“ etc.): *Rig-veda*, *Sama-veda*, *Yajur-veda* şi *Atharva-veda*. Dintre acestea cea mai veche este Rig-veda, o colecţie de imnuri, compusă după unii la epoci diferite, între secolele al XVIII-lea şi al X-lea î.e.n., iar cea mai nouă, Atharva-veda, conţinînd numeroase descîntece, mai apropiate de viaţa şi limba populară. Vedele erau păstrate secret, fiind apanajul castei preoţilor, de aceea ele au fost transmise din generaţie în generaţie pe cale orală şi au fost notate în scris uneori la peste o mie de ani de la compunerea lor. Mult mai noi decît ele sînt comentariile lor, *Brahmana*, compuse cam între secolele al VIII-lea şi al V-lea î.e.n., şi altele mai noi, *Sutra*, reguli privind viaţa religioasă, juridică şi de familie. Tot din această epocă sînt *Upanişadele*, importante meditaţii filozofice. Limba Vedelor, mai ales a Rig-vedei, are un caracter foarte arhaic, pe cînd limba comentariilor este mai evoluată, fiind în ultima perioadă puternic influenţată de sanscrită. La baza limbii vedice a stat un dialect din nord-estul Indiei (Penjab).

Sanscrita, un alt aspect al vechii indiene, este limba literară a păturilor culte, fiind atestată în opere cu caracter laic (*saṃskṛta* înseamnă „prelucrat, aranjat, artistic“). Se cunosc două faze ale sanscritei:

Sanscrita epică, în care au fost scrise vestitele epopei indiene în cîteva sute de mii de versuri, *Mahabharata* şi *Ramayana*. Compuse în cînturi separate, începînd de prin secolul al V-lea î.e.n., ele au circulat multă vreme oral şi au fost scrise abia în secolul al V-lea al e.n. în forma în care le cunoaştem.

Sanscrita clasică este limba unor opere literare de diferite genuri, compuse începînd de prin secolul al V-lea î.e.n. şi pînă în evul mediu. Dintre acestea cele mai cunoscute sînt operele lui Kalidasa, colecţiile de poveşti *Panciatantra* şi *Oceanul de poveşti* ş.a. Deosebit de importante sînt gramaticile limbii sanscrite scrise în această epocă, mult superioare celor latineşti sau greceşti; cunoaşterea lor în Europa la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea a adus o contribuţie însemnată la constituirea lingvisticii ca ştiinţă. Cea mai vestită dintre ele este gramatica lui Pāṇini (secolul al IV-lea î.e.n.). Sanscrita clasică a continuat să fie întrebuinţată ca limbă scrisă şi chiar în conversaţie în cercurile culte, ca şi latina în apusul Europei, influenţînd puternic limbile literare indiene medii şi moderne. La recensămîntul din 1961 al populaţiei în India cîteva mii de oameni, în general familiile brahmanilor, au declarat ca limbă maternă sanscrita.

Unii lingvişti numesc şi limba Vedelor tot sanscrită, sanscrita vedică, deşi acest termen s-ar potrivi doar pentru operele vedice scrise în ultima perioadă şi influenţate realmente de sanscrită.

Indiana medie este reprezentată prin pāli, limba textelor budiste din sud, şi de unele dialecte populare numite prākrit (prin opoziţie cu sanscrita, *prakṛta* înseamnă „natural, obişnuit, popular“).

Limbile indiene moderne sînt vorbite de vreo 350 de milioane de oameni (1961)[1]. Dintre acestea cele mai importante sînt: hindustani (peste 150 de milioane de vorbitori), cu două forme literare — urdu, puternic influențată de arabă și scrisă cu alfabet arab, și hindi, care din 1965 devine limba oficială a Indiei; bengali, vorbită de peste 65 de milioane de oameni în Bengal (la vărsarea Gangelui) și în Pakistan, limba în care a scris Rabindranath Tagore; punjabi, marathi, gujati ș.a. Tot indiană este și limba țigănească, limba unei populații indiene care a plecat din nord-vestul Indiei în secolul al V-lea e.n. și s-a răspîndit pînă în apusul Europei (v. și p. 10).

2. Limbile iraniene sînt și ele atestate în epoci istorice diferite:

Vechea persană este limba cu cele mai vechi texte iraniene datate: o serie de inscripții cuneiforme din timpul regilor Ahemenizi (secolele VI—IV î.e.n.), reprezentînd un idiom iranian sud-vestic.

Avestica sau zenda este limba unei colecții de texte a religiei mazdice întemeiate după legendă de Zarathustra. Din aceste texte, niște imnuri, *Gāthās*, sînt aproape tot atît de vechi ca Rig-veda, pe cînd textele avestice propriu-zise sînt mai noi chiar decît inscripțiile Ahemenizilor. Toate aceste texte au fost, pe cît se pare, notate în scris abia în primele secole ale erei noastre și s-au păstrat în manuscrise de prin secolele XIII—XIV e.n.

Tot din limbile vechi iraniene au făcut parte și limba sarmată și limba scitică, vorbite de populații care au locuit pe teritoriul Uniunii Sovietice și prin părțile noastre. Nu ni s-au păstrat din aceste limbi decît unele nume proprii transmise de greci. În secolul nostru au mai fost descoperite și studiate, mai ales de savanți sovietici, alte limbi vechi iraniene: limba horezmică, sogdiană, sacă sau hotană și limba partică. Studiul acestor limbi se află încă la început.

Persana medie sau pehlevi este o limbă iraniană atestată din secolele III—VII e.n., limba oficială sub dinastia Sassanizilor.

Persana nouă, vorbită în 1961 de circa 10 milioane de oameni, mai ales în Iran, este continuarea limbii medii (pehlevi). Textele în noua persană încep de prin secolul al IX-lea al e.n. La începutul celui de-al doilea mileniu al erei noastre, au scris în persană mari poeți ca Firdousi, autorul *Cărții regilor* (*Șahname*, o lungă epopee istorică) și Omar Khayam, autorul unor catrene lirico-filozofice și mare savant al timpului său.

Dintre limbile iraniene moderne mai cităm limba afgană, vorbită de 4 milioane de locuitori în Afganistan, și beluciană, cu 1,5 milioane de vorbitori, în Belucistan; limba kurdă, vorbită în Uniunea Sovietică, Turcia, Iran și Irak, de circa 8 milioane de oameni; limba tadjică, vorbită în R.S.S. Tadjică, în Iran și în China; limba osetă, vorbită în Caucazul de nord, continuare, pare-se, a limbii sciților.

Limbile indiene și iraniene, fiind strîns înrudite între ele, sînt grupate în mod obișnuit împreună, sub numele de limbi indo-iraniene sau

[1] Cifra vorbitorilor indicată la limbile moderne este, desigur, aproximativă. Datele oferite de tratatele lingvistice sau geografice, uneori chiar datele statisticilor oficiale, sînt foarte contradictorii. Am coroborat în general datele celor mai noi lucrări lingvistice cu cele din *Micul atlas geografic*, Editura Științifică, București, 1962, indicînd, unde era posibil, anul statisticii.

a r i e n e . Cînd s-a descoperit limba sanscrită, unii au socotit-o limba-bază, din care au provenit limbile indo-europene; de aceea numele de a r i a n, pe care și-l dădeau vorbitorii acestei limbi, a fost folosit de unii lingviști din secolul al XIX-lea cu sensul de „indo-european". Mai tîrziu sensul de „indo-european" al termenului *arian* a fost părăsit. Termenul a fost compromis apoi de fasciștii germani, care vorbeau de o pretinsă rasă ariană, susținînd însă că germanii și nu indo-iranienii sînt astăzi singurii reprezentanți adevărați ai acestei rase. De altfel, tot din acest cuvînt (>medio-pers. *ērān*) provine cuvîntul *iranic*.

3. Limba sau mai bine zis limbile t o h a r i c e (toharica A și toharica B sau c u c e a n ă), limbi moarte din care s-au descoperit în Turchestanul chinez, la începutul secolului nostru, niște texte datînd din secolele V—VII e.n. Textele toharice cuprind în majoritatea lor traduceri din literatura budistă și sînt scrise cu alfabetul hindus.

4. Limbile a n a t o l i e n e sînt limbi indo-europene vorbite în antichitate în Asia Mică. Cea mai însemnată și mai bine cunoscută dintre ele este limba h i t i t ă , cu texte din secolele XIX—XII î.e.n., descoperite la începutul secolului nostru la răsărit de Ankara și descifrate de savantul ceh B. Hrozný. Fiind cele mai vechi texte indo-europene, textele hitite au o importanță deosebită pentru gramatica comparată, căci ele aduc în reconstrucția limbii indo-europene unele date pe care nu le-am putea reconstitui din materialul pe care ni-l oferă celelalte limbi indo-europene. Textele hitite sînt scrise cu litere cuneiforme. S-au mai descoperit de asemenea o serie de texte scrise cu caractere hieroglifice și considerate la început tot hitite; s-a constatat însă că limba acestor texte, numită convențional h i t i t a h i e r o g l i f i c ă , este o limbă deosebită, deși foarte apropiată de hitită. Strîns înrudite cu hitita sînt și limbile l u v i a n ă , p a l a i a n ă și, pe cît se pare, și alte limbi ale Asiei Mici: l i c i a n a , t e r m i l i c a , l i d i a n a. Asupra caracterului indo-european al limbii c a r i e n e există încă discuții.

5. Limbile vechi b a l c a n i c e . În Balcani se vorbeau în antichitate o serie de limbi indo-europene, majoritatea astăzi dispărute, dintre care unele sînt îndeaproape înrudite între ele.

Limba g r e a c ă este cea mai importantă dintre ele și, poate, cea mai bine cunoscută și studiată dintre limbile indo-europene. Textele grecești se întind aproape neîntrerupt pe o perioadă de mai bine de 3000 de ani, împărțită în următoarele etape istorice: greaca v e c h e sau e l i n a , greaca m e d i e sau b i z a n t i n ă și greaca m o d e r n ă sau n e o g r e a c a .

Greaca v e c h e se întinde de la primele texte și pînă în secolul VI e.n. Cele mai vechi texte grecești sînt așa-numitele inscripții miceniene, unele, cele din Cnossos (Creta), datînd din secolul al XIV-lea î.e.n., altele, din Mycene și Pylos (Peloponez), din secolul al XII-lea î.e.n., notate cu scrierea lineară B, recent descifrată (v. p. 106.). Ele conțin scurte note cu caracter mai mult administrativ. Cele mai vechi opere literare grecești sînt poemele homerice, *Iliada* și *Odiseea*, compuse probabil prin secolele IX—VIII î.e.n., dar notate în scris abia în secolul al VI-lea. Greaca veche era împărțită într-o serie de dialecte, dintre care menționăm pe cele mai importante.

Grupul i o n i c - a t i c , format din două dialecte destul de apropiate:

Dialectul i o n i c, vorbit în unele colonii grecești din Asia Mică, în insulele Ciclade și în Eubeea. Epopeile lui Homer au fost compuse, în forma în care le cunoaștem astăzi, în dialectul vechi ionic, dar conțin elemente și din alte dialecte. Tot în ionic a scris și istoricul Herodot.

Dialectul a t i c, vorbit la Atena și în împrejurimi, este limba în care au fost scrise cele mai multe și mai importante opere literare și filozofice grecești. În el au scris marii tragici Eschil, Sofocle și Euripide, comicul Aristofan, istoricii Tucidide și Xenofon, filozofii Platon, Aristotel ș.a.

Grupul a h e e a n, cu dialectele a r c a d i c, c i p r i c, p a m f i l i c, cunoscute doar din inscripții.

Grupul e o l i c, cu dialectele t e s a l i c, b e o ț i a n și l e s b i c. În dialectul eolic au scris în secolele VII — VI poetul didactic Hesiod din Beoția și marii lirici Alceu și Sapho din Lesbos.

Grupul d o r i c, vorbit în cea mai mare parte a Peloponezului, în Creta, Sicilia și în sudul Italiei (care se numea în antichitate Grecia Mare). În dialectul doric au scris marele poet liric Pindar, savantul Arhimede și poetul bucolic Teocrit. De asemenea părțile corale ale tragediilor conțin elemente dorice.

Limba textelor miceniene recent descifrate reprezintă un dialect arhaic care are elemente comune cu dialectul aheean și cu limba epopeilor homerice.

În secolele IV—III î.e.n., datorită unificării economice, politice și culturale a Greciei, s-a format pe baza dialectului atic o limbă comună grecească numită κοινή („comună"). Datorită expansiunii civilizației și comerțului grec, precum și imperiului lui Alexandru Macedon, limba koiné s-a răspîndit ca limbă de înțelegere internațională la populațiile din Balcani, Asia Mică și Egipt.

Greaca b i z a n t i n ă, vorbită între secolele al VI-lea și al XV-lea e.n., este numită astfel pentru că în această perioadă singurul centru important de cultură grecească a fost Bizanțul (Constantinopole). Operele literare bizantine conțin date importante despre istoria țării noastre.

Greaca m o d e r n ă sau n e o g r e a c a începe din secolul XVI. Trebuie menționat că în această perioadă clasele suprapuse au introdus în Grecia, mai ales în scris, o limbă „puristă", foarte apropiată de greaca veche. S-a ajuns la situația că străinii care știu bine greaca veche înțeleg cu ușurință ziarele care apar la Atena, cîtă vreme cei care au ca limbă maternă limba greacă nu înțeleg limba publicațiilor și învață această limbă în școală aproape ca pe o limbă străină. Poeții mari ai Greciei au scris însă încă din secolul al XIX-lea în limba poporului, iar publicațiile progresiste grecești din vremea noastră întrebuințează o limbă populară.

Limba greacă, cum s-a văzut, nu a dat naștere la mai multe limbi, ca latina.

Îndeaproape înrudită cu greaca pare să fi fost limba m a c e d o n e a n ă, limba poporului lui Alexandru cel Mare, cunoscută doar din cîteva zeci de cuvinte și unele nume proprii citate de scriitorii greci. Macedonenii nu au scris, pare-se, niciodată în limba lor, pe care, începînd de prin secolul al IV-lea î.e.n., au început s-o părăsească, adoptînd greaca.

Limba i l i r ă a fost vorbită în antichitate în nord-vestul Peninsulei Balcanice. Ea este de asemenea cunoscută numai din cîteva glose (cuvinte izolate explicate de lexicografii greci) și din nume proprii. Recent s-a demon-

strat că singura inscripţie considerată iliră era de fapt scrisă în greceşte, dar trebuia citită pe dos.

Strîns înrudită cu limba ilīră este considerată în general limba m e s a p i c ă, vorbită în antichitate de mesapi sau iapigi în sudul Italiei, unde veniseră din Balcani. Este cunoscută din peste 300 de inscripţii foarte scurte, din secolele V—I î.e.n. din Apulia şi Calabria.

Limba t r a c ă era vorbită în antichitate în nord-estul Peninsulei Balcanice de o populaţie foarte numeroasă (Herodot spune că după indieni cei mai numeroşi erau tracii), pe un teritoriu destul de întins, de aceea ea trebuie să fi prezentat sensibile diferenţe dialectale. Limba daco-geţilor, strămoşii noştri, făcea parte din ramura limbilor trace. Din păcate, nici din tracă nu s-au păstrat decît o serie de nume de localităţi şi de persoane transcrise cu aproximaţie în textele şi inscripţiile latineşti şi greceşti, cîteva glose şi cîteva scurte inscripţii cu litere greceşti, a căror interpretare este dificilă; cea mai lungă dintre ele, inscripţia de la Ezerovo (Bulgaria), din secolul al V-lea î.e.n., a fost pînă acum interpretată în vreo douăzeci de feluri, total diferite între ele. La noi în ţară s-a găsit în 1954 la Sarmisegetuza (azi Grădiştea Muncelului) o scurtă inscripţie pe un vas ritual din secolul I e.n. cu următoarele cuvinte scrise cu litere latine: *DECEBALUS PER SCORILO*. Cercetătorii sînt de părere că *per* este un cuvînt dac cu sensul de „fiu" (cf. lat. *puer* „copil"), celelalte două fiind nume proprii.

Unele fapte de limbă tracă sînt reconstituite din compararea limbilor vorbite astăzi pe teritoriul vechii Tracii sau învecinat (romîna, albaneza, greaca modernă, bulgara, sîrbo-croata): acele elemente comune acestor limbi, care nu pot fi identificate ca provenind din limbi cunoscute, sînt considerate ca fiind, probabil, trace.

Cercetările mai recente, datorate mai ales savantului bulgar Vl. Georgiev, arată că între traca propriu-zisă şi daco-moesiană trebuie să fi existat deosebiri însemnate, ele fiind, probabil, limbi diferite, deşi foarte înrudite.

Limba a l b a n e z ă este, afară de greacă, singura limbă autohtonă care s-a păstrat din antichitate în Balcani. Cercetătorii nu sînt însă de acord dacă albaneza este o continuare a limbii ilirice sau a celei trace. Deosebirile care există între mesapică şi elementele vechi indo-europene ale albanezei au făcut pe unii lingvişti să tăgăduiască înrudirea albanezei cu ilira. Dimpotrivă, elementele comune albanezei numai cu romîna, ca şi fapte de altă natură, fac ca albaneza să fie considerată tot mai mult continuarea acelei limbi care constituie substratul limbii romîne, traca, după unii chiar dacomoesiana.

Albaneza este vorbită astăzi de aproape 2,5 milioane de oameni, majoritatea locuind în R.P. Albania, şi este împărţită în două dialecte principale, g h e g (de nord) şi t o s c (de sud). Cele mai vechi texte albaneze sînt din secolul al XV-lea: o formulă de botez după ritualul roman, un mic vocabular cules de un străin şi traducerea unor versete din Evanghelia după Matei. Textele mai ample încep din secolul al XVI-lea. Albaneza a suferit puternice influenţe romanice, greceşti, slave şi turceşti.

Limba f r i g i a n ă a fost vorbită de asemenea în antichitate în Balcani. Frigienii au locuit în vecinătatea macedonenilor, în nordul Greciei; către sfîrşitul mileniului al doilea î.e.n. ei au trecut în Asia Mică, o dată cu unele triburi trace, cu care se pare că erau îndeaproape înrudiţi. Limba frigiană este destul de slab cunoscută. S-au păstrat vreo douăzeci de inscripţii

scurte din secolul al VI-lea î.e.n. și o altă serie în „noua frigiană", din secolele I—IV e.n.

Textele antice (Herodot, Strabo) afirmă că armenii sînt „coloniști frigieni" și faptele lingvistice par să confirme acest lucru.

Limba a r m e a n ă este vorbită astăzi de aproape 3 milioane de oameni în R.S.S. Armeană și într-o parte a Turciei. Există, de asemenea, numeroși armeni răspîndiți în întreaga lume (și la noi în țară, unde au școli și tipărituri în limba națională). Literatura armeană, scrisă cu un alfabet propriu, începe din secolele IV—V e.n. O bogată poezie lirică s-a dezvoltat în limba armeană începînd din secolul al XII-lea. În vremea noastră literatura și știința cunosc în Armenia Sovietică o deosebită înflorire.

6. Limbile s l a v e, cu documente începînd din secolul al IX-lea al e.n., se împart în trei grupe: limbile slave de răsărit, de apus și de sud.

Din grupul limbilor slave de r ă s ă r i t fac parte limba rusă, ucraineana și bielorusa. Slava de răsărit, care s-a scindat ulterior în cele trei limbi amintite, e atestată în scris din secolul al X-lea printr-o inscripție de pe un vas din primul sfert al acestui secol și numeroase alte inscripții pe coajă de mesteacăn din aceeași vreme. Cel mai important monument literar în limba slavă de răsărit este *Cîntecul despre oastea lui Igor*, din secolul al XII-lea. Cele trei ramificații ale slavei de răsărit s-au constituit în limbi independente abia prin secolul al XIV-lea sau al XV-lea.

Limba r u s ă este limba de stat în R.S.F.S. Rusă, fiind vorbită ca limbă maternă de peste 114 milioane de oameni (1959). Ea este folosită ca mijloc comun de înțelegere între popoarele Uniunii Sovietice. De asemenea numeroși oameni ai muncii din țările de democrație populară și mulți dintre intelectualii progresiști din lumea întreagă folosesc limba rusă ca mijloc de a-și însuși cultura sovietică și ca mijloc de înțelegere internațională. Literatura rusă a secolului al XIX-lea și al XX-lea, de înaltă factură artistică, și cu un conținut uman și progresist, a ilustrat această limbă, „una dintre cele mai puternice și mai bogate limbi vii" (Engels).

Limba u c r a i n e a n ă, vorbită de peste 37 de milioane de oameni (1959), este limba de stat în R.S.S. Ucraineană. Vorbitori de limbă ucraineană se află și pe teritoriul patriei noastre. Limba literară ucraineană s-a format în secolul al XVII-lea. Literatura ucraineană a dat în secolul al XIX-lea scriitori ca Taras Șevcenko, Ivan Franko ș.a.

Limba b i e l o r u s ă, vorbită în R.S.S. Bielorusă de 8 milioane de oameni, s-a constituit ca limbă literară abia la începutul secolului al XIX-lea.

Din grupul limbilor slave de a p u s fac parte:

Limba p o l o n ă, limba oficială în R.P. Polonă, este vorbită de aproape 30 de milioane de oameni (1960), dintre care cei mai mulți locuiesc în Polonia. Cele mai vechi documente în limba polonă sînt din secolul al XIII-lea. Cronicile vechi poloneze conțin date numeroase și prețioase, referitoare la patria noastră. Dintre scriitorii polonezi, Adam Mickiewicz, Henryk Sienkiewicz și Ladislau Reymont au dobîndit de mult o faimă universală.

Limba c e h ă este limba oficială în R.S. Cehoslovacă, alături de limba slovacă, fiind vorbită de 9 milioane de oameni (1959). Cele mai vechi documente în limba cehă datează din secolul al XII-lea. O cultură puternică s-a dezvoltat în epoca Renașterii în Cehoslovacia și se poate vorbi de o literatură cehă încă din secolul al XIV-lea; dar epoca în care au scris clasicii

literaturii cehe şi în care s-a format limba literară modernă a fost secolul al XIX-lea.

Limba s l o v a c ă este vorbită în R.S. Cehoslovacă de aproape 4 milioane de oameni, fiind limbă oficială alături de cehă.

Tot aici trebuie citate unele limbi slave mai puţin cunoscute:

Limba s o r a b ă sau v e n d ă, vorbită de circa 150 de mii de oameni pe cursul superior al rîului Spreea.

Limba p o l a b ă, foarte apropiată de sorabă, dispărută în secolul al XVIII-lea, se vorbea pe cursul inferior al Elbei. Este cunoscută din dicţionare şi mici fragmente de texte.

Limba c a ş u b ă se mai vorbeşte încă la apus de Gdańsk; este îndeaproape înrudită cu poloneza.

Limbile slave de s u d sînt bulgara, macedoneana, sîrbo-croata şi slovena. Cele mai vechi texte sud-slave sînt traducerile de texte religioase făcute de călugării Chiril şi Metodiu, care au şi creat, pe baza alfabetului grecesc, scrierea numită de la ei c h i r i l i c ă. (O primă variantă a scrierii sud-slave se numeşte g l a g o l i t i c ă.)

Limba în care au scris ei este un dialect slav vechi din jurul Salonicului şi este numită v e c h e a s l a v ă, s l a v o n a, s l a v a b i s e r i c e a s c ă sau v e c h e a b u l g a r ă. Ea nu trebuie confundată cu limba slavă comună, acel idiom indo-european din care s-au format limbile slave de astăzi şi care nu a fost notat în scris. Vechea slavă s-a impus în evul mediu ca limbă a bisericii la toate popoarele slave ortodoxe. Depăşind limitele popoarelor slave, ea a fost folosită şi la noi ca limbă a bisericii şi chiar a documentelor oficiale şi a influenţat puternic limba noastră. Importanţa ei pentru studiul comparativ-istoric al limbilor slave este deosebită, întrucît — fiind cea mai veche — se apropie cel mai mult de slava comună.

În limba b u l g a r ă m o d e r n ă vorbesc aproape 7 milioane de oameni (1960). Vorbitori de limbă bulgară sînt şi în ţara noastră şi de asemenea în sudul R.S.S. Moldoveneşti şi al celei Ucrainene.

Limba m a c e d o n e a n ă este vorbită în Iugoslavia, Bulgaria şi Grecia, în regiunea unde aceste ţări se învecinează între ele, de peste un milion de oameni. Ea nu trebuie confundată cu macedo-romîna sau aromîna, idiom romanic, şi nici cu macedoneana vorbită în antichitate în nordul Greciei (v. mai sus p. 241). Ca structură limba macedoneană e foarte asemănătoare cu bulgara.

Limba s î r b o - c r o a t ă, limbă oficială în R.F.S. Iugoslavia, este vorbită de circa 11 milioane de locuitori (1961). În sîrbo-croată s-a dezvoltat o puternică poezie populară epică.

Limba s l o v e n ă este vorbită de vreun milion şi jumătate de oameni în R.F.S. Iugoslavia, nord-estul Italiei şi sudul Austriei.

7. Limbile b a l t i c e, îndeaproape înrudite cu limbile slave, cu care mulţi lingvişti le şi clasează împreună (limbile balto-slave), sînt lituana, letona şi vechea prusiană.

Limba l i t u a n ă este vorbită de aproape 3 milioane de oameni (1959) în R.S.S. Lituană. Primele texte lituane sînt din secolul al XVI-lea. Sînt de asemenea de mult cunoscute cîntecele populare lituane numite *dainas* „doine". Limba lituană este mult folosită în studierea comparativă a limbilor indo-europene pentru că păstrează în structura ei foarte multe caractere arhaice.

Limba l e t o n ă este vorbită în R.S.S. Letonă de peste două milioane de oameni şi este atestată în scris din secolul al XVI-lea. Faţă de lituană, ea este mai puţin arhaică.

Limba v e c h e p r u s i a n ă este o limbă moartă încă din secolul al XVII-lea sau al XVIII-lea, cînd ultimii prusieni şi-au părăsit limba, fiind asimilaţi de germani, aşa încît astăzi prusienii, de origine baltică, vorbesc limba germană. Limba veche prusiană este cunoscută doar printr-un dicţionar din secolul al XVI-lea, dicţionarul de la Elbing, şi prin cîteva texte religioase din acelaşi secol.

8. Limbile g e r m a n i c e se împart încă din cea mai veche fază cunoscută în trei grupuri: de răsărit, de nord şi de apus.

Din grupul de r ă s ă r i t este cunoscută numai limba g o t i c ă, pentru care avem doar cîteva texte religioase, dintre care cel mai important este traducerea Bibliei, făcută pe cînd goţii se aflau în regiunea ţării noastre (secolul al IV-lea e.n.) de episcopul lor Vulfila (sau Ulfilas); s-au păstrat şi vreo 80 de cuvinte notate de un călător de la o populaţie gotică care mai trăia în Crimeea în secolul al XVI-lea.

Grupul de n o r d sau s c a n d i n a v, care posedă cele mai vechi texte germanice: o serie de inscripţii datînd din secolul al III-lea al e.n. Perioada comunităţii lingvistice nordice se întinde pînă în secolul al VII-lea. De prin secolul al VIII-lea, unitatea limbii străvechi nordice scandinavice se destramă şi găsim atestate patru dialecte: în vest i s l a n d e z şi n o r v e g i a n, foarte apropiate unul de celălalt (islandezii sînt plecaţi din Norvegia), în răsărit s u e d e z şi d a n e z.

Limbile moderne scandinave: islandeza, norvegiana, suedeza şi daneza, care provin din aceste dialecte ale limbii vechi nordice, se consideră că s-au format prin secolul al XVI-lea. În limba veche islandeză s-a scris una din cele mai importante şi mai timpurii literaturi ale evului mediu, din care e vestită o colecţie de legende ale eroilor şi zeilor, numită *Edda*, scrisă în secolul al XII-lea, dar compusă ceva mai înainte. Mai trebuie spus că în Norvegia a servit ca limbă literară în secolul al XIX-lea o formă modificată a limbii daneze. În ea a scris de pildă marele dramaturg norvegian H. Ibsen. În secolul al XX-lea, limba vorbită de popor este întrebuinţată tot mai mult ca limbă literară. Numărul total al celor care vorbesc limbi scandinave este astăzi de peste 15 milioane (1960).

Grupul de v e s t, cel mai numeros, din care fac parte:

V e c h e a g e r m a n ă d e j o s, în nordul Germaniei, din care s-au dezvoltat două ramuri: v e c h e a s a x o n ă sau s a x o n a d e j o s (cu cel mai vechi document literar, poemul *Heliand*, din prima jumătate a secolului al IX-lea), numită în faza ei actuală P l a t t d e u t s c h, şi v e c h e a f r a n c o n i c ă d e j o s, din care provin o l a n d e z a, vorbită de peste 11 milioane de oameni (1961), şi f l a m a n d a, vorbită de 4 milioane de oameni în Belgia şi vreo 200 de mii în Franţa. Tot aici trebuie amintită şi limba b u r i l o r, o populaţie de limbă olandeză care s-a stabilit în secolul al XVII-lea în sudul Africii.

Limba e n g l e z ă a fost adusă pe teritoriul actual al Angliei între secolele al V-lea şi al VI-lea de către unele triburi din nordul Germaniei (anglii, saxonii, frizonii ş.a.). Înaintea imigrării lor, pe teritoriul Angliei de azi se vorbeau limbi celtice, din care unele se mai vorbesc şi astăzi (v. p. 249). Istoria limbii engleze se împarte în trei perioade: v e c h e a

engleză sau anglo-saxonă (între secolele al V-lea și al X-lea, cu cele mai vechi texte din secolul al VII-lea, printre care poemul epic *Beowulf*), engleza medie (între secolele al XI-lea și al XV-lea) și engleza modernă, de la sfîrșitul secolului al XV-lea (epoca lui Shakespeare). Limba literară engleză modernă s-a format pe baza dialectului londonez încă la sfîrșitul secolului al XIV-lea, reușind să se impună destul de repede asupra dialectelor locale. Engleza este vorbită astăzi și în S.U.A., într-o formă foarte apropiată de engleza propriu-zisă, precum și în Canada, Australia, Noua Zeelandă ș.a. De asemenea, ea servește ca mijloc de comunicare între diferitele naționalități din Commonwealthul britanic. Numărul vorbitorilor de limbă engleză este greu de stabilit. Cifra de 700 de milioane de vorbitori, dată de unele statistici anglo-americane, este exagerată: în ea era cuprinsă și marea majoritate a locuitorilor din fostele colonii engleze, unde însă doar o parte restrînsă a populației cunoaște engleza. În plus, chiar în S.U.A. și Canada, țări de limbă engleză, se vorbesc și alte limbi: spaniola în sudul S.U.A. și franceza în Canada. Numărul celor care vorbesc engleza ca limbă maternă nu trece, după statisticile mai recente, de 300 de milioane. Engleza este însă larg folosită ca limbă internațională în știință, diplomație, comerț.

Limba frizonă, cunoscută de prin secolul al XIII-lea, este vorbită astăzi de cîteva sute de mii de oameni din Olanda și nord-vestul Germaniei (pe țărmul Mării Nordului).

Germana propriu-zisă sau germana de sus (Hochdeutsch) se împarte istoric în trei perioade: vechea germană de sus (Althochdeutsch) între secolele al VIII-lea și al XI-lea, avînd ca cele mai vechi documente niște glose din secolul al VIII-lea, și *Cîntecul lui Hildebrand*, păstrat într-o versiune de la începutul secolului al IX-lea; germana medie de sus (Mittelhochdeutsch), între secolele al XII-lea și al XV-lea, în care se află redactat *Nibelungenlied* (acesta fusese scris inițial în Althochdeutsch) și alte importante monumente literare medievale; germana nouă de sus (Neuhochdeutsch), începînd din secolul al XVI-lea, cînd s-au pus bazele limbii germane literare moderne. Cel mai important monument de limbă de la începutul acestei perioade este traducerea Bibliei de către Luther. Datorită fărîmițării statale a Germaniei pînă în secolul al XIX-lea, între dialectele limbii germane sînt deosebiri atît de mari, încît adesea vorbitorii de dialecte diferite nu se pot înțelege între ei, mijlocul comun de înțelegere fiind limba literară, pe care o învață la școală. Dialectele limbii germane sînt vorbite în Germania, Austria și Elveția de circa 85 de milioane de oameni. Vorbitori de limbă germană (aproape 400 de mii) sînt și la noi: în Transilvania, în jurul localităților Bistrița-Năsăud, Sibiu și Brașov, și în Banat, unii dintre ei fiind stabiliți aici încă din secolul al XII-lea. Tot un idiom german este și limba idiș, care provine dintr-un dialect al limbii germane medii, vorbit de o populație evreiască care a fost nevoită să emigreze din Germania în secolul al XIV-lea, risipindu-se în toată Europa, iar apoi și în America. În 1928, limba idiș era vorbită de aproape 7 milioane de oameni. De atunci numărul lor a scăzut mult, în primul rînd din cauza masacrelor făcute de hitleriști.

9. Limbile italice sînt vorbite încă din antichitate în Peninsula Italică. Ele sînt împărțite chiar de la apariția primelor texte în mai multe

grupuri, dintre care cele mai cunoscute sînt grupul l a t i n o - f a l i s c și cel o s c o - u m b r i a n. Limba o s c ă este cunoscută prin inscripții anterioare erei noastre (secolele III—I), iar limba u m b r i a n ă prin unele texte referitoare la ritualul sacrificiilor, gravate pe niște tăblițe de bronz (tabelele iguvine, descoperite la Iguvium în 1444), datate între anii 200 și 70 î.e.n.

F a l i s c a, cea mai apropiată de latină, este cunoscută doar din cîteva inscripții foarte scurte (aproape numai nume proprii) și pare să fi fost puternic influențată de etruscă). În nordul Italiei se vorbeau încă o grupă de limbi puțin cunoscute, pare-se mai îndepărtată de celelalte (retica, lepontica sau ligurica, veneta). Dintre ele cea mai cunoscută este v e n e t a, din care s-au păstrat vreo două sute de inscripții scurte. Multă vreme veneta a fost considerată un dialect iliric. Cercetările din ultimul timp au dezvăluit unele trăsături care o deosebesc esențial de iliră, apropiind-o de limbile italice.

Limba l a t i n ă este cea mai importantă limbă italică. Vorbită la început într-o regiune restrînsă din jurul Romei, Latium, latina s-a extins, o dată cu creșterea puterii romane, în întreaga Italie și apoi și în afara ei, pe un teritoriu imens, ca limbă oficială a Imperiului Roman și ca mijloc internațional de înțelegere. Cel mai vechi text latin este o scurtă inscripție pe o fibulă de aur de pe la anul 600 î.e.n. Literatura scrisă în limba latină începe pe la mijlocul secolului al III-lea î.e.n. și este una dintre cele mai importante literaturi ale lumii. Constituindu-se ca limbă literară, latina clasică — așa cum o găsim la cei mai buni autori ai secolului I î.e.n. — a continuat să fie respectată cu destulă rigurozitate în scris și în vorbire de păturile culte pînă prin secolul al VI-lea al e.n., deși între timp limba poporului evoluase destul de mult. Cam din această vreme putem să socotim limba latină, în forma ei clasică, o limbă moartă. Ea a continuat să fie învățată în școli în tot evul mediu, fiind folosită în apusul Europei ca limbă a culturii și ca mijloc de înțelegere internațională. Opere științifice au fost scrise în latinește pînă la începutul veacului nostru (în domeniul filologiei clasice se mai scriu și astăzi, deși foarte rar). Biserica catolică continuă să o folosească și astăzi în slujba religioasă și ca limbă oficială a Vaticanului.

Romanii au răspîndit, datorită superiorității lor economice, culturale și militar-politice, limba latină în majoritatea regiunilor cucerite: nordul Africii, Peninsula Iberică, Galia, Dacia și sudul Dunării. Exceptînd Dacia, care s-a rupt de imperiu la sfîrșitul secolului al III-lea e.n., limba care se vorbea în aceste provincii a fost mai mult sau mai puțin unitară cîtă vreme s-a menținut Imperiul Roman, unitatea fiind asigurată grație puternicei centralizări și legăturii permanente cu Roma pe căi de comunicație excelente, grație comerțului, armatei etc. Dar în momentul în care imperiul s-a prăbușit (secolul al V-lea e.n.) și s-a rupt legătura cu Roma, vorbirea din fiecare provincie a evoluat diferit, conform condițiilor specifice de viață, așa că s-a ajuns după un anumit timp la mai multe limbi, limbile romanice.

Limbile r o m a n i c e sînt: portugheza, spaniola, catalana, provansala, franceza, sarda, reto-romana, italiana, dalmata și limba romînă (cu diviziunile ei). Ele sînt împărțite în general în două grupe, după apropierea teritorială și lingvistică: grupul romanic oriental, format din romînă și dalmată, și grupul occidental, cuprinzîndu-le pe toate celelalte.

Limba p o r t u g h e z ă, cu aproape 75 de milioane de vorbitori (1961), dintre care vreo 65 de milioane în Brazilia, are cel mai vechi document de limbă de la sfîrşitul secolului al XII-lea. Cel mai vestit monument literar de limbă portugheză este epopeea *Lusiadele* (corect „Lusitanii“, *Os Lusiados*) de Camoens.

Limba s p a n i o l ă, vorbită de aproape 150 de milioane de oameni, dintre care abia vreo 23 de milioane în Spania, restul în America de Sud şi Centrală (afară de Brazilia), precum şi în sudul Statelor Unite. Cele mai vechi documente de limbă spaniolă, printre care poemul epic *Cidul*, sînt de pe la jumătatea secolului al XII-lea. În limba spaniolă s-a dezvoltat încă din vremea Renaşterii o literatură bogată, care a influenţat puternic literatura ţărilor apusene. Limba literară spaniolă s-a format pe baza dialectului castilian.

Limba c a t a l a n ă, vorbită în Catalonia (capitala Barcelona), insulele Baleare şi sudul Franţei de circa 5 milioane de oameni, are primele texte din secolul al XII-lea.

Limba p r o v a n s a l ă, vorbită în sudul Franţei de circa 10 milioane de oameni, cu texte din secolul al XI-lea. În limba provansală veche *(langue d'oc)*, a înflorit în evul mediu cunoscuta poezie a trubadurilor.

Limba f r a n c e z ă este vorbită, în afara Franţei, în Belgia (alături de flamandă), o parte a Elveţiei, o parte a Canadei şi în alte ţări de peste 50 de milioane de oameni (1961). Ea este folosită ca limbă de comunicare între oamenii de naţiuni diferite din fostele colonii franceze (Haiti, Algeria, Tunisia, Maroc etc.), în unele rămînînd ca limbă oficială chiar şi după eliberare (de ex. în Haiti, republică independentă încă din 1804). Cel mai vechi text de limbă franceză îl constituie *Jurămintele de la Stras-ι rg*, făcute între nepoţii lui Carol cel Mare în 842. Limba franceză literară a format pe baza dialectului vorbit în regiunea Ile-de-France (capitala Paris). Limba franceză, fiind limba uneia din cele mai bogate culturi şi literaturi, serveşte, începînd din secolul al XVII-lea, ca una dintre limbile de înţelegere internaţională.

Limba r e t o - r o m a n ă este vorbită în nordul Italiei, sud-estul Elveţiei şi unele regiuni din Tirol de aproape jumătate de milion de oameni.

Limba s a r d ă, vorbită în Sardinia de circa un milion de oameni, este pusă în mod greşit de unii printre dialectele limbii italiene.

Limba i t a l i a n ă, cu circa 50 de milioane de vorbitori (1961), este împărţită într-o serie de dialecte foarte deosebite între ele, ca urmare a îndelungatei dezmembrări statale a Italiei. Cel mai vechi document de limbă italiană este din 960. Limba italiană literară s-a format pe baza dialectului toscan în care au scris Dante, Petrarca, Boccaccio, fiind însă astăzi puternic influenţată de dialectul din Roma.

Limba d a l m a t ă , a fost vorbită pe coastele răsăritene ale Adriaticii; ultimii ei vorbitori au dispărut în secolul al XIX-lea.

Limba r o m î n ă este vorbită ca limbă maternă de peste 15 milioane de oameni din totalul de 18 633 999 de locuitori ai R.P. Romîne (1 ianuarie 1962). Desigur însă că mulţi oameni din restul populaţiei, care au altă limbă maternă, vorbesc curent limba romînă. Vorbitori de limba romînă există de asemenea şi în afara R.P. Romîne.

Pentru perioada veche a limbii romîne nu avem decît cîteva nume proprii de persoane şi de locuri, care apar în texte latine, bizantine sau slave

din evul mediu. Primul text romînesc datează din 1521 (o scrisoare a boierului Neacşu din Cîmpulung adresată judelui Braşovului Hans Benkner). În cazuri izolate este posibil să se fi scris romîneşte şi înainte de secolul al XVI-lea, dar nu ni s-a păstrat nici un text din această perioadă. Lipsa de documente şi cărţi romîneşti înainte de secolul al XVI-lea se explică prin faptul că biserica şi cancelaria se foloseau de limba slavonă. Dar după ce bulgarii şi sîrbii îşi pierd independenţa, cultura slavonă nu mai exercită o influenţă atît de puternică la noi, astfel că în secolul al XVI-lea apar primele traduceri în romîneşte ale cărţilor religioase, mai ales ca urmare a ridicării la cultură a unei pături tot mai numeroase din rîndurile micii boierimi, negustorimii şi meşteşugarilor de la oraşe. Cele mai vestite sînt traducerile diaconului Coresi, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Coresi şi-a scris traducerile în limba vorbită în sudul Ardealului şi nordul Munteniei. Răspîndirea traducerilor lui a făcut ca acest dialect să devină baza limbii romîne literare moderne. Anterior traducerilor secolului al XVI-lea putem vorbi de o limbă literară romînească numai în creaţia populară orală. Începînd cu secolul al XVII-lea, ea este cultivată de autori care scriu direct în romîneşte (cronicari şi autori de scrieri religioase). O dată cu crearea naţiunii romîne, la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul celui de-al XIX-lea, se dezvoltă limba romînă modernă. În secolul al XIX-lea, limba romînă literară îşi perfecţionează mijloacele de exprimare, devenind capabilă să servească în orice domeniu de activitate. În literatură se scriu mari opere de artă, care constituie literatura romînă clasică.

Limba romînă comună s-a scindat în: daco-romînă (vorbită pe teritoriul vechii Dacii), aromînă sau macedo-romînă, istro-romînă şi megleno-romînă (vorbite în sudul Dunării). Dintre acestea ultimele două sînt pe cale de dispariţie.

10. Limbile celtice, îndeaproape înrudite cu limbile italice, cu care adesea sînt grupate împreună în ramura italo-celtică, sînt vorbite la extremitatea vestică a teritoriului indo-european. Ele se împart în două grupe: continental şi insular (în insulele britanice).

Grupului continental îi aparţine limba galică, vorbită de galii care locuiau în antichitate pe teritoriul Franţei. Ea este cea mai veche limbă celtică atestată (primele secole î.e.n.). Din ea s-au păstrat numeroase nume de persoane şi localităţi, dintre care unele pomenite de scriitorii greci şi latini, iar altele întîlnite şi azi în Franţa. S-au găsit pe teritoriul Franţei cîteva zeci de inscripţii, majoritatea foarte scurte, rămase de la gali şi scrise cu litere greceşti şi latine; ele sînt greu de interpretat în stadiul actual al cercetărilor. Limba galică a dispărut treptat pînă în secolul al IV-lea e.n., fiind înlocuită cu limba latină.

Grupul insular se împarte la rîndul lui în două: gaelic (cuprinzînd irlandeza şi scoţiana) şi britonic (cuprinzînd galeza, cornica şi bretona).

Limbi gaelice:

Irlandeza este cunoscută din secolul al VIII-lea prin scurte texte religioase şi glose. În secolul al XI-lea şi următoarele s-a scris în limba irlandeză una din cele mai bogate literaturi medievale. De prin secolul al XVI-lea limba irlandeză a început să fie înlocuită în multe locuri cu engleza. În 1911 doar 500 de mii de oameni mai vorbeau irlandeza, iar dintre ei numai

vreo 20 de mii nu vorbeau decît irlandeza. În secolul nostru s-au făcut mari eforturi în Irlanda pentru reînvierea limbii naționale, dar vorbitorii de irlandeză rămîn totuși în minoritate în raport cu populația țării (aproape 3 milioane în 1961).

Limba s c o ț i a n ă (să nu se confunde cu dialectul scoțian al limbii engleze) este limba unei populații irlandeze care a pătruns în Scoția încă de prin secolul al V-lea al e.n. Numărul vorbitorilor ei era la începutul secolului nostru de 230 de mii, de atunci însă numărul lor a scăzut cam la jumătate.

Limbi b r i t o n i c e:

Limba g a l e z ă, vorbită în Anglia, în Țara Galilor de aproape un milion de oameni, este atestată de prin secolul al VIII-lea. În ea s-au compus inițial ciclul epic al cavalerilor mesei rotunde de la curtea regelui Artur, legende care au influențat puternic toată literatura cavalerească occidentală. La sfîrșitul secolului al XVI-lea s-a tradus în limba galeză Biblia. Din această perioadă începe istoria limbii galeze contemporane.

Limba c o r n i c ă, dispărută de prin secolul al XVIII-lea, se vorbea înainte în Cornwall. Textele cornice, foarte puține, se întind între secolele IX și XVII.

Limba b r e t o n ă, vorbită de o populație care s-a așezat în nord-vestul Franței (peninsula Bretagne) în secolele V—VI, venind din sudul Angliei, de unde a fost alungată de năvălitorii anglo-saxoni, este atestată de prin secolul al VIII-lea, dar despre o literatură bretonă se poate vorbi abia din secolul al XVI-lea. Astăzi ea are circa un milion de vorbitori.

II. Familia limbilor s e m i t o - h a m i t i c e.

Cele mai studiate limbi, după limbile indo-europene, sînt limbile semito-hamitice, vorbite de populații situate astăzi în Peninsula Arabică și regiunile învecinate din nord, precum și în partea de nord și nord-est a Africii. Un studiu amănunțit, bazat pe metoda comparativă-istorică, al celor două ramuri, semitică și hamitică, nu a fost făcut pînă în prezent, deși înrudirea lor este evidentă. Pe baza unor trăsături asemănătoare s-a emis ipoteza că limbile semito-hamitice ar fi înrudite cu limbile indo-europene. Această ipoteză nu a fost însă temeinic demonstrată.

Numele de *semitic* și *hamitic* sînt date pe baza unui tablou al populațiilor cuprinse în Biblie (Geneza), unde se spune că populațiile de limbă semito-hamitică se trag din cei doi fii ai lui Noe (Sem și Ham). Numele celui de-al treilea fiu al lui Noe, Iafet, a fost dat de unii limbilor indo-europene, de alții limbilor ibero-caucaziene, care au fost numite i a f e t i t e. Termenul *iafetit* a fost părăsit în general.

Limbile s e m i t i c e se împart în două grupe: grupul semitic oriental și cel occidental, acesta din urmă subdivizîndu-se la rîndul său în două, nordic și sudic.

Grupul semitic o r i e n t a l este constituit din limba a c c a d i a n ă, vorbită în antichitate în regiunea Mesopotamiei, limbă cunoscută în două etape istorice: b a b i l o n e a n ă, cu documente din mileniile al treilea și al doilea î.e.n. (cele mai vechi documente semitice), și a s i r i a n ă, cu documente de pe la 1400 pînă în primele secole î.e.n. Documentele accadiene sînt notate în scriere cuneiformă.

Grupul n o r d i c se împarte în două subgrupe: cananean și arameean. Din subgrupul cananean mai cunoscute sînt limbile feniciană și ebraică.

Limba f e n i c i a n ă este cunoscută doar din inscripţii, destul de numeroase de altfel. În secolul nostru s-au găsit unele inscripţii în scriere hieroglifică şi silabică feniciană, datate între anii 2000 şi 1000 înaintea erei noastre. Numeroase inscripţii în feniciană sînt din jurul anului 1000 î.e.n., dar recent s-au găsit multe inscripţii datate probabil din secolul al VIII-lea şi al V-lea î.e.n. Limba feniciană era limba unui popor de marinari şi negustori, care au întemeiat numeroase colonii în Mediterană. Dintre acestea cea mai importantă a fost Cartagina, pe ţărmul de nord al Africii, în dreptul Italiei, multă vreme rivala Romei. Feniciana vorbită la Cartagina este cunoscută sub numele de limba p u n i c ă (*punic* este forma latină a numelui „fenician"). Ea este cunoscută din nişte inscripţii (cele mai vechi din secolul al IV-lea) şi din zece rînduri în limba punică intercalate într-o comedie a poetului latin Plaut (către anul 200 î.e.n.), numită *Cartaginezul (Poenulus)*.

Limba e b r a i c ă este limba vorbită de o populaţie stabilită în Palestina. Cel mai important monument de limbă ebraică veche e *Biblia*. Dintre textele Bibliei, variate în ce priveşte conţinutul şi compuse la date diferite, cel mai vechi este *Cîntecul Deborei* (Cartea Judecătorilor, cap. V), considerat anterior anului 1000 î.e.n. În primele secole înaintea erei noastre populaţia palestiniană şi-a părăsit limba, adoptînd limba altor populaţii, tot semitice. Ebraica a devenit deci o limbă moartă, dar, la fel ca latina, ea a continuat să fie întrebuinţată în scris de către învăţaţii evrei răspîndiţi în diferite ţări în urma exodului populaţiei evreieşti după cruntul război cu romanii, terminat prin dărîmarea Ierusalimului (anul 70 e.n.), şi mai ales după cel din 132—135, sub Hadrian, cînd evreilor li s-a interzis să mai locuiască în Iudeea. Faza aceasta mai tîrziu este cunoscută sub numele de ebraica n o u ă sau t a l m u d i c ă, după numele unui cod juridic-religios redactat în această limbă *(Talmudul)*. Ea este oarecum mai apropiată de limba vorbită din epoca răspîndirii evreilor decît de textele puriste din acea vreme, suferind, se pare, şi o influenţă arameeană.

De la sfîrşitul secolului al XIX-lea, dar mai ales după 1919, cînd o serie de evrei s-au stabilit în Israel, s-au făcut serioase încercări de înviere a limbii ebraice. Ea este astăzi limba oficială în Israel, purtînd numele de i v r i t. Păstrînd scrierea veche, ebraica de astăzi adaptează o serie de termeni vechi la nevoile vieţii moderne şi se îmbogăţeşte cu termeni din alte limbi, mai ales indo-europene.

Grupul a r a m e e a n este constituit de limbile arameeană şi siriană. Limba a r a m e e a n ă, cunoscută sub forme dialectale diferite şi la epoci deosebite, a avut o mare răspîndire după anul 300 î.e.n., înlocuind limbile accadiană, feniciană şi ebraică. Astăzi se mai vorbesc doar cîteva dialecte arameice, dintre care mai cunoscut este a i s o r. Limba s i r i a n ă, importantă limbă literară, care s-a răspîndit datorită creştinismului mult peste regiunea de origine (regiunea din jurul Edessei, vechi centru politic încă dinaintea erei noastre, devenit prin secolul al II-lea e.n. metropola intelectuală a Orientului creştin). Limba siriană a murit încă de prin secolul al VIII-lea, continuînd să fie folosită în biserică. Ea nu trebuie confundată cu actuala siriană, de origine arabă.

Grupul s u d i c cuprinde limbile arabă şi abisiniană.

Limba a r a b ă , cu cele mai vechi texte din secolul al IV-lea e.n., este astăzi cea mai importantă dintre limbile semitice, una dintre marile

limbi de cultură ale lumii. În ea s-a scris o bogată literatură beletristică, filozofică și științifică. Învățații arabi au fost într-o bună măsură păstrătorii și continuatorii culturii antice latinești și grecești. Limba arabă a servit în Orientul apropiat și îndepărtat, pînă în Mongolia, ca limbă de cultură și limbă internațională de comunicare, întocmai ca latina în apusul Europei, mai ales ca limbă a Coranului, o dată cu răspîndirea Islamului. Ea a influențat vocabularul multor limbi cu care a venit în contact: spaniola, persana (în care majoritatea cuvintelor sînt arabe, deși limba este indo-europeană), turca și, prin intermediul ei, romîna (cuvintele turcești care au intrat în fondul principal al limbii romîne sînt mai ales de origine arabă). Astăzi, împărțită în multe subdiviziuni dialectale (egipteană, siriană, saudită etc.), este vorbită de circa 75 de milioane de oameni. Limba literară din țările arabe tinde să se apropie de araba clasică.

Limba sau mai bine zis limbile a b i s i n i e n e sau e t i o p i e n e se vorbesc în Abisinia. Abisiniana este cunoscută încă din secolul al IV-lea al e.n. Limba oficială a Abisiniei este astăzi a m h a r i c a (circa 10 milioane de vorbitori).

Limbile h a m i t i c e sînt egipteana veche și copta, limbile berbere (vorbite de tuaregi și kabili în nordul Africii), limbile kușite (în regiunea Abisiniei mai ales în Peninsula Somali) și hausa.

Dintre ele, mai importantă și mai cunoscută este e g i p t e a n a , cu documente datate de la sfîrșitul mileniului al patrulea î.e.n. (cele mai vechi documente din cîte se cunosc, în caractere hieroglifice). Limba vorbită după secolul al III-lea e.n. în Egipt a fost limba c o p t ă , o continuare a limbii vechi egiptene, care, începînd cu secolul al VII-lea, a fost treptat înlocuită cu araba, devenind din secolul al XVII-lea o limbă moartă.

Tot în ramura limbilor hamitice sînt grupate și limbile din grupa hausa sau ceadă, o serie de limbi vorbite în Nigeria de nord și regiunile învecinate. Originea lor hamitică este contestată de unii din cauza puternicelor influențe suferite din partea limbilor bantu. Cea mai răspîndită și mai cunoscută dintre ele este limba h a u s a , vorbită ca limbă maternă de peste 10 milioane de locuitori și folosită ca limbă de comunicare și de către popoarele învecinate (în total peste 15 milioane).

III. Familia limbilor u g r o - f i n i c e este formată din finlandeză, lapona (vorbită în Extremul nord al Peninsulei Scandinavice), estonă, maghiară și o serie de alte limbi vorbite pe teritoriul Uniunii Sovietice. Mai importante sînt:

F i n l a n d e z a sau s u o m i, vorbită în Finlanda de circa 5 milioane de oameni, cu scriere din secolul al XVI-lea. Un dialect al limbii finlandeze (dialectul k a r e l i a n) se vorbește în R.S.S.A. Karelă. Împrumuturile în și din dialectele finice sînt importante pentru istoria limbilor învecinate (germanice, baltice, slave).

Limba m a g h i a r ă , vorbită de peste 10 milioane de oameni în R.P. Ungară. Vorbitori de limbă maghiară există și în țările limitrofe, printre care și țara noastră. Regimul nostru democrat-popular a creat în Transilvania numeroase școli — elementare, medii și superioare — cu limba de predare maghiară, teatre maghiare, și tipărește anual numeroase cărți, din toate domeniile, în limba maghiară. Între limba maghiară și limba romînă au avut loc o serie de influențe reciproce. Cele mai vechi texte de limbă maghiară sînt din secolul al XIII-lea.

Limba e s t o n ă , vorbită de peste un milion de locuitori în R.S.S. Estonă, are cele mai vechi texte din prima jumătate a secolului al XIII-lea. Literatura estonă, care a cunoscut o mare dezvoltare începînd din secolul trecut, își are originile în secolul al XVI-lea.

Limbile ugro-finice sînt limbi aglutinante.

IV. Familia limbilor i b e r o - c a u c a z i e n e , din care majoritatea sînt vorbite în Caucaz, a fost studiată mai ales de lingviști ruși și sovietici. Dintre limbile caucaziene cea mai importantă și mai cunoscută este limba g e o r g i a n ă (g r u z i n ă) cu texte din secolul al V-lea e. n. Din secolul al XII-lea, cînd Șota Rustaveli a scris cunoscutul poem epic *Viteazul în piele de tigru*, începe perioada neo-georgiană.

Unii lingviști consideră că la această familie aparține și limba b a s c ă , vorbită în regiunea Pirineilor, o rămășiță a limbii iberilor, locuitorii Spaniei înainte de cucerirea romană. Pe această bază s-a construit teoria că limbile ibero-caucaziene au fost răspîndite în toată Europa înainte de venirea indo-europenilor. După această teorie aceleiași familii i-ar aparține și limba e t r u s c ă , limba unei populații antice din Italia, care a avut o cultură dezvoltată înaintea romanilor și i-a dominat multă vreme pe aceștia. Cercetările mai recente consideră tot mai mult că etrusca este o limbă indo-europeană. Teoria substratului ibero-caucazian al limbilor indo-europene, fundată pe unele fapte nu prea sigure, pierde din ce în ce mai mult teren.

V. Familia limbilor t u r c o - t ă t a r e cuprinde o serie de limbi, dintre care majoritatea sînt vorbite în Uniunea Sovietică: a z e r b a i d j a - n ă , u z b e k ă , t u r k m e n ă , k a z a h ă , t ă t a r ă ș.a. În afara Uniunii Sovietice este vorbită limba t u r c ă sau o s m a n ă , limba oficială în Turcia, cu peste 18 milioane de vorbitori (1950). Limba turcă a exercitat asupra limbii romîne o puternică influență lexicală. Cele mai vechi documente turcice sînt niște inscripții din secolele VII—VIII e. n.

Vorbitori de limba turcă și tătară există și la noi în țară, în Dobrogea (circa 20 de mii de tătari și 15 mii de turci). Regimul nostru a creat școli în limba națională pentru ei. Pentru tătarii din Dobrogea s-a creat chiar și un alfabet special, întrucît limba tătarilor de pe Volga, diferită de a tătarilor dobrogeni, se scrie cu alfabet chirilic, fapt care ar îngreuia însușirea limbii romîne.

Limbile turco-tătare sînt și ele aglutinante.

VI. Familia limbilor m o n g o l i c e este alcătuită din limbile: h a l h a - m o n g o l ă , vorbită în R.P. Mongolă și în Mongolia Interioară (R.P. Chineză) de peste 2,5 milioane de locuitori, dintre care doar circa un milion în R.P. Mongolă; limba b u r i a t - m o n g o l ă, cu cîteva sute de mii de vorbitori, în R.S.S. Autonomă Buriat-Mongolă; limba k a l m î k ă, cu peste o sută de mii de vorbitori, în R.S.S. Autonomă Kalmîkă ș.a.

Unii lingviști clasează limbile turco-tătare și mongolice într-o singură familie, limbile t u r a n o - m o n g o l i c e .

VII. Familia limbilor m a n c i u r o - t u n g u s e este formată din două grupe, dintre care cele mai importante limbi sînt m a n c i u r i a n a și e v e n a , vorbite în Siberia (U.R.S.S.) și R.P. Chineză.

Unii lingviști clasau în această familie încă două limbi:

Limba c o r e e a n ă , vorbită de circa 35 de milioane de oameni (1960), cu texte scrise încă din secolul al V-lea e.n. (texte religioase budiste,

scrise cu caractere chineze). Actuala scriere coreeană datează din secolul al XV-lea.

Limba japoneză sau niponă, vorbită de aproape 95 de milioane de oameni (1962). Cele mai vechi texte japoneze datează de la sfîrșitul secolului al VI-lea e.n. Limba națională japoneză s-a format pe baza dialectului din jurul orașului Tokio, care din secolul al XVII-lea a devenit capitala țării. Literatura japoneză s-a dezvoltat mai ales începînd din secolul al IX-lea.

Cercetările mai recente au dovedit că japoneza și coreeana nu sînt înrudite cu limbile manciuro-tunguse și nici între ele.

Unii lingviști clasifică limbile turco-tătare, mongolice și manciuro-tunguse într-o singură familie, limbile altaice.

VII. Limbile chino-tibetane se împart în două grupe: grupa chino-siameză sau tai-chineză și tibeto-birmană.

Limba chineză, limba unei străvechi culturi, are cei mai mulți vorbitori de pe glob (peste 600 de milioane în 1958). Cele mai vechi documente chineze sînt din mileniul al treilea î.e.n., în scriere ideografică, păstrată, cu unele modificări, și astăzi. În decursul veacurilor s-a creat în limba chineză o bogată literatură beletristică și filozofică. După etapele sale de dezvoltare chineza se împarte în: chineza arhaică (pînă în secolul al VI-lea e.n.), chineza veche (secolele VI—X), medie (secolele X—XIII) și nouă (din secolul al XIII-lea). Deși au o vechime atît de mare, textele chineze sînt de puțin ajutor în studiul istoriei limbii, deoarece scrierea lor ideografică nu notează sunetele. Fiind vorbită pe o suprafață uriașă, de o populație atît de numeroasă, limba chineză este împărțită în dialecte. Limba literară care se generalizează astăzi este formată pe baza unuia dintre dialectele de nord, cel din regiunea Pekin.

În afara limbii chineze mai fac parte din grupa tai-chineză limbile: tai sau siameză, cu circa 25 de milioane de vorbitori (1960), limba karen, vorbită în Birmania de 20 de milioane de oameni (1960), și limba vietnameză sau anamită, cu 30 de milioane de vorbitori (1960).

Grupul tibetan se împarte la rîndul său în două subgrupe: subgrupa tibetană, cu limba tibetană, vorbită în Tibet (centrul Lhassa) de circa 3 milioane de vorbitori, cu texte vechi din secolul al VII-lea e.n. (budiste), limbile tibeto-himalaice ș.a., și subgrupa birmană, din care principala limbă e birmana (10 milioane de vorbitori), cu texte din secolul al XI-lea. Scrierea în limbile tibeto-birmane este luată de la hinduși.

VIII. Familia limbilor dravidiene, vorbite de populațiile din India și Ceylon pe care le-au găsit aici indo-europenii la venirea lor. Cele mai vechi texte dravidiene sînt de prin secolele IV—V e.n. Limbile dravidiene au exercitat o influență vădită asupra limbilor indiene. Numărul vorbitorilor lor este de circa 100 de milioane.

IX. Limbile indoneziene, malaio-polineziene, australiene, microneziene și melaneziene, care din cauza așezării lor geografice sînt de obicei enumerate împreună, nu par a fi înrudite între ele. De altfel, ele sînt încă foarte puțin studiate.

X. În stadiul actual al cercetărilor așa-numitele limbi africane, vorbite de populațiile de negri, sînt socotite ca nefiind toate înrudite între

ele. Înrudirea este deocamdată dovedită numai în interiorul următoarelor grupe: limbile sudaneze, limbile bantu, bușmene și hotentote. Nu se știe dacă grupele citate sînt înrudite între ele. În Sudan și Guineea se vorbesc cîteva sute de limbi, foarte puțin studiate.

XI. Limbile indienilor americani sînt limbile vorbite de populațiile care locuiau în America înainte de venirea europenilor. Unele dintre aceste populații, mai ales cele din America Centrală, aveau o civilizație veche, care a fost însă distrusă de coloniștii europeni (civilizația aztecă în Mexic și incasă în Peru). Cele mai vechi texte indiene, scrise în limba maia în secolul al III-lea e.n., n-au fost descifrate pe deplin. La descifrarea lor lucrează astăzi unii savanți sovietici. În 1963 a apărut la Moscova o nouă carte a lui I.V. Knorozov, *Письменность индийцев мая*. În prezent la descifrarea ei se utilizează mașini electronice (v. pag. 106). Numărul indienilor din America este astăzi foarte restrîns, ei fiind pe cale de dispariție. Materiale interesante din limba lor a adunat școala lingvistică descriptivistă americană.

În cele expuse pînă aici nu au fost amintite nu numai toate limbile de pe glob, dar nici măcar toate familiile de limbi. Numărul total al limbilor de pe glob este apreciat de unii lingviști la peste 2000. Este posibil, ca, datorită insuficientei cunoașteri să fie luate în multe cazuri drept limbi separate dialecte ale aceleiași limbi. Ele sînt totuși cel puțin cîteva sute (v. și p. 222). Este de asemenea posibil ca, pe măsură ce studiile avansează, să fie grupate în aceeași familie limbile a două sau mai multe familii considerate pînă acum drept neînrudite, deși nu este exclus nici contrariul (v. cazul limbii japoneze și coreene).

Asemenea ipoteze, după cum s-a văzut, s-au emis încă de pe acum. Despre o clasificare riguroasă a tuturor limbilor de pe glob nu poate fi însă vorba, căci în prezent mai sînt încă multe limbi lipsite de scriere, care abia încep să fie studiate. Studierea tot mai amănunțită a cît mai multe limbi de pe glob va da, desigur, un puternic imbold pentru studiile de lingvistică generală, care au nevoie, pe lîngă o justă orientare principială, de un material cît mai bogat și mai variat.

BIBLIOGRAFIE

B. V. Andrianov, *Население Африки*, Moscova, 1960.
F. N. Finck, *Die Sprachstämme des Erdkreises*, ed. a III-a, Berlin, 1923.
A. Meillet et M. Cohen, *Les langues du monde*, ed. a II-a, Paris, 1952.

8. Limba, categorie istorică

Asemeni tuturor obiectelor și fenomenelor din realitate, limba are început, dezvoltare, moarte. Cunoașterea științifică a unui fenomen implică oglindirea procesului dezvoltării lui istorice. Fiind fenomene istoricește schimbătoare, limbile trebuie cercetate din punct de vedere istoric, adică sub aspectul apariției lor și al etapelor principale pe care le-au parcurs în dezvoltare pînă la starea actuală sau pînă în momentul dispariției lor.

S-a văzut că limba nu a existat dintotdeauna. Ea a apărut odată cu societatea omenească, cînd, în procesul muncii colective, oamenii în devenire au simțit necesitatea de a comunica între ei, de a face schimb de idei.

Nu toate limbile care s-au creat în decursul istoriei au continuat să existe pînă în prezent. Multe limbi au încetat de a mai fi folosite ca mijloc de comunicare, au devenit limbi moarte. Unele dintre ele s-au păstrat în textele scrise, dar cele mai multe au dispărut fără urmă. Termenul de *limbă moartă* e folosit în lingvistică cu sensuri diferite. Astfel spunem că latina este o limbă moartă, pentru că, sub forma în care ne apare în textele transmise din antichitate, ea nu mai este vorbită astăzi de nici o populație. Dar limba latină nu a încetat în mod brusc de a exista. Ea s-a transformat treptat în limbile romanice. De fapt, limbile romanice reprezintă o formă evoluată a limbii latine, o fază superioară a ei, corespunzînd noilor condiții istorice. Întrucît însă limbile romanice sînt destul de deosebite de latină (așa încît sînt considerate limbi diferite în comparație cu limba bază), se poate afirma că latina, cu trăsăturile ei caracteristice, a murit.

Unele limbi au încetat de a exista oarecum brusc, oprindu-se la o fază oarecare din evoluția lor, o dată cu nimicirea, în urma unor calamități naturale sau a războaielor de exterminare, a populației care le vorbea. Într-un asemenea caz limba moare o dată cu moartea societății pe care o servea. În felul acesta, numeroase limbi de trib ale indigenilor din Africa, Australia, America au dispărut în urma războaielor duse de colonialiști pentru cucerirea de teritorii.

Se întîmplă adesea ca o limbă să moară fără nimicirea populației care o vorbea, în urma înlocuirii ei cu altă limbă. Se cunosc în istorie cazuri numeroase de populații care și-au schimbat limba. Astfel vorbitorii limbii vechi prusiene, limbă baltică, înrudită cu letona și lituana, au părăsit limba lor, prin secolele XVII—XVIII, și au adoptat limba germană. Limba prusiană veche este o limbă moartă, cunoscută prin cîteva texte din secolele XV—XVI. În Dalmația s-a format, în prima jumătate a mileniului întîi al erei noastre, un dialect latin care a devenit apoi o limbă romanică — limba dalmată — destul de apropiată de limba noastră. Această limbă a fost vorbită pînă către sfîrșitul secolului al XIX-lea. La 1898 a murit Antonio Udina, ultimul om care mai știa să vorbească dalmata. Treptat, în cursul istoriei, populația din Dalmația a părăsit limba sa romanică și a adoptat o limbă slavă. Din dalmata romanică au rămas numai niște mărturii scrise. Se poate spune că limba dalmată a murit o dată cu destrămarea colectivității dalmate de limbă romanică și integrarea ei în populația iugoslavă.

În tot timpul cît trăiește, o limbă este în permanentă schimbare. Nimic pe lume nu rămîne neschimbat, și limba se supune și ea acestei legi generale. Chiar la o privire superficială e ușor de constatat că limbile națiunilor moderne sînt mult deosebite față de limbile de trib. Faze deosebite găsim și în istoria aceleiași limbi. Limba greacă de astăzi prezintă modificări serioase față de limba greacă din orînduirea sclavagistă. Și textele romînești de acum trei sute de ani prezintă numeroase particularități lexicale și gramaticale care nu s-au mai păstrat în limba contemporană. Iată, spre ilustrare, un pasaj din „Predoslovia către cetitori" a *Noului Testament* (tipărit la Alba-Iulia în 1648), scrisă de Simeon Ștefan: „Ačasta încă vă rugăm să luați aminte că rumînii nu grăescu în toate țările într-un chip, încă neci într-o țară toți într-un chip. Pentr-aceaea cu nevoe poate să scrie cineva să

înțeleagă toți, grăind un lucru unii într-un chip, alții într-alt chip: au veșmînt, au vase, au altele multe nu le numescu într-un chip. Bine știm că cuvintele trebue să fie ca banii, că banii aceia sînt buni carii îmblă în toate țările, așea și cuvintele acealea sînt bune carele le înțeleg toți. Noi derept aceaea ne-am silit, den cît am putut, să izvodim așea cum să înțeleagă toț(i) iară să nu vor înțeleage toți nu-i de vina noastră, ce-i de vina celuia ce-au răsfirat rumînii printr-alte țărь, de s-au mestecat cuvintele cu alte limbi de nu grăescu toți într-un chip".

Din punct de vedere fonetic se remarcă formele arhaice *neci* (pentru *nici*) și *derept*. În morfologie, se observă articularea pronumelui relativ în formele *carii*, *carele*. Particularitățile sintactice se referă mai ales la conjuncții: *să* condițional (care reprezintă pe *si* din latină), *de* cu valoare consecutivă (păstrat astfel și ulterior în limba vorbită). În vocabular se remarcă *au* cu sensul de „sau, ori" (din lat. *aut*), *izvodi* cu sensul „a traduce", precum și locuțiunile conjuncționale *derept aceaea* „de aceea" și *den cît* „atît cît".

Evoluția limbii, ca și a oricărui fenomen, are loc ca rezultat al luptei dintre nou și vechi. În conformitate cu filozofia marxistă, înțelegem prin *nou* în limbă nu tot ceea ce apare la un moment dat, ci ceea ce reprezintă un element de progres, ceea ce se menține și se dezvoltă. *Vechi* este acel element care se menține fără a se dezvolta, sau chiar regresează și piere. În limbă lupta dintre elementul nou și vechi, victoria noului asupra vechiului, se realizează treptat, pentru că, altfel, s-ar stînjeni comunicarea și nu s-ar mai putea menține legătura dintre generații.

Astfel, necontenit se produc modificări în toate compartimentele limbii. În vocabular, pe lîngă multe cuvinte care numesc noțiuni noi (*sputnic*, *cosmonaut*, *izotop* etc.) au pătruns și termeni noi pentru noțiuni cunoscute. Astăzi spunem *legifera* și nu *legiui*, cum se spunea în trecut, folosim pe *impozit* în loc de *bir*, *literă* în loc de *buche*, zicem *act* și nu *uric*, *a promite* și nu *a giurui* etc.

S-au învechit și au dispărut treptat sensurile unor cuvinte. Nimeni nu mai folosește astăzi pe *carte* cu sensul de „scrisoare", nici pe *prost* cu sensul de „simplu, din popor", după cum sensul de „porțelan" al cuvîntului *farfurie* a rămas consemnat numai în textele vechi și în dicționarele istorice.

Și în gramatică formele noi, la început puțin productive, se impun. Astfel, în latina vorbită apar încă de timpuriu forme analitice la gradele de comparație ale adjectivelor. Asemenea forme, sporadice la Plaut, devin generale în perioada tîrzie și s-au continuat și în limbile romanice.

Datorită luptei dintre nou și vechi găsim în limbă, în orice perioadă, categorii și elemente viabile și neviabile. Categoriile viabile, productive, își subordonează cuvintele nou intrate în limbă. Așa e cazul, în limba romînă, al conjugărilor I și a IV-a, în care se încadrează toate verbele noi. Există și sufixe productive și neproductive. În limba romînă, la numele de agent e productiv sufixul *-tor* cu care s-au format multe cuvinte noi în ultimele decenii (*codificator*, *gazificator*, *havator*, *iarovizator*, *planificator* etc.), în timp ce sufixul *-aș* a rămas numai la cuvinte vechi (*cosaș*, *vîslaș* etc.).

Dintre elementele neviabile, unele sînt dintr-o perioadă mai veche. În această situație sînt conjugările a II-a și a III-a, care încă în latină nu mai erau productive, precum și sufixul *-aș* citat mai sus. Pot fi neviabile, neproductive și unele formații și elemente apărute recent în limbă dar care, nefiind necesare comunicării sau neputîndu-se încadra în sistemul limbii,

nu se mențin. În această categorie se cuprind, de exemplu, elementele de jargon precum și cuvinte sau forme cu viață efemeră, inventate de unii reprezentanți ai curentelor decadente în literatură.

Deoarece limba se află în permanentă mișcare, ea trebuie studiată ca atare. S-a văzut că lingvistica științifică s-a născut o dată cu studiul istoric al limbii. Ne putem explica mai ușor fenomene ale limbii contemporane, dacă le urmărim în trecut. Comparînd frecvența în limbă a unui fenomen sau a unei categorii, în două perioade istorice, ne putem da seama dacă este vorba de un fenomen în dezvoltare sau în regres.

În dezvoltarea limbilor se observă diferențe de ritm care, în ultimă instanță, se explică prin schimbările din societate. În limbă, ca și în celelalte fenomene din natură și din societate, există perioade în care au loc schimbări de amănunt, acumulări cantitative lente, în toate sectoarele ei, și perioade în care schimbările sînt mai numeroase și mai rapide, ele marchează trecerea limbii la o stare calitativă nouă. Schimbările cantitative, acumulate în decurs de sute de ani, se încheie cu o perioadă de salt calitativ. În limbă saltul însuși nu se produce în mod brusc, ci durează cel puțin două-trei sute de ani. Aici noul poate coexista o vreme îndelungată cu vechiul, iar limba nu poate înceta nici un moment de a-și îndeplini rolul ei de mijloc de comunicare între oamenii de diferite vîrste care trăiesc în același timp (iar, în forma ei scrisă, între oamenii de astăzi și cei din generațiile precedente).

Perioadele de salt din istoria unei limbi se manifestă prin schimbări profunde în toate sectoarele ei. Importante sînt, mai ales, schimbările din structura gramaticală, căci ele se produc de obicei foarte greu. În istoria limbii ruse s-a produs un salt calitativ în cursul secolelor al XII-lea și al XIII-lea. În această perioadă au avut loc mari schimbări în sistemul fonetic, în lexic și în structura gramaticală. Astfel, au fost eliminate vocalele reduse, ceea ce a dus la formarea silabelor închise (terminate în consoană); a scăzut numărul vocalelor și s-au creat noi îmbinări consonantice. În morfologie apar forme cazuale fără desinențe, de tipul *дом* (nom. sing.) sau *стен* (gen. pl.), se organizează declinarea substantivelor pe genuri; la verbe se transformă total sistemul timpurilor trecute, prin dispariția aoristului, a imperfectului și a mai-mult-ca-perfectului, ceea ce a atras lărgirea funcțiilor perfectului și formarea categoriilor aspectului perfectiv și imperfectiv; s-a creat gerunziul. În morfologie s-au stabilit deci, în esență, actualele tipuri de declinare și conjugare. În sintaxă, printre alte schimbări, are loc întărirea instrumentalului predicativ (de tipul *он стал учителем*, *мой брат является председателем колхоза*) pe seama construcției cu nominativul. Se dezvoltă construcțiile cu prepoziții, subordonarea cîștigă teren. Aceste schimbări, împreună cu acelea care au avut loc în vocabular, au făcut ca textele vechi rusești să nu mai poată fi înțelese decît cu mare greutate de cititorii ruși de astăzi.

Un salt calitativ a avut loc și în perioada transformării limbii latine în limbi romanice. Limba franceză s-a constituit, după toate probabilitățile, între secolele al VI-lea și al IX-lea, cînd se trece de la o limbă în care predomină construcțiile sintetice la o limbă caracterizată prin construcții analitice. Deși nu toate elementele care deosebesc franceza veche de latina tîrzie se produc în acest răstimp, această perioadă este hotărîtoare totuși, calitativ

deosebită de altele, prin schimbările din fonetică, vocabular și structura gramaticală.

Ca toate salturile care se realizează treptat, salturile în limbă nu pot fi determinate cu precizie în ce privește data la care încep sau se încheie, ci doar cu aproximație.

Lingviștii care se situează pe o poziție metafizică nu înțeleg specificul schimbărilor din limbă. Astfel, unii consideră că în limbă au loc numai schimbări cantitative și nu își pot explica sau nu admit trecerea limbii de la o calitate la alta. Alți lingviști, înțelegînd în mod mecanic legătura limbii cu societatea, au considerat că în limbă, fără prealabile acumulări cantitative, se produc salturi care coincid cu revoluțiile sociale.

Fără îndoială că schimbările importante din viața societății, scindarea ei sau, dimpotrivă, unificarea ei teritorială, cuceririle politice, dezvoltarea civilizației și trecerea de la o orînduire social-economică la alta sînt factori care influențează în mare măsură evoluția limbii; dar cum schimbările sociale nu se reflectă direct în toate sectoarele limbii, iar pentru producerea saltului e necesară o perioadă de masive acumulări cantitative, salturile în limbă nu coincid cu salturile din societate.

În legătură cu influența pe care o produc asupra evoluției limbii schimbările din viața socială, ne vom opri acum la analiza proceselor de diversificare și unificare a limbii. Prin proces de d i v e r s i f i c a r e se înțelege procesul lingvistic care duce la apariția dialectelor, la creșterea deosebirilor dintre dialecte, acestea putînd deveni limbi înrudite, independente. Diferențierea dialectală se manifestă prin particularități în fonetică, vocabular și gramatică. Cauzele care dau naștere unui proces de diversificare sînt în strînsă legătură cu istoria societății. Diversificarea apare atunci cînd slăbesc legăturile între membrii unei comunități lingvistice. Ruperea legăturilor cu oficialitatea centrală, lipsa de frînă la inovațiile fiecărei regiuni duc la o transformare mai rapidă a limbii. Astfel apar dialectele în cadrul unei limbi comune, iar dacă izolarea teritorială persistă, dialectele se pot dezvolta independent, devenind limbi de sine stătătoare.

Un proces de diversificare care poate fi urmărit în epoca istorică este cel al limbii latine, care s-a dezvoltat în diferite limbi romanice. În urma cuceririlor politice, Imperiul Roman se extinde, ocupînd o provincie după alta. Ca urmare a acestui fapt, în secolul al II-lea e.n. pretutindeni în Imperiul Roman se vorbea limba latină, cu unele deosebiri de la o regiune la alta, care însă nu stînjeneau comunicarea. Începînd cu secolul al V-lea e.n. (în răsărit încă de prin secolul al III-lea e.n.), se nasc condiții noi pentru dezvoltarea limbii latine: se produce dezmembrarea Imperiului Roman, provinciile încap sub stăpînirea popoarelor năvălitoare și încep să ducă o viață separată. Descentralizării politice și administrative i-a corespuns o puternică diferențiere dialectală care, în decurs de cîteva sute de ani, a dus la formarea mai multor limbi din una singură. Schimbările care au avut loc în limba latină în acest răstimp au fost mai mari și mai repezi decît cele pe care le suferise latina mai demult, într-o perioadă de timp egală.

Procesul de u n i f i c a r e constă într-o serie de schimbări lingvistice care duc la o apropiere între dialectele unei limbi, pînă la dispariția lor în limba comună. Unificarea dialectală se produce o dată cu centralizarea teritorială, care favorizează legătura dintre vorbitorii aceleiași limbi. În orînduirile precapitaliste, procesul de unificare se realizează sporadic. El se

produce cu regularitate o dată cu formarea națiunilor și a limbilor naționale. Statele naționale centralizate înlătură granițele economice și politice dintre regiuni. Centralizarea economică și politică impune o limbă națională unică, care se formează pe baza unui dialect. Celelalte dialecte se varsă în limba națională, îmbogățind-o cu unele elemente.

În lingvistică s-a vorbit uneori și de unificarea limbilor, în sensul adoptării unei limbi unice pentru întregul glob. Acest lucru se va putea realiza însă numai după victoria socialismului pe întreg globul, cînd, o dată cu lichidarea claselor exploatatoare, vor dispărea pentru totdeauna inegalitatea și vrajba dintre națiuni, cînd toate națiunile și limbile lor vor ajunge la un înalt grad de dezvoltare. Atunci nu va mai exista constrîngere și se va pierde pînă și amintirea vechilor lupte naționale, astfel încît oamenii își vor putea alege în mod liber o unică limbă ca mijloc de comunicare.

Modificări importante ale structurii unei limbi se produc în urma cuceririlor politice și, în general, o dată cu factorii care favorizează într-un fel sau altul contactul între limbi. Nu e vorba de legăturile sporadice între popoare, care au ca rezultat împrumutul de cuvinte, ci de contacte strînse și de durată, care produc modificări nu numai în lexic, dar și în celelalte sectoare ale limbii.

Rezultatele contactului dintre limbi depind de factori lingvistici (dacă limbile în contact sînt sau nu înrudite, au sau nu structuri asemănătoare) și de factori extralingvistici (numărul vorbitorilor fiecărei limbi, prestigiul culturii, relațiile dintre reprezentanții celor două popoare etc.).

Contactul între limbi se realizează prin intermediul vorbitorilor, dar rezultatele se reflectă în structura limbilor. În anumite condiții, aceiași vorbitori pot folosi alternativ două limbi. Procesul folosirii alternative a două limbi poartă numele de b i l i n g v i s m , el interesează lingvistica numai atunci cînd este extins la o întreagă colectivitate sau la cea mai mare parte a ei. În cadrul acestui proces vorbitorii pot transfera elemente dintr-o limbă în alta.

Procesul de bilingvism intervine, de obicei, în urma cuceririlor politice, cînd poporul sau națiunea învingătoare încearcă să-și impună limba sa poporului sau națiunii învinse. Într-un caz de acest fel, limbile care vin în contact adesea nu se află în condiții egale, una dintre ele este favorizată de situația politică, de prestigiul culturii, de numărul vorbitorilor. Limba care are aceste avantaje devine dominantă ca mijloc de comunicare, iar purtătorii celeilalte limbi sînt siliți să învețe limba dominantă, folosind-o alternativ cu limba lor maternă. Atît timp cît vorbitorii au prezente în minte ambele limbi, elemente ale unei limbi trec în cealaltă limbă. Cu vremea, oamenii folosesc din ce în ce mai mult limba dominantă, introducînd în ea elemente din limba lor maternă, pînă la înlăturarea definitivă din circulație a acesteia din urmă.

Limba părăsită de o populație băștinașă care adoptă o altă limbă poartă numele de s u b s t r a t . Astfel, pe teritoriile ocupate de romani, limba populațiilor autohtone a fost înlocuită de limba latină care s-a impus, ca limbă de cuceritori și ca purtătoare a unei civilizații înaintate, în Dacia, în Galia, în Peninsula Iberică și în alte provincii. Ea era limba comună prin care se putea stabili comunicarea între neamuri cu origine atît de diferită ca acelea care erau cuprinse în Imperiul Roman. Limba latină, victorioasă în Galia, s-a altoit pe un substrat celtic; din limba băștinașilor gali s-au

păstrat vreo 300 de cuvinte, majoritatea legate de viaţa la ţară, de exemplu *charrue* „plug", *claie* „împletitură de nuiele", *mouton* „oaie", *ruche* „stup" etc., precum şi numeroase toponimice ca *Amiens*, *Bordeaux*, *Limoges*, *Lyon*, *Nantes*, *Paris*, *Poitiers*, *Reims*, *Toulouse*, *Troyes* etc.

În limba latină victorioasă în Dacia s-au păstrat puţine urme din substratul traco-dacic, probabil cuvintele *abur*, *brad*, *buză*, *mal*, *mînz*, *moş*, *pîrîu*, *vatră*.

Influenţa substratului se manifestă în toate sectoarele limbii învingătoare, cu deosebire în vocabular şi sintaxă. Trebuie menţionat că, deşi fonetica este o sferă puţin penetrabilă la influenţele străine, ea poate fi modificată în urma acţiunii substratului. Schimbările fonetice datorate substratului se produc fie prin adoptarea unor sunete din limba de substrat, fie prin modificarea unor sunete din limba învingătoare de către populaţia băştinaşă, în conformitate cu particularităţile bazei ei de articulaţie. Pentru primul caz se poate cita următorul exemplu: în limbile indo-europene din India apar consoane aşa-numite c e r e b r a l e, a căror ocluziune se produce prin atingerea cu vîrful limbii a punctului celui mai înalt al cerului gurii. Asemenea consoane nu sînt cunoscute în nici o altă limbă indo-europeană. Ele se găsesc însă în limbile dravidiene, vorbite astăzi în sudul Indiei şi, probabil, în trecut şi în nord. Prin urmare, putem crede că limba indo-europeană, transplantată în India şi dezvoltată pe un substrat dravidian, a împrumutat de la acesta consoanele cerebrale.

Iată şi un exemplu care ilustrează al doilea caz: pe teritoriul Galiei *ū* latin a fost transformat în *ü*: lat. *dūrus*>fr. *dur* (citit *dür*), lat. *mūrus*>fr. *mur* (citit *mür*) etc. Întrucît o asemenea modificare a pronunţării lui *ū* s-a produs şi în alte regiuni cu limbă celtică, se poate presupune că ea se datoreşte băştinaşilor gali, care şi-au însuşit limba latină şi au adaptat-o modului lor de pronunţare. De regulă, elementele provenite din substrat nu sînt prea numeroase, ele se integrează în structura limbii învingătoare şi contribuie la evoluţia ei.

Despre rolul substratului în modificările lingvistice s-a scris foarte mult. Unii cercetători au negat orice influenţă a substratului asupra limbii învingătoare, deşi există cazuri clare care arată contrariul. În acest sens, în afară de faptele fonetice citate mai sus, se mai poate da următorul exemplu din semantică: în limba latină scrisă în Galia în secolul al VI-lea se constată un curios amestec al prepoziţiilor care înseamnă „de la", „la" „cu" şi „prin". Astfel se spune, în unele situaţii, aproape indiferent *ab*, *ad*, *apud* sau *cum*. Unele urme ale acestei situaţii se păstrează în franceză: *mangé aux vers* „ros de viermi" s-ar traduce, cuvînt cu cuvînt, „mîncat la viermi"; *avec* „cu" provine din *apud (hoc)* „la"; exemple de acelaşi fel se întîlnesc şi în limba engleză, unde prepoziţia *with* poate însemna, după context, „cu", „la" şi „de": *she was a woman with blue eyes* „era o femeie cu ochi albaştri"; *he helped them with their work* „i-a ajutat la lucru"; *he parted with his friend* „s-a despărţit de prietenul lui". Limbile celtice existente astăzi prezintă exact aceeaşi situaţie, începînd de la cele mai vechi texte ale lor. De aici s-a tras concluzia că exemplele citate din latină şi engleză trebuie explicate prin substratul celtic.

Sînt şi cercetători care au exagerat mult rolul substratului, socotind că se poate explica prin substrat tot ceea ce nu s-a putut explica în alt mod. Astfel, nu s-a ţinut seama că influenţa substratului se poate exercita numai

în perioada bilingvismului și nu și după ce limba învinsă a dispărut, fiind în întregime înlocuită de limba învingătoare. În acest sens unii lingviști au explicat în mod greșit palatalizarea labialelor, produsă pe o parte a teritoriului nostru (v. pag. 284), prin substratul dac, deși această transformare s-a produs la sute de ani după ce limba dacă dispăruse. În general, atunci cînd nu s-au păstrat texte din limba de substrat și nu cunoaștem nici limbile înrudite cu ea, e greu de spus în ce măsură modificările produse în limba învingătoare se datoresc substratului.

Uneori, în urma bilingvismului poate ieși învingătoare limba poporului învins. Acesta este cazul slavilor de pe teritoriul țării noastre care, deși au fost cuceritori, au adoptat limba populației romanizate, introducînd în ea elemente ale limbii slave. Multă vreme au existat oameni care vorbeau ambele limbi. Influența slavă în limba romînă a fost puternică și s-a manifestat în toate sectoarele limbii. Astfel, în sistemul fonetic s-a produs fenomenul numit iodizare: *-e* a devenit, prin influența slavă *ie-* (de exemplu, *el* pronunțat *iel*). Vocabularul nostru cuprinde multe cuvinte slave, atît termeni social-politici *(boier*, *cneaz*, *voievod*, *rob*, *stăpîn)*, termeni tehnici *(ciocan*, *cleşte*, *coasă*, *lopată*, *plug)*, nume de îmbrăcăminte, de plante și de animale, cît și termeni abstracți (*drag*, *iubi*, *glumă*, *grijă*, *milă*, *muncă*, *trăi*, *vesel* etc.). Nu toate cuvintele slave din limba romînă sînt din perioada bilingvismului; influența slavă a continuat și după secolul al XIV-lea, pe de o parte, prin împrumuturi din limba slavonă, pe de altă parte, din limbile slave vecine. O dată cu cuvintele slave au pătruns la noi și o serie de prefixe și sufixe slave ca *ne- (neliniștit)*, *răz-(răzbate*, *răzgîndi)*, *-nic (datornic)* etc.

Influența slavă a lăsat urme și în structura gramaticală. Contactul cu slava a favorizat păstrarea neutrului și a determinat apariția vocativului în *-o* la substantivele feminine.

Și-au pierdut limba, adoptînd-o pe aceea a populației învinse, și triburile de bulgari care, în a doua jumătate a secolului al VII-lea e.n., au venit la sudul Dunării sub conducerea lui Asparuh. Ele au ocupat acest teritoriu și au adoptat cultura și limba populației slave, pe care au supus-o.

Am avut pînă acum exemple în care procesul de bilingvism s-a încheiat cu victoria uneia dintre limbi. Se mai poate întîmpla însă ca în urma contactului între două limbi ambele să-și păstreze structura, îmbogățindu-se reciproc. Astfel, în cadrul imperiului arab, vorbitorii limbilor turce și iraniene au folosit concomitent cu limba lor maternă și limba arabă, limba oficială a administrației și a Coranului. În urma bilingvismului, elemente arabe au intrat în număr mare în limbile turce și iraniene care, la rîndul lor, au contribuit la îmbogățirea limbii arabe.

Dezvoltarea istorică a limbilor este strîns legată de evoluția societății. Limbile evoluează în sens progresiv, pentru că ele trebuie să se adapteze necontenit la nevoile de comunicare, în permanentă creștere, ale societății.

Progresul limbii se manifestă în toate laturile ei. Pe măsură ce viața socială devine mai complexă, vocabularul se îmbogățește cu cuvinte noi. Limbile moderne au ajuns astăzi la un vocabular de zeci de mii de cuvinte. Și deoarece sinonime perfecte nu există, o limbă care conține cuvinte numeroase și variate este capabilă să răspundă unor necesități complexe de viață. Interesează însă nu numai numărul cuvintelor, ci și calitatea lor. Pe măsura dezvoltării gîndirii, vocabularul acumulează tot mai mulți termeni generali și abstracți. Progresul în vocabular se manifestă și prin eliminarea cuvinte-

lor învechite și a sinonimelor dialectale, precum și prin gradul de sistematizare a mijloacelor interne de îmbogățire (derivare și compunere). Evoluție progresivă se observă și în structura gramaticală, o dată cu perfecționarea și abstractizarea gîndirii. Principala formă de manifestare a progresului este aici întărirea caracterului abstract și sistematic al structurii gramaticale. În timp ce limbile primitive au categorii gramaticale numeroase și concrete, limbile evoluate se prezintă cu un număr redus de categorii abstracte. Caracterul sistematic al morfologiei se întărește prin reducerea numărului de declinări și conjugări, prin înlăturarea dubletelor și prin eliminarea sau regularizarea formelor aberante. Deși cuvinte cu flexiune neregulată se mai găsesc pînă astăzi în toate limbile, numărul lor scade în decursul dezvoltării limbii. În sintaxă, progresul se manifestă prin specializarea conjuncțiilor și prin îmbogățirea cu construcții capabile de a reda toate nuanțele gîndirii.

Evoluția progresivă este o lege a tuturor limbilor. Ea are forme comune tuturor limbilor, dar și forme specifice pentru fiecare limbă.

În istoria unei limbi se pot ivi și perioade de regres cînd, datorită unor cauze speciale, o limbă nu-și mai poate exercita toate funcțiile sale sociale. De regulă, o limbă decade atunci cînd este supusă unui proces de asimilare forțată sau cînd nu mai este folosită ca limbă literară. Perioadele de regres nu pot infirma însă legea generală a dezvoltării progresive a limbii.

BIBLIOGRAFIE

1. Al. Graur, *Studii de lingvistică generală*, București, 1960, p. 77—83, 117—123.
2. Al. Rosetti — B. Cazacu, *Istoria limbii romîne literare*, I, București 1961, p. 82—90.
3. G. D. Sanjeev, *Despre specificul modificărilor calitative din limbă*, în „Cum vorbim", IV, 1952, nr. 2, p. 9—16.
4. L. Wald, *Progresul în limbă*, în „Analele Universității «C.I. Parhon»", București, seria Științelor sociale, nr. 7, 1956, p. 49—59.
5. V. A. Zveghințev, *Очерки по общему языкознанию*, Moscova, 1962, p. 204—248.

9. Mobilitatea și stabilitatea limbii

S-a arătat mai sus că limba, ca tot ce există pe lume, este într-o permanentă transformare și prefacere, că în limbă necontenit se naște ceva nou și dispare ceva vechi. Cum se poate atunci vorbi de stabilitatea limbii? Adevărul este că, pe lîngă factorii de schimbare neîntreruptă, există și factori de stabilitate. Stabilitatea limbii este un efect al stabilității relative a fondului principal lexical și a structurii gramaticale.

Vocabularul, fiind în strînsă și directă legătură cu toate soiurile de activitate a omului, cu producția, cu baza, cu suprastructura, se găsește într-o schimbare aproape neîntreruptă. Fiecare nouă invenție, fiecare transformare în felul de viață al oamenilor, orice fel de raport între oameni care vorbesc limbi diferite duce, sau cel puțin poate duce, la apariția de cuvinte noi, create din materialul limbii respective sau împrumutate din altă limbă. Astfel, cînd s-a inventat un mod de încălzire centrală, a apărut cuvîntul *calorifer*; cînd a început să fie folosit ca mijloc de comunicație un autobuz care se servește de troleu (în englezește *trolley*), s-a creat cuvîntul *troleibus*;

intrînd în contact cu China, europenii au adus de acolo cuvîntul *ceai*, împreună cu obiectul pe care-l denumește. În același timp, pentru diferite motive, numeroase cuvinte încep să fie întrebuințate mai rar, se învechesc și ies din limbă. Astfel în romînește, cuvîntul *blide*, altădată mult întrebuințat, a devenit astăzi rar, fiind înlocuit cu *veselă*; cuvîntul *opaiț* s-a învechit, ca și obiectul pe care-l denumește; cuvîntul *manea*, un fel de cîntec turcesc, a ieșit cu totul din limbă. Aceasta nu înseamnă însă că vocabularul, în întregimea lui, dispare de la o epocă la alta. După cum se știe astăzi, în centrul vocabularului există un nucleu de cuvinte, fondul principal lexical, care se schimbă mult mai încet decît masa vocabularului. El dă o mare stabilitate vocabularului, cu toate schimbările neîntrerupte de care am vorbit. S-a văzut că mare parte a fondului principal al limbii romîne datează din perioada indo-europeană.

Nici fondul principal nu este imobil, nici el nu rămîne neschimbat de-a lungul veacurilor. Dar se schimbă încet, și trecerea de la fondul principal la masa vocabularului sau invers este treptată. Se poate considera că influența slavă asupra vocabularului nostru este deosebit de mare, totuși, în fondul principal elementele slave nu constituie decît aproximativ o cincime. Elementele de alte origini străine sînt infinit mai puține. Așadar, în timp ce masa vocabularului se schimbă necontenit, fondul principal, care este miezul vocabularului, se schimbă foarte încet și asigură stabilitatea vocabularului.

După cum se știe, structura gramaticală și mai ales morfologia este și mai puțin accesibilă la inovații, la împrumuturi. Deși după cum am arătat, în vocabularul și chiar în fondul principal al limbii noastre au pătruns un număr impresionant de elemente slave, în structura gramaticală aportul slav e destul de redus. Formele de declinare și de conjugare s-au modificat întrucîtva din antichitate și pînă azi de exemplu participiul perfect al conjugării I se termina în latinește în *-atus*, iar în romînește participiul trecut se termină în *-at* (lat. *laudatus*, rom. *lăudat*), dar aici n-a intervenit nici un element din altă limbă, ci prin jocul schimbărilor fonetice, sufixul a fost puțin modificat; dar sufixul latin nu a fost niciodată înlocuit brusc cu alt sufix, de altă origine. Prin urmare, elementele morfologiei noastre, aproape fără excepție, provin din latină, iar acolo în general se explică istoricește, ca moștenire din indo-europeană.

Dar nici fondul principal nu-și epuizează rolul cu influența stabilizatoare pe care o exercită asupra vocabularului, ci contribuie și el serios pentru a asigura stabilitatea structurii gramaticale. S-a arătat mai sus că, cu cît mergem mai departe în trecut, cu atît morfologia avea mai puțin caracter sistematic, cu atît era mai greu să ți-o însușești, pentru că nu existau procedee simple de formare care să fie aplicate la tipuri numeroase de declinare sau de conjugare. Aceasta se dovedește cu rămășițele pe care le întîlnim în limbile atestate. S-a văzut că în latinește verbul *fero* „a purta“ are perfectul *tuli* și supinul *latum*; în grecește, verbul „a vorbi“ are aoristul εἶπον și viitorul ἐρῶ, dar la prezent se folosesc cu acest sens φημί, λέγω sau ἀγορεύω; în limba germană, singularul lui *Leute* „oameni“ este *Mann* (la fel în rusește lui *люди* „oameni“ îi corespunde singularul *человек*). Așa se conjugau și se declinau la început toate verbele și toate substantivele. S-a introdus apoi o flexiune ceva mai organizată, prin varierea vocalei din rădăcină: lat. *uideo* (cu *i* scurt) „văd“, perf. *uīdī* (cu i lung); gr. οἶδα „știu“, aor. εἶδον; germ. *binde* „leg“, perf. *band*, part. *ge-bunden*; engl. *bind* „leg“, perf. *bound* etc.

Chiar la același timp se pot găsi alternanțe de la un număr la altul: gr. οἶδα are persoana întîi plural ἴσμεν; germ. *weiss* „știu" are persoana întîi plural *wissen* etc.

Într-o epocă următoare, sistematizarea face alt progres: rădăcina rămîne neschimbată, dar i se adaugă sufixe și desinențe pentru a marca modul, timpul și persoana, și aceste sufixe și desinențe pot fi identice pentru un mare număr de verbe, eventual pentru toate verbele dintr-o limbă. Astfel în latinește, perfectul se formează cu *-u-* (persoana întîi e terminată cu *-ui*) la toate verbele regulate: *laudo* „laud" are perfectul *lauda-ui*, *canto* „cînt" are perfectul *canta-ui* etc.; în grecește, aoristul se formează, la verbele regulate cu *-s-* (persoana I e terminată în *-sa*): παιδεύω „educ" are aoristul ἐ-παίδευσ-α; λέγω „spun" are aoristul ἔ-λεξ-α etc.; în germană, *mache* „fac" are perfectul *mach-te*, *spiele* „joc" are perfectul *spiel-te* etc.; în englezește, *look* „privesc" are perfectul *look-ed*, *play* „joc" are perfectul *play-ed* etc.

Aceste formații regulate sînt evident mai comode și mai simple decît cele vechi, de aceea ele se răspîndesc treptat și cuprind marea majoritate a verbelor. Totuși, în toate limbile rămîn și verbe conjugate „neregulat", adică după un mod de conjugare mai vechi și mai puțin sistematic. Care sînt acele verbe și de ce se întîmplă aceasta? Se păstrează „neregulate" verbele cele mai des întrebuințate, adică cele care ocupă locurile cele mai ferme în fondul principal. Am văzut mai sus că sînt complet neregulate verbe ca lat. *fero* sau ca gr. εἶπον, care erau întrebuințate la tot pasul. În limbile germanice rămîn pînă astăzi conjugate cu alternanțe vocalice verbele cele mai uzuale, ca „a ști", „a putea", „a da", „a cînta" etc. Pentru a înțelege de ce tocmai aceste verbe se păstrează neregulate, trebuie să vedem cum se introduc inovațiile în morfologie.

Inovațiile pornesc, de obicei, de la cuvinte din fondul principal care, pentru un motiv sau altul, au căpătat o formă aparte, dovedită în practică preferabilă celorlalte forme. Dintre toate verbele latine care au perfectul în *-ui*, este unul singur care are corespondent indiscutabil în altă limbă: lat. *no-sco* „cunosc", perf. *no-ui*, sanscr. *jñā-* „a ști", perf. *ja-jñau*. Dar după acest model s-a construit apoi perfectul de la mii de verbe, unele dintre ele fiind creații recente, altele împrumutate din limbi străine, iar altele, în sfîrșit, verbe vechi în limbă, dar mai rar întrebuințate, astfel încît formele lor nu erau adînc întipărite în mintea vorbitorilor și deci schimbarea lor, după modelul citat, nu provoca reacțiune din partea celor care ascultau.

Fapte de acest fel se găsesc în toate limbile flexionare. Astfel, în romînește, *adaug* se conjuga mai de mult astfel: prez. *adaug*, infin. *adauge*, perf. *adauşu* (pers. a doua *adăuseși*), part. trec. *adaus*; nefiind un verb prea mult folosit, el a putut fi transformat după norma regulată și mai puternică a verbelor de conjugarea I: *adaug*, *adăuga*, *adăugai*, *adăugat*. În momentul cînd cineva a avut de folosit perfectul, uitînd forma care circulase pînă atunci, l-a construit după un model care-i era prezent în minte; iar auditorul, care de asemenea uitase forma anterioară, a acceptat-o pe cea nouă fără nici o dificultate. Dimpotrivă, cînd e vorba de un verb foarte folosit, adică din fondul principal, toate formele sînt permanent prezente atît în mintea vorbitorului, cît și a auditorului; dacă am încerca să zicem *tu sînți*, după modelul lui *eu sînt*, sau *noi estem*, după modelul lui *el este*, ar rîde lumea de noi; dar nu încercăm, pentru că și nouă ne-ar veni să rîdem dacă am încerca.

Se vede astfel că, deşi inovaţiile pornesc de obicei de la forme ale unor cuvinte din fondul principal, totuşi ele se extind foarte uşor la cuvintele din masa vocabularului, pe cînd cele din fondul principal se opun multă vreme cu succes inovaţiilor. Astfel flexiunea verbului *a fi*, atît de neregulată, datează fără îndoială de foarte multe mii de ani. Verbele noastre de conjugarea a II-a şi a III-a se menţin de mii de ani după ce au încetat de a mai constitui o categorie productivă (cazurile de soiul lui *adauge* devenit *adăuga* sînt relativ rare; mai dese sînt exemplele de verbe de acest tip care au dispărut cu totul). Prin urmare, cuvintele din fondul principal împiedică transformarea rapidă şi totală a sistemului de flexiune şi constituie astfel un element de conservare şi în morfologie.

Un rol conservator analog, în ce priveşte construcţiile sintactice, îl au expresiile frazeologice mult întrebuinţate. De exemplu atunci cînd, într-o anumită întrebuinţare, o prepoziţie este înlocuită cu alta, prepoziţia veche se menţine multă vreme în acele expresii care sînt des folosite. Astfel astăzi, din ce în ce mai mult, prepoziţia *de* este înlocuită cu *din* pentru a introduce numele materiei din care e fabricat un produs: se spune curent *oţet din vin*, *covor din iută* în loc de *oţet de vin*, *covor de iută*, cum spunea toată lumea mai înainte. Totuşi *de* mai rezistă, şi *din* nu poate încă pătrunde în expresiile mult folosite şi mereu prezente în mintea vorbitorilor. Nu se spune niciodată *ciorapi din mătase*, *borş din miel* şi cu atît mai puţin *untdinlemn*.

S-a arătat mai sus că adesea caracterul sistematic al limbii este un factor de modificări în sensul că formele neregulate sînt obligate să se încadreze în sistemul regulat. Dar cînd e vorba de construcţiile regulate, caracterul sistematic al limbii împiedică în general modificarea lor. N-am putea, de exemplu, să transformăm o formă regulată cum e mai-mult-ca-perfectul *udasem* în **usesem*, stabilind raportul *ud/*usesem*, după modelul *rîd/rîsesem*.

Discutînd stabilitatea limbii, este necesar să facem o distincţie între elementele concrete şi cele abstracte. Un cuvînt concret ca *opincă*, de exemplu, are multe şanse să dispară în curînd, tocmai pentru că e legat de un obiect concret care a fost eliminat din sfera de interese a oamenilor, dar verbul *a încălţa*, mai abstract, nu va dispărea, pentru că el poate fi folosit cu privire la orice obiect care înlocuieşte opinca. În toate limbile, elementul abstract cîştigă mereu teren în dauna celui concret. Bineînţeles, cele spuse cu privire la caracterul conservator al elementului abstract în vocabular au şi mai mare importanţă cînd e vorba de structura gramaticală, care, prin esenţa ei, este mai abstractă decît vocabularul.

Care este raportul dintre stabilitatea limbii şi rolul social al limbii? Oamenii adulţi nu-şi schimbă cu uşurinţă felul de a vorbi învăţat în copilărie. Modul de pronunţare, legătura unui anumit grup de sunete cu un anumit înţeles, felul de a lega cuvintele între ele în frază, toate acestea sînt adînc întipărite în mintea omului adult, care foloseşte toate elementele limbii, de la sunete pînă la fraze, fără să stea să le caute; aceste elemente îi vin în minte oarecum automat, atunci cînd e nevoie de ele, şi ar fi nevoie de o sforţare serioasă pentru a le înlocui. Mai mult decît atîta, un adult, în general, nu reuşeşte să-şi însuşească fără cusur o limbă nouă, aproape totdeauna felul lui de a vorbi această limbă trădează învăţarea ei tardivă. Cînd o populaţie îşi părăseşte limba tradiţională şi adoptă una nouă, a altei populaţii, lucrul acesta nu se întîmplă niciodată în decursul unei singure generaţii. Printre membrii societăţii sînt unii mai prompţi să se adapteze, care învaţă

relativ repede (deși de obicei nu impecabil) limba nouă, și alții mai conservatori, care păstrează mai mult sau mai puțin neștirbite elementele limbii vechi. Copiii, dacă sînt puși într-un mediu favorabil, pot învăța perfect limba nouă; dar ei trebuie să continue a se înțelege cu părinții lor în limba veche, prin urmare atît răspîndirea limbii noi, cît și degradarea limbii vechi sînt treptate. Numai după un număr de generații, limba nouă poate învinge fără rezerve limba veche.

Și fără să fie vorba de a se adopta limba altei populații, schimbările în limbă sînt treptate și tot pentru același motiv. Dacă, dintr-o cauză oarecare, generația tînără ar modifica radical, să zicem, vocabularul, ea ar trebui să întrerupă legăturile lingvistice cu generațiile anterioare: copiii n-ar mai putea conversa cu părinții și cu bunicii lor, care nu ar vrea și nici nu ar putea să-și părăsească în întregime felul anterior de a vorbi. Prin urmare, modificările pe care le poate introduce în limbă tineretul sînt în mod natural limitate. După un număr de ani, cînd tineretul de azi va ajunge în vîrstă, va deveni el însuși conservator în materie de limbă și nu va permite generației următoare să transforme limba prea mult. Astfel, pentru ca să se treacă de la o calitate veche a limbii la una nouă, prin acumulări moderate și treptate, este nevoie să se perinde un număr destul de mare de generații, pentru că posibilitatea de înțelegere între generațiile care trăiesc în același timp nu poate fi compromisă în nici o ocazie.

Dar nu numai limba în ansamblul ei se schimbă lent, ci și fiecare amănunt al ei. Un cuvînt nou este creat de o persoană, eventual într-un colectiv restrîns, și trebuie să treacă timp pînă ce întreaga colectivitate să afle de existența lui, să fie lămurită asupra sensului lui și să-l folosească în vorbire. De multe ori cuvîntul nici nu ajunge la răspîndire generală, căci este între timp înlocuit cu altul, apărut ulterior.

Și în ce privește schimbările fonetice se poate spune că ele au un punct de plecare restrîns și că se generalizează numai în urma unei lupte îndelungate. Și nici aici nu se mențin și nu se impun toate inovațiile. Printre cuvintele de origine franceză care au pătruns de vreo sută de ani încoace în romînește, se găseau unele care conțineau sunete inexistente în limba noastră: *ö*, *ü*, *ñ*. La început, cuvintele franțuzești ne-au parvenit printr-un intermediar grec, apoi prin intermediul limbii ruse. Sunetele de care am vorbit nu se găsesc nici în grecește, nici în rusește. Astfel, cuvintele franțuzești au ajuns la noi gata adaptate la pronunțarea noastră, prin fonetica greacă sau rusă: *bureau* a devenit *biurou*, apoi *birou*, *baignoire* a ajuns la noi sub forma rusă *benuar*. În perioada dintre cele două războaie mondiale, cînd influența franceză, exercitată de astă dată direct, a ajuns la gradul cel mai înalt, au început să se introducă cuvintele cu pronunțarea franceză a sunetelor pomenite, și chiar a început să se refacă pronunțarea cuvintelor intrate mai de mult în limbă. S-au răspîndit astfel pronunțări ca *dizör*, *boxör*, *epüiza*, *alüră*, *lorñon*, *iñorant* etc. Aceste soiuri de pronunțare cîștigau mereu teren: se introduceau într-una noi cuvinte cu pronunțarea franceză și numărul celor care foloseau această pronunțare creștea de la an la an. Totuși sunetele străine n-au reușit să se introducă în limbă. Deoarece influența franceză a început să scadă, astăzi se aude din ce în ce mai rar pronunțarea cu *ö*, *ü*, *ñ*. Pentru ca un sunet să devină general în întrebuințare e nevoie de un timp mult mai îndelungat decît două-trei decenii.

La fel se petrec lucrurile cu structura gramaticală. Deoarece la mai-mult-ca-perfect persoana I singular era la fel cu persoana I plural, iar persoana a III-a singular era identică cu persoana a III-a plural (*eu făcusem*, *noi făcusem; el făcuse*, *ei făcuse)* și se puteau crea confuzii, s-a răspîndit la pluralul mai-mult-ca-perfectului elementul *-ră-*, desprins de la perfectul simplu, mai exact de la persoana a III-a plural a acestuia. Astfel *noi făcuserăm* se diferențiază de *eu făcusem*, *ei făcuseră* nu mai e la fel cu *el făcuse*. Dar normele noi, care se dovedesc utile, nu s-au impus dintr-o dată. Primele noastre gramatici le condamnă, pur și simplu, fără nici o rezervă, considerîndu-le grosolane. Gramaticile din secolul al XX-lea le acceptă, dar numai ca variante mai puțin corecte, și de-abia *Gramatica Academiei R.P.R.*, apărută în 1954, le trece în rîndul întîi, admițînd totuși în rîndul al doilea și pe cele vechi.

Iată și un exemplu din sintaxă. Din motive care au fost arătate mai sus, în Muntenia s-a răspîndit o construcție care nu permite diferențierea persoanei a III-a singular de a III-a plural, astfel încît, deși subiectul este la plural, predicatul are aceeași formă ca la singular: *oamenii merge*. Sub influența limbii literare, această construcție este corectată în *oamenii merg*, și astăzi formula literară este mult mai răspîndită decît acum treizeci-patruzeci de ani. Dar încă n-a devenit generală și desigur că pentru aceasta mai trebuie să treacă timp.

Dar dacă elementele noi se răspîndesc numai treptat, trebuie adăugat că și cele vechi dispar tot încet, cu timpul. Pentru celelalte compartimente ale limbii, s-au dat exemple mai sus, arătîndu-se că răspîndirea noului mod de a vorbi este stînjenită tocmai de faptul că modul vechi continuă să existe și el. Pentru vocabular însă este folositor să ne oprim puțin și să analizăm situația.

Introducerea unui cuvînt nou nu înseamnă numaidecît îndepărtarea unuia vechi, fie că e vorba de o noțiune care nici nu exista mai înainte și deci nu aveam nici un cuvînt pentru ea, fie că cuvîntul vechi și cel nou coexistă un timp mai mult sau mai puțin îndelungat, între ele stabilindu-se diferențe de înțeles. Pentru subiectul nostru este mai interesant cazul dispariției cuvintelor care denumesc noțiuni ieșite din uz. Se spune adesea că, o dată cu dispariția poliției, a primăriei, a moșierilor, a județelor, dispar și cuvintele care le denumeau. Nimic mai puțin adevărat. Moșierii au dispărut, dar noțiunea de „moșier“ mai este prezentă în mintea noastră, mai avem ocazia să o folosim cînd ne referim la trecutul țării noastre, deci cuvîntul mai este necesar și nu dispare încă de tot. Poliția a fost desființată la noi, ea mai există însă în alte țări și deci avem uneori ocazia să vorbim de ea. Surugii nu mai există de mult, nicăieri, dar noi, amintindu-ne de trecut, putem numi *surugiu* un om cu maniere grosolane.

Chiar cuvintele uitate de marea masă a vorbitorilor pot fi întrebuințate de scriitorii care vor să evoce o anumită atmosferă, să creeze, cu ajutorul termenilor arhaici, o anumită culoare locală. Astfel M. Sadoveanu, în *Nicoară Potcoavă*, folosește cuvinte ca *geambaș*, *haraci*, *vistiernic*, pe care editura a socotit — greșit — că trebuie să le explice în note: cititorul își lămurește singur sensul.

În sfîrșit, după dispariția obiectului pe care-l denumește, un cuvînt poate continua să trăiască un timp mai lung sau mai scurt, pentru că a intrat în expresii frazeologice care mai sînt folosite chiar fără să se înțeleagă sensul fiecărui cuvînt în parte. Astfel noi spunem pînă și azi cuiva care a făcut o greșeală *mi-ai feștelit iacaua*, deși puțini mai știu că *iaca* înseamnă „guler de blană".

Se vede că nu se poate vorbi de o dispariție bruscă a cuvintelor, ci numai treptat și parțial ele ies din uz cînd dispar obiectele pe care le denumeau.

Rezultă din cele arătate mai sus că limba este în același timp și stabilă și mobilă: este stabilă, pentru că elementele ei esențiale se schimbă numai cu mare greutate, și este mobilă, pentru că schimbări neesențiale se produc neîntrerupt. Numai în acest fel poate limba să-și joace rolul în societate, căci stabilitatea ei asigură posibilitățile de comunicare între contemporanii de diferite vîrste, iar mobilitatea ei permite adaptarea neîncetată la nevoile mereu crescînde ale societății.

Între forțele conservatoare și cele inovatoare trebuie deci să existe un echilibru. În societatea civilizată, rolul de frînă, de împiedicare a schimbărilor prea rapide ale limbii, și-l ia oficialitatea, prin școală și prin academie. Răspîndirea scrisului, apoi a tiparului constituie un mijloc de legătură cu generațiile dispărute și întărește astfel stabilitatea limbii. Cu cît se scrie și se citește mai mult, cu atît mai solid se fixează în mintea oamenilor cuvintele și gramatica în formele lor existente, care numai cu greu mai pot fi înlocuite.

Utilitatea acestei frîne se dovedește prin aceea că, în perioadele în care puterea oficială se destramă, limba se schimbă mai repede decît este necesar, și multe dintre schimbările produse sînt nefolositoare, dacă nu chiar dăunătoare. Astfel s-a întîmplat de exemplu cu limba latină, atunci cînd autoritatea Romei a încetat de a se mai exercita în diferite regiuni ale Imperiului Roman și cînd școlile și-au redus influența sau chiar au dispărut. În perioada în care oficialitatea engleză vorbea franțuzește, iar limba engleză nu se mai folosea de sprijinul statului, ea a evoluat foarte repede, astfel încît în două sau trei sute de ani s-au produs diferențe adînci chiar între graiuri învecinate.

S-ar putea oare crede că frîna oficială, împiedicînd limba de a se schimba, nu-i mai permite să se adapteze la nevoile societății? Bineînțeles că nu. În primul rînd, nimeni și nimic nu poate împiedica schimbările în vocabular. Apoi dezvoltarea gîndirii impune necontenit noi idei și noi nuanțe de exprimat, dar acestea își găsesc adesea, cel puțin pentru cîtva timp, posibilități de a fi exprimate folosindu-se vechile forme ale limbii.

Controlul oficialității asupra limbii înseamnă în genere trierea inovațiilor, alegerea celor utile și respingerea celorlalte. Astfel limba este ajutată în tendința ei de a se pune succesiv în acord cu schimbările din societate și din gîndire, asigurîndu-se prin aceasta progresul limbii. Deoarece diversele compartimente ale limbii au caracter sistematic și fiecare element al sistemului este sprijinit de celelalte, schimbările admise merg numai în rare cazuri împotriva sistemului limbii și de cele mai multe ori ele înseamnă o întărire a caracterului sistematic al limbii, o simplificare a mijloacelor de exprimare,

deci un progres. De asemenea, completarea vocabularului cu noi cuvinte, de care limba are nevoie pentru a exprima idei noi, și eliminarea cuvintelor învechite, de care nu mai e nevoie, constituie un progres incontestabil pentru limbă.

BIBLIOGRAFIE

Al. Graur, *Încercare asupra fondului principal lexical*, București, 1954, p. 168—178; 134—145.

10. Evoluția limbii de-a lungul istoriei

După tratarea problemelor generale, ridicate de procesul dezvoltării limbilor, e necesar să urmărim evoluția lor de-a lungul perioadelor istorice. Limba fiind strîns legată de societate, gradul ei de dezvoltare este determinat de nivelul de civilizație și cultură la care au ajuns vorbitorii într-o epocă sau alta. Dezvoltarea limbilor va fi urmată în succesiunea orînduirilor sociale; în ansamblu însă ea poate fi împărțită în două mari perioade: prenațională și națională.

Limbile în comuna primitivă. În această perioadă oamenii sînt organizați în ginți și triburi. Mai multe ginți alcătuiesc un trib. Ambele grupări au la bază legături de sînge. Situația limbilor de gintă sau de trib este insuficient cunoscută, din cauza lipsei de date istorice. Chiar limbile gentilice vorbite în epoca modernă sînt puțin cunoscute. De altfel, ele nu reprezintă exact tipurile de limbi primitive, deoarece sînt influențate de unele limbi evoluate.

În epoca cea mai veche a organizării gentilice existau limbi de sine stătătoare corespunzătoare primelor comunități sociale ale oamenilor. Cînd ginții se grupează în triburi, se menține ca mijloc de înțelegere între membrii tribului o limbă sau un dialect. În general, unui trib îi corespunde un anumit idiom (vezi explicația acestui termen la p. 279).

O dată cu creșterea populației, tribul e obligat, din cauza nevoilor de hrană, să ocupe un teritoriu mai întins. Tribul se scindează, iar limba, mai mult ori mai puțin unitară la început, se diversifică în dialecte. Engels a arătat cum la indienii din America de Nord triburile se împrăștie peste un continent imens, se scindează, iar limbile se diferențiază atît de mult, încît vorbitorii de la o anumită distanță nu se mai înțeleg între ei. Procesul acesta, bine reprezentat la irochezi, a avut loc și la greci, romani, germani, celți, precum și la populațiile din Asia și Africa, bineînțeles cu anumite particularități proprii fiecărei situații istorice.

Tot în orînduirea comunei primitive, limba indo-europeană s-a scindat în dialecte care, ulterior, s-au transformat în limbi înrudite, dar prezentînd multe trăsături deosebitoare. Acum două milenii și jumătate, grecii nu și-au dat seama că perșii, dușmanii lor înverșunați, ca și alte popoare de limbă indo-europeană cu care au venit în contact, vorbesc limbi înrudite cu limba greacă și i-au numit βάρβαροι (oameni care se bîlbîie, vorbesc grosolan), socotind că aceștia vorbesc limbi cu o structură total diferită, inferioară limbii grecești.

Prin urmare, în orînduirea comunei primitive predomină procesul de diversificare. Procesul de unificare este mai rar; el are loc atunci cînd se

constituie uniuni de triburi; unele triburi mai slăbite sau care au de întreprins acțiuni în comun se grupează în uniuni. Idiomurile vorbite de triburile reunite se apropie din ce în ce mai mult. De obicei, e vorba de triburi înrudite, ceea ce favorizează procesul de unificare a limbii uniunii. La începuturile sclavagismului unul dintre dialecte poate deveni predominant.

Limbile din perioada gentilică erau puțin dezvoltate din punctul de vedere al structurii lor. Oamenii nu ajunseseră încă la un proces înalt de abstractizare. De aceea vocabularul cuprindea multe cuvinte concrete, care desemnau clase restrînse de obiecte sau fenomene fără să existe un cuvînt special pentru noțiunea mai generală. De asemenea, oamenii primitivi nu vedeau deosebirile esențiale dintre obiecte și fenomene; ei denumeau cu același cuvînt lucruri foarte diferite (vezi exemple la p. 39).

Structura gramaticală era puțin sistematizată: se foloseau multe forme supletive, cuvintele aveau extrem de multe afixe gramaticale pentru a exprima multe detalii concrete legate de conținutul cuvintelor (vezi p. 39).

Limbile popoarelor din orînduirea sclavagistă. Dezvoltarea mijloacelor de producție duce la apariția diviziunii muncii și la schimbarea relațiilor dintre oameni. Apare un surplus de bunuri; societatea se împarte în stăpîni și sclavi. Începe să aibă preponderență unitatea teritorială a populației, deși se mai păstrează unele tradiții bazate pe înrudirea gentilică. Apariția statului ca mijloc de constrîngere are o mare importanță: în granițele unui stat, din uniuni de triburi se formează popoare.

Aceste transformări pe plan economic, social și politic au urmări de mare însemnătate pentru evoluția limbii. În ce priveşte răspîndirea limbii, în sclavagism scade în intensitate procesul de diversificare. Numai dacă un stat se dezmembrează, se ajunge la accentuarea deosebirilor dintre dialecte care se pot transforma în limbi de sine stătătoare. Așa s-a întîmplat de pildă cu imperiul lui Cirus, iar în perioada tîrzie a orînduirii sclavagiste cu Imperiul Roman.

Procesul lingvistic caracteristic orînduirii sclavagiste este unificarea. În primul rînd, se unifică dialectele vorbite de oamenii care intră în componența statului. Grecia ne oferă un bun exemplu în această privință. Într-o perioadă mai veche fiecare regiune a Greciei era autonomă și avea dialectul ei. În cetățile grecești de pe țărmul Asiei mici se folosea dialectul ionic, în Atica, dialectul atic, în Laconia, dialectul dorian. Fiecare dialect avea trăsături proprii, dar nu atît de numeroase încît să stînjenească înțelegerea între grecii din diferite regiuni. Fărîmițarea dialectală a fost determinată de fărîmițarea politică și ajutată de relieful Greciei. Tendinței de diversificare i s-a opus însă o puternică tendință de unificare. Un mijloc important de coeziune a grecilor de pretutindeni au fost jocurile panelenice. Și comerțul a ușurat legătura dintre greci.

Pe plan lingvistic grecii aveau conștiința unității lor de origine; între dialecte exista o legătură, ele se influențau reciproc. Unificarea Greciei se produce o dată cu cucerirea macedoneană, în urma căreia cetățile își pierd autonomia. Față de cuceritorii macedoneni, grecii apăreau ca un popor cu o cultură proprie și cu o limbă unitară. Această limbă numită *koiné* s-a format pe baza dialectului atic, care se bucura de cel mai mare prestigiu, datorită strălucitei culturi ateniene. Limba koiné a fost adoptată de toți grecii și s-a extins în toate regiunile, înlocuind treptat dialectele locale, mai întîi

în orașe și apoi la sate. Ea a durat pînă în epoca bizantină și a șters vechea împărțire dialectală, lăsînd să persiste doar unele graiuri doriene în cîteva localități din Peloponez. Dialectele actuale din Grecia nu reprezintă decît cu rare excepții vechea repartizare dialectală.

În al doilea rînd, în sclavagism apare procesul unificării prin extinderea unei limbi pe teritorii unde se vorbeau limbi chiar neînrudite cu ea. Aceasta are loc în urma cuceririi unui popor de altul, cînd vin în contact limbi diferite. Limba vorbită de populația mai înaintată din punct de vedere economic și cultural poate înlătura limba celeilalte populații păstrînd totuși unele trăsături din limba înlăturată. În antichitate, pe teritoriul Italiei, se vorbeau mai multe limbi: latina, osca, umbriana, veneta, mesapica, etrusca etc. Acestea au fost înlăturate pe rînd de limba latină. Mai tîrziu, în urma cuceririlor romane, latina s-a extins în Peninsula Iberică, în Galia și în Dacia, unde a înlăturat limbile autohtone, păstrînd unele trăsături din acestea (vezi p. 247).

Dezvoltarea vieții materiale și spirituale în epoca sclavagistă are ca urmare dezvoltarea cantitativă și calitativă a limbii. Apar foarte multe cuvinte, care denumesc noile obiecte și noțiuni. Gîndirea devine din ce în ce mai abstractă, lucru dovedit de dezvoltarea științei, a filozofiei și a artei. Se dezvoltă terminologii speciale, necesare diferitelor sectoare de activitate. Puterea de abstractizare se vede și în structura gramaticală, care devine mult mai sistematică.

Se dezvoltă forma cea mai îngrijită de exprimare, limba literară (vezi capitolul „Limba literară"). Importantă este răspîndirea limbii literare scrise, care se bucură de un mare prestigiu. Apar chiar îndrumări pentru folosirea normelor corecte. Sînt cunoscute din antichitate multe tratate de gramatică, de stil și de retorică, în care se prezintă reguli de întrebuințare cît mai eficace a limbii în diferite împrejurări.

Limba în perioada feudală. Din punct de vedere economic, în feudalism predomină economia naturală închisă, mica producție de mărfuri. Provinciile duc o viață izolată, ele sînt despărțite prin granițe greu de trecut. Conducătorii lor sînt stăpîni absoluți, de multe ori nesupuși unei puteri centrale. Unificarea lingvistică are loc numai în interiorul unei provincii feudale, a cărei viață economică tinde spre un centru orășenesc sau spre o mănăstire. În Rusia și Franța, de pildă, se pot recunoaște granițele dialectale după întinderea vechilor dioceze.

Specifică feudalismului este însă diversificarea limbii în dialecte, care este cu atît mai puternică, cu cît orînduirea feudală ajunge la forme mai dezvoltate. În apusul Europei, în țări ca Franța, Germania, Italia, diferențierea dialectală a fost atît de adîncă, încît locuitorii din diferite regiuni nu se înțeleg între ei, dacă vorbesc fiecare în dialectul lui local. În răsăritul Europei a existat o legătură mai strînsă între populațiile feudale, grupate în cnezate și voievodate. Particularitățile dialectale din limba noastră nu stînjenesc înțelegerea dintre locuitorii din oricare punct al țării. Dialecte total deosebite vorbesc la noi numai sașii din Transilvania; sașii din nordul Transilvaniei nu se pot înțelege cu cei din sud decît dacă vorbesc germana literară.

Dacă vorbitorii au însă o ocupație care îi obligă să circule dintr-un loc în altul, cum este păstoritul, atunci se ajunge la o anumită nivelare a

particularităților dialectale. Acesta este, de pildă, cazul mongolilor din perioada prerevoluționară sau al locuitorilor Kazahstanului.

Dar chiar cînd diferențierea dialectală atinge gradul cel mai înalt, calitatea de limbă comună nu dispare.

Din cele arătate pînă aici s-a putut vedea că, din punctul de vedere al unității lingvistice, există trei situații:

a) se poate vorbi de o limbă unică inițială, numită de obicei limbă-bază. Așa a fost limba indo-europeană înainte de despărțirea ei în mai multe dialecte transformate ulterior în limbi, sau limba latină înainte de diversificarea care a dus la apariția limbilor romanice.

b) Cînd se ajunge la supremația unui dialect care le înlătură pe celelalte avem a face cu o limbă unitară, caracterizată printr-un ansamblu de norme respectate de întreaga comunitate lingvistică. Pentru ilustrarea acestei situații s-a dat mai sus exemplul limbii grecești. Mai departe se va vorbi de limba națională, care intră tot în această categorie.

c) În feudalism dialectele sînt pe picior de egalitate, uneori chiar sub aspectul lor literar. Și în acest caz vorbim de una și aceeași limbă pe care o putem denumi limbă comună a poporului. Unitatea ei rezultă din trăsăturile comune tuturor dialectelor: majoritatea cuvintelor, a formelor gramaticale se găsesc în toate dialectele, cele mai mari deosebiri sînt de natură fonetică. Pentru a determina limba comună reținem deci tocmai elementele generale, facem o operație de abstractizare, lăsînd la o parte tot ce e caracteristic unui dialect.

Aceasta înseamnă că în realitate elementele limbii comune sînt folosite numai în variantele ei particulare, așa cum orice general există în și prin particular; nu există o normă supradialectală spre respectarea căreia să tindă toți vorbitorii.

Mai trebuie adăugat că vorbitorii au conștiința existenței unei limbi comune, pe care, în ciuda diferențelor dialectale, o deosebesc de alte limbi. În afară de aceasta, așa cum s-a arătat, influența dintre dialecte nu este total exclusă. În varianta lor literară unele tendințe de apropiere se fac simțite, de obicei, în toate limbile. Apare astfel o tradiție care menține și dezvoltă unitatea limbii. Ea se reflectă mai ales în inovațiile lingvistice comune dialectelor.

În orînduirea feudală o situație specială are limba literară. În foarte multe țări, cînd începe să se scrie literatură, nu există un model care să fie respectat de toate regiunile. Limba literară păstrează multă vreme trăsături dialectale puternice. Chiar oamenii instruiți se exprimă în dialectul lor local. Unii scriitori care ar vrea să scrie într-un dialect mai cu prestigiu (în Franța, în Germania, de pildă) reprezintă cazuri izolate.

De cele mai multe ori, limba literară nu cuprinde toate domeniile de activitate. În biserică, justiție, administrație și în literatura teoretică se folosește de obicei o limbă străină sau o fază mai veche a aceleiași limbi. Așa s-a întrebuințat în Europa occidentală limba latină; la popoarele slave din răsărit și de sud și la noi s-a folosit limba veche slavă scrisă. Araba scrisă s-a extins în tot Califatul locuit de popoare care vorbeau alte limbi decît araba. În India se folosea sanscrita, neînțeleasă de indieni încă din antichitate. Limba literară *parsi* (neopersană) a fost folosită de popoare de alte limbi decît persana. În China, Coreea și Japonia s-a întrebuințat în scris limba *uenian* (chineza literară), înțeleasă numai de specialiști.

Astfel de limbi s-au păstrat uneori prin tradiție (sanscrita, ucenian, latina, nu erau înțelese de vorbitorii obișnuiți încă din perioada sclavagistă); alteori au fost impuse de cuceritori (araba în secolul al VII-lea și al VIII-lea, franceza în Anglia secolului al XI-lea, turca în Asia mică în secolul al XIII-lea, persana în India de nord în secolul al XVI-lea). Un factor care a contribuit mult la menținerea lor a fost biserica; propagarea dogmei necesita folosirea unei limbi de mare circulație: latina pentru catolicism, slava veche pentru ortodoxism, araba pentru islamism.

Se scriu și opere literare în limbile moarte, mai ales în Orient, unde apar (în secolele al XII-lea, al XIII-lea), chiar teoreticieni ai unei literaturi pretențioase, neînțelese de vorbitorii obișnuiți. Contrar acestei tendințe s-a dezvoltat peste tot literatura scrisă în limba vorbită. Ea a pornit de la tradiția literaturii populare orale. Treptat, limba literară autohtonă va lua locul limbilor vechi și străine, nu fără a se îmbogăți cu elemente din acestea.

Pentru ilustrarea situației limbilor în epoca feudală se poate lua ca exemplu istoria limbii franceze. Aceasta pentru că formarea și dezvoltarea ei sînt mai bine cunoscute și pentru că, așa cum se știe, însăși istoria Franței a cunoscut o desfășurare oarecum „clasică", procesele sociale și politice fiind duse pînă la capăt.

Franceza a luat naștere prin dezvoltarea limbii latine vorbite în Galia. Procesul de romanizare a galilor începe încă înaintea erei noastre. Cînd se pierde legătura cu Roma, latina din Galia capătă trăsături proprii. După căderea imperiului, cînd romanizarea se terminase în mare parte, se poate vorbi de o nouă fază de dezvoltare a latinei din Galia, numită *le roman*. În această perioadă se accentuează procesul de transformare a limbii din punct de vedere fonetic, gramatic și lexical. În secolul al IX-lea, oamenii își dau seama că vorbesc o limbă calitativ deosebită de latină, care, în forma ei clasică devenise de neînțeles. Aceasta înseamnă că saltul de la latină la franceză se produsese.

Datorită relațiilor feudale, limba, relativ unitară în perioada romanizării și chiar mai tîrziu, începe să se diferențieze în două grupe mari de dialecte: din nord și din sud. Istoria limbii franceze cuprinde de fapt evoluția dialectelor nordice, pentru că cele din sud constituie ramificații ale unei limbi aparte — provansala. Cînd începe să se scrie limba vorbită, fiecare autor recurge la dialectul său. Cea mai bună epopee franceză — *La Chanson de Roland* — e compusă într-un dialectic nordic (secolul al XI-lea). Literatura în dialect continuă pînă în secolul al XIV-lea. E interesant de notat că pînă în secolul al XIII-lea cele mai multe manuscrise sînt redactate în dialectul normand și în varianta lui anglo-normandă (folosit în Anglia) și în general în alte dialecte decît cel din regiunea Parisului, care va sta ulterior la baza limbii naționale unice. Dar spre sfîrșitul veacului al XIII-lea, Parisul se situează în fruntea mișcării culturale. În secolul următor, apar ultimele lucrări de calitate scrise în alt dialect decît cel din jurul Parisului. Froissart, care la început scrisese în dialectul picard, preferă mai tîrziu să-și redacteze cronica în dialect parizian. Commines, compatriotul lui, tot cronicar, nu mai scrie în dialectul local. Dar acestea sînt semne ale unei epoci istorice noi.

Dezvoltarea forțelor de producție face ca vechea organizare a societății să nu mai corespundă. Apariția formelor de producție capitaliste vine în contradicție cu relațiile feudale. Pentru desfășurarea activității economice, burghezia are nevoie de o piață economică închegată, fără bariere. Această activitate duce la apariția unei noi categorii social-istorice, a națiunii. Factorii care duc la închegarea unei națiuni sînt: comunitatea de teritoriu și de limbă, legăturile economice stabile și permanente în interiorul întregului teritoriu respectiv, o anumită factură psihică. Iată ce spunea Lenin în legătură cu acestea: „Baza economică a acestor mișcări constă în faptul că pentru victoria deplină a producției de mărfuri este necesar ca burghezia să cucerească piața internă, este necesar ca teritoriile cu populații vorbind aceeași limbă să se închege ca state, fiind înlăturate totodată orice piedici în calea dezvoltării acestei limbi și în calea încetățenirii ei în literatură. Limba este mijlocul cel mai important de comunicare între oameni; unitatea limbii și dezvoltarea ei nestînjenită este una din condițiile cele mai importante ale unui comerț cu adevărat liber și pe scară largă, corespunzător capitalismului contemporan..."[1].

Elementele națiunii apar înaintea cuceririi puterii politice de către burghezie; orînduirea capitalistă începe să se dezvolte în sînul vechilor relații feudale. Constituirea națiunii influențează profund dezvoltarea limbii. Se poate spune că în trecerea de la limba comună a poporului la limba națională are loc un salt calitativ în condițiile de dezvoltare a limbii, care e urmat de multe ori de o transformare calitativă a însăși structurii limbii.

Necesitățile pieței economice unice impun folosirea unei limbi unitare pe tot teritoriul din cadrul pieței. Aceasta înseamnă că procesul caracteristic perioadei naționale este unificarea dialectală. Apare o normă unitară care se răspîndește peste tot; limba națională literară devine astfel un model concret, spre care tind toți vorbitorii.

Între dialectele limbii se stabilește un nou raport. Ele nu mai sînt pe picior de egalitate. Unul dintre dialecte capătă prioritate, celelalte se varsă treptat în el. Dialectul care stă la baza limbii naționale este cel vorbit în centrul economic și cultural cel mai dezvoltat. De cele mai multe ori, acest centru coincide cu capitala (vezi și capitolul „Limba literară").

Dialectul care stă la baza limbii naționale nu rămîne neschimbat. El se transformă cu atît mai mult cu cît populația care vine în centru este mai variată. Acesta este, de pildă, cazul Moscovei. În orice caz, din limba națională literară se elimină particularitățile prea specifice centrului. Se poate spune că acestea sînt mai greu de suportat decît particularitățile altor dialecte. Explicația constă în faptul că ele caracterizează pe oamenii neinstruiți din centrul respectiv și împrejurimi. Pentru cel care vorbește corect limba noastră, *picere*, *a venitără*, *ei face* sînt mai supărătoare decît anumite moldovenisme, de pildă, tocmai pentru că trădează mai repede lipsa de cultură. În același timp, limba națională literară se îmbogățește cu elemente din celelalte dialecte, cunoscute prin contactul dintre vorbitori, alteori prin literatură, presă etc.

Limba literară are deci un aspect supradialectal, unitar. Ea se răspîndește mai rapid după apariția tiparului. Trebuie subliniat că la consolidarea

[1] V. I. Lenin, *Opere*, vol. 20, Editura Politică, București, 1959, p. 398.

și răspîndirea limbii literare contribuie multiplele manifestări culturale din epoca Renașterii, cea mai mare răsturnare economică și spirituală pe care a cunoscut-o omenirea pînă atunci, cum spune Engels.

Limba națională își extinde sfera de folosire și pe domenii de activitate. Este semnificativă astfel lupta dusă împotriva limbilor oficiale străine. Funcțiile lor sociale sînt preluate de limba națională, pentru că numai aceasta corespunde nevoilor practice și spirituale ale tuturor membrilor națiunii. În justiție, administrație, știință și, în unele țări, chiar în biserică, limbile străine scrise sînt înlăturate.

În aceste împrejurări limba națională se îmbogățește cu noi elemente necesare exprimării a tot felul de idei. Limba se specializează pe domenii de activitate, se dezvoltă ramificațiile ei sociale: limbajele profesionale și stilurile funcționale — oficial, științific etc. (vezi capitolele „Ramificațiile sociale ale limbii“ și „Stilistica“).

Extinderea limbii pe plan teritorial și social duce la o acumulare masivă de elemente noi într-o perioadă istorică relativ scurtă. În vocabular apar termeni noi, împrumutați sau creați în limba proprie. Se ajunge la o mai mare sistematizare a formelor gramaticale, mai ales prin înlăturarea multor forme paralele. Astfel, limba națională devine mai unitară, mai organizată, în general mai bogată în mijloacele de exprimare; ea reprezintă o treaptă calitativă nouă și pe planul structurii ei interne.

Pentru exemplificarea acestui proces se poate urmări în continuare evoluția limbii franceze. Perioada în care s-au pus bazele limbii franceze naționale este franceza medie (secolele al XIV-lea — al XVI-lea). Între franceza veche, care o precedă, și cea modernă (din secolul al XVII-lea încoace), franceza medie reprezintă o fază de tranziție în care se adună multe transformări într-un timp relativ scurt, ceea ce ne îndreptățește să afirmăm că de la perioada veche la cea modernă s-a realizat un salt calitativ. Pe plan istorico-social, e vorba tocmai de răstimpul în care se constituie națiunea franceză, ca urmare a dezvoltării burgheziei orășenești; sfîrșitul războiului de o sută de ani confirmă constituirea națiunii franceze în primele ei forme de manifestare politico-sociale, după cum Renașterea apare ca o confirmare pe plan cultural.

Limba literară bazată pe dialectul din regiunea Parisului se răspîndește în celelalte provincii, mai întîi în cele apropiate. În secolele al XIV-lea și al XV-lea franceza se răspîndește îndeosebi ca limbă de cancelarie. În secolul al XVI-lea, marii scriitori sînt din provincie, dar scriu în limba națională pe care o îmbogățesc cu elemente din dialectul lor. În această perioadă, nobilimea din regiunile nordice își însușește limba națională literară. La sfîrșitul veacului, Malherbe condamnă folosirea termenilor dialectali în literatură. În secolul următor își însușește limba națională literară și burghezia orășenească. În celelalte clase sociale această generalizare se face mai încet. Astăzi pe o rază cuprinsă între 200 și 500 km în jurul Parisului, graiurile locale sînt pe cale de dispariție.

Pe domenii de activitate, limba națională e introdusă alături de latină în cancelaria regală și în actele oficiale încă din secolul al XIV-lea. Tot în aceeași epocă apar unele tratate științifice, traduceri din autori latini. În secolul al XVI-lea limba națională se consolidează. Ea se generalizează ca limbă oficială, intrînd chiar în justiție (ordonanța de la Villers-Cotterets, dată de Francisc I în 1539, se îndreaptă împotriva limbii latine și a dialec-

telor locale). Se dezvoltă astfel stilul oficial, limbajul judecătoresc. Manifestul Pleiadei (*Défense et illustration de la langue françoise*, 1549) apreciază valoarea și importanța limbii naționale, preconizînd mijloace concrete pentru îmbogățirea ei. Pe lîngă dezvoltarea obiectivă a limbii, apare deci, ca o reflectare a acesteia, o tendință de cultivare conștientă a ei. În secolul al XVII-lea limba națională pătrunde și în învățămînt.

În ce privește transformările structurale intervenite în perioada francezei medii, ele au fost atît de mari încît un francez din epoca modernă nu poate înțelege un text din perioada veche (din secolele XI, XII, de pildă), în timp ce scriitori din secolele al XV-lea ca Villon, sau al XVI-lea ca Rabelais, Ronsard, Montaigne sînt în general accesibili. Aceasta înseamnă că, empiric, saltul de la perioada veche la cea modernă (prin intermediul francezei medii) este dovedit.

În fonetică se produseseră transformări adînci încă din secolele al XII-lea și al XIII-lea. În structura gramaticală dispare vechiul sistem de declinare cu două forme cazuale: una pentru funcția de subiect și alta pentru celelalte funcții. Apare actualul sistem al pronumelor și adjectivelor demonstrative și posesive. Se sistematizează formele verbale. În sintaxă se stabilesc reguli mai fixe de îmbinare a cuvintelor ca urmare a dezvoltării analitismului. Fraza devine mai complexă; juxtapunerea e înlocuită tot mai mult de o subordonare amplă. În vocabular limba literară se îmbogățește cu termeni dialectali, dar mai ales cu latinisme, apoi cu împrumuturi din germană, spaniolă și îndeosebi din italiană. Se folosesc mult și mijloacele interne. La sfîrșitul Renașterii, limba națională poseda toate mijloacele pentru a exprima idei oricît de complexe.

Cu unele deosebiri de la caz la caz, drumul dezvoltării limbii naționale franceze se regăsește în majoritatea țărilor din apusul Europei, ca Anglia, Germania, Italia.

În țările din răsăritul Europei au existat unele aspecte deosebite ale formării națiunilor și limbilor naționale. Este vorba, mai ales, de prezența statelor multinaționale (Austro-Ungaria, Rusia, Turcia), în care feudalismul a rezistat mai mult. Limba popoarelor asuprite era interzisă în școală, în presă, în viața de stat. Dezvoltarea capitalismului aduce însă problema națională la ordinea zilei. Se începe astfel o acțiune de luptă pentru egalitatea în drepturi a națiunilor și a limbilor naționale. Limbile naționale ale popoarelor asuprite se formează chiar sub stăpînirea străină pe baza tradiției limbii literare orale sau scrise din epoca anterioară, luîndu-se ca model vorbirea dintr-o anumită regiune mai evoluată. Însă ele ajung la o deplină dezvoltare după cucerirea independenței, cînd intră în toate domeniile de activitate (învățămînt, stat etc.). Așa ajung cehii, sîrbii, finlandezii, la folosirea, în condiții de libertate politică, a limbii lor naționale.

În Rusia baza limbii naționale ruse se pune în secolul al XVII-lea, fapt explicabil prin dezvoltarea economică în acea vreme a burgheziei ruse.

Limba romînă națională s-a format pe baza dialectului din sudul Ardealului și nordul Munteniei, care servise lui Coresi în traducerile lui. Ulterior, din cauza prestigiului dobîndit de capitală, modelul limbii naționale literare va fi dat de vorbirea oamenilor instruiți din București. Se poate vorbi de o limbă romînă națională la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui de-al XIX-lea, cînd începe limba romînă modernă (vezi și p. 235).

Națiunea burgheză nu oferă însă toate condițiile necesare pentru deplina înflorire a limbilor naționale. Din cauza diferențelor de clasă, uneori cea mai mare parte a populației nu are acces la cultură. Se mențin deosebiri esențiale între munca fizică și intelectuală, între sat și oraș, unele regiuni sînt lăsate în stare de înapoiere. În perioada imperialistă aceste contradicții sînt foarte acute mai ales în țările coloniale. De aceea, limba națională nu se răspîndește peste tot și în toate păturile sociale. Dar pe măsură ce popoarele obțin independența se fac eforturi tot mai mari de ridicare a limbilor autohtone la nivelul unor limbi naționale de cultură. Un exemplu în această privință îl constituie India, unde limbile indiene încep să fie folosite în diferite sectoare ale culturii, în învățămînt etc. De asemenea, în unele țări africane limbile băștinașilor se folosesc în școala elementară și, mai rar, în școli de nivel mediu sau superior, în presă.

Numai în țările unde revoluția socialistă a biruit și s-au format națiuni socialiste, există condiții optime pentru dezvoltarea limbilor naționale. În interiorul națiunii nu există contradicții de neîmpăcat. Dispare baza de clasă a deosebirilor esențiale dintre munca fizică și intelectuală, dintre sat și oraș. Într-un viitor apropiat, în țările socialiste va fi generalizat învățămîntul mediu și o mare parte a populației va avea studii superioare.

La noi în țară se acordă cea mai mare grijă limbii naționale, ea este cultivată în toate sectoarele de activitate. Oamenii de cultură, specialiștii se ocupă de îmbunătățirea modului de exprimare corect care se răspîndește în toată țara prin activitatea practică, prin publicații, presă, radio, televiziune. Limbile minorităților naționale sînt cultivate în instituții de cultură, în învățămîntul de toate gradele.

BIBLIOGRAFIE

R. I. Avanesov, *Общенародный язык и местные диалекты*, Moscova, 1954.
Ajoy Ghosh, *La politique linguistique de l'Inde*, în „Recherches internationales à la lumière du marxisme", nr. 7 (mai-iunie), 1958, p. 94—126.
M. M. Guhman, *От языка немецкой народности к немецкому национальному языку*, Moscova, partea I, 1955, partea a II-a, 1959.
K. Marx — Fr. Engels, *Opere alese în două volume*, vol. II, București, 1955, p. 180—355.
A. Meillet, *Les langues dans l'Europe nouvelle*, Paris, 1928, p. 108; 121—125.
P. Miclău, *Trecerea de la limba comună a poporului la limba națională — cu aplicații la limba franceză*, în „Probleme de lingvistică generală", vol. I, București, 1959, p. 69—86.

11. Ramificațiile teritoriale

S-a văzut în capitolul precedent că limba este unică pentru o anumită populație, într-o anumită perioadă istorică. În același timp, ea este strîns legată de societatea care o vorbește, fiind influențată de condițiile în care trăiesc vorbitorii ei. În ciuda factorilor care asigură unitatea limbii în diferite perioade istorice, intervin și împrejurări care fac ca una și aceeași limbă să se diferențieze pe plan teritorial. Ca rezultat al întinderii în spațiu, se formează graiurile și dialectele.

Prin *grai* se înțelege cea mai mică subdiviziune a limbii. Graiurile pot fi vorbite pe teritorii mai mari sau mai mici, uneori chiar într-un singur sat.

Mai multe graiuri care au trăsături comune formează un *dialect*. Unii lingviști vorbesc și de subdialect ca o unitate intermediară între grai și dialect. *Idiom* este termenul general care se folosește fără distincție și pentru limbă și pentru oricare dintre subdiviziunile ei. Acest termen e util atunci cînd nu putem preciza ce e o anumită unitate lingvistică, sau din anumite motive nu vrem s-o denumim într-un fel sau altul.

S-a arătat într-un capitol precedent că dialectele iau naștere în urma procesului de diversificare a limbii; dacă acest proces de diversificare se accentuează, dialectele se pot transforma în limbi independente. Dar pînă la ce punct trebuie să meargă procesul de diversificare ca să socotim că un idiom s-a transformat din dialect în limbă independentă? Cu alte cuvinte, care sînt criteriile pe care le putem lua în considerare pentru a deosebi dialectul de limbă?

Stabilirea criteriilor de delimitare a limbilor de dialecte este necesară pe de o parte, deoarece unii lingviști au folosit și folosesc și azi pentru același idiom, în aceeași perioadă istorică, cînd termenul de dialect, cînd termenul de limbă, ceea ce duce la confuzii; pe de altă parte, problema delimitării capătă uneori un aspect politic: în mod intenționat, un idiom e numit dialect pentru a se susține apartenența vorbitorilor acestui idiom la un stat sau altul, obligația de a învăța în școli limba statului dominant. Așa e cazul provansalei față de franceză, al catalanei față de franceză și spaniolă.

Problema deosebirilor dintre limbă și dialect trebuie rezolvată ținîndu-se seama de realitatea faptelor. De aceea, e necesar să discutăm criteriile care s-au propus pentru delimitarea lor.

Trebuie amintite mai întîi unele criterii care au fost invocate dar care nu prezintă importanță practică.

Criteriul genealogic are la bază originea comună: sînt dialecte idiomurile care au aceeași proveniență. Acest criteriu are însă valoare numai pentru a delimita domeniul discuției: problema dialectelor nu se pune decît la idiomurile înrudite. Dar nu numai dialectele au aceeași origine, ci și limbile înrudite. Conform acestui criteriu ar trebui să socotim limbile romanice dialecte pentru că provin din latină, iar la un nivel superior toate limbile indo-europene ar putea fi socotite dialecte pentru că au aceeași origine.

Funcția idiomului ca limbă de stat de asemenea nu constituie un criteriu valabil. Existența unui stat independent nu conferă în mod automat unui idiom, calitatea de limbă. Aceasta ar însemna că populațiile asuprite n-au limbi, ci numai dialecte, deci n-ar avea dreptul la o cultură proprie. Confundînd limba comună cu limba cultivată, unii adaugă că idiomurile vorbite de populații fără centru economic, cultural sînt dialecte. Pe de o parte însă, au existat limbi și înainte de apariția statului, pe de altă parte există mai multe state care folosesc aceeași limbă (engleza se folosește ca limbă oficială în Anglia, S.U.A., Canada, Australia, franceza în Franța, Elveția, Belgia) precum și situații în care în același stat se folosesc mai multe limbi oficiale (în Elveția sînt patru, în U.R.S.S. sînt 68 etc.).

În afara acestor criterii, care n-au aplicare practică, există altele mult mai discutate de specialiști și care la prima vedere oferă o soluție a problemei.

1. Criteriul înțelegerii. S-ar părea că cel mai just criteriu ar fi acela al înțelegerii: dacă vorbitorii a două idiomuri se înțeleg între ei, avem de-a face cu două dialecte ale aceleiași limbi; dacă nu se înțeleg, e vorba de două limbi diferite. Realitatea arată însă că acest criteriu e aplicabil numai par-

țial. Pe de o parte, există limbi diferite ai căror vorbitori se înțeleg între ei (multe limbi slave: rusa — ucraineana — bielorusa, bulgara — sîrba — rusa, ceha — slovaca — poloneza, multe limbi turco-tătare etc.) pe de altă parte, există dialecte ale aceleiași limbi care sînt atît de deosebite, încît vorbitorii unui dialect, dacă nu cunosc limba literară, se înțeleg greu, sau nu se înțeleg de loc cu vorbitorii altui dialect (dialectele limbii italiene, germane, franceze).

2. Criteriul structural. Subordonat înțelegerii este criteriul asemănării fondului principal și a structurii gramaticale; dacă există asemănare în fondul principal și structura gramaticală a două idiomuri, avem a face cu dialecte, iar dacă nu există, cu limbi diferite. Dar cît de mari trebuie să fie deosebirile pentru a socoti că avem de-a face cu limbi? Avînd în vedere asemănările de structură, ne întoarcem la criteriul genealogic. În realitate, există uneori asemănări de fond principal și structură gramaticală mai mari între două limbi decît între dialectele uneia și aceleiași limbi (dialectele italiene de nord față de cele din sud; dialectele de sus și de jos ale limbii germane sînt mai deosebite între ele decît rusa și bielorusa, bulgara și macedoneana). Deci nici acest criteriu nu e valabil.

3. Criteriul posibilității de transpunere. Dacă vorbitorii cunosc un sistem de corespondențe fonetice, gramaticale, lexicale care le permit să facă trecerea de la un idiom la altul, avem a face cu dialecte. Astfel, în dialectul bănățean unui *d* din limba literară îi corespunde în anumite cazuri *ǵ*—*verde* > *verge*. Această corespondență e cunoscută de vorbitori; transpunînd sunetele respective ei își pot adapta pronunțarea la cea literară. Dar nici acest criteriu nu ne poate ajuta întotdeauna. El este valabil numai unde vorbitorii diverselor dialecte se înțeleg între ei, cum este cazul dialectelor limbii romîne. Vorbitorii dialectelor italiene, de exemplu, care nu se înțeleg între ei, nu cunosc astfel de sisteme de transpunere. În schimb, există corespondențe între limbile înrudite ai căror vorbitori se înțeleg, între bulgară și macedoneană, rusă și bielorusă etc.

4. Criteriul continuității lingvistice teritoriale. Se spune că de la un dialect la altul trecerea se face treptat, astfel că nu există nici o graniță abruptă, pe cînd trecerea de la o limbă la alta se face brusc. De exemplu, în Franța nu există două sate vecine ai căror locuitori să nu se înțeleagă, dar între vorbitorii de limbă franceză și cei de limbă flamandă limita lingvistică e tranșantă. Și acest criteriu este infirmat de multe ori de realitate. Pe de o parte, există trepte intermediare (dialecte mixte) între limbi înrudite ca rusa și bielorusa, franceza și italiana, bulgara și sîrbo-croata; pe de altă parte, sînt grupuri de dialecte ale aceleiași limbi care sînt despărțite printr-o limită abruptă (de exemplu, dialectele săsești, între ele și față de dialectele din Austria și Germania).

Toate aceste criterii sînt valabile numai pentru o parte dintre cazuri. Cu ajutorul lor nu putem rezolva problema deosebirii limbii de dialect. Întotdeauna rămîn idiomuri a căror delimitare nu se poate face.

Singurul fel just de a pune problema e să analizăm situația în toată complexitatea ei. Faptul că vorbitorii unui anumit idiom se încadrează într-o comunitate supraordonată numită *limbă* se bazează pe conștiința lor. Socotirea unui idiom drept dialect are la bază conștiința vorbitorilor că din punct de vedere lingvistic ei se încadrează la un loc cu vorbitorii altei regiuni,

într-o comunitate superioară — limba. Vorbitorii limbii noastre au conştiinţa unităţii lor din punct de vedere lingvistic, ştiu că vorbesc limba romînă.

Pe ce se bazează conştiinţa vorbitorilor? Pe tradiţia istorică şi pe starea de fapte existentă în momentul în care facem delimitarea. Dacă, urmărind istoria unei populaţii, se constată că ea formează o comunitate socială bine determinată, atunci diferitele varietăţi lingvistice locale sînt socotite ca dialecte de aceleaşi limbi. Pentru perioada naţională subordonarea dialectelor faţă de o limbă unică porneşte de la împrejurări economice, aşa cum s-a văzut în capitolul precedent. Dialectele unei limbi au tendinţa de a se contopi, de a se vărsa în limba naţională literară.

Conştiinţa vorbitorilor are deci o bază obiectivă: istoria lor economică, politică şi culturală, precum şi relaţiile dintre ei. În practică, problemele de limbă devin parte integrantă a politicii cercurilor conducătoare. Cînd aceste cercuri reprezintă interesele maselor, atunci politica lor reflectă just situaţia istorică reală.

Cînd însă politica cercurilor conducătoare nu reflectă situaţia obiectivă, reală, se întîmplă ca un idiom să fie socotit dialect, în timp ce vorbitorii lui au conştiinţa că vorbesc o limbă aparte. Aşa se întîmplă, de exemplu, în Franţa, unde catalana şi provansala sînt considerate dialecte, ele fiind de fapt limbi cu o lungă tradiţie istorică. Aşa s-a întîmplat în Olanda, cînd fasciştii germani, printre altele, au justificat anexarea Olandei şi pe motivul că acolo se vorbeşte un dialect al limbii germane. În aceste situaţii trebuie cunoscute toate datele istorico-politice, pentru a lămuri situaţia reală a idiomului dat.

În ţările socialiste delimitarea limbii de dialect se face potrivit învăţăturii marxiste de rezolvare a problemei naţionale. Astfel, în Uniunea Sovietică sînt recunoscute şi cultivate ca limbi de sine stătătoare idiomuri asuprite în timpul regimului ţarist, ucraineana, bielorusa etc. La noi în ţară sînt cultivate limbile minorităţilor naţionale. Saşii învaţă la şcoală limba germană, situaţie conformă voinţei lor bazate pe tradiţia folosirii limbii germane. La fel ceangăii învaţă în limba maghiară. Nu contează deci gradul de înţelegere între idiomurile luate în discuţie, nici asemănările sau deosebirile din structura lor pentru a hotărî dacă sînt limbi sau dialecte.

În cazul unor idiomuri necultivate, trebuie avută în vedere situaţia lor istorică, interesele maselor de a putea ajunge cît mai repede la cultură într-o formă potrivită specificului lor etnic şi lingvistic. Să vedem cum trebuie judecată situaţia idiomurilor romanice sud-dunărene, prin prisma celor arătate mai sus.

O dată cu expansiunea Imperiului Roman, limba latină s-a răspîndit în tot imperiul atît la apus cît şi la răsărit de Italia. Fiind vorbită pe un teritoriu foarte întins, iar legătura cu centrul fiind din ce în ce mai slabă, limba latină, prin procesul de diversificare, s-a transformat în limbile romanice. Ca rezultat al evoluţiei aparte pe teritoriul Daciei, s-a format limba romînă comună care se vorbea în nordul şi în sudul Dunării. În decursul secolelor, din cauza răspîndirii pe un teritoriu întins, au apărut patru dialecte: *dacoromîn* în nordul Dunării, *istroromîn* în părţile Triestului, *aromîn* pe teritoriul situat la limita dintre Grecia, Albania şi Bulgaria şi *meglenoromîn* în regiunea Salonicului. Contactul între regiunile în care se vorbeau aceste dialecte era aproape inexistent, deoarece pe lîngă izolarea specifică regimului feudal, teritoriile făceau parte din state diferite; au existat astfel premise ca

aceste patru dialecte să evolueze în sensuri diferite, independent unele de altele. Cum au evoluat?

În general există două posibilități de dezvoltare a dialectelor: 1) fie că ele tind să se verse în aceeași unitate lingvistică, 2) fie că ele se diferențiază tot mai mult și din cauza condițiilor istorice ajung să se transforme în limbi independente. S-a văzut mai sus că în perioada națională tendința este de vărsare a dialectelor în aceeași unitate lingvistică. Vorbitorii dialectelor limbii romîne, trăind timp de secole separați și nemaiexistînd nici un fel de tendință de orientare către dialectul din nordul Dunării, au pierdut conștiința grupului etnic originar; idiomurile vorbite de ei au evoluat aparte.

Chiar dacă pînă la formarea limbii romîne naționale am putea admite — deși cu rezerve foarte mari — că cele patru dialecte erau subordonate limbii romîne, după formarea limbii romîne naționale acest lucru nu mai poate fi admis. Cele patru dialecte s-au dezvoltat ca limbi separate și nu ca subdiviziuni ale unei limbi comune a națiunii romîne. Cele cîteva încercări ale aromînilor de a se apropia de Romînia au avut un caracter izolat, n-au avut ca bază conștiința maselor largi că aparțin aceleiași comunități economice, politice. Înființarea unor licee cu limba de predare romînă, unde învățau copiii familiilor înstărite, nu însemna nimic pentru a duce la comunitate națională între aromîni și dacoromîni.

Unii consideră că idiomurile sud-dunărene sînt dialecte nu ale limbii romîne de azi, ci ale limbii romîne vechi. Dar limba romînă veche nu mai există, în timp ce aceste idiomuri există. Înseamnă că am avea a face cu un caz curios în care dialectele ar fi subordonate unei limbi care a existat cu mult timp în urmă. E ca și cum limbile romanice s-ar considera dialecte ale limbii latine și nu limbi independente.

Din cele discutate rezultă că idiomurile din sudul Dunării trebuie socotite limbi, iar pe teritoriul țării noastre, se vorbește limba romînă care se împarte în dialecte și graiuri.

BIBLIOGRAFIE

I. Coteanu. *Criteriile de stabilire a dialectelor limbii romîne*, în „Limba romînă", nr. 1, 1959.

Al. Graur, *Studii de lingvistică generală*, București, 1960, p. 293—311.

12. Geografia lingvistică

O dată cu apariția națiunii, prin crearea unui centru economic, politic și cultural, crește în limbă acțiunea proceselor de unificare, al căror rezultat constă în ștergerea treptată a diferențierilor dialectale. De aceea apare ca o necesitate, în această perioadă, inițierea unei munci de „salvare a resturilor", (adică de consemnare a lor), de înregistrare a graiurilor menite să dispară în limba națională unică. Așa s-a născut și s-a pus în aplicare ideea studierii limbii sub variatele ei aspecte de pe teren și astfel a apărut o metodă nouă de cercetare a limbii, cunoscută sub numele de „geografie lingvistică".

Geografia lingvistică este metoda de cercetare a dialectelor unei limbi prin anchete dialectale al căror rezultat este notat pe hărți și adunat în atlase lingvistice. Este o metodă specifică dialectologiei, disciplina lingvistică care se ocupă de studiul dialectelor.

Informarea

Munca de informare asupra dialectelor constă din pregătirea anchetei și din anchetarea propriu-zisă. În vederea anchetării dialectale, se stabilește mai întîi scopul lingvistic urmărit și regiunea care urmează să fie cercetată, se studiază situația generală a regiunii, relieful, vecinătatea, ocupația locuitorilor, obiceiurile, credințele și deprinderile lor. Se întocmește apoi chestionarul.

Anchetele se pot face prin corespondență sau prin deplasarea anchetatorilor pe teren, unde iau contact direct cu dialectul respectiv. Acestea din urmă asigură o mai mare exactitate a datelor culese decît anchetele prin corespondență, deoarece anchetatorul ia contact direct cu graiul respectiv.

Într-o anchetă dialectală, importanță deosebită prezintă calitatea anchetatorilor și a chestionarelor.

Anchetatorul trebuie să aibă ureche foarte fină, să fie în stare să noteze rapid și exact, să știe să se apropie de localnici în așa fel încît aceștia să vorbească fără sfială și emoție, cît mai firesc cu putință.

Chestionarele sînt liste de întrebări prin care se obțin de la vorbitorii unui dialect datele dorite asupra felului lor de a vorbi. Elaborarea chestionarului are o mare importanță. Îndeobște, de claritatea și precizia întrebării depinde exactitatea răspunsului. De amploarea problemelor lingvistice atinse depinde caracterul general sau parțial al răspunsurilor.

Ajunși pe teren, anchetatorii au grijă ca întrebările să fie clare, pe cît posibil, să nu fie repetate; se evită întrebările de prisos și cele prea uniforme, pentru a da impresia unei discuții firești, nepremeditate. Ele pot fi puse în mai multe feluri. Astfel pot exista întrebări însoțite de *gesturi*, de exemplu: „Ce ziceți că face omul cînd face așa?" (în același timp indicăm cu degetul arătător semnul amenințării); *directe*: „Cum numiți floarea-soarelui?"; *indirecte*: „Cum îi ziceți părții din îmbrăcăminte cu care se leagă femeile la cap?"; prin *ilustrare*, adică prin arătarea diferitelor reproduceri care pot sugera obiectul. Azi se folosesc și aparate, cum este magnetofonul, care înregistrează texte dialectale, percepînd cele mai fine nuanțe de pronunțare, și permite cercetătorilor să repete, ori de cîte ori e nevoie, vorbirea dialectală înregistrată. Acesta este procedeul folosit în culegerea informațiilor dialectale pentru „Arhiva fonogramică a limbii romîne".

Persoanele anchetate se numesc în dialectologie s u b i e c t e sau i n f o r m a t o r i. Alegerea subiectelor se face în funcție de scopul anchetei. Pentru descrierea tuturor aspectelor unui dialect, subiectele se aleg din toate categoriile sociale, de toate vîrstele. În general, se caută ca informatorul să nu aibă defecte de pronunțare.

Pentru culegerea datelor dialectale se fixează în prealabil anumite localități. Aceste localități nu sînt vizitate în ordinea vecinătății lor, ci în zigzag, pentru că altfel nu s-ar putea sesiza diferențele fine care survin de la o localitate la alta învecinată. Mergînd dintr-un loc în altul mai depărtat și revenind în vecinătatea punctului de plecare, anchetatorii, după ce au

ajuns în contact cu alte forme dialectale, reușesc să perceapă cele mai fine nuanțe, care le-ar scăpa dacă ar parcurge terenul în linie dreaptă. Prin metoda în zigzag, drumurile se împletesc între ele formînd așa-numita rețea dialectală. Pentru Atlasul limbii romîne, de pildă, s-au stabilit două rețele: una de 301 localități, în care anchetele s-au efectuat pe baza unor chestionare formate din 2 160 de întrebări, și a doua rețea, de 83 de localități — pe baza unor chestionare cuprinzînd 4 800 de întrebări.

Materialul cules în asemenea anchete este notat pe hărți, fie scriindu-se alături de localitatea respectivă răspunsul obținut, fie indicîndu-se printr-un semn sau o culoare. Uneori pot fi chiar combinate aceste două notări. Pentru economie de spațiu, localitățile figurează pe hartă nu cu numele lor, ci cu un număr de ordine, același în toate hărțile. Pentru fiecare întrebare există o hartă; pentru întrebările ale căror răspunsuri sînt mai ample, se întocmesc hărți pe porțiuni de teritoriu.

Notarea răspunsurilor pe hărți se face cu ajutorul transcrierii fonetice. Pentru a înregistra exact vorbirea dialectală cu toate particularitățile ei, este necesar să se noteze în scris și accentele, cantitatea sunetelor, variantele fonetice, sunetele slab perceptibile etc. De aceea, pe lîngă literele alfabetului, se creează semne speciale numite semne diacritice sau se folosesc litere din alte alfabete. Este necesar să se folosească un sistem unitar de semne pentru a nu se ivi dificultăți la citirea lor.

După ce s-au completat, pe baza chestionarului, hărțile sînt adunate în atlase lingvistice. Există două tipuri de hărți lingvistice. Unul cuprinde hărți analitice, în care sînt înscrise toate răspunsurile primite, celălalt conține hărți sintetice, care prezintă aspecte generale ale faptelor de limbă culese din diverse compartimente ale limbii (ca fonetică, morfologie, lexic), constituind astfel un început de interpretare. Pe baza acestor atlase, se fac apoi studii și monografii asupra diverselor graiuri și dialecte, deoarece atlasele lingvistice au calitatea de a prezenta simultan un număr mare de date dialectale, permițînd astfel comparația rapidă a formelor de limbă de pe un teritoriu. Dăm la p. 285 o hartă lexicală care înregistrează diversele denumiri ale „măciuliei de mac“ (harta 197 din ALR II, s.n., vol. I).

Studierea hărților, compararea faptelor adunate în ele și observarea atentă a fenomenelor dialectale înregistrate au dus la o serie de constatări prețioase pentru studiul limbii.

Astfel, pentru orice dialectolog era clar că există dialecte. În unele părți se spune, de exemplu, *șorț*, în altele *catrință*, *fotă*, *zadie* etc.; în unele regiuni optativul perfect sună *aș fi făcut*, în altele *am vrut face*, conjunctivul *să fac* și *și fac* etc. Cu toate acestea, cercetătorii nu au găsit limite dialectale precis conturate. Dimpotrivă, ei au observat că, practic pe teren, trecerea de la un grai la altul se face pe nesimțite, că nu există granițe între dialecte. Poate fi delimitată fiecare particularitate dialectală, dar dialectul nu poate fi delimitat printr-o singură linie tranșantă, ci printr-un mănunchi de isoglose. Linia care delimitează pe hartă o trăsătură dialectală se numește isoglosă (în limba greacă ἴσος înseamnă „egal“, γλῶσσα „limbă, dialect“).

Isoglosele merg foarte neregulat, aproape niciodată isoglosele aceluiași dialect nu coincid. De exemplu, referindu-ne la limba romînă, dialectul moldovenesc are, printre alte trăsături caracteristice, palatalizarea labialelor și pronunțarea *ŝe*, *ŝi* a grupului *ĉe*, *ĉi*. Limita palatalizării în sud este rîul Ialomița, în timp ce isoglosa trăsăturii a doua se oprește la Milcov.

MĂCIULIE DE MAC
[6027]

I Intrebere indirectă

II. [192] „Se poate face din ea un fel de ceaiu kitűől ẹlọlusic o d'ẹrec "de care adoarme copilul".

02	Istroromini
010	Aromini
012	Meglenoromini

Fig. 6. Harta 197 din A.L.R. II, s.n., vol. I.

S-a constatat de asemenea migrarea cuvintelor. Un cuvînt pornește din locul său natal, răspîndindu-se în diferite regiuni, unde are de luptat cu cuvintele existente pentru aceeași noțiune; uneori le învinge, alteori este învins de ele, deseori termenii pentru aceeași noțiune conviețuiesc mai mult timp. De exemplu, cuvîntul *porumb* din Muntenia se răspîndește în Moldova, unde înlocuiește treptat pe *păpușoi*, și în Transilvania unde înlocuiește pe *cucuruz*. Migrația cuvintelor este determinată de cauze multiple și variate, de mișcarea populației, de răspîndirea unei inovații, a unui obiect sau fenomen etc.

Consecința imediată a migrației cuvintelor este suprapunerea termenilor pentru aceeași noțiune. Astfel, în Franța, pentru noțiunea „pantaloni" se găsesc următorii termeni care, rînd pe rînd, s-au înlocuit unul pe altul: *braie — chausse — culotte — pantalon*.

Elementele noi, suprapuse, se răspîndesc din centrul inovator asemenea unor raze și, în acest caz, migrarea se cheamă iradiere, sau asemenea unor valuri circulare, iscate la aruncarea unor pietre în apă, în care caz răspîndirea elementului nou se numește revărsare. Undele cuvîntului nou, adesea, nu ajung în punctele extreme ale teritoriului. De aceea, ariile laterale păstrează elemente vechi, care odinioară au cuprins întreg teritoriul. Astfel, în provinciile romane, se constată deseori existența acelorași fenomene vechi în Iberia și Dacia, la periferiile vechiului Imperiu Roman, în timp ce în Galia și Italia, provincii din centru, sînt înregistrate fenomene comune mai noi. Cîteva exemple:

IBERIA	GALIA	ITALIA	DACIA
hermoso	beau	bello	frumos
mesa	table	tavola	masă
mas	plus	piú	mai
hervir	bouillir	bollire	a fierbe

În limba romînă literară, africatei alveolare *ț* îi lipsește perechea sonoră *dz*. Dar în ariile laterale, Banat și Moldova, acest sunet este frecvent: *ordz*, *vardză*, *dzamă* etc. Concluzia pe care o putem trage este că *dz* exista odinioară pe întreg teritoriul comunității romînești, că înlocuirea lui prin *z* a pornit din centrul țării, dar la periferie *dz* a supraviețuit ca o mărturie a vechii situații fonetice.

Elementele vechi păstrate la periferia unei comunități lingvistice prezintă o importanță deosebită pentru istoria limbii. Astfel se cunoaște originea latină a cuvintelor: *ochi* din lat. *oculu(m)*, *cheie* din lat. *clave(m)*, *iepure* din lat. *lepore(m)*, dar formele intermediare prin care a trecut cuvîntul latin pînă la actuala formă romînească nu sînt atestate. Există însă în aria laterală sudică a comunității romanice de răsărit (în aromînă) forme ca: *ocl'u*, *cl'aie*, *l'epur*, de unde tragem concluzii pentru istoria limbii noastre: latinescul *l* plus *i* a trecut prin forma *l'* (*l* muiat) la *i*.

Elementele noi pornesc mai des din centrele politice și în special culturale, se răspîndesc de-a lungul căilor mari de comunicație și trec de la un centru urban la altul. Inovațiile pătrund mai ușor în localitățile mai frecventate de străini de localitate. Astfel s-a constatat la anchete că în stațiunile climaterice, în centrele industriale există mult mai multe neologisme decît în alte localități ale aceluiași grai. Centrul inovator nu coincide însă

totdeauna cu centrul țării; de exemplu, un cuvînt ca *ogradă* a intrat în limba literară din graiurile regionale. Important este deci să se știe unde este centrul fiecărui fenomen lingvistic în parte și direcțiile răspîndirii lui. În condițiile statului național cu un centru politic, economic, cultural unic, elementele noi ale limbii literare își subordonează tot mai mult dialectele. În afara cuvintelor specifice ocupației anumitor regiuni se întîmplă uneori — cazuri foarte rare — să se răspîndească o formă dialectală în locul celei literare și să devină ea forma literară impusă. Astfel, de exemplu, cuvîntul latin *fimbria* a dat în romînă *fimbrie*, apoi, prin metateza lui *r*, *frimbie* și *frîmbie*. Acest cuvînt a fost transformat, într-o regiune cu palatalizarea labialelor, în *frînghie*, formă care azi este singura literară. Forma veche romînă *frîmbie* se păstrează doar dialectal.

S-a constatat de asemenea că elementele noi care pătrund în dialecte prin limba literară sînt însușite mai repede de tineri; bătrînii sînt mai conservatori. Astfel, în nord-vestul Transilvaniei numai bătrînii, și aceștia numai rareori, mai folosesc unele cuvinte de origine maghiară și germană, pătrunse în limbă în timpul Imperiului Austro-Ungar, ca: *șorompău*, *iștalău*, *șustăr*, *șnaider*. Tinerii folosesc cuvintele corespunzătoare din limba literară: *barieră*, *poiată (grajd)*, *cizmar*, *croitor*.

Din interpretarea materialului cartografiat se mai constată că o arie izolată marchează o fază lingvistică mai veche. În această privință se observă că insulele sînt mai conservatoare decît continentul, regiunile de munte față de cele de șes, satele față de orașe. Astfel, de exemplu, în limba italiană se spune *domani* „mîine" și *casa* „casă", în timp ce în limba sardă pentru aceleași noțiuni se mențin cuvinte mai vechi: *cras* și *domo*.

Între două dialecte nu apar granițe tranșante, ci zone de tranziție, în care faptele de limbă aparținînd la două dialecte se amestecă și se întretaie. De exemplu, în nordul Ardealului se constată o arie de tranziție între dialectul crișean și cel moldovean. În această zonă se întîlnesc atît palatalizarea dentalelor (*d'int'e* „dinte", *t'ină* „tină"), caracteristică dialectului crișean, cît și palatalizarea labialelor (*t'aptăn*, „piaptăn", *t'ept* „piept" etc.), specifică dialectului moldovean. Această zonă de tranziție constituie graiul maramureșean.

În cazul elementelor noi apărute într-un dialect, se constată că analogia atinge întîi punctele mai puțin rezistente din limbă, și acestea sînt formele mai rar folosite. De exemplu, aromîna a păstrat mai bine perfectul latin decît dacoromîna, deoarece perfectul simplu care a rezultat este mai des folosit în aromînă decît la noi. În aromînă, de pildă, perfectul simplu *feciu* este identic cu perfectul latin *feci*, în timp ce în dacoromînă tema lui este modificată prin analogie cu alte verbe, ajungîndu-se la forma actuală, *făcui*.

Acestea sînt doar cîteva din constatările făcute de dialectologi în urma examinării atlaselor lingvistice, constatări de mare importanță pentru istoria limbii.

Istoricul metodei

Primele date dialectale au fost adunate de neogramatici fără să folosească propriu-zis metoda geografiei lingvistice. În cercetările lor comparativ-istorice asupra limbilor, neogramaticii și-au îndreptat atenția în special

asupra limbilor vechi, care le ofereau exemplele dorite pentru ilustrarea existenței legilor fonetice. Constatînd că limba vorbită prezintă abateri de la aceste legi, ei au socotit necesară, pentru înțelegerea justă a limbii, studierea dialectelor, a graiurilor care formează aspectul viu al limbii. Dintre neogramatici, în special Johannes Schmidt[1] și-a dat seama că limba vie prezintă unele excepții de la legi; de aceea, pentru cunoașterea exactă a limbii, a recomandat studierea aspectelor ei pe teren. Astfel, neogramaticii au ajuns să cunoască într-o oarecare măsură dialectele, luate în parte, însă n-au înțeles raportul dintre isoglose. De aici, marea lor greșeală de a considera dialectele unități închise, cu granițe precise. Apariția geografiei lingvistice a însemnat un mare pas înainte făcut de lingvistică în studiul dialectelor.

Prima încercare de elaborare a unui atlas lingvistic se leagă de numele lingvistului german G. Wenker, la sfîrșitul secolului al XIX-lea. Acesta a pornit la munca de întocmire a unui atlas lingvistic al limbii germane, cu scopul de a dovedi existența granițelor dialectale. Pentru strîngerea materialului s-a folosit de anchete prin corespondență și de chestionare care priveau în special fonetica. Rezultatele la care a ajuns în urma anchetelor au fost contrare ideilor cu care pornise. Pe baza materialului adunat, G. Wenker a ajuns la concluzia că nu există granițe dialectale, limite precise între un grai și altul. Dimpotrivă, trecerea de la un grai la altul pe teren se face treptat și neobservat. Această idee nouă combate concepția metafizică despre dialecte a neogramaticilor. Atlasul limbii germane, inițiat de Wenker, a fost completat de alți lingviști, tot pe bază de anchete prin corespondență. Rețeaua deasă a punctelor anchetate constituie un fapt pozitiv în elaborarea acestui atlas, dar anchetele prin corespondență și lipsa unei transcripții fonetice au dus la multe rezultate neprecise sau chiar false.

Dintre limbile romanice, cea care a avut printre primele un atlas lingvistic este limba romînă. În 1909, un lingvist german, G. Weigand, a publicat la Leipzig *Atlasul limbii romîne*[2]. Acest atlas cuprinde 67 de hărți cu probleme mai mult de fonetică, cu excepția a 16 hărți sintetice și a uneia reprezentînd geografia țării. Weigand a întocmit atlasul pe baza unui chestionar întocmit anterior, cu ajutorul căruia a efectuat anchete la fața locului. În privința aceasta, atlasul lui Weigand este superior celui german. Dar anchetele au fost făcute mai ales prin bîlciuri, unde se adunau țărani din diferite localități. Printre necunoscuți, țăranii se jenau să vorbească chiar ca la ei acasă, de teamă să nu rîdă cei din alte localități. În afară de aceasta, ei se influențau unii pe alții în răspunsuri. De aceea, rezultatele obținute la astfel de anchete nu oglindesc exact și corect aspectul lingvistic al unui teritoriu. Lingvistul german s-a interesat numai de sunete și nici măcar de întregul sistem fonetic al limbii romîne. Apoi, pentru că nu cunoștea bine romîna, în atlasul lui s-au strecurat multe greșeli. Astfel, pe harta cuvîntului *brici* figurează *să radge* (se rade). Anchetatorul, după cum se poate ușor observa, a înțeles verbul *să radge* ca o variantă dialectală a substantivului *brici*. Datorită acestor lipsuri, atlasul lui Weigand are mai mult o valoare istorică.

[1] „Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung", XXV, 1884.
[2] *Linguistischer Atlas des daco-rumänischen Sprachgebiets*, Leipzig, 1909.

Un progres notabil a făcut știința prin apariția *Atlasului lingvistic* al Franței, întocmit de J. Gilliéron și E. Edmont, între anii 1902 și 1910[1]. Pentru elaborarea atlasului, Gilliéron și-a făcut un chestionar format din 1 900 de întrebări privind toate elementele limbii: lexicul, fonetica, morfologia, sintaxa. Planul anchetei, fixat dinainte, prevedea un număr foarte mare de localități, din care abia 639 au fost anchetate. Aceasta se datorează și faptului că toate cheltuielile unei asemenea munci le-a suportat Gilliéron. Localitățile anchetate sînt însă din toată Franța, ba chiar dinafara hotarelor ei, pe unde se vorbește franceza.

Pentru anchete, făcute numai la fața locului, Gilliéron a trimis pe teren pe Edmond Edmont, un om dotat cu ureche foarte fină, nespecialist, dar instruit de Gilliéron în privința anchetelor și a transcripției fonetice. Gilliéron era de părere că anchetele nu trebuie să fie făcute de un specialist, deoarece acesta ar putea falsifica faptele, fără intenție, prin cunoștințele sale prealabile despre dialectul studiat. Edmont a întreprins anchete dialectale timp de patru ani. Drumul l-a făcut în zigzag, adică ancheta puncte îndepărtate unele de altele și numai după o perioadă de timp revenea în regiunea de unde pornise, pentru a nu se lăsa influențat într-o localitate de graiul din alta învecinată.

Pentru fiecare localitate, Edmont avea cîte un caiet care cuprindea întreg chestionarul. Ajuns într-un sat, el își alegea subiectul dintre localnici. Nu punea întrebări ajutătoare decît în cazul cînd nu obținea nici un rezultat. Aceasta, pentru a nu influența răspunsul și pentru ca insistența anchetatorului să nu-l determine pe anchetat să spună și ceea ce nu există în dialectul respectiv. Ca să nu fie tentat să facă corectări, avînd impresia că s-a înșelat asupra perceperii răspunsului, Edmont trimitea în fiecare seară lui Gilliéron caietul cu materialul adunat în acea zi. Gilliéron considera mai mare pericolul corectării decît al înșelării de la început. Pe baza acestor caiete, el a alcătuit atlasul lingvistic al limbii franceze.

Atlasul lingvistic al lui Gilliéron a atras atenția tuturor lingviștilor. Unii l-au primit cu entuziasm și au început activitatea dialectologică sub influența creatorului geografiei lingvistice, cum a fost socotit J. Gilliéron. Mulți însă, printre care chiar și elevi de-ai săi, nu au fost de acord cu principiile lui Gilliéron și au criticat atît atlasul, cît și interpretarea lui. Unii critici au considerat, în mod exagerat, că întreg materialul atlasului este fals, deoarece pe baza unor verificări pe teren s-au obținut alte date decît cele din atlas. Dar lucrul acesta este cu totul firesc; un control al anchetei așa cum fusese întreprinsă, nu se putea face, pentru că, în general, se înregistrau accidente. Apăreau alte condiții, alte subiecte, cu altă pronunțare, sau chiar același subiect, cu preferință, de data aceasta, pentru alte sinonime sau cu altă pronunțare.

Alți critici i-au reproșat lui Gilliéron faptul că s-a servit de un singur anchetator, și încă nespecialist, ceea ce, pe drept cuvînt, nu poate fi o garanție pentru exactitatea faptelor înregistrate în atlas.

Cu toate neajunsurile, atlasul lingvistic al lui Gilliéron, întocmit cu grijă, reprezintă un progres în istoria metodei geografiei lingvistice. Sub

---

[1] *Atlas linguistique de la France* par J. Gilliéron et E. Edmont, Paris, 1902–1910.

influența lui, într-o serie de țări, s-a inițiat munca de elaborare a atlaselor lingvistice, printre care amintim: *Atlasul lingvistic al limbii italiene* (în 8 volume, întocmit sub îngrijirea romaniștilor elvețieni Karl Jaberg și Jakob Jud, 1919—1928), *Atlasul lingvistic și etnografic italian al Corsicei* (în 10 volume, Pisa, 1933—1942, sub conducerea lui Gino Bottiglioni) și *Atlasul limbii romîne*.

Munca pentru alcătuirea atlasului limbii romîne a început în 1921—1922 la Muzeul limbii romîne din Cluj. Atlasul a fost conceput în două părți. O parte înregistrează materialul cules dintr-o rețea mai deasă, pe baza unui chestionar mai redus (din 2 160 de întrebări); cealaltă parte cuprinde date culese într-o rețea mai rară, dar cu un chestionar mai amplu (de 4 800 de întrebări). Aceste două părți ale atlasului sînt notate prescurtat *ALR I* și *ALR II*.

În 1938 a apărut primul volum din *ALR I*, de S. Pop, conținînd 150 de hărți mari, în care sînt notate răspunsurile privind corpul omenesc și bolile lui. În 1942 a fost editat, de același autor, al doilea volum format din 152 de hărți, cuprinzînd răspunsurile la întrebările despre familie, naștere, botez, copilărie, moarte. Tot din materialul pentru prima parte s-au publicat și două volume mici cu hărți semiinterpretative colorate primind denumirea de *Micul atlas al limbii romîne (ALRM I)*. Primul volum din acest atlas, conținînd 208 hărți, înregistrează datele despre corpul omenesc și bolile lui, iar volumul al doilea, format din 216 hărți, conține date privind familia; nașterea, botezul, nunta și moartea. Din a doua parte, ALR II, s-a publicat în 1940 un volum de E. Petrovici, de format mare, cu 296 hărți, înregistrînd faptele dialectale despre corpul omenesc, bolile lui și termenii înrudiți, despre familie, naștere, copilărie, nuntă, moarte, viața religioasă, sărbători, casă, acareturi, curte, foc, mobilier, vase, scule. La fel ca la ALR I, și la ALR II s-a publicat un volum mic: *Micul atlas lingvistic romîn, II (ALRM II)*, cuprinzînd 416 hărți semiinterpretative colorate.

În 1956 s-a continuat publicarea părții ALR II, deoarece volumele anterioare nu epuizaseră editarea întregului material cules. Au apărut astfel, în 1956, două volume mari și unul mic; ele au fost redactate de un colectiv condus de I. Pătruț, sub direcția și pe baza materialului cules de acad. E. Petrovici. Primul volum cuprinde 274 de hărți privind agricultura, morăritul, grădinăritul, pomăritul, viticultura, cînepa, albinăritul. Al doilea volum, format din 348 de hărți, privește creșterea vitelor, carul, căruța, sania, păsările de curte, păstoritul, lîna, torsul, țesutul, meseriile, pădurăritul. Volumul mic, *Micul atlas lingvistic romîn*, serie nouă (ALRM II, s.n.), din 424 de hărți în culori, conține date interpretative ale celor două volume.

În 1961 a apărut al treilea volum mare (ALR II, s.n.), format din 286 de hărți, care cuprind date despre plante, cîine, pisică, animale sălbatice, păsări sălbatice, vînătoare, tîrîtoare, amfibii, pescuit, insecte, timp, configurația terenului, ape, umiditate, navigație, comunicații, națiuni, categorii sociale și administrative.

Ca supliment la ALR II, s-a publicat în 1942 o culegere de texte dialectale. Volumul de texte, culese de acad. E. Petrovici, cuprinde material

dialectal, notat în transcriere fonetică. Lîngă fiecare text este scrisă localitatea în care s-a făcut ancheta, titlul discuției, numele subiectului anchetat și data anchetei. Iată un exemplu:

PECENIȘCA

pl. Orșova, jud. Severin

CUM ERA SĂ FIE OMORÎT SUBIECTUL DE UN TAUR

Úi-ćĕ, dómnulʹe, sococála așá-i đila bic. Io am luvát bícu cu supțîńęre pę an.

Întîmplárẹa o fost așá: L-ã luvát đĕ lanț. Iĕl m-o pus cápũ-spináre ș-o plecát cu mińĕ đim părięćĕ-m părięćĕ. Io i-am pus mîna-ntr-un cuorn ș-aialáltă-ntr-alt cuorn. Pan- cînd m-o trîncít jos. Dúpă áia s-o pus cu pișuórili pę mińĕ. Dácă nu ľeriá alt uom să đę-iĕl, io iereám mort.

Șî cu áia am scăpát.

[22.VII.1932] *Ion Golopínța, 72 ani (S.I)*

Fig. 7. „Pecenișca“ (facsimil)

În afara acestor texte, mai există monografii asupra unor dialecte și graiuri romînești, ca, de pildă, O. Densusianu, *Graiul din Țara Hațegului* (București, 1915), T. Papahagi, *Graiul și folklorul Maramureșului* (București, 1925), I. Diaconu, *Ținutul Vrancei* (București, 1930), Iorgu Iordan, *Graiul putnean* (în „Ethnos“, an. I, 1941, p. 91 și urm.), G. Șerban Cornilă, *Graiul din Țara Oltului* (G.S. I, 1924, pp. 107—139), I.A. Candrea, *Graiul din Țara Oașului* (Bulet. societ. Filolog., II, București, 1907), Teofil Teaha, *Graiul de pe valea Crișului Negru* (București, 1961) etc.

În prezent, dialectologii romîni pregătesc un atlas pe regiuni: *Noul atlas lingvistic pe regiuni* (NALR); el face parte dintr-un atlas mai amplu conceput de lingviștii romaniști din țară și din străinătate cu scopul de a consemna aspectele dialectale ale tuturor limbilor romanice. Din acest atlas amplu au și apărut pînă acum *Atlasul lingvistic și etnografic al Gasconiei*, *Atlasul lingvistic și etnografic al Masivului Central*, *Atlasul lingvistic al regiunii Lyonului*, *Atlasul lingvistic al Andaluziei*[1].

În afara anchetelor asupra graiurilor limbii romîne, pe teritoriul patriei noastre s-au făcut și anchete asupra altor graiuri. În vara anului 1949 a avut loc o anchetă asupra graiului ceangăilor din Moldova, realizată de un colectiv de patru lingviști, un sociolog și un etnograf de la Universitatea Babeș-Bólyai din Cluj. Paralel, doi specialiști de la această universitate au studiat bilingvismul la ceangăi, precum și graiul romînesc al ceangăilor romînizați. Prelucrarea acestor materiale este în curs.

---

[1] Vezi M. Sala, *Discutarea proiectului Noului atlas lingvistic pe regiuni* (NALR), în „Limba romînă“, nr. 3, 1958.

Specialiştii în limbi slave pregătesc *Atlasul lingvistic al limbilor slave vorbite în R.P.R.* Lingviştii maghiari din Cluj şi-au planificat elaborarea unui *Atlas al graiurilor ungureşti din Transilvania*. De asemenea, lingviştii romîni participă la elaborarea *Atlasului lingvistic mediteranean*, care va cuprinde terminologia maritimă, nautică şi pescărească din toate limbile vorbite pe litoralul Mării Negre şi al Mării Mediterane. La noi în ţară s-au şi întreprins anchete în trei localităţi de pe litoral.

Cît priveşte limba rusă, în 1915 a apărut prima hartă dialectală. În 1936 Institutul de limbă şi gîndire din Leningrad a început, pe baze marxiste, munca de elaborare a unui atlas lingvistic al limbii ruse. A apărut un singur volum, sub redacţia lui F.P. Filin şi M.D. Malţev, volum care a servit doar ca bază de discuţii, de verificare a metodei. Institutul de limba rusă al Academiei de Ştiinţe din Moscova a continuat munca dialectologică pe baza principiilor marxiste despre limbă. S-a planificat elaborarea *Atlasului lingvistic al limbii ruse* în 13 volume. Fiecare volum va cuprinde aproximativ 200 de hărţi, privind probleme de fonetică, lexicologie, gramatică şi va fi însoţit de o introducere de circa 400—500 pagini, cuprinzînd materialul necartografiat, pe baza căruia s-au întocmit hărţile. Hărţi aparte vor avea numai acele cuvinte care pun probleme speciale. Primul volum din acest atlas a apărut în 1957, sub redacţia unui colectiv de specialişti în frunte cu R.I. Avanesov. Totodată, a apărut un volum introductiv care cuprinde probleme generale, principii şi comentarii[1]. Volumul cartografiat este format din 279 de hărţi lingvistice, dintre care primele opt conţin date preliminare, iar ultimele treizeci — probleme de sinteză. Din cele opt hărţi de la început prima este o hartă de perspectivă a teritoriului european al U.R.S.S., în care este scos în relief pătratul cu regiunea cartografiată; o altă hartă redă împărţirea regiunii în feude în secolele X—XI şi alta—în secolele XIV—XV. Pe hărţile dialectologice propriu-zise, apar, într-o reţea foarte deasă, numele localităţilor, în dreptul cărora se află figuri geometrice în culori. Fiecare figură are la subsol corespondentul dialectal pe care îl marchează. Datele dialectale cuprinse în volum privesc fonetica (de pildă harta nr. 7 redă diferitele variante ale vocalelor), morfologia (cum este harta nr. 129, în care este notat pronumele personal), sintaxa (de exemplu harta nr. 97, în care apare redat regimul cîtorva prepoziţii) şi lexicul (cum este de pildă harta nr. 84, în care apar variantele dialectale ale cuvîntului „horă“: *коровóд*, *куровóд*, *коровóн*, *курозáн*, *курогóд*, *круговóд*, *хоровóд*, *хуровóд* etc.).

În Uniunea Sovietică se lucrează şi la alcătuirea atlaselor celorlalte limbi din statele unionale; printre altele, a apărut *Atlasul limbii moldoveneşti*.

Pentru obţinerea datelor dialectale, lingviştii sovietici îşi repartizează egal munca; întreg teritoriul pe care urmează să se facă ancheta este împărţit în pătrate care corespund spaţiilor dintre meridiane şi paralele. În fiecare pătrat munca dialectologică este dusă de un anumit colectiv, de o brigadă alcătuită din colaboratori ştiinţifici, profesori, aspiranţi şi studenţi. Brigada se împarte în detaşamente, care duc munca fiecare într-un anumit subpătrat. În fruntea fiecărui detaşament se află un colaborator ştiinţific, dialectolog

---

1 *Атлас русских народных говоров центральных областей к востоку от Москвы*. Вступительные статьи, справочные материалы и комментарий к картам. Под редакцией док. Р.И. Аванесова, Москва, 1957.

calificat, iar munca, în întregimea ei, are conducere unitară. Pentru înregistrarea datelor dialectale, se folosește transcrierea normalizantă, se notează media de pronunțare dintr-un punct anchetat, în locul transcrierii obișnuite.

Îmbunătățirea metodei

Metoda geografiei lingvistice a promovat studiile de limbă, oferind cercetătorilor aspectele limbii vorbite. În aplicarea acestei metode s-au făcut însă și greșeli, unele inerente începutului, altele datorită faptului că lingviștii nu și-au clădit teoriile pe baze științifice, trăgînd adesea concluzii eronate din studiul dialectelor.

S-au elaborat atlase nesistematice, cum este, de pildă, atlasul lui Weigand, în care hărțile înregistrează ca într-o mare pestriță fenomene diferite. În asemenea atlase elementele esențiale, mai semnificative, ale unui grai numai rareori sînt scoase în relief. În afară de aceasta, adeseori nu s-a făcut distincție între fenomenele pur lexicale, diferite de la un grai la altul, și între variantele cauzate de însăși deosebirea dintre obiectele desemnate. De pildă, în cazul cuvintelor *șorț*, *fotă*, *catrință* nu este vorba numai de variante lexicale, ci și de obiecte diferite denumite de aceste cuvinte.

Printre greutățile începutului se numără, în primul rînd, alegerea anchetatorului. Unui singur anchetator, ca în cazul anchetei pentru Atlasul lingvistic al Franței, nu-i ajunge o viață de om să parcurgă tot teritoriul pe care se vorbește o limbă. Prin urmare, el sau realizează o rețea mai deasă, dar în acest caz nu poate ancheta decît o porțiune de teritoriu, sau străbate întreg teritoriul și atunci, datorită rețelei rare, nu poate prezenta un tablou complet al graiurilor respective. Folosirea a doi-trei anchetatori care să-și împartă pentru anchetă teritoriul între ei, ca în cazul Atlasului lingvistic al Italiei, unde s-au folosit trei anchetatori pe regiuni diferite, nu asigură unitatea lucrării. Acolo unde unul înregistrează să zicem, o slabă palatalizare, altul s-ar putea să nu perceapă nimic.

De asemenea, s-au dus discuții printre lingviști dacă e bine ca anchetatorul să fie specialist sau nu: specialist, ar putea falsifica neintenționat datele, datorită cunoștințelor sale anterioare; nespecialist, ar putea să nu sesizeze toate nuanțele și nu ar fi în stare să rezolve pe loc o serie de probleme care s-ar ivi în cursul anchetei. De aceea, pentru fiecare atlas, conducătorul lucrării a procedat cum i s-a părut mai potrivit.

Pentru primele atlase lingvistice, persoanele anchetate erau alese în special printre bătrînii băștinași și, de obicei, cîte o singură persoană într-o localitate. Numărul mic al anchetaților oferă însă aspecte cu totul accidentale asupra graiului respectiv. Subiectul anchetei răspunde la întrebare cu termenul care îi vine în minte în momentul acela, deși pentru noțiunea urmărită pot exista mai mulți termeni în graiul lui. El poate, de asemenea, să pronunțe cuvîntul, din întîmplare, într-un anumit fel, cum nici el, nici restul locuitorilor nu-l pronunță în mod obișnuit. Preferința pentru informatori bătrîni se explică prin tendința, vizibilă în special în lingvistica burgheză, de a culege doar arhaismele dintr-un grai, sub cuvînt că ele constituie partea proprie graiului respectiv, inovațiile fiind deformări ale elementelor băștinașe sau elemente străine de acel grai.

Adeseori s-au făcut interpretări eronate ale materialului cules la anchete. Astfel pe baza unor fenomene lingvistice izolate, s-au tras concluzii generale

greşite. De exemplu, J. Gilliéron, observînd că un cuvînt ca *abeille* „albină" este pronunţat în sudul Franţei cu *b* nu cu *v*, cum ar cere legile fonetice locale, ajunge să nege legile fonetice în general.

La aceeaşi concluzie îi duce pe unii lingvişti, şi în special pe Gilliéron, constatarea că bolile cuvintelor, printre care cea mai gravă, după el, este omonimia, provoacă modificări care nu ţin seamă de legile fonetice stabilite de neogramatici. Omonimia este considerată una dintre cauzele principale ale dispariţiei cuvintelor. Gilliéron dă un exemplu de omonimie supărătoare din limbajul locuitorilor dintr-o regiune din sudul Franţei. Aici, două cuvinte latine *cattus* „pisică" şi *gallus* „cocoş" au ajuns să se pronunţe la fel: *gat*. Pentru evitarea confuziei, i s-a dat cocoşului numele de *vicaire* „popă". Astfel, în această parte a ţării a dispărut cuvîntul *gat* din pricina omonimiei. Pornind de la fenomene de acest fel, el a tras concluzia greşită că fiecare cuvînt şi fenomen lingvistic îşi are istoria lui, dar o istorie a limbii nu există; ca atare, datele oferite de geografia lingvistică vin în contradicţie cu legile limbii.

Unele interpretări ale faptelor dialectale nu promovează studiul dialectelor şi al limbii în general. De pildă, teoria ariilor, care a adus multe rezultate utile şi interesante, a căpătat la unii lingvişti o amploare exagerată. Astfel, K. Jaberg, unul dintre autorii Atlasului lingvistic italian, vorbeşte despre arii cu limite nete, flotante, marginale, intermediare, împrăştiate, despre arii progresive, regresive, staţionare etc., ceea ce, faţă de multiplicitatea clasificării, aduce prea puţine foloase studiilor dialectologice. Alţii au abuzat de teoria ariilor explicînd pe baza ei toate fenomenele limbii.

În general, la alcătuirea primelor atlase lingvistice, au fost neglijate condiţiile economice, politice şi sociale, ca şi problemele de etnografie şi folclor; de aceea multe atlase nu înregistrează diversele aspecte lingvistice determinate de aceste condiţii.

Lingvistica actuală, folosind experienţa înaintaşilor, a adus multe îmbunătăţiri metodei. Astfel, în problema anchetei, organizarea în brigăzi, formate din specialişti care cercetează mai mult timp o anumită porţiune de teritoriu, asigură bogăţia informaţiilor şi, prin controlul reciproc, exactitatea faptelor. De asemenea, într-o localitate alegîndu-se un număr mai mare de subiecte pentru anchetă, răspunsurile înlătură caracterul accidental al datelor şi asigură o imagine reală a graiului respectiv. Se caută ca informatorii să fie de toate vîrstele: bătrîni, pentru înregistrarea elementelor arhaice şi autohtone, tineri, pentru observarea inovaţiilor care au pătruns prin presă, radio, biblioteci, şcoli etc. Se creează diverse ocazii pentru a urmări limbajul în diferite împrejurări ale vieţii: conversaţii între tineri şi tineri, între tineri şi bătrîni, discuţii în limbaj familiar, în diferite sectoare ale producţiei. Numai în felul acesta apare oglinda reală a unei limbi sub aspectele ei dialectale.

Cît priveşte interpretarea faptelor, lingvistica marxistă, ţinînd seama de interdependenţa fenomenelor, vede în fiecare fapt al limbii nu un element izolat, ci o parte a unui sistem. Judecînd fenomenele prin această prismă, se evită denaturările ce s-ar putea comite. De asemenea, pe baza constatărilor, trage concluzii pentru istoria societăţii. De pildă, existenţa dialectelor constituie o mărturie a izolării politico-sociale de odinioară a diferitelor regiuni în care se vorbesc dialectele respective; aria de răspîndire a anumitor particularităţi dialectale coincide adesea cu vechile graniţe politico-adminis-

trative. Acest fenomen se poate observa și în țara noastră; particularitățile dialectale urmează într-o oarecare măsură vechile granițe dintre Țara Romînească, Moldova și Transilvania.

Pentru ca informațiile asupra dialectelor să fie cît mai ample și mai exacte, în prezent lingviștii string, în afara datelor obișnuite despre felul de viață, despre credințele, obiceiurile dintr-o localitate, și informații generale asupra situației învățămîntului, a bibliotecii sătești, a radioficării, a abonamentelor la ziare și a multor altor aspecte ale vieții noi. Această complexă perfecționare a metodei a creat din geografia lingvistică un instrument prețios în studiul limbii.

Foloasele geografiei lingvistice, cînd e bine aplicată, sînt mari. Ea oferă o oglindă a graiurilor și a dialectelor, în care se poate vedea complexitatea fenomenelor limbii vorbite, mișcarea neîncetată a limbii, influențele reciproce ale dialectelor. Tabloul sinoptic al fenomenelor lingvistice contribuie la precizarea granițelor diferitelor fenomene dialectale, permite o descriere mai completă și mai diferențiată a dialectelor. Geografia lingvistică dă posibilitatea studiului comparat al graiurilor și constituie un sprijin prețios al metodei comparativ-istorice. Prin oferirea aspectelor limbii vii, această metodă a adus reale îmbunătățiri studiilor de lingvistică.

BIBLIOGRAFIE

R. I. Avanesov (red. resp.) *Вопросы теории лингвистической географии*, Moscova, 1962.

I. Coteanu, *Elemente de dialectologie a limbii romîne*, București, 1961, p. 17—57.

Al. Graur — L. Wald, *Scurtă istorie a lingvisticii*, București, 1961, p. 67—71.

Iorgu Iordan, *Lingvistica romanică* (evoluție, curente, metode), București, 1962, cap. III.

V. M. Jirmunski, *Немецкая диалектология*, Moscova-Leningrad, 1956, p. 75—114.

13. Limba literară

În expresia *limba literară* sînt folosite două cuvinte care necesită anumite lămuriri. Ca și în alte expresii, cum sînt *limba populară*, *limba familiară*, *limba unui scriitor* etc., termenul de *limbă* e întrebuințat într-o accepție specială. Este evident că în asemenea cazuri nu avem de-a face cu limbi deosebite din punctul de vedere al elementelor structurale de bază (fonetica, fondul principal lexical, gramatica), cum sînt limba romînă, limba rusă sau limba franceză; este vorba doar de anumite aspecte ale aceleiași limbi. Din lipsa unui termen mai potrivit, se folosește tot cuvîntul *limbă*, care, fiind consacrat cu acest înțeles, poate fi menținut. Puțini, de altfel, ar putea să creadă că limba romînă literară, de pildă, este altă limbă decît limba romînă comună sau o limbă structural deosebită de aceasta din urmă. S-au făcut, ce e drept, greșeli de felul acesta. Astfel, mulți cercetători au vorbit despre latina literară și latina vulgară ca despre două limbi deosebite, deși este evident că nu sînt decît două aspecte ale aceleiași limbi a întregii comunități care vorbea limba latină.

În ceea ce privește al doilea termen din expresia *limba literară*, folosirea lui se explică prin aceea că multă vreme prin denumirea de limbă *literară*

s-a înțeles numai limba literaturii artistice, a beletristicii. Epitetul de *literar* aplicat limbii avea exact aceeași valoare ca în expresia *operă literară*, adică ceea ce se referă la creația artistică. Limba celorlalte scrieri — științifice, politice, filozofice etc., — limba vorbită de oamenii instruiți nu era socotită ca fiind literară.

În ultimul timp accepția noțiunii de limbă literară a fost foarte mult lărgită. Se consideră că sînt elaborate în limba literară nu numai operele beletristice, ci orice forme de expresie lingvistică caracterizate prin ținuta îngrijită: operele științifice, politice, filozofice, publicistice, limba folosită la radioteleviziune, limba îngrijită a conversației. La noi a atras atenția asupra acestei accepții acad. Iorgu Iordan[1]. Ulterior s-au purtat numeroase discuții, care au contribuit în bună măsură la lămurirea diferitelor implicații ale noului mod de a înțelege limba literară.

Prin urmare, limba literară este aspectul cel mai îngrijit al limbii comune. Îngrijirea rezultă din respectarea anumitor norme (fonetice, lexicale, gramaticale și stilistice), care dau limbii literare un caracter corect într-o anumită epocă de dezvoltare a limbii. Din limba literară sînt eliminate elementele prea particulare, caracteristice unor forme de comunicare periferice, în care tendința de respectare a normei nu precumpănește: vorbirea regională, familiară și vulgară, argotică, jargonizantă. Se păstrează în limba literară ceea ce e comun și trece drept corect după normele în vigoare la un moment dat. Limba literară, ca aspect îngrijit al limbii comune, se opune deci acelor aspecte ale acesteia în care nu se respectă anumite norme de corectitudine.

Pentru a delimita noțiunea de limbă literară de alte aspecte ale limbii (precizîndu-i astfel conținutul), e necesar să urmărim anumite probleme speciale, a căror ordine în discuție lămurește și procesul de dezvoltare a limbii literare. Aceste probleme sînt: apariția limbii literare, raportul ei cu limba scrisă, limba literară și dialectele, aspectul național al limbii literare, limba literară în raport cu statul.

1. **Apariția limbii literare.** De foarte multe ori prima încercare de exprimare îngrijită a fost redarea unui conținut artistic în producțiile orale. Astfel, poemele homerice, *Iliada* și *Odiseea*, care figurează printre cele mai importante monumente ale literaturii mondiale, au circulat sute de ani numai în versiune orală, pentru că pe vremea aceea nu exista literatură scrisă în limba greacă. Se poate spune că, în general, producțiile orale, folclorice reprezintă manifestări de limbă literară înainte de apariția literaturii culte. Literatura populară, chiar dacă nu era scrisă, prezenta în vremea veche aspectul cel mai îngrijit și cel mai corect al limbii comune a întregii colectivități. Limba folosită în folclor era deosebită de cea a conversației prin anumite procedee specifice: unele cuvinte și întorsături, precum și imagini artistice, care o făceau să fie superioară limbii conversației.

2. **Limba literară și limba scrisă.** Apariția scrierii ca mijloc de fixare și comunicare a literaturii și culturii în ansamblu a avut ca urmare ridicarea limbii literare pe o treaptă superioară. Limba literară scrisă se folosește în tot mai multe domenii de activitate și de aceea se îmbogățește cu numeroase procedee caracteristice ei: cuvinte, expresii și întorsături consacrate de normă ca fiind mai îngrijite, corecte. Această tendință are ca o consecință accentua-

[1] Iorgu Iordan, *Despre „limba literară"*, în „Studii și cercetări lingvistice", nr. 1—2, 1954, p. 151—163.

rea deosebirii dintre limba literară și limba conversației obișnuite. În același timp, ca urmare a răspîndirii normelor în cît mai multe domenii de viață socială, apare o limbă literară a conversației care se opune de aici înainte limbii vorbite neliterare. Aceste procese devin și mai profunde o dată cu apariția și răspîndirea tiparului.

Deși apariția scrierii are o importanță covîrșitoare pentru dezvoltarea limbii literare, totuși nu putem spune că limba literară se confundă cu limba scrisă. Din cele arătate mai sus a reieșit că însăși apariția limbii literare nu este condiționată de scriere. În afară de aceasta trebuie arătat că nu tot ce e scris e literar, și invers. Există texte scrise neliterare, de exemplu scrisorile redactate de oameni neinstruiți. Pe de altă parte, există, cum am văzut, o limbă literară nescrisă: limba conversației oamenilor culți în împrejurări care impun respectarea normelor, limba cuvîntărilor publice, a lecțiilor ținute de profesori.

3. **Limba literară și dialectele.** Orice limbă literară apare pe baza unui dialect. Ea nu se confundă bineînțeles cu dialectul respectiv, pentru că se distanțează de el ca o formă superioară de expresie. Astfel sînt lăsate la o parte unele particularități prea specifice vorbirii locale; în plus, sînt preluate unele elemente din alte dialecte. De pildă, limba engleză literară s-a format pe baza dialectului londonez *(cockney)*, de care este destul de diferită; la fel, limba franceză literară nu corespunde în totul cu dialectul parizian care îi stă la bază.

Este important de arătat că, în perioadele în care predomină diversificarea, limba literară are numeroase particularități dialectale. Se întîmplă adesea ca mai multe dialecte să aibă fiecare un aspect literar. După cum s-a mai arătat în capitolul „Evoluția limbii de-a lungul istoriei", situația aceasta era destul de frecventă mai ales în perioada prenațională. Chiar în Grecia veche, într-o anumită perioadă după răspîndirea scrisului, au existat mai multe dialecte literare: ionic, atic, eolic, doric. În evul mediu, în Franța, în Germania, literatura scrisă era compusă din mai multe dialecte literare.

Rezultă de aici că nu condiționăm existența limbii literare de existența unui singur dialect, de tendința de depășire a limitelor în care a fost elaborată.

4. **Limba literară în perioada națională.** Unii cercetători au plasat apariția limbii literare în perioada națională din istoria limbilor; s-a pornit de la ideea că normele literare trebuie să fie unitare, generale. Trebuie arătat însă că, pe de o parte, această cerință e satisfăcută și în alte perioade decît cea națională, și îndeosebi în sclavagism, cînd se ajunge la o puternică unificare dialectală. În Grecia antică s-a creat pe baza dialectului atic o limbă literară comună *(koinè)*, care a înlăturat celelalte variante literare dialectale. La fel, în Italia antică dialectul din Roma și împrejurimi s-a impus în dauna celorlalte dialecte din aceeași grupă și a devenit limbă literară unică.

Pe de altă parte, așa cum s-a văzut, limba literară există și în perioada cînd predomină diversificarea, avînd mai multe variante literare. Aceasta înseamnă, de fapt, că nu se poate condiționa apariția limbii literare de existența națiunii.

Dar perioada națională reprezintă un moment foarte important în dezvoltarea limbii literare. Acum se accentuează tendința de stabilire a unor norme unice, supradialectale, ale limbii literare. Baza dialectală a limbii literare naționale o reprezintă vorbirea din centrul cel mai important

din punct de vedere economic și cultural. În epoca modernă, dialectul italian din Toscana (cu centrul Florența) a învins celelalte dialecte italiene și a devenit baza limbii italiene literare. Astăzi există tendința de mutare a bazei dialectale a limbii literare din Italia, mulți vorbitori oscilînd între particularitățile toscane, neeliminate încă, și cele din Roma, care capătă prestigiu.

În perioada națională, limba literară înlătură și limbile literare străine folosite mai înainte în diferite sfere de activitate — administrație, justiție, știință, biserică (vezi p. 273—274). Aceasta duce la înmulțirea stilurilor limbii literare: științific, publicistic etc. (vezi capitolul „Stilistica").

Deci, în perioada națională, limba literară își lărgește sfera de întrebuințare pe plan teritorial și social, ceea ce duce la întărirea normelor și la diferențierea limbii pe domenii de activitate. Prin răspîndirea limbii literare se manifestă tot mai mult tendința de confundare a limbii naționale cu limba literară.

5. **Limba literară și statul.** Existența unei limbi de sine stătătoare nu este condiționată de independența statală a populației care o vorbește (vezi capitolul „Ramificațiile teritoriale ale limbii"). Unii cercetători au susținut că limba literară apare numai după unificarea statală a unui teritoriu. Lucrul acesta nu e adevărat, deoarece forme de exprimare îngrijită au existat înainte de apariția statului. În Italia a existat o limbă literară foarte dezvoltată înainte de unificarea statului în secolul al XIX-lea. Aceeași a fost situația în Germania.

Dacă limba literară poate exista înainte de apariția statului, de obținerea independenței politice sau de unificarea statală a unui teritoriu de o anumită limbă, totuși este necesar de subliniat că folosirea limbii literare ca limbă oficială de stat are o deosebită însemnătate pentru dezvoltarea ei. Limba literară ca limbă oficială se bucură de un mare prestigiu, ea este răspîndită prin instituțiile de stat. În epoca actuală cea mai importantă instituție de răspîndire a limbii literare este învățămîntul. O influență din ce în ce mai mare o au și presa, radioul, televiziunea, precum și diferitele publicații literare și științifice.

Există preocupări de prelucrare îngrijită și pe baze științifice a limbii literare, acțiune care poartă numele de cultivare a limbii. Baza științifică a cultivării limbii o formează la noi, de pildă, publicațiile Academiei (dicționare, gramatici etc.). Se discută probleme speciale legate de corectitudinea limbii în revista „Limba romînă", la radio, se dau consultații în ziare, se scot materiale de popularizare. Astfel, specialiștii încearcă să găsească soluțiile cele mai potrivite; din mulțimea de inovații apărute, ei trebuie să aleagă pe cele care răspund tendințelor interne de evoluție a limbii, precum și nevoilor sociale. În această privință mai sînt încă multe de făcut, avînd în vedere rezistența unor specialiști față de anumite noutăți consacrate chiar de uzul curent. Interesul manifestat de publicul larg față de acțiunea de cultivare a limbii arată că ea corespunde unor necesități obiective.

În unele țări limba literară are o foarte lungă tradiție. Această tradiție, îmbinată cu o anumită atitudine conservatoare față de dezvoltarea limbii, a făcut ca normele limbii literare să se schimbe puțin în epoca modernă, în timp ce limba vorbită a continuat să se transforme. Aceasta este situația în Franța, unde limba literară academică s-a schimbat puțin, iar limba familiară a cunoscut între timp multe transformări. În operele scriitorilor

progresiști asistăm însă la o încercare de apropiere între limba literară și limba familiară, prin încorporarea unor trăsături populare în varianta literară.

În Grecia există astăzi două limbi literare: limba oficială, foarte apropiată de greaca veche, pe care un om neinstruit nici nu o înțelege, și o limbă literară influențată mult de vorbirea populară. Conflictul dintre cele două limbi literare a luat chiar forme violente. Astăzi literatura de bună calitate se scrie în limba literară bazată pe vorbirea populară.

*

Prin urmare, limba literară este aspectul cel mai îngrijit al limbii comune. Ea diferă de la o epocă istorică la alta. Apare de multe ori sub forma creațiilor literare orale, dezvoltîndu-se considerabil o dată cu apariția scrierii și a tiparului. Poate avea particularități dialectale, dar se consolidează în perioadele de unificare și atunci cînd e limbă oficială. Nu condiționăm deci apariția limbii literare de scriere, de unificarea dialectală, de națiune, de unificarea statului, deși acești factori contribuie foarte mult la dezvoltarea ei.

Limba romînă literară apare în creațiile folclorice încă înaintea secolului al XVI-lea. Ea se consolidează o dată cu primele tipărituri în veacul al XVI-lea. Coresi ia ca bază a limbii traducerilor sale vorbirea din sudul Transilvaniei și nordul Munteniei (regiunea Tîrgoviște — Brașov). Cu timpul aceasta se impune ca bază a limbii literare.

În secolele al XVII-lea și al XVIII-lea se extinde folosirea limbii romîne literare la scrieri istorice, juridice, oratorice, filozofice, literar-artistice; ea devine limbă oficială în biserică și cancelarie. Apare tot mai frecvent și mai explicit ideea că limba folosită în asemenea domenii de activitate trebuie să fie înțeleasă de toți romînii. Autorii se străduiesc să renunțe la dialectul lor de baștină și să scrie „pre această limbă ce să cheamă acmu rumînească", cum se exprimă Eustratie Logofătul în prefața la *Pravila aleasă* din 1632. (Vezi M. Gaster, *Crestomație romînă*, vol. I, Leipzig-București, 1891, p. 79.) Baza dialectală a limbii romîne s-a mutat cu timpul la București, ca urmare a prestigiului cîștigat de capitala țării.

Ulterior limba romînă literară se îmbogățește prin dezvoltarea culturii moderne. Se constituie terminologia științifică, apar încercări de cultivare sistematică a limbii. Secolul al XIX-lea este epoca constituirii limbii romîne literare moderne, cu principalele ei trăsături actuale. La aceasta au contribuit învățămîntul, presa, cultura în ansamblu, literatura noastră clasică, dezvoltarea funcțiilor limbii oficiale în statul modern. Unificarea limbii s-a accentuat în urma acțiunii factorilor de natură națională: activitatea economică și cea spirituală au dus la dezvoltarea sentimentului național al tuturor romînilor. Vorbitorii limbii noastre din diferite regiuni trec treptat, de un secol și mai bine, de la graiul lor local la norma națională literară unică.

Limba literaturii artistice

Limba folosită în operele literare face parte din limba literară. Ea ocupă o poziție aparte, deoarece scopul ei principal este de a servi ca mijloc de expresie artistică, care comunică idei și sentimente prin intermediul unor

imagini sensibile. Pentru aceasta scriitorul are la dispoziţie un număr destul de mare de cuvinte specifice literaturii beletristice: *azur*, *cleştar*, *dalb*, *flamură*, *fremăta* etc. Multe cuvinte au un colorit literar artistic prin aceea că se opun unor cuvinte obişnuite mai vechi: **alăută**/ *vioară*, **cale**/ *drum*, **birui**/ *învinge*, **obîrşie**/ *început*, sau mai noi: **chezăşie**/ *garanţie*, **clipă**/ *moment*, **cugeta**/ *medita*, **dura**/ *construi* etc.

În afară de acest tip de cuvinte se folosesc construcţii specifice. Scriitorul trebuie să creeze îmbinări măiestrite de cuvinte, care să evoce mai direct şi mai cald realitatea oglindită. Trezirea aspectului concret şi emoţional al conţinutului relatat se poate face prin folosirea unor elemente de natură afectivă (ritmul, de pildă), prin recurgerea la limbajul figurat sau chiar printr-o exprimare simplă, care prin însăşi naturaleţea ei ne cucereşte. Iată cum se îmbină aceste procedee în poezia *Belşug* de Arghezi:

El, singuratic, duce către cer
Brazda pornită-n ţară, de la vatră.
Cînd îi priveşti împiedicaţi în fier,
Par, el de bronz şi vitele-i de piatră.

Grîu, popuşoi, săcară, mei şi orz,
Nici o sămînţă n-are să se piardă.
Săcurea plugului cînd s-a întors
Rămîne-o clipă-n soare ca să ardă.

Ager, oţelul rupe de la fund
Pămîntul greu, muncit cu duşmănie
Şi cu nădejde, pînă ce, rotund,
Luna-şi aşază ciobul pe moşie.

Din plopul negru, răzimat în aer,
Noaptea, pe şesuri, se desface lină
La nesfîrşit, ca dintr-un vîrf de caier,
Urzit cu fire de lumină.

E o tăcere de-nceput de leat.
Tu nu-ţi întorci privirile-napoi.
Căci Dumnezeu, păşind apropiat,
Îi vezi lăsată umbra printre boi.

Din necesitatea de a caracteriza personajele, mai ales în dramaturgie şi în proza narativă, scriitorii recurg adesea la elemente caracteristice unor ramificaţii care nu fac parte din limba literară: regionalisme, cuvinte de argou, de jargon, familiare sau chiar vulgare (vezi pasajele citate în capitolul „Ramificaţiile sociale ale limbii"). De asemenea, ei pot folosi cuvinte tehnice, arhaisme, în general elemente din orice stil. Interesante în această privinţă sînt cazurile cînd un personaj se caracterizează tocmai prin felul lui nenatural de a vorbi, folosind elemente care nu se potrivesc situaţiei în care se găseşte. Se cunoaşte, de pildă, din *O noapte furtunoasă*, declaraţia de dragoste, compusă după tipicul documentelor administrative: „Cocoană, eşti o damă venerabilă; profit de ocaziune, spre a vă ruga să primiţi asigu-

rarea înaltei stime și profundul respect, cu care am onoarea a fi al domnieivoastre prea supus și prea plecat, Rică Venturiano, arhivar la judecătoria de pace, circumscripția de galben, poet liric, colaboratore la ziarul «Vocea Patriotului Naționale», publicist și studinte în drept..."

Scriitorii trebuie deci să cunoască toate nuanțele limbii din care să poată alege „cuvîntul ce exprimă adevărul". Elementele limbii trebuie distilate, folosite cu măsură în îmbinări originale. Scriitorii mari știu să folosească cuvintele obișnuite ale limbii și, din îmbinările noi ale acestora, ei reușesc să scoată efecte artistice de o valoare superioară. Goana după cuvinte rare dovedește lipsa de talent, de vibrație interioară. Iată pentru ilustrare două strofe scrise de poetul Neculai Roșca[1]:

Multiplicitate fără importanță
inventariată crud și integral,
umple aureola declinului central:
Plan suprapus și propriu, sleit în circumstanță.

De-acum — ireparabil — vei fi sentimental,
deși feminitatea e-n plină denitență
și vei jongla torpid cu ultima scadență
— trist perigeu, cadrat decorului banal.

Din 29 de cuvinte (lăsînd la o parte uneltele gramaticale) numai 9 fac parte, direct sau printr-un derivat, din fondul principal lexical. (Calculul e făcut pe baza listei pomenite la capitolul „Fondul principal lexical".) Aceasta reprezintă o adevărată performanță: mai mult de două treimi din cuvinte sînt rare sau foarte rare. E suficient să comparăm această proporție cu cea din poeziile lui Eminescu și Arghezi. De exemplu, în poemul lui Arghezi, reprodus mai sus, din totalul de 68 de cuvinte numai 11 (16%) sînt în afara fondului principal și toate sînt foarte cunoscute: *bronz*, *popușoi*, *săcară*, *mei*, *săcure*, *rotund*, *ciob*, *plop*, *șes*, *caier*, *leat*. Efectul artistic al poeziei este foarte puternic, tocmai pentru că poetul construiește imagini nebănuite cu cuvinte obișnuite.

La fel stau lucrurile cu textele în proză. În cartea lui Ion Istrati *Din neagra țărănie*, în cîteva pagini găsim cuvinte foarte rare sau necunoscute, de pildă: (coarnele) *teșe*, *butace* ori *lateșe*; *mulchit*, *a se poligni*, *a se buieci*; *îmblăciuh*, *a zghihui*, *a bătuci*, *goz*, *huc* etc.[2]. Analizele făcute pe texte din Creangă, Sadoveanu, Camil Petrescu, Marin Preda, Titus Popovici dovedesc că în lucrările de valoare literară se folosesc cuvinte obișnuite, chiar dacă scrierea are un subiect istoric sau dintr-un sector mai special, ca cel rural.

De asemenea, scriitorii de talent nu creează cuvinte noi, decît cu foarte rare excepții. Cuvintele noi apar în alte domenii decît literatura; de obicei, ele trebuie să fie cunoscute de vorbitori și numai după aceea pot intra în opera artistică. Cu atît mai mult scriitorii nu pot modifica structura fonetică și gramaticală a limbii.

---

[1]. Vezi G. Călinescu, *Istoria literaturii romîne de la origini pînă în prezent*, vol. II, București, 1941, p. 822.

[2] E drept că în ultima vreme autorul a mai renunțat la cuvintele rare. Vezi ultima lui carte *La fîntîna cu găleată*.

Din punctul de vedere al dezvoltării limbii literaturii artistice, marii scriitori inovează în domeniul îmbinărilor de cuvinte. Eminescu a ajuns la obținerea unor armonii literare nebănuite, Arghezi a determinat o cotitură în istoria folosirii artistice a limbii comune. Meritul scriitorilor este de natură estetică, nu lingvistică. Tot prin factorul estetic ei influențează limba literară în ansamblu. Prin crearea de monumente de artă nepieritoare, ca *Divina comedie* a lui Dante, scriitorii contribuie la ridicarea prestigiului limbii literare în care au scris.

Masele de vorbitori sînt influențate indirect de scriitori în modul lor de a folosi limba literară: prin dezvoltarea sentimentului estetic vorbitorii încearcă să ajungă la o exprimare cît mai îngrijită, cît mai aleasă. Limba frumoasă pe care o găsesc la marii artiști ai cuvîntului n-o pot folosi însă în conversație, chiar dacă aceasta se desfășoară într-o curată limbă literară: introducerea procedeelor artistice în vorbire ar fi însoțită de efecte comice; funcția principală a limbii este comunicarea și aceasta în mod obișnuit nu atinge nivelul artei literare.

BIBLIOGRAFIE

R. A. Budagov, *Problemele studierii limbilor literare romanice*, București, 1962.
Al. Graur, *Studii de lingvistică generală*, București, 1960, pp. 311—344.
Iorgu Iordan, *Cultivarea limbii*, în „Limba romînă", V (1956), nr. 5, pp. 5—12.
Paul Miclău, *Scriitorii și evoluția limbii*, în „Probleme de lingvistică generală", vol. II, București, 1960, pp. 79—110.
Al. Rosetti — B. Cazacu, *Istoria limbii romîne literare*, vol. I, București, 1961, pp. 13—38.

14. Stilistica

În decursul timpului, stilistica a fost înțeleasă în patru feluri diferite:

1. În trecut, ea se ocupa de figurile de stil și de diferitele utilizări ale cuvintelor în operele literare. Din manualele de stilistică aflai astfel ce este o metaforă, o metonimie etc.; rolul lucrărilor publicate era să te învețe tehnica scrisului literar. Se înțelege că astfel de studii nu erau decît cel mult indirect lingvistice, numai în măsura în care unele figuri de stil se creează și în limba vorbită. De fapt, stilistica de acest fel datează din vremea cînd lingvistica nici nu era încă constituită ca o știință bazată pe principii strict aplicate, și acest simplu lucru este suficient ca să înțelegem că studiul figurilor de stil ține mai mult de literatură decît de limbă.

2. În ultimii ani, la noi, stilistica se înțelege mai cu seamă ca studiul stilului individual al cutărui sau cutărui autor, ca o disciplină al cărei scop este să explice și să evidențieze meritele scriitorilor. Concepută astfel, stilistica este încă și mai mult literatură, deoarece valoarea autorului, meritele în ce privește folosirea limbii nu se pot examina fără a se ține seama în primul rînd de conținutul operelor, fără a arăta în ce măsură mijloacele limbii au fost folosite pentru a exprima un conținut artistic. Cel care face astfel de studii nu are, decît în mică măsură, nevoie să cunoască gramatica istorică.

3. În ultimele decenii mulți lingviști au văzut în stilistică studiul mijloacelor de care se folosește o comunitate lingvistică pentru a da culoare

afectivă exprimării. Înțeleasă în felul acesta, stilistica este indiscutabil o parte a lingvisticii: problemele de stil sînt împărțite pe compartimentele limbii, adică fonetică, morfologie, sintaxă, vocabular. De exemplu, în materie de fonetică, se arată că cineva furios lungește consoana inițială a unor cuvinte, de exemplu zice *bboule*!, sau că cineva, cuprins de un sentiment de jale, lungește mult pronunțarea unei vocale: *bieții boișorii mei s-aaau dus ca pe gura lupului* (I. Creangă). În morfologie se relevă, de exemplu, că vocativul are forme disprețuitoare de tipul *domnu*!, sau se citează cazuri de exprimare pompoasă, cum ar fi pluralul maiestății (*Noi, primarul urbei Mizil...*). În sintaxă, ne putem referi la repetiții ca *gata-gata*, cu valoare de întărire („aproape să", „cît p-aci"), sau la introducerea unui pronume „pleonastic" pentru a sublinia un verb precedent (*vine el tata*). Din vocabular se pot aduce expresii ca *a face pe cineva pilaf* („a-l bate rău") sau *a boi* cu înțelesul de „a păcăli" (*ia pe ist cu capra știu încaltea că bine l-am boit*, zice un personaj al lui Creangă). Lucrările care studiază aceste fapte au adunat un material bogat și important. Dar acest material, fiind împărțit pe compartimentele limbii, le aparține de fapt acestora. Studiul vocabularului, al structurii gramaticale nu se poate face numai din punct de vedere formal, fără a se arăta la ce servesc formele studiate. Cînd se examinează formarea vocativului, constatîndu-se că un cuvînt ca *domn* are mai multe forme de vocativ, trebuie arătat pe loc și ce valori au aceste forme, iar printre valori intră și elementele afective. Prin urmare, stilistica, în accepția discutată aici, grupează fapte care-și au locul natural în capitole diferite și de aceea ea nu-și justifică existența ca o disciplină separată.

4. În lucrări mai noi, stilistica este înțeleasă ca studiul diferitelor aspecte pe care le capătă, după vorbitor și după scopul comunicării, limba comună întregului popor. Stilurile devin astfel ramificații ale limbii, cam în felul dialectelor, numai că nu sînt teritoriale, deoarece fiecare dialect teritorial își are stilurile sale, și nu sînt nici net sociale, deoarece același individ folosește de obicei succesiv mai multe stiluri. Astfel concepută, stilistica rămîne lingvistică și în același timp își justifică existența ca o disciplină diferită de celelalte, cam în același fel în care dialectologia constituie o ramură a lingvisticii.

Un stil corespunde unui gen literar, unei sfere de activitate, unei situații sociale etc. De exemplu, multe literaturi cunosc un stil al poeziei epice, un stil al poeziei lirice, al prozei istorice, al comediei etc. După sfera de activitate, se poate distinge de exemplu un stil administrativ, unul bisericesc etc. După situația socială: altfel expune aceleași idei un academician decît un vagabond, dar același academician vorbește altfel cînd face o comunicare la Academie decît cînd stă de vorbă în familie. Iată cîteva exemple de texte redactate în diverse stiluri.

Stil poetic:

Pe un deal răsare luna, *ca o vatră de jăratic*,
Rumenind străvechii codri și castelul singuratic
Ș-*ale rîurilor* ape, *ce* sclipesc fugind în ropot —
De departe-n văi coboară *tînguiosul* glas de clopot.
(E m i n e s c u, *Călin*)

Este incontestabil un text poetic de o mare frumusețe; la realizarea lui contribuie și elemente de limbă: îmbinarea *ca o vatră de jăratic* și inver-

siunile *străvechii codri*, *ale rîurilor ape*, *tînguiosul glas*; de asemenea cuvintele poetice de felul lui *rumenind* și *tînguios* și arhaismele de felul pronumelui *ce*. Dacă însă cineva dintre noi ar încerca să folosească aceste elemente într-o conversație particulară, în împrejurări banale, și ar zice de exemplu *tînguiosul glas*, cei care l-ar auzi nu și-ar putea ține rîsul. Eminescu a folosit cu mare măiestrie aceste elemente într-un text artistic, iar conversațiile noastre obișnuite nu sînt purtate în stil artistic.

Stil științific:

Infecția *gripală* provoacă la sugar, în unele epidemii grave, complicații *meningo-cerebrale* într-o proporție care poate ajunge chiar la 20 la sută din numărul total al bolnavilor de gripă *spitalizați*.

(N. Ionescu-Sisești, *Probleme de neurologie*)

Găsim aici derivate neobișnuite în alte stiluri: *gripal*, *a spitaliza*, un compus special: *meningo-cerebral*. Bineînțeles, cuvintele de acest fel se pot răspîndi în limba comună (începe să fie cazul lui *spitaliza*), dar în același timp apar alte inovații în stilul special al științei respective (vezi și discuția privitoare la vocabularul profesional, p. 307).

Stil publicistic:

Luptînd pentru îndeplinirea obiectivelor întrecerii, comuniștii din secția cazangerie au intervenit și au mobilizat *nu o dată* muncitorii la înlăturarea lipsurilor care creau pericolul ca unele cazane să nu fie gata la timp.

(„Scînteia“, nr. 3448, p. 3, col. 2)

Fraza este și aici amplă, ca și în stilul științific, dar cuvintele sînt mai puțin specifice. De remarcat gerunziul inițial și formula retorică *nu o dată* („adesea“).

Stil familiar:

Iubite amice, astă seară avem pom de Crăciun. Ne-ai promis că vii să prînzești cu noi. Te rog, nu uita. Te aștept pînă la *șeapte* fără un sfert la berărie, ca să mergem împreună. În tot cazul, dacă nu *ne-ntîlnim*, vino direct la noi; dar vino negreșit; se supără Acrivița.

(Caragiale, *Cadou*)

Aici, în concordanță cu felul nostru obișnuit de a vorbi, frazele sînt scurte și simple, parataxa abundă și o găsim chiar acolo unde am aștepta o subordonare destul de complicată: *vino negreșit*; *se supără Acrivița* înseamnă „vino, căci, dacă nu vii, se supără...“. Găsim și o ortografie care respectă particularitățile de pronunțare familiare sau regionale: *ne-ntîlnim*, *șeapte*.

Stil rustic:

Ieream în oștire, grănicer *d-ăi dă pă marne*. Făceam parte *dîn cumpania dă* călărași *șî ieream op* sute *obzăci dă* oameni, cu un *maiur*, un *căchitan șî* trei ofițeri. Cînd am ajuns la București *ni-a ieșît nainte* trei *ghinărari* la Cotroceni.

(I. A. Candrea, Ov. Densusianu, Th. D. Sperantia, *Graiul nostru*, I, 1906, p. 196)

Găsim aici în parte aceleași caracteristici ca în textul precedent, dar mai accentuate. Pronunțarea este adesea regională (*marne* pentru *margine*) și chiar incultă (*cumpania*, *căchitan* etc.).

Spuneam mai sus că același vorbitor poate folosi succesiv mai multe stiluri, după cum vorbește cu o persoană sau cu alta, după cum are de comu-

nicat anumite lucruri sau altele. Chiar în cursul aceleiaşi conversaţii, acelaşi vorbitor poate folosi elemente aparţinînd unor stiluri diferite. Comunicarea are adesea un caracter complex, de aceea stilurile se pot amesteca. Bătrînul a cărui vorbire este reprodusă în ultimul text, pe lîngă expresii ţărăneşti, a folosit şi îmbinarea *a face parte*, pe care a învăţat-o desigur la armată, dar nu este curentă în satul lui.

În ce priveşte stilurile literare, în trecut ele apăreau de obicei destul de bine delimitate; exista, de exemplu, un stil epic, pe care-l putem uşor recunoaşte în opere ca *Iliada*, *La Chanson de Roland*, *Nibelungenlied* etc., şi de asemenea în poveşti; era un stil solemn, cu fraze căutate. Altul era stilul poeziei lirice şi, de asemenea, tragedia, comedia, fabula, satira îşi aveau fiecare stilul său. Cînd se făceau totuşi unele amestecuri — în general cu intenţie — lucrul acesta se simţea imediat. De exemplu poetul latin Horaţiu, într-o fabulă scrisă în stil familiar, povesteşte cum doi şoareci călătoresc de la ţară spre oraş şi introduce stilul epic, care s-ar potrivi pentru faptele vitejeşti ale unor personaje celebre:

Şi deja noaptea străbătuse jumătate din cursa ei pe bolta cerului, cînd ei păşesc...

(*Satire*, II, 6, 100—101)

Astăzi, în literatură, amestecul de stiluri a devenit un lucru foarte obişnuit şi nu produce neapărat efecte comice. Putem spune chiar mai mult, autorul este obligat să-şi modifice stilul după personajele pe care le introduce, şi am considera un lucru de rîs dacă eroii, diferiţi în ce priveşte clasa socială, cultura, preocupările, ar vorbi toţi la fel. Iată cîteva pasaje din *Nada Florilor* de Mihail Sadoveanu, unde se vor vedea diferenţe de exprimare între personaje:

„Ţţaca" Leona, nu prea cultă, dar pretenţioasă:

Nu pot suferi lumea necioplită, îmi sînt urîţi mojicii, mai ales de cînd au prins a se obrăznici şi a pierde orice respect faţă de persoane. În vremea juneţii mele, ţăranii nu cutezau să-şi ridice ochii la stăpîni.

Unchiul Haralambie, simplu, natural, ceea ce nu exclude frazele ample:

Ai să-l vezi mîne; acum lasă-l să se hodinească în cuhne de truda drumului. L-am adus de departe într-o desagă a tarniţei; am călătorit cu el călare, şi tot scheuna din cînd în cînd, scoţînd capul şi rugîndu-mă să-l iert de pedeapsa la care l-am supus.

Moş Hau, concret, direct, cu fraze scurte, brusc (de exemplu, în pasajul citat mai jos foloseşte imperativul în locul indicativului):

Văd că eşti învăţat. Cremenea scoate scîntei: caut-o prin nişte prundişuri la Moldova. Faurul să meşteşugească o criţă moale. Iasca, du-te şi-o găseşte la o pădure veche; fierbe-o ca s-o moi şi usuc-o. Acu, după asta, alege crenguţe, muşchi şi stuh uscat; fă un şomoiog; bate în cremene cu amnarul...

Chiar şi în stilul autorului pot apărea diferenţe care evocă felul de a vorbi al personajelor (este ceea ce scriitorii numesc stil *indirect liber*):

Ca să nu mai rămîie repetent şi anul acesta, *mam'mare*, *mamiţica* şi tanti Miţa au promis tînărului Goie să-l ducă în Bucureşti de 10 mai.

(Caragiale, *Domnul Goie*)

Amestecul de stiluri apare chiar în conversație. Dacă cineva care vorbește literar vrea să producă un anumit efect, el poate introduce la un moment dat expresii familiare sau chiar de argou. Dar trebuie să arătăm că și contrariul este adevărat: cine vorbește familiar sau în argou poate produce un efect puternic prin introducerea unor formule caracteristice stilurilor literare. Astfel se întîmplă dacă cineva spune unui prieten *binevoiți a vă deranja*, sau dacă un vagabond spune altui vagabond că mîncarea e *excelentă*. Prin aceasta se dovedește că stilistica nu poate grupa la un loc mijloacele de comunicare expresive, deoarece orice cuvînt poate fi expresiv, cu condiția să fie scos din mediul care îi este natural. Stilul așa-zis *neutru* (adică nediferențiat) este și el un stil. Poți produce efect printr-o vorbire banală atunci cînd se așteaptă de la tine să vorbești emoționat.

Greșeli se produc adesea prin amestecul de stiluri. De exemplu într-o piesă la radio, auzi un copil spunînd: *anul viitor, cînd voi merge la școală*... Autorul scenariului, stînd la masa de lucru, folosește nestînjenit viitorul cu *voi*, formulă livrescă; dar copilul de șase ani nu are nici un motiv să folosească în vorbire formule livrești, iar actorul care joacă rolul copilului trebuie să dea impresia că vorbește, nu citește. În piesa lui N.V. Gogol *Jucătorii de cărți*, un personaj povestește cum a fost înșelat la cărți de un copil. În traducerea romînească verbele au fost puse la perfectul simplu, timp livresc, ceea ce falsifică atmosfera scenei.

Cîte stiluri există într-o limbă? Nu se poate preciza, deoarece situațiile care cer stiluri diferite sînt foarte numeroase. De altfel numărul stilurilor este în permanentă creștere. Ceva mai clar se prezintă problema în materie de vocabular. Totuși lexicografii sînt departe de a fi de acord între ei. În dicționarele îngrijite se dau de obicei indicații privitoare la stilul în care circulă un cuvînt sau un sens, dar aceste indicații sînt organizate în mod diferit în fiecare dicționar. De exemplu dicționarul explicativ al limbii ruse de D.N. Ușakov distinge 5 tipuri de stiluri: 1) Stiluri ale limbii vorbite (popular, familiar, infantil, vulgar, argotic, regional). 2) Stiluri ale limbii scrise (livresc, savant, tehnic, ziaristic, publicistic, cancelaristic, oficial, poetic, popular-poetic). 3) Stiluri diferențiate după perspectiva istorică (recent, învechit, arhaic). 4) Stiluri diferențiate după orînduirea socială din care provin (istoric, prerevoluționar, de peste hotare). 5) Stiluri diferențiate după expresivitatea lor (bătăios, ironic, glumeț, disprețuitor, solemn, retoric, eufemistic). În dicționarul limbii ruse de S.I. Ojegov, care e lucrat pe baza dicționarului lui D.N. Ușakov, se disting numai 3 tipuri de stiluri: 1) După caracteristicile stilistice ale cuvintelor. 2) După specialitatea în care sînt întrebuințate. 3) După perioada istorică din care provin. Se pot face și alte grupări, fără ca cineva să poată afirma că vreuna dintre ele ar fi superioară celorlalte.

În concluzie vom spune că stilistica lingvistică trebuie să se ocupe de stilurile limbii, și nu de măiestria artistică a unui autor, care cade în competența criticilor literari; iar stilurile limbii trebuie studiate nu pe compartimentele limbii, ci ca ramificații ale limbii comune, diferențiate după categoriile sociale care le folosesc și după împrejurările în care apar.

BIBLIOGRAFIE

Ch. Bally, *Traité de stylistique française*, II-ème édition, Paris (fără dată).
R. A. Budagov, *Introducere în știința limbii*, București, 1961, pp. 463—489.
I. Coteanu, *Considerații asupra structurii stilistice a limbii*, în „Probleme de lingvistică generală", III, 1962.
Al. Graur, *Studii de lingvistică generală*, București, 1960, pp. 324—329.
A. N. Gvozdev, *Очерки по стилистике русского языка*, Moscova, 1955.
Iorgu Iordan, *Stilistica limbii romîne*, București, 1944.
Elena Slave, *Expresiv și afectiv*, în „Probleme de lingvistică generală", II, București, 1960.
V. V. Vinogradov, *Итоги обсуждения вопросов стилистики*, în „Вопросы языкознаня", nr. 1, 1955.

15. Limbajele profesionale, argourile, jargoanele

După cum am arătat, pe lîngă ramificațiile teritoriale ale limbii există și ramificații sociale, ca urmare a folosirii limbii de diverse categorii de oameni. Distingem astfel: limbajele tehnice, argourile, jargoanele.

Limbajele tehnice (*vocabularul profesional*)

Un limbaj tehnic e alcătuit din totalitatea termenilor care aparțin unei profesiuni sau meserii. El nu are particularități de structură gramaticală sau fond principal lexical deosebite de ale limbii comune. Specialiștii într-un anumit domeniu de activitate folosesc limba comună (structura gramaticală, fondul principal și multe cuvinte din masa vocabularului), în care introduc anumiți termeni necesari pentru a denumi noțiuni proprii domeniului de activitate respectiv. De exemplu, în lingvistică se folosesc termeni ca: *fonem*, *morfem*, *epenteză*, *anaptixă*; în matematică: *sinus*, *cosinus*, *logaritm*, *asimptotă*; în geologie: *staurolit*, *disten*, *clorit*, *sericit*; în chimie: *molibden*, *alcaloid*, *hexanitrobismutat*, *metalopirocatechinat*. Dacă, fără să fim specialiști, citim un text dintr-o lucrare de geologie — de pildă —, nu-l putem înțelege:

Ele (rocile) constau în șisturi cloritice și clorito-sericitoase cu porfiroblaste de albit, șisturi cloritoase cu cuarț avînd pe valea Bădenilor întrepătrunderi dese de gneise aplitice oculare cu ortoză roz. N. Gherasi mai citează intercalații carbonatate (ankerite) și intercalații bazice, de roci eclogitice (Ion Băncilă, *Geologia Carpaților Orientali*, București, 1958, p. 65).

Tot așa s-ar întîmpla cu orice text științific citit de un om fără pregătire specială în domeniul respectiv. După cum ușor se poate vedea, în textul citat, în afara termenilor speciali, se găsesc și cuvinte cunoscute de toată lumea; structura gramaticală este cea obișnuită. Vocabularul profesional e folosit numai cît timp oamenii sînt preocupați de meseria lor; în relațiile obișnuite ei folosesc limba comună.

Mijloacele de formare a vocabularului tehnic sînt următoarele:

1. Unele cuvinte din limba curentă capătă (de multe ori prin metaforă), în diferite domenii, sensuri speciale, devenind cuvinte polisemantice: *putere* are diferite accepții în politică, matematică, fizică (vezi și fr. *puissance*, engl. *power*); *cap* are diverse sensuri în mecanică, geografie, militărie; *cămașă* în tehnică înseamnă membrană care acoperă unele piese; romînescul *cuib* și rusescul *гнездо* au și sensul de „cuib de mitralieră"; la fel germanul *Lager* „pat", „culcuș" are o serie de accepții în geologie, chimie, mecanică; *нос*

„nas“ în limba rusă înseamnă şi „proră“; *grue* „cocostîrc“ în limba franceză înseamnă şi „macara“; germ. *Gang* „mers“, „umblet“ are unele accepţii speciale în geologie, sport, tehnică.

2. Anumite cuvinte tehnice circulă cu acelaşi sens, dar cu nuanţe diferite în mai multe sectoare de activitate: *piesă* (anatomie, muzică, teatru), *proteză* (medicină, lingvistică), *sincopă* (medicină, muzică, lingvistică), germ. *Gabel* „furcă“ (mecanică, jocul de şah), engl. *conveyance* „transport“ (comerţ, fizică, justiţie).

3. Derivare şi compunere. Unii termeni apar din cuvinte care au un înţeles obişnuit: *lună — aluniza*, *piatră—pietrar*, *pădure—împăduri—despăduri*. Alţii provin de la un înţeles tehnic al unui cuvînt obişnuit: *legătorie* e derivat de la verbul *a lega* (cărţi), *acar*, de la *ac* „macaz“. În sfîrşit, multe cuvinte tehnice sînt derivate de la cuvinte specifice numai vocabularului unei anumite profesiuni: *sincopat* din *sincopă*.

Cuvintele compuse în vocabularul profesional pot fi formate din cuvinte curente: *gură de foc* e numele folosit pentru armele de foc grele, engl. *handball*, germ. *Handball* „minge de mînă“, rus. *самолёт* „care zboară singur“ (avion). Altele au la bază un cuvînt obişnuit şi unul tehnic: fr. *porte-avions*, *porte-baïonnette*, adaptate de altfel şi în romîneşte (*portavion*, *portbaionetă*), după modelul cărora s-a creat recent: *portsatelit*. De asemenea, se pot forma cuvinte compuse din termeni care au circulaţie numai în anumite domenii de activitate: *cromat de potasiu*, germ. *Handelsflotte* „flotă comercială“ (pentru derivare şi compunere, vezi şi „Schimbări de vocabular“).

4. Vocabularul profesional se îmbogăţeşte şi prin împrumuturi. Acestea sînt de două feluri. Unele sînt luate din limbile vechi: greaca şi latina. În mod deosebit se găsesc astfel de cuvinte în medicină: *facies*, *occiput*, *virus*. În multe cazuri se creează cuvinte noi din elemente ale limbilor vechi: *fotografie*, *telefon* sînt compuse din două cuvinte greceşti; în *electrifica* prima parte e grecească, a doua latinească; în *centimetru* prima parte e latinească, a doua grecească; *apeduct*, *agricultură*, *apicultură* au la bază două elemente latineşti. De foarte multe ori cuvintele formate din limbile vechi au circulaţie internaţională. Există şi elemente de formare internaţională: *anti-*, *hyper-*, *hypo-*, *-ism*, *-ist*. Împrumuturile din limbile moderne arată în ce domenii un popor l-a influenţat pe altul. În multe limbi termenii sportivi sînt englezeşti, cei muzicali — italieneşti. În limba noastră mulţi termeni tehnici sînt de origine germană: *bancaizăn* (din *Bankeisen*), *bormaşină* (din *Bohrmaschine*), *şpriţui* (*spritzen*) etc.

5. Alte cuvinte provin din transformarea numelor proprii în nume comune: de exemplu, unităţile de măsură ale curentului electric poartă numele descoperitorilor: *amper* (Ampère), *ohm* (Ohm), *volt* (Volta), *watt* (Watt). De la astfel de cuvinte se formează uneori derivate şi compuse: *ampermetru*, *voltmetru*, *voltaic*.

Terminologia tehnică aparţine limbajului ştiinţific, care trebuie să fie precis, omogen, să conţină termeni proprii, să nu dea loc la înţelegeri aproximative sau greşite. De multe ori însă aceeaşi noţiune are numiri diferite, îngreuindu-se astfel procesul de producţie. Azi, la noi, se fac eforturi pentru unificarea terminologiei tehnice, pentru înlăturarea inconsecvenţelor.

Diferitele aspecte ale creării de noi cuvinte în cadrul vocabularului profesional se integrează în problema mai largă a neologismelor. Prin neologisme înţelegem fie cuvinte create cu mijloace interne, fie cuvinte împrumutate.

1. Cuvintele noi, create prin mijloacele interne, au avantajul că sînt analizabile și, ca atare, sînt reținute mai ușor; termeni ca *acar*, *legătorie*, *socotitor* au la bază elemente cunoscute și de aceea sînt ușor de reținut.

2. Cuvintele împrumutate din limbile străine trebuie apreciate din punctul de vedere al necesității lor. Astfel, unele apar din nevoia de a denumi noțiuni noi; termeni ca *vată hidrofilă*, *telefon*, *deratizare* sînt necesari; e absurd ca cineva să aibă pretenția să-i înlocuiască prin *cîlți iubitori de apă*, *departe vorbitor*, *desșobolanizare*. Alteori însă sînt introduse neologisme numai pentru „farmecul" lor străin: *filet* pentru *ghivent*, *cuvertă* pentru *smalț*. Pe unele cutii de conserve apare scris: *prune depilate* pentru *prune curățate de coajă*. În realitate însă, *a depila* înseamnă „a smulge perii", ceea ce nu se potrivește de loc pentru prune (s-a făcut o confuzie cu fr. *peler* „a coji"). Cîteodată, copiindu-se modele străine, se ajunge la traduceri greșite, ridicole. Se folosește expresia *bandaj de căruță* „cerc de fier care se montează la cald pe roată", după fr. *bandage de roue de charriot*. În limbajul cronicarilor sportivi apar formulări ca: *Ionescu deschide pe Popescu* după modelul francez: *ouvrir (le jeu) sur* „a deschide (jocul) înspre", „a trimite mingea spre" (*sur* înseamnă și „pe", și „înspre"; în limba noastră s-a tradus greșit, deoarece la noi *pe* nu poate fi întrebuințat pentru a arăta direcția). De asemenea, confundîndu-se cuvîntul francez *train* „convoi", „tren" cu *traîne* „coada unei rochii", s-a răspîndit expresia *a duce trena* folosită cu privire la ciclistul care pedalează în frunte (în franceză *mener le train* „a conduce convoiul").

În concluzie, trebuie spus că acele împrumuturi care apar din necesitatea de a denumi noțiuni noi contribuie la îmbogățirea limbii și, ca atare, trebuie adoptate, pe cînd acelea care apar din dorința unora de a se exprima „distins", altfel decît masa vorbitorilor, nu constituie un factor de progres și deci trebuie evitate.

Între limbajele tehnice și limba comună există întrepătrunderi. După cum cuvinte din limba comună capătă accepții speciale în limbajele tehnice, tot așa unele cuvinte tehnice pătrund cu sensuri figurate în limba comună. Astfel, din limbajul tehnico-științific au pătruns cuvinte ca: *atmosferă*, *clișeu*, din lingvistică: *accent*, *atribut*, din limbajul militar: *asalta*, *dezarma*. Unele cuvinte pătrund în expresii: *a paște pe cineva un gînd* sau *paște iarba pe care o cunoști*, *a da pe brazdă pe cineva*, *a da faliment*. Uneori termeni din limba comună trec cu un anumit sens în vocabularul profesional și apoi cu sensul nou se întorc în limba comună. *Recunoaștere*, luat din limba comună, a căpătat un sens aparte în militărie, apoi a intrat din nou în limba comună în expresia *a trimite* (pe cineva) *în recunoaștere*; *absurd* se folosește în matematică în expresia *reducere la absurd*, iar această expresie s-a extins în limba curentă.

Datorită dezvoltării științei și tehnicii în epoca modernă, influența limbajelor tehnice asupra limbii curente este din ce în ce mai mare: mii de cuvinte și expresii din limba curentă au la bază folosirea figurată a unor cuvinte caracteristice anumitor profesiuni.

Limbajele tehnice apar din necesitate, ca urmare a dezvoltării permanente a producției și științei. Ele se constituie atît prin mijloace interne, fiind astfel strîns legate de limba comună, cît și prin împrumuturi din alte limbi, căpătînd în felul acesta un caracter internațional.

Această ramificație se caracterizează prin cuvinte și expresii folosite de unele categorii de oameni care, din anumite interese, își formează un limbaj secret. În aceste categorii intră, în primul rînd, vagabonzii, delincvenții, apoi soldații, elevii, studenții etc. În mod deosebit există argou în orașele care se caracterizează prin aglomerări de populație — capitale, centre industriale, porturi.

Ca și vocabularul profesional, argourile se caracterizează, în primul rînd, prin particularități lexicale. Apar uneori și procedee fonetice. Cel mai folosit este anagrama (schimbarea ordinii firești a sunetelor): astfel, în limba franceză anagrama și-a găsit expresia cea mai completă în *loucherbème* sau *largonji* (vechi argou al măcelarilor). Procedeul este următorul: se înlocuiește primul sunet al cuvîntului prin consoana *l*, sunetul înlocuit trece la sfîrșit, urmat de *-ème* sau *-i* (de aici, și numele: *boucher* „măcelar">*loucherbème*; *jargon*>*largonji*; ceva similar, care nu e însă argou, e „păsăreasca" copiilor la noi).

Mijloacele lexicale constituie principala sursă de îmbogățire a argoului:

1. Derivarea cu sufixe speciale (procedeu folosit mai ales în limba franceză): *-anche*: *boutanche (boutique)* „prăvălie", *boyanche-tu? (bois-tu?)* „bei?"; *-inche*: *aminche (ami)*; *-muche*: *argomuche (argot)*. Astfel de sufixe înlocuiesc uneori alte sufixe sau terminații ale cuvintelor: *amerlot* (pentru *américain*), *dolluche* (pentru *dollar*), *jalmince* (pentru *jaloux*), *télémuche* (pentru *téléphone*).

2. Cea mai bogată sursă o formează cuvintele care provin din limba comună, dar prin metaforă capătă un înțeles deosebit. Astfel, în limbajul răufăcătorilor sînt folosite cuvinte ca: *ciripitor* „denunțător", *mănăstire* „închisoare", *broască* „poșetă".

În argoul francez sînt folosiți termeni ca: *bascule* (basculă) și *veuve* (văduvă) „ghilotină"; *cabane* (colibă) și *trou* (gaură) „închisoare"; *refroidir* (a răci ceva) „a omorî".

În limba engleză gura e numită *domino box* „cutie de domino"; a da cuiva în cap se spune *to crown* „a încorona". În limba germană mitraliera e numită *Steinklopfer* „spărgător de pietre", *Fleischhackmaschine* „mașină de tocat carne", *Kafeemühle* „rîșniță de cafea".

În multe cazuri, cînd un cuvînt devine cunoscut, el este înlocuit cu unul din aceeași sferă; acest mijloc de îmbogățire specific argoului poartă numele de „derivare sinonimică": sergentul de stradă era numit *curcan*, *scatiu*, *sticlete*; în limba franceză capului i s-a zis: *cerise*, *pomme*, *poire*, *prune*.

3. Cuvinte arhaice și dialectale pot fi folosite deoarece ele nu sînt cunoscute de toți oamenii: *pîrnaie* (reg. oală de pămînt) „închisoare".

4. Uneori se folosesc termeni din limbajul tehnico-științific modern: fr. *asphyxier* (a asfixia) „a face praf", *faire une césarienne*, *faire une ponction* (a face o cezariană, o puncție) „a fura bani dintr-o poșetă uitată momentan".

5. Altă sursă o formează împrumuturile din limbi străine. Limba care s-a bucurat de „prestigiu" în acest domeniu în argourile europene a fost limba țigănească. La noi au intrat din această limbă cuvinte ca: *șucar* „frumos" (*šukar* „frumos"), *mardei* „bani" (*mardo* pl. *marde* „gologan") etc. E interesant de subliniat că unii termeni au trecut în limbajul familiar în care au căpătat

de multe ori altă valoare: *a mangli* „a cerşi" (*mang-* „a cere") a primit sensul de „a fura".

La împrumuturi trebuie adăugate şi cazurile în care la un cuvînt din limba comună se adaugă un termen străin: fr. *bourreman* „inspector de poliţie" (de la *bourre* „poliţie" şi cuvîntul englez *man* „om").

În general, cuvintele se menţin în argou cît timp sînt cunoscute numai grupului respectiv. Dacă după o întrebuinţare frecventă devin cunoscute de cercuri largi de vorbitori, ele pier sau pătrund în vorbirea curentă. În mod obişnuit se spune că argoul se caracterizează prin expresivitate, că cei care folosesc argoul aleg în mod intenţionat termeni vii, expresivi. Despre oarecare expresivitate se poate vorbi numai în cazul folosirii unor cuvinte metaforice în locul cuvintelor obişnuite. Expresivitatea cuvintelor argotice reiese mai ales din folosirea lor în vorbirea obişnuită, familiară. Lucrul acesta se vede cel mai bine la cuvintele care în argou sînt neutre din punct de vedere stilistic: *mangli*, *soili* „a dormi", *mişto* „bun" au devenit comune stilului vulgar şi tocmai pentru că îşi au provenienţa în argou sînt expresive (ele evocă anumite medii). De altfel, nu totdeauna graniţa între argou şi limbajul vulgar, familiar e precisă. Cîteodată aceleaşi cuvinte sînt socotite de către unii ca argotice, de către alţii ca făcînd parte din limbajul familiar sau vulgar. O foarte mare influenţă a argoului asupra limbii familiare se poate urmări astăzi în Franţa, unde limba familiară e impregnată cu mii de cuvinte argotice.

Avem mărturii de termeni argotici încă din antichitate. În literatură, argoul a fost folosit prima oară în Franţa în secolul al XII-lea. În secolul al XV-lea, poetul François Villon a scris zece balade într-un argou numit *jobelin*. Argoul continuă să apară pînă în zilele noastre în literatură, în acele pasaje în care autorul vrea să redea o anumită culoare. Iată un exemplu din *M-am făcut băiat mare* de scriitorul Nicuţă Tănase:

> Se opreşte în faţa unei plăci mari de tablă pe care scrie: „Sosirea trenurilor în Nord".
> — Ai „lovele"? Dacă n-ai, înveţi sosirile pe dinafară. Le-ai învăţat, ai...
> — „Lovele"?
> — „Tolomac" mai eşti! „Lovele", „biştari", bani.
> — Pe ce limbă?
> Aruncă un scuipat pînă dincolo de scări.
> — Pe „şmechereşte". În viaţă trebuie să fii şmecher. Dacă nu eşti şmecher, mori de foame. Trebuie să ştii să te-nvîrteşti.

Numele argoului din diferite ţări ne sugerează caracterul său. Cuvîntul *argot* a fost folosit prima oară în Franţa pentru a denumi limbajul răufăcătorilor. El nu are etimologie sigură: vine probabil din vechiul cuvînt provansal *argaut*, care la început însemna „haină", apoi „haină veche", „zdrenţe". În limba franceză are sensul de „limbaj" al delincvenţilor. E semnalat pentru prima oară la sfîrşitul secolului al XVII-lea (primul termen folosit în Franţa pentru argou a fost cel de *jargon*, menţionat încă în secolul al XII-lea). În limba germană, argoul răufăcătorilor se numeşte *Rotwelsch*: *welsch* e un vechi termen popular, care a devenit peiorativ şi se folosea pentru a denumi popoarele de limbi romanice, iar *rot* „roşu", culoare vie, simbolizează energia argoului. Prin analogie cu o limbă străină — pentru că are termeni neînţeleşi — argoul a fost numit uneori *latina* (în Franţa, Spania, Germania, Italia). Limba italiană foloseşte pentru argou cuvîntul *furbesco* (limbajul şmecherilor). În Spania termenul *germania* (de la lat. *germanus*

„frate") a desemnat întîi breasla hoților, apoi limbajul lor (astăzi se folosește termenul *caló*, provenit foarte probabil din țigănescul *kalo* „negru", „țigan"). În limba engleză, *cant* înseamnă limbajul răufăcătorilor, iar *slang*, limba populară contemporană impregnată cu termeni de argou. În Rusia s-a împrumutat termenul franțuzesc. La noi s-a propus de către unii termenul *șmecherească*, de către alții termenul *graiul cîrîitorilor*; s-a încetățenit însă tot termenul francez.

Argoul n-are un vocabular stabil; el este foarte schimbător; cuvintele de argou au viață efemeră, circulă mai mult oral, dispar de la o generație la alta. Ca și limbajul profesional, argoul n-are fond principal lexical și structură gramaticală proprie.

Grupurile de oameni care nu vor să fie înțeleși de alții folosesc argoul. Dar există și oameni care caută să vorbească altfel decît ceilalți pentru a-și arăta distincția, pentru a arăta că ei aparțin unei categorii „superioare".

Totalitatea cuvintelor și expresiilor pe care le folosesc păturile suprapuse în scopul de a se diferenția de masa vorbitorilor alcătuiește *j a r g o a n e l e*.

Ca și celelalte ramificații ale limbii, jargoanele nu pot fi socotite limbi, în primul rînd pentru că nu au structură gramaticală și fond principal lexical propriu, iar în al doilea rînd pentru că au sferă de circulație îngustă. Jargoanele se caracterizează printr-o serie de termeni și expresii specifice. Acestea, de cele mai multe ori, sînt împrumutate din limbi străine. La noi a fost la modă jargonul grecizant, apoi cel franțuzit, care a avut o largă răspîndire. Clasele suprapuse întrebuințau în locul termenilor autohtoni termenii francezi: *a sermona* „a dojeni"; *malșansă* „nenoroc"; *a erija* „a construi": *catedrală erijată în secolul al XVI-lea*; *eplorat* „plîngător": *sălcii eplorate*; *nuizibil* „supărător" etc. Uneori vorbitorii jargoanelor traduceau expresii întregi nepotrivite cu sistemul limbii noastre. De exemplu, foloseau expresii ca: *a păstra patul* (traducere literală a expresiei franceze *garder le lit* „a sta în pat"), *a face un cap* (fr. *faire une tête* „a se mira"). Folosirea prepozițiilor după modelul limbii franceze ducea la expresii ca: *a schimba de profesiune*, *pentru o dată* „de data asta" (fr. *changer de profession*, *pour une fois*). Autorii vremii au ridiculizat în operele lor asemenea tendințe. Iată în acest sens un dialog din piesa *Franțuzitele* a scriitorului C. Facca:

Elenca: Ascultă, ma șer Luxandra, aș vrea să mă plimb pe pod
Ș-apoi să stau cu caleașcă la madam marșand de mod[1].
Voi să-mi fac o pălărie, cu blonduri[2] și an velur[3],
Căci îmi vine a merveliu[4] cu boaua[5] dă samur.
Luxandra: În jurnalu după urmă, e ceva deosebit,
D'abor[6] o demoazelă[7], cînd se află an vizit[8],
Este de bonton[9] la modă să aibă capot[10] deschis,
În mînă cu portofeliu și cu beiader[11] închis,
(*Primii noștri dramaturgi*, 1956, p. 96)

[1] „Modistă" (fr. *marchande de modes*).
[2] „Dantele" (fr. *blonde*).
[3] „De catifea" (fr. *en velours*).
[4] „De minune" (fr. *à merveille*).
[5] „Blană" (fr. *boa*).
[6] „Mai întîi" (fr. *d'abord*).
[7] „Domnișoară" (fr. *demoiselle*).
[8] „În vizită" (fr. *en visite*).
[9] „Elegant" (fr. *de bon ton*).
[10] „Pălărie" (fr. *capotte*).
[11] Pronunțat greșit pentru *baiader* „văl de mătase" (fr. *bayadère*).

În Franța a fost caracteristică vorbirea prețioaselor. Ele întrebuințau diferite metafore sau perifraze în locul cuvintelor obișnuite. Creierul uman era numit *le sublime* „sublimul", evantaiul — *le zéphir* „zefirul", ochii — *le miroir de l'âme* „oglinda sufletului", oglinda — *le conseiller des grâces* „sfătuitorul grațiilor", obrajii — *les trônes de la pudeur* „tronurile sfielii". O astfel de exprimare a fost ridiculizată de Molière în piesele sale, de exemplu în *Les précieuses ridicules* („Prețioasele ridicole"). Redăm un dialog dintre Marotte, servitoare, și Magdelon, prețioasă.

Marotte: Voilà un laquais qui demande si vous êtes au logis, et dit que son maître vous veut venir voir.

Magdelon: Apprenez, sotte, à vous énoncer moins vulgairement. Dites: „Voilà un nécessaire qui demande si vous êtes en commodité d'être visible".

Marotte: Dame! Je n'entends point le latin, et je n'ai pas appris, comme vous, la filofie

. . . .

Magdelon: ...Vite, venez nous tendre ici dedans le conseiller des grâces.

Marotte: Par ma foi, je ne sais point quelle bête c'est là; il faut parler chrétien si vous voulez que je vous entende[1].

Jargoanele, ca și argourile, și limbajul tehnic sînt subordonate limbii comune. Trăsătura comună a acestor ramificații ale limbii e că n-au fond principal lexical și structură gramaticală proprie; acestea coincid cu cele ale limbii comune. Ceea ce deosebește limbajul *tehnic*, pe de o parte, de argou și de jargoane, pe de altă parte, e faptul că el apare din *necesitate*, din nevoile producției, și are deci perspective de dezvoltare, se înnoiește neîncetat, pe cînd argourile și jargoanele sînt *efemere*: ele se schimbă repede, o dată cu moda, și cuvintele care ajung să se folosească în cercuri mai largi sînt imediat înlocuite de cei care vorbesc argoul sau jargonul. În societatea socialistă, argourile și jargoanele în ansamblul lor sînt sortite dispariției: dacă ele erau potrivite cu mentalitatea veche, astăzi nu mai corespund, nu mai au nici o bază de susținere.

BIBLIOGRAFIE

A. Dauzat, *Les argots*, Paris, 1946.
Al. Graur, *Unele probleme ale limbajului profesional*, în „Limba romînă", nr. 6, 1953.
Idem, *Limba corectă*, București, 1963, pp. 27—34.
I. Iordan, *Stilistica limbii romîne*, București, 1944, pp. 337—376.
Idem, *Lingvistica romanică*, București, 1962, pp. 366—387.
Const. Maneca, *Terminologia științifică și tehnică în dicționarul general al limbii romîne*, în „Limba romînă", nr. 1, 1959.
L. Sainéan, *Les sources de l'argot ancien*, Paris, 1920.
Idem, *Le langage parisien au XIXe siècle*, Paris, 1920.
Géo Sandry — Marcel Carrère, *Dictionnaire de l'argot moderne*, Paris, 1957.

[1] *Marotte*: Iată un valet care întreabă dacă sînteți acasă și spune că stăpînul său vrea să vă vadă.

Magdelon: Învață, proasto, să te exprimi mai puțin vulgar. Spune: „Iată un necesar, care întreabă dacă sînteți în comoditate de a fi vizibilă".

Marotte: Păi de! Nu pricep latinește și n-am învățat ca dumneavoastră filofia (filozofia)...

. . . .

Magdelon: ...Repede, vino să ne ții aici sfătuitorul grațiilor.

Marotte: Pe legea mea, nu știu ce fel de animal mai e și ăsta: trebuie să vorbiți omenește dacă vreți să vă înțeleg.

16. Limbi internaţionale

Din diverse capitole a reieşit importanţa limbii ca mijloc de comunicare în orice etapă de dezvoltare a societăţii. Cînd oamenii trăiau în comunităţi restrînse, nevoile de înţelegere erau satisfăcute de o limbă săracă, neevoluată. O dată cu dezvoltarea societăţii şi a gîndirii, limba a evoluat în sensul îmbogăţirii vocabularului şi al simplificării, sistematizării structurii gramaticale.

Tot ca urmare a dezvoltării societăţii, au devenit mai frecvente relaţiile între oameni care vorbesc limbi diferite. În diverse perioade istorice anumite limbi s-au bucurat de o largă răspîndire datorită prestigiului politic, economic, cultural al poporului respectiv. Astfel, putem urmări din antichitate pînă în zilele noastre răspîndirea peste graniţe a unor limbi datorită ascensiunii popoarelor care le vorbesc.

În antichitate, limbile care au avut o largă răspîndire au fost greaca şi latina. Limba greacă s-a răspîndit întîi prin colonizările pe care le-au făcut grecii pe ţărmurile Mării Mediterane. Mai tîrziu, în urma cuceririlor lui Alexandru Macedon, limba greacă a devenit o limbă de mare circulaţie din India pînă în Spania. Chiar după pierderea supremaţiei politice a Macedoniei, limba greacă s-a menţinut încă multă vreme datorită prestigiului civilizaţiei greceşti.

Limba latină, vorbită la început pe un teritoriu foarte restrîns, s-a extins mai întîi în interiorul Italiei; apoi, datorită cuceririlor pe care le-au făcut romanii, limba latină s-a răspîndit atît în apusul cît şi în răsăritul Europei. La sfîrşitul Imperiului (secolul al V-lea), cînd puterea romanilor începe să slăbească, limba latină, vorbită pe un teritoriu atît de vast, se diferenţiază din ce în ce mai mult. Dezvoltarea în sensuri diferite în fiecare provincie a dat naştere limbilor romanice.

Limba latină a continuat să fie folosită în apusul Europei ca limbă savantă pînă în secolul al XIX-lea. De un deosebit prestigiu s-a bucurat mai ales în evul mediu. (Pentru răspîndirea unor limbi străine vechi în diferite ţări înainte de formarea naţiunilor, vezi capitolul „Evoluţia limbii de-a lungul istoriei".)

Tot în evul mediu, de o preţuire asemănătoare cu a limbii latine în apusul Europei s-a bucurat limba arabă în Orientul Mijlociu şi Îndepărtat, precum şi în nordul Africii şi Peninsula Iberică. Ca urmare a superiorităţii economice, politice şi culturale a arabilor, limba lor a influenţat puternic limbile popoarelor cu care au avut diferite legături (persana, spaniola, turca etc.).

O dată cu Renaşterea, ca rezultat al cuceririlor Spaniei, limba spaniolă s-a impus în secolul al XVI-lea în cea mai mare parte a imperiului colonial spaniol (în America de Sud şi Centrală, în partea sudică a Americii de Nord, într-o serie de insule din Pacific etc.). În secolul al XVII-lea puterea politică şi economică a Franţei, dar mai ales prestigiul civilizaţiei şi culturii franceze impun limba franceză ca un mijloc de comunicare internaţională. Limba franceză devine limba diplomaţiei în Europa. În multe ţări ea a fost limba saloanelor aristocratice şi a culturii în general. Prin intermediul ei s-au răspîndit marile idei ale iluminiştilor din secolul al XVIII-lea şi ideile revoluţiei de la 1789. Deşi de la sfîrşitul secolului al XIX-lea, din cauza slăbirii poziţiei statului francez, scade şi importanţa limbii franceze, ea continuă

totuşi să fie folosită şi astăzi ca limbă diplomatică, alături de rusă şi engleză, şi este învăţată la şcoală în multe ţări, ca limbă a unei mari culturi.

Limbi germanice de mare circulaţie sînt engleza şi germana.

Limba engleză s-a răspîndit o dată cu afirmarea Angliei ca mare putere comercială, o dată cu formarea imperiului ei colonial. Ea s-a impus, înlăturînd limbile băştinaşilor, în cea mai mare parte a Americii de Nord, în Australia, Noua Zeelandă. A fost mult folosită de asemenea şi în ţările din fostul imperiu colonial britanic, unde persistă în anumite cercuri şi după dobîndirea independenţei.

Limba germană s-a răspîndit datorită mai ales operelor ştiinţifice şi relaţiilor economice. Astfel, germana este cunoscută mai ales în ţările nordice şi în cele din fostul Imperiu Austro-Ungar, iar ca limbă de informare ştiinţifică — în multe alte ţări, cum ar fi, de pildă, ţările de limbă slavă.

Dintre limbile slave o mare răspîndire cunoaşte limba rusă. Fiind vorbită la început pe un teritoriu mai restrîns, ea s-a răspîndit o dată cu creşterea statului rus şi cu dezvoltarea civilizaţiei şi culturii înaintate ruse din secolul al XVIII-lea şi al XIX-lea. Limba rusă este vorbită astăzi ca limbă maternă de 114 milioane de oameni. De asemenea celelalte popoare din Uniunea Sovietică îşi însuşesc limba rusă ca limbă de cultură şi ca mijloc de înţelegere reciprocă.

Limba rusă este învăţată de numeroşi oameni ai muncii şi oameni de ştiinţă şi artă nu numai din ţările socialiste, ci de pretutindeni. Astăzi, în unele ţări occidentale, limba rusă e însuşită de un public din ce în ce mai larg, iar în anumite centre ea este predată în diferite şcoli.

În sfîrşit, trebuie pomenită şi limba chineză. Ca limbă maternă, ea este vorbită de cel mai mare număr de oameni de pe glob. Purtătoare a unei străvechi culturi, limba chineză este destul de cunoscută în diferite ţări din Orientul Îndepărtat.

Limbile menţionate pînă acum sînt limbi de civilizaţie al căror prestigiu este datorat unor cauze politice, economice, culturale.

În anumite condiţii, diverse grupuri de oameni se străduiesc să se înţeleagă folosind elemente pe care fiecare le-a învăţat de la celălalt. Din acest amestec rezultă nişte idiomuri hibride formate din încrucişarea limbilor ai căror vorbitori au venit în contact; de obicei, la baza lor stă una dintre limbi care s-a simplificat. În general, se asimilează elementele lexicale necesare unei înţelegeri imediate, cerute de cele mai multe ori de relaţii comerciale; structura internă a limbii rămîne neatinsă. Sensurile gramaticale se redau de obicei tot prin mijloace lexicale. De aceea, astfel de idiomuri nu constituie limbi propriu-zise; existenţa lor este efemeră. Au fost numite limbi hibride, minimale, de compromis, comerciale, coloniale etc.

În unele dintre ele aportul diverselor limbi este aproximativ acelaşi; aşa este cazul limbilor *sabir*, folosite în porturile din Marea Mediterană, în care sînt amestecate franceza, spaniola, greaca, italiana, araba; după cum am arătat mai înainte, este vorba, în primul rînd, de elemente de vocabular. În sabirul din nordul Africii, *macache bono* „nu e bun“ e format din arabul *ma kānši* „nu e“ şi *bono*, termen comun limbilor romanice pentru „bun“.

Rolul limbilor sabir din porturile Mediteranei îl au limbile *pidgin-english* în Japonia, mările din Sud, Hong-Kong, parte din California. Vocabularul acestora este luat din engleză şi îmbinat după topica limbii chineze,

ceea ce „înseamnă să vorbești chinezește cu cuvinte englezești"[1]. În insulele Oceanului Pacific se folosește *beach-la-mar*, care are la bază tot vocabularul englez; sensurile gramaticale se redau prin mijloace lexicale. De exemplu, pluralul se formează cu *all* (toți): *he talk* „el vorbește", *all he talk* „ei vorbesc"; timpul viitor se exprimă cu ajutorul cuvintelor *by and by*, trecutul cu ajutorul lui *been* sau *finish: me look him finish* „eu l-am văzut".

Tot ca exemplu de limbi mixte pot fi socotite limbile *creole*. La început acestea au fost vorbite de anumite grupuri de indigeni din Africa pentru a se înțelege cu străinii în schimburile comerciale; ele au la bază vocabular englez, francez, spaniol, olandez, portughez. Dar în diferite regiuni, ca în Antile, de pildă, unde se întîlnesc sclavi de diferite origini și cu limbi foarte deosebite, idiomurile creole au fost folosite de indigeni ca să se poată înțelege nu numai cu străinii, ci și între ei, și astfel, pînă la urmă, ele au înlocuit limbile africane. Și în cazul limbilor creole este vorba mai ales de elemente lexicale luate din limbile europene; anumite trăsături comune amintesc mai degrabă de Africa decît de Europa.

Din cele arătate pînă acum a reieșit că, o dată cu dezvoltarea legăturilor între oameni de limbi diferite, s-a impus necesitatea găsirii unui mijloc comun de înțelegere.

În epoca modernă, dezvoltarea civilizației, a călătoriilor din ce în ce mai frecvente datorită mijloacelor tot mai perfecționate de locomoție, intensificarea legăturilor de tot felul între diferite state, telefonul, telegraful, toate acestea au făcut ca posibilitățile de comunicare să fie ușurate. De aceea, s-a pus problema găsirii unui mijloc internațional de înțelegere, a unei limbi auxiliare unice, care să fie folosită în diverse relații.

Rezolvarea problemei s-a căutat fie în crearea unei limbi artificiale, fie în răspîndirea ca limbă internațională a unei limbi naturale moarte sau vii.

1. Crearea limbilor artificiale a trecut prin trei faze: a) crearea așa-numitelor limbi filozofice, care nu aveau nimic comun cu limbile naturale; b) crearea unor limbi în care, pe lîngă elemente caracteristice primului tip, apăreau unele trăsături ale limbilor naturale; c) crearea unor limbi bazate pe limbile naturale. Să le vedem pe rînd:

a) Filozoful Descartes a fost acela care a formulat programul limbilor filozofice. El a făcut analogia între noțiuni și numere. Pornind de la constatarea că cifrele și combinațiile de cifre sînt accesibile tuturor popoarelor care înțeleg la fel cifrele, el sugerează ca și pentru cuvinte să se creeze anumite sisteme de notare prin combinații de litere, să se stabilească o ordine în idei așa cum e stabilită o ordine în numere: după cum într-o singură zi se poate învăța cunoașterea numerelor pînă la infinit, tot așa în scurt timp să se poată învăța cuvintele și mecanismul îmbinării lor, pentru ca oamenii din orice parte a lumii să se poată înțelege.

Filozoful german Leibniz s-a gîndit toată viața — începînd de la 18 ani — la crearea unei limbi filozofice, dar, ca și Descartes, nu și-a concretizat ideile într-o lucrare practică. În general, el avea aceleași principii ca Descartes.

Pornind de la aceste idei, s-au făcut mai tîrziu încercări de realizare practică a limbilor filozofice.

Limbile filozofice se bazează pe clasificarea logică a ideilor. Această clasificare logică e redată prin combinații de litere asemănătoare celor nume-

---

[1] J. Vendryes, *Le langage*, Paris, 1939, p. 347.

rice. Idei asemănătoare trebuie reprezentate prin cuvinte asemănătoare. Aceeași clasă de obiecte sau fenomene e redată printr-un grup de litere comun, diferența de la un lucru la altul marcîndu-se prin partea finală. De exemplu, într-o astfel de limbă în care cuvintele sînt grupate pe genuri, în nomenclatura corpurilor simple semnul specific este *aba*; acesta arată că e vorba de un oarecare corp simplu; pentru fiecare corp se adaugă cîte un grup de litere aparte. Astfel: *ababa* „oxigen", *ababe* „hidrogen", *ababi* „azot", *ababo* „sulf", *ababu* „seleniu".

În mod asemănător se procedează în structura gramaticală, unde fiecare categorie e redată printr-o literă.

Limbile filozofice nu amintesc de nimic din limbile naturale. De altfel, susținătorii lor nu pretind ca astfel de limbi să le înlocuiască pe cele naturale, ci propun ca ele să fie folosite ca mijloc internațional de comunicare în diferite domenii speciale: știință, comerț etc. Dar ele n-au putut fi folosite în nici un domeniu deoarece, dacă e ușor să formezi milioane de cuvinte după sistemul cifrelor, e imposibil să le reții.

b) O limbă mai cunoscută, care s-a bucurat de oarecare circulație și care face trecerea către limbile artificiale bazate pe cele naturale, a fost *volapük*, creată în 1880 de preotul german Johann Martin Schleyer. În această limbă au fost publicate o serie de periodice, s-au ținut trei congrese. La 1887, la Iași, a apărut un manual de volapük pentru romîni. Această limbă seamănă cu cele filozofice prin aceea că flexiunea gramaticală este cu totul arbitrară, n-are nimic comun cu flexiunea din limbile naturale. Vocabularul se bazează pe cuvinte din limbile germanice, mai ales din limba engleză. Chiar numele limbii e alcătuit din două cuvinte englezești foarte simplificate: *world* „lume" și *speak* „a vorbi". În general, cuvintele sînt deformate atît de mult, încît devin de nerecunoscut chiar pentru cei care vorbesc limba engleză. Uneori chiar cuvinte internaționale puțin deosebite de la o limbă la alta sînt simplificate cu totul artificial. De exemplu, „munții Alpi" sînt numiți în această limbă *lap*; „camera" devine *cem*. De dragul de a crea cuvinte scurte, unii au propus să fie prescurtate cuvinte deja existente în vocabularul internațional: de exemplu, *literat* și *filozof* să se schimbe în *lirat* și *fisop*.

c) Cea mai cunoscută și mai răspîndită limbă artificială este *esperanto*. Aceasta se bazează pe limbile naturale, și anume pe cele romanico-germanice. E numită așa după pseudonimul pe care și l-a luat creatorul ei, medicul polonez L.L. Zamenhof. El a publicat în 1887 primul manual. Limba s-a răspîndit întîi în Rusia, apoi în Germania, Anglia și multe alte țări. Au apărut în această limbă manuale, jurnale, reviste; s-au făcut traduceri din operele clasice. Astăzi există centre de esperantiști în diferite țări. Fără să se creadă că poate lua cîndva locul limbilor naturale[1], esperanto poate fi socotită ca un „cod" internațional, în care se pot transmite diferite idei din domeniul științific.

Ca structură, ea este mai simplă decît celelalte limbi artificiale. Nu are diftongi, accentul stă întotdeauna pe silaba penultimă, gramatica e cît se poate de redusă și regulată. De exemplu substantivele, indiferent de gen, se termină în *-o*, adjectivele în *-a*, adverbele în *-e*. În conjugare, la un anumit

---

[1] De altfel toți creatorii de limbi artificiale au subliniat că nu tind la înlocuirea limbilor naturale, ci doar la crearea unui mijloc de înțelegere pe plan internațional pentru anumite cercuri.

timp, desinențele sînt aceleași pentru toate persoanele; de aceea, e necesară folosirea pronumelui personal; simpla înlocuire a vocalei din silaba finală aduce schimbarea modului sau a timpului: *mi estas* „eu sînt", *mi estos* „voi fi", *mi estis* „eu eram". Nu are forme deosebite pentru indicarea genului; acesta se marchează prin sufix. De exemplu, *patro* „tată", *patrino* „mamă"; *knabo* „fiu", *knabino* „fiică".

Nici această limbă n-a fost însă socotită fără defecte. Chiar autorul ei a propus un proiect de reformă în anul 1894. S-a criticat mai ales faptul că sistemul gramatical e prea deosebit de cel al limbilor naturale. Au apărut astfel în continuare alte propuneri: *ido* (1927), *occidental* (1933), *interlingua* (1951) etc. O creație foarte recentă este *delmondo* (1960), pe care autorul o socotește un compromis între esperanto, ido și interlingua, vrînd să împace conflictul dintre schematismul limbilor esperanto și ido și naturalismul limbii interlingua. În delmondo sînt două clase de substantive: unele au la singular *-o*, iar la plural adaugă *s*; celelalte au la singular o consoană, iar la plural *-es*. Adjectivele sînt terminate în *-a*, adverbele în *-mente* (cu excepția lui *bene*, *male*, *multo*, *poko*). Verbul se formează cu *-e* la prezent (și infinitiv), *-is* la trecut; pentru condițional se folosește *vo*, pentru viitor *va*, pentru perfect *ya* etc., de exemplu: *li done* „el dă", *li donis* „el a dat", *li doni* „să dea", *li va done* „el va da" etc.

Delmondo nu e nici mai bună, nici mai rea decît alte limbi artificiale; ea are aceleași „calități", chiar dacă creatorul ei îi subliniază „claritatea, simplicitatea și eufonia".

S-au creat și o serie de limbi artificiale care au la bază limba latină. În acestea vocabularul latin este supus unor modificări regulate și îmbogățit prin cuvinte luate din limbile de azi. O astfel de limbă a fost, de exemplu, cea numită *lingua*. Creatorul ei propune ca vocabularul, în principiu, să fie format din rădăcini latine, așa încît un dicționar latin să poată fi folosit pentru înțelegerea cuvintelor din această limbă; gramatica e adaptată după modelul unor limbi moderne; e caracterizată prin forme analitice, folosirea articolului, reducerea flexiunii. De exemplu, toate verbele au aceeași conjugare; există trei timpuri, caracterizate prin particulele *num* (prezent), *tum* (trecut) și *qum* (viitor). Astfel, de la rădăcina *scrib* „a scrie" se formează *(me) scribnum* „(eu) scriu", *(me) scribtum* „(eu) am scris", *(me) scribqum* „(eu) voi scrie". Participiul prezent, trecut și viitor se formează cu particulele *nu*, *tu*, *qu* = *scribnu*, *scribtu*, *scribqu*. În astfel de limbi e permisă folosirea cuvintelor internaționale din limbile moderne: *capital*, *photograph*, *microscop*, *mesiurs*, *dame*, *compliment*, *invitation*. Rezultă că aceste limbi, bazate pe latină, nu sînt mai puțin hibride, mai puțin greoaie decît celelalte.

2. Ca limbi internaționale auxiliare au fost propuse și unele limbi moarte. Astfel, s-a propus limba latină așa cum e cunoscută din texte. S-a pus problema: care aspect al limbii latine să fie întrebuințat? Unii au fost pentru latina clasică, îmbogățită cu cuvinte noi, alții pentru latina din evul mediu, adaptată nevoilor moderne. S-a propus de către unii să se păstreze gramatica, dar topica să fie cea modernă, să se adopte cuvintele internaționale, latinizîndu-le, să se creeze neologisme, ca *ferrea via* „drum de fier", *ferreae viae ordines* „trenuri", *electrica lux* „lumină electrică", *currus vaporiveha* „locomotivă", *birota velocissima* „bicicletă". Unii au propus regularizarea formelor gramaticale: de pildă, după modelul lui *amabo*, *monebo*, să se spună nu *legam*, *audiam*, ci *legebo*, *audibo*; substantivele masculine să se decline

ca *dominus*, deci să se spună nu *pater*, ci *patrus*; cele feminine să se decline ca *rosa*, deci să se spună nu *mater*, ci *matra*. Aducînd însă astfel de transformări limbii latine, ea devine o limbă artificială. O încercare recentă de transformare universală a limbii latine este *le latin vivant* „latina vie" (primul congres internaţional s-a ţinut la Avignon în septembrie 1956). Ca şi la celelalte propuneri, se susţine folosirea limbii latine adaptate la cerinţele moderne: să existe libertate stilistică pentru cei care o folosesc, să se îmbogăţească vocabularul prin latinizarea termenilor moderni intraţi în uzul general: *ponderatio rationum* „buget", *litterae nummariae* „cec" etc.

Reiese din cele spuse că proiecte de limbi internaţionale au fost multe şi variate. Aceste limbi nu şi-au îndeplinit rolul pentru care au fost create, anume acela de a servi ca mijloc de comunicare în diferite domenii, pentru că au o serie de lipsuri fundamentale. Astfel, în cazul limbilor artificiale, unele lipsuri decurg chiar din principiile practice formulate de inventatori. Se cerea o limbă simplă şi clară, cu un vocabular restrîns, format din elemente general-cunoscute (pentru a fi uşor de învăţat), cu reguli gramaticale cît mai puţine şi mai riguros exacte, lipsite de „inconsecvenţele" limbilor naturale. O astfel de limbă nu s-a putut însă realiza practic. Chiar cuvintele cele mai general cunoscute sînt limitate la un grup restrîns de limbi. Pretinsul caracter internaţional al cuvintelor folosite în limbile artificiale era limitat la cîteva limbi din Europa occidentală, limbi la fel de străine ca oricare altele pentru locuitorii Asiei, Africii şi chiar pentru multe popoare din Europa. Restrîngerea numărului de cuvinte şi reguli gramaticale dă acestor limbi un caracter rigid, mecanic şi le face inapte de a exprima nu numai gîndirea abstractă şi complexă, ci şi multe lucruri simple. Simplificarea se face în dauna clarităţii. Greutăţi deosebite se ivesc şi în ce priveşte structura fonetică a acestor limbi. Foarte puţine sînt sunetele pe care le poate rosti cu uşurinţă toată populaţia globului. Astfel, o parte a locuitorilor Chinei nu pot rosti pe *l*, altă parte pe *r*; francezii nu pot rosti pe *h*, ungurii pe *ă*, spaniolii pe *ü*, romînii pe *ö* şi *ü* etc. În plus, deprinderile articulatorii deosebite la fiecare popor, chiar în cazul sunetelor comune, accentuarea deosebită etc. ar duce la mari diferenţe în pronunţare, care ar împiedica astfel înţelegerea.

Alte lipsuri ale limbilor artificiale au la bază tocmai faptul că sînt create în mod arbitrar, după bunul plac al fiecărui inventator. Limbile naturale, oricîte complicaţii şi inconsecvenţe ar prezenta, sînt rezultatul unei lungi evoluţii determinate de întrebuinţarea în practică şi ele au fost treptat adaptate pentru rolul pe care-l aveau de jucat. O limbă artificială nu are calităţi care să-i permită să facă concurenţă limbilor naturale. Ea poate fi folosită în cercuri restrînse de vorbitori, care recurg la un mijloc auxiliar, simplificat, de înţelegere internaţională.

Nici ideea reluării unei limbi moarte ca limbă internaţională nu a reuşit să fie realizată în practică, deoarece o limbă moartă nu corespunde nevoilor de comunicare ale societăţii actuale. Folosirea unei limbi moarte nu corespunde transformărilor economice, politice şi sociale şi este, în esenţă, o încercare retrogradă, sortită eşecului.

3. Rămîne să vedem dacă este posibil să se introducă una dintre limbile vii ca limbă internaţională. Ideea aceasta e propagată mai ales în secolul nostru, în germene ea se găseşte şi în ideea limbilor artificiale. Fiind bazate pe vocabularul şi structura gramaticală a limbilor Europei occidentale, limbile artificiale, după cum mărturiseau unii, introduceau pe cei care le

învățau în cunoașterea limbilor occidentale. Mai tîrziu s-a trecut la folosirea limbilor naturale simplificate. Astfel, în 1932, filozoful englez R. Ogden a creat limba pe care a numit-o *basic-english*, bazată în întregime pe limba engleză. Numele de *basic* provine din inițialele cuvintelor englezești care înseamnă *britanic*, *american*, *științific*, *internațional*, *comercial*. Pentru ca să poată fi învățată ușor, Ogden a redus vocabularul limbii engleze la 850 de cuvinte și a limitat la minimum necesar normele gramaticale. Cu toate aceste „simplificări" basic-english s-a limitat la un cerc restrîns, iar astăzi nici nu se mai vorbește de ea.

În ultima vreme (1952) a luat naștere *franceza elementară*, care are la bază un vocabular redus la cuvintele cele mai importante și o structură gramaticală simplificată, pentru a da străinilor posibilitatea de a întreține o conversație obișnuită. Desigur că însușirea acestei limbi simplificate nu înseamnă altceva decît prima etapă în învățarea limbii franceze.

Din cele arătate în acest capitol rezultă că legăturile dintre oameni nu pot fi satisfăcute decît de limbi naturale, care se pot răspîndi în anumite condiții dincolo de granițele înăuntrul cărora sînt vorbite ca limbi materne. Ca urmare a contactului din ce în ce mai frecvent între oameni, există tendința creării unui vocabular internațional (mai ales în domeniul științific): termeni ca *telefon*, *radio*, *sputnic* etc. contribuie la unificarea vocabularului pe scară internațională și, deci, ușurează comunicarea între oameni care vorbesc limbi diferite. Acest lucru este posibil, deoarece este vorba de o evoluție naturală: necesitățile obiective determină fie răspîndirea unei limbi, fie răspîndirea unor termeni de circulație universală.

Limbile artificiale, limbile moarte, limbile naturale simplificate au puține șanse de generalizare, întrucît ele nu reflectă o stare obiectivă, ci sînt rezultatul unei voințe arbitrare și, ca atare, nu pot intra în practica comunicării obișnuite.

BIBLIOGRAFIE

L. Couturat — L. Leau, *Histoire de la langue universelle*, Paris, 1907.
G. Gougenheim — R. Michéa — P. Rivène — A. Sauvageot, *L'Élaboration du français élémentaire*, Paris, 1956.
A. Martinet, *Éléments de linguistique générale*, Paris, 1960.
A. Meillet, *Les langues dans l'Europe nouvelle*, Paris, 1928, pp. 276—285.
J. Vendryes, *Le langage*, Paris, 1939, pp. 347—349.
V. A. Zveghințev, *Очерки по общему языкознанию*, Moscova, 1962, pp. 231—236.

17. Metode noi în lingvistică

În orice știință, progresul se realizează pe multe căi: lărgirea cîmpului de observație, pătrunderea mai adînc în esența obiectului de cercetare, definirea mai precisă a acestui obiect în raport cu obiectul celorlalte științe, o mai strînsă și mai eficientă legătură cu practica etc. În istoria oricărei științe, una dintre măsurile progresului este perfecționarea metodelor, elaborarea de metode noi, mai precise, mai adecvate obiectului, uneori metodele noi fiind de fapt rezultatul adaptării unor metode folosite anterior în alte științe. Așa cum e de așteptat, aceste constatări sînt valabile și pentru lingvistică.

În ultimele trei decenii, știința limbii s-a îmbogățit și s-a perfecționat, ținînd pasul cu dezvoltarea celorlalte științe. Înnoindu-se metodele de cercetare, înmulțindu-se legăturile cu științele mai apropiate (prin natura obiectului lor) de lingvistică și cu unele discipline noi, se poate spune că în cursul acestei perioade lingviștii au ajuns la o cunoaștere mai profundă și în același timp mai multilaterală a limbii. O serie de elemente noi în studiul științific al limbilor sînt bunuri cîștigate definitiv, care și-au găsit deja aplicarea în practică, altele nu și-au pierdut caracterul de ipoteze și sînt încă viu dezbătute. În lingvistica marxistă, care se întemeiază pe concepția materialistă asupra limbii, unită cu metoda generală dialectică de studiere a fenomenelor lingvistice, metodele noi, particulare, de cercetare a limbii și a compartimentelor ei sînt supuse unei analize critice și valorificate în lumina materialismului dialectic.

Cel ce se interesează de metodele noi în lingvistică se găsește în fața unui material foarte bogat. Varietatea principiilor de analiză propuse, ca și caracterul încă discutabil al unora dintre ele, ne obligă să ne ocupăm în acest capitol numai de cîteva metode și aspecte ale lor. În parte, această limitare e dictată și de faptul că o expunere completă asupra metodologiei moderne ar cere referiri prea numeroase la diferite ramuri ale matematicii.

1. *Metode de analiză structurală*

Pe la mijlocul primei jumătăți a secolului nostru își face tot mai mult loc în lingvistică ideea că limba este un *sistem*, ale cărui elemente sînt strîns legate între ele printr-o rețea de relații. Acest mod de organizare este numit adesea *structură*[1], iar lingviștii care studiază limba în primul rînd din punctul de vedere al relațiilor și structurii își spun *structuraliști*. Primul reprezentant de seamă al structuralismului este lingvistul elvețian Ferdinand de Saussure, ale cărui idei au avut un puternic ecou.

Ideea că limba reprezintă un sistem e, desigur, o chestiune de concepție, de teorie, dar ea impune găsirea unor metode de analiză noi, subordonate acestei teorii. Iată cîteva din aceste procedee de analiză structurală: metoda *comutării*, *analiza distribuțională*, analiza în *constituenți imediați*[2]. În cele ce urmează, ne vom ocupa numai de primele două; de altfel, ele au și fost parțial folosite în cîteva din capitolele precedente, chiar dacă nu le-am numit așa.

Înainte de a trece la expunerea lor, mai trebuie făcută o precizare: să nu se confunde *metodele* de analiză structurală cu unele *concepții* structuraliste asupra limbii, care au un vădit caracter idealist și se leagă de curente reacționare din filozofie, cum e pozitivismul logic[3].

a) Metoda comutării

Această metodă a început să fie folosită o dată cu crearea fonologiei; în primul rînd, *comutarea* a servit creatorilor foneticii funcționale la descope-

---

[1] Termenii *sistem* și *structură* nu sînt sinonimi, dar asupra diferențelor lingviștii n-au căzut încă de acord. E de reținut că, în general, se vorbește despre *sistemul* fonologic, *sistemul* vocabularului sau *sistemul* conjugării, al declinării, dar se spune de obicei *structură* gramaticală.

[2] Pentru aceasta din urmă vezi „Limba romînă", 3/1964, p.

[3] Vezi, mai departe, p. 325; vezi și capitolul „Cuvîntul ca semn", p. 42.

rirea fonemelor. De atunci și pînă astăzi a pătruns treptat în toate compartimentele limbii.

În ce constă comutarea? Studiind oricare din părțile limbii (sunetele, gramatica, vocabularul), lingvistul se izbește de la început de existența unui număr foarte mare de elemente de aceeași natură, pe care trebuie să le claseze după funcția lor, după rolul pe care îl au în procesul de comunicare.

Analizarea sunetelor vorbirii cu aparate foarte fine a dovedit că persoane diferite rostesc diferit aceleași cuvinte, și chiar aceeași persoană pronunță mereu altfel ceea ce i se pare că a rostit la fel. Numărul sunetelor tinde deci către *infinit*. Tot așa, ocupîndu-ne de sensul cuvintelor, constatăm că el variază în funcție de context; numărul contextelor fiind, practic, infinit, rezultă că și numărul sensurilor (mai exact, al nuanțelor de sens) tinde către *infinit*.

Din punctul de vedere al procesului de comunicare, s-a dovedit însă că, de fapt, există în fiecare compartiment al limbii un număr *finit* de unități: cîteva zeci de foneme, cîteva zeci de morfeme gramaticale și derivative, cîteva mii sau zeci de mii de cuvinte (ale căror sensuri pot fi cuprinse în dicționare, deci sînt în număr finit). Cum izbutesc lingviștii să reducă infinitatea elementelor la unități limitate ca număr? Răspunsul este: grupînd unitățile în clase. Această grupare se face tocmai cu ajutorul comutării: înlocuim, într-un cuvînt dat, un sunet cu altul (substituire în *planul sonor*) sau un sens cu altul (substituire în *planul semantic*). Dacă înlocuirea sunetelor nu duce la schimbarea înțelesului, înseamnă că sunetele substituite unul altuia nu sînt decît niște *variante*[1]. Dacă înlocuirea unui sens cu altul nu ne obligă să schimbăm învelișul sonor al cuvîntului, cele două sensuri sînt tot niște *variante*. De pildă, rostind îmbinările de cuvinte *haltere grele* și *probleme grele*, observăm că am folosit adjectivul *greu* mai întîi cu înțelesul „care cîntărește mult", apoi cu înțelesul abstract „care cere eforturi intelectuale mari". Înlocuirea sensului 1 cu sensul 2 nu atrage după sine schimbarea învelișului sonor; cele două sensuri sînt două *variante*.

Înlocuind desinența *-e* cu *-uri* la pluralul substantivului *chibrit*, observăm că sensul rămîne același: *-e* și *-uri* se comportă în acest caz ca două *variante* ale aceluiași morfem gramatical.

Dacă însă o schimbare minimală făcută în planul sonor antrenează modificarea înțelesului, elementele substituite unul prin altul sînt două *invariante* (numite în acest caz foneme). Sensurile care, prin permutarea lor, duc la modificarea învelișului sonor sînt și ele niște *invariante*. De exemplu, dacă în înțelesul cuvîntului *copiilor* înlocuim sensul „plural" cu sensul „singular", învelișul sonor se schimbă neapărat și obținem *copilului*. În mod analog, vom spune că *-ăm* și *-ați* sînt două *invariante* (două morfeme diferite), deoarece între *lăudăm* și *lăudați*, între *lucrăm* și *lucrați* etc. există o diferență de sens.

După cum se vede, metoda comutării constă în: *înlocuirea unui element lingvistic cu altul din același plan* (un sunet cu alt sunet, un sens cu alt

[1] Aparatele folosite de fonetica experimentală permit efectuarea acestor substituiri: de exemplu, rostim la un aparat de înregistrare cuvintele *carne*, *pămînt* și *crîng*; tăiem din banda de înregistrare porțiunile care corespund lui *n* din cele trei cuvinte; efectuăm substituirile, lipim banda, apoi o introducem într-un dispozitiv de reproducere și ascultăm cele trei cuvinte. Substituirea făcută nu ne împiedică să le recunoaștem și să le înțelegem exact așa cum le-am înțeles la începutul experienței. Concluzia: sunetele *n* din *carne*, *pămînt* și *crîng* sînt trei variante ale aceluiași fonem.

sens), *cu scopul de a deosebi substituirile care atrag schimbări în celălalt plan al limbii, de substituirile care nu implică astfel de schimbări.*

Două unități ale unui plan care, prin substituirea lor, produc schimbări în celălalt plan al limbii sînt în raport de *comutare*. În caz contrar, ele sînt în raport de *variație*. Rezultatul aplicării acestei metode este distingerea variantelor de invariante și stabilirea unui număr finit de unități (invariantele), caracteristice pentru fiecare compartiment al limbii. Importanța acestui rezultat e legată de faptul că pentru procesul comunicării rolul esențial revine invariantelor, și nu variantelor.

Rezultatele sînt importante și pentru teoria limbii ca sistem de elemente în relație: vom deosebi relațiile dintre variantele care țin de aceeași invariantă de relațiile dintre invariante. În descrierea fiecărui compartiment al limbii, acestea din urmă au caracter primordial. Folosirea metodei comutării stabilește care sînt unitățile lingvistice minimale ale fiecărui compartiment, adică tocmai termenii relațiilor.

b) Metoda analizei distribuționale

Mult înainte de introducerea acestei metode, lingviștii au observat că elementele limbii se deosebesc prin *locul* pe care îl pot ocupa în șirul vorbirii.

S-a observat, de pildă, că în limba greacă veche sunete ca *t*, *d*, *g*, *l*, *m* și altele nu apar niciodată la sfîrșitul cuvintelor[1]. În romînește, sunetul *t* apare la sfîrșitul unor cuvinte (*student*, *cot*, *fost* ș.a.), dar niciodată *t* final nu e precedat de *d*, *g*, adică de o consoană oclusivă sonoră. Tot în limba romînă, *t* inițial nu poate fi urmat de consoane sonore. Era deci evident de multă vreme că posibilitatea apariției sunetelor în cuvinte depinde de sunetele înconjurătoare, adică de poziție, de loc. Observații asemănătoare s-au făcut și pentru celelalte compartimente ale limbii.

În m o r f o l o g i e: pentru a forma femininul, la majoritatea adjectivelor romînești adăugăm *-ă* la forma masculină[2] (*bună* de la *bun*, *curată* de la *curat* etc.), dar *-ă* nu poate apărea după o formă masculină terminată în *-tor* (spunem *silitoare*, nu *silitoră*) sau în *-e* (nu există *receă*, *dulceă*).

În s i n t a x ă: în limba romînă, ca și în alte limbi, articolul nehotărît nu se poate așeza decît înainte de substantiv. În schimb adjectivul demonstrativ apare și înainte, și după substantiv (*acest copil*, *copilul acesta*), în timp ce în franceză, germană, engleză ș.a. nu e permisă decît poziția înainte de substantiv (*cet enfant*, *dieses Kind*, *this child*).

În cadrul concepției structurale asupra limbii, interesează foarte mult ce termeni pot intra în fiecare tip de relație și în ce ordine apar acești termeni. În descrierea sistemului fonologic al fiecărei limbi trebuie să arătăm, de exemplu, ce grupuri consonantice sau vocalice există și în ce ordine apar elementele grupului; în examinarea structurii morfologice a cuvintelor vom urmări cum se combină morfemele între ele. Pentru limba romînă, de exemplu, e caracteristic faptul că, de regulă, morfemele gramaticale apar *după* cele lexicale, iar în limbile semitice cele două tipuri de morfeme *se întrepătrund*. În sintaxă, analiza structurală deosebește combinațiile posibile între

[1] În această limbă, cuvintele nu se puteau termina decît în vocală, în diftong sau în una din consoanele *n*, *r* și *s*.

[2] Adesea se produc schimbări în rădăcină: masculin *frumos* — feminin *frumoasă*.

două cuvinte sau propoziţii de cele imposibile, şi cercetează ordinea în care apar elementele relaţiei. În romîneşte, de pildă, propoziţiile coordonate adversative şi conclusive, spre deosebire de disjunctive, nu pot fi inversate; o propoziţie care începe cu *dar* sau cu *deci* poate apărea într-o singură poziţie — după coordonata ei —, în timp ce propoziţiile introduse prin *sau*, *fie* pot fi inversate *(sau citesc, sau scriu/ sau scriu, sau citesc)*. Mai ales la subordonate, există şi a treia poziţie — în interiorul altei propoziţii, regenta.

Studierea posibilităţii de apariţie a unităţilor lingvistice în funcţie de unităţile învecinate (de context) se face prin aplicarea analizei distribuţionale. *Distribuţie* înseamnă *totalitatea contextelor în care apare orice unitate lingvistică cu variantele ei*. Dacă două unităţi sau variante se întîlnesc în aceleaşi contexte, se spune că au o distribuţie identică. Un caz interesant de distribuţie e distribuţia *complementară*: două unităţi sau variante au o distribuţie complementară dacă prima apare numai în contextele din care cea de a doua e exclusă[1]. Distribuţia complementară e caracteristică pentru variantele poziţionale ale fonemelor, dar ea se întîlneşte şi în alte compartimente ale limbii, de exemplu în morfologie. (În limba franceză, */al/*, */va/*, */i/* şi */ai/* care au, toate, înţelesul „a merge"[2] — deci sînt variante ale aceluiaşi morfem — sînt în distribuţie complementară.) Metoda analizei distribuţionale se poate deci defini ca *metoda studierii şi clasificării elementelor limbii în funcţie de poziţie, adică de contextele în care pot apărea.*

Rezultatele aplicării acestei metode se pot concretiza în forma unui tablou, numit *tablou distribuţional*: pe axa orizontală se trec poziţiile (contextele), iar pe axa verticală — unităţile a căror distribuţie ne interesează. Semnul „plus" arată că unitatea din rîndul respectiv e admisă în contextul indicat de coloană. Tabloul de mai jos cuprinde distribuţia consoanelor *p*, *t*, *k* din limba engleză, cu cele două variante ale lor — aspirate (notate p^h, t^h, k^h) şi neaspirate (notate *p*, *t*, *k*).

Contextul / Sunetul	Iniţial, urmat de voc.	Iniţial, urmat de cons.	Medial, urmat de cons.	Medial, urmat de voc.	Final
p		+	+	+	+
t		+	+	+	+
k		+	+	+	+
p^h	+				
t^h	+				
k^h	+				

[1] Un exemplu din fonologie: în limba engleză variantele aspirate ale consoanelor *p*, *t*, *k* şi variantele neaspirate au o distribuţie complementară — variantele aspirate apar numai la început de cuvînt şi numai dacă sînt urmate de o vocală. În această poziţie, variantele neaspirate nu se întîlnesc niciodată.

[2] Le întîlnim în conjugarea verbului *aller* „a merge".

Se vede din tablou că *p* și p^h, *t* și t^h, *k* și k^h au o distribuție complementară.

Aplicarea consecventă a analizei distribuționale în analiza structurală se dovedește deosebit de utilă în compararea și clasarea elementelor limbii, în descoperirea relațiilor în care intră aceste elemente. Aceste relații diferă de la o limbă la alta, deci prin analiza distribuțională ajungem la rezultate importante și în studiul comparativ al limbilor. În sfîrșit, în cursul istoriei limbilor, distribuția elementelor se schimbă, deci metoda trebuie aplicată și în cercetările diacronice.

Cei care au preconizat înlocuirea observațiilor sporadice asupra distribuției cu o metodă precisă, care să fie aplicată consecvent, au fost lingviștii din S.U.A. grupați în școala numită *descriptivistă*[1]. Unii descriptiviști au supraestimat însă valoarea acestei metode, susținînd că toate diferențele lingvistice pot fi reduse la distribuție și că referirile la înțeles, ca un criteriu de identificare a unităților, au devenit astfel inutile.

De aici și pînă la conceperea sensului ca un element nelingvistic nu mai e decît un pas, pe care unii lingviști l-au și făcut, ajungînd la o concepție prea limitată, îngustă asupra limbii (de pildă, unii reprezentanți ai școlii glosematice, al cărei întemeietor este danezul Louis Hjelmslev). Trebuie subliniată încă o dată utilitatea distincției dintre *metodele* de analiză structurală și unele *concepții* ale structuraliștilor.

2. *Metode de analiză matematică*

În studierea științifică a unui fenomen se ivește la un moment dat necesitatea de a examina separat aspectele lui calitative de cele cantitative, conținutul de organizarea lui (forma). Cunoașterea integrală a fenomenului e dată de sinteza ulterioară a rezultatelor obținute în cercetarea separată a acestor laturi: cantitatea și calitatea, forma și conținutul.

Lingvistica structurală și-a cîștigat merite însemnate în cercetarea formei, a tipurilor de relații din limbă, a modului de organizare caracteristic pentru fiecare sector al limbii. A fost însă nevoie să se introducă în lingvistică procedee noi, care să aprofundeze această cercetare, să-i dea un caracter cît mai precis, mai riguros și să exprime rezultatele analizei formale în limbaj matematic. Au fost adoptate și metode potrivite pentru studierea aspectului cantitativ al limbii, oarecum neglijat de structuraliști. În sfîrșit, nevoia de a perfecționa sistemele de telecomunicații și, mai ales, introducerea automatizării în industrie, a pus dintr-o dată pe lingviști în fața unor probleme noi, de tehnică, la rezolvarea cărora erau chemați să-și dea și ei concursul. Dar acest lucru n-a fost cu putință decît după ce fenomenele lingvistice au început să fie studiate cu mijloacele matematicii și ale unor științe noi, strîns legate de matematică: teoria informației și cibernetica.

În felul acesta a luat naștere, la mijlocul secolului nostru, o ramură nouă a științei limbii: *lingvistica matematică*. Ea studiază fenomenele lingvistice cu mijloace matematice. Întrucît aceste mijloace nu se aplică decît aspectelor cantitative și formale ale fenomenelor, lingvistica matematică

[1] Numită astfel deoarece în cercetarea structurilor lingvistice se preocupă de *descrierea* faptelor, trecînd pe planul al doilea *istoria* lor. Printre cei mai cunoscuți reprezentanți ai acestei școli se numără Leonard Bloomfield, Zellig S. Harris și E.A. Nida.

se poate defini ca *studiul aspectelor cantitative și formale ale fenomenelor de limbă.*

Istoria științelor a dovedit necesitatea matematizării astronomiei, mecanicii, fizicii, apoi a biologiei și, mai recent, a psihologiei. E util să precizăm că matematizare nu înseamnă subordonarea științelor amintite față de matematică, ci numai separarea și descrierea adecvată a aspectelor cantitative și relaționale ale obiectului fiecărei discipline. Prin introducerea metodelor de cercetare ale matematicii, lingvistica nu-și pierde caracterul de știință socială. Analiza cantitativă nu se substituie metodologiei tradiționale a lingvisticii și nu reduce limba la un sistem abstract de ecuații.

Vom vorbi în cele ce urmează despre cîteva din aceste metode, mărginindu-ne la indicații sumare, care să nu ceară din partea cititorului decît cunoștințe elementare de matematică.

a) **Metoda statistică**

Înțeleasă ca o „numărătoare", statistica a fost folosită de multă vreme de lingviști, chiar în lucrări elementare, practice sau normative. Întîlnim adesea, în gramatici, afirmații de tipul acesta: „*majoritatea* substantivelor feminine sînt de declinarea...", „*toate* neutrele au la plural desinența...", „*atîtea* verbe formează viitorul cu sufixul..." etc. Pe de altă parte, s-a observat de mult că unele cuvinte sînt folosite mai des (sînt mai frecvente), altele mai rar (au o frecvență mai mică)[1]. Interes pentru astfel de „numărători" a existat și în antichitate; de exemplu, gramaticii alexandrini au făcut liste de cuvinte care se întîlnesc o singură dată în textul *Iliadei* și *Odiseei.*

În învățarea rapidă a limbilor străine e necesar să se dea elevilor cuvintele cele mai frecvente, care sînt și cele mai importante; de aceea problema i-a interesat și pe pedagogi.

Lingvistica matematică nu se limitează însă la numărătoare și la întocmirea unor liste de cuvinte în ordinea frecvenței lor, ci folosește aparatul destul de complicat al formulelor și legilor statistice, care exprimă o serie de însușiri cantitative ale unităților lingvistice (nu numai ale cuvintelor). *Statistica e metoda care, folosind legile calculului probabilităților, studiază proprietățile numerice ale ansamblurilor de fapte în care intervine hazardul (întîmplarea).* De la începutul secolului al XX-lea statistica a făcut progrese hotărîtoare; dezvoltarea tehnicii a permis mecanizarea cercetărilor.

În aplicarea statisticii în lingvistică, noțiunile cele mai utilizate sînt: *frecvența* (numărul care arată de cîte ori apare o unitate într-un text dat) și *rangul* (locul pe care îl ocupă o unitate într-o listă în care unitățile în discuție sînt date în ordinea descrescîndă a frecvenței). Fonemul (morfemul, cuvîntul) cel mai frecvent într-o limbă are rangul 1; o unitate mai puțin frecventă are un rang mai mare (2, 3, 4 etc.), de unde rezultă că frecvența e invers proporțională cu rangul. Notînd frecvența cu f și rangul cu r, matematicianul G.K. Zipf a formulat ecuația:

$$f \cdot r = \text{constant}$$

[1] Se pare că germanul I.W. Kaeding a fost primul care a studiat vocabularul unei limbi din punctul de vedere al frecvenței cuvintelor. Lucrarea lui, *Häufigkeitswörterbuch der deutschen Sprache* (Dicționar de frecvență al limbii germane), a apărut la sfîrșitul veacului trecut.

(adică produsul dintre frecvența și rangul unei unități e totdeauna același, indiferent pentru ce unitate facem înmulțirea)[1]. Această lege e valabilă numai pentru texte relativ mari (peste 2 000 de cuvinte) și dacă r nu are valori foarte mici sau foarte mari.

S-a mai descoperit că numărul de sensuri al unui cuvînt e direct proporțional cu rădăcina pătrată a frecvenței sale, cîtul lor fiind o constantă; acest lucru se scrie astfel:

$$\frac{s}{\sqrt{f}} = \text{constant}$$

(s = număr de sensuri, f = frecvență).

Se mai poate cita formula:

$$\frac{K}{\log \cdot r} = \text{constant}$$

(K = numărul de foneme al unui cuvînt, r = rang).

În cuvinte, ecuația se formulează astfel: cîtul numărului de foneme prin logaritmul rangului este o constantă. Formula aceasta confirmă un lucru cunoscut de multă vreme în lingvistică: cuvintele cele mai întrebuințate sînt și cele mai scurte: frecventa folosire a unui cuvînt duce cu timpul la scurtarea lui.

Diferența de frecvență dintre cuvinte este foarte mare; de exemplu, într-un text scris în limba germană alcătuit din 11 000 000 de cuvinte, 87% consta numai din repetarea unui număr de 1 000 de cuvinte diferite; semnificativ e faptul că 50% din acest text (5,5 milioane cuvinte) era format din numai 66 de cuvinte care reveneau mereu. Fără a face apel la calcule atît de precise, unii lingviști au observat încă de mult că, într-un text mare, un număr foarte mic de cuvinte constituie cea mai mare parte a textului.

Pentru limba romînă s-a făcut un studiu asupra frecvenței cuvintelor în operele marilor scriitori, pe baza unui număr de zece lucrări[2]. Textele cuprind în total 50 000 de cuvinte, dintre care unele se repetă foarte des (de exemplu, prepoziția *de* apare de 1 887 de ori), altele rar sau de loc. În lungul șir de 50 000 de cuvinte se găsesc de fapt numai 4 547 unități lexicale diferite, care se deosebesc între ele prin rang și frecvență. Iată cîteva exemple:

cuvîntul	rangul	frecvența absolută	frecvența relativă 0/00
de	1	1887	37,74
și	2	1871	37,42
el	3	1712	34,24
avea	4	1608	32,16
⋮			
față	50	92	1,84
⋮			
acasă	100	31	0,62
⋮			
aer	122	11	0,22
⋮	⋮		

[1] Ulterior, s-au elaborat și ecuații mai complicate, cum e aceea a lui Mandelbrot: $P_N = K(N + B)^{-\gamma}$. Ea ne arată că P_N (probabilitatea de apariție a unui cuvînt într-un text) depinde de rang (N) și de trei constante (K, B, γ).

[2] V. Șuteu, *Observații asupra frecvenței cuvintelor în operele unor scriitori romîni*, în „Studii și cercetări lingvistice", X (1959), fasc. 3.

Pînă la rangul 27 inclusiv apar numai prepoziţii, conjuncţii, pronume, adverbe primare şi articole. La rangul 42 apare primul substantiv.

Caracteristicile statistice ale unui text nu depind decît într-o măsură infimă de conţinutul lui. Dacă redactăm un text lung (principiul de mai sus se aplică numai la astfel de texte), oricare ar fi conţinutul lui de idei, sistemul limbii în care scriem ne constrînge să folosim unităţile lui cu o frecvenţă care oscilează în jurul anumitor cifre ce nu depind de voinţa noastră.

Acelaşi lucru e valabil şi pentru morfeme (de exemplu, oricît am vrea să fim de „originali" în stilul nostru, ne vedem constrînşi să repetăm des — cu o *anumită* frecvenţă — morfemele gramaticale) şi cuvinte (nu ne putem dispensa de prepoziţii, conjuncţii, pe care le repetăm de un anumit număr de ori).

Metoda statistică a fost aplicată pînă acum mai mult în vocabular şi la cercetarea frecvenţei literelor (nu a fonemelor). Este evident că frecvenţa literelor nu coincide cu a fonemelor nici măcar în limbi cu ortografie fonologică — cum este limba romînă; litera *h*, de exemplu, e mai frecventă decît fonemul *h*, deoarece *h* apare foarte des în combinaţiile grafice *che*, *chi*, *ghe*, *ghi*, unde nu se citeşte, deci nu notează fonemul *h*.

b) Lingvistica şi teoria informaţiei

Teoria informaţiei, creată către sfîrşitul deceniului al patrulea al secolului nostru, studiază procesul de comunicare, transmiterea informaţiei prin diferite procedee (telefonie, telegrafie, radio). Se urmăreşte realizarea unei comunicări la distanţă cît mai rapide, mai economice şi mai sigure, aşa cum o cere viaţa modernă. Limba fiind cel mai important mijloc de comunicare, e util să folosim şi în lingvistică metodele teoriei informaţiei.

Scopul vorbirii, al scrierii, al telefoniei, telegrafiei, comunicaţiei prin radio, ca şi al utilizării altor semnale convenţionale de comunicare (de exemplu, prin steguleţe sau lumini) este în fond acelaşi: transmiterea unor gînduri, a unor idei. Ceea ce avem de împărtăşit semenilor noştri este *mesajul*, o cantitate oarecare de informaţii. Pentru a transmite mesajele noastre, recurgem la un sistem de simboluri (cuvinte, litere, semnale Morse etc.) a cărui cheie trebuie s-o cunoaştem şi noi (transmiţătorii), şi cei cărora ne adresăm (receptorii mesajului). Ca să ne putem înţelege cu cineva, trebuie ca amîndoi să fim de acord în privinţa sensului unei anumite succesiuni de sunete, litere, de puncte şi linii etc. *Orice sistem de simboluri care e folosit ca să reprezinte şi să transporte informaţii (mesajul) se numeşte „cod"*.

Simbolurile din care e alcătuit orice cod se pot combina numai în anumite feluri: acestea sînt *regulile* codului. În limba romînă, de exemplu, există numeroase reguli, atît în ceea ce priveşte succesiunea sunetelor, cît şi succesiunea unităţilor morfologice şi sintactice. (La ele ne-am mai referit în legătură cu aplicarea metodei distribuţiei.) Reguli de fonologie: nici un cuvînt nu poate începe în romîneşte cu o consoană oclusivă dublă, cu *dbl-*, *gcr-* etc.; nici un cuvînt nu se poate termina în consoană dublă; grupul *str* poate apărea la începutul şi la mijlocul cuvîntului, dar niciodată la sfîrşitul lui. Pe de altă parte, fiecare fonem are o anumită frecvenţă.

Deoarece există reguli care limitează posibilitatea de apariţie a unor foneme în funcţie de context şi arată cum diferă între ele fonemele prin frecvenţă, se vede clar că: *probabilitatea apariţiei unui fonem, într-un anumit*

moment al vorbirii noastre, depinde de frecvența acelui fonem în limba pe care o utilizăm și de fonemele înconjurătoare.

Regulile codului ne ajută să „ghicim" anumite sunete. Dacă, într-o limbă, după *d* poate urma numai *e* sau *i*, iar *e* și *i* au aceeași frecvență, șansele de a ghici corect sînt de 50%. Spunem că sunetele *e* și *i* ne dau o *informație* egală. Dacă însă după *d* ar putea urma oricare dintre fonemele *a*, *e*, *i*, *o*, *u*, *î*, *ă*, *r*, *b*, *g* (pentru simplificare, presupunem și aici că aceste foneme au aceeași frecvență sau, cum s-ar exprima un matematician, sînt echiprobabile după *d*), șansele de a ghici s-ar reduce la 10%. Sunetele care pot apărea după *d* ne dau de astă dată o informație mai mare (avem de ales între 10 posibilități). Rezultă de aici că *cu cît alternativele (posibilitățile) sînt mai numeroase, cu atît fiecare din ele poartă o cantitate de informație mai mare.*

Cu alte cuvinte, dacă avem de ales între două foneme, ne trebuie informație mai puțină decît dacă avem de ales între zece foneme; cînd ghicirea e mai ușoară, fonemul care trebuie ghicit ne dă o informație mai mică.

Dacă alternativele sînt la fel de probabile, o formulă matematică stabilește că, avînd *n* alternative, cantitatea de informație (*H*)[1] e egală cu logaritmul în baza 2 a numărului *n*, ceea ce se scrie:

$$H = \log_2 n$$

(dacă avem 2 alternative, $H = \log_2 2 = 1$; dacă avem 16 alternative, $H = \log_2 16 = 4$).

Întrucît cantitatea de informație pentru două alternative este egală cu 1, s-a convenit ca această cantitate să se ia ca bază în măsurarea cantității de informație și i s-a dat denumirea de *bit*[2].

Există și situații cînd „ghicirea" e absolut sigură: după un anumit fonem *A*, într-o anumită poziție urmează obligatoriu un fonem *B*. În acest caz, *B* nu ne mai dă nici o informație. Fonemul *B* se numește aici *redundant*. Se numește redundantă orice porțiune a unui mesaj care se poate prevedea cu certitudine.

Studiul limbilor cu metodele teoriei informației are o importanță uriașă pentru aceasta din urmă. Pentru a se ajunge la o comunicație rapidă, economică și sigură, specialiștii în telecomunicații trebuie să cunoască exact cantitatea de informație a fiecărei unități lingvistice, în primul rînd a fonemelor (și literelor care le reprezintă). Dacă o parte a mesajului poate fi ușor ghicită de cei care cunosc regulile codului folosit, ea poate fi într-o oarecare măsură omisă în transmitere. În felul acesta, în aceeași unitate de timp se pot comunica mai multe mesaje. Spunem „într-o oarecare măsură", și nu „în întregime", deoarece partea redundantă garantează siguranța recepționării corecte. Într-adevăr, din momentul emiterii și pînă la acela al recepționării unui mesaj se produc alterări, denaturări[3]: anumite părți ale mesajului se pot pierde „pe drum" (dacă, de exemplu, cineva vorbește prea încet sau dacă se produce un zgomot care acoperă vocea timp de cîteva secunde). S-a demon-

---

[1] Exprimată în unități de măsură numite *biți*.

[2] Pentru expunerea detaliată a problemei determinării cantității de informație vezi Solomon Marcus și Sorin Stati, *Entropia limbii*, în „Limba romînă", 3/1963.

[3] Într-un fel „sună" vocea cuiva cînd o auzim direct, altfel cînd o auzim la radio, pe o bandă de magnetofon, la telefon etc.

strat ştiinţific că nu există mijloc de comunicare care, în condiţii oricît de favorabile, să nu altereze cîtuşi de puţin mesajul. Dacă nu ne dăm seama totdeauna de acest lucru, este şi pentru că redundanţa ne permite să reconstituim inconştient ceea ce s-a denaturat sau s-a pierdut[1].

Omiterea parţială a porţiunii redundante duce la un fel de comprimare sau condensare a mesajului. O operaţie de acest fel face oricine redactează textul unei telegrame, ia notiţe la un curs sau îşi face în grabă nişte însemnări. Comprimarea se traduce prin omiterea unor cuvinte întregi sau numai a unor litere (folosim prescurtări). Stenografia e un sistem de scriere care elimină în mare măsură redundanţa; în scrierea limbilor semitice, vocalele nu se notează, deoarece ele se pot reconstitui pe baza regulilor gramaticale şi a intuirii sensului general al frazei.

Se pune întrebarea dacă cercetarea limbilor din punctul de vedere al teoriei informaţiei e interesantă şi pentru lingvistică. La această întrebare se dă de obicei un răspuns pozitiv. Dacă concepem limba ca pe un sistem şi dacă urmărim o descriere cît mai riguroasă a relaţiilor, noţiunile cu care operează teoria informaţiei sînt foarte utile pentru lingvist. Descrierea sistemului gramatical al unei limbi, de exemplu, înseamnă descoperirea regulilor de combinaţie a unităţilor gramaticale (morfeme, cuvinte, sintagme, propoziţii, fraze), iar aceasta nu e altceva decît descoperirea unor reguli ale codului lingvistic.

Traducînd dintr-o limbă în alta, observăm că redundanţa diferă[2]. De pildă, în propoziţia *fata mea e leneşă*, *a* din *mea* şi *ă* din *leneşă* sînt elemente redundante (cunoscîndu-se că *fată* e un substantiv feminin, sînt imediat predictibile desinenţele adjectivelor care îl determină). Acelaşi lucru se spune în englezeşte: *my girl is lazy*, unde *my* şi *lazy* nu au desinenţe de feminin; versiunea engleză a propoziţiei noastre e mai puţin redundantă decît cea romînească. (În alte situaţii însă versiunea engleză e mai redundantă[3].) Dacă declinăm sintagma *copilul bun*, obţinem la genitiv *copilului bun* (se schimbă numai forma substantivului); în limba germană, *das gute Kind* devine la genitiv *des guten Kindes* (se schimbă şi forma adjectivului). Aici versiunea germană este mai redundantă decît cea romînească, dar se pot da şi exemple contrare.

Un tip caracteristic de redundanţă în morfologia limbii romîne este cuprins în regula de formare a pluralului la unele substantive. Singularului *tigru* i se opune pluralul *tigri*, în schimb de la *cască*, pluralul e *căşti*. *Cască* e format tot din cinci foneme, ca şi *tigru*, dar pluralul lui *tigru* diferă de singular printr-un singur fonem, pe cînd *căşti* diferă de *cască* prin toate fonemele, minus primul. Pentru a marca pluralul ar fi fost suficient şi în acest caz un singur fonem; diferenţele suplimentare sînt redundante (vezi şi capitolul „Cuvîntul ca semn").

De aici putem formula un principiu general: *dacă unei diferenţe din planul semantic îi corespunde mai mult de o diferenţă în planul sonor (fonologic), exprimarea e redundantă.*

---

[1] În teoria informaţiei se numeşte *zgomot* orice alterare imprevizibilă a unui mesaj, de la emitere şi pînă la recepţionare.

[2] Redundanţa creşte şi scade chiar în aceeaşi limbă, de la o epocă la alta.

[3] De exemplu, în exprimarea genului la unele substantive, engleza foloseşte pronumele *he-* (pentru masculin) şi *she-* (pentru feminin), adăugate înaintea substantivului.

c) Lingvistica și cibernetica. Traducerea automată

Oamenii de știință au observat că există unele asemănări între funcționarea mașinilor, desfășurarea unor activități de producție și procesele din organismele vii (fiziologice, biochimice și biofizice). În descrierea acestor procese este convenabil să se opereze cu noțiunea de *comandă* (fie că se comandă unei mașini, fie că se comandă unor oameni, fie că studiem impulsurile nervoase ca pe niște comenzi care se transmit de la un neuron la altul). Descoperirea legilor generale care stau la baza mecanismului de comandă din diversele sisteme a dus la crearea *ciberneticii*, definită ca *știință care studiază procesele de comandă*. [Cuvîntul *cibernetică* vine de la verbul vechi grecesc κυβερνάω (kybernao) „a cîrmui, a conduce".] Creatorul ei este americanul Norbert Wiener, iar data nașterii noii științe este mijlocul secolului al XX-lea. Printre aplicațiile ei se numără: controlul și dirijarea mașinilor prin intermediul vorbirii sau scrierii (într-un sistem de notare a cuvintelor mult mai simplu decît scrierea obișnuită), construirea unor mecanisme de citire și stenografiere automată, construirea mașinilor de tradus. Este evident că, în toate aceste probleme, lingvistica are și ea un cuvînt de spus.

Înainte de a discuta cîteva aplicații ale ciberneticii, trebuie să arătăm că însăși concepția modernă despre limbă are de cîștigat din analogia cu mecanismele de comandă. Un anumit tip de unități lingvistice (de exemplu, morfemele), împreună cu regulile în baza cărora se formează alte unități lingvistice (de exemplu, cuvintele și propozițiile), formează *modelul gramatical* al unei limbi. Dacă regulile privesc producerea, generarea de unități superioare din unități inferioare (de exemplu, regulile de combinare a morfemelor în cuvinte), modelul se numește *sintetic* sau *generativ*; modelele ale căror reguli privesc generarea unităților inferioare din unitățile superioare (de pildă, regulile de analizare a propozițiilor în cuvinte și morfeme) se numesc modele *analitice*.

Descoperirea acestor reguli cere eforturi însemnate din partea lingviștilor, deoarece ele trebuie să fie cît se poate de precise și să nu se bazeze pe înțelesul cuvintelor, ci numai pe forma și poziția lor (asupra acestei restricții vom reveni mai departe). Modelul generativ al unei limbi trebuie să dea, de exemplu, *toate* regulile care permit ca, dintr-un număr de cuvinte date, să se alcătuiască *toate* propozițiile corecte din punct de vedere gramatical și *numai* propoziții corecte[1]. Un model generativ al limbii romîne trebuie să permită ca, din cuvintele *carte*, *dau* și *o*:

a) să se genereze, adică să se poată forma, *dau o carte* și *o carte dau* (toate propozițiile corecte);

b) să nu se poată forma propozițiile: *dau carte o*, *o dau carte*, *carte dau o*, *carte o dau* — care sînt incorecte.

La elaborarea modelelor unei limbi (la „modelarea" ei[2], cum se spune adesea) lucrează de cîțiva ani lingviști și colective de lingviști din Uniunea Sovietică, Statele Unite ale Americii și din alte țări, printre care și țara noastră. Sarcina e deosebit de grea, pentru că limbile permit adesea o mare

---

[1] Propoziții ca *soarele e negru* satisfac această condiție, deși înțelesul e absurd, în contradicție cu realitatea. Dintre reprezentanții teoriei modelării limbii, trebuie citați lingvistul sovietic Revzin și americanul Noam Chomsky. Pentru amănunte, vezi Em. Vasiliu, *Gramaticile generative*, în „Limba romînă", 3/1963.

[2] Pentru o expunere mai detaliată, vezi Solomon Marcus, *Modelarea matematică a limbii*, în „Limba romînă", 5/1963.

varietate de construcții și — ceea ce e mai grav — o construcție permisă cu numeroase substantive nu e posibilă cu altele: *noul furnal* e o sintagmă corectă, dar *transformaționalul model* nu se poate spune, deși relația e aceeași și caracteristicile gramaticale ale cuvintelor sînt aceleași. Pe de altă parte, limbile evoluează neîncetat, pe cînd modelul implică o structură constantă. De aceea, construirea modelelor are anumite limite, ele nu pot cuprinde întreaga bogăție a unei limbi; în lingvistica matematică se vorbește numai de o *aproximare* a limbilor, în care unele detalii sînt omise intenționat. Modelele alcătuite pînă azi — verificate cu succes în traducerile cu ajutorul mașinilor — cuprind numai regulile de construire a propozițiilor de tipul cel mai obișnuit, caracteristice stilului științific (cazul vocativ, persoana a II-a la verbe, modul imperativ, viitorul de tip *o să merg* sau *am să merg* etc. pot să lipsească dintr-un model gramatical al limbii romîne; la fel, construcții ca *al patriei noastre pămînt* sau *văzutu-l-am*).

Trecînd acum la aplicațiile lingvistice ale ciberneticii, vom arăta mai întîi de ce sînt necesare modelele și de ce legătura cu înțelesul (propoziției, cuvintelor, morfemelor) trebuie nesocotită.

Cea mai cunoscută aplicație este construirea mașinilor de tradus. Într-o astfel de mașină, se introduce un text redactat într-o limbă *A* (și transcris într-un sistem mai simplu decît literele alfabetului); mașina îl traduce în limba *B* și din mașină iese, în cele din urmă, alt text, care reprezintă traducerea celui dintîi. Operația cea mai importantă, traducerea propriu-zisă, se efectuează aproximativ în felul următor: textul *A* reprezintă o succesiune de semne grupate în unități mai mari (cuvintele). După ce mașina ia contact cu primul cuvînt, ea îi caută echivalentul din limba *B*; după ce îl găsește (în „dicționarul" care a fost imprimat în „memoria" mașinii[1]), ea trece la al doilea cuvînt și așa mai departe. Dar echivalentele din limba *B* nu pot fi aranjate exact în ordinea în care apăreau în textul *A*. Să presupunem că mașina are de tradus din romînește în franțuzește propoziția *îi dau o carte*. Echivalentele sînt *lui*, *je donne*, *un*, *livre*, dar traducerea corectă a propoziției este *je lui donne un livre*, și nu *lui je donne un livre*. Pentru a ajunge la această succesiune, mașina trebuie să cunoască regulile de combinare a cuvintelor în limba franceză, ceea ce nu-i poate da decît un model gramatical.

Modelul e însă necesar și pentru limba *A* (din care se traduce). Să presupunem că trebuie tradusă în limba germană propoziția *dau o carte copilului*. *Copilului* are echivalentele germane *dem Kind* (dacă e la cazul dativ, ca în exemplul nostru) și *des Kindes* (dacă e la genitiv, ca în sintagma *cartea copilului*). Cînd traducerea e făcută de un om, alegerea e simplă: ne gîndim dacă *copilului* are înțeles de genitiv sau de dativ; în funcție de înțeles, alegem echivalentul german corect. Mașina însă nu poate „gîndi", ea nu „înțelege" propoziția *dau o carte copilului*; de aceea are nevoie de un model al limbii romîne care să-i permită rezolvarea ononimiei genitiv—dativ. Un astfel de model trebuie să cuprindă reguli ca acestea: dacă înainte se află unul din cuvintele

[1] În acest „dicționar" nu figurează toate cuvintele celor două limbi, ci numai cuvintele necesare în domeniul din care se face traducerea (de exemplu, științele naturii, matematică). Dacă un cuvînt are, în domeniul respectiv, un sens frecvent și altul care se întîlnește rar, în „memoria" mașinii se înscrie numai primul. Pentru ca operația de traducere să fie economică, e necesar ca „dicționarul" să fie cît mai redus. În felul acesta însă nu pot fi evitate unele erori, adică traduceri greșite. Dacă procentul de erori depășește 5%, activitatea mașinii poate fi considerată satisfăcătoare.

al, *a*, *ai*, *ale*, substantivul e la genitiv, dacă înainte se află un substantiv fără articol enclitic, substantivul în discuție e la dativ etc. Deci, pentru a da o traducere corectă, mașina trebuie să se „întoarcă din drum“ și să recitească cuvîntul precedent (uneori două sau mai multe cuvinte precedente). Ansamblul regulilor de căutare și de găsire a echivalentului corect, bazate pe modelele ambelor limbi *(A* și *B)*, este o specie de *algoritm*. Dacă problema construirii mașinilor de tradus nu ține de lingvistică, ci de tehnică, în schimb alcătuirea algoritmelor trebuie făcută cu concursul lingviștilor.

Posibilitatea efectuării traducerilor cu ajutorul unor mașini se datorește succeselor uriașe obținute în ultimii ani în construirea mașinilor electronice de calcul. Prima demonstrație publică de traducere automată s-a făcut la New York, în ianuarie 1954. S-a efectuat o traducere din rusă în engleză, pe baza unui dicționar de 250 de cuvinte rusești scrise cu litere latine. În ultimii ani, acestei probleme i se acordă o atenție deosebită în numeroase țări, obținîndu-se rezultate tot mai valoroase.

La noi în țară, primul experiment public de traducere automată a avut loc la Timișoara, la 17 mai 1962, folosindu-se în acest scop mașina electronică de calculat a Institutului politehnic (MECIPT-1), cu un algoritm elaborat de Erika Domonkos. S-au tradus din limba engleză în romînește frazele: *Verifying the operations she halted the computer* și *You explain the development of the science and we help at the description of the examples*. Textul traducerii a fost tipărit automat la mașina electrică de scris a calculatorului, care a lăsat automat spațiu alb între cuvinte, a pus punct la sfîrșitul frazelor și a întors carul la sfîrșitul rîndurilor. Pe foaia de hîrtie de la mașina de scris a apărut traducerea corectă: *Verificînd operațiile ea a oprit calculatorul. Dv. explicați dezvoltarea științei și noi ajutăm la descrierea exemplelor.*

Lingvistica matematică se află încă la începuturile existenței sale, dar contribuția ei la dezvoltarea lingvisticii s-a și făcut simțită prin lămurirea unor aspecte formale și cantitative ale limbilor, și mai ales prin întărirea legăturilor științei limbii cu practica, cu necesitățile vieții contemporane.

BIBLIOGRAFIE

N. D. Andreiev, *Models as a tool in the development of linguistic theory*, articol publicat în revista „Word“, fasc. 1—2/1962.

E. Domonkos, *Primele experiențe de traducere automată efectuate în țara noastră*, în „Limba romînă“, 4/1962.

P. Guiraud, *Les caractères statistiques du vocabulaire*, Paris, 1954.

Z. S. Harris, *Structural linguistics*, Chicago, 1961.

S. Marcus, *Unele semnificații ale lingvisticii matematice*, în „Limba romînă“, 3/1960, și *Noțiunea de algoritm și implicațiile ei lingvistice*, în „Limba romînă“, 3/1961.

acad. Gr. C. Moisil, *Preliminariile traducerii automate*, în „Limba romînă“, 1/1960.

Ed. Nicolau — C. Bălăceanu, *Cibernetica*, București, 1961.

A. Roceric, *Cu privire la aplicarea metodei statistice în studiul vocabularului*, în „Limba romînă“, 3/1960.

S. Stati, *Redundanța*, în „Limba romînă“, 3/1962.

S. K. Șaumian, *Lingvistica structurală în stadiul actual al dezvoltării sale*, în „Studii și cercetări lingvistice“, 3/1962.

Em. Vasiliu, *Metode noi de analiză în lingvistică*, în „Limba romînă“, 6/1960.

INDICI

Indicii au fost întocmiți de IOANA PREOTEASA

I. INDICE DE MATERII

A

~ ţine locul cuvîntului matcă la orice formă flexionară.

B

C

G

H

I

J

K

L

M

R

II. INDICE DE CUVINTE

LIMBA ROMÎNĂ

N

O

P

R

S

Ș

T

LIMBA AROMÎNĂ

LIMBA LATINĂ

A

B

C

D

E

F

LIMBA FRANCEZĂ

LIMBA ITALIANĂ

LIMBA SPANIOLĂ

LIMBA PORTUGHEZĂ

LIMBA PROVANSALĂ

LIMBA CATALANĂ

LIMBA SARDĂ

LIMBA SLAVĂ COMUNĂ

LIMBA ȚIGĂNEASCĂ

LIMBA ARMEANĂ

LIMBA ARABĂ

LIMBA EGIPTEANĂ

LIMBA MAGHIARĂ

LIMBA TURCĂ

LIMBA LAPONĂ

LIMBA TĂTARĂ

LIMBA CHINEZĂ

LIMBA CHEROCHEE

LIMBILE BANTU

LIMBA JAPONEZĂ

LIMBA MALAIEZĂ

LIMBA SIVHĂ

LIMBA CIUKOTĂ

LIMBILE ARTIFICIALE

CUPRINS

259

Lei 16,50